

CLASICII LITERATURII UNIVERSALE

BALZAC

OPERE

★★★★★

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURA SI ARTA

HONORÉ DE BALZAC

OPERE

VOLUMUL V

În românește de
*Pericle Martinescu, Theodosia
Ioachimescu și Emma Benluc*
Note de *Theodosia Ioachimescu*

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ
București 1959

SLUJBAŞII'

CONTESEI SERAFINA SAN-SEVERINO², NASCUTA PORCIA.

Silit să citesc orice spre a încerca să nu repet ceva ce s-a mai spus, răsfoiam acum cîteva zile cele trei sute de povestiri mai mult sau mai puţin cu haz ale lui Il Bandello³, scriitor din secolul al şaisprezecelea, puţin cunoscut în Franţa, şi ale cărui opere au fost publicate în întregime nu demult la Florenţa, în colecţia tipărită cu litere mărunte a Povestitorilor italieni: numele dumneavoastră, doamnă, cît şi acela al contelui, mi-a apărut atît de viu în faşa ochilor, încît parcă v-aş fi văzut chiar pe dumneavoastră. Frunzăream pentru întâia oară pe Il Bandello în original şi am văzut, nu fără surpriză, că fiecare povestire, chiar dacă nu avea mai mult de cinci pagini, era dedicată, printr-o scrisoare familiară, regilor, reginelor, sau celor mai ilustre personaje ale timpului, printre care se întîlnesc nobili din Milano, din Piemont, patria lui Il Bandello, din Florenţa şi din Genova. E vorba de nume ca Dolcini din Mantua, San-Severini din Cremona, Visconti din Milano, Guidoboni din Tortona, Sforza, Doria, Fregose, Dante Alighieri (a mai fost unul), Frascator, de regina Margareta a Franţei, de împăratul Germaniei, de regele Boemiei, de Maximilien, arhiducele Austriei, de familiile Medici, Sauli, Pallavicini, Bentivoglio din Bologna, Sade-

rini, Colonna, Scaliger, sau Cardone din Spania. În Franța, Marigny, Anne de Polignac, prințesă de Marsillac și contesă de Larochejoucault, cardinalul d'Armagnac, episcopul de Cahors, în fine, toată societatea înaltă a timpului a fost bucuroasă și măgulită de corespondența purtată cu urmașul lui Boccaccio. Am constatat de asemeni cât de multă noblețe de caracter avea Il Bandello căci, dacă și-a împodobit opera cu astfel de nume ilustre, el nu și-a trădat nici prietenii particulare. După signora Gallerana, contesă de Bergamo, urmează medicul căruia el i-a dedicat povestirea sa Romeo și Julieta; după la signora molto magnifica Hypolita Visconti ed Attelana, urmează modestul căpitan de cavalerie ușoară Livio Liviano; după ducele de Orléans, un predicator; după o Riario, urmează messer magnifico Girolamo Ungaro, mercante lucchese⁴, bărbat virtuos, căruia îl povestește cum un gentiluomo navarese sposa una che era sua sorella et figliuola, non la sapendo⁵, subiect ce-i fusese trimis de către regina Navarei. M-am gândit că aș putea, asemeni lui Il Bandello, să pun și eu una din povestirile mele sub oblăduirea unei virtuose, gentilissima, illustrissima contessa Serafina San-Severino, adresându-i adevăruri ce vor putea fi luate drept lingușiri. De ce n-aș mărturisi-o, sînt mîndru de a arăta că, aici și aiurea, astăzi, ca și în secolul al șaisprezecelea, scriitorii, indiferent de treapta la care-i urcă pentru moment moda, sînt consolați în schimbul atîtor ocări, defăimări și critici amare de aceste frumoase și nobile prietenii a căror aprobare te ajută să învingi necazurile vieții literare? Parisul, acest creier al lumii, v-a plăcut atît de mult pentru efervescența continuă a oamenilor lui de spirit, iar finețea venețiană a inteligenței dumneavoastră l-a înțeles atît de bine; ați îndrăgit atîta bogatul salon al lui Gérard⁶, pe care am avut durerea de a-l pierde, și unde puteau fi văzute, ca în opera lui Il Bandello, toate figurile europene ale acestui pătrar de veac; apoi serbările strălucitoare, festivitățile pline de farmec prilejuite de această mare și primejdioasă sirenă v-au încîntat atît de mult și v-ați împărtășit cu atîta nevino-văție impresiile, că veți lua fără îndoială sub proteguirea dumneavoastră zugrăvirea unei lumi pe care ați fost scutită de-a o cunoaște, dar care nu e lipsită de originalitate. Aș fi vrut să vă pot oferi o poezie frumoasă, dumneavoastră care aveți tot atîta poezie în inimă și în suflet pe cît de multă exprima per-

soana dumneavoastră: dar, dacă un biet prozator nu e în stare să dea decît ceea ce are, poate că el va răscumpăra în ochii dumneavoastră neînsemnătatea ofrandei prin omagiile respectuoase ale uneia din acele profunde și sincere admirații pe care le inspirați.

DE BALZAC

La Paris, unde oamenii care studiază și cugetă se aseamănă întrucîtva între ei datorită faptului că trăiesc în același mediu, ați întîlnit, desigur, destule figuri asemeni aceleia a domnului Roubourdin, pe care povestirea de față îl prezintă în momentul cînd este șef de birou într-unul din cele mai importante ministere: patruzeci de ani, păr cărunt — cu o nuanță abît de plăcută, încît femeile pot la nevoie să-l îndrăgească și așa — și care îndulcește o fizionomie melancolică; ochi albaștri și vioi, un obraz încă fraged, dar aprins și presărat cu pete accentuate de roșeață; frunte și nas à la Ludovic al XV-lea, o gură aspră, o talie înaltă, subțire sau mai degrabă subțiată ca a unei persoane abia scăpate de boală, în fine un mers în care se observă nepăsarea unuia care se plimbă, dar și meditarea omului preocupat. Dacă portretul acesta îngăduie să se întrevadă un caracter, îmbrăcămîntea omului nostru contribuie poate să-l scoată în relief. Roubourdin purta de obicei o redingotă largă, albastră, cnavată albă, o vestă la două rînduri, ca Robespierre, pantaloni negri fără bentițe sub tălpi, ciorapi de mătase cenușii și pantofi fără nasturi. După ce se rădea și își bea ceașca de cafea la ora opt dimineața, ieșea cu o precizie de orologiu și apuca totdeauna pe aceleași străzi, îndreptîndu-se spre minister; dar atît de pedant, atît de țănoș, că l-ai fi luat drept un englez ducîndu-se la ambasada lui. După aceste trăsături principale, veți ghici că-i un tată de familie hărțuit de grijile menajului, sîcîit de necazurile de la minister, dar destul de deștept ca să ia viața așa cum este; un om cinstit, iubindu-și țara și slujind-o, fără a-și ascunde piedicile pe care le în-

îlnești în cale atunci când vrei să faci cu tot dinadinsul binele; prevăzător, deoarece cunoaște oamenii, de o politețe aleasă cu femeile, fiindcă nu așteaptă nimic de la ele; în fine, un om cu experiență, binevoitor față de subalterni, ținând la o mare distanță pe egali și de o înaltă corectitudine față de șefii săi. În perioada când începe acest studiu, ați fi remarcat la el mai ales acea rece resemnare a omului care și-a îngropat toate iluziile tinereții, care a renunțat la orice ambiție tainică; ați fi recunoscut în el pe omul descurajat, dar încă nu dezgustat, și care stăruie în primele sale năzuințe, mai mult spre a se folosi de însușirile lui decît în speranța unei îndoielnice izbînzii. Nu fusese decorat cu nici un ordin și nu-și ierta slăbiciunea de a fi purtat pe acela al Crinului⁷ în primele zile ale Restaurației.

În viața acestui om existau unele taine: pe tatăl său nu-l cunoscuse niciodată; mama lui, femeie căreia îi plăcea luxul, totdeauna gătită, totdeauna pusă pe petreceri, avînd un echipaj bogat pe care el îl văzuse rar, dar a cărui frumusețe apărea strălucitoare în amintirea sa, nu-i lăsase mai nimic; în schimb îi dăduse educația aceea vulgară și incompletă care dă naștere la atît de multe ambiții și la atît de puține calități. La șaisprezece ani, cu cîteva zile înainte de moartea mamei sale, părăsise Liceul Napoleon pentru a intra ca supranumerar într-o funcțiune de stat, unde un protector necunoscut îl ajută să primească repede salariu. La douăzeci și doi de ani Roubourdin era subșef, apoi șef de birou la douăzeci și cinci. De atunci, mîna care ocrotea în viață pe acest băiat nu-și mai arată bunăvoința decît într-o singură împrejurare: îl aduse pe el, cel sărac, în casa domnului Leprince, fost comisar de vînzări, un văduv ce trecea drept foarte bogat și care n-avea decît o singură fată. Xavier Roubourdin se îndrăgosti pînă-n vîrfurile urechilor de domnișoara Célestine Leprince, pe atunci în vîrstă de șaptesprezece ani, și care nutrea pretențiile corespunzătoare celor două sute de mii de franci zestre.

Crescută cu grijă de o mamă plină de însușiri artistice care-i transmisese toate talentele ei, această tinăra persoană se cădea să atragă privirile bărbaților situați cît mai sus. Înaltă, frumoasă și minunat de bine legată, ea picta, era o bună muziciană, vorbea mai multe limbi și primise oarecare pospai de știință, privilegiu primejdios ce obligă pe o femeie la multe precauții, dacă ține să se ferească de pedanterie. Orbită de o dragoste rău înțeleasă, mama sădise în fiica sa speranțe cu totul greșite în privința viitorului ei: după ea, numai un duce sau un ambasador, un mareșal al Franței sau un ministru puteau să ofere Célestinei locul ce i s-ar cuveni în societate. Fiica avea, de altminteri, manierele, vocabularul și purtările din lumea bună. Imbrăcămintea sa era mai bogată și mai elegantă decît i se cere unei fete de măritat; un soț nu rămînea să-i dea decît fericirea. Totuși, răsfățările continue ale mamei, care muri cu doi ani înainte de căsătoria fiicei sale, făcură misiunea unui îndrăgostit destul de grea. Cît sînge rece nu-ți trebuie pentru a stăpîni o astfel de femeie! Burghezii, speriați, dădură înapoi. Orlan, fără altă avere decît gradul său de șef de birou, Xavier fu propus de către domnul Leprince Célestinei, care rezistă multă vreme. Domnișoara Leprince n-avea nici o obiecție împotriva pretendentului ei: era tinăr, îndrăgostit și frumos, dar ea nu voia să se numească doamna Rabourdin. Tatăl îi demonstră fiicei că Rabourdin face parte dintre aceia din rîndul cărora se alege minîștrii; Célestine răspunse că niciodată un om care se numește Rabourdin nu va ajunge mare sub guvernarea Bourbonilor etc., etc. În lipsă de alte argumente tatăl comise o gravă indiscreție, declarînd fiicei sale că viitorul ei soț va fi un Rabourdin *de... ceva*⁸ înainte de a atinge vîrsta cerută pentru a intra în Cameră. Xavier va deveni în curînd raportor în Consiliul de stat și secretar general al minîsterului său. De pe aceste două trepte tinărul va sălta în sferele superioare ale administrației, îmbogățit cu o avere și cu un nume transmis de

un anumit testament despre care el, Leprince, avea cunoștință. Căsătoria se făcu numaidecît.

Rabourdin și soția lui se încrezură în misterioasa putere de care vorbise bătrînul comisar de vînzări. Lăsîndu-se în brațele speranței și ale nepăsării cu care prima dragoste îi ametește pe tinerii căsătoriți, domnul și doamna Rabourdin mistuiră, în cinci ani, aproape o sută de mii de franci din capitalul lor. De-a dreptul îngrozită cînd văzu că soțul ei nu avansează, Célestine hotări să investească în terenuri cei o sută de mii de franci rămași din zestrea ei, plasament care aduse prea puțin venit; dar într-o bună zi, moștenirea domnului Leprince va răsplăti grija de a economisi mereu prin roadele unei bunăstări. Cînd fostul comisar de vînzări își văzu ginerele părăsit de ocrotitorii săi, încercă, din dragoste pentru fiica lui, să umple acest gol împovăraător, riscînd o parte din averea sa într-o speculație plină de perspective favorabile; dar bietul om, lovit de una din vînzările făcute de firma Nucingen, muri de supărare, nelăsînd decît vreo zece tablouri frumoase care împodobeau salonul fiicei lui, precum și cîteva mobile vechi pe care ea le trimise la pod. Opt ani de zadarnică așteptare făcură în fine pe doamna Rabourdin să înțeleagă că părintescul protector al soțului ei probabil că a murit, pe neașteptate, și că faimosul testament a fost anulat sau pierdut. Doi ani înainte de moartea lui Leprince, postul de șef de diviziune, devenit vacant, fusese dat unui domn de La Billardière, ruda unui deputat de dreapta, ajuns ministru în 1823. Asta însemna să te lași păgubaș de slujbă! Dar putea oare Rabourdin să renunțe la o leafă de opt mii de franci, plus gratificațiile, de vreme ce se obișnuise să-i cheltuiască în casă și de vreme ce această sumă însemna trei sferturi din venitul lor? De altfel, la capătul cîtorva ani de răbdare, n-avea oare dreptul la o pensie? Ce prăbușire pentru o femeie ale cărei mari pretenții din tinerețe fuseseră în parte îndreptățite și care era socotită drept o femeie superioară!

Doamna Rabourdin nu dezminți speranțele pe care le arătase domnișoara Leprince: avea elementele acelei superiorități aparente care place lumii, vasta sa instruire îi îngăduia să vorbească fiecăruia în limba-jul său, talentele sale erau reale, dădea dovadă de un spirit independent și ascuțit, conversația sa cucerea atît prin varietatea ei cît și prin originalitatea ideilor. Aceste calități, folositoare și potrivite la o suverană, la o ambasadoare, servesc la puțin lucru într-o căsnicie unde totul trebuie să se desfășoare la un nivel mediocru. Persoanele cu o conversație bună țin să aibă un public, le place să vorbească mult, și uneori devin obositoare. Spre a-și satisface orgoliul, doamna Ra-bourdin fixă o zi de primire, o dată pe săptămînă, și începu să iasă des în lume pentru a gusta plăcerile cu care o obișnuise amorul propriu. Cei care cunosc viața de la Paris își vor da seama, desigur, cîtă suferință îndură o femeie de felul ei chinuită la ea acasă de pu-ținătatea mijloacelor bănești. În ciuda atîtor neghio-bii rostite pe seama banilor, dacă trăiești la Paris, ești totdeauna nevoit să-ți faci bine socotelile, să te închini în fața cifrelor și să săruți copita despicată a vițelului de aur. Grea problemă să ții cu un venit de douăsprezece mii de livre un menaj compus din tată, mamă, doi copii, o femeie în casă și o bucătăreasă, to-tul instalat în strada Duphot, la etajul al doilea, în-tr-un apartament de o sută de ludovici! Înainte de a socoti cheltuielile cele mari ale casei, adăugați ro-chiile și trăsurile pentru doamna, căci rochiile trec în primul rînd, apoi vedeți ce mai rămîne pentru educa-ția copiilor (o fetiță de șapte ani, un băiat de nouă, a căror întreținere, în ciuda unei burse complete, se ri-dica la două mii de franci) și veți afla că doamna Ra-bourdin abia dacă putea să dea soțului ei treizeci de franci pe lună. Aproape toți soții parizieni o duc așa, afară doar dacă nu sînt niște monștri. Femeia asta care se crezuse hărăzită să strălucească în lume, să o domine, se văzu în cele din urmă silită să-și iro-sească inteligența și facultățile sale într-o meschină

luptă, neprevăzută, măsurîndu-se corp la corp cu lista de cheltuieli. Unde mai pui că — spre marea suferință a amorului propriu — concediasse, după moartea tatălui ei, feciorul în casă. Cele mai multe femei se dau bătute în această luptă zilnică, încep să se plîngă și sfîrșesc prin a se înclina în fața soartei lor ; dar, în loc să scadă, ambiția Célestinei crescă o dată cu greutățile, pe care, neputînd să le învingă, voi să le înfrunte. În ochii ei această complicație în roțițele vieții era ca nodul gordian care nu poate fi dezlegat, dar pe care geniul îl taie pur și simplu. Departe de a se împăca cu micimea unui destin burghez, ea își pierdu răbdarea din pricină că evenimentele mari ale viitorului ei întîrziău să se producă și învinuia soarta că o înșală. Célestine se considera, cu bună-credință, o femeie superioară. Poate că avea dreptate, poate că ar fi fost mare în împrejurări mari, poate că nu-și găsisse locul. Să o recunoaștem : există, în materie de femei, ca și în materie de bărbați, varietăți pe care lumea le șlefuieste după nevoile ei. Or, în orînduirea socială, ca și în orînduirea naturii, se găsesc mult mai multe mlădițe decît arbori, mult mai multe icre decît pești ajunși la completa lor dezvoltare ; deci mulți oameni de valoare, mulți Athanase Granson⁹, sînt sortiți să moară înăbușiți ca semințele care cad pe o stîncă stearpă. De bună seamă, există femei gospodine, femei pentru distracții, femei de lux, femei cu precădere soții, sau mame, sau amante, femei aparținînd numai lumii spirituale sau numai lumii materiale, după cum există artiști, soldați, meșteri, matematicieni, poeți, negustori, bărbați care se pricep în chestiuni bănești, în agricultură sau în administrație. Pe urmă capriciul evenimentelor răstoarnă totul : mulți chemați, puțini aleși este o lege a cetății cît și a cerului. Doamna Roubardin se socotea în stare să ajute cu luminile sale pe un om de stat, să încălzească sufletul unui artist, să slujească țelurile unui inventator și să-l susțină în luptele lui, să se devoteze politicii financiare a unui Nucingen, să reprezinte cu

strălucire o mare avere. Poate că în felul acesta voia să-și explice ei înseși dezgustul pentru lista spălătoresei, pentru controlul zilnic al bucătăriei, pentru socotelile casnice și grijile unui menaj mărunț. Se arăta superioară acolo unde-i plăcea să fie. Simțind cu atîta durere ghimpii unei poziții care se poate asemui cu aceea a sfîntului Laurențiu pe grătarul cu jănatic, era firesc să nu-și poată stăpîni izbucnirile. De aceea, în accesele ambiției ei zădărnice, în momentele cînd vanitatea sa rănită îi producea suferințe chinuitoare, Célestine își vărsa necazul pe Xavier Rabourdin. Nu era oare datoria soțului să-i asigure o situație convenabilă? Dacă ar fi fost bărbat, ea ar fi avut destulă energie ca să ajungă repede la o avere prin care să facă fericită o femeie iubită! Il învinui că este un om prea cîstit. În gura unor femei, această acuzație e o diplomă de năvingie. Îi schiță niște planuri superbe, fără a ține seama de piedicile pe care le ridicau în calea lor oamenii și evenimentele; apoi, asemeni tuturor femeilor îndîrjite de o mare ambiție, deveni, în sinea ei, mai machiavelică decît un Gondreville, mai șireată ca un Maxime de Trailles¹⁰. Spiritul Célestinei plăsmui atunci totul și se contemplă pe ea însăși în vastitatea ideilor sale. În fața dezlănțuirii acestor frumoase fantezii, Rabourdin, care cunoștea procedeul, rămînea rece. Célestine, mîhnită, judecă pe bărbatul ei ca fiind îngust la minte, sfios, că înțelege greu lucrurile, și-și formă pe nesimțite cea mai falsă părere despre tovarășul ei de viață; la început îl punea mereu în umbră prin strălucirea conversației sale, apoi, întrucît ideile îi veneau prin străfulgerări, și spre a nu pierde nici o scînteiere a spiritului ei, îl întrerupea scurt ori de cîte ori el începea să dea o explicație. Din primele zile ale căsătoriei lor, simțind că Rabourdin o iubește și o admiră, Célestine se purtă cu el fără o atenție deosebită și se situă mai presus de toate legile conjugale și de bună-cuviință intimă, cerînd în numele iubirii iertare pentru micile ei greșeli; apoi, cum ea nu se îndreptă de

loc, continuă să-l domine. În această situație un bărbat se află față de soția lui ca un copil înaintea preceptorului său care nu poate sau nu vrea să creadă că elevul pe care l-a instruit de mic a devenit și el mare. Asemeni doamnei de Staël, care striga în plin salon unui om *mai mare* decât ea: „Știi că ai spus ceva destul de profund!”, doamna Roubourdin spunea despre soțul ei: „Uneori are duh”. Incetul cu incetul, supunerea în care continua să-l țină pe Xavier ajunse să se manifeste pe figura ei printr-un fel de mișcări imperceptibile. Atitudinea și purtările ei exprimau lipsa de respect. Fără să-și dea seama, ea dăuna bărbatului ei, deoarece în oricare țară, înainte de a-și face o părere despre un bărbat, lumea ascultă ceea ce gîndește despre el soția lui, dorind să capete astfel ceea ce genevezii numesc *un preaviz* (în dialectul genevez se pronunță *preavis*). Cînd Roubourdin își dădu seama de greșelile pe care dragostea îl silise să le facă, era prea tîrziu; se mulțumi să tacă și să sufere. Intocmai ca acei oameni la care sentimentele și ideile au forțe egale, la care se întîlnește în același timp un suflet nobil și un creier bine organizat, el fu avocatul soției sale în fața tribunalului propriei lui rațiuni; își spuse că natura o hărăzise unui rol pe care nu l-a putut îndeplini din vina lui; ea era ca un pursînge englezesc, ca un cal de curse înhămat la o cotigă încărcată cu pietriș, și suferea; într-un cuvînt, se condamnă pe sine însuși. Pe deasupra, insistînd mereu, soția lui îl molipsise cu încrederea ce-o avea în ea însăși. În căsnicie, ideile sînt contagioase: *9 thermidor*¹¹ a fost, ca atîtea alte evenimente uriașe, rezultatul unei influențe feminine. De aceea, îmboldit mereu de ambiția Célestinei, Roubourdin se gîndea de multă vreme la mijlocul de a i-o satisface, dar îi ascundea orice speranță de teamă să n-o dezamăgească. Omul acesta de treabă era hotărît să-și croiască drum prin administrația publică, răzbind cu toate puterile sale. Voia să dezlănțuie în acest domeniu una din acele revoluții care înalță pe un om în fruntea unui

anumit sector al societății; incapabil însă să răstoarne administrația spre folosul lui propriu, plămădea idei cît se poate de practice, dar visînd un triumf obținut pe căi demne. Puțini sînt slujbașii care să nu fi nutrit astfel de gînduri generoase și în același timp pline de ambiție, dar la slujbași, ca și la artiști, numărul avorturilor e mult mai mare decît al nașterilor, ceea ce îndreptățește vorba lui Buffon: „Geniul e o îndelungă răbdare“.

Pus în situația de a studia administrația franceză și de a-i observa mecanismul, Rabourdin își concentrează cercetările asupra mediului pe care întîmplarea i-l pusese în față, ceea ce, în paranteză, constituie secretul multor înfăptuiri omenești, și sfîrși prin a născoci un sistem nou de administrație. Cunoscînd oamenii cu care avea de-a face, el nu se legase de aparatul care funcționa atunci, care funcționează și acum și care va funcționa încă mult timp, deoarece lumea va fi mereu îngrozită la ideea de a-l schimba, însă nimeni n-ar trebui, după Rabourdin, să se dea îndărăt de la a-l simplifica. Problema ce urma să fie rezolvată consta, după părerea lui, într-o folosire mai justă a acelorași forțe. Redus la cea mai simplă expresie a lui, acest sistem prevedea transformarea impozitelor în așa fel încît ele să fie micșorate fără ca statul să piardă ceva din veniturile sale și să se obțină, cu un buget egal cu bugetul care stîrnea pe atunci atîtea discuții înverșunate, rezultate de două ori mai bune decît rezultatele actuale. O practică îndelungată îi arătase lui Rabourdin că în orice chestiune perfecțiunea se atinge numai printr-o schimbare total hotărîtoare. A economisi înseamnă a simplifica. A simplifica înseamnă a înlătura un mecanism de prisos: deci o mișcare de personal. De aceea, sistemul lui avea la bază o desființare a gradelor vechi, se traducea printr-o nomenclatură administrativă nouă. Aceasta este poate pricina urii pe care și-o atrag toți reformatorii. Suprimările cerute de îmbunătățire, la început neînțelese, amenință multe existențe care nu se hotă-

răsc ușor să-și schimbe condiția lor. Ceea ce-l făcea pe Roubourdin cu adevărat mare este meritul de a fi știut să-și strunească entuziasmul care cuprinde pe orice inovator, de a fi căutat cu răbdare o împrejurare favorabilă pentru fiecare măsură luată, astfel ca să se înlăture dezordinea, lăsînd timpului și experienței grija de a demonstra valoarea fiecărui amănunt al reformei. Măreția unui atare rezultat ar putea face să se creadă că el este cu neputință de atins, dacă în cursul fugarei analize a sistemului s'ar pierde din vedere această idee. De aceea, nu-i lipsit de interes să se arate, după propriile lui mărturii, oricît de incomplete ar fi ele, punctul de la care a pornit pentru a cuprinde întregul orizont administrativ. Povestirea de față, care atacă de altfel chiar miezul problemei, va explica poate și unele metehne ale moravurilor de azi.

Adînc mișcat de necazurile pe care le cunoscuse în viața slujbașilor, Xavier se întreba care putea fi pricina desconsiderării lor crescînde; el căută cauzele și le găsi în acele mici revoluții parțiale asemănătoare vîltoirilor din urma uraganului de la 1789, pe care istoricii marilor mișcări sociale uită să le studieze, cu toate că, la drept vorbind, ele au făcut din moravurile noastre aceea ce sînt.

Altădată, sub monarhie, armata birocratică nu exista. Slujbașii, puțini la număr, se supuneau unui prim-ministru totdeauna în legătură cu suveranul, și astfel serveau aproape de-a dreptul pe rege. Șefii acestor slujitori zeloși erau numiți cu simplitate *primii funcționari*. În sectoarele administrației de care regele nu se ocupa personal, ca acela al arenzilor, slujbașii erau față de șefii lor ceea ce salariații unei case de comerț sînt față de patronii lor: ei învățau o știință care trebuia să-i ajute să facă avere. În felul acesta, cel mai neînsemnat punct al circonferei era legat de centru, de la care căpăta viață. Se putea vorbi, deci, de credință și devotament. După 1789, statul, *patria* dacă vreți, a luat locul prințului. În loc de a depinde direct de un prim-magistrat public, funcțio-

narii au devenit, în ciuda frumoaselor noastre idei despre patrie, *niște slujbași ai guvernului*, iar șefii lor plutesc în bătaia tuturor vînturilor unei puteri denumite *minister*, care nu știe în ajun dacă va mai exista a doua zi. Cursul afacerilor trebuind să fie totdeauna îndeplinit, constant e doar un anumit număr de funcționari care se consideră absolut necesari și care vor să-și păstreze posturile, cu toate că sînt oricînd concediabili. Așa s-a născut birocrația, putere gigantică pusă în mișcare de niște pitici. Dacă Napoleon, subordonînd voinței sale orice lucru și orice om, a făcut să întîrzie pentru un moment supremația birocrației — această perdea greoaie așezată între binele ce trebuie făcut și omul care poate să-l pună la cale — ea s-a organizat pe deplin în timpul regimului constituțional, prieten fără doar și poate al mediocrităților și mare amator de acte justificative și de buchiseli, într-un cuvînt sîciitor ca o mic-burgheză. Fericite de a vedea pe miniștri într-o luptă necurmată cu patru sute de spirite înguste, cu zece sau douăsprezece capete încărcate de ambiție și de rea-credință, birourile se grăbiră să se facă necesare, substituindu-se activității vii printr-o activitate scrisă, și creară o putere a inerției denumită raport. Să explicăm raportul :

Cînd regii începură să aibă miniștri, ceea ce s-a întîmplat abia sub Ludovic al XV-lea, ei cerură să li se facă rapoarte asupra chestiunilor importante, în loc să țină, ca pe vremuri, consilii cu dregătorii statului. Incetul cu incetul, miniștrii fură obișnuiți de birourile lor să imite pe regi. Grijulii de a se apăra în fața celor două Camere și în fața Curții, ei se lăsară duși de nas de litera raportului. Nimic important nu se întîmpla în administrație fără ca ministrul, strîns cu ușa, să nu răspundă : „Am cerut un raport“. Raportul deveni astfel pentru orice chestiune și pentru orice ministru ceea ce el este în Camera deputaților pentru legi : o consultație în care motivele *pro* și *contra* sînt tratate cu mai multă sau mai puțină pînă, în așa fel încît ministrul, întocmai ca și Camera, constată

că-i la fel de lămurit după raport ca și înainte. Dar orice hotărîre se ia într-o clipită. Întîmple-se ce s-o întîmpla, trebuie să ajungi la momentul cînd e necesar să te decizi. Cu cît arunci în luptă mai multe motive *pro* și *contra*, cu atît judecata este mai puțin sănătoasă. Cele mai frumoase lucruri din Franța s-au înfăptuit pe cînd nu existau rapoarte și cînd hotărîrile erau spontane. Legea supremă a omului de stat este de a aplica formule precise pentru fiecare caz în parte, întocmai ca judecătorii sau medicii.

Rabourdin, care își spunea: „Ești ministru ca să iei hotărîri, ca să cunoști problemele și să le rezolvi”, văzu că raportul guvernează în Franța de la colonel pînă la mareșal, de la comisarul de poliție pînă la rege, de la prefecți pînă la miniștri, de la Cameră pînă la rege. Din 1818 încoace, totul a început să se discute, să se cumpănească și să se răscumpănească, cu voce tare și prin scris, totul a căpătat o formă literară. Franța se îndrepta spre ruină, în ciuda unor atît de frumoase rapoarte; ea dizerta, în loc să lucreze. Anual se făceau un milion de rapoarte scrise! Birocrația domnea astfel în toată puterea cuvîntului! Dosarele, mapele, hîrtoagele, în sprijinul dovezilor fără de care Franța ar fi pierdută, circularele, fără de care ea ar sta pe loc, se înmulțiră, crescură, înfloriră. Birocrația stîrni de atunci încoace, spre folosul ei, neîncrederea în balanța dintre venituri și cheltuieli, po-negri administrația, spre mîntuirea administraturii. În sfîrșit, ea născoci acei prunci liliputani care țin Franța legată în lanțuri de centralismul parizian, ca și cum, de la 1500 și pînă la 1800, Franța n-ar fi putut să facă nimic fără treizeci de mii de funcționari.

Agățîndu-se de trebile publice ca iedera de bulumac, slujbașul nu-și mai dădea nici un interes, și iată de ce:

Siliți să asculte de prinți sau de cele două Camere¹², care le impun sinecuriști, și nevoiți să păstreze oameni care să lucreze, miniștrii scăzură salariile și măriră numărul slujbașilor, gîndind că un guvern e

cu atît mai tare cu cît are mai mulți oameni angajați. Legea contrară e o axiomă înscrisă în univers: nu există energie decît prin raritatea cauzelor care o produc. De aceea, evenimentele au dovedit, în preajma lui iulie 1830, eroarea ministerialismului Restaurației. Pentru a împlînta un guvern în inima unei națiuni, trebuie să știi să legi de ea *interesele* și nu *oamenii*. Impins să disprețuiască guvernul care îi tăia în același timp și stima și salariul, slujbașul se purta atunci cu el ca o curtezană cu un amant bătrîn: îi oferea muncă pe măsura banilor primiți, situație la fel de puțin tolerabilă și pentru administrație și pentru slujbaș, dacă și unul și celălalt ar fi îndrăznit să-și încerce pulsul și dacă salariile mari n-ar fi înăbușit glasurile celor mici. Avînd doar grija să-și păstreze postul, să-și încaseze leafa și să ajungă la pensie, slujbașul socotea că i se îngăduie totul pentru a atinge acest măreț rezultat. Această stare de lucruri duse la slugărnicia funcționarului și stirni zizanii neconținute în sînul ministerelor, unde slujbașii săraci luptau împotriva unei aristocrații degenerate, care păștea pe izlazurile burgheziei, cerînd posturi pentru copiii ei dezmoșteniți. Un om superior cu greu putea să străbată prin aceste mărăcinișuri încîlcite, să se încovoie, să se cațere, să se strecoare prin noroiul acestor mlaștini, unde capetele destoinice aveau darul de a-i înspăimînta pe toți ceilalți. Un om de geniu harnic și ambițios se prefăcea a fi mai bătrîn decît este pentru a obține tiara, el însă nu-l imită niciodată pe Sixtus al V-lea¹³ ca să ajungă un simplu șef de birou. Nu rămîneau sau nu se iveau decît puturoșii, nepri-cepuții sau neghiobii. Iată cum se născu încetul cu încetul mediocritatea administrației franceze. Compusă în întregime din minți înguste, birocrația punea o stavilă în calea prosperității țării, ținea cîte șapte ani în cartoanele sale proiectul unui canal ce ar fi încurajat producția unei provincii, se speria de orice, perpetua tărăgănelile, eterniza abuzurile, care ele însele o perpetuau și o eternizau pe ea; ducea pe toți

de nas, chiar pe miniștri ; în sfârșit, sugruma oamenii de talent care se arătau destul de îndrăzneți spre a voi să facă ceva peste capul ei sau să-i arate prostiile proprii. Tocmai se publicase tabelul pensionărilor ; Rabourdin văzu acolo un impiegat trecut cu o pensie mai mare decît a coloneilor ciuruiți de răni. Întreaga istorie a birocrației se citea în această listă. O altă pacoste creată de moravurile moderne, pe care el o socotea una din cauzele acestei tainice demoralizări, era aceea că, la Paris, administrația n-are nici o ierarhie reală, în rîndurile ei domnește o egalitate completă între șeful unei diviziuni importante și între ultimul copist ; acesta e la fel de priceput ca și celălalt într-o arenă în care unii aruncă treburile asupra altora, căci fie el poet, artist sau negustor, aici oricine devine un simplu slujbaș. Slujbașii se privesc unii pe alții fără nici un respect. Oare nu instrucția, pusă fără măsură la îndemîna maselor¹⁴, face astăzi ca băiatul unui portar de minister să hotărîască soarta unui om de merit sau a unui mare proprietar la ușa căruia tatăl său a slujit cîndva ? Ultimul venit poate deci să se ia la harță cu cel mai vechi. Iată, de pildă, pe unul bogat, angajat ca supranumerar, stropindu-și cu noroi șeful, în timp ce se îndreaptă spre Longchamp într-o trăsură alături de o femeie frumoasă, căreia îi arată cu vîrfurile biciului pe un biet tată de familie ce merge pe jos și despre care spune : „Ăla e șeful meu“. Liberalii numesc această stare de lucruri PROGRES, Rabourdin vedea însă în ea ANARHIA infiltrată în sînul puterii. Iar ca rezultat asista la uneltiri surde, ca acelea dintre eunucii, femeile și sultanii moleșiți dintr-un serai, la intrigi de călugărițe, la insulte rostite în șoaptă, la tiranii ca acelea dintr-un internat, la manevre diplomatice în stare să înspăimînte și un ambasador, puse la cale pentru o gratificație sau pentru o avansare, la sărituri de purici înhămați la un car de carton, la răutăți îndreptate împotriva ministrului însuși tocmai de către cei ce lucrează pentru el ; apoi vedea pe oamenii cu adevărat necesari, pe

cei vrednici ajungînd victimele unor paraziți, iar pe cei devotați țării lor, care loveau cu tărie în rîndurile neputincioșilor, prăbușindu-se sub cele mai mirșave trădări. Toate posturile înalte fiind sub influența Parlamentului și nu a regelui, slujbașii se trezeau, mai curînd sau mai tîrziu, în situația roțițelor unei mașini: singurul lucru necesar pentru ei era să fie mai mult sau mai puțin unși. O astfel de convingere fatală, care pusese stăpînire chiar și pe unele spirite mai răsărite, înăbușea multe proteste scrise în cunoștință de cauză asupra rănilor tainice ale țării, dezarma multe manifestări de curaj, măcina intențiile cele mai cinstite și mai serioase, care se simțeau oboșite de atîtea nedreptăți și se lăsau împinse în brațele nepăsării de un dezgust pustiitor... Un salariat al fraților Rotschild¹⁵ ține corespondență cu toată Anglia; la noi, un singur slujbaș ar putea să intre în legătură cu toți prefecții; numai că în timp ce primul învață cum să-și facă avere, celălalt își pierde timpul, viața și sănătatea, fără să se aleagă cu nimic. De aici pornește răul. Firește, nu înseamnă că o țară e numaimicî amenințată să piară fiindcă un slujbaș de talent se retrage, iar un om mediocru îi ia locul. Din nefericire pentru națiuni, nici un om nu pare a fi absolut necesar pentru existența lor. Dar cînd valorile devin din ce în ce mai rare, națiunile dispar. Spre convingere, oricine se poate duce la Veneția, la Madrid, la Amsterdam, la Stockholm și la Roma ca să vadă locurile unde au strălucit altădată puteri uriașe, astăzi distruse de forțele mărunte care s-au strecurat în sînul lor, cucerind vîrfurile. În ziua hărăzită luptei, totul fiind slăbit, statul se prăbuși la cel mai mic atac. A admira pe un prost care izbîndește, a nu-ți părea rău de căderea unui om priceput este rezultatul tristei noastre educații și al moravurilor noastre care împing pe oamenii cu duh spre zeflemea și pe cei de geniu spre deznădejde. Dar ce problemă e mai greu de rezolvat decît aceea a îmbunătățirii soartei slujbașilor, într-o vreme cînd libera-

lismul țipă prin gazetele sale, în toate dughenele industriale, că salariile slujbașilor constituie un furt continuu, cînd el însuși întocmește capitelele bugetului în formă de lipitori și tot el întreabă în fiecare an unde merg impozitele de un miliard? Pentru domnul Roubourdin slujbașul e în raport cu bugetul ceea ce jucătorul de cărți e în raport cu jocul: tot ce cîștigă dă pe urmă înapoi. Orice salariu mare implică o producție. A plăti o mie de franci pe an unui om, cerîndu-i în schimb toate zilele sale, nu înseamnă oare a organiza hoția și mizeria? Un pușcăriaș costă aproape tot atîta și muncește mai puțin. În schimb, a cere unui om căruia statul i-ar da douăsprezece mii de franci pe an să se devoteze țării sale ar fi un contract profitabil pentru ambele părți, care ar putea să-i ispitească pe cei capabili.

Aceste reflecții îl conduseră deci pe Roubourdin la o reorganizare a personalului. A folosi cît mai puțini oameni, a tripla sau a dubla salariile și a suprima pensiile; a angaja slujbași tineri, așa cum făceau Napoleon, Ludovic al XIV-lea, Richelieu și Ximenès¹⁶, dar a-i păstra cît mai mult, rezervîndu-le funcțiuni înalte și onoruri mari, fură punctele principale ale unei reforme la fel de folositoare și pentru stat și pentru slujbaș. E greu să înfățișăm pe larg, capitol cu capitol, un plan care îmbrățișa întregul buget și-și întindea firele pînă la cele mai neînsemnate slujburi ale administrației, pentru a le cuprinde laolaltă; dar poate că o indicare a principalelor reforme va fi de ajuns pentru ca atît cei care cunosc, cît și cei care nu cunosc structura administrativă să înțeleagă ceva. Deși s-ar părea că un istoric se situează pe o poziție periculoasă înfățișînd un plan ce seamănă a politică făcută la gura sobei, e necesar totuși să creionăm acest plan, cu scopul de a explica omul prin activitatea lui. Suprimați ceea ce se referă la lucrările sale, și nu veți mai voi să credeți în cuvîntul povestitorului, dacă el s-ar mulțumi să facă numai afirmații despre îndrăzneala sau priceperea unui șef de birou.

Rabourdin împărțea înalta administrație în trei ministere. El se gîdea că dacă altădată existau capete destul de solide pentru a cuprinde ansamblul treburilor interne și externe, Franța de azi nu se poate plînge că n-o să găsească oameni ca Mazarin, Suger, Sully, Choiseul sau Colbert¹⁷ pentru a conduce niște ministere chiar mai vaste decît ministerele actuale. De altminteri, constituțional vorbind, trei miniștri se înțeleg mai bine între ei decît șapte¹⁸. Apoi, e și mai puțin greu de a face greșeli în ceea ce privește alegerea. În sfîrșit, regalitatea ar putea înlătura astfel acele continue schimbări ministeriale care îngreuiază realizarea unui plan de politică externă sau înfăptuirea unei îmbunătățiri în interior. În Austria, unde atîtea popoare diferite strînse laolaltă manifestă interese deosebite ce trebuiesc armonizate și conduse sub o singură coroană, doi oameni de stat duc pe umerii lor toată povara treburilor publice, fără să se declare copleșiți. Franța să fie oare mai săracă în privința capacităților politice decît Germania? Jocul, destul de năîng, a ceea ce numim *instituții constituționale*, dezvoltat peste măsură, a sfîrșit, precum se știe, prin a necesita prea multe ministere, spre a satisface ambițiile sporite ale burgheziei. Mai întîi, lui Rabourdin i se părea firesc ca Ministerul Marinei să fie contopit cu Ministerul de Război. Pentru el, marina era unul din resorturile Ministerului de Război, ca și artileria, cavaleria, infanteria sau intendența. Nu-i oare un nonsens de a institui administrații separate pentru amirali și pentru mareșali, de vreme ce ei au același țel: să păzească țara, să se lupte cu dușmanul, să apere posesiunile naționale? Ministerul de Interne ar trebui să cuprindă comerțul, poliția și finanțele, ca să nu-și dezmință numele. Ministerului de Externe îi aparțin justiția, casa regală și tot ceea ce în cadrul Ministerului de Interne se referă la arte, litere și frumos. Orice ocrotire trebuie să pornească direct de la suveran. Acest minister implică și președinția de consiliu. Fiecare din cele trei mi-

nistere nu va număra mai mult de două sute de slujbași pentru administrația sa centrală, unde Roubourdin i-ar instala pe toți, ca altădată, sub monarhie. Socotind în medie câte douăsprezece mii de franci de cap de om, se va atinge suma de șapte milioane pentru capitolele care însumează mai mult de douăzeci de milioane în bugetul actual. Reducând astfel ministerele la trei, Roubourdin desființa administrații întregi devenite inutile, precum și imensele cheltuieli ale întreținerii lor la Paris. El dovedea că un arondisment urma să fie administrat de zece oameni, o prefectură de cel mult doisprezece, ceea ce nu însemna decît cinci mii de slujbași pentru întreaga Franță (fără justiție și armată), număr pe care îl depășea atunci cifra slujbașilor numai din ministere. În schimb, în acest plan, grefierii tribunalelor erau însărcinați cu regimul ipotecilor, iar Ministerul Public era însărcinat cu înregistrarea actelor și cu domeniile. Roubourdin reunea sub un singur for central părțile care se asemănau. Astfel ipotecile, moștenirile, înregistrările nu ieșeau din cercul lor de acțiune și nu necesitau decît trei supranumerari pentru fiecare tribunal și trei pentru fiecare curte de apel. Aplicarea constantă a acestui principiu îl conduse pe Roubourdin la reforma finanțelor. El contopi toate încasările de impozite în una singură, taxînd consumul în general, în loc de a taxa proprietatea. După el, consumul era unica materie impozabilă în timp de pace. Contribuția funciară trebuie să fie rezervată pentru cazuri de război. Numai atunci statul putea să ceară sacrificii din partea solului, deoarece numai atunci se punea problema de a fi apărat; în timp de pace însă era o mare greșeală politică de a-l împovăra peste o anumită limită, căci însemna să nu te mai bizui pe el în marile crize. Prin urmare, *împrumutul* în timp de pace, fiindcă se făcea la egalitate și nu cu cincizeci la sută pierdere ca în vremurile tulburi, iar, în timp de război, *contribuția funciară*.

Invazia din 1814 și 1815, le spunea Rabourdin prietenilor săi, a creat în Franța și a confirmat o instituție pe care nici Law¹⁹, nici Napoleon n-au putut s-o înființeze: *creditul*.

Din păcate, Xavier socotea că justele principii ale acestei admirabile mașini nu erau pe deplin înțelese în epoca activității lui, începută în 1820. Rabourdin impunea consumația sub forma contribuțiilor directe, desființînd toată aparatul contribuțiilor indirecte. Venitul impozabil era urmărit printr-un rol unic compus din diferite rubrici. El înlătura astfel acele neplăcute taxe de la bariera orașelor și le înlocuia cu venituri mai mari provenite din simplificarea modului lor actual de percepere, enorm de costisitor. A micșora povara impozitului nu înseamnă de fel, în materie de finanțe, a micșora impozitul, ci a-l repartiza mai bine; a-l ușura înseamnă a spori volumul tranzacțiilor, lăsîndu-le posibilitatea de a avea un joc mai mare: individul plătește mai puțin, iar statul încasează mai mult. Această reformă, care s-ar putea să pară imensă, se sprijinea pe un mecanism foarte simplu. Rabourdin socotea impozitul personal și mobilier ca imaginea cea mai potrivită a consumului general. Averile particulare se exprimă foarte bine în Franța prin locuință, prin numărul servitorilor, prin caii și trăsurile de lux care pot fi supuse fiscalității. Gospodăriile, cu tot ceea ce au în jurul lor, se deosebesc puțin între ele și dispar cu greu. După ce preciză, deci, mijloacele prin care poate fi întocmit un rol al contribuțiilor mobiliare cu mult mai sincer decît rolul actual, el repartiză sumele pe care le aduc vistieriei statului impozitele zise *indirecte* într-o cotă de *atîta la sută* pentru fiecare parte individuală. Într-adevăr, impozitul este ridicarea unei sume de bani pe socoteala lucrurilor și a persoanelor sub forma unor înșelăciuni mai mult sau mai puțin vizibile; dar timpul acestor înșelăciuni, favorabile atunci cînd era vorba să se stoarcă bani, a trecut într-o epocă în care clasa, asupra căreia apasă impozitele, își dă

seama pentru ce statul cere aceste impozite și prin ce mecanism i le dă înapoi. Așadar, bugetul nu e o casă de bani, ci o stropitoare: cu cît strînge și împrăștie mai multă apă, cu atît țara prosperează. Bunăoară, să presupunem șase milioane de *părți înstărite* (Rabourdin le dovedea existența, înțelegînd prin ele *părțile bogate*); n-ar fi oare mai bine să le cerem din capul locului o taxă *asupra vinului*, care n-ar fi mai hulită decît birul *asupra ușilor și ferestrelor*, și ar produce o sută de milioane, în loc să le hărțuim impunînd fiecare lucru în parte? Prin această regularizare a impozitului, fiecare particular va plăti mai puțin, dar în realitate statul va primi mai mult, iar consumatorii se vor bucura de o imensă reducere de prețuri pe care statul nu le va mai supune unor torturi nesfîrșite. Rabourdin menținea o taxă asupra culturii viilor, cu scopul de a ocroti această sursă de producție împotriva prea marii abundențe a produselor sale. Apoi, pentru a include și consumul părților sărace, patentele debitanților urmau să fie taxate după populația regiunilor în care locuiesc. În felul acesta, sub trei forme: taxa asupra vinului, taxa asupra culturii viilor și patenta, vistieria ar încasa un venit enorm fără cheltuieli și fără jigniri, în locul unui impozit vexator împărțit între vistierie și slujbașii ei. Impozitul ar apăsa atunci asupra bogatului în loc să chinuiască pe sărac. Un alt exemplu. Să presupunem o taxă asupra sării, de un franc sau de doi franci pentru fiecare parte; vom obține zece sau douăsprezece milioane, sărăritul modern va dispărea, populația nevoiașă va răsufla în voie, agricultura va fi ușurată, statul va încasa tot atît, și nimeni nu se va mai plînge. Orice parte, fie ea industrială sau proprietară, va recunoaște numaidecît foloasele unui impozit repartizat în felul acesta atunci cînd va vedea că viața se îmbunătățește pe ogoare, iar comerțul înflorește. În sfîrșit, statul va vedea crescînd, din an în an, *numărul părților înstărite*. Desființînd deci administrația contribuțiilor indirecte, mașină extrem de costisi-

toare, și care e un stat în stat, atît vîstieria cît și particularii vor fi în cîștig, chiar dacă am ține seama numai de economisirea cheltuielilor de încasare. Tutunul și pulberea se vor arenda în regie, sub supravegherea statului. Sistemul cu privire la aceste două regii, dezvoltat de alți înaintași ai lui Roubourdin cu prilejul noii legiuiri asupra tutunului²⁰, fu atît de convingător, încît această lege n-ar fi trecut nici odată printr-o Cameră silită să hotărască într-un fel sau altul, așa cum făcea atunci ministerul. Asta era mai puțin o problemă financiară, cît una de guvernare. Statul nu mai deținea nimic direct, nici mine, nici păduri, nici exploatări. Pentru Roubourdin, statul, stăpînitorul domeniilor, constituia acum un nonsens administrativ. Statul nu-i în stare să valorifice nimic și se lipsește de contribuții, el pierde deci două surse de venituri dintr-o dată. Cît despre fabricile guvernului, ele formează același nonsens raportat la sfera industriei. Statul obține produse mai scumpe decît cele din comerț, le face mai încet și nu e în stare să-și încaseze drepturile cuvenite din mișcarea industriei, căreia îi retrace subsidiile. Înseamnă oare că se administrează o țară fabricînd în loc de a mări fabricația, posedînd în loc de a crea cît mai multe posesiuni diferite? În noul sistem, statul nu va mai cere nici o garanție în bani. Roubourdin nu admitea decît garanții ipotecare. Și iată de ce. Statul sau păstrează garanția în natură, și atunci înseamnă că stingherește circulația banilor, sau o întrebuițează cu o dobîndă mai mare decît procentul pe care-l plătește, și atunci e un furt mîrșav, sau pierde, și atunci e o prostie; pe de altă parte, dacă la un moment dat dispune de totalitatea garanțiilor, el poate provoca, în anumite situații, o bancrută îngrozitoare. Impozitul teritorial nu va dispărea așadar cu totul, Roubourdin păstra o mică parte cel puțin ca punct de plecare în caz de război; firește însă, produsele solului ar deveni libere, iar industria, procurîndu-și materiile prime la prețuri mici, ar putea să se lupte cu străină-

tatea, fără ajutorul înșelător al vămilor. Cei bogați ar administra în mod gratuit departamentele, avînd ca recompensă, în anumite condițiuni, titlul de *pair*. Magistrații, oamenii de știință, ofițerii inferiori ar fi răsplătiți mulțumitor pentru serviciile lor. Nu ar mai exista slujbaş care să nu se bucure de o mare considerație cîștigată prin importanța lucrărilor lui și prin valoarea salariului pe care-l primește; fiecare s-ar îngriji singur de viitorul său și Franța n-ar mai suferi de cancerul pensiilor care-i roade trupul. Drept rezultat, Roubourdin prevedea numai șapte sute de milioane la cheltuieli, și o mie două sute de milioane la venituri. Un excedent de cinci sute de milioane anual ar juca un rol ceva mai mare decît slaba amortizare al cărei viciu a fost demonstrat. Aici, după Roubourdin, statul devenea și rentier, după cum se încapățîna să stăpînească și să fabrice. În sfîrșit, spre a-și pune în aplicare reforma, fără zdruncinări și spre a evita o noapte a sfîntului Bartolomeu pentru slujbași²¹, el cerea pentru asta un răstimp de douăzeci de ani.

Acestea erau gîndurile pe care le plămădea Roubourdin din ziua cînd locul așteptat de el fu dat domnului de La Billardière, un om cu totul incapabil. Planul acesta, atît de vast în aparență, atît de simplu în realitate, care desființa atîtea state-majore umflate și atîtea posturi mici la fel de inutile, presupunea calcule continue, statistici exacte, dovezi evidente. Roubourdin studiasse vreme îndelungată bugetul sub cele două fețe ale lui — cea a veniturilor și cea a cheltuielilor — petrecîndu-și astfel multe nopți în șir fără știrea soției sale. Dar îndrăzneala de a concepe un asemenea plan și de a-l suprapune pe cadavrul administrației nu era de ajuns; mai trebuia să se adreseze unui ministru în stare de a-l aprecia. Succesul lui Roubourdin depindea deci de liniștea politică a unei epoci încă pline de frămîntări. El nu socoti guvernul ca definitiv stabil decît în momentul cînd trei sute de deputați avură curajul să formeze o majori-

tate compactă²² cu adevărat guvernamentală. O conducere instaurată pe o asemenea bază se stabilise de fapt la cîtva timp după ce Rabourdin își terminase lucrarea sa. În această epocă, mîndria păcii datorite Bourbonilor făcea să fie uitată mîndria războinică din timpul cînd Franța strălucea ca o vastă tabără, generoasă și măreață, din pricină că era victorioasă. După campania din Spania²³, se părea că guvernul se pregătește să treacă la una din acele perioade în care binele poate fi înfăptuit, și de trei luni încoace începuse un nou regim care nu mai întîmpina nici o piedică, deoarece liberalismul stîngii salutase pe Carol al X-lea cu același entuziasm ca și dreapta. Era o situație care putea să înșele chiar și pe cei mai clarvăzători oameni. Lui Rabourdin momentul i se părea deci favorabil. A propune și a duce la bun sfîrșit o reformă ale cărei rezultate aveau să fie atît de mari, nu era oare aceasta o garanție de trăinicie pentru un guvern?

Niciodată deci omul nostru nu se arătă mai îngrijorat, mai împovărat de gînduri ca atunci, în diminețile cînd străbătea străzile spre minister, și în serile cînd se întorcea acasă la ora patru și jumătate. La rîndul ei, doamna Rabourdin, întristată din pricina unei vieți neîmplinite, supărată că trebuie să lucreze pe ascuns pentru a-și îngădui cîteva satisfacții în ceea ce privește îmbrăcămîntea, nu fusese niciodată mai amărîtă și mai nemulțumită, dar, ca soție credincioasă bărbatului ei, socotea ca nedemne de o femeie superioară rușinoasele îndeletniciri prin care multe neveste de slujbași umplu golurile unei lefi neîdestulătoare. Din acest motiv refuzase orice legătură cu doamna Colleville, pe atunci încurcată cu François Keller, ale cărei serate puneau adesea în umbră pe acelea din strada Duphot. Ea luă înțepe-neala gînditorului politic și lîncezeala omului îndeobște harnic drept o sleire a slujbașului apăsător de plictiseală de la serviciu, răpus de sărăcia cea mai demnă de dispreț și de o mediocritate ce nu făcea

decît să te țină în viață, și nu-și ierta că se măritase cu un bărbat lipsit de vlagă. De aceea, cam pe atunci, se hotărî să se îngrijească ea însăși de cariera soțului ei, spre a-l înălța cu orice preț în sfera celor de sus, dar ascunzîndu-i mijloacele de care se va folosi. Puse în aceste principii toată acea independență de gîndire care o caracteriza și găsi plăcere în a se ridica mai presus de celelalte femei, călcînd în picioare micile lor prejudecăți, neluînd în seamă piedicile pe care societatea le aruncă în calea lor. În minia ei își propuse de a-i învinge pe proști cu propriile lor arme și de a intra ea însăși în joc, dacă va fi nevoie. Pe scurt, privea lucrurile de sus. Momentul era prielnic. Domnul de La Billardièrre, lovit de o boală necruțătoare, avea să-și dea obștescul sfîrșit în cîteva zile. Dacă Rabourdin i-ar lua locul, însușirile lui, căci Célestine îi recunoștea însușiri administrative, ar fi atît de prețuite încît postul de raportor în Consiliul de stat, ce-i fusese promis cîndva, îi va fi de astă dată oferit. Il și vedea comisar al regelui, apărînd proiectele de legi în cele două Camere: atunci îl va ajuta și ea, se va face, dacă va fi nevoie, secretara lui, va petrece nopți întregi lucrînd! Toate acestea pentru a se duce la Bois de Boulogne într-o trăsură minunată, pentru a fi pe picior de egalitate cu doamna Delphine de Nucingen, pentru a ridica și salonul ei la același rang cu al doamnei Colleville, pentru a fi invitată la marile solemnități ministeriale, pentru a strînge în jurul ei oameni care s-o asculte, pentru a i se spune: „Doamna Rabourdin *de...*“ (nu-și cunoștea încă domeniul), așa cum se spune doamna de Firmiani, doamna d'Espard, doamna d'Aiglemont, doamna de Carigliano; în sfîrșit, și mai ales, pentru a înlătura nesuferitul nume de Rabourdin.

Aceste hotărîri tainice aduseră unele schimbări în cadrul menajului lor. Doamna Rabourdin începu prin a porni cu un pas ferm pe calea *datoriilor*. Își angajă din nou un fecior în casă, pe care-l îmbrăcă într-o livree discretă, din postav închis, cu tighele roșii. Im-

prospătă o parte din mobilier, își tapetă iarăși apartamentul, îl împodobi cu flori ce erau schimbate des, îl ticsi cu tot felul de nimicuri la modă, apoi, ea, care altădată se arăta destul de strînsă în privința cheltuielilor, nu șovăi cîtuși de puțin să-și pună îmbrăcămîntea în armonie cu rangul la care aspira și ale cărui venituri fură investite mai dinainte în cîteva magazine de unde își făcu proviziile pentru atac. Spre a-și impune miercurile sale, dădea cîte o masă în fiecare vineri, la care invitații se îndatorau să facă o vizită miercurea viitoare, la o ceașcă de ceai. Își alegea cu dibăcie musafirii printre deputații influenți și printre persoanele care, mai de departe sau mai de aproape, ar putea sluji interesele sale. Intr-un cuvînt, se înconjură de oameni de bună condiție. Se petrecea foarte bine la ea; cel puțin așa se spunea, ceea ce la Paris e de ajuns pentru a atrage lume. Roubourdin era atît de ocupat să-și termine marea și importanta lui operă, că nici nu observă această reînviere a belșugului din sinul căminului său.

În felul acesta, soția și bărbatul porniseră asediul împotriva aceleiași cetăți, acționînd pe linii paralele, fără să știe unul de altul.

La minister se afla atunci în plină ascensiune, ca secretar general, un oarecare domn Clément Chardin des Lupeaulx, unul din acele personaje pe care valul evenimentelor politice îl scoate la suprafață pentru cîteva ani, îl răstoarnă într-o zi de furtună și pe care îl regăsești pe marginea apei, la o anumită depărtare, împotmolit ca scheletul unei ambarcațiuni, dar care pare încă a însemna ceva. Călătorul se întreabă dacă această epavă n-a fost încărcată cu niscaiva mărfuri de preț, dacă n-a slujit în vreo împrejurare de seamă, dacă n-a contribuit la vreo rezistență, dacă n-a purtat faldurile vreunui tron sau cadavrul vreunei regalități. În momentul acela, Clément des Lupeaulx („des Lupeaulx“ îl înghițise pe „Chardin“) se afla la apogeu. În existențele cele mai ilustre, ca și în cele mai obscure, întîlnim, la animale ca și la secretarii gene-

rali, un zenit și un nadir, o perloadă cînd blana e splendidă, cînd norocul se revarsă în toată strălucirea lui. În nomenclatura creată de fabuliști, des Lupeaulx aparține speciei Bertranzilor, care nu se gîndesc decît să întilnească niscaiva Ratonî ²⁴, și, cum el este unul din principalii actori ai dramei, merită o descriere mai amănunțită, cu atît mai mult cu cît revoluția din Iulie ²⁵ a desființat această funcție absolut necesară miniștrilor constituționali.

Moralistii își desfășoară de obicei verva în jurul grozăviilor din afara lumii acesteia. Pentru ei, crimele rămîn în seama curților cu juri sau a poliției corecționale; cît despre finețile sociale, acestea le scapă cu totul; abilitățile ce triumfă în dosul armelor codudului se află deasupra sau dedesubtul lor, ei n-au nici lupă și nici telescop ca să le vadă, iar mîrșăviile trebuie să fie prea mari ca să le sară în ochi. Ocupîndu-se numai de carnivore, ei nu dau atenție reptilelor și, spre norocul poezilor comici, lasă în grija lor însușiri de felul acelora ce-l caracterizau pe Chardin des Lupeaulx. Egoist și înfumurat, slugarnic și tru-faș, destrăbălat și mîncăcios, acaparator din pricina datoriilor, discret ca un mormînt care nu-și dezmente inscripția destinată trecătorilor, priceput și îndrăzneț cînd e vorba să ceară ceva, plin de tact, drăguț și spiritual, fără a rămîne niciodată dator cu vreo replică, știind să te umilească printr-o mîngîiere, dar și printr-o lovitură cu cotul, fără a da înapoi din fața nici unei greutăți, zbătîndu-se cu multă grație, cinic și voltairian, ascultînd totuși liturghia la Biserica Sfîntul Toma d'Aquino atunci cînd acolo se afla o societate aleasă, acest secretar general era aidoma tuturor mediocrităților care formează plămada lumii politice. Savant prin știința altora; el adopta poziția de ascultător și nu exista altul mai atent decît el. De aceea, ca să nu dea de bănuît, era lingușitor pînă la îngrețosare, insinuant ca un parfum și dezmierdător ca o femeie. Împlinise patruzeci de ani. În tinerețe fusese multă vreme deznădăjduit, deoarece simțea că

soarla carierei lui politice depindea de deputăție. Dar cum de a ajuns? vă veți întreba. Printr-un mijloc foarte simplu. Trepăduș politic, des Lupeaulx își lua asupra-și misiuni delicate ce nu pot fi date unui om care se respectă, nici unuia care nu se respectă, dar care pot fi încredințate unor ființe și serioase și dubioase în același timp, a căror singură calitate este că te poți lega sau lepăda de ele după voie. Starea lui normală era de a fi compromis, totuși câștiga atât din înfringeri, cât și din succese. El înțelesese că sub Restaurație, epocă de tranzacții continue între oameni, între lucruri, între evenimentele petrecute și cele care se îngrămădesc la orizont, puterea avea nevoie de o dădacă. De îndată ce într-o casă intră o bătrână care știe cum se strînge și se așterne patul, unde se varsă lăturile, unde se aruncă rufele murdare sau de unde se iau cele cunate, unde se închide argintăria, cum se îmbunează un creditor, ce oameni trebuie primiți și care anume goniți, ei bine, chiar dacă are vicii, chiar dacă e șchioapă, știrbă sau nespălată, chiar dacă joacă la loterie și fură cite un franc și jumătate pe zi ca să-și facă bani de miză, o asemenea făptură e îndrăgită de stăpîni, care se obișnuiesc cu ea și o consultă în împrejurările cele mai critice: ea e totdeauna prezentă, găsește oricînd un mijloc de salvare, miroase orice taină, aduce la timp cutia cu sulemeneli și șalul, tace cînd e certată, dispare cînd e gonită pe scară, pentru ca a doua zi, la scolare, să reapară veselă, cu tava încărcată de o excelentă gustare. Ori cît de mare ar fi un om de stat, el are nevoie de o dădacă față de care să se considere slab, nehotărît, prin care să se certe cu propriul său destin, acuzîndu-se, muștrîndu-se, îndemnîndu-se la luptă. E ceva asemănător cu bețișorul sălbaticilor, care, frecat de un lemn mai tare, produce foc. Mulți oameni de geniu se aprind în felul acesta. Napoleon făcea casă cu Berthier, iar Richelieu cu părintele Jacob²⁶. Des Lupeaulx făcea casă cu toată lumea. Răminea prieten cu miniștrii căzuți și se constituia mijlocitorul lor pe

lingă cei care se ridicau, știind să îmbălsămeze ultima lingușire și să parfumeze primul compliment. De altminteri, înțelegea foarte bine nimicurile la care un om de stat n-are răgazul de a se gândi, ghicea orice nevoie, era mereu gata să se facă de folos; își dădea pe față ticăloșia, începînd să glumească cel dintîi pentru a obține prețul întreg și, între serviciile pe care urma să le facă, alegea totdeauna pe acela care nu putea fi uitat. Bunăoară, cînd a trebuit să sară șanțul care despărțea Imperiul de Restaurație, în timp ce fiecare căuta o pîrtie ca să-l treacă, în momentul cînd toate potăile Imperiului se grăbeau să-și manifeste devotamentul prin vorbe, des Lupeaulx trecu granița, după ce împrumutase mari sume de bani de la cămătari. Punînd totul în joc, cumpără polițele cele mai stingheritoare ale lui Ludovic al XVIII-lea și lichidă astfel, el, cel dintîi, aproape trei milioane cu douăzeci la sută; avu norocul de a opera în cunoștință de cauză în contul anilor 1814 și 1815. Beneficiile fură înghițite de jupînii Gobseck, Werbrust și Gigonnet, bancherii afacerii, cărona des Lupeaulx le făgăduise din capul locului aceste beneficii; el nu juca o miză, juca pe toată banca, știind bine că Ludovic al XVIII-lea nu era omul care să uite de acest sacrificiu bănesc. Des Lupeaulx fu numit raportor în Consiliul de stat, cavaler al Ordinului Sfîntul Ludovic și ofițer al Legiunii de Onoare. Ajuns sus, șiretul căută prin toate mijloacele să se țină bine la treapta pe care se ridicase, deoarece, în cetatea în care se strecurase, generalii nu stau prea multă vreme cu gurile închise. De aceea, pe lîngă meseria lui de dădacă și mijlocitor, se mai apucă să dea consultații gratuite pentru bolile ascunse ale puterii. După ce recunoscuse la pretinșii oameni superiori ai Restaurației o profundă inferioritate față de evenimentele care-i dominau, el se impuse mediocrității lor politice oferindu-le, vinzîndu-le, în plină criză, cuvîntul de ordine pe care oamenii de merit îl lasă pe seama viitorului. Să nu credeți însă că asta pornea de la

el ; ar fi însemnat ca des Lupeaulx să fie un om de geniu, cîtă vreme nu era decît un om isteț. Acest Bertrand alerga peste tot, strîngea păreri, sonda conștiințele și prindea din zbor rezonanțele lor. Culegea tot ceea ce putea fi demn de știut, ca o adevărată și neobosită albină politică. Acest dicționar al lui Bayle, cu înfățișare de om, nu proceda ca faimosul dicționar ²⁷ : el nu prezenta opinii fără să tragă concluzii, dimpotrivă, avea îndemînarea muștei care se repede drept spre cea mai bună bucată de carne din bucătărie. De aceea fu socotit un om absolut necesar oamenilor de stat. Această credință prinsese rădăcini atît de adînci în unele minți, încît parveniții ambițioși se gîndeau că e timpul să-l compromită pe des Lupeaulx, spre a-l împiedica să se urce și mai sus ; îl despăgubeau cu un credit tainic pentru puțina lui importanță publică. Dar, simțindu-se sprijinit de toată lumea, pescuitorul acesta de idei ceruse o arvună permanentă. Stipendiat de statul-major în garda națională, cu o sinecură plătită la primăria Parisului, comisar al guvernului pe lîngă o societate anonimă, el mai avea și un post de inspector la casa regală. Cele două posturi oficiale trecute în buget erau acela de secretar general și de raportor în Consiliul de stat. Deocamdată ținea să fie comandor al Legiunii de Onoare, gentilom al Curții, conte și deputat. Ca să poată fi deputat trebuia să plătească un impozit de o mie de franci ²⁸, dar nenorocita cocioabă a familiei des Lupeaulx abia aducea un venit de cinci sute de franci. De unde să ia banii necesari pentru a înălța un castel, pe care să-l înconjoare apoi cu mai multe moșii respectabile, și unde să se poată duce pe urmă ca să arunce praf în ochii unui arondisment întreg ? Cu toate că era invitat la masă în fiecare zi, cu toate că locuia de nouă ani pe spezele statului, cu toate că umbla numai cu trăsurile ministerului, des Lupeaulx avea în momentul cînd începe această povestire o datorie de treizeci de mii de franci, nici mai mult nici mai puțin, împotriva căreia nu ridica nimeni nici o

conestație. Numai o căsătorie ar fi putut îmbunătăți situația acestui ambițios, golindu-i barca plină de apele datoriilor; dar o căsătorie bună depindea de înaintarea lui, și înaintarea lui ținea deputăția. Căutând mijloacele prin care ar fi putut distruge acest cerc vicios, nu vedea decât unul singur, pe acela de a face un mare serviciu cuiva sau de a pune la cale o afacere care să-l arunce sus. Dar, din păcate, vremea conspirațiilor trecuse, iar Bourbonii se părea că au încălecat toate partidele. Pe de altă parte, colac peste pupăză, de câțiva ani încoace guvernul era ținut din scurt de discuțiile smintite ale stîngii, care se indeletnicea să facă orice guvern cu neputință în Franța, încît nu mai era chip de înjghebat afaceri; ultimele fuseseră încheiate în Spania, dar ce tărăboi se făcuse pe socoteala lor! În afară de aceasta, des Lupeaulx își spori singur greutatea bizuindu-se pe prietenia ministrului său, căruia avu imprudența să-i împărtășească dorința sa de a fi instalat pe banca ministerială. Miniștrii ghiciră ce se ascundea în dosul acestei dorințe: des Lupeaulx voia să-și întărească o poziție șubredă și să nu mai depindă de ei. Ogarul se dădea la vînător; miniștrii îi aplicară cîteva lovituri de bici, apoi îl mîngîiară unul după altul, îi arătară că are rivali, dar des Lupeaulx se purtă cu ei ca o curtezană dibace cu noii-veniți: le întinse curse, toți căzură în ele, așa că limpezi lucrurile pe loc. Cu cît se simțea mai primejdut, cu atît dorea mai mult să pună mîna pe un post inamovibil; trebuia, însă, să joace strîns: într-o clipă putea pierde totul! O simplă trăsătură de condei ar face să-i zboare epoletii de colonel în civil, inspecția, sinecura de la societatea anonimă, cele două funcții dimpreună cu foloasele lor: în total, șase lefuri pe care le păstrase în ciuda opreliștilor legii împotriva cumulului. Uneori, își amenința ministrul așa cum o amantă își amenință iubitul, spunea că e pe punctul de a se însura cu o văduvă bogată; ministrul se dădea atunci bine pe lîngă scumpul lui des Lupeaulx.

Într-unul din aceste momente de bună înțelegere, obținu promisiunea formală pentru un loc la Academia de inscripții și arte frumoase, de îndată ce avea să se ivească o vacanță. Era, zicea el, un loc unde putea să se pună la adăpost. În admirabila lui situație, Clément Chardin des Lupeaulx era ca un arbore plantat într-un teren prielnic. Putea să-și satisfacă toate viciile, toate fanteziile, toate meritele și cusururile.

Iată chinurile vieții lui : dintre cele cinci sau șase invitații zilnice, trebuia să aleagă casa unde se servea masa cea mai bună. Dimineața se ducea să distreze pe ministru și pe soția lui, când se sculau, luînd copiii în brațe și jucîndu-se cu ei. Apoi „lucra“ o oră sau două, adică se instala într-un fotoliu comod pentru a citi jurnalele, a dicta ideile principale ale unei scrisori, a primi în audiență, atunci când ministrul lipsea, a explica în linii mari ceea ce era de făcut, a culege sau a împărți făgăduieli mincinoase și a-și arunca ochii prin lornion pe deasupra petițiilor pe care le însemna cu o apostilă ce voia să spună : *Nu-mi pasă, faceți cum vă taie capul !* Oricine știa că atunci când des Lupeaulx își dădea interesul pentru cineva sau pentru ceva o făcea numai fiindcă trăgea și el un folos din asta. Îngăduia funcționarilor superiori unele discuții mai libere cu privire la chestiunile delicate și asculta cancanurile lor. Din când în când se ducea la Palat spre a primi cuvîntul de ordine. În sfîrșit, aștepta pe ministru să se întoarcă de la Cameră, în zilele de ședințe, pentru a afla dacă trebuie să pună la cale vreo uneltire și cum anume s-o manevreze. Sibaritul acesta ministerial se îmbrăca, cina, apoi, de la orele opt seara pînă la trei dimineața, trecea prin vreo douăsprezece sau cincisprezece saloane. La Operă se întreținea cu jurnaliștii, cu care se purta cum nu se poate mai bine ; era între ei un permanent schimb de servicii, el îi îmbăta cu noutățile lui false, ei îl ameteau cu ale lor, și îi oprea de a ataca pe culare sau cutare ministru

pentru cutare sau cutare chestiune care ar provoca, spunea el, o adevărată nenorocire pentru nevestele sau ibovnicele lor.

— Puteți să spuneți că un proiect de lege n-are nici o valoare, demonstrați chiar, dacă sînteți în stare, acest lucru ; dar să nu spuneți că Mariette a dansat prost. Legați-vă de slăbiciunea ce-o avem pentru semenele noastre în fuste, dar să nu dați pe față pozele noastre de flăcăi. Ce naiba ! am petrecut doar cu toții în tinerețe și nu se știe ce am putea să devenim cu timpul. S-ar putea să ajungi și dumneata ministru, dumneata care acum nu faci decît să pui sare în gogoșile *Constituționalului*... ²⁹

În schimb, ori de cîte ori se ivea prilejul, îi sîrvea și el pe redactori, ridica piedicile din calea reprezentării vreunei piese, dădea cînd trebuia gratificații sau o masă bună, făgăduia să ușureze încheierea cutărei afaceri. De altfel, iubea literatura și iubea artele ; avea autografe, albume superbe primite *gratis*, desene, tablouri. Făcea multe înlesniri artiștilor, fără a-i jigni, ajutîndu-i în diferite împrejurări cînd vanitatea lor cerea o satisfacție puțin costisitoare. De aceea era iubit de toată lumea asta a culiselor, a jurnaliștilor și a artiștilor. Mai întîi, toți aveau aceleași vicii și sufereau de aceeași lene ; apoi, între două pahare sau între două dansatoare, rîdeau cu toții, atît de ușor, de orice. Cum să nu fie prieteni ? Dacă des Lupeaulx n-ar fi fost secretar general, ar fi fost jurnalist. Așa se explică de ce, în bătaia celor cincisprezece ani ³⁰, cînd sulița epigramei a făcut spărtura prin care avea să treacă revoluția, des Lupeaulx n-a fost atins nici de cea mai ușoară înțepătură.

Văzînd pe acest om jucîndu-se în grădina ministru-lui cu copiii excelenței sale, pleava slujbașilor își muncea creierul ca să ghicească misterul influenței lui, precum și natura muncii sale, în timp ce aristocrația tuturor ministerelor îl privea ca pe cel mai primejdios Mefisto, ridicîndu-l în slăvi și întorcîndu-i din plin lingușirile pe care el le risipea

În sferele superioare. Indescifrabil ca o enigmă, ferecat ca o ieroglifă, pentru cei mărunți, necesitatea existenței secretarului general era limpede, ca o regulă de trei simplă, pentru cei interesați. Însărcinat să ceară sfaturile, ideile și să facă rapoarte verbale, acest mic prinț de Wagram³¹ al unui Napoleon ministerial cunoștea toate tainele politicii parlamentare, lega între ele pe cele mai noi, primea, transmitea și îngropa propuneri, rostea *da-ul* și *nu-ul* pe care ministrul nu îndrăznea să-l pronunțe. Avînd rostul de a înfrunta primele săgeți și primele lovituri de deznădejde sau de mînie, el rîdea sau se văicărea dimpreună cu ministrul. Belciug misterios prin care multe interese se legau de Palat, dar și discret ca un duhovnic, aci știa totul, aci nu știa nimic; în plus, spunea despre ministru ceea ce un ministru n-ar fi putut spune despre sine însuși. În sfîrșit, cu ajutorul acestei dădace politice, ministrul cuteza să fie el însuși: adică să-și scoată peruca și proteza, să se dezbrace de scrupule și să rămînă în papuci, să se lepede de anumite obișnuințe și să-și descalțe conștiința. De altfel, treaba nu era tocmai ușoară pentru des Lupeaulx: el trebuia să lingusească și să dea sfaturi ministrului său, fiind nevoit a linguși pentru a sfătui, a sfătui linguşind și a-și ascunde linguşirea sub forma unui sfat. Iată pentru ce mai toți oamenii politici care se îndeletnicesc cu această meserie au o figură aproape gălbejită. Continua lor obișnuință de a face totdeauna o mișcare afirmativă cu capul spre a aproba ceea ce se spune sau spre a da impresia că aprobă imprimă ceva ciudat chipului lor. Ei aprobă fără deosebire tot ceea ce se pronunță în fața lor. Limbajul le e plin de *dar*, de *însă*, de *totuși*, de *eu aş propune*, *eu*, în locul *dumneavoastră* (folosesc cît mai des în locul *dumneavoastră*), expresii ce lasă loc afirmărilor contrarii.

Ca fizic, Clément des Lupeaulx era tot ce mai rămăsese dintr-un bărbat chipeș: înalt de cinci picioare și patru șchioape³², fără să fie prea gras, avea

o față de om bine hrănit, un aer obosit, o frizură pudrată, ochelari mici, subțiri, era nițeluș blond, culoare trădată de o mînă grăsulie ca a unei femei bătrîne, puțin cam lată, cu unghii scurte, pe scurt, o mînă de satrap. Piciorul nu-i era lipsit de distincție. După ora cinci, des Lupeaulx își puneă totdeauna ciorapi de mătase ajurați, pantofi, un pantalon negru, o vestă de cașmir, o batistă neparfumată, lanț de aur, frac albastru cu nasturi încrustați și cordonul cu decorații. În cursul dimineții purta ghetе cu scîrț sub un pantalon cenușiu și redingota scurtă și strîmtă a intriganților. Înfațișarea lui semăna atunci mai mult cu a unui avocat șiret, decît cu ținuta unui ministru. Ochii îi erau scînteietori din pricina folosirii ochelarilor care, atunci cînd trebuia să-i scoată, făceau să pară mai urît decît era în realitate. Pentru cei care se pricepea la oameni, pentru cei cinstiți, căroră le face plăcere numai ceea ce este adevărat, des Lupeaulx era de nesuferit. Purtările lui pline de grații aduceau la minciună, protestele lui binevoitoare, drăgălășenia lui învechită, dar totdeauna nouă pentru nătărăi, arătau stofa din care era croit. Orice om pătrunzător vedea în el o scîndură putredă de care nu e bine să te sprijini.

Din momentul în care frumoasa doamnă Rabourdin găsi cu cale să se ocupe de cariera administrativă a bărbatului ei, dînsa bănuia ce zace în Clément des Lupeaulx și începu să-l studieze pentru a vedea dacă în această scîndură se mai află vreo fibră lemnoasă destul de tare spre a se putea bizui pe ea în scopul de a-și sălta soțul de la șef de birou la șef de diviziune, de la opt mii la douăsprezece mii de franci. Femeia asta superioară crezu că-l poate înșela pe vulpoiul acesta. Domnul des Lupeaulx fu deci, într-o oarecare măsură, pricina cheltuielilor extraordinare care se făcură și care continuau să se facă în casa soților Rabourdin.

Strada Duphot, construită în timpul Imperiului, se impune prin cîteva clădiri arătoase pe dinafară, ale

căror apartamente au fost în general bine rînduite. Acela al doamnei Roubourdin avea o poziție minunată, lucru ce contribuie în mare parte la strălucirea vieții din interiorul unei case. O anticameră frumoasă și destul de mare, care primea lumina din curte, ducea la un salon ale cărui ferestre dădeau la stradă. În partea dreaptă a salonului erau biroul și camera lui Roubourdin, alături de care se afla sala de mîncare, unde ajungeai prin anticameră; în partea stîngă erau camera de dormit a doamnei și odaia sa de toaletă, alături de care se afla micul apartament al fiicei sale. În zilele de primire, ușile de la biroul lui Roubourdin și de la camera doamnei rămîneau deschise. Spațiul îngăduia să poată fi primită o societate aleasă, fără a da loc la acea impresie ridicolă de la unele serate burgheze unde belșugul, pregătit la repezeală în pofida obișnuințelor zilnice, pare mai degrabă o excepție. Salonul fusese tapetat din nou în mătase galbenă cu ornamente de culoare închisă. Camera doamnei era îmbrăcată într-o stofă albastră bătînd în verde și era mobilată în stilul *rococo*³³. Biroul lui Roubourdin moștenise tapetul vechiului salon, curățat însă, și era împodobit cu tablourile frumoase lăsate de Leprince. Fiica comisarului de vînzări păstra în sala de mîncare niște admirabile covoare turcești, cumpărate de ocazie de către tatăl ei, pe marginea cărora așezase niște abanosuri vechi, ale căror prețuri ajunseseră foarte mari. Minunate dulăpioare sculptate de Boulle³⁴, cumpărate de asemeni de fostul comisar de vînzări, se înșirau de jur împrejurul acestei încăperi, în mijlocul căreia străluceau arabescurile de aramă încrustate în platanul primului model de ceasornic cu picior care avea darul de a repune la loc de cinste capodoperele veacului al XVII-lea. Florile înmiresmau acest apartament, plin de gust și de lucruri frumoase, în care fiecare amănunt era o operă de artă așezată acolo unde trebuia și lingă ceea ce trebuia, în care doamna Roubourdin, îmbrăcată cu acea originală simplitate a artiștilor, părea o femeie obișnuită cu aceste podoabe,

despre care ea nu vorbea niciodată, întregind prin farmecul spiritului său efectul pe care această armonie îl producea asupra invitaților. Datorită tatălui ei, din momentul în care *rococo*-ul fu iarăși la modă, Célestine făcu să se vorbească despre dînsa.

Oricît de obișnuit ar fi fost cu strălucirea falsă sau adevărată a diverselor trepte sociale, des Lupeaulx fu plăcut impresionat la doamna Rabourdin. Farmecul care cuprinse pe acest Asmodeu parizian³⁵ poate fi explicat printr-o comparație. Închipuiți-vă un călător obosit de miile de priveliști ale Italiei, Braziliei sau Indiilor, care se întoarce în patrie și întâlnește în drumul său un lac încântător, cum este lacul Orta de la poalele muntelui Rose, cu o insulă împlîntată în apele lui liniștite, surîzătoare și drăgălașă, o insulă simplă și totuși plină de po-doabe, singuratică și în același timp înconjurată de pîlcuri elegante de copaci, sau de statui cu un frumos aspect. De jur împrejurul ei țărături și sălbatice, și cultivate; dincolo de marginile ei, măriștea și vîietul, iar în interior, proporțiile omenești. Lumea pe care a colindat-o călătorul nostru se găsește aici în mic, deoarece o vrajă poetică și melodioasă o înfășoară cu toate armoniile, răscolind tot felul de idei. E în același timp ceva din lumea schimniciei și a vieții!

Cu cîteva zile mai înainte, frumoasa doamnă Firmiani, una dintre cele mai încântătoare femei din cartierul Saint-Germain, care o iubea și o primea în salonul ei pe doamna Rabourdin, îi spusese lui des Lupeaulx, invitat special pentru a auzi fraza aceasta: „De ce nu te duci și la doamna? și arată spre Célestine. Doamna dă serate minunate, și mai cu seamă mese... mai bogate decît ale mele.”

Des Lupeaulx abia așteptase prilejul de a face o promisiune frumoasei doamne Rabourdin, care își ridicase pentru prima dată privirile spre el în timp ce vorbea. Și fără să mai stea pe gînduri, se duse în strada Duphot. Femeia are o singură capcană, se

căinează Figaro³⁶, dar aceasta este de neînălăturat. Pe cînd lua masa la umilul șef de birou, des Lupeaulx își propuse de a reveni din cînd în cînd în casa lui. Datorită purtării pline de cumînțenie și curtenire a fermecătoarei femei, pe care doamna Colleville, rivala sa, o numea *Célimène din strada Duphot*³⁷, de o lună încoace el luă masa în fiecare vineri la dînsa și venea din proprie inițiativă miercurea, la ceai.

După cîteva invitații, în urma unor observații pătrunzătoare și pline de ascuțime, doamna Rabourdin crezu că găsise în această scîndură ministerială locul unde și-ar putea propti, la un moment dat, piciorul. Nu se îndoia de succes. Bucuria ei nu va putea fi înțeleasă decît în acele case de slujbași unde, timp de trei sau patru ani, totul s-a bizuit pe o fericire legată de o numire mîngîiată, dorită, visată fără încetare. Cîte suferințe ostoite! Cîte rugăminți îndreptate către zeitățile ministeriale! Cîte vizite făcute cu un anumit scop! În sfîrșit, grație îndrăznelii ei, doamna Rabourdin nu aștepta decît sosirea ceasului cînd va putea să aibă douăzeci de mii de franci pe an, în loc de opt mii.

„Și voi ieși și cu fața curată, își spuse ea. Am făcut oarecare cheltuieli, dar, ce vrei, ne aflăm într-o epocă în care meritele ce stau deoparte rămîn necunoscute și, dimpotrivă, numai dacă apari în lume, dacă trăiești în societate, păstrînd legăturile, făcînd altele noi, numai așa poți ajunge om astăzi. Și apoi, miniștrii și prietenii lor nu se interesează decît de cei pe care-i văd mereu: iar Rabourdin habar n-are de lume. Dacă nu i-aș fi ademenit pe deputații ăștia trei, ei ar fi rîvnit poate locul lui de La Billardière, pe cîtă vreme așa, primindu-i la mine, s-au rușinat, au devenit sprijinitorii noștri, în loc să ne fie rivali. Am cochetat puțin cu ei, dar îmi pare bine că am scăpat numai cu primele nerozii pe care le spui bărbaților ca să le faci plăcere...”

În ziua cînd începu cu adevărat lupta neașteptată pentru postul cu pricina, după dineul ministerial

care deschise una din acele serate pe care miniștrii le declară publice, des Lupeaulx se afla lângă sobă, alături de soția ministrului. Sorbindu-și ceașca de cafea, el avea să constate, încă o dată, că doamna Rabourdin se număra printre cele șapte sau opt femei cu adevărat superioare din Paris. În mai multe rînduri, chiar, el aduse vorba despre doamna Rabourdin, așa cum caporalul Trim³⁸ pomenea mereu despre bereta lui.

— Mai las-o în pace, prietene dragă, o să-i cauzezi neplăceri, îi spuse soția ministrului rîzînd cam fără chef.

Nici unei femei nu-i face plăcere să audă elogiul altei femei rostit de față cu ea; în asemenea situații, toate își rezervă cuvîntul, ca să poată turna cîteva picături de oțet în apa de trandafiri a laudelor.

— Sărmanul de La Billardièr e gata să moară, adăugă excelența-sa. Moștenirea lui administrativă i se cuvine lui Rabourdin, care este unul din funcționarii noștri cei mai pricepuți și față de care înaintașii noștri nu s-au purtat prea bine, cu toate că unul din ei a obținut prefectura de poliție în timpul Imperiului datorită unui anumit personaj ce fusese plătit spre a-l urmări pe Rabourdin. Ca să fiu sincer, dragul meu, dumneata ești încă destul de tînăr spre a fi iubit pentru dumneata însuși...

— Dacă locul lui de La Billardièr va fi dat lui Rabourdin, sper să fiu crezut pe cuvînt atunci cînd laud superioritatea soției sale, replică des Lupeaulx, înțelegînd ironia ministrului. Dar, dacă doamna conțesă binevoiește să se convingă...

— Să o invit la primul meu bal, nu-i așa? Ei bine, femeia asta superioară a dumatăle va fi chemată atunci cînd vor fi la mine cucoanele acelea care vin aici numai ca să-și bată joc de noi, ele vor auzi anunțînd pe *doamna Rabourdin*.

— Dar la ministrul Afacerilor Străine nu e anunțată doamna Firmiani?

— Născută Cadignan !... spuse cu vioiciune proaspătul conte, aruncînd o privire tăioasă către secretarul său general, deoarece nici el, nici soția lui nu erau nobili.

Multe persoane credeau că ei discută despre cine știe ce chestiuni importante; solicitatorii așteptau în fundul salonului. După ce des Lupeaulx plecă, proaspăta contesă îi spuse soțului ei :

— Mi se pare că des Lupeaulx e îndrăgostit !

— Ar fi pentru prima dată în viața lui ! răspunse el ridicînd din umeri, ca pentru a-i arăta soției sale că des Lupeaulx nu-și pierde vremea cu nimicuri.

Ministrul zări pe un deputat de centru-dreapta, care tocmai intra, și-și lăsă soția, ducîndu-se să încurajeze un glas ce nu îndrăznea să se facă auzit. Intr-adevăr, sub povara unei nenorociri neprevăzute, care-l sugruma, deputatul voia să se asigure de o protecție și venise să-i spună în taină că peste cîteva zile va fi silit să-și dea demisia. Anunțat din timp, ministrul ar putea să pună în funcțiune batreile sale, pentru a înfrunța opoziția.

Ministrul, adică des Lupeaulx, invitase în timpul mesei un personaj inamovibil sub toate guvernele, ce părea destul de stingherit de propria-i persoană, și care, în dorința de a lua o atitudine cît mai demnă, înțepenise în fața lui cu călcîiele lipite unul de altul, ca un soclu egiptean. Acest funcționar stătea lîngă cămin și aștepta clipa cînd va putea să-i mulțumească secretarului general, a cărui plecare bruscă îl lăsă cu vorba pe buze, tocmai în momentul cînd se pregătea să rostească o frază de laudă. Acest personaj nu era altul decît casierul ministerului, singurul slujbaș care nu tremura niciodată în fața schimbărilor politice.

Pe vremea aceea, Parlamentul nu drămuia cu atîta zgîrcenie bugetul, așa cum se întîmplă în tristele noastre zile ; nu reducea cu atîta răutate onorariile ministeriale, nu făcea, după cum se spune în stilul bucătăriei, economii la fitilurile de lampă, ci acorda

fiecărui ministru nou numit o indemnizație zisă de *deplasare*. Ca să vii și ca să pleci de la minister costa, vai ! parale, iar instalarea aducea după sine o mulțime de cheltuieli care nu se recomanda să fie trecute în registre ! Această indemnizație se ridica la frumușica sumă de douăzeci și cinci de mii de franci. Abia apărea decizia în *Monitor* și, în timp ce slujbașii mari, ca și cei mici, strînși în jurul sobelor sau în fața căminelor, se întrebau, amenințați de furtună în posturile lor : „Asta ce-o să mai facă ? O să mărească numărul slujbașilor, o să dea afară doi și o să numească trei ?“ potolitul casier alegea douăzeci și cinci dintre cele mai frumoase bilete de bancă, le prindea cu o agrafă și-și întipărea pe figura-i de paracliser o expresie cât mai veselă. Apoi urca scara apartamentului și cerea slugilor, care vedeau una și aceeași putere în bani și în păstrătorul banilor, în stăpînitor și în stăpînit, în idee și în formă, să fie introdus la excelența-sa de îndată ce acesta se va scula. Casierul căuta să se înfățișeze la perechea ministerială în momentul acela de huzurare matinală, cînd un om de stat se arată blajin și mărinimos. La întrebarea „Ce dorești ?“ pusă de ministru, el răspundea prin arătarea pachetului de hîrtii, spunînd că s-a grăbit să aducă excelenței-sale indemnizația cuvenită ; pe urmă explica doamnei motivele, iar aceasta, uimită dar bucuroasă, oprea totdeauna o parte din sumă, uneori chiar toată. Indemnizația de deplasare e o chestiune de gospodărie. Casierul făcea o plecăciune, apoi strecura cîteva cuvinte pentru domnul ministru : „Dacă excelența-sa ar binevoi să-l mențină în post, dacă e mulțumit de serviciile lui prompte, dacă etc. ...“ Deoarece un om care aduce douăzeci și cinci de mii de franci e totdeauna un slujbaș merituos, casierul nu pleca fără să audă cu urechile lui confirmarea în postul din care, de douăzeci și cinci de ani, privea cum se toarnă, se întoarnă și se răstoarnă miniștrii rînd pe rînd. După aceea era la dispoziția doamnei, se prezenta cu cele trei-

sprezece mii de franci, leafa lunară, exact la timp, uneori le aducea mai înainte, alteori mai târziu, după cum i se spunea, și își păstra astfel, după o veche expresie călugărească, un glas la strană.

Fost mînuitor al registrelor Vistieriei, pe cînd Vistieria avea registre ținute în partidă dublă, jupîn Saillard primise slujba lui actuală ca o răsplată pentru aceea la care fusese nevoit să renunțe. Era un bătrîior trupeș și grăsuț, foarte priceput în ținerea registrelor și foarte nepriceput în toate celelalte lucruri, rotund ca un zero, simplu ca bună ziua, care venea la birou cu pași numărați ca un elefant și se întorcea tot așa în Piața Regală, unde locuia în apartamentul de la parter al unei case vechi, proprietatea lui. Avea ca tovarăș de drum pe domnul Isidore Baudoyer, șef de birou în diviziunea domnului de La Billardiére și deci coleg cu Rabourdin; acesta se însurase cu Elisabeth Saillard, fiica sa unică, și care, firește, se instalase într-un apartament de deasupra lui. La minister, nimeni nu se îndoia că moș Saillard era un prostănac, dar nimeni n-a putut să știe vreodată cît de mare era prostia lui; era prea compactă ca să fie pătrunsă, nu suna niciodată a gol și absorbea totul fără să arunce nimic în afară. Bixiou (un slujbaș despre care va fi vorba mai încolo) făcuse caricatura casierului desenînd în vîrfurile unui ou un cap cu perucă, iar dedesubt două picioare scurte, însoțind-o de inscripția: „Născut ca să plătească și să primească fără a greși niciodată. Cu ceva mai puțin noroc ar fi fost servitor la Banca Franței; cu ceva mai multă ambiție, ar fi fost dat afară.”

În momentul acela, ministrul se uita la casierul său așa cum te uiți la un cuier sau la o cornișă, fără să-ți treacă prin cap că obiectul acela ar putea să audă ceea ce se vorbește sau să înțeleagă vreun gînd ascuns.

— Țin cu atît mai mult să ne înțelegem cu prefectul în cea mai mare taină, se adresă ministrul

către deputatul demisionar, cu cît des Lupeaulx vînează locul dumitale. Cocioaba lui se află chiar în arondismentul dumitale, însă noi nu avem chef să-l vedem deputat.

— N-are nici censul, nici vîrsta necesară³⁹, zise deputatul.

— Da, dar știi ce hotărîre s-a luat cu privire la vîrstă, atunci cînd a fost vorba de Casimir Périer. Cît despre venit, des Lupeaulx are o oarecare avere; ea nu e prea mare, e drept, dar legea nu pune nici o stavilă îmbogățirii, iar el nu e omul care să nu și-o poată rotunji. Comisiile se arată destul de largi cu deputații de la centru, astfel că nu ne vom putea împotrivi pe față, dacă domnișorul ăsta se va bucura de o anumită bunăvoință.

— Dar de unde o să ia banii ca să-și mărească averea?

— Uیți că Manuel a făcut ce-a făcut și a pus mîna pe o casă din Paris? replică ministrul.

Cuierul din perete asculta, dar fără voia lui. Această discuție aprinsă, cu toate că era rostită în șoaptă, ajunsese pînă la urechile lui Saillard grație unor însușiri ale acusticii încă insuficient studiate. Știți ce sentiment îl cuprinsese pe bătrîior cînd auzi aceste mărturisiri politice? O spaimă ce-i încrîncenă carnea pe el. Saillard făcea parte din rîndul acelor oameni cumsecade care se îngrozesc cînd ascultă ceea ce nu se cade să audă, cînd intră unde nu sînt chemați și cînd par îndrăzneți, deși sînt fricoși, curioși, deși sînt discreți. Casierul se strecură ușor pe covor, îndreptîndu-se spre ieșire, astfel încît ministrul constată că era prea departe cînd dădu cu ochii de el. Saillard era un duh ministerial în stare să păstreze chiar și cel mai mic secret: dacă ministrul își dădea seama că omul său a intrat în tainele lui, era destul să-i spună: „Nici o vorbă!” Casierul profită de faptul că se strînseseră acolo mai mulți oameni de casă, se urcă într-o trăsură din cartierul său, pe care în timpul acestor costisitoare invitații o în-

chiria lotdeauna cu ora, și se întoarse acasă, în Piața Regală.

La ora cînd bătrînul Saillard străbătea Parisul, ginerele său și scumpa lui Elisabeth erau ocupați, laolaltă cu abatele Gaudron, duhovnicul lor, să învîrtească un nevinovat boston în tovărășia cîtorva vecini și a unui anume Martin Falleix, turnător în aramă din foburgul Saint-Antoine, căruia Saillard îi pusese la îndemîină fondurile necesare ca să înjghebeze un atelier ce-i aducea un venit bunîșor. Acest Falleix, de fel din Auvergne, era un om de treabă, care venise la Paris cu traista în băț și fusese numai decît angajat de frații Brézac, cunoscuți dărîmători de castele. Pe la douăzeci și șapte de ani, prinzînd gustul de înavuțire, ca oricare altul, Martin Falleix avu norocul să fie comanditat cu bani de domnul Saillard, pentru exploatarea unei invenții în materie de turnătorie (brevet de invenție și medalie de aur la Expoziția din 1825). Doamna Baudoyer, a cărei fiică unică călca, după o expresie a lui moș Saillard, pe coada celui de-al doisprezecelea an, pusese ochii pe Falleix, un băietan bondoc, oacheș, muncitor și descurcăreț, de a cărui educație se îngrijea chiar dînsa. Conform ideilor ei, această educație consta în a-l învăța pe harnicul provincial să joace boston, să-și ferească bine cărțile, să nu lase pe nimeni să se uite în ele, să vină la ei ras, cu mîinile spălate cu săpun, să nu înjure, să vorbească franceza lor, să poarte ghetе în locul papucilor și cămăși de stambă în locul cămășilor de in, să-și lase părul vîlvoi în loc de a și-l pieptăna lins pe cap. După opt zile, Elisabeth îl convinsese pe Falleix să-și scoată de la urechi două mari inele bătute pe mușe, care semănau cu două cerculețe.

— Prea îmi cereți mult, doamnă Baudoyer, protestase el văzînd-o că se bucură de sacrificiul acesta, puneți prea multă stăpînire pe mine. M-ați făcut să-mi curăț dinții pînă i-am clintit din loc, peste puțin o să mă faceți să-mi frec unghiile și să port

Înză, ceea ce nu se potrivește cu meseria noastră, unde cuconașii nu prea sînt văzuți cu ochi buni.

Elisabeth Baudoyer, născută Saillard, era una din acele figuri asupra cărora penelul se oprește rar din pricina înfățișării lor comune, dar care trebuiesc, totuși, schițate, deoarece ele reprezintă expresia acelei mici burghezii pariziene, situată între pătura meseriașilor înstăriți și între clasa înaltă, ale cărei calități sînt aproape niște vicii, ale cărei cusururi n-au nimic interesant, dar ale cărei moravuri, deși serbede, nu-s lipsite de originalitate. Elisabeth avea o înfățișare plăpîndă și nu-ți făcea nici o plăcere să te uiți la ea. Talia ei, care trecea cu puțin de patru picioare, era atît de subțire, încît cingătoarea sa abia atîngea o jumătate de cot. Trăsăturile feței, delicate, îngrămădite spre nas, dădeau figurii ei o ușoară asemănare cu mutra unei nevăstuici. La treizeci de ani trecuți, nu părea să aibă mai mult de șaisprezece sau șaptesprezece. Ochii, de culoarea albastră a faianței, îngreuiati de niște pleoape mari adumbrite de bolta sprîncenelor, n-aveau nici o strălucire. Totul la ea era meschin : și părul blond care bătea în alb, și fruntea îngustă cu proeminențe de care părea că se lovește lumina, și tenul plin de nuanțe cenușii, aproape plumburii. Partea inferioară a feței, mai mult triunghiulară decît ovală, încheia fără nici o armonie niște contururi în general destul de tulburi. În sfîrșit, vocea ei scotea o suită întregă de intonații acre-dulci. Elisabeth era, prin definiție, mic-burgheza care dă sfaturi soțului ei seara, cînd se culcă, fără nici cel mai mic merit al virtuților sale, ambițioasă fără să știe de ce, poate numai din simpla dezvoltare a egoismului domestic. La țară, ar fi vrut să-și sporească pămîntul ; în lumea funcționărească, dorea să ajungă cît mai sus. A descrie viața tatălui și a mamei ei înseamnă a descrie femeia, zugrăvind copilăria fetiței.

Domnul Saillard se însurase cu fata unui negustor de mobile care își avea prăvălia sub zidurile Halelor.

Mijloacele lor reduse obligaseră la început pe domnul și doamna Saillard să trăiască în lipsuri continue. După treizeci și trei de ani de căsătorie și douăzeci și nouă de ani de slujbă la stat, averea Saillarzilor (așa-i numeau prietenii) consta din șaizeci de mii de franci încredințați lui Falleix, casa din Piața Regală, cumpărată cu patruzeci de mii de franci în 1804, și zestrea fiicei lor, de treizeci și șase de mii de franci. În capitalul acesta, moștenirea văduvei Bidault, mama doamnei Saillard, reprezenta o sumă de circa cincizeci de mii de franci. Venitul lui Saillard fusese totdeauna de patru mii cinci sute de franci, deoarece postul său nu îngăduia nici o avansare administrativă, fapt pentru care multă vreme nu ispitise pe nimeni. Cei nouăzeci de mii de franci, strânși centimă cu centimă, proveneau așadar din economii chinuite și fructificate într-un chip lipsit de inteligență. Într-adevăr, Saillarzii nu cunoșteau alt mijloc de a-și plasa banii decît să-i ducă, în grămezi de cîte cinci mii de franci, la notarul lor, domnul Sorbier, predecesorul lui Cardot, și să-i dea cu cinci la sută pentru primul împrumut, cu menționarea clauzei ca obligațiile să treacă asupra soției, dacă cel care împrumuta era căsătorit! Doamna Saillard obținu în 1804 un debit de hîrtie timbrată al cărui dever îngădui luarea unei servitoare în casă. În momentul acela, imobilul, care valora mai mult de o sută de mii de franci, aducea un venit de opt mii. Falleix dădea șapte la sută pentru cei șaizeci de mii de franci, pe lîngă o cotă-parte egală din ciștig. Așa că Saillarzii se bucurau de o rentă de cel puțin șaptesprezece mii de livre. Toată ambiția bătrînului era să capete, o dată cu ieșirea la pensie, crucea Legiunii de Onoare.

Tinerețea Elisabethei fu o necurmată corvadă într-o familie ale cărei deprinderi erau cît se poate de obositoare, iar ideile cît se poate de simple. Se încingeau totdeauna discuții în legătură cu cumpărarea unei pălării pentru Saillard, se făcea socoteala

câți ani ținuse un gheroc, iar umbrelele erau agățate pe sus cu ajutorul unor belciuge de aramă. Din 1804 nu se mai făcuse nici o reparație la casă. Saillarzii mențineau apartamentele de la parter în starea în care le lăsase vechiul proprietar, oglinzile se scorojiseră de poleiul lor aurit, iar picturile de deasupra ușilor abia se mai vedeau sub stratul de praf depus de vreme. În camerele mari și frumoase cu căminuri de marmură sculptată, cu tavane demne de Versailles, păstrau încă mobila pe care o găsiseră la văduva Bidault. Erau acolo fotolii de lemn de nuc, cu brațe largi și îmbrăcate în stofă, scrinuri de lemn de trandafir, mescioare cu vergi de metal și cu plăci crăpate de marmură albă, un superb birou de Boulle, căruia moda nu i-a redat încă valoarea, apoi un talmeș-balmeș de lucruri de ocazie păstrate de negustoreasa de sub zidurile Halelor: tablouri cumpărate pentru frumusețea ramelor, veselă compusă din piese amestecate, printre care un minunat serviciu japonez de prăjituri, iar restul, farfurii de porțelan de cele mai diverse fabricații, argintării desperecheate, cristaluri învechite, frumoase albituri de damasc, un pat cit un mormînt, acoperit cu cit, avînd saltele de puf.

În mijlocul acestor relicve, doamna Saillard trona într-un jeț modern de mahon, cu picioarele pe o încălzitoare afumată, lîngă un cămin plin de cenușă, însă veșnic stins, deasupra căruia se vedeau un ceașornic ornamental, cîteva statuete vechi de bronz, cîteva candelabre în formă de floare, dar fără lumînări, căci dînsa se lumina cu un sfeșnic de alamă în care era împlîntată o lumînare lungă înfășurată în dîre de ceară topită.

Doamna Saillard avea un chip pe care, în ciuda zbîrciturilor, se citeau îndărătnicia și asprimea, îngustimea ideilor, o cinste bine drămuată, o pioșenie ce nu cunoștea mila, o zgîrcenie fățișă și pacea unei conștiințe fără frămîntări. În unele tablouri flamande puteți vedea soții de burgmestru croite cam

în felul acesta de către natură și reproduse aidoma de penelul pictorilor : atît doar că acelea au rochii frumoase de catifea sau de stofe scumpe, pe cîtă vreme doamna Saillard n-avea rochii, ci îmbrăcăminteaa aceea păstrată din moși-strămoși, căreia în provinciile Touraine și Picardie i se spune *cotte*, sau în general în restul Franței, *cotillon*, un fel de fustă cu pliuri răsfrînte la spate și în părți. Mijlocul îi era strîns într-un ilic cu crețuri la spate, alt port din altă vreme ! Purta încă scufie cu aripioare și papuci cu tocuri înalte. Deși avea cincizeci și șapte de ani și muncile grele din cadrul gospodăriei i-ar fi dat dreptul să se odihnească, dînsa împletea ciorapi pentru soț, pentru ea și pentru un unchi, așa cum țărăncile împletec toată ziua, umblînd, vorbind, plimbîndu-se prin grădină sau mai dînd, din cînd în cînd, cîte o raită pe la cuhnie.

Impusă de nevoie la început, zgîrcenia Saillarzilor se transformase cu timpul în obișnuință. Cînd se întorcea de la slujbă, casierul îmbrăca o haină de casă și își cultiva singur grădina, înconjurată cu un gard de fier, de care se ocupa numai el. Timp de mulți ani Elisabeth se ducea dimineața după tîrgu- ieli împreună cu maică-sa, apoi amîndouă, cot la cot, se războiau cu treburile casei. Mama gătea foarte bine rața cu napi, dar, după părerea lui moș Sail- lard, Elisabeth n-a-vea pereche în ceea ce privea felul cum știa să potrivească ceapa pentru pulpa de ber- bec. „Să te lingi pe degete, nu alta !” De îndată ce Elisabeth se deprinse să țină acul în mînă, maică-sa o puse să repare albiturile casei și hainele tatălui ei. Avînd mereu cîte ceva de făcut, ca o servitoare, ea nu ieșea niciodată singură. Cu toate că locuiau la doi pași de Bulevardul Temple, de-a lungul căruia se înșirau teatrele Franconi, Gaité, Ambigu-Comique⁴⁰ și, ceva mai încolo, Porte-Saint-Martin, Elisabeth nu fusese încă niciodată la *comedii*. Cînd își manifestă dorința de *a vedea ce-i acolo*, fu luată, cu îngăduirea abatelui Gaudron, bineînțeles, de domnul Baudoyer,

care, spre a se făli și spre a-i arăta cel mai frumos spectacol, o duse la Operă, unde se dădea atunci *Plugarul chinez*. Elisabeth găsi *comedia* plicticoasă ca un roi de muște și nu voi să se mai ducă a doua oară. Duminica, după ce făcea de patru ori drumul din Piața Regală la Biserica Saint-Paul, deoarece mama ei o silea să se țină cu strictețe de preceptele și îndatoririle creștinești, părinții o luau cu ei în față la *Café Turc*, unde se așezau pe scăunelele ce se găseau între pereții clădirii și gardulețul de la drum. Saillarzii se grăbeau să ajungă acolo primii, ca să ocupe locurile cele mai bune, și se distrau uitându-se la lumea de pe stradă. În timpul acela, grădina *Café-ului Turc* era locul de întâlnire al bărbaților și al femeilor elegante din cartierele Marais, Saint-Antoine și împrejurimi. Elisabeth purta numai rochii de stambă, vară, și de lână, iarna, pe care și le făcea singură; maică-sa nu-i dădea decît douăzeci de franci pe lună pentru cheltuială, dar tatăl ei, care o iubea mult, îndulcea această zgîrcenie prin diverse daruri. Nu citise niciodată ceea ce abatele Gaudron, vicarul de la Saint-Paul și sfetnicul familiei, numea cărți profane. Regula asta își dăduse roadele sale. Silită să-și îndrume simțămintele către o pasiune oarecare, Elisabeth devenise lacomă după cîștig. Nu era lipsită nici de judecată, nici de pătrundere; dar cum ideile religioase și lipsa de experiență îi încercuiau calitățile ca într-un inel de bronz, ele nu se răsfrîngeau decît asupra celor mai comune lucruri din viață, pentru ca după aceea, învîrtindu-se într-un spațiu îngust, să se concentreze cu totul asupra afacerii la ordinea zilei. Infrîinate de cucernicie, înclinațiile ei trebuiră să se dezvolte doar între granițele impuse de cazurile de conștiință, această magazie de chestiuni gingașe din care interesul își alege părțile ce-i convin. Asemeni acelor personaje pioase la care religiozitatea n-a înăbușit cu totul ambiția, era în stare să-și împingă aproapele la acte neîngăduite numai pentru a se alege cu un folos cît mai mare; aseme-

nea acestui soi de personaje, devenea aprigă atunci cînd era vorba de un drept al ei, recurgînd la toate mijloacele viclene. Jignită, și-ar fi pîndit dușmanul cu răbdarea șireată a pisicilor, fiind în stare de o răzbunare cumplită și rece, comisă în numele lui Dumnezeu. Pînă la căsătoria Elisabethei, soții Saillard au trăit fără alte legături în afară de aceea cu abatele Gaudron, preot din Auvergne, numit vicar la Saint-Paul o dată cu restaurarea cultului catolic. Alături de acest slujitor al bisericii, care fusese prieten cu răposata doamnă Bidault, mai era unchiul dinspre tată al doamnei Saillard, un bătrîn negustor de hîrtie, retras încă din anul al II-lea al Republicii, acum în vîrstă de șaizeci și nouă de ani, care venea să-i vadă numai duminica, fiindcă în ziua asta a săptămîinii nu erau afaceri de făcut.

Acest bătrînel, cu o față verzuie, dominată de un nas roșu ca al unui bețiv și străpunsă de doi ochi ca de vultur, umbla cu un tricorn sub care îi flutura părul cărunt, purta pantaloni ale căror găici atîrnau mult peste catarame, ciorapi de bumbac colorat, împlețiți de nepoata sa, căreia continua să-i spună *mica Saillard*, niște pantofi mari cu capse de argint și o redingotă pestriță. Semăna mult cu unul din acei oameni pirpirii ce îndeplinesc în același timp funcția de paracliser, clopotar, ușier, gropar și dascăl de țară și pe care îi iei drept niște plăsmuiri ale caricaturiştilor, atîta vreme cît nu-i vezi la față. Venea încă și acum pe jos ca să ia masa aici și se întorcea tot pe jos în strada Grenétat, unde locuia într-o casă la etajul al treilea. Se ocupa cu scontul valorilor comerciale în cartierul Saint-Martin, unde era cunoscut sub porecla de Gigonnet⁴¹, din pricina felului înfîngurat și convulsiv în care își trăgea piciorul. Domnul Bidault începuse să facă scontări încă din anul al II-lea, împreună cu un olandez, jupîn Werbrust, prieten cu Gobseck.

Mai tîrziu, în biroul fabricii din cartierul Saint-Paul, Saillard făcu cunoștință cu domnul și doamna

Transon, mari negustori de olărie, stabiliți în strada Lesdiguières, care arătară interes pentru Elisabeth și care, în scopul de a o mărita, aduseră pe tinărul Isidore Baudoyer în casă la Saillard. Încuscrirea dintre domnul și doamna Baudoyer și Saillarzi se înfăptui cu aprobarea lui Gigonnet, care, timp de mai mulți ani, se ajutase în afacerile lui de un oarecare jupîn Mitral, portărel, fratele doamnei Baudoyer-mama, care voia să se retragă atunci într-o căsuță a lui, în Isle-Adam. Domnul și doamna Baudoyer, tatăl și mama lui Isidore, tăbăcari cinstiți, din strada Censier, făcuseră încetul cu încetul o avere bunicică cu un negoț învechit. După ce-și însuraseră unicul fiu, căruia îi dădură o zestre de cincizeci de mii de franci, ei se hotărîră să se retragă la țară și aleseră regiunea din Isle-Adam, unde îl atraseră și pe Mitral; veneau însă destul de des la Paris, căci aveau unde trage, în casa din strada Censier, lăsată ca zestre lui Isidore. Soților Baudoyer le rămăsese o rentă de o mie de livre, după ce dăduseră fiului partea cuvenită lui.

Domnul Mitral, bărbat cu o perucă sinistră, cu fața de culoarea Senei, pe care străluceau doi ochi ca tutunul de Spania, rece ca o frînghie de puț, mirosind totdeauna locul unde era o pradă de prins, păstra taina asupra averii lui; el jefuia însă în colțișorul lui, după cum Werbrust și Gigonnet jefuiau în cartierul Saint-Martin.

Cu toate că cercul acestei familii se mări, principiile și deprinderile ei nu se schimbă însă. Se serbau cu regularitate ziua tatei, a mamei, a ginerelui, a fiicei și a nepoatei, aniversarea nașterilor și a căsătoriilor, Paștele, Crăciunul, Anul Nou și Boboteaza. Aceste sărbători prilejuiau mari dereticări în casă și o curățenie generală, ceea ce adăuga la plăcerea ceremoniilor domestice și un anumit folos. Apoi, cu un alai deosebit, se făceau cadouri practice, însoțite de buchete de flori: o pereche de ciorapi de mătase sau o tichie cu ciucure pentru Saillard, cercei de aur și

o tavă de argint pentru Elisabeth și pentru bărbatul ei, cărora li se întregea cu încetul un serviciu de masă, fuste de mătase pentru doamna Saillard, care le păstra nou-nouțe. Când se dădea un dar, cel care-l primea era poftit într-un fotoliu și întrebat de mai multe ori :

— Ghici, ce dar ți-am pregătit ?

Pe urmă se încingea un ospăț bogat, care ținea cinci ore, și la care erau poftiți abatele Gaudron, Falleix, Rabourdin, domnul Godard, pe vremuri subșef al domnului Baudoyer, și domnul Bataille, căpitanul companiei din care făcuseră parte și socrul și ginerele. Domnul Cardot, poftit mereu, proceda ca Rabourdin, accepta o invitație din șase. La desert cîntau, se îmbrățișau cu entuziasm și-și doreau toate fericirile posibile, apoi arătau cadourile, cerînd părerea tuturor invitaților. În ziua cînd primise tichia cu ciucure, Saillard nu și-o scoase din cap la desert, ceea ce încîntă pe toată lumea. Seara veneau cunoscuții mai de departe și se începea balul. Dansau pînă tîrziu, în sunetul unei singure viori ; de vreo șase ani încoace, însă, domnul Godard, bun cîntăreț din fluier, contribuia la petrecere prin adăugirea unui flaut cu sunetul subțire. Bucătăreasa și fata în casă a doamnei Baudoyer, bătrîna Catherine, servitoarea doamnei Saillard, portarul și nevasta lui priveau din pragul ușii de la salon. Servitorii primeau o monedă galbenă de trei livre spre a-și cumpăra vin și cafea. Toată lumea asta se uita la Baudoyer și la Saillard ca la niște oameni sus-puși : erau slujbași ai guvernului, ajunseseră prin meritele lor ; ei lucrau, se spunea, cu ministrul, își datorau averea priceperii lor, erau oameni politici ; Baudoyer însă trecea drept cel mai destoinic, postul lui de șef de birou presupunea o muncă mai complicată, mai anevoioasă decît aceea de casier. Afară de asta, deși fiu al unui tăbăcar din strada Censier, Isidore avusese marele merit de a-și termina studiile și curajul de a renunța la întreprinderea tatălui său, pentru a intra în admi-

nistrație, unde ajunsese la un post strălucit. Pe deasupra, știind să tacă, era privit ca un gînditor adînc și poate într-o zi, după cum spuneau soții Transon, va fi numit deputat în arondismentul al optulea. Auzind astfel de vorbe, lui Gigonnet i se întîmpla adesea să-și muște buzele, și așa destul de ciupite, și să arunce o privire furișă spre nepoata lui, Elisabeth.

Isidore era un bărbat de treizeci și șapte de ani, înalt și bine legat, care asuda repede și al cărui cap semăna cu al unui hidrocefal. Capul acesta mare, acoperit cu un păr castaniu și tăiat scurt, era legat de gît printr-un sul de carne ce se răsfrîngea de-a lungul gulerului hainei. Avea niște brațe de Hercule, mîini demne de un Domitian⁴², un pîntec pe care sobrietatea sa îl ținea la respect, după expresia lui Brillat-Savarin⁴³. La chip aducea mai mult cu împăratul Alexandru⁴⁴. Ochii lui mici, nasul turtit și răsucit în sus, gura cu buze subțiri și bărbia scurtă îi dădeau o înfățișare de tătar. Fruntea îi era îngustă și joasă. Cu toate că avea un temperament potolit, devotatul Isidore se deda unei aprinse pasiuni conjugale care nu scădea cu timpul de loc. În ciuda asemănării lui cu frumosul împărat al Rusiei și cu teribilul Domitian, Isidore era pur și simplu un funcționar, nu tocmai destoinic ca șef de birou, dar care cunoștea bine practica lucrărilor și ascundea o măr-ginire molatică sub o carapace atît de groasă că nici un fel de scalpel nu o putea străbate. Studiile sale îndîrjite, în timpul cărora dăduse dovadă de o răbdare și o voință de bou, capul lui mare înșelaseră pe părinți, care îl socoteau un om cu totul deosebit. Chițibușar și căutînd mereu să arate ceea ce știe, vorbăreț și cicălitor, spaima subalternilor lui, pe care nu-i slăbea din ochi, ținea la fiecare punct și virgulă, aplica regulamentele cu asprime și se arăta de o exactitate atît de aprigă, încît toți cei din biroul lui veneau totdeauna la slujbă înainte de timp. Baudoyer purta un frac albastru-deschis cu nasturi aurii, o

vestă de un galben spălăcit, pantaloni cenușii și o cravată colorată. Picioarele-i late nu erau niciodată încălțate ca lumea. Lanțul de la ceas era garnisit cu un mare smoc de brelocuri, printre care păstra, în 1824, câteva pietre de America ce fuseseră la modă prin anul al VII-lea ⁴⁵.

În sînul acestei familii, care dăinuia prin tăria legăturilor religioase, prin asprimea moravurilor, printr-o singură idee, aceea a zgîrceniei, devenită pe atunci un fel de busolă, Elisabeth se vedea silită să se închidă în ea însăși, în loc de a-și împărtăși gândurile altora, deoarece simțea că nu are pe nimeni care să o înțeleagă. Deși unele fapte ar fi îndemnat-o să cîrtească împotriva bărbatului ei, pioasa femeie păstra cea mai bună părere despre domnul Baudoyer; ea îi arăta un respect profund, cinstind în el pe tatăl fiicei sale, pe soțul ei, adică puterea temporală, cum spunea vicarul de la Saint-Paul. De aceea, ar fi socotit un păcat de moarte să facă un singur gest, să arunce o singură privire, să spună un singur cuvînt din care un străin ar fi putut ghici adevărata ei părere despre nătarăul de Baudoyer; manifesta chiar o supunere oarbă față de orice dorință a lui. Toate zvonurile vieții ajungeau la urechea sa, ea le strîngea, le cîntărea numai pentru dînsa și judeca atît de bine oamenii și faptele lor, încît, în momentul cînd începe această povestire, ea era oracolul tainic al celor doi funcționari, care, încetul cu încetul, ajunseseră să nu mai facă nimic nici unul, înainte de a-i cere sfatul. Bătrînul Saillard spunea cu naivitate: „Ce șmecheră-i Elisabeth asta!” Baudoyer însă, prea prost ca să nu se înfumureze de falsa reputație de care se bucura în cartierul Saint-Antoine, tăgăduia înțelepciunea soției lui, cu toate că se folosea de ea. Elisabeth ghicise că unchiul ei Bidault, zis Gigonnet, trebuie să fie bogat și că mînuiește sume mari de bani. Minată de interes, ea îl cunoștea pe domnul des Lupeaulx mai bine decît îl cunoștea ministrul lui. Fiind căsătorită cu un prostănac, ea se

gîndea că viața sa ar fi putut să fie altfel, dar se mulțumea să bănuiască doar o situație mai bună, fără a dori să o și cunoască. Toate simțămintele ei frumoase găseau hrană în dragostea pentru fiica sa, pe care o cruța de necazurile îndurate de ea însăși în copilărie, și astfel se credea achitată față de lumea sentimentelor. Numai din grija pentru binele fiicei îl îndemnase pe tatăl ei la actul nesocotit al asocierii cu Falleix. Acesta fusese prezentat Saillarzilor de către bătrînul Bidault, care îi imprumuta bani în contul mărfurilor sale. Falleix găsea că *fostul* lui concetățean era prea avar și se plînsese cu nevinovăție Saillarzilor cum că Gigonnet cerea o camătă de optsprezece la sută unuia din Auvergne. Bătrîna doamnă Saillard îndrăznise să-l condamne pe unchiul ei.

— Tocmai fiindcă-i din Auvergne nu-i iau decît optsprezece la sută! răspunse Gigonnet.

Falleix, în vîrstă de douăzeci și opt de ani, făcînd o descoperire și împărțînd-o lui Saillard, părea că i-a pus Dumnezeu mîna în cap (expresie din vocabularul Saillarzilor) și se credea sortit unei averi mari; Elisabeth se gîndi numaidecît să-l pregătească pentru fiica ei și să-și formeze ea însăși ginerele, făcîndu-și astfel planurile cu șapte ani înainte de vreme. Martin Falleix arăta un respect neașteptat doamnei Baudoyer, în care vedea o femeie foarte deșteaptă. Chiar de-ar avea mai tîrziu milioane, el va trebui să rămîină pentru totdeauna în casa asta, unde găsise o familie. Mica Baudoyer fusese încă de pe acum învățată să-i toarne cu drăgălășenie în pahar și să-i ducă pălăria la cuier.

În clipa cînd domnul Saillard se întoarce de la minister, bostonul era în toi. Elisabeth dădea sfaturi lui Falleix. Doamna Saillard împlotea lîngă sobă, urmărind jocul vicarului de la Saint-Paul. Domnul Baudoyer, neclintit ca o scadență, își frămînta mintea să ghicească la cine se aflau cărțile bune și stătea față în față cu Mitral, venit din Isle-Adam pentru

sărbătorile Crăciunului. Nimeni nu se sinchisi de sosirea casierului, care se învîrte cîteva minute prin salon, cu fața lui mare încruntată de o meditație neobișnuită.

— Totdeauna-i așa cînd ia masa la ministru, zise doamna Saillard. Noroc că asta se întîmplă numai de două ori pe an, că altfel mi l-ar da gata. Saillard nu-i făcut să aibă de-a face cu oamenii din guvern. Ascultă, Saillard, adăugă ea cu voce tare, sper că n-ai de gînd să stai aici cu pantalonii de mătase și cu fracul de stofă de Elbeuf. Du-te și ți le schimbă, nu le toci aici degeaba, mămicule !

— Tatăl tău nu-i în apele lui, se adresă Baudoyer soției sale, după ce casierul trecu în camera lui să se dezbrace, în frig.

— Poate o fi murit domnul de La Billardiére, spuse cu răceală Elisabeth, și cum el ține ca tu să-i iei locul, asta îl frămîntă, desigur.

— Dacă pot să vă fiu de folos cu ceva, zise vicarul de la Saint-Paul înclinîndu-se, spuneți-mi ; am cîntea de a fi un cunoscut al doamnei prințese moștenitoare. Trăim doar într-o vreme cînd se cuvine să punem în slujbe pe oamenii devotați, a căror credință în Dumnezeu e nezdruccinată.

— Va să zică, rosti Falleix, pentru ca oamenii de merit să poată ajunge, ei au nevoie de protecție în statul dumneavoastră ? Bine am făcut eu că mi-am ales meseria de turnător ; în viața practică lucrurile fabricate cum trebuie sînt cel puțin prețuite...

— Domnul meu, ripostă Baudoyer, guvernul e guvern, te rog să nu-l vorbești de rău aici.

— Imi place, zise vicarul, dumneata vorbești exact ca în *Constituționalul*.

— *Constituționalul* nici nu spune altceva, adăugă Baudoyer, care nu-l citea niciodată.

Casierul îl socotea pe ginerele lui tot atît de superior în merite față de Roubourdin, pe cît de superior îl socotea pe Dumnezeu față de sfîntul Crépin, cum zicea

el; numai că bătrînelul se gîndea la această avansare cu o mare naivitate. Stăpînit de simțămîntul care-i face pe toți slujbașii să dorească înaintarea în grad, această patimă brutală, aprigă, oarbă, el voia să aibă succes, așa cum voia să obțină crucea Legiunii de Onoare, adică fără să facă nimic împotriva conștiinței lui, bizuindu-se numai pe merit. După el, un om care a avut răbdare să stea douăzeci și cinci de ani într-un birou, în dosul unui ghișeu, înseamnă că s-a sacrificat destul pentru patrie și deci binemerită o decorație. Spre a-și ajuta ginerele, el nu s-a gîndit decît să strecoare o vorbă soției excelenței-sale, atunci cînd i-a dus acesteia leafa pe o lună.

— Ce-i cu tine, Saillard, parcă ți s-au înecat corăbiile. Spune, micule, spune-ne ceva, îl luă de scurt nevastă-sa, cînd el apăru din nou în salon.

Saillard întoarse spatele, după ce mai întîi făcu un semn fiicei lui, codindu-se să vorbească despre politică de față cu niște străini. După plecarea domnului Mitral și a vicarului, Saillard împinse masa la o parte, se așază într-un fotoliu și luă atitudinea pe care o lua atunci cînd avea de povestit vreun cancan de la birou, gesturi și mișcări asemănătoare cu cele trei lovituri de gong de la Comedia Franceză. Apoi atrăgînd atenția soției, ginerelui și fiicei lui să păstreze cea mai deplină taină, căci, după părerea lui, oricît de lipsită de importanță ar fi bîrfeala, posturile lor depindeau totdeauna de felul cum știu să tacă din gură, el le vorbi despre enigma de neînțeles a demisiei unui deputat, despre dorința legitimă a secretarului general de a-i lua locul, despre opunerea tainică a ministrului față de intenția unuia dintre cei mai hotărîți susținători ai lui, a unuia dintre cei mai credincioși slujitori, apoi despre chestia vîrstei și a censului. Urmă un noian de presupuneri împletite cu părerile celor doi slujbași, care schimbau între ei tot felul de nerozii. Elisabeth puse trei întrebări :

— Dacă domnul des Lupeaulx e de partea noastră, crezi că domnul Baudoyer va fi numit în mod sigur ?

— Dracu știe ! exclamă casierul.

— În 1814, unchiul Bidault și prietenul său, domnul Gobseck, i-au dat niște bani cu împrumut, gîndi ea. Mai are datorii ?

— Oho, rosti casierul, întărind cu un șuierat apăsător și prelung ultima vocală. S-au făcut proteste cu privire la plată, dar au fost înlăturate cu ordin de sus și cu un mandat la vedere.

— Și unde-i moșia lui des Lupeaulx ?

— Dracu știe, pe undeva prin partea locului de unde-i și bunicul tău și tatăl unchiului Bidault, de pe unde e și Falleix, nu departe de departamentul deputatului care-și depune mandatul...

După ce uriașul ei soț se întinse în pat ca să se culce, Elisabeth se aplecă deasupra lui și, cu toate că el socotea întrebările ei drept niște *năzbitii*, îi spuse :

— Dragul meu, s-ar putea să capeți postul domnului de La Billardière.

— Iar începi cu închipuirile tale ! i-o tăie scurt Baudoyer. Lasă-l pe domnul Gaudron să vorbească prințesei moștenitoare și nu te mai amesteca în treburi funcționărești !

La ora unsprezece, pe cînd în casa din Piața Regală se făcuse liniște, domnul des Lupeaulx ieșea de la Operă pentru a se duce în strada Duphot. Fu una dintre cele mai strălucite miercuri ale doamnei Ra-bourdin. Mulți dintre obișnuiții ei se întorceau de la teatru și se adăugau grupurilor formate în saloanele sale, unde se remarcă o seamă de celebrități : poetul Canalis, pictorul Schinner, doctorul Bianchon, Lucien de Rubempré, Octave de Camps, contele de Granville, vicontele de Fontaine ; autorul de vodeviluri du Bruel, jurnalistul Andoche Finot, Derville, unul din cele mai serioase capete de la Palatul Justiției, baronul du Châtelet, deputat, bancherul du

Tillet, tineri eleganți ca Paul de Manerville și junele viconte de Portenduère⁴⁶. Când apăru secretarul general, Célestine tocmai servea ceaiul. Imbrăcămintea îi stătea foarte bine în seara aceea : avea o rochie de catifea neagră fără zorzoane, o eșarfă de voal negru, părul pieptănat strâns, legat cu o panglică și cu zuluți atârând într-o parte și în alta, după moda engleză. Ceea ce distingea pe această femeie era aerul acela de nepăsare al artiștilor, înțelegerea ușoară a tuturor lucrurilor și grația cu care îndeplinea cea mai mică dorință a prietenilor ei. Natura o înzestrase cu o talie zveltă, care se răsucea cu ușurință la primul cuvânt ce i se adresa, și cu niște ochi negri de orientală, oblici ca ai chinezoaicelor, ca să privească și în lături ; știa să-și moduleze glasul ademenitor și dulce pentru a da o vrajă mîngîietoare fiecărei vorbe, chiar și uneia aruncate la întâmplare ; avea niște picioare ca acelea care se văd numai în portrete, atunci cînd pictorii își îngăduie să falsifice realitatea încălțîndu-și modelul, singura măgulire ce nu intră în conflict cu anatomia. Obrajii, de o paloare accentuată ziua, ca ai oacheșelor, aveau reflexe vii la luminile salonului, care făceau să-i strălucească părul și ochii negri. În fine, formele ei subțiri și bine modelate aminteau unui ochi de artist de acea Venus medievală creată de Jean Goujon⁴⁷, celebrul sculptor al Diane din Poitiers.

Des Lupeaulx se opri în ușă, sprijinindu-se cu umărul de pervaz. Această iscoadă a ideilor nu-și refuza plăcerea de a iscodi și sentimentele, deoarece femeia asta îl interesa mai mult decît cele la care se oprise pînă atunci. Des Lupeaulx atingea vîrsta cînd bărbații au pretenții nemăsurate asupra femeilor. Primele fire de păr alb aduc cu ele ultimele pasiuni, dar cele mai puternice, fiindcă sînt la răscrucea unde sfîrșește puterea și unde începe slăbiciunea. Patruzeci de ani înseamnă vîrsta nebuniilor, vîrsta cînd bărbatul vrea să fie iubit numai pentru el, deoarece

atunci iubirea nu mai trăiește prin ea însăși, ca în tinerețe, când poți fi fericit iubind oricum și pe oricine, în felul lui Chérubin ⁴⁰. La patruzeci de ani dorești să ai totul din teama că nu vei avea nimic, pe câtă vreme la douăzeci și cinci de ani ai atâtea satisfacții, încât nu știi să alegi. La douăzeci și cinci de ani te bucuri de toate forțele, pe care le risipești ca un nesăbuit, pe câtă vreme la patruzeci iei abuzul drept putere. Gîndurile care îl frămîntau în clipa aceea pe des Lupeaulx erau fără îndoială triste. Nervii acestui frumos bărbat îmbătrînit prea devreme se destinseseră, surîsul acela plăcut care-i servea de fizionomie și-i alcătuia un fel de mască, crispîndu-i chipul, se risipi; adevăratul om din el se trădă, și era groaznic.

Rabourdin îl zări și-și spuse: „Ce i s-o fi întîmplat oare? A căzut în dizgrație?”

Secretarul general nu făcea însă decît să-și aducă aminte că odinioară fusese prea repede părăsit de frumoasa doamnă Colleville, ale cărei intenții erau aceleași ca și ale Célestinei. Rabourdin surprinse pe acest fals om de stat cu ochii pironiți asupra soției sale și-și întipări în minte privirea lui. Rabourdin era un observator prea pătrunzător pentru a nu-l cunoaște bine pe des Lupeaulx; îl disprețuia profund, dar, cum li se întîmplă de obicei oamenilor foarte ocupați, simțămintele sale nu răzbeau pînă la suprafață. Concentrarea pe care o provoacă o acțiune întreprinsă cu pasiune echivalează cu cea mai dibace prefăcătorie, așa încît gîndurile lui Rabourdin erau ca niște scrisori închise pentru des Lupeaulx. Șeful de birou privea cu ciudă prezența acestui parvenit politic în casa lui, dar nu voise să o contrazică pe Célestine. În momentul acela el vorbea între patru ochi cu un supranumerar, care va juca un anumit rol în intriga de culise stîrnită de moartea sigură a lui de La Billardiére, și spiona cu o privire foarte distrată pe Célestine și pe des Lupeaulx.

Acı se impune, desigur, să explicăm — atât pentru străini, cât și pentru nepoții noștri — ce înseamnă la Paris un supranumerar.

Supranumerarul este în lumea funcționărească ceea ce este copilul de la strană într-o biserică, băiatul de trupă într-un regiment, figurantul într-un teatru : ceva nevinovat, neprihănit, o ființă orbită de iluzii. Fără iluzie, ce ne-am face oare ? Ea ne dă puterea de a îndura toate mizeriile artei, de a învinge toate piedicile științei, înzestrându-ne cu tăria credinței. Iluzia e o credință nemărginită ! Or, supranumerarul crede în funcționarism ! El nu bănuiește cît de aspru, cît de rău, cît de nemilos e acesta. Nu există decît două feluri de supranumerari : supranumerarii bogați și supranumerarii săraci. Supranumerarul sărac e bogat în speranțe și are nevoie de un post ; supranumerarul bogat e sărac cu duhul și n-are nevoie de nimic. O familie bogată nu e atît de neghioabă ca să facă dintr-un om de duh un slujbaș de stat. Supranumerarul bogat e încredințat unui funcționar superior sau e plasat pe lingă directorul general, care îl inițiază în ceea ce Bilboquet, acest mare filozof ⁴⁹, va numi înalta comedie a administrației, îndulcindu-i astfel chinurile stagiului pînă în clipa cînd va fi numit într-o slujbă oarecare. Supranumerarul bogat nu stîrnește niciodată panică în birouri, slujbașii știu că el nu-i amenință cu nimic, deoarece acest supranumerar vînează numai slujbele înalte din administrație. În acea epocă, în multe familii se punea întrebarea : „Încotro să-i îndreptăm pe copiii noștri ?” Armata nu mai constituia prilejuri de îmbogățire. Carierele speciale — ingineria, marina, minele, geniștii, profesoratul — erau îngrădite de regulamente sau apărute de concursuri, pe cîtă vreme roata miraculoasă care metamorfozează pe unii slujbași în prefecți, subprefecți, directori financiari, incasatori etc. în oameni aranjați ca-n povești nu e supusă nici unei legi, nici unui stagiu. Datorită acestui fapt, birourile au fost năpădite de supranumerari cu ca-

briolete, eleganți, purtînd mustăți și devenind obraznici ca niște parveniți. Jurnalismul lovește fără milă în supranumerarul bogat care se întîmplă să fie totdeauna văr, nepot, rudă cu un ministru, cu un deputat sau cu un pair cu foarte mare influență, în timp ce slujbașii, complicii acestui supranumerar, cerșesc protecția lui. Supranumerarul sărac, adevăratul, singurul supranumerar, e mai totdeauna copilul unei văduve de slujbaș care trăiește dintr-o pensie mizeră și se zbate să-și hrănească fiul pînă cînd acesta ajunge într-un post de copist, apoi moare lăsîndu-l în apropierea bastonului de mareșal, într-un post de ajutor de referent, de ajutor de secretar, sau, în cazul cel mai bun, de subșef. Locuind totdeauna într-un cartier unde chiriiile nu sînt scumpe, acest supranumerar pornește de acasă devreme de tot; pentru el starea timpului e singura mare problemă a zilei! A merge pe jos, a nu se murdări de noroi, a-și feri hainele de cea mai mică stropitură, a număra minutele pe care o ploaie i le-ar putea răpi silindu-l să se adăpostească, iată cît de multe griji are el! Trotuarele străzilor, pavajul bulevardelor și al cheiurilor sînt pentru el tot atîtea binefaceri. Dacă vreo pricină neobișnuită vă obligă să umblați pe străzile Parisului la ora șapte și jumătate dimineața, sau la ora opt, iarna, o să vedeți apărînd, pe un frig pătrunzător, pe ploaie sau pe vremea cea mai rea, un tînăr sfrijit și palid, fără țigară; ei bine, uitați-vă la buzunarele lui... veți vedea acolo forma unei pîinișoare pe care i-a dat-o maică-sa, pentru a putea străbate, fără să-și pună stomacul la grea încercare, cele nouă ceasuri care despart masa lui de dimineață de masa lui de seară. De altminteri, candoarea supranumerarilor durează puțin. Tînărul, atras de strălucirile vieții pariziene, măsoară repede distanța amănitoare care se găsește între el și un subșef, distanța aceea pe care nici un matematician, fie el Arhimede, Newton, Pascal, Leibniz, Kepler, sau Laplace, n-a fost în stare s-o calculeze și care se află între 0 și

cifra 1, între o gratificație problematică și o leafă ! Supranumerarul descoperă deci destul de ușor piedicile ce-i stau în cale, el aude vorbindu-se despre tot felul de nedreptăți, pe care slujbașii sfârșesc prin a le înțelege, descoperă sforăriile din birouri, vede mijloacele lăturalnice prin care s-au ridicat superiorii săi : unul s-a însurat cu o fată care a sărit pîrleazul, altul cu fata din flori a ministrului ; cutare a luat asupra-și cine știe ce răspundere gravă, celălalt, om plin de merite, și-a zdruncinat sănătatea într-o muncă silnică, dînd dovadă de o răbdare de cîrțiță. Dar nu oricine este în stare de asemenea fapte uimitoare ! În birouri nimic nu trece neștiut de toată lumea. Un neisprăvit are o nevastă deșteaptă care i-a deschis calea, în cariera administrativă, pînă l-a făcut deputat ; dacă în cadrul serviciului nu se pricepe la nimic, la Cameră știe să tragă sfori. Nevasta cutăruia e prietenă cu un om de stat ; cutare subvenționează cu bani pe un jurnalist puternic. Destul ca supranumerarul să-și dea demisia, scîrbit. Trei sferturi dintre supranumerari părăsesc funcționarismul înainte de a fi fost anagajați și pe poziție nu mai rămîn decît tinerii încăpățînați sau prostănaci, care-și spun : „Sînt aici de trei ani, pînă la urmă voi căpăta un post !” sau tinerii care simt că au o chemare pentru asta. S-ar putea spune că supranumerariatul este, pentru lumea funcționarilor, ceea ce este noviciatul pentru ordinele călugărești — o încercare. Această încercare e cît se poate de aspră. Cu ajutorul ei statul descoperă pe cei care pot să îndure foamea, setea, sărăcia fără să-și dea sufletul, munca fără să se scîrbească, și a căror fire se poate încovoia în fața unei existențe îngrozitoare, sau, dacă vreți, a acelei molime a birourilor. Din acest punct de vedere, supranumerariatul, departe de a fi o mîrșavă speculare a guvernului spre a obține muncă gratuită, poate fi socotit o instituție salutară.

Tînărul cu care vorbea Roubourdin era un supranumerar sărac, pe nume Sébastien de la Roche, care

Venise tocmai din strada Roi-Doré pînă în strada Marais călcînd cu atîta grijă, încît nu fusese atins de nici un strop de glod. El spunea „maman” și nu îndrăznea să ridice ochii spre doamna Roubourdin, a cărei casă i se părea un Louvre. Se sfia să-și arate mînușile curățate proaspăt cu gumă. Sărmana lui mamă îi vîrșe în buzunar cinci franci, pentru cazul că va fi nevoit să joace, sfătuindu-l să nu servească nimic, să stea în picioare și să aibă grijă să nu lovească vreo lampă sau vreun bibelou din acelea frumoase așezate pe mescioare. Era îmbrăcat în negru de sus pînă jos. Chipul bălai, ochii de o culoare verde cu reflexe aurii se potriveau cu un minunat păr de o nuanță aprinsă. Bietul băiat se uita din cînd în cînd, pe furiș, la doamna Roubourdin și își spunea: „Ce femeie frumoasă!” După ce se va întoarce acasă, se va gîndi la această zîină pînă tîrziu noaptea, cînd somnul îi va închide pleoapele obosite.

Roubourdin ghicise în Sébastien o vocație și, cum el lua în serios supranumerariatul, se interesase îndeaproape de băiatul acesta. El bănuise de altfel sărăcia care domnea în casa unei văduve cu o pensie de șapte sute de franci, din care fiul, abia ieșit de pe băncile liceului, consumase o bună parte a economiilor. De aceea se purta cu acest sărman supranumerar ca un părinte; de multe ori se lupta în consiliu ca să obțină o gratificație pentru el, și uneori, spre a o primi, renunța la a lui, atunci cînd discuția dintre el și cei ce împărțeau fondurile devenea prea aprinsă. Apoi îl copleșea pe Sébastien cu lucrul, în forma, astfel încît îl aduse în situația de a putea ține locul lui du Bruel, autor de piese de teatru, cunoscut în literatura dramatică și pe afișe sub numele de Cursy, care cedă lui Sébastien o sută de taleri din leafa lui. Pentru doamna de la Roche și pentru fiul ei, Roubourdin era în același timp un om cu putere, un tiran și un înger: își legaseră de el toate nădej-dile lor. Sébastien aștepta cu nerăbdare momentul cînd îi va veni sorocul să intre în slujbă. Ah, ce zi

mare e pentru supranumerari ziua cind primesc prima leafă de la stat! Ei caută să se bucure cît mai mult de banii cîştigaţi în prima lună şi nu dau decît o mică parte mamelor lor. Afrodita surîde totdeauna seducătoare în faţa acestor prime daruri ale casieriei ministeriale. Pentru Sébastien această nădejde nu putea fi îndeplinită decît de domnul Rabourdin, singurul său ocrotitor, de aceea devotamentul lui pentru şeful său nu avea margini. Supranumerarul lua masa de două ori pe lună în strada Duphot, dar în familie şi adus de Rabourdin; doamna nu-l invita decît în zilele de baluri cînd avea nevoie de dansatori. Inima bietului supranumerar începea să bată cu putere cînd îl vedea pe falnicul des Lupeaulx plecînd de la minister cu trăsura oficială la ora patru şi jumătate, în timp ce el îşi deschidea umbrela, sub poarta ministerului, pentru a porni pe jos spre cartierul Marais. Secretarul general, de care depindea soarta lui, care cu o singură vorbă ar fi putut să-i dea un post de o mie două sute de franci (da, o mie două sute de franci era toată ambiţia lui; cu această sumă el şi mama lui puteau să fie fericiţi!), ei bine, acest secretar general nici nu-l cunoştea măcar! Abia dacă des Lupeaulx ştia că există un Sébastien de la Roche. În schimb, dacă fiul lui de La Billardièrre, un supranumerar bogat din biroul lui Baudoyer, s-ar fi găsit la poartă, des Lupeaulx nu s-ar fi ferit niciodată să-l salute cu un semn prietenesc din cap, deoarece domnul Benjamin de La Billardièrre era fiul vărului unui ministru.

În momentul acela, Rabourdin îl certa pe umilul Sébastien, singurul care cunoştea în amănunt toate tainele vastei sale lucrări. Supranumerarul fusese însărcinat să scrie şi să copieze faimosul memoriu compus din o sută cincizeci de coli mari de hîrtie Tellière, la care se adăugau tabelele anexe, rezumatele ce se întindeau pe cîte o coală, calculele cu acolade, titlurile scrise cu litere cursive şi subtitlurile în ronde. Insufleţit de colaborarea lui mecanică la

această mare idee, băiatul acesta de douăzeci de ani era în stare să transcrie un tabel numai pentru o simplă ștersătură și era mîndru că prin scrisul său contribuia la o lucrare atît de importantă. Sébastien făcuse greșeala de a aduce la biroul său, ca să-și termine copia, ciorna unei lucrări foarte primejdioase. Era vorba de un tablou general al slujbașilor din administrațiile centrale ale tuturor ministerelor din Paris, cu indicații asupra averii lor actuale și viitoare și asupra afacerilor lor personale dinafara slujbei.

La Paris, orice slujbaș care nu e, ca Rabourdin, înșuflețit de o ambiție patriotică sau n-are o valoare deosebită adaugă la veniturile postului său roadele unei afaceri oarecare, ca să poată trăi. El procedează ca domnul Saillard, participă la o negustorie unde vine cu banii necesari, iar seara controlează registrele asociatului său. Mulți slujbași se însoară cu croitorese, cu debitante de tutun, cu conducătoare de birouri de loterie sau de cabinete de lectură. Unii, ca bărbatul doamnei Colleville, rivala Célestinei, lucrează în vreo orchestră de teatru. Alții, ca du Bruel, fabrică vodeviluri, opere comice, melodrame sau regizează spectacole. În rîndul acestora pot fi citați domnii Sewrin, Pixérécourt, Planard⁵⁰ etc. La vremea lor, Pigault-Lebrun, Piis, Duvicquet⁵¹ au avut posturi la stat. Cel dintîi editor al domnului Scribe⁵² a fost slujbaș la Vistierie.

Pe lîngă aceste date, tabloul întocmit de Rabourdin mai cuprindea informații asupra capacității morale și asupra facultăților fizice, întocmite cu scopul de a cunoaște bine oamenii înzestrați cu inteligență, dragoste de muncă și sănătate, trei condiții indispensabile pentru bărbații care trebuie să ducă pe umerii lor povara afacerilor publice și să îndeplinească totul repede și bine. Dar această importantă lucrare, fructul a zece ani de experiență și al unei îndelungate studieri a oamenilor și a faptelor, întocmită cu concursul principalilor funcționari ai diferitelor ministere, mirosea a spionaj și a poliție pentru

cei ce nu înțelegeau scopurile. Ō singură coală căzută în mina cuiva, și domnul Rabourdin putea fi pierdut. Admirînd fără măsură pe șeful său și necunoscînd încă veninul birocrăției, Sébastien avea toate păcatele naivității, după cum avea și toate părțile ei bune. De aceea, deși fusese muștrat pentru a fi luat cu sine această lucrare, el avu curajul de a-și recunoaște în întregime greșeala : ascunsese ciorna și copia într-un dosar unde nu le putea găsi nimeni ; totuși, dîndu-și seama de gravitatea greșelii sale, nu-și putu opri cîteva lacrimi ce i se rostogoliră pe obraz.

— Lasă, dragul meu, fi spuse cu bunătate Rabourdin, nu e cazul să plîngi, dar caută să nu mai faci nesocotințe ca asta. Du-te mîine mai de dimineață la birou, uite cheia unei cutii care se află în scrinul meu cel rotund ; ea e încuiată cu o broască cifrată ; o vei deschide, făcînd cuvîntul *cer*, și vei vîri în ea atît copia, cît și ciorna.

Această dovadă a încrederii ce i se arăta uscă lacrimile naivului supranumerar, pe care șeful său îl îndemnă să ia o ceașcă de ceai și o prăjitură.

— Maman nu mă lasă să beau ceai, din pricina pieptului, zise Sébastien.

— Ei bine, draguțule, interveni impunătoarea doamnă Rabourdin, care voia să arate lumii cît de bună este, atunci, uite, ia un sandvici și frișcă și vino aci, lîngă mine.

Îl sili pe Sébastien să se așeze la masă lîngă dînsa și cînd simți rochia acestei zîne atingîndu-i fracul, inima bietului tinerel începu să bată atît de tare, încît era gata să-i sară din piept. În clipa aceea, frumoasa doamnă Rabourdin zări pe domnul des Loupeaulx, îi surîse și, în loc să aștepte ca el să vină la dînsa, se îndreptă ea spre dînsul.

— De ce ai rămas deoparte, de parcă ai fi supărat pe noi ? i se adresă ea.

— Nu-s supărat, răspunse el. Dar, venind să-ți anunț o veste bună, nu mă pot opri de a mă gîndi că dumneata vei fi aceea care te vei uita de sus la mine.

Parcă văd că peste șase luni nu voi mai fi decât un străin pentru dumneata. De fapt, dumneata ești destul de inteligentă, iar eu am destulă experiență... destulă șiretenie, dacă vrei, ca să nu ne păcălim unul pe altul. Ți-ai atins ținta, fără ca aceasta să te fi costat altceva decât câteva surîsuri și câteva cuvinte drăgălașe...

— Să ne păcălim ! Ce vrei să spui ? exclamă ea cu un aer de aparentă jignire.

— Nimic decât că domnului de La Billardière îi este astă-seară mai rău decât i-a fost ieri și că, după câte mi-a spus ministrul, soțul dumitale va fi numit șeful diviziunii.

Îi povesti despre ceea ce el numea „scena“ de la ministru, gelozia contesei și ceea ce spusese ea în legătură cu invitația pe care o pregătea pentru domnul Rabourdin.

— Domnule des Lupeaulx, răspunse cu demnitate doamna Rabourdin, îngăduie-mi să-ți amintesc că soțul meu este cel mai vechi și mai capabil șef de birou, că numirea acestui bătrîn de La Billardière a fost o nedreptate care a produs nemulțumiri în birouri, că soțul meu îi ține locul de un an de zile și deci nu avem nici concurent, nici rival.

— Asta așa-i.

— Atunci, continuă ea surîzînd și arătînd cei mai frumoși dinți din lume, prietenia pe care o am pentru dumneata poate fi oare întinată de gîndul la vreun interes oarecare ? Mă crezi oare în stare de așa ceva ?

Des Lupeaulx făcu un gest de tăgăduire admirativă.

— Ah, exclamă ea, inima femeilor va fi totdeauna o taină pentru cei mai dibaci dintre dumneavoastră, bărbații. Da, te-am primit aici cu cea mai mare plăcere, dar în această plăcere a mea se ascundea, în adevăr, și o intenție,

— A !

— Ai, îi șopti ea la ureche, un viitor strălucit, vei fi deputat, apoi ministru ! (Cîtă bucurie produce unui ambițios faptul de a auzi în cornetul urechii lui aceste cuvinte rostite de vocea frumoasă a unei femei frumoase !) O, te cunosc mai bine decît te cunoști dumneata însuși. Rabourdin e omul care îți va fi de un ajutor neprețuit în cariera dumitale, el va duce în spinare toată munca, atunci cînd dumneata vei fi ocupat la Cameră. Așa după cum dumneata visezi postul de ministru, și eu năzuiesc pentru Rabourdin Consiliul de stat și o direcție generală. Mi-am pus, deci, în gînd să leg între ei doi oameni care nu se vor stingheri cu nimic unul pe altul și care se pot ajuta foarte mult. Oare nu ăsta-i rolul unei femei ? Ca prieteni vă veți putea înălța mai repede amîndoi, și e timpul să treceți la atac. Eu nu mă mai ascund după deget, adăugă ea zîbind. Poftim, nu ești atît de sincer cu mine, precum sînt eu cu dumneata !

— Nu vrei să mă asculți, rosti el cu un aer melancolic, în ciuda adîncii mulțumiri sufletești pe care i-o producea doamna Rabourdin. La ce-o să-mi folosească înaintările dumitale de mîine, dacă în momentul acesta mă destitui, și chiar aici ?

— Înainte de a te asculta, făcu ea cu vioiciunea sa pariziană, ar trebui să ne putem înțelege.

Și-l lăsă pe tomnaticul îngîmfat pentru a se duce să vorbească cu doamna de Chessel, o contesă din provincie, care tocmai se pregătea să plece.

„Femeia asta-i extraordinară, își spuse des Lupeaulx ; în fața ei nu mă mai recunosc.“

Și, în adevăr, vulpoiul acesta, care, cu șase ani în urmă, întreținuse o metresă, care, datorită postului său, își făcuse un harem cu nevestele frumoase ale slujbașilor, care trăia în lumea jurnaliștilor și a actrițelor, se simți, întreaga seară, copleșit de admirație pentru Célestine și fu ultimul care părăsi salonul.

„În sfîrșit, își spunea doamna Rabourdin în timp ce se dezbrăca, acum am pus mîna pe post ! Două-

sprezece mii de franci pe an, gratificațiile și venitul fermei noastre de la Grajeux, toate vor face la un loc douăzeci și cinci de mii de franci. Ceea ce nu înseamnă belșug, dar nici sărăcie.

Célestine adormi cu gîndul la datoriile pe care le avea, făcîndu-și socoteala că, prin plăți anuale de cîte șase mii de franci, în trei ani ar putea scăpa de ele. Era departe de a bănuî că o femeie care n-a călcat niciodată într-un salon, o mic-burgheză guralivă și interesată, evlavioasă și care n-a ieșit niciodată din cartierul Marais, fără sprijin și fără cunoștințe, își pusese în gînd să ia cu asalt postul în care ea îl și instalase mai dinainte pe Roubourdin al ei. Doamna Roubourdin ar fi arătat tot disprețul doamnei Baudoyer dacă ar fi știut că are în ea o rivală, deoarece nu cunoștea încă puterea celor mici la suflet, dirzenia viermelui care roade scoarța unui fag tînăr făcîndu-și culcușul în scorbura lui.

Dacă ar fi cu puțință să folosim în literatură microscopul unui Leuwenhoëk, al unui Malpighi, sau al unui Raspail⁵³, lucru care l-a ispitit pe berlinezul Hoffmann⁵⁴, și dacă am mări și am desena acele moluște care au împins Olanda la doi pași de pieire prin roaderea digurilor ei, am izbuti poate să dăm la iveală niște figuri cu aproximație asemănătoare acelorale ale jupînilor Gigonnet, Mitral, Baudoyer, Sail-lard, Gaudron, Falleix, Transon, Godard și compania, moluște care și-au arătat, de altfel, tăria în al treizecilea an al veacului acestuia.⁵⁵ Socotim deci că a sosit momentul să înfățișăm moluștele care mișună prin birouri, acolo unde s-au petrecut principalele episoade ale povestirii de față.

La Paris toate birourile sînt la fel. Prin orice minister ți-ai purta pașii pentru a cere o cît de mică ușurare a necazurilor sau un cît de neînsemnat hătîr, vei da de coridoare întunecoase, de scări la care abia ajunge lumina, de uși prevăzute, ca lojile unui teatru, cu cîte un gemuleț oval ce seamănă cu un ochi prin care poți vedea niște scene demne de Callot⁵⁶

și pe care sînt atîrnate niște îndicații greu de descifrat. Dacă ai nimerit acolo unde dorești, te trezești într-o primă încăpere unde stă ușierul, după care urmează o a doua unde se află slujbașii mărunți; biroul subșefului vine după aceea, la dreapta sau la stînga, apoi, mai departe sau mai sus, urmează acela al șefului de birou. Cît despre personajul măreț numit șef de diviziune, în timpul Imperiului, adesea director, în timpul Restaurației, iar acum redevenit șef de diviziune, acesta sălășluiește deasupra sau dedesubtul celor două sau trei birouri de sub conducerea lui, și de obicei se află alături de cabinetul vreunuia din superiorii săi. Încăperea lui se distinge totdeauna prin mărimea ei, cînte cu atît mai demnă de luat în considerare în mijlocul acelor ciudate chilioare ce formează stupul denumit minister sau direcție generală, mai ales cînd e vorba de o singură direcție generală. Astăzi mai toate ministerele s-au format din administrații altădată separate. Din pricina acestei îngheșuieli, directorii generali și-au pierdut strălucirea de odinioară, nemaivînd palate, slujitori, saloane și chiar cîte o mică suită. Cine ar mai recunoaște, de pildă, azi, în omul care vine pe jos la Vistierie și care se urcă tocmai la etajul al doilea pe directorul general al pădurilor sau al contribuțiilor indirecte, mai înainte instalat într-un falnic palat din strada Sainte-Avoye sau din strada Saint-Augustin, și care altădată era consilier, ba adesea ministru de stat și pair al Franței? (Domnii Pasquier și Molé⁵⁷, între alții, s-au mulțumit cu cîte o direcție generală după ce fuseseră miniștri, ilustrînd astfel încă o dată expresia pe care ducele de Antin o rostise în fața lui Ludovic al XIV-lea⁵⁸: „Sire, cînd Isus Cristos a murit vineri, el știa că o să învieze duminică“.) Dacă, pierzînd din măreția de altădată, directorul general a cîștigat în suprafață administrativă, acesta n-ar fi un rău prea mare; dar, astăzi, acest personaj abia dacă ajunge să fie raportor în Consiliul de stat, cu o leafă nenorocită de douăzeci de mii de franci. Ca simbol al vechii

lui puteri, i se îngăduie să aibă un valet cu pantaloni scurți, cu ciorapi de mătase și cu frac după moda franțuzească, dacă în ultimul timp valetul nu se va fi schimbat cumva la înfățișare.

În limbaj administrativ, un birou se compune dintr-un ușier, din mai mulți supranumerari, lucrînd fără plată un anumit număr de ani, din copişti, din ajutori de referenți, din impiegați simpli sau impiegați principali, un subșef și un șef. Diviziunea, care cuprinde de obicei două sau trei birouri, poate fi uneori și mai mare. Titulaturile variază după administrații: poate exista un verificator în locul impieगतului, un arhivar etc.

Pardosită în pătrățele, ca și coridorul, și tapetată cu o hîrtie sărăcăcioasă, odaia ușierului e mobilată cu o sobă, cu o masă lungă și neagră, cu cîteva pene de scris, cu o călimară, uneori cu un ciubăr cu apă, și cu niște bănci de lemn pentru plebea care așteaptă; ușierul însă se lăfăie într-un jilț comod, avînd sub picioare o rogojină. Biroul slujbașilor e o încăpere mare, mai mult sau mai puțin luminată, rareori parchetată. Parchetul și căminul sînt rezervate în mod special șefilor de birou și de diviziune, întocmai ca și dulapurile, mesele de mahon, fotoliile de marochin roșu sau verde, canapelele, perdelele de mătase și alte obiecte de lux administrativ. În încăperea slujbașilor se află o sobă al cărei burlan dă într-un cămin astupat, în cazul că există un cămin. Hîrtia tapetului e fără desene, verde sau cenușie. Mesele sînt de lemn negru. Dibăcia slujbașilor se vede și după felul cum știe să se căpătuiască fiecare. Cel mai friguros are sub picioare un fel de pupitru de lemn, cel cu sîngele mai iute în vine n-are decît o împletitură de rogoz; unul mai plăpînd, care se teme de curent, de deschiderea ușilor sau de alte pricini ce produc schimbarea temperaturii, își face o mică apărătoare cu ajutorul dosarelor. Se mai află acolo un dulap în care își lasă cu toții hainele de lucru, minecuțele de pînză, cozo-roacele, tichiile, scufiile și alte unelte profesionale. Pe

cămin stau înșirate aproape veșnic carafe pline cu apă, căni și resturi de mâncare. În anumite locuri întunecoase se află lămpi. Ușa de la biroul subșefului e deschisă, în așa fel ca el să-și poată supraveghea slujbașii, să-i oprească de a vorbi prea mult între ei, sau să vină să-i consulte în împrejurări importante. Mobilierul birourilor poate dovedi, la nevoie, unui observator calitatea celor care stau acolo. Perdelele sînt albe sau de pînză colorată, de bumbac sau de mătase; scaunele din lemn de cireș sau de mahon au împletituri de paie, de piele sau de postav; tapetele sînt mai mult sau mai puțin noi. Dar, indiferent de administrația căreia îi aparțin aceste lucruri publice, atunci cînd se întîmplă să fie scoase din minister, nimic nu poate părea mai straniu decît lumea acestor mobile care au văzut atîția stăpîni și atîtea regimuri și au trecut prin atîtea dezastre. De aceea, dintre toate mutările care se vîd la Paris, cele mai caraghioase sînt ale serviciilor administrative. Nici măcar geniul lui Hoffmann, acest poet al imposibilului, n-a plăsmuit ceva mai fantastic. E greu să-ți dai seama de ceea ce poate să ducă în ea o căruță încărcată cu astfel de lucruri. Dosarele stau căscate, lăsînd să se prelingă din ele o dîră de praf de-a lungul străzilor. Mesele, aruncate cu picioarele rășchirate în sus, fotoliile tocite și toate acele unelte de necrezut cu care este administrată Franța au înfățișări îngrozitoare. E ceva care aduce în același timp cu recuzita unui teatru, sau cu aparatele saltimbancilor. După cum pe obeliscuri descifrezi unele trăsături ale inteligenței sau unele urme ale scrierii, care îți tulbură imaginația, tot așa și aici vezi atîtea, fără să le înțelegi rostul! Pe deasupra, toate acestea sînt atît de vechi, atît de roase, atît de dogite, încît blidele din cea mai murdară bucătărie îți fac mai multă plăcere privindu-le, decît uneltele bucătăriei administrative.

Va fi poate de ajuns să descriem diviziunea domnului de La Billardière, pentru ca străinii sau oamenii noștri din provincie să capete o idee precisă despre

moravurile specifice birourilor, deoarece caracteristicile lor principale sînt fără îndoială comune tuturor administrațiilor europene.

Mai întii și înainte de toate, închipuiți-vă, după cum vă ajută fantezia, un bărbat prezentat în *Anuar* precum urmează :

ȘEF DE DIVIZIUNE

„Domnul baron Flamet de La Billardièrre (Athanasie-Jean-François-Michel), fost mare dregător al departamentului Corrèze, slujitor al casei regale, raportor în Consiliul de stat pentru chestiuni deosebite, președinte al marelui Colegiu al departamentului Dordogne⁵⁹, ofițer al Legiunii de Onoare, cavaler al Sfîntului Ludovic și al ordenelor străine: Crist, Izabela, Sfîntul Vladimir⁶⁰ etc., membru al Academiei din Gers și al mai multor alte societăți științifice, vicepreședinte al Societății literare, membru al Asociației Saint-Joseph și al Asociației închisorilor, unul din primarii Parisului etc., etc.“

Personajul acesta, cu un volum tipografic atît de umflat, ocupa în momentul acela trei sferturi din mărimea unui pat, avînd capul înfășurat într-o scufie de bumbac, legată cu panglici de un roșu aprins, și era vizitat de ilustrul Desplein⁶¹, chirurgul regelui, și de tînărul doctor Bianchon, străjuît de două bătrîne rude, de o parte și de alta a patului înconjurat de fiole, șervete, leacuri și alte elemente mortuare, în timp ce preotul de la Saint-Roch, care se străduia să-l facă să se gîndească la mîntuirea lui, aștepta să-și dea suflul. Fiul său, Benjamin de La Billardièrre, întreba în fiecare dimineață pe cei doi doctori: „Credeti că voi avea fericirea de a-l salva pe tatăl meu?“ În dimineața aceea, moștenitorul procedase la o schimbare, înlocuise cuvîntul fericire prin cuvîntul nenorocire.

Așadar, diviziunea La Billardièrre se întindea pe o longitudine de șaptezeci și una de trepte sub latitudinea mansardelor în oceanul ministerial al unui im-

punător palat, în partea de nord-est a unei curți în care pe vremuri se aflau grajdurile, acum ocupate de diviziunea Clergeot. Un lung coridor, străbătut de o lumină slabă de tot, despărțea cele două grupe de birouri, pe ale căror uși erau lipite inscripții indicative. Cabinetele de lucru și anticamerele domnilor Roubourdin și Baudoyer se aflau dedesubt, la etajul al doilea. După biroul lui Roubourdin urmau anticamera, salonul și cele două cabinete de lucru ale domnului de La Billardière.

La primul etaj, tăiat în două de un demisol, se aflau locuința și biroul domnului Ernest de La Brière, personaj ocult și cu mare influență, pe care îl vom descrie în câteva fraze, fiindcă merită o paranteză. Acest tânăr îndeplinea funcția de secretar particular al ministrului pe toată perioada cât dură ministerul. De aceea, apartamentul lui comunica printr-o ușă secretă cu adevăratul cabinet de lucru al excelenței-sale, deoarece pe lângă cabinetul de lucru mai exista unul, în legătură cu vastul apartament, unde excelența-sa primea, în așa fel încît să poată lucra acolo, de la caz la caz, cu secretarul său particular fără martori, sau să se întrețină cu diverse personaje importante, fără secretar. Un secretar particular este pentru ministru ceea ce des Lupeaulx era pentru minister. Între tânărul de La Brière și des Lupeaulx deosebirea este aceea dintre un aghiotant și un șef de stat-major. Acest ucenic al ministrului pleacă și revine adesea în funcțiune în același timp cu oblăduitorul său. Dacă ministrul cade, rămînînd însă în grația regelui sau nutrind încă speranțe parlamentare, îl ia cu sine și pe secretar, pentru a se întoarce tot cu el; dacă nu, îl lasă să pască în vreun imas administrativ, la Curtea de conturi, bunăoară, acest han unde secretarii particulari așteaptă pînă cînd se împrăștie furtuna. Un astfel de tânăr nu e, de bună seamă, un om de stat, dar e un om politic, iar uneori politica unui om. Cînd te gîndești la numărul infinit de scrisori pe care trebuie să le deschidă și să le citească, peste celelalte treburi ale lui, nu se

poate spune că, într-un stat monarhic, o astfel de funcție e plătită prea scump. O victimă de soiul ăsta costă, la Paris, între zece și douăzeci de mii de franci ; dar tinărul se mai alege cu loji la teatru, cu invitații la mese și cu plimbarea în trăsurile ministerului. Împăratul Rusiei ar fi fericit să aibă, pentru cincizeci de mii de franci pe an, un astfel de cățeluș constituțional, drăguț, blind, bine tuns, atît de prietenos, atît de supus, dresat într-un chip atît de minunat, paznic atît de perfect și de... credincios ! Numai că secretarul particular nu apare, nu se capătă, nu se descoperă, nu se dezvoltă decît în serele calde ale unui regim reprezentativ. Într-un regim monarhic nu poți avea decît curteni și ordonanțe, în timp ce cu o Cartă ești slujit, lingușit, periat numai de oameni liberi. În Franța, deci, miniștrii sînt mai fericiți decît femeile și regii : ei au pe cîte cineva care îi înțelege. Poate că ar trebui să-i deplîngem pe secretarii particulari în aceeași măsură în care deplîngem femeile sau o coală de hîrtie albă : ei suportă orice. Ca și o femeie cinstită, ei n-au voie să-și arate calitățile decît în taină și numai pentru miniștrii lor. Dacă își manifestă talentul în public, sînt pierduți. Un secretar particular este, deci, un prieten oferit de guvern. Să ne întoarcem la birouri !

Trei ușieri trăiau în cea mai deplină armonie la diviziunea de La Billardièrre, și anume : un ușier pentru cele două grupe de birouri, un altul care slujea pe cei doi șefi și, în fine, cel al directorului diviziunii, toți trei avînd căldură și haine de la stat, purtînd acea binecunoscută livrea de un albastru viu cu vi-pușcă roșie pentru ținuta de serviciu, iar, pentru cea de gală, cu epoleți largi colorați în roșu, alb, albastru. Ușierul lui de La Billardièrre avea ținuta de valet. Pentru a măguli amorul propriu al unui văr de ministru, secretarul general îngăduise această încălcare a regulamentului, care de altfel făcea cinste administrației. Veritabili stîlpi de minister, cunoscînd pînă în cele mai mici amănunte obiceiurile birocratice, acești ușieri, care nu duceau lipsă de nimic, stînd la căldură și fiind

Îmbrăcați pe socoteala statului, bogați prin însăși cumpătarea lor, pătrundeau pînă în străfunduri toate gîndurile slujbașilor ; ei n-aveau alt mijloc de a-și alunga uritul decît observînd și studiînd maniile acestora. Știau pînă unde să meargă cu ei în materie de *împrumuturi*, le făceau diverse comisioane în cea mai deplină taină, se duceau să depună sau să scoată ceva pentru ei de la muntele de pietate, cumpărau polițe, le împrumutau bani fără dobîndă ; totuși, nu era slujbaș care să primească o sumă oricît de mică fără să nu dea în schimb o răsplată și, chiar dacă sumele erau neînsemnate, ei se alegeau cu cîștiguri bunicile căroră le spuneau „micile alișverișuri“. Acești servitori fără stăpîni aveau lefuri de cîte nouă sute de franci ; darurile și gratificațiile le ridicau agoniseala la o mie două sute de franci și erau oricînd pe cale de a cîștiga aproape încă pe atîta de la slujbași, dat fiind că prînzurile celor căroră le permitea punga să mănînce treceau totdeauna prin mîinile lor. În unele ministere, aceste prînzuri erau pregătite de portar. Funcția de portar la Ministerul de Finanțe îi adusese cîndva aproape patru mii de franci zdravănelui moș Thuiller, al cărui fiu este acum unul din slujbașii diviziunii lui de La Billardièr. Ușierii se mai pomeneau adesea cu cîte o piesă de cinci franci, pe care solicitanții grăbiți le-o strecurau în palma dreaptă, și pe care ei o primeau cu un aer de o rară nepăsare. Cei mai vechi dintre ei nu purtau livreaua primită de la stat decît în minister ; cînd ieșeau din serviciu se îmbrăcau în haine civile.

Ușierul de la birouri, de altminteri și cel mai cu cheag, exploata grupul cel mare al slujbașilor. Un om de șaizeci de ani, cu părul alb tuns ca peria, bondoc, burduhănos, cu un grumaz țeapăn, cu o față comună și plină de pete roșii, cu ochi cenușii și o gură ca de sobă — aceasta este înfățișarea lui Antoine, cel mai bătrîn ușier al ministerului. Antoine își adusese de la Échelles, din Savoia, pe cei doi nepoți, Laurent și Gabriel, și îi plasase pe unul la cabinetul șefilor,

pe celălalt la al directorului. Croiți din aceeași stofă ca și unchiul lor, între treizeci și patruzeci de ani, cu chipuri de samsari, seara îndeplinind funcția de plasatori la un teatru oficial, posturi căpătate prin intervenția lui de La Billardière, cei doi savoiarzi se însuraseră cu niște harnice spălătorese de dantele, care știau să repare și cașmiruri. Unchiul, care era burlac, trăia laolaltă cu nepoții și nevestele lor și o duceau mai bine decât mulți dintre subșefii de birou. Gabriel și Laurent fiind numai de zece ani în posturile lor nu ajunseseră încă să disprețuiască uniforma statului; ei ieșeau în oraș în livrea, mindri ca niște autori de dramă după un succes bănesc. Unchiul lor, pe care îl ascultau cu fanatism și pe care îl considerau un om deștept, îi inițiasă încetul cu încetul în tainele meseriei. Toți trei veneau dis-de-dimineată, deschideau birourile, făceau curățenie între orele șapte și opt, citeau jurnalul sau comentau afacerile diviziunii împreună cu alți ușieri, împărtășindu-și unii altora ceea ce a aflat fiecare. De aceea, asemeni servitorilor moderni, care cunosc cu de-amănuntul toate secretele stăpînilor, ei trăiau în minister ca niște păianjeni în centrul pinzei lor și simțeau totdeauna pină și cea mai ușoară clătinare ce se producea acolo.

Intr-o joi dimineată, a doua zi după serata de la ministru și după serata de la Rabourdin, pe cînd unchiul, asistat de cei doi nepoți, își rădea barba în anticamera diviziunii, la etajul al doilea, ei fură surprinși de sosirea neașteptată a unui slujbaş.

— E domnul Dutocq, zise Antoine, îl cunosc după mersul lui de hoț. Omul ăsta ai zice că alunecă, nu alta! Te trezești cu el la spate, fără să știi de unde a picat. Ieri, împotriva obiceiului său, a plecat ultimul din biroul diviziunii, rîvnă de care nu știu să fi dat dovadă de trei ori de cînd e în minister.

De treizeci și opt de ani, cu o față lunguiață, gălbejită, cu părul cărunț și creț, tuns mărunț, cu o frunte îngustă, cu sprincene groase, unite, cu un nas strîmb, cu buze subțiri, cu ochi verzi care se feresc de pri-

vîrea aproape lui, cu o talie înaltă, avînd umărul drept puțin mai ridicat decît celălalt; apoi, frac cenușiu, jiletcă neagră, cravată de mătase, pantaloni gălbui, ciorapi de lînă neagră, pantofi cu noduri mari la șireturi — iată pe domnul Dutocq, impiecat la biroul lui Roubourdin. Nepriceput și leneș, el își ura șeful. Nimic mai firesc. Roubourdin n-avea nici un viciu, ca să se lase măgulit, nici o slăbiciune datorită căreia Dutocq i-ar fi putut fi de folos. Mult prea nobil pentru a face rău unui slujbaş, Roubourdin era totdeodată destul de ager pentru a nu se lăsa înșelat de aparențe false. Cu alte cuvinte, Dutocq nu exista decît prin generozitatea șefului său și nu putea trage nădejde la vreo avansare atîta vreme cît șeful acesta avea să conducă diviziunea. Deși nu se simțea în stare să ocupe un post mai mare, Dutocq cunoștea destul de bine lumea birourilor pentru a ști că nepriceperea nu înseamnă cîtuși de puțin o piedică la încasarea lefii; ar fi fost tare mulțumit să descopere un alt Roubourdin printre referenții de acolo, dat fiind că exemplul lui de La Billardièrre era izbitor și funest. Răutatea, combinată cu interesul personal, este egală cu multă istețime de spirit; foarte rău și foarte interesat, slujbaşul acesta încercă deci să-și întărească poziția îndeletnicindu-se cu spionarea birourilor. Din anul 1816 el luă înfățișarea unui om bisericos, închis în sine, presimțind hatirul de care se bucurau oamenii pe care, în vremea aceea, neghiobii îi înglobau laolaltă, fără deosebire, sub denumirea de iezuiți. Aparținînd congregației⁶², dar fără să fie admis în tainele ei, Dutocq umbla dintr-un birou în altul, dăscosea conștiințele debitînd tot felul de glume fără perdea, apoi se ducea să-și verse *rapoartele* la des Lupeaulx, pe care îl ținea la curent cu cele mai mici întîmplări. Așa se face că secretarul general își uimea adesea ministrul prin adîncă sa cunoaștere a tuturor chițibușurilor. Trepăduș cu orice preț al acestui trepăduș politic, Dutocq ținea onoarea de a căpăta încrederea lui des Lupeaulx, care tolera pe omul acesta necinstit gîndindu-se că întîmplarea ar

putea face ca el să-i fie de folos într-o zi, chiar numai dacă l-ar scoate din încurcătură, pe el sau pe vreun alt mare personaj, ferindu-l de vreo căsătorie rușinoasă. Amindoi se înțelegeau perfect unul pe altul. Dutocq se bizuia pe această situație, în care vedea un post bunicel în viitor, și se mulțumea deocamdată cu funcția de impiegat. El luase locul domnului Poiret bătrînul, retras într-o pensiune⁶³ de burghezi după ce fusese scos la pensie în 1814, epocă în care se făcură mari schimbări în rîndul slujbașilor. Locuia la etajul al cincilea, în strada Saint-Louis — Saint-Honoré, aproape de Palais-Royal, într-o casă cu grădiniță. Pasionat pentru colecțiile de gravuri vechi, ambiționînd să aibă toate gravurile lui Rembrandt, Charlet, Sylvestre, Audran⁶⁴, Callot, Albrecht Dürer etc., asemenea celor mai mulți colecționari și celor care își fac singuri menajul, el avea pretenția să cumpere orice pe nimica toată. Trăia într-o pensiune din strada Beaune și își petrecea serile la Palais-Royal, uneori se ducea la teatru grație lui du Bruel, care-i dădea în fiecare săptămînă cite un bilet, ca autor. Cîteva cuvinte despre du Bruel.

Cu toate că era suplinît de Sébastien, căruia îi ceda indemnizația despre care ați aflat, du Bruel venea totuși la birou, dar numai pentru a-și spune subșef, pentru a se socoti ca atare și a-și încasa leafa. Scria cronici teatrale în foiletonul unui ziar guvernamental, unde semna și articolele cerute de miniștri: poziție cunoscută, lămurită și inatacabilă. Du Bruel folosea de altfel toate micile viclesuguri diplomatice prin care putea să ciștige bunăvoința generală. Îi oferea doamnei Rabourdin o lojă la fiecare premieră, o lua de acasă și o aducea cu trăsura, atenție la care ea se arăta sensibilă. De aceea, Rabourdin, foarte îngăduitor și foarte puțin pisălog cu slujbașii, îl lăsa să se ducă la repetițiile sale, să vină la orele cînd îi convine și să-și vadă de vodevilurile lui. Ducele de Chaulieu știa că du Bruel lucrează la un roman pe care urma să i-l dedice lui. Imbrăcat cu acea neglijență a autorilor

de comedii, subșeful purta dimineața pantaloni lungi, pantofi cu tocuri mici, o vestă dreaptă, o redingotă măslinie și o cravată neagră. Seara își punea un costum elegant, voind să pară gentleman. Du Bruel locuia, și nu fără motiv, în aceeași casă cu Florine, o actriță pentru care scria și roluri. Florine stătea atunci în casa dansatoarei Tullia, mai cunoscută prin frumusețea decît prin talentul ei. Avînd o astfel de vecină, subșeful putea să vadă adesea pe ducele de Rhétoré, fiul mai mare al ducelui de Chaulieu, favoritul lui Carol al X-lea. Ducele de Chaulieu obținuse pentru du Bruel crucea Legiunii de Onoare, după a unsprezecea piesă de circumstanță. Du Bruel, sau, dacă vreți, Cursy, lucra în momentul acela la o piesă în cinci acte pentru Teatrul Francez. Sébastien ținea mult la du Bruel, uneori căpăta de la acesta bilete la parter și aplauda cu tot entuziasmul tinereții părțile pe care i le indica du Bruel ca fiind mai slabe. Sébastien îl privea ca pe un mare scriitor. Lui îi spusese du Bruel a doua zi după premiera unei comedii scrise, ca toate comediiile cu muzică, de către trei colaboratori și care fusese fluierată în unele părți :

— Publicul a recunoscut scenele scrise în doi.

— De ce nu lucrați singur ? întrebase Sébastien cu naivitate.

Existau motive temeinice pentru care du Bruel nu lucra singur : el era doar a treia parte dintr-un autor. Un autor de teatru se compune, după cum puțină lume știe, mai întîi dintr-un *om cu idei*, a cărui sarcină e să găsească subiectele și să construiască scheletul sau scenariul vodevilului, apoi dintr-un *meșteșugar*, a cărui menire e să scrie piesa, și în sfîrșit dintr-un *om cu imaginație*, care trebuie să pună cupletele pe muzică, să aranjeze corurile și bucățile de ansamblu, să le cînte și să le suprapună situațiilor. *Omul cu imaginație* pregătește de asemeni succesul, adică îngrijește de compunerea afișului și nu-l părăsește pe director înainte de a-i fi arătat în linii generale următoarea piesă a acestei asociații dramatice. Du Bruel,

ca adevărat meșteșugar, citea la birou toate cărțile noi, extrăgea expresiile de duh și le reținea pentru a-și împodobi cu ele dialogurile proprii. Cursy (acesta-i pseudonimul lui) era prețuit de colaboratorii săi pentru desăvârșita lui exactitate; datorită lui, cel însărcinat cu găsirea subiectelor, totdeauna sigur că va fi înțeles, putea să doarmă liniștit după ce-și îndeplinea rolul. Slujbașii din diviziune îl iubeau mult pe vodevilist și se duceau în corpore la piesele lui, pe care le aplaudau cu căldură, căci el își merita pe deplin titlul de *băiat bun*. Avînd o mîină largă, nu se lăsa niciodată rugat să le plătească înghețata sau lichiorul și împrumuta cincizeci de franci fără a-i mai cere înapoi. Aranjat, știind să-și plaseze bine banii, du Bruel, în afară de o căsuță la țară, în Aulnay, mai avea, pe lângă cei patru mii cinci sute de franci proveniți din salariu, o subvenție de o mie două sute de franci pe „lista civilă” și alți opt sute care îi reveneau din cei o sută de mii de taleri votați de Cameră pentru încurajarea artelor. Adăugați la aceste diverse venituri încă nouă mii de franci, pe care-i aduceau *sferturile, treimile* sau *jumătățile* vodevilurilor de la vreo trei teatre diferite, și veți înțelege că la înfățișare era solid, gras, rotund și că avea o figură de proprietar sadea. Ca moral, amant de suflet al dansatoarei Tullia, du Bruel se credea, cum îi era în obicei, preferat față de scriitorul duce de Rhétoré, amantul oficial.

Dutocq privea cu groază ceea ce el numea legătura dintre des Lupeaulx și doamna Rabourdin, iar ura lui surdă crescuse și mai mult. De altfel, avea un ochi prea iscoditor ca să nu vadă că Rabourdin se dedicase unei mari lucrări în afara lucrărilor lui oficiale și era deznădăjduit că el nu știa nimic, în timp ce neînsemnatul Sébastien deținea, în mare sau în mic, toate secretele. Dutocq încercă să se împrietenească cu domnul Godard, subșef al lui Baudoyer și coleg cu du Bruel, ceea ce-i izbuti. Marea stimă pe care Dutocq i-o purta lui Baudoyer contribui la întărirea prieteniei cu Godard, și asta nu fiindcă Dutocq era sincer, dar, lăudînd pe

Baudoyer și trecînd sub tăcere pe Rabourdin, el își satisfăcea ura, asemeni tuturor oamenilor mici la suflet.

Joseph Godard, văr după mamă cu Mitral, își întemeiase pe această înrudire cu Baudoyer, deși destul de îndepărtată, pretenția la mîna domnișoarei Baudoyer ; în consecință, în ochii lui, Baudoyer apărea ca un om de geniu. Păstra o înaltă stimă față de Elisabeth și doamna Saillard, fără a-și da seama că doamna Baudoyer pusese ochii pe Falleix pentru fiica sa. De Anul Nou și la onomastici el îi oferea domnișoarei Baudoyer mici cadouri, flori, bomboane și cutii frumos învelite în hîrtie. În vîrstă de douăzeci și șase de ani, fără nici o tragere de inimă pentru muncă, dichisit ca o fată mare, plicticos și moliiu, disprețuind localurile, fumatul și călăria, culcîndu-se regulat la ora zece seara și sculîndu-se la șapte dimineața, înzestrat cu cîteva însușiri prețuite în lume, știind să danseze după flaut, lucru ce-l făcea să se bucure de mare trecere în familiile Saillard și Baudoyer, cîntînd din clarinet în garda națională numai ca să nu facă de gardă noaptea, Godard se ocupa mai ales cu istoria naturală. Impiegatul acesta alcătuia colecții de minerale și scoici, știa să împăieze păsări, își umplea odaia cu tot felul de curiozități cumpărate ieftin, ca pietre fibroase, diverse coji de copaci, prundiș de la izvorul Saint-Allyre din Clermont (Auvergne) etc. Colecționa sticlute de parfum și păstra în ele probe de barium, de sulfat, de săruri, de magneziu, de mărgean etc. Îngrămădea fluturi în insectare, iar pe pereți înșira umbrele chinezești și piei uscate de pești. Locuia la sora lui, o florăreasă din strada Richelieu. Deși mamele cu fete de măritat îl apreciau mult, acest tînăr, care trecea drept model, era privit cu dispreț de lucrătoarele surorii sale, și mai ales de domnișoara de la casă, care trăsesese multă vreme nădejde să-l prindă în mrejele ei. Slab și subțirel, cu o talie mijlocie, cu ochii trași, aproape spîn, prinzînd, cum spunea Bixiou, muș-

Ţele din zbor, Joseph Godard nu se prea îngrijea de aspectul lui exterior: fracul îi era prost croit, pantalonii largi îi atârneau ca nişte saci, purta ciorapi albi în toate anotimpurile, o pălărie cu borurile mici şi pantofi legaţi cu şireturi. La birou, aşezat într-un scaun de trestie cu spătarul găurit la mijloc şi cu o pernă de piele verde, se plîngea într-una de dureri de stomac. Viciul lui principal era de a organiza duminica, pe timp frumos, excursii la Montmorency, unde întindea masa pe iarbă verde, şi de a se hrăni cu produse lactate într-o lăptărie de pe Bulevardul Montparnasse. De şase luni încoace, Dutocq începuse să treacă regulat pe la domnişoara Godard, în nădejdea că va încheia niscaiva afaceri acolo, sau că va descoperi în magazinul ei vreo comoară feminină.

Astfel, la serviciul lui, Baudoyer avea în Dutocq şi Godard două periute. Domnul Saillard, departe de a-l mirosi pe Dutocq, îi făcea uneori scurte vizite la birou. Tînărul de La Billardièrre, intrat ca supranumerar pe lingă Baudoyer, făcea parte din grupul lor. Slujbaşii mai destoinici făceau mult haz pe seama prieteniei dintre aceşti neisprăviţi. Baudoyer, Godard şi Dutocq fuseseră porecliţi de Bixiou „trinitatea fără duh“, iar junelui de la Billardièrre îi spunea „mielul pascal“.

— Azi v-aţi sculat cam de dimineaţă, zise Antoine, întîmpinîndu-l pe Dutocq cu un aer şugubăţ.

— Lasă asta, Antoine, răspunse Dutocq. Constat că ziarele vin de obicei mai devreme, dar dumneata ni le aduci întotdeauna cu întirziere.

— S-a întîmplat astăzi, făcu Antoine, fără a-şi pierde firea; niciodată nu vin la aceeaşi oră.

Cei doi nepoţi se priviră pe furiş, ca şi cum şi-ar fi spus, în semn de admiraţie pentru unchiul lor: „Ce îndrăzneală!“

— Cu toate că îmi dă cîte zece centime pentru fiecare prînz pe care i-l aduc, le şopti Antoine după ce Dutocq trase uşa după el, m-aş lăsa bucuros păgubaş numai să nu-l mai văd în diviziunea noastră.

— A, astăzi nu sînteți primul, domnule Sébastien, se adresează Antoine, după un sfert de ceas, supranumerarului.

— Dar cine a venit mai înainte? făcu sărmanul băiat, pîlînd.

— Domnul Dutocq, răspunse ușierul Laurent.

Novicii au, mai mult decît ceilalți oameni, un dar inexplicabil de a presimți anumite lucruri, a căror origine se află poate în puritatea sistemului lor nervos, oarecum virgin: Sébastien ghicise, deci, de mult ura lui Dutocq împotriva iubitului său Rabourdin. De aceea, îndată ce Laurent rosti numele acesta, el strigă, străpuns de o grea presimțire:

— Eram sigur!

Și năvăli în coridor cu iuțeala unei săgeți.

— Azi o s-avem tărăboi la serviciu! rosti Antoine, dînd din cap și îmbrăcîndu-și uniforma oficială. Se vede cît de colo că domnul baron e pe ducă... Da, da, mi-a spus doamna Gruget, îngrijitoarea lui, că nu mai ajunge pîn' diseară. Au să fie schimbări mari pe aici, vă asigur!... Hai, duceți-vă și vedeți dacă ard toate sobele! Fir-ar a dracului de treabă, ăștia vor tăbări pe noi!

— Așa-i, zise Laurent, ați văzut ce mutră a făcut bietul tinerel cînd a auzit că iezuitul de Dutocq i-a luat-o înainte?

— Eu i-am spus-o în față, fiindcă la urma urmei se cade să spui adevărul unui slujbaș cîstit, și, după mine, slujbașul cîstit e un slujbaș ca tînărul ăsta, care îți dă cei zece franci de Anul Nou fără să oprească nici o para din ei, continuă Antoine. Așa că i-am spus: „Cu cît muncești mai mult, cu atît ți se cere mai mult, dar avansare, neam!” Ei bine, el nu vrea să m-asculte și se omărară stînd aici pînă la-apucă ceasul cinci, adică o oră mai mult ca ceilalți. (Dă din umeri.) E o nerozie, nu te-alegi cu nimic așa!... Dovadă, uite, un băiat ca ăsta, care ar putea să fie un funcționar foarte bun, nici nu e măcar vorba să fie încadrat. După doi ani de muncă! Să-ți vină rău, pe cîntea mea!

— Dar domnul Rabourdin ține la domnul Sébastien, zise Laurent.

— Numai că domnul Rabourdin nu-i ministru, reluă Antoine. Și pînă o ajunge el ministru mai va! O să le crească găinilor dinți în gură pîn-atunci! He! he!... Asta-i! Cînd mă gîndesc că de fiecare dată prezint statele de salarii pentru semnat unor șmecheri care stau mai mult pe acasă, iar atunci cînd dau pe aici fac doar ceea ce vor ei, în timp ce țîncul ăsta de La Roche se deșală muncind, îmi vine să cred că Dumnezeu habar n-are de tot ce se petrece în birourile noastre! Și, mă rog, cu ce vă alegeți voi de la protejații ăștia ai domnului mareșal și ai domnului duce? Vă mulțumesc (face un semn îngăduitor din cap) și atîta tot: „Mulțumesc, dragă Antoine...” Șleahță de trîntori, puneți-vă pe muncă, dacă nu vreți să stîrniți o nouă revoluție! Aș vrea să știu dacă se pomenea de fasoane ca astea pe vremea domnului Robert Lindet⁶⁵, căci eu, uite, așa cum mă vedeți, am intrat în hardughia asta pe vremea lui Robert Lindet. Și în timpul lui slujbașul muncea, nu glumă! Poftim de mai vezi și azi de-alde scîrța-scîrța pe hîrtie muncind pînă la miezul nopții, fără măcar să bage de seamă că sobele s-au stins de mult. Da', ce-i drept, și ghilotina atîrna atunci deasupra capului lor!... că, ce să vă spun, nu era de glumit, ca azi, dacă se-ntimpla să te-nsemne la catastiv fiindcă ai venit tîrziu la slujbă!

— Unchiule Antoine, zise Gabriel, văd că azi ai chef de vorbă, ia spune-ne și nouă, care-i părerea dumitale despre funcționari?

— Funcționarul, răspunse cu gravitate Antoine, e un om care stă la un birou și scrie... M-ați înțeles? Ia gîndiți-vă, ce ne-am face noi fără funcționari?... Ei, dar mai bine duceți-vă și vedeți de sobe și lăsați-i în pace pe funcționari, că nu-i treaba noastră! Gabriel, soba din biroul ăla mare trage ca o drăcoaică, mai închide-i capacul.

Antoine se așeză la capătul coridorului, într-un loc de unde putea să vadă slujbașii năvălind pe poarta

cea mare de la intrare; el cunoștea toți oamenii din minister și-i judeca după felul cum arată, cîntărind deosebiriile dintre ei numai după îmbrăcăminte. Înainte de a intra în inima dramei, e bine să descriem aici înfățișarea principalilor actori ai diviziunii La Billardiére, deoarece în felul acesta vom cunoaște mai bine cîteva varietăți ale speciei *funcționar* și vom înțelege nu numai observațiile făcute de Roubourdin, dar chiar și titlul studiului de față, eminentamente parizian. Așadar, nu care cumva să vă înșelați: sub raportul sărăciei și al originalității, există slujbași și slujbași, după cum există buturugi și buturugi. Faceți mai cu seamă deosebire între slujbașul din Paris și cel din provincie. În provincie, slujbașul e un om fericit: el are o locuință spațioasă, cu grădină, și în general se simte bine la birou; bea numai vin bun și ieftin, nu consumă carne de cal și cunoaște luxul de a avea desert la masă. În loc de datorii, el face economii. Fără să se știe precis cu ce se hrănește, toată lumea e de acord că *nu-și mănîncă leașa*. Dacă e flăcău, mamele îl salută cînd trece pe lîngă ele; dacă e însurat, el și soția lui se duc la balul percepteurului general, al prefectului, al subprefectului, al administratorului. Lumea se interesează de caracterul lui, are trecere la femei, e socotit un om de duh, are norocul de a fi regretat, e cunoscut de un oraș întreg și se vorbește despre nevasta și copiii lui. Dă serate și, dacă are mijloace sau un socru bogat, poate să ajungă deputat. Nevasta lui e urmărită pas cu pas de iscoadele acelea neobosite ale tîrgulețelor, și, dacă se întîmplă să pățească ceva, el află numaidecît totul, pe cînd la Paris un slujbaș nu poate să afle nimic. În sfîrșit, slujbașul din provincie e *cineva*, pe cînd slujbașul de la Paris nu-i decît un *oarecare*.

Primul care sosi după Sébastien fu un referent din biroul lui Roubourdin, onorabil tată de familie, anume domnul Phellion. El datora protecției șefului său cîte o jumătate de bursă la Liceul Henric al IV-lea pentru fiecare dintre cei doi băieți ai lui, ajutor cu atît mai

bine venit cu cît Phellion mai avea o fată internată gratuit într-un pension unde soția lui dădea lecții de pian, iar el ținea un curs seral de istorie și geografie. În vîrstă de patruzeci și cinci de ani, cu gradul de sergent-major în compania sa din garda națională, foarte milostiv în vorbe, dar fără să dea o para de pomană, referentul locuia în strada Faubourg-Saint-Jacques, nu departe de azilul surdo-muților, într-o casă cu grădină, a cărei clădire (stil Phellion) nu valora decît patru sute de franci. Mîndru de postul său și pe deplin împăcat cu soarta, își da toată silința în a sluji guvernul, se socotea de folos țării și se lăuda că nu-l interesează politica, în care nu vedea decît PUTEREA. Cînd Rabourdin îl ruga să stea o jumătate de oră peste program pentru a termina vreo lucrare, Phellion se simțea foarte fericit și atunci le spunea domnișoarelor La Grave, cu care cina, în strada Notre-Dame-des-Champs, în pensionul unde soția lui „profesa muzica” :

— Domnișoarelor, treburile m-au reținut la birou. Ce să faci, cînd ești în slujba guvernului nu mai poți fi stăpîn pe tine însuși !

Tot el compunea și diverse cărți, cu întrebări și răspunsuri, pentru pensioanele de domnișoare. Aceste „mici tratate pline de miez”, cum le numea el, se vindeau la Librăria Universității sub titlul de *Catehism istoric și geografic*. Se simțea obligat să ofere doamnei Rabourdin cîte un exemplar din fiecare nou catehism, pe hîrtie velină și legat în piele roșie, prezentîndu-i-l totdeauna în mare ținută : pantaloni scurți de mătase, ciorapi de mătase, pantofi cu agrafe aurite etc. Domnul Phellion primea joi seara, după ce lumea din pension se culca, și își trata invitații cu bere și prăjituri. Se juca buiotă în cinci, cu banii jos. Cu toată miza mică, în unele joi mai însuflețite, domnul Laudigeois, slujbaș la primărie, pierdea cei zece franci pe care-i pune la bătaie. Salonul, tapetat cu hîrtie verde și cu borduri roșii, era împodobit cu portretele regelui, al *dauphin*-ului și al

principele, cu două gravuri ale lui *Mazeppa*, după Horace Vernet⁶⁶, și încă una reprezentând *Cortegiul săracului*, după Vigneron, despre care Phellion spunea că e un „tablou plin de o gândire adâncă, ce-ar trebui să consoleze păturile de jos ale societății, deoarece dovedește că ele au prieteni mai credincioși decît oamenii și ale căror simțăminte dăinuie pînă dincolo de mormînt“. Aceste cuvinte caracterizează omul care, în fiecare an, de ziua morților, își conducea cei trei copii la cimitirul din partea de apus a orașului, unde le arăta cei douăzeci de metri ai locului de veci în care fuseseră înmormîntați tatăl său și mama soției lui. „Aici o să ajungem cu toții“, le spunea el, spre a-i obișnui cu ideea morții. Una dintre cele mai mari plăceri ale lui era să colinde prin împrejurimile Parisului, lucru pentru care își făcuse rost și de o hartă. Cunoscînd bine suburbiile Antony, Arcueil, Bièvre, Fontenay-aux-Roses, Aulnay, celebra prin reședința cîtorva scriitori mari, nădăjduia să cunoască, cu timpul, toată partea vestică a împrejurimilor Parisului. Pe băiatul său cel mai mare voia să-l facă funcționar, iar pe cel de-al doilea avea de gînd să-l dea la Școala politehnică. Deși îi spunea adesea celui mai mare: „Cînd vei avea cîntea de a fi în slujba guvernului!“ el bănuia că tînărul are înclinație către științele pozitive și încerca să i-o înăbușe, fiind totuși dispus să-l lase în plata Domnului, dacă băiatul s-ar încăpățîna. Phellion nu îndrăznise niciodată să-l roage pe domnul Roubardin de a-i face cîntea să vină la masă la el, cu toate că ar fi socotit o astfel de zi drept cea mai frumoasă din viața lui. Își spunea că ar muri ca un tată cu adevărat fericit, dacă ar putea să asigure unuia din fiii săi un drum ca al lui Roubardin. Împuiase atît de mult urechile domnișoarelor La Grave cu laude la adresa acestui domn și respectabil șef de birou, încît ele doreau să-l vadă pe Roubardin așa cum un tînăr visează să-l vadă pe domnul de Chateaubriand⁶⁷. „Am fi fost fericite dacă am fi avut noro-

cul să o ținem la noi pe *domnișoara lui*", spuneau ele. Dacă se întâmpla ca Phellion să fie de față cînd trăsura ministrului ieșea sau intra, el se înclina pînă la pămînt, fie că era sau nu cineva în ea, și susținea că în Franța lucrurile ar merge și mai bine dacă toată lumea ar purta un respect atît de mare puterii, încît să o cinstească pînă și în însemnele sale. De cite ori Rabourdin îl chema *jos* ca să-i dea lămuriri în legătură cu vreo lucrare, Phellion își încorda mintea și asculta cele mai neînsemnate cuvinte ale șefului, așa cum un diletant ascultă o melodie la *Théâtre des Italiens*. La masa lui de lucru, tăcut, cu tălpile lipite de o lădiță de lemn și fără să le miște de loc, își vedea de treabă în chipul cel mai conștiincios. În corespondența administrativă se exprima cu o gravitate aproape religioasă, lua totul în serios și întărea ordinele transmise de ministru prin mijlocirea unor fraze cît se poate de solemne. Totuși, omul acesta atît de corect și protocolar suferise un dezastru în cariera lui de referent, și încă ce dezastru! Cu toată grija extremă pe care o depunea atunci cînd scria un referat, o dată lăsase să-i scape o frază ca aceasta : „Vă veți duce la locul indicat cu hîrtia necesară". Fericiți că au găsit prilejul de a rîde pe socoteala acestui ins nevinovat, copiii se grăbiră să-i arate fraza lui Rabourdin, care, gîndindu-se la felul de a fi al referentului său, nu se putu opri de a rîde și el și corectă textul pe margine, scriind : „Veți merge pe teren cu toate actele indicate". Phellion, căruia i se adusese textul modificat, îl studie, cîntări deosebirea de exprimare, nu se sfii să declare că lui i-ar fi trebuit două ceasuri ca să găsească această formă și exclamă : „Domnul Rabourdin e un om de geniu!" Socoti însă că colegii lui nu se purtaseră tocmai cum trebuie față de el ducîndu-se numai decît la șef, dar respecta prea mult ierarhia pentru a nu recunoaște că aveau tot dreptul să o facă, mai ales că el lipsea în momentul acela ; totuși, în locul lor, el ar mai fi așteptat, și așa circulara nu era grab-

nică. Întîmplarea asta îl făcu să nu doarmă cîteva nopți la rînd. De cîte ori ceilalți voiau să-l necăjească era destul să-l vadă ieșind din birou ca să-i pomenească de fraza blestemată, spunîndu-i: „Ai luat hîrtia necesară?” Atunci gravul referent se întorcea, arunca o privire fulgerătoare spre slujbași și le răspundea: „Vorbele dumneavoastră mi se par foarte deplasate, domnilor!” Intr-o zi se iscă o adevărată ceartă pe această temă, încît Roubourdin fu silit să intervină și să interzică slujbașilor de a mai pomeni despre fraza aceea. Domnul Phellion avea un cap de berbec care gîndește, o față lipsită de colorit și ciupită de vărsat, cu buze groase răsfrînte, cu niște ochi de un albastru viu, iar talia îi era deasupra mijlociului. Îngrijit ca aspect, așa cum trebuie să fie un profesor de istorie și geografie obligat să se prezinte în fața unor domnișoare tinere, avea totdeauna o cămașă curată, cu pieptii plisați și cu diamant, o vestă neagră de cazimir răscoită lung, lăsînd să se vadă bretelele împletite de fiica sa, un frac negru și pantalon albastru. Iarna purta o manta de culoarea nucii, cu guler triplu, și umbla cu un baston cu vîrf de metal, din pricina „marii singurătăți ce domnea în unele părți ale cartierului său”. Se dezobișnuise de a mai priza și pomenea de schimbarea asta ca de un exemplu convingător despre voința pe care poate să și-o impună un bărbat. Urca scările încet, căci se temea de un atac de astm, avînd ceea ce el numea un „piept gras”. Il salută pe Antoine cu toată demnitatea.

Numaidecît după domnul Phellion apăru un copist care forma un ciudat contrast cu bărbatul acesta respectabil. Vimeux era un tînăr de douăzeci și cinci de ani, cu o leafă de o mie cinci sute de franci, bine legat, cu pieptul bombat, cu o înfățișare elegantă și romantică, avînd părul, barba, ochii și sprîncenele negre ca tăciunele, apoi niște dinți albi, niște mîini frumoase și niște mustăți atît de stufoase și de îngrijit pieptănate, încît ai fi zis că face din

ele o sursă de câștig. Vimeux avea o înclinare atît de mare pentru munca sa, încît rezolva orice lucrare mai repede ca oricare altul.

— Tînărul ăsta e dotat ! zicea Phellion despre el, văzîndu-l cum se aşază picior peste picior şi neştiind cum să-şi folosească timpul ce-i mai rămînea după ce-şi termina treaba. Uită-te la el, e scos ca din cutie ! adăuga referentul către du Bruel.

Vimeux se mulţumea cu un dejun compus dintr-o franzeluţă şi un pahar de apă, cu o cină de un franc la Katcomb şi locuia într-o cameră mobilată de doisprezece franci pe lună. Singura lui fericire, singura lui plăcere, era îmbrăcămintea. Se ruina numai ca să aibă jiletci orbitoare, pantaloni strînşi pe pulpă, sau largi, cu dungi sau cu tivuri, gheţe scumpe, fracuri bine croite care-i conturau silueta, gulere plăcute la vedere, mănuşi curate, pălării noi. Pur-tînd în deget un inel cu sigiliu, pus peste mănuşă, şi înarmat cu un frumos baston, el încerca să aibă înfăţişarea şi gesturile unui tînăr bogat. Se ducea să se plimbe prin aleea cea mare de la Tuileries, cu o scobitoare între dinţi, întocmai ca un milionar abia ridicat de la masă. În speranţa că o femeie, o englezoaică, vreo străină oarecare sau vreo văduvă s-ar putea îndrăgosti de el, studia arta de a învîrţi bastonul şi de a arunca ocheade în stilul denumit de către Bixiou „american“. Rîdea într-una, ca să-şi arate dinţii frumoşi. Îşi punea ciorapi scurţi şi îşi încreţea părul în fiecare zi. Conform principiilor lui stabilite, pentru şase mii de livre Vimeux s-ar fi însurat cu o gheboasă, pentru opt mii cu o femeie de patruzeci şi cinci de ani, iar pentru o mie de galbeni cu o englezoaică. Incîntat de scrisul frumos al acestui tînăr şi încercînd un sentiment de milă faţă de el, Phellion îl dăscălea mereu spre a-l convinge să dea lecţii de caligrafie, îndeletnicire onorabilă care i-ar fi putut îmbunătăţi viaţa şi i-ar fi făcut-o chiar mai plăcută, făgăduindu-i că-l va introduce în pensionul domnişoarelor La Grave. Dar Vimeux îşi avea ideile lui,

atît de înrădăcinate în cap, încît nimeni nu-l putea opri de a crede în steaua sa. Continua, deci, să tragă mîta de coadă, cu toate că, de trei ani încoace, își plimba într-una, peste tot, enormele-i mustăți. Avînd o datorie de treizeci de franci pentru dejunurile sale, Vimeux își lăsa ochii în jos ori de cîte ori trecea prin fața lui Antoine, ca să nu întîlnească privirea acestuia; totuși, spre prînz, se ruga de el să-i aducă o franzeluță. După ce încercase să vîre cîteva idei sănătoase în capul acesta beteag, Rabourdin se lăsase păgubaș. Domnul Vimeux, tatăl, era grefier la o judecătorie din departamentul de nord. În cele din urmă Adolphe Vimeux renunță și la cina de la Katcomb și se hrănea numai cu chifle, ca să-și poată cumpăra pîteni și cravașă. Din pricina planurilor de înșurătoare luate în rîs de toată lumea, fusese poreclit „porumbelul Villiaume”⁶⁸. Glumele debitate pe socoteala acestui Amadis⁶⁹ al deșertăciunii nu puteau fi atribuite decît aceluși spirit răutăcios care a creat vodevilul, fiindcă, în fond, el era un bun camarad și nu făcea rău nimănui, decît lui însuși. Cel mai mare haz se stîrnea însă în birouri atunci cînd se făceau rămășaguri cum că Vimeux poartă corset. La început repartizat în biroul lui Baudoyer, Vimeux intervenise să fie mutat la Rabourdin, din cauza asprimii lui Baudoyer cu privire la „englezi”, nume dat de către slujbași creditorilor lor. Ziua englezilor era ziua în care birourile deveneau publice. Fiind siguri că-și vor găsi datornicii acolo, creditorii dădeau buzna peste ei, îi tulburau de la lucru, întrebîndu-i cînd au de gînd să-și plătească datoriile și amenințîndu-i că le vor pune poprire pe leafă. Severul Baudoyer își obliga subalternii să rămîină la locurile lor cînd veneau creditorii. „Ar trebui să nu faceți datorii, pur și simplu!” le spunea el, socotind că asprimea sa e o măsură luată în folosul binelui public. Rabourdin, dimpotrivă, lua apărarea oamenilor lui în fața creditorilor, pe care-i da pe ușa afară, spunînd că birourile nu-s făcute pentru tre-

buri particulare, ci pentru treburile publice. S-a stîrnit mult haz în cele două birouri cînd Vimeux a apărut pe coridoare și pe scări cu pîntenii lui sunători. Tartorul păcălelilor din minister, Bixiou, răspîndise în cele două diviziuni, Clergeot și La Billardièrè, o coală de hîrtie în fruntea căreia era o caricatură a lui Vimeux călare pe un cal de carton, și toată lumea era rugată să contribuie cu ceva spre a-i cumpăra un cal adevărat. Domnul Baudoyer era prezentat ca unul ce dădea un chintal de fîn din rația lui personală, și fiecare slujbaş ticlui cîte o glumă asemănătoare pe socoteala vecinului său. Vimeux însuși, ca un băiat de treabă ce era, subscrise și el sub numele de miss Fairfax.

Slujbașii care se întîmplă să fie și bărbați frumoși, în genul lui Vimeux, au un post la stat ca să-și ducă zilele de azi pe mîine, un fizic ca să facă avere. Devotați balurilor mascate din timpul carnavalului, ei își caută în ele norocul care însă le scapă chiar și acolo. Mulți sfîrșesc prin a se însura fie cu modiste pe care trebuie să le ia nemaivînd încotro, fie cu femei bătrîne, fie cu persoane tinere cărora le-a plăcut „fizicul” lor și după ce au împletit cu ele cîte un roman compus din scrisori stupide, dar care au produs efectul dorit. Acești slujbași sînt cîteodată îndrăzneți: dacă văd o femeie singură într-un echipaj la Champs-Élysée, fac rost de adresa ei, o bombardează cu bilețele pline de pasiune și uneori se întîmplă să dea peste o ocazie care, din nefericire, încurajează asemenea acțiuni urîte.

Bixiou (pronunțați Bisiou) era un desenator care făcea haz pe seama lui Dutocq și a lui Rabourdin, poreclit de el „Virtuoasa Rabourdin”. Pentru a ilustra vulgaritatea șefului său, pe acesta îl numea „Piața Baudoyer”, iar vodevilistului îi spunea „Flonflon”⁷⁰. Fără a-și dezminți faima de cel mai spiritual bărbat din diviziune și chiar din minister, cu toate că era spiritual în felul maimuțelor, fără miez și fără sare, Bixiou devenise atît de necesar pentru Baudoyer și

Godard, încît amîndoi îl protejau, în ciuda firii lui răutăcioase și a faptului că făcea treburile de mîntuială. Bixiou rîvnea postul lui Godard sau al lui du Bruel, dar purtările lui stăteau în calea avansării sale. Aci îl vedeai că-și bate joc de slujbă, și asta se întîmpla atunci cînd avea vreun succes, ca în cazul publicării cîtorva portrete de la procesul Fualdès⁷¹, unde desenase mai multe figuri luate la întîmplare, sau a acelora de la dezbaterile procesului Castaing⁷², aci, cuprins de dorința de-a parveni, se punea pe o muncă fără preget, pe care o lăsa apoi deodată baltă, pentru un vodevil pe care nu-l termina niciodată. Altminteri, egoist, zgîrcit și cîteodată chel-tuitor, adică irosindu-și banii numai pentru suflete-lui lui, tăios, agresiv și indiscret, făcea răul din pa-tima pentru rău : se lega îndeobște de cei slabi, nu respecta nimic, nu credea nici în Franța, nici în Dum-nezeu, nici în artă, nici în greci, nici în turci, nici în neutri, nici în monarhie, batjocorind mai mult toc-mai ceea ce înțelegea mai puțin. El, cel dintîi, a de-senat o tichie neagră pe capul lui Carol al X-lea⁷³ de pe monedele de cinci franci. Imita cu atîta haz pe doctorul Gall⁷⁴ ținîndu-și cursul, încît era în stare să facă și pe diplomatul cel mai simandicos să-și scoată cravata de la gît de rîs. Plăcerea cea mai mare a acestui nesecat izvor de șolticării era de a încălzi sobele pînă la refuz, ca să provoace gutu-raiul celor care făceau imprudența de a fugi din etuva sa, avînd pe deasupra și satisfacția că arde fără rost lemnele statului. Neîntrecut în păcălelile sale, găsea cu atîta ușurință obiectivele cele mai va-riate, încît de fiecare dată se lega de altcineva. Se-cretul lui cel mare în această privință era că izbutea să ghicească năzuințele fiecăruia în parte ; cunoștea toate drumurile care duc la castelele din Spania, toate visurile amăgitoare pe care le nutreau cei ce se în-șelau pe ei înșiși, și era în stare să te „imite“ timp de ore întregi. Dar, acest neobosit observator, care dădea dovadă de un talent rar cînd era vorba de o

zeflema, nu ştia să-şi folosească niciodată meritele spre a face pe oameni să pledeze pentru situaţia sau avansarea lui. Acela asupra căruia îi plăcea să-şi îndrepte îndeosebi glumele era tânărul de La Billardièr, calul lui de bătaie, obsesia lui, pe lângă care se dădea totuşi bine, cu scopul de a-l păcăli mai tare: îi trimitea scrisori ca din partea unor femei îndrăgostite, semnate „Contesa de M...“, sau „Marchiza de B...“, atrăgându-l astfel în faţa ceasului din foaiierul Operei, unde-l lăsa pe mîna vreunei grizete, după ce-l arăta la toată lumea. Aliat cu Dutocq (îl socotea un păcălici serios), îl sprijinea cu plăcere în ura pe care acesta o purta lui Rabourdin şi în laudele la adresa lui Baudoyer. Jean-Jacques Bixiou era nepotul unui băcan din Paris. Tatăl său, care era colonel cînd a murit, îl lăsase în grija bunicii, căsătorită pentru a doua oară cu primul ei iubit, un anume Descoings, mort în 1822. După terminarea liceului, văzîndu-se fără nici un căpătîi, încercase pictura, dar, cu toată prietenia ce-l lega de Joseph Bridau⁷⁵, prietenul lui din copilărie, renunţă la pictură şi se apucă de caricaturi, vignete şi desene pentru cărţi, cunoscute, douăzeci de ani mai târziu, sub numele de „ilustraţii“. Prin protecţia ducilor de Maufrigneuse şi de Rhétoré — pe acesta îl cunoscuse graţie unor dansatoare — obţinu un post, în 1819. Fiind în relaţii bune cu des Lupeaulx, cu care în societate se considera pe picior de egalitate, tuindu-se cu du Bruel, el constituia dovada vie a constatărilor lui Rabourdin cu privire la descompunerea continuă a ierarhiei administrative de la Paris, cauzată de valoarea personală pe care un om o dobîndeşte în afara vieţii de birou. Mic la stat, dar bine legat, cu o figură distinsă, ce se remarcă printr-o uşoară asemănare cu a lui Napoleon, cu buze subţiri, bărbie dreaptă, favoriţi castanii, în vîrstă de douăzeci şi şapte de ani, blond, cu vorba tăioasă, cu privirea scînteietoare — iată-l pe Bixiou. Omul acesta, numai sensibilitate şi spirit, îşi pierdea viaţa într-o

furie a plăcerilor de tot felul, care-l arunca într-o destrăbălare neîntreruptă. Neobosit vînător de grize, fumător, glumeț, nelipsit de la dineuri și supeuri, fiind peste tot binevenit, fiind totdeauna în formă, atît în culisele teatrelor cît și la balul grizetelor din *Alée des Veuves*, era încîntător la masă ca și la un chef, plin de vervă la miezul nopții pe stradă, ca și dimineața, dacă te-ai fi dus să-l scoli din pat; în schimb, era ursuz și trist cînd rămînea singur, asemenea celor mai mulți dintre comicii mari. În-vîrtindu-se în lumea actrițelor și a actorilor, a scriitorilor, a pictorilor și a anumitor femei cu venituri dubioase, o ducea bine, intra la spectacole fără să plătească, își încerca norocul jucînd cărți la Frascati, și adeseori cîștiga. În sfîrșit, acest artist, cu un fond veritabil, dar cu toane, se legăna în viață ca într-un scrînciob, fără să se gîndească la momentul cînd roata s-ar putea rupe. Vioiciunea sa spirituală, bogăția sa de idei făceau să fie căutat de toți cei obișnuiți cu sclipirile de inteligență, dar nici unul dintre prietenii lui nu-l iubea. Nefiind în stare să rețină o vorbă de duh spusă de altcineva, își sacrifică tovarășii de masă înainte ca primul fel să fi fost terminat. Cu toată veselia lui de suprafață, în discuțiile sale lăsa să se strecoare o tainică nemulțumire cu privire la situația lui socială, năzuia spre ceva mai bun, iar demonul acela fatal cuibărit în spiritul său nu-i îngăduia să aibă morga în fața căreia se înclină toți proștii. Locuia în strada Ponthieu, într-o casă la etajul al doilea, unde avea trei odăi în care domnea dezordinea unui menaj de holtei, un adevărat bivuac. Adesea spunea că vrea să plece din Franța și să-și încerce norocul în America. Nici o ghicitoare n-ar fi putut să prevadă viitorul unui tînăr la care toate însușirile erau nedesăvîrșite, incapabil de o muncă susținută, totdeauna beat de voluptate și care credea că lumea se sfîrșește a doua zi. Ca îmbrăcăminte avea pretenția de a nu fi ridicol și era poate singurul din tot ministerul despre care, vîzînd-

du-l cum arată, n-ai fi putut spune: „Iată un slujbaş!“ Purta ghetе elegante, un pantalon negru cu bentițe pe sub tălpi, o jiletcă originală și o frumoasă redingotă albastră, un guler totdeauna primit în dar de la vreo grizetă, o pălărie de la Bandoni și mănuși de piele de căprioară închise la culoare. Atitudinea, bărbătească și totodată simplă, nu-i era lipsită de grație. Așa, bunăoară, cînd des Lupeaulx îl certase pentru o obrăznicie puțin cam tare spusă baronului de La Billardière și îl amenințase cu destituirea, el se mulțumi să-i răspundă: „Mă veți chema înapoi din pricina costumului“. Des Lupeaulx nu se putu opri să nu rîdă.

Cea mai simpatică glumă făcută de Bixiou la minister a fost aceea ticluită anume pentru Godard, căruia i-a oferit în dar un fluture adus din China, pe care subșeful îl păstrează în colecția lui și se mîndrește cu el și astăzi, fără să fi băgat de seamă că e de hîrtie pictată. Bixiou avusese răbdarea de a migăli o capodoperă numai pentru a-i juca o festă subșefului de birou.

Diavolul aruncă totdeauna cîte o victimă în fața unor oameni ca Bixiou. Secția lui Baudoyer avea deci victima sa, în persoana unui umil copist în vîrstă de douăzeci și doi de ani, cu un salariu de o mie cinci sute de franci, pe nume Auguste-Jean-François Minard. Acesta se căsătorise din dragoste cu o lucrătoare dintr-un atelier de flori artificiale, fiica unui portar, care lucra acasă pentru domnișoara Godard, și pe care Minard o cunoscuse în strada Richelieu, la prăvălie. Ca fată, Zélie Lorain încercase de toate ca să scape de sărăcie. Mai întîi elevă la Conservator, apoi rînd pe rînd dansatoare, cîntăreață și actriță, la un moment dat se gîndise să facă și ea la fel ca multe lucrătoare, dar teama de a nu ajunge și mai rău și de a nu cădea într-o mizerie cruntă o ferise de viciu. Sta la îndoială între o mie de partide, pînă cînd apăru Minard cu propunerea de căsătorie în mînă. Zélie cîștiga cinci sute de franci

pe an, iar Minard o mie cinci sute. Crezînd că o vor putea scoate la capăt cu două mii de franci, se căsătoriră fără contract, în cea mai mare economie. Minard și Zélie se instalară, ca două turturele, aproape de bariera Courcelles, într-o locuință de o sută de galbeni, la etajul al treilea, cu perdele de pînză albă la ferestre, cu pereții tapetați într-o hîrtie cu dungi de șaptezeci și cinci de centime sulul, cu geamuri mate, mobilă de nuc, o bucătărioară curată; la început aveau o cameră în care Zélie lucra la florile ei, apoi un salon mobilat cu scaune umplute cu păr, o masă rotundă la mijloc, o oglindă, o pendulă de cristal cu roțiță, reprezentînd o fîntînă, sfeșnice aurite înfășurate în voaluri, în sfîrșit un dormitor în alb și albastru compus dintr-un pat, o măsuță, un birou de mahon, un covoraș dungat la picioarele patului, șase fotolii și patru scaune, și, într-un colț, leagănul de lemn de cireș în care dormeau un băiețuș și o fetiță. Zélie își alăpta singură copiii, făcea de mîncare, lucra la flori, se îngrijea de menaj. Era ceva duios în această harnică și fericită mediocritate. Simțînd că Minard o iubește, îl iubea și ea cu toată sinceritatea. Dragostea aduce cu sine dragoste, este acel *abyssus abyssum* din Biblie⁷⁶. Umilul bărbat se strecura din pat dimineața, în timp ce soția lui dormea încă, și se ducea să-i procure de-ale mîncării. În drumul spre birou, lăsa florile comandate la adresele respective, iar la întoarcere cumpăra materiale de lucru, apoi, pînă la cină, tăia flori sau făcea tipare de hîrtie, împodobeia tije, întindea culorile. Scund, slab, subțirel și nervos, cu părul roșcat și creț, cu ochii de un galben limpede, cu obraji de o albeață strălucitoare dar încărcăți de pistrui, Minard era însuflețit de un curaj ascuns și modest. Stăpînea arta scrisului în aceeași măsură ca și Vimeux. La birou tăcea mîlc, își vedea de treabă și păstra atitudinea unui om suferind și visător. Genele-i albe și sprîncenele rare făcuseră să fie botezat de implacabilul Bixiou „iepurele alb“.

Minard, acest Rabourdin de o categorie inferioară, mistuit de dorința de a crea pentru Zélie a lui o situație mai bună, căuta în oceanul acela de lucruri necesare luxului și industriei pariziene o idee, o descoperire, o perfecționare care să-l facă dintr-o dată bogat. Aparenta lui năîngie se datora încordării continue a spiritului său : trecea de la *pomada sultanelor* la *uleiul de cap*, de la amnarul cu fosfor la gazul portativ, de la sandalele articulate la lampa hidrostatică, înecîndu-se astfel în acea infinitate de mărunțișuri a civilizației materiale. Suporta glumele lui Bixiou așa cum un om ocupat suportă bîzîitul unei insecte, fără să se supere niciodată. Cu toată inteligența lui, Bixiou nu bănuia adîncul dîspreț pe care Minard îl avea pentru el. Minard nici nu se gîndea să se certe, socotind așa ceva drept o pierdere de vreme. De aceea, sfîrșise prin a-și obosi persecutorul. Venea la birou îmbrăcat foarte simplu, purta pantalonii de dril pînă în octombrie, umbla cu pantofi în formă de papuci și cu ghetre, avea o vestă de păr de capră, un surtuc de piele de castor iarna și unul de lînă vara, o pălărie de paie sau de pînză de unsprezece franci, după sezon, căci singura sa glorie era Zélie a lui : s-ar fi lipsit pînă și de mîncare, numai ca să-i cumpere ei o rochie. Dejuna împreună cu soția lui, iar la birou nu mai minca nimic. O dată pe lună o ducea pe Zélie la teatru, cu bilet primit de la du Bruel sau de la Bixiou, căci Bixiou făcea de toate, chiar și bine. Mama Zéliei părăsea atunci cabina ei de portăreasă și venea să stea cu copiii. Minard trecuse la biroul lui Baudoyer, în locul lui Vimeux. Doamna și domnul Minard se duceau personal să prezinte felicitări de Anul Nou. Cine îi vedea se întreba cum se face că soția unui biet slujbaș cu un venit doar de o mie cinci sute de franci izbutește să-și poarte bărbatul în costum negru, iar ea să aibă pălării de paie, cu flori, din Italia, rochii de muselină brodată, lenjerie de mătase, pantofi de stofuliță, fișuri admirabile, o umbreluță chinezească, să se

plîmbe cu trăsura și, pe deasupra, să rămînă și cînstită, în timp ce doamna Colleville sau alte „cucoane“ se plîngeau că nu știu cum s-o mai scoată la capăt, ele care aveau venituri de două mii patru sute de franci !...

Se mai aflau în acele birouri doi slujbași, prieteni unul cu altul pînă la a face din prietenia lor ceva ridicol, căci în birouri se rîde de orice și de toate. Cel din secția Baudoyer, anume Colleville, era impiegat principal dar, sub Restaurație, el ar fi fost subșef sau chiar șef. Avea în doamna Colleville o soție la fel de superioară în genul ei, precum doamna Rabourdin era într-al său. Colleville, fiul unui prim-violonist de la Operă, se îndrăgostise de fiica unei dansatoare cu renume. Flavie Minoret, una din acele parizience istețe și fermecătoare care știu să creeze fericirea soților lor, păstrîndu-și în același timp libertatea, făcuse din casa Colleville locul de întîlnire al celor mai buni artiști ai noștri și al oratorilor din Cameră. Aproape toți cei ce veneau la ea uitau postul umil ocupat de Colleville. Purtarea Flaviei, femeie puțin cam fecundă, dădea loc la atîtea cleветiri încît doamna Rabourdin refuzase toate invitațiile ei. Prietenul lui Colleville, anume Thuillier, deținea în secția Rabourdin un post absolut egal cu al său și își văzuse cariera administrativă întreruptă din aceleași motive ca și Colleville. Cine îl cunoștea pe Colleville îl cunoștea pe Thuillier, și viceversa. Prietenia lor, înfiripată la birou, pornise de la coincidența debutului lor în administrație. Frumoasa doamnă Colleville îngăduise — așa se sușotea prin birouri — atențiile lui Thuillier, căruia nevasta nu-i dăduse nici un copil. Thuillier, zis și frumosul Thuillier, care avusese mai înainte trecere la femei, ducea o viață pe atît de trîndavă, pe cît de harnică era a lui Colleville. Acesta, ca prim-clarinetist la Opera Comică și contabil în cursul dimineții, se zbătea din greu să-și întrețină familia, cu toate că protecțiile nu i-ar fi lipsit. Era privit ca un om foarte delicat, mai ales că își ascundea

ambitiile sub un fel de nepăsare. Mulțumit în aparență de soarta lui și îndrăgind munca, socotea că toată lumea, pînă și șefii, erau dispuși să-i ocrotească o existență plină de curaj. De cîteva zile încoace, doamna Colleville își schimbase felul de viață din casă și părea că apucase calea bisericii, ceea ce făcu să se șoptească prin birouri că se gîndea să caute în congregație un sprijin mai sigur decît în vestitul orator François Keller, unul dintre cei mai constanți adoratori ai ei, a cărui trecere nu izbutise pînă în prezent să obțină un post mai acătării pentru Colleville. Flavie se adresase, și asta a fost una din greșelile ei, lui des Lupeaulx. Colleville avea o pasiune — aceea de a descifra horoscopul oamenilor celebri în anagrama numelui lor. Își petrecea luni întregi desfăcînd tot felul de denumiri și alcătuiindu-le din nou, numai ca să descopere în ele un înțeles. *Un Corse la finira*⁷⁷ era o anagramă pentru *Révolution française*; *Vierge de son mari*⁷⁸, pentru *Marie de Vignerot*, nepoata cardinalului Richelieu; *Henrici mei casta dea*⁷⁹, pentru *Catharina de Médicis*; *Eh, c'est large nez*⁸⁰, pentru *Charles Genest*⁸¹, abatele de la curtea lui Ludovic al XIV-lea, cunoscut prin nasul lui mare, de care făcea atîta haz ducele de Bourgogne; în sfîrșit, toate anagramele cunoscute stîrniseră admirația lui Colleville. Făcînd din anagramă o știință, el susținea că soarta oricărui om e cuprinsă în fraza rezultată din combinarea literelor ce alcătuiesc numele, pronumele și calitatea sa. De la suirea pe tron a lui Carol al X-lea își bătea capul cu anagrama regelui. Thuillier, care din cînd în cînd slobozea și el cîte un calambur, spunea că anagrama e un calambur în litere. Colleville, om cu o inimă largă și aproape nedespărțit de Thuillier, prototipul egoistului, constituia o problemă greu de dezlegat și pe care mulți slujbași din diviziune o explicau prin aceste cuvinte: „Thuillier e bogat, iar familia Colleville o duce greu!“ Adevărul e că Thuillier adăuga la simbria postului său beneficiile

cametei ; el era adesea chemat jos, în curte, pentru a sta de vorbă cu diverși negustori, purtînd cu ei discuții de cîteva minute, dar în folosul domnișoarei Thuillier, sora lui. Această prietenie, întărită cu timpul, era întemeiată pe simțăminte și pe fapte destul de firești, care își vor găsi locul în altă parte (a se vedea *Micii burghezi*⁸²), și care aici ar forma ceea ce criticii numesc „lungimi“. Poate că nu este totuși lipsit de interes să observăm că, dacă doamna Colleville era bine cunoscută în birouri, în schimb de existența doamnei Thuillier nu știa aproape nimeni. Colleville, bărbat muncitor, împovărat cu o casă de copii, era trupeș, gras și voios, în timp ce Thuillier, „fantele de pe vremea Imperiului“, fără griji aparente, dar trîndav, cu o talie zveltă, avea o înfățișare palidă și aproape melancolică.

— Nu știm niciodată, spunea Roubourdin vorbind despre cei doi slujbași, dacă o prietenie se naște mai curînd din contraste decît din asemănări.

Spre deosebire de acești doi frați siamezi, Chazelle și Paulmier erau doi slujbași care se aflau veșnic în război : unul fuma, celălalt priza, și de aceea se certau într-una neștiind care din ei folosește mijlocul cel mai bun de a trage tabacul. Un cusur care le era comun și care-i făcea deopotrivă de plicticoși pentru ceilalți slujbași era acela de a se ciorovăi în legătură cu valorile mobiliare, cu prețul mazării, al sardelelor sau al stofelor, umbrelor, fracurilor, pălăriilor, bastoanelor și mănușilor colegilor lor. Lăudau, unul în ciuda celuilalt, progresele noi, fără ca vreunul să se bucure de ele. Chazelle strîngea toate prospectele de librărie, toate afișele cu litografii sau desene, dar nu subscria la nimic. Paulmier, colegul lui Chazelle în materie de flecăreală, își petrecea timpul spunînd că, dacă ar avea cutare sau cutare avere, și-ar procura cutare sau cutare lucru. Într-o zi, Paulmier se duse la faimosul Dauriat spre a-l felicita că a izbutit să producă în librăria sa cărți legate în pînză și cu titluri tipărite pe coperti, îndemnîndu-l să meargă

mai departe pe acest drum al îmbunătățirii, dar el, Paulmier, n-avea nici o carte! Viața de familie a lui Chazelle, trăind sub papucul soției sale dar căutînd să pară independent, îi dădea lui Paulmier prilejul să facă nesfîrșite glume pe socoteala sa, în timp ce Paulmier, răbdînd adesea de foame, ca și Vimeux, constituia pentru Chazelle un subiect gras, cu hainele lui tocite și cu calicenia pe care știa să și-o ascundă. Și Chazelle și Paulmier începeau să facă burtă : a lui Chazelle, rotundă, mică, bombată, avea, după o expresie a lui Bixiou, neobrăzarea de a o lua mereu înainte ; a lui Paulmier se muta cînd la dreapta, cînd la stînga ; Bixiou le măsura pe amîndouă cam o dată la un trimestru. Și unul și altul aveau între treizeci și patruzeci de ani ; și unul și altul, destul de mărginiți, nefăcînd nimic altceva în afară de birou, reprezentau tipul slujbașului sadea, hăbăuciți de hîrtoage și de statul în birouri. Chazelle adormea adesea în timp ce lucra și atunci pana sa, pe care n-o lăsa să-i cadă din mîină, însemna fiecare răsufare prin mici puncte negre pe hîrtie. Paulmier se grăbea să atribuie somnul acesta obligațiilor conjugale. Drept răspuns la această glumă, Chazelle spunea despre Paulmier că bea ceai de trei timp de patru din cele douăsprezece luni ale anului și-i prorocea că o să moară din pricina unei grizete. Paulmier demonstra, la rîndul lui, că Chazelle însemna într-un almanah zilele cînd nevastă-sa îl găsea drăgăstos. Acești doi slujbași, prin faptul că-și spălau rufele murdare în public improșcîndu-se cu cele mai neînsemnate amănunte ale vieții lor particulare, își atrăseseră desconsiderarea pe care o merituau. „Mă iei drept Chazelle?“ era expresia cu care se încheia orice discuție neplăcută din birou.

Domnul Poirot-tînărul, ca să nu se confunde cu fratele său Poirot-bătrînul, retras în pensiunea Vauquer, unde Poirot-tînărul se ducea adesea să cineze, propunîndu-și să-și sfîrșească și el zilele tot acolo, avea treizeci de ani de serviciu. Natura nu e

mai puțin monotonă în revoluțiile sale decît era acest biet om în actele vieții lui : își punea totdeauna hainele în același colț, își lăsa pana la același capăt de masă, se așeza la locul său la aceeași oră, se încălzea la sobă în același minut, deoarece singura lui mîndrie era că poartă un ceas care nu dădea niciodată greș și pe care, de altminteri, și-l potrivea în fiecare zi după primărie, prin fața căreia își avea drumul, dat fiind că locuia în strada Martroi. De la șase la opt dimineața ținea registrele unei mari case de articole de modă în strada Saint-Antoine, iar de la șase la opt seara, pe acelea ale casei Camusot, din strada Bourdonnais. Cîștiga în felul acesta o mie de taleri, la un loc cu leafa postului său. Deoarece mai avea numai cîteva luni pînă să iasă la pensie, arăta o mare nepăsare față de intrigile din birouri. Asemenea fratelui său, pentru care retragerea la pensie însemnase o lovitură fatală, o să se simtă desigur fără nici un rost în viață atunci cînd nu va mai trebui să vină din strada Martroi pînă la minister, să se așeze pe sîcaunul său și să se apuce de treabă. Însărcinat să păstreze colecția jurnalului la care era abonat biroul, precum și a *Monitorului*, el avea fanatismul acestei colecții. Dacă vreun slujbaș pierdea un număr oarecare, sau îl lua și nu-l mai aducea înapoi, Poirot-tînrul cerea permisiunea de a pleca de la birou, se ducea în grabă la cancelaria jurnalului, cerea numărul care lipsea și se întorcea entuziasmat de bunăvoința casierului de acolo, unde avea totdeauna de-a face cu un băiețaș drăguț, astfel că, după părerea lui, jurnaliștii erau desigur niște oameni cumsecade, dar puțin cunoscuți. Om cu o talie mijlocie, Poirot avea ochii pe jumătate închiși, o privire ștearsă și lipsită de căldură, o piele ofilită și încrețită, puțin închisă la culoare, presărată cu pete albăstrii, un nas cîrn și o gură scobită în care lîncezeau cîteva dinți stricați. De aceea Thuillier spunea că Poirot putea să se uite oricît în oglindă, el nu se va vedea din te (dinte) miri ce cauză⁸³. Brațele-i

lungi și subțiri se terminau cu niște mâini late și fără nici o expresie. Părul cărunț, lins din cauza strînsorii pălăriei, îi dădea aerul unui prelat, asemănare puțin măgulitoare pentru el, deoarece dușmănea preoții și clerul, fără să-și poată defini părerile religioase. Această antipatie nu-l împiedica totuși să fie devotat guvernului, oricare ar fi fost el. Nu-și încheia niciodată nasturii de la vechea-i redingotă verzuie, nici măcar pe frigul cel mai mare, și purta numai pantofi cu șireturi și pantaloni negri. De treizeci de ani se îmbrăca la aceleași case, iar cînd croitorul său muri, își ceru o permisie de la birou pentru a se duce la înmormîntarea lui, unde strînse mîna fiului, pe marginea gropii tatălui, asigurîndu-l că va rămîne clientul său. Prieten cu toți furnizorii lui, se interesa cum le merge treaba, stătea de vorbă cu ei, le asculta tînguirile și le plătea comenzile fără nici o întîrziere. Cînd scria vreunui din acești „domni“, pentru a-i anunța o modificare în comanda făcută, căuta formulele cele mai politicoase, scotea în evidență cuvîntul „Domnule“, data scrisoarea și făcea o copie după ea, pe care o păstra într-un dosar cu eticheta: *Corespondența mea*. Nu exista viață mai ordonată decît a lui. Poiret păstra toate notele achitate, toate chitanțele, oricît de mici, și toate listele de cheltuieli anuale, strînse în plicuri și pe ani, încă de la intrarea sa în minister. Lua masa la același restaurant, la *Vișelul care suge* din Piața Châtelet, unde avea abonament și unde se așeza în același loc, pe care chelnerii i-l păstrau totdeauna. La *Gogoșa de aur*, vestitul magazin de mătăsuri, nu stătea nici cinci minute peste timpul convenit, iar la ora opt și jumătate seara era prezent la cafeneaua *David*, pe care o socotea cea mai bună din cartier, și unde stătea pînă la unsprezece; aici, ca și la *Vișelul care suge*, venea cu regularitate, de treizeci de ani, și lua o bavareză la ora zece jumătate fix, ascultînd discuțiile politice, cu brațele încrucișate în vîrfurile bastonului și cu bărbia proptită în mîna dreaptă, dar fără să ia niciodată

parte la aceste discuții. Casierita de acolo, singura femeie cu care-i plăcea să stea de vorbă, era confidenta micilor întâmplări din viața lui, deoarece-și avea locul chiar la masa de lângă teighea. Juca domino, singurul joc pe care-l știa, iar când partenerii nu veneau, putea fi văzut adeseori dormind cu spinarea rezemată în căptușeala de lemn a peretelui și ținând un jurnal desfăcut pe planșeta sprijinită de marmura mesei. Se interesa de tot ceea ce se clădea în Paris, consacrându-și duminicile vizitării construcțiilor noi. Intra în vorbă cu ologul pus să oprească publicul de a pătrunde în interiorul clădirii care se construia și-și arăta îngrijorarea în legătură cu întârzierile ce se observau în ridicarea zidăriei, cu lipsa de materiale sau de bani și cu greutatea întâmpinate de arhitect. Adesea putea fi auzit spunând: „Eu am văzut Louvre-ul ridicându-se din ruinele sale, am văzut cum s-a născut sub ochii mei Piața Châtelet, Splaiul Florilor, piețele de alimente!” Împreună cu un frate al său, amîndoi născuți la Troyes, ca fii ai unui slujbaș al Domeniilor, venise la Paris spre a se pregăti pentru cariera de funcționar. Mama lor dăduse dovadă de o dezastruoasă lipsă de prevedere, căci cei doi fii avură mîhnirea să afle că a murit în spitalul din Troyes, în ciuda numeroaselor ajutoare trimise de ei. Nu numai că s-au jurat amîndoi, în clipa aceea, să nu se însoare niciodată, dar socoteau copiii drept o nenorocire, se simțeau prost în preajma lor, se temeau de ei așa cum te-ai teme de nebuni și se uitau la ei cu niște ochi înspăimîntați. Și unul și altul fuseseră copleșiți de muncă în timpul lui Robert Lindet. Administrația fusese nedreaptă cu ei în acea vreme, dar se socoteau fericiți că nu-și pierduseră capetele și nu se plîngeau decît între dînșii de această nerecunoștință, mai ales că ei „puseră pe roate maximalul”⁸⁴. Cînd i s-a făcut festa aceea lui Phellion, a cărui faimoasă frază fusese corectată de Roubourdin, Poiret îl trăsese deoparte, în coridor, și-i spusese, la ieșire :

— Credeți-mă, domnule, eu în-am împotrivit din toate puterile la ceea ce s-a întâmplat.

De când venise la Paris, Poiret nu ieșise niciodată din oraș. Încă de pe atunci începuse un jurnal al vieții lui, în care își însemna întâmplările mai importante de peste zi. Du Bruel îi spusese că lordul Byron făcea la fel; această asemănare îl umplu de bucurie pe Poiret și îl hotărî să cumpere operele lui Byron, în traducerea lui Chastopalli, din care nu înțelese însă nimic. Deseori era surprins la birou într-o atitudine melancolică, avînd aerul că meditează profund; în realitate, nu se gîndea la nimic. Nu cunoștea pe nici unul din locatarii casei în care locuia, și purta totdeauna la el cheia de la odaie. De Anul Nou se ducea personal să lase felicitările la toți funcționarii din diviziune, dar nu făcea nici o vizită. Într-o zi de caniculă, lui Bixiou îi trecu prin cap să ungă cu grăsime interiorul unei vechi pălării pe care Poiret-tînărul (avea cincizeci și doi de ani) o purta de nouă ani încheiați. Bixiou, care nu mai văzuse niciodată o altă pălărie în capul lui Poiret, se gîndi să-i facă și lui o festă; pe cînd Poiret mîncă, el se hotărî, în interesul digestiei celorlalți, să scape biroul de această pălărie dezgustătoare. Poiret-tînărul plecă de la slujbă pe la ora patru. Mergînd pe străzile Parisului, unde razele soarelui, răsfrînte de pavaj și de ziduri, produceau o căldură tropicală, își simți deodată capul inundat de sudoare, el care nu prea nădușea. Crezînd că s-a îmbolnăvit sau că e pe cale de a se îmbolnăvi, în loc să se ducă la *Vîtelul care suge*, dădu fuga acasă, scoase din sertar jurnalul vieții sale și consemnă faptul în felul următor:

„Astăzi, 3 iulie 1823, năpădit de o sudoare ciudată, prevestind probabil niscaiva friguri, boală obișnuită în regiunea Champagne, am hotărît să consult pe doctorul Haudry. Boala m-a apucat pe la mijlocul Splaiului Școlii.“

Dar, de îndată ce-și scoase pălăria din cap, constată că pretinsa nădușeală avea o cauză independentă de persoana sa. Iși șterse fața, cercetă pălăria, dar nu descoperi nimic, deoarece nu se îndură să desprindă căptușeala. Așa că notă cele ce urmează în jurnalul său :

„Am dus pălăria la jupîn Tournan, pălărier din strada Saint-Martin, bănuind că această sudoare are o altă pricină, că nici nu este propriu-zis o sudoare, ci efectul unei adăugiri oarecare, mai nouă sau mai veche, făcută pălăriei.“

Domnul Tournan îi demonstrează pe loc clientului său prezența în pălărie a unei materii grase, provenită din topirea slăninii unui porc sau a unei scroafe. A doua zi, Poiret apăru cu o pălărie împrumutată de la domnul Tournan, pînă cînd cea nouă avea să fie gata ; seara, însă, nu se culcă înainte de a adăuga această frază în jurnalul său : „Nu încapе îndoială că în pălăria mea se afla o bucată de slănină sau de untură de porc“. Faptul acesta inexplicabil frămîntă mai bine de cincisprezece zile mintea lui Poiret, care n-a știut niciodată cum a putut să se producă un asemenea fenomen. La birou i se povestea într-una despre invazia de broaște și alte aventuri caniculare, despre capul lui Napoleon găsit la rădăcina unui ulm și o mie de alte ciudățenii din domeniul istoriei naturale. Vimeux îi spuse că într-o zi și pălăria lui i-a inundat fața cu un fel de negreală, ceea ce înseamnă că pălărierii se îndeletnicesc și cu vînzarea de droguri. Poiret trecu de mai multe ori pe la jupîn Tournan, spre a se convinge personal de produsele folosite de el la fabricarea pălăriilor.

În secția lui Roubourdin mai era un slujbaș care făcea pe omul curajos, împărtășea opiniile de centru-stînga și se ridica împotriva tiraniei lui Baudoyer, luînd partea bieților sclavi din biroul acela. Băiatul acesta, pe nume Fleury, se abona fără teamă la o

fiuică a opoziției, purta o pălărie de culoare gri cu borurile mari, avea dungi roșii la pantalonii albaștri, o jiletcă albastră cu nasturi aurii și o redingotă la două rînduri întocmai ca a unui subofițer de jandarmi. Cu toate că era neclintit în principiile sale, se menținea totuși în slujbă; asta însă nu-l împiedica să prezică un viitor fatal guvernului, dacă va stărui să se dea cu biserica. Iși arăta pe față simpatia pentru Napoleon, mai ales după ce moartea acelui om mare făcuse să fie uitate legile împotriva adepților uzurpatorului. Fleury, care fusese în timpul Imperiului căpitan într-un regiment de linie, era înalt, oacheș și frumos și deținea funcția de control la Circul Olimpic. Bixiou n-a îndrăznit niciodată să se lege de Fleury, deoarece ostașul acesta strașnic ținea foarte bine cu pistolul și mînuia cu îndemînare sabia, fiind în stare să recurgă la cele mai mari brutalități dacă ar fi fost întăritat. Pasionat subscriitor la colecția *Victorii și Cuceriri*⁸⁵, Fleury refuza să dea banii, deși primea tipăriturile, invocînd motivul că ele depășeau numărul prevăzut în prospect. Avea o mare slăbiciune pentru domnul Rabourdin, care-i luase apărarea cînd era să fie destituit. Odată spusese că dacă s-ar întîmpla cîndva ca cineva să-i facă vreun rău domnului Rabourdin, el îl va uide pe acel cineva. Dutocq se dădea bine pe lîngă Fleury, din pricină că se temea de el. Fleury, plin de datorii, le juca tot felul de renghiuri creditorilor săi. Foarte priceput în materie de legi, nu semna niciodată o poliță și înființa el însuși, pe numele unor creditori fictivi, popriri asupra propriului său salariu, astfel că-l încasa totdeauna aproape în întregime. Trăind în mare intimitate cu o figurantă de la Teatrul Porte-Saint-Martin, la care se afla mobilierul său, juca cu multă plăcere cărți, făcea farmecul reuniunilor cu talentele lui, bea dintr-o singură înghițitură un pahar de șampanie, fără să-și ude buzele, știa pe de rost toate cîntecele lui Béranger și era mîndru de vocea lui plină și puternică. Avea

cultul a trei oameni mari: Napoleon, Bolivar și Béranger ⁸⁶. Foy, Laffitte și Casimir Delavigne ⁸⁷ nu se bucurau decît de stima lui. Fleury, om din Midi, avea să sfîrșească — ați ghicit — prin a fi editorul responsabil al unui jurnal liberal.

Desroys, omul misterios al diviziunii, n-avea relații cu nimeni, vorbea puțin și își tănuia atît de bine viața, încît nimeni nu-i cunoștea domiciliul, protectorii și mijloacele de trai. Căutînd să afle pricina acestei tăceri, unii făceau din Desroys un carbonar, alții un orleanist ⁸⁸; cutare spunea că-i un spion, cutare că-i un om profund. Desroys era pur și simplu fiul unui convențional care nu votase moartea lui Ludovic al XVI-lea; avînd un temperament rece și discret, el cîntărise bine lumea și nu se bizuia decît pe sine însuși. Republican în ascuns, admirator al lui Paul-Louis Courier ⁸⁹, prieten cu Michel Chrestien ⁹⁰, el aștepta ca timpul și bunul-simț public să aducă triumful ideilor sale în Europa. De aceea trăgea nădejde într-o Germanie tînără și o Italie tînără. Inima îi era plină de acea stupidă dragoste colectivă pe care sîntem siliți s-o numim *umanitarism* ⁹¹, fiul mai mare al răposatei filantropii, și care este față de sfînta caritate catolică ceea ce este sistemul pentru artă sau raționamentul substituit creației. Acest conștiincios puritan al libertății, acest apostol al unei egalități imposibile regreta că din pricina sărăciei era silit să slujească guvernul și făcea demersuri pentru a intra în serviciul unei societăți de transporturi. Deșirat, slab, descărn timer și grav ca un om care se credea merit să-și dea într-o bună zi capul pentru marea cauză, trăia cu o pagină de Volney ⁹², îl studia pe Saint-Just ⁹³ și năzuia să-l reabiliteze pe Robespierre ⁹⁴, pe care-l socotea un continuator al lui Isus Cristos.

Ultimul dintre aceste personaje care merită o descriere este junele de La Billardière. Pierzîndu-și, din nefericire pentru el, mama, protejat de ministru, scutit de gura țatelor din *Piața Baudoyer*, primit în toate

saloanele ministeriale, acesta era hulit de toată lumea din cauza neobrăzării și a înfumurării lui. Șefii erau politicoși cu el, dar slujbașii îl înlăturaseră din cercul camaraderiei lor cu o politețe plină de caraghioslic, născocită anume pentru el. Un fudul de douăzeci și doi de ani, înalt și subțire, cu manierele unui englez, jignind birourile cu apucăturile lui de dandy, spilcuit, frezat, parfumat, venind întotdeauna cu mânuși galbene, avînd pălării cu căptușeala mereu nouă, purtînd monoclu, luînd masa la Palais-Royal, caracterizîndu-se printr-o prostie lustruită de aere ce se vedea cît de colo că sînt imitate, Benjamin de La Billardière se credea băiat frumos și avea toate cusururile înaltei societăți, fără să aibă și grațiile ei. Incredințat că va ajunge *ceva*, se gîndea să scrie o carte pentru a fi decorat ca literat și a se atribui faptul acesta însușirilor sale administrative. Il lingusea deci pe Bixiou în scopul de a-l exploata, dar fără a fi îndrăznit încă să-i destăinuie planul său. Sufletul acesta nobil aștepta cu nerăbdare moartea tatălui său pentru a-i moșteni titlul de baron, acordat de curînd; pe cărțile sale de vizită trecea *Cavalier de La Billardière* și își expusese în birou însemnele blazonului său: *cap de scut albastru cu trei stele și două săbii încrucișate pe fond negru, cu deviza: CREDINȚA PE VECI!* Avînd mania de a se interesa de arta heraldică, îl întrebuse odată pe tînărul viconte de Portenduère pentru ce blazonul său era atît de încărcat și se alesese cu următorul răspuns tăios: „Eu nu mi l-am făcut de comandă!“ Pomenea tot timpul de devotamentul lui față de monarhie și de atenția pe care i-o arăta prințesa moștenitoare. Fiind în relații foarte bune cu des Lupeaulx, lua adesea masa împreună cu el și credea că-i este prieten. Bixiou, care trecea drept mentorul său, trăgea nădejde să curețe diviziunea și Franța de acest tînăr îngîmfat, aruncîndu-l în brațele desfrîului, și nu se ferea să vorbească tare despre intenția sa.

Așa arătau principalele fizionomii ale diviziunii La Billardière, unde se mai găseau și alți slujbași ale

căror chipuri și deprinderi se apropiau sau se depărtau de acestea într-o măsură mai mică sau mai mare. Astfel, în secția Baudoyer se aflau câțiva slujbași cu frunți pleșuve, friguroși, îmbrăcați cu flanele, cocoțați cu locuințele pe la etajele cinci, unde cultivau flori, și care purtau haine răpănoase, bastoane cu șîș sau umbrele de care nu se despărteau niciodată. Oamenii aceștia, care se găsesc undeva, pe la mijloc, între portarii cei fericiți și lucrătorii cei sfioși, prea depărtați de centrele administrative pentru a se gândi la vreo avansare, reprezintă pionii de pe tabla de șah a birocratiei. Bucuroși cînd sînt de gardă noaptea, fiindcă a doua zi nu se mai duc la serviciu, gata să facă orice pentru o gratificație, existența lor constituie o problemă chiar pentru aceia care-i folosesc și un punct de acuzare la adresa statului care, e clar, creează asemenea existențe mizere prin însuși faptul că-i menține în slujbă. Judecînd după aspectul fizionomiei lor bizare, e greu de hotărît dacă aceste mamifere cu condeie se tîmpesc din pricina meseriei lor, sau dacă îndeplinesc această meserie fiindcă sînt nițel tîmpiți din naștere. Poate că la aceasta contribuie în aceeași măsură și natura și guvernul. „Oamenii de la țară, a spus un anonim, suferă, fără să-și dea seama, influența condițiilor atmosferice și a fenomenelor exterioare. Identificați oarecum cu natura în mijlocul căreia trăiesc, ei se lasă fără voie pătrunși de idei și simțăminte deșteptate de aceasta, reproducîndu-le în actele și fizionomia lor, în conformitate cu structura sau caracterul lor individual. Modelați și șlefuiți astfel, pe măsura lucrurilor ce-i înconjoară tot timpul, ei formează cartea cea mai interesantă și mai adevărată pentru cel ce se simte atras de acea latură a psihologiei, atît de puțin cunoscută dar atît de bogată, care demonstrează raporturile dintre ființa morală și agenții externi ai naturii.” Or, pentru slujbaş, natura este biroul însuși; orizontul-lui e mărginit din toate părțile de dosare verzi; pentru el condițiile atmosferice constau în miasmele din coridoare, în du-

horile de bărbați din camerele fără aerisire, în mirosul de terfeloage și de cerneală; ogorul lui este un ochi de geam sau o bucată de pardoseală presărată cu firimituri de pâine și udată de stropitoarea ușierului; cerul său e un tavan spre care își îndreaptă cascătul, iar elementul său propriu e colbul din hîrtoage. Observația cu privire la oamenii de la țară se potrivește ca o mănășă pentru slujbașii *identificați* cu natura mediului în care trăiesc. Dacă unii medici cu autoritate se tem de influența pe care această natură, sălbatică și civilizată în același timp, o are asupra ființei morale ce sălășluiește în aceste îngrozitoare celule numite birouri, unde soarele pătrunde rar, unde gîndirea e îngrădită de ocupații asemănătoare cu ale cailor care se învîrtesc într-un maneaj, care cască fără încetare și mor înainte de vreme, atunci Rabbourdin avea deplină dreptate propunînd să se micșoreze numărul slujbașilor, cerînd să li se dea mai mult de lucru, în schimbul unor lefuri mai mari. Dacă ai de lucru, nu te plictisești niciodată. Or, așa cum sînt alcătuite birourile, din cele nouă ceasuri pe care slujbașii le datoresc statului, patru, după cum se va vedea, le pierd în conversații, în snoave, în certuri și mai ales în intrigării. De aceea, numai cine a trecut prin birouri își poate da seama în ce măsură viața mărunță din ele se aseamănă cu viața din licee; oriunde întîlnești oameni care trăiesc în colectiv, această asemănare îți sare în ochi: la regiment, în tribunale veți regăsi, într-o măsură mai mare sau mai mică, viața de liceu. Toți acești slujbași, stînd laolaltă în birouri timp de opt ore, văd în acestea niște săli de cursuri unde sînt siliți să facă anumite teme, unde șefii țin locul pedagogilor, unde gratificațiile sînt un fel de premii de bună purtare acordate protejaților, unde unii fac haz pe seama celorlalți, unde toți se pizmuiesc între ei și unde există totuși un fel de camaraderie, dar mai rece decît aceea de la regiment, ciare la rîndul ei este mai puțin trainică decît aceea din liceu. Pe măsură ce omul înaintează în viață,

egoismul se dezvoltă, în dauna legăturilor afective. La urma urmei, birourile nu sînt oare o lume în mic, cu toate ciudăţeniile, prietenii, duşmăniile ei, cu toată invidia şi lăcomia ei, cu mersul ei înainte chiar, cu discuţiunile ei uşunatice, care produc atîta rău, şi cu neobositele ei spionări?

În momentul acela, diviziunea domnului baron de La Billardière era pradă unei vînzoleli nemaipomenite, de altfel explicabilă prin evenimentul ce urma să se producă acolo, deoarece nu în fiecare zi se întîmplă să moară un şef de diviziune, şi nu există societate de asigurări unde probabilităţile de viaţă şi de moarte să fie calculate cu mai multă agerime, ca într-un birou. Interesul striveşte aici orice milă, ca la copii, cu deosebirea că slujbaşii au în plus, faţă de copii, ipocrizia.

Slujbaşii din secţia Baudoyer se instalau la mesele lor la ora opt, pe cînd cei din secţia lui Roubourdin apăreau abia pe la nouă, ceea ce nu-i împiedica pe cei din urmă să-şi execute lucrările mai repede decît cei dintîi. Dacă deci Dutocq venise atît de devreme, el avea motive serioase să o facă. Furişîndu-se, în ajun, în biroul unde lucra Sébastien şi surprinzîndu-l pe acesta copiind o lucrare pentru Roubourdin, el se ascunsese într-un colţ şi-l văzuse pe Sébastien plecînd fără să ia cu sine hîrţile. Fiind sigur că o să descopere voluminosul original dimpreună cu copia ascunsă pe undeva, răscolise toate dosarele bucată cu bucată şi sfîrşise prin a găsi importantul tabel. Apoi dăduse fuga la proprietarul unui atelier autografic pentru a trage, cu ajutorul unei maşini de copiat, două exemplare de pe acea lucrare, intrînd astfel în posesia scrisului lui Roubourdin. Spre a nu da loc la bănuieli, Dutocq se grăbi să vină primul la birou, punînd originalul la locul său, în dosar. Reţinut pînă la miezul nopţii în strada Duphot, Sébastien fu, cu toată graba lui, întrecut de părtaşul urii. Ura locuia în strada Saint-Louis—Saint-Honoré, în timp ce devotamentul locuia tocmai în strada Roi-Doré, în car-

tierul Marais. Această simplă întârziere avea să influențeze asupra întregii vieți a lui Rabourdin. Sébastien, nerăbdător să deschidă dosarul, găsi originalul și copia neterminată la locul lor și le încuie în dulapul șefului său. Cum era spre sfârșitul lui decembrie, când lumina din birouri e în general slabă, uneori trebuind să se țină lămpile aprinse pînă la zece dimineața, Sébastien nu observă urmele pietrei de reprodus lăsate pe hîrtie. Dar, cînd, pe la nouă și jumătate, Rabourdin cercetă originalul său, își dădu ușor seama de efectul procedeeilor autografice, dat fiind că el însuși se ocupase multă vreme cu aceasta spre a vedea dacă mașinile de reprodus n-ar putea lua locul muncii copiștilor.

Șeful de secție se așează în fotoliul său, cu cleștele în mînă, și începu să ațîțe focul în sobă, într-atît de tare intrase la gînduri; pe urmă, curios să știe în ce mîini căzuse tainica sa lucrare, îl chemă pe Sébastien.

— A venit cumva astăzi cineva înaintea dumatăle la birou? îl întrebă el.

— Da, domnul Dutocq, răspuse Sébastien.

— Bine; e punctual, ca întotdeauna. Trimite-l încoace pe Antoine.

Prea mărinimos ca să-l mîhnească de prisos pe Sébastien, muștrîndu-l pentru o nenorocire consumată, Rabourdin nu-i spuse nimic altceva. Cînd apărură Antoine, Rabourdin îl întrebă dacă, în ajun, rămăsese vreun slujbaş la birou după ora patru; ușierul pronunță numele lui Dutocq, care lucrase pînă după plecarea domnului de La Roche. Rabourdin făcu semn cu capul către ușier să iasă și își reluă firul gîndurilor sale.

— De două ori i-am luat apărarea, ca să nu fie destituit, își spuse el, și iată răsplata!

Dimineața aceea avea să fie pentru șeful de birou asemenea momentului solemn în care marii conducători de oști hotărăsc începutul unei lupte, punînd în joc toți sorții de izbîndă. Cunoscînd mai bine ca oricine legile care guvernează birourile, el știa că aici,

ca și în școală, în închisoare sau în armată, nici o faptă care ar aduce a denunț sau a spionare nu este iertată. Un om care se ocupă cu alcătuirea de informații asupra colegilor lui e defăimat, ocolit, disprețuit; miniștrii înșiși se leapădă în asemenea cazuri de oamenii lor. Un slujbaș n-are atunci altă cale decît să-și dea demisia și să plece din Paris, cîntea lui fiind pentru totdeauna pătată, iar explicațiile fiind zadarnice, căci nimeni nu le cere și nimeni nu le mai ia în seamă. Într-o împrejurare ca aceasta, un ministru e privit ca un personaj mare, deoarece se presupune că el nu face altceva decît să-și cîntărească oamenii, pe cînd un simplu slujbaș trece drept spion, indiferent de motivele lui. Pe măsură ce adîncea abisul acestor fleacuri, Rabourdin își dădea seama că ele sînt nemărginite și îl copleșesc. Mai degrabă zăpăcit decît doborît, el căuta să afle care ar fi metoda cea mai bună de urmat în această situație, astfel că rămase străin de zarva iscată în birourile răscolite de moartea domnului de La Billardière, despre care nu află decît din gura tînărului de La Brière, care știa să prețuiască marea valoare a acestui șef de secție.

Tocmai atunci, în biroul oamenilor lui Baudoyer (se spunea oamenii lui Baudoyer, ai lui Rabourdin), Bixiou povestea, pe la ora zece, despre ultimele clipe ale directorului diviziunii, ascultat fiind de Minard, Desroys și Godard, pe care-l făcuse să iasă din biroul său, și de Dutocq, ce venise în grabă la secția Baudoyer mînat de un dublu interes. Colleville și Chazelle lipseau.

Bixiou

*(În picioare, în fața sobei, la gura căreia își ridică
rînd pe rînd cîte o talpă, ca să și le usuce)*

Azi-dimineață, la șapte și jumătate, m-am dus să aflu vești despre demnul și respectabilul nostru director, cavalier al lui Cristos etc., etc. Ei bine, domnilor, baronul mai exista încă ieri, douăzeci *et caetera*, dar

azi el nu mai e nimic, nici măcar funcționar. Am întrebat cum și-a petrecut noaptea. Ingrijitoarea lui, care nu se prea prăpădea cu firea, mi-a spus că dimineața, la cinci, începuse să se îngrijoreze de soarta familiei regale. Cerase să i se citească numele acelorora dintre noi care s-au interesat de starea sa. Pe urmă a spus: „Încărcați-mi tabachera, dați-mi jurnalul, aduceți-mi ochelarii și schimbați-mi panglica de la Legiunea de Onoare, că s-a murdărit de tot“. După cum știți, își purta decorațiile și în pat. Era deci în deplinătatea facultăților sale, cu mintea întreagă, cu toate ideile lui obișnuite. Dar, ce folos! după zece minute, apa i-a năvălit în inimă, în piept, peste tot, simțea că moare, că-i plesnesc toate măruntaiele din el. În clipa aceea fatală a făcut dovadă ce cap tare avea și ce inteligență largă era! Păcat, noi nu l-am prețuit cum se cuvine, ne băteam joc de el, îl socoteam un nătărău, cel mai mare nătărău din lume, nu-i așa, domnule Godard?

Godard

Eu apreciam meritele domnului de La Billardièr
mai mult decît alții...

Bixiou

Știu, vă înțelegeați amîndoi!

Godard

Oricum, nu era om rău; n-a făcut rău nimănui.

Bixiou

Ca să faci rău trebuie să faci ceva, iar el nu făcea nimic. Dacă nu dumneata ești acela care spuneai că nu e în stare de nimic, atunci Minard spunea.

Minard
(*înlăfînd din umeri*)

Eu?

Bixiou

Atunci, dumneata, Dutocq! (*Dutocq face un gest apăsător de negare.*) Prea bine, asta înseamnă că nimeni nu spunea! Prin urmare, era privit de toată lumea de aici ca un cap herculean! Ei bine, aveți dreptate: și-a dat obștescul sfîrșit ca un om de duh, de merit, de gîndire, mă rog, ca un mare bărbat ce era.

Desroys
(*iritat*)

Doamne, dar ce ispravă grozavă a făcut? Că s-a spovedit?

Bixiou

Da, domnule, ba a cerut să i se dea și sfînta împărțășanie. Dar știți cum s-a gătit pentru împărțășanie? Și-a pus uniforma de slujitor al tronului și toate decorațiile, și-a pudrat părul, și-a legat coada (sărmana lui coadă!) cu o panglică nouă⁹⁵. Or, vă declar că numai un om de caracter ar putea cere să i se înnoade coada în clipa morții; iată, sîntem aci opt, dar nici unul dintre noi n-ar fi în stare de așa ceva. Și încă asta nu-i totul. Înainte de a muri a spus — căci, precum știți, oamenii celebri rostesc pe patul morții un ultim *speech* (cuvînt englezesc care înseamnă *peltea parlamentară*) — a spus... Stai, cum a spus oare? A, da! „Sînt dator să mă gătesc pentru a primi pe regele cerului, eu care m-am *împopoțonat* de atîtea ori ca să mă duc la regele pămîntului!” Iată cum a închis ochii domnul de La Billardière. El și-a luat sarcina de a confirma dictonul lui Pitagora: „Oamenii nu sînt cunoscuți cu adevărat decît după ce mor!”

Colleville

(intrînd)

Domnilor, vă anunț o veste teribilă...

Toți

O știm.

Colleville

Mă îndoiesc că o știți! Mă căznesc cu ea de cînd majestatea-sa s-a urcat pe tronurile unite ale Franței și Navarei. Azi-noapte am terminat-o, dar cu atîta bătaie de cap, că doamna Colleville mă întreba mereu ce am de mă chinuiesc așa.

Dutocq

Crezi că ne arde să ne ocupăm de anagramele duminale acum cînd respectabilul domn de La Billardièrre și-a dat duhul?...

Colleville

Vorbești ca Bixiou! Vin chiar de la domnul de La Billardièrre, mai trăia încă, dar aștepta să dea ortul... *(Godard simți ironia și plecă supărat în biroul lui.)* Domnilor, nici nu bănuieți evenimentele pe care le prezice această frază sacramentală: *(arată o bucată de hirtie)* „Charles Dix par la grâce de Dieu roi de France et de Navarre”⁹⁶.

Godard

(întorcîndu-se)

Spune-o repede și nu te lua după domnii ăștia.

Colleville

(triumfător, desfăcându-și bucăfica de hirtie)

A H. V il cedera,
De S.-C. l. d. partira,
En nauſ errera.
Decede a Gorix.

Toate literele se află aici. (*Explică.*) „Lui Henric al V-lea îi va ceda (coroana); de la Saint-Cloud va porni ⁹⁷; în nauſ (luntre, corabie, galeră, corvetă, cum vreți, e un cuvînt vechi franțuzesc) va rătăci...”

Dutocq

Ce însăilare de absurdități! Cum îți închipui că regele va ceda coroana lui Henric al V-lea, care, în ipoteza dumitale, i-ar urma ca nepot, de vreme ce există *dauphin*-ul? Dumneata prezici, nici mai mult nici mai puțin, moartea *dauphin*-ului.

Bixiou

Ce înseamnă Gorix? E un nume de pisică?

Colleville

(*jignit*)

E prescurtarea unui nume de oraș, iubitule; l-am găsit în Malte-Brun: Goritz ⁹⁸, în latinește *Gorixia*, situat în Boemia sau în Ungaria, în fine, în Austria...

Bixiou

...Tirol, provinciile basce sau America de Sud. Ar fi trebuit să mai găsești și o melodie, ca să cînți toate astea la clarinet.

Godard

(dînd din umeri și plecînd)

Ce de nerozii!

Colleville

Nerozii?! Te-aș invita să-ți dai osteneala de a studia fatalismul, religia împăratului Napoleon.

Godard

(jignit de tonul lui Colleville)

Domnule Colleville, Napoleon poate fi numit *împărat* de către istorici, dar în birouri nu-i îngăduit să i se recunoască această calitate.

Bixiou

(zîmbitor)

Eu îți propun să cercetezi altă anagramă, dragul meu! Uite, în materie de anagrame, mi-ar place mai mult a soției dumitale, e mai ușor de descifrat. (*Incet.*) Flavie ar trebui să caute, în timpul ei liber, să te facă șef de birou, nu de alta, dar măcar pentru a te scuti de neghiobiile unui Godard!...

Dutocq

(luînd partea lui Godard)

Dacă n-ar fi vorba de niște neghiobii, ți-ai pierde postul, fiindcă dumneata profetizezi evenimente care nu sînt pe placul regelui. Orice bun regalist ar trebui să admită că două șederi în exil sînt destul.

Colleville

Dacă mi s-ar lua postul, ministrul vostru și-ar aprinde paie în cap cu François Keller. (*Tăcere adîncă.*) Află, jupîn Dutocq, că toate anagramele cunoscute s-au îndeplinit. Iată, a dumitale, bunăoară!... Ei bine, să nu cumva să te însori: în numele dumitale se găsește cuvîntul *cocu*⁹⁹.

Bixiou

D și *t* rămîn atunci pentru *detestabil*.

Dutocq

(*fără să pară supărat*)

Măcar de s-ar găsi numai în numele meu!

Paulmier

(*încet, cu fața spre Desroys*)

Ți-a zis-o, coane Colleville!

Dutocq

(*lui Colleville*)

Ai făcut și anagrama lui *Xavier Roubourdin, chef de bureau*?

Colleville

Ba bine că nu!

Bixiou

(*ascuțindu-și condeiul*)

Și ce-ai găsit?

Colleville

Am găsit așa: *D'abord rêva bureaux, E — u... Înțelegeți? E — u* înseamnă ȘI AVU! *E — u fin riche*. Ceea ce înseamnă că după ce a început în administrație, se va lăsa de ea spre a-și face avere aiurea. (*Repetă.*) *D'abord rêva bureaux, E — u fin riche* ¹⁰⁰.

Dutocq

E cel puțin ciudat!

Bixiou

Dar anagrama lui *Isidore Baudoyer*?

Colleville

(*misterios*)

Nu vreau s-o spun nimănui, decît lui Thuillier.

Bixiou

Faci rămăşag pe o masă că am să ți-o spun eu?

Colleville

Plătesc masa, dacă o găseşti!

Bixiou

M-am învîrtit! Dar să nu-ţi pară rău: doi artişti ca noi se vor distra din plin!... *Isidore Baudoyer* dă:
*Ris d'aboyeur d'oie!*¹⁰¹

Colleville

(*uimit*)

Mi-ai furat-o.

Bixiou

(*ceremonios*)

Domnule Colleville, fă-mi cinstea de a mă socoti destul de priceput în trăsnaî, spre a nu fi silit să le fur de la vecinii mei.

Baudoyer

(*intrînd cu un dosar în mînă*)

Domnilor, vă rog, vorbiţi ceva mai tare, faceţi un bun renume secţiei în faţa conducătorilor. Respecta-

bilul domn Clergeot, care mi-a făcut cinstea de a veni să-mi ceară o informație, a auzit tot ce-ați vorbit aici. (*Intră la Godard.*)

Bixiou

(*încet*)

Javra e destul de blîndă astăzi, asta înseamnă că se va produce o schimbare în atmosferă.

Dutocq

(*încet, către Bixiou*)

Vreau să-ți spun ceva.

Bixiou

(*pipăind jiletca lui Dutocq*)

Ai o jiletcă frumoasă, care desigur nu te costă mai nimic. Țasta e secretul?

Dutocq

Cum așa, mai nimic? Niciodată nu m-a costat ceva atît de scump. Am plătit șase franci cotul, la magazinul cel mare din Rue de la Paix, e o stofă bună, deasă, potrivită pentru ținută de doliu.

Bixiou

Te pricepi la gravuri, dar habar n-ai de etichetă. Ce vrei, nu poți să le știi pe toate! Mătasea nu se poartă la doliu. De aceea eu sînt îmbrăcat numai în lînă. Domnul Rabourdin, domnul Clergeot, ministrul, toți poartă haine de lînă; ca de altfel tot cartierul Saint-Germain. Numai Minard nu poartă lînă, de teamă să nu fie luat drept o oaie, numită *laniger* în latina bucolică; sub pretextul acesta a fost scutit de a purta doliu după Ludovic al XVIII-lea, marele legislator, au-

torul Cartei și om de duh, un rege care își va păstra rangul în istorie, așa cum și-l păstra peste tot, căci știi care-i cel mai frumos gest al vieții lui? Nu știi. Ei bine, la a doua sa întoarcere pe tron, avînd ca oaspeți pe toți suveranii aliați, el s-a așezat cel dintîi la masă.

Paulmier

(privind spre Dutocq)

Nu văd...

Dutocq

(privind spre Paulmier)

Nici eu.

Bixiou

N-ați înțeles? Ei bine, se considera ca nefiind la el acasă. Era spiritual, pretențios și înțepător. Suveranii ceilalți n-au înțeles nici ei, întocmai ca și voi, chiar dacă s-au ajutat între ei ca să înțeleagă; e drept, aproape toți erau străini...

(În timpul acestei conversații, Baudoyer stă în fața căminului, în biroul subșefului său, și vorbesc amîndoi încet.)

Baudoyer

Da, omul acesta respectabil își dă duhul. Cei doi miniștri s-au dus la el ca să-i asculte ultima dorință; socrul meu a și fost înștiințat despre eveniment. Dacă vrei să-mi faci un serviciu prețios, ia o trăsură și du-te s-o previi pe doamna Baudoyer, deoarece domnul Saillard nu poate părăsi casieria, iar eu nu îndrăznesc să plec de la serviciu. Rămîi la dispoziția ei, căci, precum cred, are planurile sale, și ar putea dori să ceară să se facă unele demersuri.

(Cei doi funcționari ies împreună.)

G o d a r d

Domnule Bixiou, eu plec azi de la birou, așa că ține-mi locul.

B a u d o y e r

(*către Bixiou cu un aer blajin*)

Vei veni să mă consulți, dacă se va întâmpla ceva.

B i x i o u

Deocamdată, domnul de La Billardièrre a murit!

D u t o c q

(*la urechea lui Bixiou*)

Vino puțin afară să mă conduci. (*Bixiou și Dutocq ies în coridor și se privesc ca doi oameni ce pun la cale ceva.*)

D u t o c q

(*vorbindu-i la ureche lui Bixiou*)

Ascultă. A sosit momentul să ne înțelegem, ca să avansăm amîndoi. Ce-ai zice dacă am ajunge dumneata șef și eu subșef?

B i x i o u

(*înălțînd din umeri*)

Haida-de, să ne lăsăm de glume!

D u t o c q

Dacă Baudoyer va fi numit, Rabourdin nu va mai rămîne aici, își va da demisia. Între noi fie zis, Baudoyer e atît de incapabil, că, dacă dumneata și du Bruel nu-l veți ajuta, în două luni va fi dat afară. Dacă nu greșesc, o să ne pomenim cu trei posturi libere.

Bixiou

Trei posturi care ne vor zbura de sub nas și care vor fi date unor burtoși, unor lachei, unor spioni, unor oameni ai congregației, cum e Colleville, a cărui nevastă a sfârșit acolo unde sfârșesc femeile frumoase... în pioșenie...

Dutocq

De ce nu dumitale, dragul meu, dacă ai vrea să te folosești, măcar o dată în viață, de spiritul dumitale? *(Se oprește, ca pentru a urmări pe fața lui Bixiou efectul acestei fraze.)* Să jucăm față în față, cu cărțile pe masă.

Bixiou

(nepăsător)

Să văd jocul dumitale!

Dutocq

Eu m-aș mulțumi să fiu subșef; mă cunosc bine, știu că nu-s în stare, ca dumneata, să fiu șef. Du Bruel ar putea ajunge director, dumneata ai fi șeful lui de secție; după ce își va face suma, îți va lăsa postul dumitale, iar eu, protejat de dumneata, mă voi menține pînă la pensie.

Bixiou

Șmechere! Și pe ce căi te gîndești să înfăptuiești un plan în care e vorba să forțezi mîna ministrului și să îndepartezi un om de merit? Intre noi fie zis, Ra-bourdin e singurul om capabil din toată diviziunea, și poate chiar din tot ministerul. Și e vorba ca în locul lui să fie pusă prostia la pătrat, nătingia la cub... — l-am numit pe Baudoyer!

Dutocq.
(îngimșindu-se)

Dragul meu, pot să ridic toate birourile împotriva lui Rabourdin! Știi cât de mult îl iubește Fleury! Ei bine, află că Fleury îl va disprețui.

Bixiou

Disprețul lui Fleury nu face doi bani!

Dutocq

Nu va rămîne nimeni cu Rabourdin, slujbașii se vor duce în masă să se plîngă ministrului; și nu numai cei din diviziunea noastră, ci și cei din diviziunea Clergeot, din diviziunea Bois-Levant, ba și din alte ministere...

Bixiou

Cum s-ar zice, toată cavaleria, infanteria, artileria, marina și corpul de gardă, la atac! Delirezi, iubitule! Și ce-aș avea de făcut eu în toată afacerea asta?

Dutocq

O caricatură usturătoare, un desen în stare să distrugă un om.

Bixiou

Il vei plăti bine?

Dutocq

Cinci sute de franci.

Bixiou
(în sine)

E ceva.

Dutocq

(continutnd)

Ar fi să-l reprezinți pe Rabourdin în chip de măcelar, dar în așa fel ca să semene, să găsești unele apropieri între un birou și o bucătărie, să-i pui în mână un satir, să desenezi pe principalii slujbași din minister în chip de păsări închise într-o cușcă enormă pe care să scrie *Execuții administrative*, iar el să fie acela care le taie gîtul, unul cîte unul... Să se vadă acolo giște, rațe, cu capete asemănătoare cu ale noastre, niște portrete vagi, înțelegi? Rabourdin să țină în mână o pasăre, pe Baudoyer, de pildă, făcut în chip de curcan.

Bixiou

Ris d'aboyeur d'oie. (Se uită lung la Dutocq.) Dumneata ai făcut anagrama asta?

Dutocq

Da, eu.

Bixiou

(vorbindu-și sieși)

Iată patima aliată cu talentul și amîndouă puse în slujba aceluiași scop... (*Către Dutocq.*) Dragul meu, voi face asta... (*Dutocq schițează un gest de bucurie*) cînd... (*pauză*) voi ști pe ce mă bizui, deoarece, în cazul că nu vei reuși, înseamnă că-mi voi pierde postul, și trebuie să trăiesc și eu, nu? Dumneata, colega dragă, ești un băiat de zahăr, nimic de spus, dar...

Dutocq

Ei bine, nu face litografia decît atunci cînd izbînda ți se va părea sigură...

Bixiou

De ce nu-ți golești sacul dintr-o dată?

Dutocq

Mai întâi să vedem care-i atmosfera în birou; o să mai vorbim despre asta numaidecît. (*Pleacă.*)

Bixiou

(*singur, în coridor*)

Acest biban prăjit, căci seamănă mai mult cu un pește, acest Dutocq n-are o idee rea, numai că nu știu de unde a șterpelit-o. Dacă Baudoyer ia locul lui de La Billardiére, va fi strașnic, mai mult decât strașnic, înseamnă că am dat lovitura! (*Intră în birou.*) Domnilor, vom asista la schimbări formidabile! Moș de La Billardiére a murit, în mod precis. Fără glumă, v-o spun pe cuvânt de onoare! Iată, Godard a și început să alerge pentru Baudoyer, respectabilul nostru șef și urmașul probabil al răposatului. (*Minard, Desroys, Colleville ridică fețele cu uimire, toți lasă condeiele din mână, Colleville își suflă nasul.*) Ne-a venit rândul să avansăm și noi! Colleville o să fie cel puțin subșef, Minard va fi poate impiegat principal, și la urma urmei de ce să nu fie, că doar e la fel de ageamiu ca și mine. Ce zici, Minard, dac-o să ajungi la două mii cinci sute, nevastă-ta o să se declare mulțumită și-o să-ți poți cumpăra și tu niște ghețe?

Colleville

Numai că dumneata n-ai încă două mii cinci sute.

Bixiou

Domnul Dutocq are, în secția Rabourdin; de ce n-aș avea și eu, anul ăsta? Domnul Baudoyer a avut...

Colleville

Datorită influenței domnului Saillard. Nici un impiegat principal n-are atîta în diviziunea Clergeot.

Paulmier

Asta cam așa-i! Domnul Cochin are, mi se pare, trei mii. El a intrat în locul domnului Vavasasseur, care a slujit zece ani sub Imperiu cu patru mii, la prima restaurație a fost primit cu trei mii, și a murit cu două mii cinci sute. Dar domnul Cochin, datorită protecției fratelui său, a obținut sporul, și acum are trei mii.

Colleville

Domnul Cochin semnează *E.-L.-L.-E. Cochin*, adică Emile-Louis-Lucien-Emmanuel, ceea ce, anagramat, dă Cochenille¹⁰². Ei bine, află că e asociatul unei case de drogherie, din strada Lombards, firma Matifat, care s-a îmbogățit din specularea acestui produs colonial.

Bixiou

Bietul om, a urmat un an de zile o școală de muzică!

Colleville

Cochin participă din când în când la seratele noastre, căci e neîntrecut la vioară... (*Către Bixiou, care nu s-a apucat încă de lucru.*) Ar trebui să vii la noi să ascuți un concert, marțea viitoare. O să se cînte un *quintetto* de Reicho¹⁰³.

Bixiou

Mulțumesc, prefer să mă zgîiesc la partitură.

Colleville

Spui asta numai ca să faci un spirit? Căci un artist ca dumneata trebuie să iubească muzica.

Bixiou

Voi veni, dar pentru doamna.

B a u d o y e r

(apărînd iar)

Domnul Chazelle încă n-a venit? Vă rog să-l felicitați din partea mea, domnilor!

B i x i o u

(care a aruncat o pălărie pe scaunul lui Chazelle
cînd a auzit pașii lui Baudoyer)

Scuzați, domnule, s-a dus să ceară o informație pentru dumneavoastră la secția Rabourdin.

C h a z e l l e

(intrînd cu pălăria pe cap, fără să-l vadă pe Baudoyer)

Moș de La Billardièrre a dat ortul popii, domnilor! Rabourdin e șef de diviziune și raportor în Consiliul de stat! Putem spune că își merită avansarea.

B a u d o y e r

(cătrefe Chazelle)

Ai descoperit această numire în a doua pălărie a dumatăle, nu-i așa, domnule? (*Îi arată pălăria de pe scaunul lui.*) Este a treia oară de la începutul lunii cînd dumneata vii după ora nouă; dac-o să continui așa, o să ajungi departe, numai că... știi în ce sens! (*Cătrefe Bixiou, care citește jurnalul.*) Scumpe domnule Bixiou, fii bun și lasă jurnalul acestor domni care se pregătesc să mănînce și vino să-ți iei în primire treburile pentru ziua de azi. Nu știu ce face domnul Rabourdin cu Gabriel, îl ține, probabil, pentru servicii personale. L-am sunat de trei ori. (*Baudoyer și Bixiou trec în biroul șefului.*)

C h a z e l l e

Mare ghinion!

P a u l m i e r

(bucuros că-l poate tachina pe Chazelle)

Nu ți-au spus ăia de jos că a venit? Și apoi n-ai văzut, când ai intrat, pălăria de pe scaunul dumitale, și elefantul...

C o l l e v i l l e

(rîzînd)

In menajerie!

P a u l m i e r

Că doar e destul de mare, ca să poată fi văzut.

C h a z e l l e

(cu deseperare)

S-o ia dracu de viață! Pentru patru franci și șaptezeci și cinci de centime, cît ne dă guvernul pe zi, nu înțeleg că trebuie să fim niște sclavi!

F l e u r y

(intrînd)

Jos Baudoyer, trăiască Rabourdin! Iată lozinca diviziunii.

C h a z e l l e

(făcînd pe desperatul)

Baudoyer n-are decît să mă destituie, dacă vrea, puțin îmi pasă! La Paris există o mie de posibilități ca să cîștigi cinci franci pe zi! Îi cîștigi mai ușor la Palatul de Justiție, făcînd copii pentru avocați...

P a u l m i e r

(continuînd să-l necăjească pe Chazelle)

Dumneata vorbești așa, dar postul e post. Uită-te la inimosul de Colleville: robotește ca un condam-

nat la galere în afara orelor de birou și, presupunînd că și-ar pierde postul, ar putea să cîștige mult mai mult decît leafa de acum, fără să facă altceva decît muzică ; totuși se ține și cu dinții de post. La naiba, cine renunță de bunăvoie la speranțele sale ?

C h a z e l l e

(continuuîndu-și filipica)

Dumnealui n-are decît să se țină și cu dinții, eu însă nu ! Vrei să spui că nu mai avem nici o șansă ? Pagubă în ciuperci ! A fost o vreme cînd nimic nu era mai ispititor în viață decît cariera administrativă. Oamenii se îndreptau atunci spre cariera armelor, iar administrația ducea lipsă de ei. Toți știrbii, toți ciungii, toți ologii, toți cei cu sănătatea subredă, ca Paulmier, sau cei cu vederea slabă căpătau repede o avansare. Familiile, ai căror copii mișunau prin licee, erau pe atunci fascinate de viața strălucitoare a unui tînăr cu ochelari pe nas, îmbrăcat într-un frac albastru cu butoniera înflorită de o panglică roșie ; un astfel de tînăr cîștiga o mie de franci pe lună, avînd doar îndatorirea de a da cîteva ore pe la un minister oarecare pentru a face mai nimic, unde se ducea tîrziu și de unde pleca totdeauna înainte de vreme. El își creaa, ca lordul Byron, ceasurile lui de desfătare și compunea versuri, se plimba la Tuileries, își lua un aer semeț, se arăta peste tot, la spectacole, la baluri, era admis în cercurile cele mai bune, cheltuindu-și toată leafa și înapoind astfel Franței tot ceea ce ea îi dădea, ba făcîndu-i și unele servicii. Și apoi, pe vremea aceea funcționarii erau răsfățați, ca Thuillier, de femeile frumoase, dădeau impresia că sînt plini de duh, nu mucezeau prea mult prin birouri. Împărătesele, reginele, prințesele, soțiile mareșalilor din acea fericită epocă aveau capriciile lor. Toate aceste frumoase femei nutreau pasiunea sufletelor nobile : le plăcea să protejeze. De aceea puteai să stai fără nici o grijă

douăzeci și cinci de ani într-un post înalt, să fii auditor sau raportor în Consiliul de stat, și să întocmești memorii pentru împărat, huzurind în mijlocul augustei lui familii. În același timp te distrayi, dar îți vedeai și de treabă, căci totul se făcea la iuțeală. Astăzi, însă, de când Parlamentul a creat specialiști pentru cheltuieli și a născocit acele capitole intitulate *Personal*, am ajuns mai rău ca niște soldați. Cele mai neînsemnate posturi atîrnă de o mie de păreri pentru că există o mie de stăpîni...

Bixiou

(întorcîndu-se în birou)

Chazelle a înnebunit. Unde vede el o mie de stăpîni?... A, poate în buzunar la el...

Chazelle

Să facem socoteala! Patru sute la capul Podului Concordiei, numit astfel fiindcă duce la Cameră, unde se desfășoară spectacolul eternei discordii dintre stînga și dreapta; alți trei sute la capătul străzii Tournon¹⁰⁴. Curtea regală, care trebuie să aibă și ea vreo trei sute, e silită deci să țină seama de șapte sute de voințe, peste capul împăratului, atunci cînd vrea să numească pe unul din protejații ei într-o slujbă oarecare...

Fleury

Asta înseamnă că într-o țară unde există trei puteri se poate face rămășag cu o mie contra unul că un funcționar, care nu-i protejat decît de el însuși, n-o să fie avansat niciodată.

Bixiou

(uitîndu-se cînd la Chazelle, cînd la Fleury)

Ah, copilașilor, încă nu v-ați dumirit că astăzi la stat e rost de stat.

Fleury

Din pricina guvernului constituțional.

Colleville

Domnilor... să nu facem politică aici !

Bixiou

Fleury are dreptate. Azi, domnii mei, a sluji statul nu mai înseamnă a sluji pe rege, care știe să pedepsească, dar să și răsplătească. Astăzi statul e toată lumea. Or, toată lumea asta nu se îngrijește de nimeni. A sluji pe toată lumea înseamnă a nu sluji pe nimeni. Nimeni nu se interesează de nimeni. Un slujbaș trăiește între aceste două negații ! Lumea n-are milă, n-are considerație, e fără inimă și fără minte ; toată lumea este egoistă, uită mîine serviciile de ieri. Poți fi un geniu administrativ de la vîrsta cea mai fragedă, ca domnul Baudoyer, un Chateaubriand al rapoartelor, un Bossuet al circulațiilor, un Canalis al memoriilor, un copil sublim al referatelor¹⁰⁵ ; există o lege jalnică împotriva geniului administrativ : legea avansării pe bază de medie. Această medie fatală rezultă din combinarea tabelelor legii asupra avansării cu tabelele asupra mortalității. E limpede că intrînd într-o administrație oarecare la vîrsta de optsprezece ani, nu vei obține o leafă de optsprezece sutare decît la treizeci de ani ; iar viața lui Colleville ne arată că, spre a cîștiga șase mii, la cincizeci de ani, destoinicia unei neveste, sprijinul mai multor pairi ai Franței, sau al mai multor deputați cu trecere nu folosesc la nimic. Nu există carieră liberă și independentă în care un tînăr trecut prin școli, vaccinat la timp, cu armata făcută, cu mintea întreagă, dar fără să aibă o inteligență strălucită, să nu-și poată strînge, în decurs de doisprezece ani, un capital de patru sute cincizeci de franci, reprezentînd venitul perpetuu al sim-

briei noastre trecătoare, căci ea nu e nici măcar pe viață. În acest timp, un băcan își face o rentă de zece mii de franci și ajunge la faliment sau prezidează tribunalul comercial. Un pictor mizgălește un kilometru de pînă și e decorat cu Legiunea de Onoare sau rămîne un ilustru necunoscut. Un om de litere e profesor de ceva sau jurnalist cu o sută de franci mia de rînduri și scrie foiletoane sau înfundă pușcăria pentru un pamflet în care a spus adevărul, supărînd pe iezuiți, lucru ce capătă o importanță uriașă, căci face din el un om politic. În sfîrșit, un trîntor care n-a făcut nimic — fiindcă sînt și trîntori care fac cîte ceva — lasă în urma lui o droaie de datorii și o văduvă care le plătește, în timp ce un preot ajunge episcop *onorific*. Un vodevilist devine proprietar, chit că n-a compus niciodată, ca du Bruel, un vodevil întreg. Un băiat deștept și cumpătat, care a început camăta cu un foarte mic capital, ca domnișoara Thuillier, ajunge să cumpere un sfert din brevetul unui agent de schimb. Să mergem mai jos. Un conțopist poate fi notar, un vînzător de haine vechi are o rentă de o mie de taleri, cei mai nenorociți lucrători pot să devină fabricanți, în timp ce în mișcarea de rotație a acestei civilizații, care confundă împărțirea la infinit cu progresul, un Chazelle, care trăiește cu douăzeci și două de băncuțe pentru fiecare membru al familiei — războindu-se cu croitorul și cu cizmarul și umplîndu-se de datorii — nu înseamnă nimic. Pe deasupra se mai și *tîmpește* ! Atunci, ce-i de făcut, domnii mei ? Nimic, decît să luăm o mare hotărîre, să ne dăm cu toții demisia !... Fleury și dumneata, Chazelle, croiți-vă alt drum și încercați să deveniți doi oameni mari !...

C h a z e l l e

(*liniștit de discursul lui Bixiou*)

Mulțumesc.

(*Risete generale.*)

B i x i o u

N-ai dreptate. În situația dumitale aș ieși înaintea secretarului general.

C h a z e l l e

(*tulburat*)

Și ce mi-ar putea spune el ?

B i x i o u

Chazelle, Odry îți va spune, cu mai multă bunăvoință decît ar face-o des Lupeaulx, că pentru dumneata singurul loc liber este în Piața Concordiei.

P a u l m i e r

(*ținînd în brațe burlanul sobei*)

Drace, Baudoyer o să te certe, cară-te !

F l e u r y

Iar frica de Baudoyer ! Ah, ce lighioaie aveți și voi aici ! Cît despre domnul Roubourdin, ăsta da, om. Mi-a pus lucrarea pe masă, mi-a dat trei zile ca s-o fac... ei bine, o va avea chiar azi, la ora patru. Dar nu se ține pe urmele mele, spre a mă împiedica să stau de vorbă cu prietenii.

B a u d o y e r

(*băgînd capul pe ușă*)

Domnilor, știți că, dacă aveți dreptul să criticați sistemul Camerei sau mersul administrației, o puteți face în altă parte, nu la serviciu ! (*Adresîndu-se lui Fleury.*) Dumneata ce cauți aici ?

Fleury
(cu obrăznicie)

Am venit să-i anunț pe dumnealor că se petrec schimbări mari. Du Bruel e chemat la secretariatul general, iar Dutocq se bagă pe fir. Toată lumea se întreabă care din doi va fi numit.

Baudoyer

Asta nu-i treaba dumitale. Du-te la biroul dumitale și nu mai tulbura liniștea oamenilor mei...

Fleury
(din prag)

Ar fi o mare nedreptate dacă Rabourdin *ar înghiți* așa ceva! Pe cinstea mea, eu aș pleca din minister. (*Intorcându-se din drum.*) Ți-ai găsit anagrama, taică Colleville?

Colleville

Da, iat-o.

Fleury
(aplecându-se peste biroul lui Colleville)

Formidabil! Formidabil! Iată ceea ce nu va întârzia să se întâmple, dacă guvernul își continuă meseria lui de ipocrit. (*Face semn către slujbașii pe care-i ține din scurt Baudoyer.*) Dacă guvernul și-ar da pe față intențiile, în mod sincer, fără nici un gând ascuns, atunci liberalii ar ști ce au de făcut. Un guvern care ridică împotriva lui pe cei mai buni prieteni, pe niște bărbați ca aoeia de la *Débats*¹⁰⁶, ca Chateaubriand și Royer-Collard¹⁰⁷, e demn de milă.

Colleville

(după ce și-a consultat colegii)

Uite ce, Fleury, dumneata ești un băiat bun, dar nu face politică aici; nici nu-ți dai seama cât rău ne cauzezi...

Fleury

(sec)

La revedere, domnii mei. Mă duc să lucrez. (Se întoarce și vorbește încet cu Bixiou.) Se zice că doamna Colleville a intrat în contact cu congregația.

Bixiou

Pe unde?...

Fleury

(izbucnind în ris)

Intotdeauna ești gata cu replica!

Colleville

(neliniștit)

Ce vorbiți acolo?

Fleury

Teatrul nostru a încasat ieri o mie de taleri cu piesa cea nouă, deși e doar la a patruzecia reprezentație. Ai putea veni s-o vezi, are niște decoruri superbe.

În timpul ăsta, des Lupeaulx îl primea la secretariat pe du Bruel, urmat la doi pași de Dutocq. Des Lupeaulx aflase de la valetul său că domnul de La

Billardière murise şi, spre a face plăcere celor doi miniştri, voia să publice chiar în seara aceea un articol necrologic.

— Bună ziua, dragă du Bruel, spuse semiministrul către subşef, văzîndu-l că intră şi lăsîndu-l să stea în picioare. Ai aflat vestea? De La Billardière a murit, cei doi miniştri erau lîngă el cînd a fost împărtaşit. Bietul om a ţinut morţiş să-l recomande pe Rabourdin, spunînd că ar fi nenorocit să închidă ochii înainte de a şti că succesorul său va fi acela care i-a ţinut mereu locul. Se pare că agonia e o chestiune în care mărturiseşti totul... Ministrul s-a angajat cu atît mai mult cu cît intenţia lui, ca şi a Consiliului, este să răsplătească numeroasele servicii ale domnului Rabourdin (*înalţă capul*), şi Consiliul de stat face apel la priceperea sa. Se spune că domnul de La Billardière părăseşte diviziunea răposatului său tată şi că trece la Comisiunea justiţiei; e ca şi cum regele i-ar face un cadou de o sută de mii de franci; postul acesta e ca un scaun de notar şi se poate vinde. Vestea asta va produce bucurie în diviziunea dumitale, căci era de aşteptat ca Benjamin să fie numit acolo. Du Bruel, trebuie să însăilăm zece sau douăsprezece rînduri în stil de *cronică pariziană* despre acest om cumsecade; miniştrii îşi vor arunca ochii asupra lor. (*Citeşte ziarele.*) Ştii ceva despre viaţa bătrînului de La Billardière?

Du Bruel făcu un gest din cap prin care îşi mărturisîi ignoranţa.

— Nimic? continuă des Lupeaulx. Ei bine, a fost amestecat în tulburările din Vendeea¹⁰⁸, a fost unul din confidenţii defunctului rege. Ca şi domnul conte de Fontaine, n-a vrut să se alăture nici în ruptul capului Primului Consul. A fost niţel şuan. S-a născut în Bretagne, dintr-o familie de parlamentari atît de tînără, că a fost înnobilat de Ludovic al XVIII-lea. Vîrsta? N-are importanţă. Adu-o cît mai bine din condei, ceva cam aşa: *Fidelitatea, care nu s-a dezminţit niciodată... o credinţă luminată în Dumnezeu...*

(săracul de el, avea mania de a nu da niciodată pe la biserică) fă-l un *slujitor devotat*... Pomeneste în treacăt că a fost în stare să cînte imnul lui Siméon la urcarea pe tron a lui Carol al X-lea. Contele d'Artois îl prețuia mult pe de La Billardiére fiindcă a avut nenorocul să se amestece în afacerea Quiberon¹⁰⁹ și să ia totul asupra lui. Înțelegi?... De La Billardiére a apărut pe rege într-o broșură publicată ca răspuns la o istorie neobrăzată a Revoluției, făcută de un jurnalist, așa că poți pune accentul pe devotament. Mă rog, cîntărește bine cuvintele, în așa fel ca celelalte ziare să nu ne sară în cap, și adu-mi articolul. Ai fost ieri la Rabourdin?

— Da, *excelență*, făcu du Bruel. Ah, vă cer iertare...

— Nu-i nici un păcat, răspunse des Lupeaulx, rîzînd.

— Soția lui era încîntător de frumoasă, continuă du Bruel. Nu există două femei ca ea în Paris; pot fi unele tot atît de inteligente, dar nu cu o inteligență atît de plăcută ca a ei. S-ar putea să existe o femeie mai frumoasă decît Célestine, dar nu și atît de variată în frumusețea ei. Doamna Rabourdin e cu mult superioară doamnei Colleville! spuse vodevilistul amintindu-și de aventura mai veche a lui des Lupeaulx. Flavie își datorează faima relațiilor cu bărbații, în timp ce doamna Rabourdin și-o datorează numai sieși, e foarte deșteaptă. Nu-i recomandabil să rostești o taină, în latinește, în fața ei. Dacă eu aș avea o soție ca ea, cred că aș putea să ajung oriunde.

— Ai mai mult duh decît îi e îngăduit unui autor să aibă, răspunse des Lupeaulx cu un gest de vanitate.

Apoi se întoarse și-l zări pe Dutocq, căruia îi spuse:

— A, bună ziua, Dutocq! Te-am chemat spre a te ruga să-mi împrumuți colecția dumatăle din Charlet, dacă o ai întreagă. Contesa nu cunoaște nimic din Charlet.

Du Bruel se retrase.

— De ce vii fără să fii chemat? i se adresă cu

asprime des Lupeaulx lui Dutocq, după ce rămaseră singuri. Ce, s-a aprins țara, de vii să mă deranjezi la ora zece, tocmai când trebuie să iau dejunul cu excelența-sa ?

— Tot ce se poate, domnule... zise Dutocq. Dacă aș fi avut cinstea să vă văd azi-dimineață, n-ați mai fi făcut, desigur, elogiul amicului Rabourdin, după ce l-ați fi citit pe al dumneavoastră făcut de dumnealui.

Dutocq își descheie redingota, scoase un sul de hîrtii vîrît la subsuoara stîngă și îl depuse pe biroul lui des Lupeaulx, într-un loc anume indicat. Apoi se duse să tragă zăvorul, temîndu-se să nu dea cineva peste ei. Iată ce citi secretarul general, la rubrica consacrată lui, în timp ce Dutocq închidea ușa :

DOMNUL DES LUPEAULX — Un guvern se compromite de-a dreptul folosind un asemenea om, specializat în poliția diplomatică. Acest personaj poate fi îndreptat cu succes împotriva piraților politici ai altor cabinete, dar e o greșeală de a-l folosi în poliția internă... E mai presus de spionul obișnuit, înțelege orice plan, știe să săvîrșească o nelegiuire necesară și să-și acopere cu dibăcie retragerea.“

Des Lupeaulx era analizat, cît se poate de succint, în cinci sau șase fraze care constituiau chintesența portretului biografic de la începutul acestei povestiri. De la primele cuvinte, secretarul general se simți judecat de un om mai tare ca el, dar, fără a-și dezvălui tainele în fața unui om ca Dutocq, voi să-și facă timp spre a cerceta pe îndelete această lucrare, care mergea departe și lovea drept la țintă. Des Lupeaulx îi arătă deci lui Dutocq o mutră calmă și gravă. Secretarul general, întocmai ca avocații și magistrații, ca diplomații și ca toți cei obligați să răscolească inima omenească, nu se mai miră de nimic. Deprins cu trădările, cu vicleșugurile dictate de ură, cu capcanele de tot felul, era în stare să pri-

mească o lovitură în spate, fără ca chipul lui să exprime ceva.

— Cum ți-ai însușit această piesă ?

Dutocq povesti cum a fost ajutat de noroc ; în timp ce-l asculta, pe fața lui des Lupeaulx nu se citea nici un semn de aprobare. De aceea, spionul își sfârși cu oarecare teamă povestirea pe care o începuse atît de triumfător.

— Dutocq, ți-ai vîrît singur mîna în foc, răspunse secretarul general, sec. Dacă vrei să nu-ți faci dușmani înverșunați, păstrează cea mai adîncă taină asupra acestei lucrări, care este de cea mai mare importanță și pe care, de altfel, eu o cunoșteam.

Des Lupeaulx îi făcu semn să plece, cu una din acele priviri mai expresive decît orice vorbă.

„Ah, nemernicul de Rabourdin și-a vîrît coada și aici ! își spuse Dutocq, înspăimîntat la gîndul că a descoperit un rival în șeful său. El face parte din statul-major, în timp ce eu nu-s decît un cal de bătaie ! Nu m-aș fi așteptat la una ca asta !“

La toate celelalte pricini de dușmănie împotriva lui Rabourdin, se adăuga acum gelozia profesionistului contra unui confrate, una dintre cele mai cumplite fibre ale urii.

Rămas singur, des Lupeaulx căzu într-o meditație stranie. Instrumentul cărei puteri putea fi oare Rabourdin ?... Să se folosească de acest document neobișnuit ca să-l distrugă pe șeful de secție sau să se înarmeze cu el pentru a o cucerii pe soția lui ?... Misterul acesta rămînea foarte întunecat pentru des Lupeaulx, care parcurgea cu groază paginile dosarului din fața lui, unde toți oamenii cunoscuți de el erau judecați cu o ascuțime de necrezut. Il admira pe Rabourdin, deși se simțea lovit în inimă de el. Ora dejunului îl prinse pe des Lupeaulx cu fundat în lectura documentului.

— Excelența-sa vrea să știe dacă aveți de gînd să coboriți, il anunță valetul ministrului.

Ministrul lua totdeauna dejunul împreună cu soția sa, cu copiii și cu des Lupeaulx, fără servitori. Masa de dimineață este singurul moment de intimitate pe care oamenii de stat și-l pot îngădui în iureșul treburilor lor copleșitoare. Dar, cu toate zăgazarile prin care el își apără cu dibăcie ceasul acesta de conversație intimă, consacrându-se în întregime familiei și simțămintelor lor, mulți nepoștiți, mai mari sau mai mici, izbutesc să treacă peste aceste zăgazuri. Treburile tulbură adesea tihna aceasta ministerială, așa cum s-a întâmplat și în momentul acela.

— Credeam că Roubourdin e un om mai presus de funcționarii obișnuiți, dar iată că, numai la zece minute după moartea lui de La Billardiére, ce crezi că-i trece prin cap? să-mi trimită prin La Brière un bilet cu adevărat surprinzător. Citește, îi spuse ministrul lui des Lupeaulx, întinzându-i o bucată de hîrtie pe care o răsucea între degete.

Prea nobil pentru a se gândi la sensul rușinos pe care moartea lui de La Billardiére îl dădea scrisorii sale, Roubourdin i-o înmînase lui La Brière, care-i adusese de altfel vestea acestei morți. Des Lupeaulx citi cele ce urmează :

„Excelență,

Dacă douăzeci și trei de ani de servicii credincioase pot să merite o favoare, rog pe excelența-voastră să-mi acorde o audiență chiar astăzi, fiind vorba de o chestiune de care atîrnă cîntecul meu.“

Urmau formulele de respect.

— Bietul om! rosti des Lupeaulx pe un ton de compătimire care lăsa pe ministru să plutească în eroarea lui. Sîntem singuri, chemați-l acum. După Cameră aveți consiliu, pe urmă excelența-voastră trebuie să răspundă astăzi opoziției, așa că nu văd altă oră cînd l-ați putea primi.

Des Lupeaulx se ridică, chemă valetul, îi dădu un ordin, apoi se întoarse și se așeză la masă.

„Il las pentru desert“, își spuse el.

Ca toți demnitarii din timpul Restaurației, ministrul era un om trecut de vîrstă. Carta dăruită de Ludovic al XVIII-lea avea cusurul de a lega mîna suveranilor, silindu-i să încredințeze destinele țării cvadragenarilor din Camera deputaților și septagenarilor din Camera pairilor, lipsindu-i de dreptul de a pune un om cu talent politic acolo unde trebuia, închizînd ochii în fața tinereții sau a sărăciei lui. Numai Napoleon a îndrăznit să folosească oameni tineri după bunul lui plac, fără să fie constrîns de nici un considerent exterior. De aceea, după prăbușirea acestei mari voințe, puterea a fost sărăcită de energii. Or, a pune moliciunea în locul vigoarei este un contrast mai primejdios în Franța decît în orice altă țară. În general, miniștrii numiți la bătrînețe s-au dovedit mediocri, în timp ce miniștrii tineri au făcut cinste monarhiilor europene și republicilor ale căror treburi au fost chemați să le conducă. Lumea își amintește încă de lupta dintre Pitt și Napoleon ¹¹⁰, doi oameni care au avut în mîna lor frînele politice la o vîrstă cînd alții, ca Henri de Navarre, Richelieu, Mazarin, Colbert, Louvois, d'Orange, Guise, La Rovère ¹¹¹, Machiavel, în sfîrșit toți oamenii mari celebri, porniți de jos sau născuți în jurul tronurilor, începeau abia să guverneze. Convențiunea, model de energie, a fost formată în mare parte de capete tinere; nici un suveran n-ar trebui să uite că ea a putut să opună Europei paisprezece armate; politica ei, atît de fatală în ochii acelor care se declară pentru o putere zisă absolută, nu a fost mai puțin dictată de adevăratele principii ale monarhiei, căci ea s-a comportat ca un mare rege. După zece sau doisprezece ani de lupte parlamentare, după ce a cunoscut bine politica și și-a istovit forțele în ea, acest ministru a fost înscăunat cu adevărat de un partid care îl socotea ca pe omul său de afaceri. Din fericire pentru el, era mai aproape de șaizeci de ani, decît de cincizeci; dacă ar mai fi avut încă oarecare

vigoare tinerească, ar fi fost repede zdrobit. Dar, obișnuit să renunțe, să se retragă, apoi să se întoarcă iar la datorie, el se lăsa lovit rînd pe rînd și de propriul său partid și de opoziție, și de Curte și de cler, opunîndu-le puterea de inerție a unei materii în același timp și maleabilă și rezistentă ; în plus, se bucura de beneficiul slăbiciunii sale. Torturat de mii de probleme de guvernare, mintea lui, întocmai ca a unui avocat bătrîn după ce și-a terminat pledoaria, nu mai avea acea vioiciune a spiritelor solitare, nici acea hotărîre promptă a oamenilor deprinși de timpuriu cu acțiunea, lucru ce se observă la militarii tineri. Nici nu s-ar fi putut să fie altfel ! Totdeauna sîcîise în loc să cumpănească, criticase efectele în loc să cerceteze cauzele, și avea, mai ales, capul plin de mii de reforme pe care un partid le impune șefului său, de programe pe care interesele particulare le ridică în fața unui orator cu viitor, copleșindu-l de planuri și de sfaturi ce nu pot fi executate. Departe de a fi odihnit, cînd ajunsese ministru era obosit de atîtea opintiri și de atîtea poticniri. Apoi, cînd se instalează în scaunul mult rîvnitei demnități, se văzu încurcat în mii de tufișuri spinoase, avînd de împăcat mii de voințe contrare. Dacă oamenii de stat din timpul Restaurației ar fi putut să-și urmeze propriile lor idei, meritele lor ar fi fost, fără îndoială, mai puțin expuse criticii ; dar, dacă vrerile lor au fost tîrîte în luptă, vîrsta i-a ferit de a mai desfășura acea rezistență pe care poți s-o opui, la începutul vieții, intrigilor josnice și nobile totodată, care îl învingeau uneori pe Richelieu și în mreжіle cărora avea să se lase prins, într-o sferă mai puțin înaltă, Rabbourdin. După hărțuielile primelor lor lupte, oamenii aceștia, mai curînd îmbătrîniți decît bătrîni, se loveau de hărțuielile ministeriale. Astfel, ochii lui se încețoșau tocmai cînd trebuiau să aibă agerimea vulturului, spiritul îi obosea tocmai cînd trebuiau să-și ascută istețimea.

Ministrul, căruia Rabourdin voia să i se spovedască, asculta în fiecare zi tot felul de oameni de o netăgăduită valoare, care-i exprimau teoriile cele mai ingenioase, aplicabile sau inaplicabile în afacerile Franței. Oamenii aceștia, care nu cunoșteau greutățile politicii în ansamblu, asaltau pe ministru la întoarcerea dintr-o bătălie parlamentară, dintr-o luptă cu tainicele nerozii de la Curte, în ajunul unei înfruntări cu opinia publică, ori a doua zi după o chestiune diplomatică ce dezbină guvernul în trei grupe cu păreri diferite. În asemenea situație, un om de stat nu poate să primească decît cu un căscat firesc prima frază în care e vorba de a pune mai multă ordine în treburile publice. Nu era dîneu la care cei mai îndrăzneți speculanți, oamenii din culisele financiare și politice să nu rezume într-un cuvînt cu greutate părerile bursei și ale băncilor, opiniile smulse din gura diplomaților, precum și planurile relative la situația Europei. Ministrul avea însă în des Lupeaulx și în secretarul său particular un mic consiliu cu ajutorul căruia rumega această hrană și controla sau analiza interesele ce se exprimau prin atîtea voci abile. De aceea, nenorocirea lui, care este a tuturor miniștrilor sexagenari, era de a fi în răspăr cu toate dificultățile: cu jurnalismul, a cărui înăbușire surdă se încerca în epoca aceea, în locul unei desființări directe; cu chestiunea financiară, ca și cu chestiunile industriei; cu clerul, ca și cu chestiunea bunurilor naționale¹¹²; cu liberalismul, ca și cu Camera deputaților. După ce învățise puterea timp de șapte ani, ministrul credea că poate învăța în același fel toate problemele. E atît de firesc a voi să te menții prin mijloacele menite să te înalțe, încît nimeni nu îndrăznea să defăimeze un sistem născocit de mediocritate ca să placă spiritelor mediocre. Restaurația, la fel ca și revoluția poloneză, a demonstrat națiunilor, ca și prinților, cît valorează un om și ce li se poate întîmpla cînd nu-l au. Ultimul și cel mai mare păcat al oamenilor de

stat din timpul Restaurației a fost cinstea lor într-o luptă în care adversarii foloseau toate resursele pungășiilor politice, minciuna, calomniile, dezlănțuind împotriva lor, prin mijloacele cele mai nimicitoare, acele mase oarbe ce nu sînt în stare să înțeleagă decît dezordinea.

Rabourdin știa toate acestea. Dar el se hotărîse să arunce ultimul zar, ca un om obosit de joc, care mai încearcă o singură dată; atît numai că soarta îi dăduse ca adversar un trișor în persoana lui des Lupeaulx. Cu toate astea, oricît de mare ar fi fost agerimea minții lui, șeful de secție, mai priceput în administrație decît în optica parlamentară, nu cuprindea cu imaginația sa întreaga realitate: nu știa că marea lucrare, căreia își consacraseră toată viața, avea să devină pentru ministru o teorie și că era cu neputință ca omul de stat să nu-l confunde cu novatorii de la ora desertului sau cu palavragiile de la gura sobei.

În momentul cînd ministrul, în picioare, în loc să-l aștepte pe Rabourdin, se gîndea la François Keller și era atent numai la soția lui, care îi întindea un ciorchine de strugure, ușierul anunță pe șeful de secție. Des Lupeaulx cîntărise bine dispoziția în care se afla omul de stat, preocupat de improvizațiile sale, încît, văzînd că ministrul e prins de soția lui, ieși înaintea lui Rabourdin și-l fulgeră cu o primă frază.

— Excelența-sa și cu mine știm ceea ce te preocupă, dar să nu-ți fie teamă de nimic, spuse el cu o voce slabă. Nici de Dutocq, nici de nimeni altcineva, adăugă apoi cu glas tare.

— Nu te neliniști, Rabourdin, îi spuse excelența-sa cu bunătate, dar făcînd un pas înapoi.

Rabourdin înaintă în mod respectuos, iar ministrul nu se mai putu feri.

— Excelența-voastră va încuviința să-mi îngăduie a-i spune două vorbe în particular? făcu Rabourdin aruncînd excelenței o otheadă enigmatică.

Ministrul se uită la ceasul din perete și se îndreplă spre fereastră, urmat de sărmanul șef de secție.

— Când aş putea avea onoarea de a supune excelenței-voastre lucrarea mea, în scopul de a-i da explicații despre noul plan administrativ la care se referă documentul pe cale de a fi pătat...

— Un plan administrativ? făcu ministrul încrunțind din sprâncene și întrerupându-l. Dacă ai să-mi comunicii ceva în genul acesta, așteaptă ziua când vom lucra împreună. Azi am consiliu, apoi trebuie să dau un răspuns la Cameră în legătură cu incidentul ridicat ieri, la sfârșitul ședinței, de opoziție. Ziua dumitale de lucru cu mine este miercurea viitoare, ieri n-am lucrat, deoarece ieri nu m-am putut ocupa de treburile ministerului. Chestiunile politice m-au copleșit în dauna celor administrative.

— Imi depun, cu toată încrederea, onoarea în mîinile excelenței-voastre, spuse Roubourdin cu gravitate, și o rog să nu uite că nu mi-a acordat timpul necesar pentru o explicație imediată în legătură cu documentul sustras...

— N-avea nici o teamă, spuse des Lupeaulx, trecînd între ministru și Roubourdin, pe care-l întrerupse; în mai puțin de opt zile vei fi, fără nici o îndoială, numit.

Ministrul începu să rîdă, gîndindu-se la înflăcărarea lui des Lupeaulx pentru doamna Roubourdin, și o privi cu coada ochiului pe soția sa, care zîmbea. Roubourdin, nedumerit de jocul acesta mut, încercă să-i ghicească semnificația; îl scăpă din ochi, un moment, pe ministru, și excelența-sa folosi prilejul spre a se face nevăzut.

— Vom vorbi împreună despre astea, zise des Lupeaulx, în fața căruia șeful de secție se pomeni, nu fără surprindere, singur. Dar nu te mînia împotriva lui Dutocq, răspund eu pentru el.

— Doamna Roubourdin e o femeie încîntătoare, zise soția ministrului către șeful de secție, mai mult ca să-i spună ceva.

Copiii se uitau la Rabourdin cu o mare curiozitate. Rabourdin se aștepta la ceva solemn, dar se simțea ca un pește mare prins în plasa unui năvod subțire, și se zbătea de unul singur.

— Doamna contesă e prea îngăduitoare, rosti el.

— Voi avea oare plăcerea de a o vedea într-o miercuri ? spuse contesa. Adu-o aici, mă vei îndatora...

— Doamna Rabourdin primește miercurea, răspunse des Lupeaulx, care cunoștea banalitatea miercurilor oficiale. Dar, întrucît îi arătați atîta îngăduință, veți avea în curînd, dacă nu mă înșel, o serată intimă...

Soția ministrului se ridică în picioare, contrariată.

— De cînd ești dumneata maestrul meu de ceremonii ? ! îi spuse ea lui des Lupeaulx.

Cuvinte cu două înțelesuri, prin care își exprima nemulțumirea pricinuită de faptul că des Lupeaulx se amesteca în seratele ei intime, la care nu chema decît persoane alese pe sprînceană. Ieși, salutîndu-l pe Rabourdin. Des Lupeaulx și șeful de birou rămăseră astfel singuri în salonul cel mic unde ministrul lua dejunul în familie. Des Lupeaulx freca între degete scrisoarea confidențială pe care La Brière o adusese ministrului și pe care Rabourdin o recunoscuse.

— Dumneata nu mă cunoști încă, îi spuse el, zîmbind, șefului de secție. Dar vineri seara o să ne înțelegem perfect. Acum trebuie să primesc audiențe, ministrul le-a lăsat pe capul meu fiindcă el se pregătește pentru Cameră. Îți repet, însă, Rabourdin, n-avea nici o teamă.

Rabourdin pășea încet pe scări, zăpăcit de întorsătura neașteptată pe care o luau lucrurile. Se credea denunțat de Dutocq, și nu se înșela de loc ; des Lupeaulx avea în mîna lui documentul în care era judecat atît de aspru, totuși des Lupeaulx se purta frumos cu judecătorul său. Să-ți stea mintea în loc, nu alta ! Oamenii cinstiți înțeleg greu uneltirile încîlcite, și Rabourdin se pierdea în acest labirint, fără să poată ghici jocul pe care-l juca secretarul general.

„Sau n-a citit pasajul despre el, sau e îndrăgostit de soția mea !“

Acestea fură cele două gânduri la care se opri șeful de secție pe cînd străbătea curtea, deoarece schimbul de priviri pe care-l surprinsese în ajun între Célestine și des Lupeaulx îi reveni în memorie cu iuteala unui fulger.

În timpul absenței lui Rabourdin, secția sa fu prada unei mari agitații, dat fiind că în ministere raporturile dintre slujbași și superiorii lor sînt atît de ordonate, încît, atunci cînd ușierul ministrului vine din partea excelenței-sale la un șef de secție, mai ales la ora cînd ministrul nu-i de văzut, se stîrnesc mari comentarii. Coincidența dintre această comunicare extraordinară și moartea domnului de La Billardière dădu de altfel o importanță neobișnuită acestui fapt, și domnul Saillard, de cum îl află din gura domnului Clergeot, se și duse să-l comenteze cu ginerele său. Bixiou, care lucra în clipa aceea cu șeful lui, îl lăsă să discute cu socrul său și trecu în secția Rabourdin, unde activitatea încetase cu totul.

Bixiou

(intrînd)

La dumneavoastră văd că nu s-a urcat temperatura, domnilor ! Habar n-aveți ce se petrece jos. *Virtuoasa Rabourdin* e pe ducă ! Da, e destituit ! A fost o scenă teribilă la ministru.

Dutoq

(privind spre Bixiou)

Adevărat ?

Bixiou

Cui ar putea să-i facă rău asta ? Dumitale, nu, în nici un caz ; dumneata vei deveni subșef, iar du Bruel șef. Domnul Baudoyer trece la diviziune.

Fleury

Fac rămăşag pe o sută de franci că Baudoyer n-o să fie niciodată şef de diviziune.

Vimeux

Susţin rămăşagul. Dumneata susţii, domnule Poiret?

Poiret

Eu ies la pensie la 1 ianuarie.

Bixiou

Cum, adică, n-o să-ţi mai vedem pantofii cu şireturi? ! Şi ce-o să se facă ministerul fără dumneata? Cine susţine rămăşagul meu?...

Dutoch

Nu-mi vine a crede că o să fiu numit subşef, aşa că voi paria la sigur. Domnul Rabourdin a fost numit; domnul de La Billardière l-a recomandat pe patul de moarte celor doi miniştri, deoarece îl mostra conştiinţa că a încasat leafa pentru un post a cărui treabă o făcuse tot timpul Rabourdin, şi, ca să-l lase să moară cu cugetul împăcat, miniştrii i-au făgăduit că-l vor numi pe Rabourdin, afară numai dacă nu vor fi alte ordine superioare.

Bixiou

Domnilor, faceţi toţi la un loc rămăşag cu mine, sînteţi şapte, căci vei intra şi dumneata, domnule Phellion. Mă prind pe o masă de cinci sute de franci, la *Rocher de Cancale*, că Rabourdin n-a fost numit în locul lui de La Billardière. Pe dumneavoastră n-o

să vă coste nici o sută de franci de fiecare, în timp ce eu pun la bătaie cinci sute. Ce mai vreți? Pri-miți? Primești și dumneata, du Bruel?

Phellion

(punînd pînă pe masă)

Cucoane, nu știu pe ce te bizui dumneata cînd faci propunerea asta aleatorie, căci *aleatorie* este cuvîntul. Dar greșesc folosind termenul de propunere; de fapt, vreau să spun *contract*. Rămășagul dumitale e un contract.

Fleury

N-ai dreptate, denumirea de contract nu se poate da decît înțelegerilor recunoscute de cod, iar codul nu se amestecă în rămășaguri.

Dutocq

A-l respinge înseamnă a-l recunoaște.

Bixiou

Aici ai dreptate, Dutocq!

Poiret

De acord!

Fleury

Așa-i. E ca și cum ai refuza să-ți plălești datoriile, asta înseamnă a le recunoaște.

Thuillier

Ați devenit niște jurisconsulți teribili.

Poiret

Sînt tot atît de curios ca și domnul Phellion să știu pe ce anume se bizuie domnul Bixiou...

B i x i o u

(*strigînd tare spre biroul lui du Bruel*)

Primeşti, du Bruel ?

D u B r u e l

(*venind la ei*)

Naiba să vă ia, domnilor ! Am de făcut ceva greu, un anunţ despre moartea domnului de La Billardièrè. Vă implor, puţină tăcere, o să rideţi şi o să faceţi rămăşaguri după aceea.

T h u i l l i e r

O să rideţi, dumneata îmi furi calambururile ¹¹³ !

B i x i o u

(*îndreptîndu-se spre du Bruel*)

Ai dreptate, du Bruel, elogiul răposatului e un lucru destul de greu de întocmit ; i-aş fi făcut mai cîrînd caricatura !

D u B r u e l

Atunci, ajută-mă, Bixiou !

B i x i o u

Cu plăcere, deşi asemenea articole ies mai bine dacă le scrii în timp ce mîncîci.

D u B r u e l

O să mîncăm împreună. (*Citeşte.*) „Biserica şi monarhia pierd în fiecare zi pe cîte unul dintre cei ce s-au luptat pentru ele în epocile revoluţiei...”

Bixiou

Rău. Eu aş scrie : „Moartea face victime mai ales printre cei mai bătrini apărători ai monarhiei şi cei mai credincioşi slujitori ai regelui, al cărui suflet e îndurerat de aceste pierderi. (*Du Bruel scrie repede.*) Domnul baron Flamet de La Billardière a murit azi-dimineaţă în urma unei hidropizii, provocată de o afecţiune a inimii...” Înţelegi, interesul este să arătăm că şi în birouri există inimi. Ții să facem şi un sos despre suferinţele regaliştilor în timpul Teroarei ? Mă rog, n-ar fi rău ! Dar nu, fiţuicile din opoziţie vor spune că suferinţele acestea au pornit mai mult de la stomac decît de la inimă. Mai bine să nu pomenim nimic. Ce-ai scris mai departe ?

D u B r u e l

(citind)

„Coborînd dintr-o veche viţă de parlamentari...”

Bixiou

Foarte bine ! E poetic, iar „viţă” sună a adevăr.

D u B r u e l

(continuînd)

„...în care devotamentul pentru tron era ereditar, întocmai ca şi păstrarea credinţei strămoşilor noştri, domnul de La Billardière...”

Bixiou

Eu aş spune *domnul baron*.

D u B r u e l

Numai că nu era încă în 1793.

B i x i o u

N-are importanță. După cum știi, în timpul Imperiului, Fouché, povestind o anecdotă despre Convențiune, și aducînd vorba despre Robespierre, care i se adresa lui, spunea: „Robespierre mi-a ordonat: *Duce d'Otrante*¹¹⁴, *dumneata vei lua în primire primăria!*” Așa că avem un precedent.

D u B r u e l

Dă-mi voie să notez anecdota asta. Totuși, să nu punem *baron*, fiindcă am păstrat pentru la urmă titlurile cu care a fost încărcat din plin.

B i x i o u

Aha, lovitura de teatru, tabloul final al articolului.

D u B r u e l

Ascultă: „Numind pe domnul de La Billardièrre baron, gentilom...”

B i x i o u

(*aparte*)

Și încă ce gentilom!

D u B r u e l

(*în continuare*)

„...al palatului etc., regele a răsplătit toate serviciile aduse de slujitorul care a știut să impace severitatea impusă de funcțiunile sale cu blîndețea obișnuită a Bourbonilor, precum și curajul vendeanului care nu și-a îndoit genunchii în fața idolului imperial. El lasă un fiu, care-î moștenește devotamentul și virtuțile etc. ...”

Bixiou

Nu ți se pare că tonul e prea pretențios, prea colorat? Eu aş tempera puțin poezia asta : „Idol imperial“, „îndoit genunchii“, ce zici ? Se resimte vodevilul, în dauna stilului din pămînteasca proză. Eu aş zice : „Făcea parte dintre cei puțini care etc. ...“ Simplifică, e vorba doar de un om simplu.

Du Bruel

Iată o frază bună pentru un vodevil. Tu ai putea să dai lovitura în teatru, Bixiou !

Bixiou

Ce-ai scris în legătură cu afacerea Quiberon ? (*Celălalt citește.*) Nu-i bine. Iată cum aş scrie eu : „Într-o lucrare publicată de curînd, el a luat asupra lui toate nenorocirile expediției de la Quiberon, dovădind un devotament care nu se dădea îndărăt de la nici un sacrificiu“. E fin, spiritual și îl reabilitezi pe de La Billardièrre.

Du Bruel

Față de cine ?

Bixiou

(*grav ca un preot care se urcă la amvon*)

Față de Hoche și Tallien¹¹⁵. Ce, nu cunoști istoria ?

Du Bruel

Nu. M-am abonat la colecția lui Baudoin, dar n-am avut încă timp s-o răsfoiesc ; în ea nu se găsesc subiecte pentru vodeviluri.

Phellion
(în pragul uşii)

Am vrea să ştim cu toţii, domnule Bixiou, ce te poate îndemna să crezi că respectabilul şi cinstitul domn Rabourdin, care ţine interimatul diviziunii de nouă luni, care-i cel mai vechi şef de secţie din minister şi pe care ministrul l-a chemat la el după ce a venit de la domnul de La Billardière, nu va fi numit şef de diviziune ?

Bixiou

Tătuca Phellion, dumneata cunoşti ceva geografie ?

Phellion
(umflându-se în pene)

Domnul meu, mă mîndresc chiar.

Bixiou

Dar istorie ?

Phellion
(cu modestie)

Oarecum.

Bixiou
(studiindu-l)

Diamantul de la cravată nu ţi-e prins bine, are să-ţi cadă. Ei bine, dumneata nu cunoşti inima omenească, în această privinţă n-ai ajuns decît pînă la marginile Parisului.

Poiret
(încet, către Vimeux)

Marginile Parisului ? Mi se pare că era vorba de domnul Rabourdin.

Bixiou

Secția Rabourdin face rămăşag, toată, cu mine?

Toţi

Da.

Bixiou

Du Bruel, şi tu?

Du Bruel

Te cred! Avem tot interesul ca şeful nostru să fie numit, căci atunci toţi din secția noastră vom avansa cu o treaptă.

Thuillier

Cu o treaptă! (*Incet, către Phellion.*) N-ar fi rău, ce zici?

Bixiou

Atunci să facem rămăşagul. Şi iată pe ce mă bizui: o să înţelegi greu, dar, în sfîrşit, am să v-o spun. Domnul Rabourdin are tot dreptul să fie numit (*se uită la Dutocq*), deoarece vechimea, meritele şi cinstea lui sînt recunoscute, preţuite şi răsplătite. Bineînţeles numirea sa este în interesul însuşi al administraţiei. (*Phellion, Poirot şi Thuillier ascultă fără să priceapă şi stau ca nişte oameni care încearcă să vadă prin întuneric.*) Ei bine, în virtutea acestor aprecieri şi merite, recunoscînd că măsura este dreaptă şi înţeleaptă, fac rămăşag că ea nu se va întimpla. Da, da, se va solda cu o înfrîngere, cum s-au soldat expediţiile din Boulogne şi din Rusia, în care geniul avea de partea lui toţi sorţii de izbîndă. Va fi înfrîntă cum e înfrîntă la noi orice măsură ce pare justă şi bună. Pe chestia asta mă prind în joc şi cu dracul.

Du Bruel

Şi cine are să fie numit?

Bixiou

Cu cit îl analizez mai bine pe Baudoyer, cu atât am impresia că el întrunește toate calitățile contrare ; în consecință, el va fi șeful diviziunii.

Dutocq

(scos din sărite)

Dar domnul des Lupeaulx, care m-a chemat la dînsul pentru a-mi cere albumul meu cu desene de Charlet, mi-a spus că domnul Roubourdin are să fie numit, și că tînărul de La Billardi re va trece ca referent la Justiție.

Bixiou

Numit ! Numit ! Numirea n-o să se semneze în decurs de zece zile. Ea se va face de Anul Nou. Uite, privi i-l pe șeful vostru, colo, în curte, și spuneți-mi dacă *Virtuoasa Roubourdin*, cum i-am spus eu, are înfățișarea unui om care se bucură de favoare ; pare mai degrabă că-i destituit ! (*Fleury se repede la ferestră.*) La revedere, domnilor ; mă duc să-l înștiințez pe domnul Baudoyer că dumneavoastră l-a i numit pe domnul Roubourdin, asta o să-l înfurie pe omul acesta evlavios ! După aceea am să-i vorbesc despre rămășagul nostru, ca să-i vină inima la loc. Noi numim asta în teatru peripeție, nu-i aș , du Bruel ? La urma urmei, ce-aș putea pierde ? Dar, dacă voi c știga, o să mă facă subșef. (*Iese.*)

Poiret

Toată lumea spune despre domnul ăsta că are duh ; ei bine, eu, unul, n-am putut să înțeleg niciodată nimic din pălăvrăgelile lui. (*Continuă să scrie.*) Il ascult, îl ascult, aud vorbe peste vorbe, dar nu văd nici un sens. Vorbește despre marginile Parisului în legătură cu inima omenească și (*lasă pana din m n *

și se duce la sobă) spune că se prinde în joc și cu dracul în legătură cu expedițiile din Rusia și Boulogne! Mai întâi trebuie să cădem de acord cum că dracul joacă și el, și apoi să știm ce joc anume! Eu văd în primul rînd jocul de domino... (*Își suflă nasul.*)

Fleury

(*întrerupînd*)

E ora unsprezece, moș Poiret își suflă nasul!

Du Briel

Așa-i... S-a și făcut unsprezece! Am șters-o la secretariat.

Poiret

Unde eram?

Thuillier

La domino, la Domnul, căci e vorba de drac, și dracul e un suzeran fără cartă. Dar asta trage mai curînd a *poantă* decît a calambur. Țsta e un joc de cuvinte. De altfel, nu văd deosebirea între un joc de cuvinte și...

(*Intră Sébastien pentru a lua circularele ce trebuie semnate și verificate.*)

Vimeux

Iată-l pe tînărul nostru cel frumos! Ai ajuns la capătul suferințelor, o să fii încadrat! Domnul Rabourdin va fi numit. Nu degeaba ai fost ieri la serata doamnei Rabourdin. Ce fericit ești că poți să te duci acolo! Se zice că iau parte niște femei superbe.

Sébastien

Habar n-am.

Fleury

Dar ce, ești orb ?

Sébastien

Nu-mi place să mă uit la ceea ce știu că nu voi avea.

Phellion

(încântat)

Bine spus, tinere.

Vimeux

Fii cu băgare de seamă, doamna Rabourdin e o femeie încântătoare.

Fleury

Aș, e prea slabă. Am văzut-o la Tuileries ; îmi place mai mult Percilliée, maestra de balet, victima lui Castaing.

Phellion

Dar ce poate să aibă comun o actriță cu nevasta unui șef de secție ?

Dutocq

Amîndouă joacă teatru.

Fleury

(uitîndu-se chiorîș la Dutocq)

Fizicul n-are nici o legătură cu moralul, și dacă dumneata vrei să spui cu asta că...

Dutocq

Nu vreau să spun nimic.

Fleury

Ei bine, știi cine are să fie numit șef de secție?

Toți

Cine?

Fleury

Colleville.

Thuillier

De ce?

Fleury

Doamna Colleville a sfârșit prin a apuca drumul cel mai scurt... drumul bisericii...

Thuillier

(sec)

Sînt un prieten prea bun al lui Colleville pentru a nu te ruga, domnule Fleury, să nu vorbești cu ușurință despre soția lui.

Phellion

Femeile, care n-au nici un mijloc de apărare, n-ar trebui să constituie subiecte de discuție în conversațiile noastre...

Vimeux

Cu atît mai mult cu cît frumoasa doamnă Colleville n-a voit să-l primească pe Fleury; el o defăimează din răzbunare.

Fleury

N-a voit să mă primească pe același picior de egalitate cu Thuillier, dar tot m-am dus...

Cind?... Unde?... Sub fereastra ei?...

Cu toate că Fleury era temut în birouri pentru îndrăzneala lui, de astă dată primi în tăcere ultima frază a lui Thuillier. Această resemnare, care-i surprinse pe slujbași, avea drept cauză o chitanță de două sute de franci, cu o semnătură destul de îndoielnică, pe care Thuillier urma să o prezinte domnișoarei Thuillier, sora lui. După această ciorovăială se făcu o tăcere adâncă. Fiecare se apucă de lucru și-și văzu de treabă, de la ora unu pînă la trei. Du Bruel nu se mai întoarse.

Către orele trei și jumătate, pregătirile de plecare — periatul pălăriilor, schimbarea veșmintelor — încep simultan în toate birourile ministerului. Această fericită jumătate de oră, consacrată micilor griji domestice, scurtează și mai mult șederea la birou. În această vreme, odăile prea încălzite se răcoresc, duhoarea particulară a birourilor se împrășteie, tăcerea coboară din nou. La orele patru nu se mai află acolo decît adevărații slujbași, aceia care își iau rolul în serios. Un ministru și-ar putea cunoaște oamenii care muncesc numai dînd o raită prin minister la ora patru fix, spionaj pe care însă nici unul dintre aceste personaje grave nu și-l îngăduie.

La ora patru, o parte dintre șefi se întîlniră în curte și se opriră puțin spre a-și împărtăși părerile cu privire la evenimentul zilei. În general, pornind în grupuri de cîte doi, sau de cîte trei, părerile erau în favoarea lui Roubourdin; cei cu mai multă experiență, însă, ca domnul Clergeot, dădeau din cap, spunînd: *Habent sua sidera lites*¹¹⁶. Saillard și Baudoyer fură ocoliți pe nebăgate de seamă, deoarece nimeni nu știa ce să le spună în legătură cu moartea lui de La Billardièrre și fiecare își dădea seama că Baudoyer putea să rivnească postul, cu toate că nu i se cuvenea.

Cînd ginerele și socrul ajunseră la o oarecare despărțare de minister, Saillard rupse tăcerea, spunînd :

— Merge cam greu în ceea ce te privește, dragul meu Baudoyer.

— Nu înțeleg, răspunse șeful, la ce s-o fi gîndit Elisabeth cînd l-a trimis în goană pe Godard să ia un pașaport pentru Falleix. Godard mi-a spus că a închiriat o diligență, sfătuită de unchiul Mitral, și că la ora asta Falleix e în drum spre provincia lui.

— O fi vorba de vreo afacere în negoțul nostru, zise Saillard.

— Negoțul nostru cel mai important, în momentul de față, este de a ne gîndi la postul domnului de La Billardiére.

Ajunseseră lingă Palais-Royal, în strada Saint-Honoré, cînd Dutocq îi salută și se apropie de ei.

— Domnule, îi șopti el lui Baudoyer, dacă pot să vă fiu de folos cu ceva în împrejurările prin care treceți, vă stau la dispoziție și vă asigur că nu vă sînt mai puțin devotat decît domnul Godard.

— O asemenea stăruință e cel puțin mîngîietoare, răspunse Baudoyer, îți dai seama că te bucuri de stima unor oameni cumsecade.

— Dacă ați găsi de cuviință să vă slujiți de influența dumneavoastră spre a mă numi subșef, dîndu-i lui Bixiou gradul de șef, ați face fericirea a doi oameni care vor fi în stare de orice pentru înălțarea dumneavoastră în grad.

— Îți bați joc de noi, domnule ? zise Saillard, holbînd ochii la el.

— Departe de mine un asemenea gînd, răspunse Dutocq. Vin de la imprimeria jurnalului, unde am dus, din partea domnului secretar general, articolul despre domnul de La Billardiére. Dar celălalt articol pe care l-am citit acolo m-a făcut să am cea mai înaltă stimă pentru meritele dumneavoastră. Cînd va sosi momentul să se termine cu Roubourdin, eu voi fi acela care îi voi da lovitura de grație, binevoiți a vă aminti de aceasta.

Dutocq dispăru.

— Să mor dacă înțeleg ceva, zise casierul uitându-se la Baudoyer, ai cărui ochi mici arătau o uimire neobișnuită. Trebuie să cumpărăm jurnalul, diseară.

Cînd Saillard și ginerele lui intrară în salonul de la parter, găsiră acolo, în fața unui foc încins, pe doamna Saillard, pe Elisabeth, pe domnul Gaudron și pe preotul de la Saint-Paul. Preotul se întoarse spre domnul Baudoyer, căruia soția sa îi făcu un semn pe care el nu-l înțelese.

— Domnule, începu preotul, m-am grăbit să vin spre a vă mulțumi pentru impunătoarea danie cu care mi-ați împodobit biserica. Eu unul n-aș fi îndrăznit să fac datorii pentru a cumpăra un chivot atît de frumos, care e demn de o catedrală. Pe dumneata, care ești unul dintre enoriașii noștri cei mai credincioși ce nu lipsesc niciodată de la slujbă, trebuie să te fi izbit, mai mult decît pe oricine, sărăcia pristolului nostru. Peste cîteva clipe am să-l văd pe monseniorul coparoh, și el are să-ți arate întreaga lui mulțumire.

— Dar n-am făcut încă nimic... bolborosi Baudoyer.

— Sfinția-voastră, interveni soția lui, tăindu-i vorba, am să trădez taina soțului meu. Domnul Baudoyer are de gînd să-și întregească dania, dîndu-vă un baldachin, în Joia Mare. Dar cumpărarea lui atîrnă de situația noastră bănească, iar situația bănească atîrnă de avansare.

— Cel-de-sus să răsplătească pe cei care nu-l uită, rosti domnul Gaudron, pregătindu-se să plece împreună cu preotul.

— Nu vreți să ne faceți cinstea de a lua masa cu noi? O să mîncăm ce s-o găsi, se adresă Saillard preotului și domnului Gaudron.

— Dumneata poți rămîne, iubitul meu vicar, îi zise preotul lui Gaudron. Eu știi că sînt invitat la părințele de la Saint-Roch, care-l înmormîntează mine pe domnul de La Billardièr.

— Părintele de la Saint-Roch n-ar putea pune o vorbă bună pentru mine? întrebă Baudoyer, pe care soția lui îl trăgea cu putere de pulpana redingotei.

— Dar taci odată, Baudoyer! îi spuse ea, împingându-l într-un colț spre a-i șopti la ureche: Ai donat parohiei un chivot de cinci mii de franci. Am să-ți explic totul.

Zgîrcitul Baudoyer făcu o strîmbătură groaznică și tot timpul cinei rămase pe gînduri.

— De ce te-ai grăbit așa cu pașaportul lui Falleix? Pentru ce te amesteci unde nu trebuie? o întrebă el în cele din urmă.

— Dacă nu mă-nșel, afacerile lui Falleix sînt nițel și ale noastre, răspunse Elisabeth sec, aruncînd o privire soțului ei spre a-i arăta pe domnul Gaudron, în fața căruia trebuia să tacă.

— De bună seamă, zise moș Saillard, gîndindu-se la vîrsămintele sale.

— Nădăjduiesc c-ai ajuns la timp la redacția jurnalului, spuse Elisabeth domnului Gaudron, servindu-i supa.

— Da, scumpă doamnă, răspunse vicarul. De îndată ce directorul jurnalului a primit notița secretarului confesorului Curții, n-a mai făcut nici o greutate. Articolașul a fost pus, prin grija lui însuși, la locul cel mai bun, lucru la care nu m-aș fi așteptat. Tînărul ăsta de la jurnal e un om cu o inteligență ascuțită. Apărătorii credinței vor putea combate nelegiuirea fără să-și creeze neplăceri, deoarece la jurnalele regalistice se găsesc mulți oameni cu talent. Sînt incredințat că nădejtile dumneavoastră vor fi încoronate de izbîndă. Caută, dragă Baudoyer, să-l ocrotești pe domnul Colleville, deoarece este obiectul atenției eminentei-sale, mi s-a atras chiar luarea-aminte să-ți vorbesc despre el...

— În cazul că voi fi numit șef de diviziune, îl voi face șef de secție la mine, dacă vrei! zise Baudoyer.

Tîlcul enigmei ieși la iveală la sfîrșitul cinei. Foaia guvernamentală, cumpărată de portar, cuprindea la

Cronica Parisului următoarele două articole, cu caracter de informații:

„Domnul baron de La Billardièrre a încetat din viață azi-dimineață, după o lungă și grea suferință. Regele pierde un slujitor devotat, iar biserica unul dintre cei mai credincioși fii. Sfârșitul domnului de La Billardièrre încoronează cu demnitate frumoasa lui viață dăruită în întregime, în timpuri grele, misiunilor primejdioase și îndeplinirii cu credință, pînă în ultima clipă, a funcțiunilor celor mai spinoase. Domnul de La Billardièrre a fost comisar regal într-un departament unde caracterul său a învins toate piedicile pe care răzvrătirea le ridica în acea parte a țării. A primit de bunăvoie o direcție plină de răspundere, în cadrul căreia priceperea lui s-a îmbinat cu blindețea franceză a purtărilor sale, pentru a domoli tulburările grave ce s-au produs acolo. Nici o răsplată n-a fost primită mai pe drept decît acelea prin care regele Ludovic al XVIII-lea și majestatea-sa au binevoit a încorona un devotament care nu s-a clătinat în fața uzurpatorului¹¹⁷. Vechea lui familie va dăinui prin vlăstarul ei, moștenitorul meritelor și al credinței acestui admirabil om, a cărui pierdere îndurerează atîția prieteni. Majestatea-sa a și anunțat, printr-un cuvînt plin de înțelegere, că îl socotește pe domnul Benjamin de La Billardièrre printre gentilomii Curții.

Numeroșii prieteni, care nu vor fi primit anunțurile de înmormîntare sau căroră aceste anunțuri le vor fi ajuns cu întirziere, sînt înștiințați că înhumarea va avea loc mîine, la orele patru, la Biserica Saint-Roch. Discursul funebru va fi rostit de domnul abate Fontanon.“

„Domnul Isidore Baudoyer, reprezentantul uneia dintre cele mai vechi familii ale burgheziei pariziene și șef de secție în diviziunea La Billardièrre, a dat o nouă dovadă despre trainicele tradiții de cucernicie prin care s-au distins aceste mari familii atît de mîndre de strălucirea religiei și atît de iubitoare față de

monumentele ei. Biserica Saint-Paul ducea lipsa unui chivot potrivit cu măreția acestui lăcaș înălțat de «Prietenii lui Isus». Nici epitropia, nici preotul bisericii nu aveau destule fonduri pentru a împodobi altarul. Domnul Baudoyer a făcut danie acestei parohii un chivot, pe care multă lume l-a admirat la domnul Gohier, argintarul regelui. Datorită acestui om evlavios, Biserica Saint-Paul e înzestrată azi cu o capodoperă a argintăriei, ale cărei desene încrustate se datoresc domnului de Sommervieux. Anunțăm cu bucurie o faptă care dovedește cât de goală este vorbăria liberalismului despre caracterul burgheziei pariziene. Marea burghezie a fost regalistă în toate timpurile, ea o va dovedi totdeauna, cu orice prilej.”

— Prețul era de cinci mii de franci, zise abatele Gaudron, dar, cu bani peșin, argintarul Curții l-a dat mai ieftin.

— „*Reprezentantul uneia dintre cele mai vechi familii ale burgheziei pariziene!*” repetă Saillard. E tipărit negru pe alb, și încă în jurnalul guvernamental!

— Scumpe domnule Gaudron, ajută-l te rog pe tatăl meu să compună o frază pe care ar putea s-o strecoare la urechea doamnei contese, atunci când îi va duce indemnizația lunară, o frază care să spună tot! Eu am să vă las. Trebuie să plec cu unchiul Mitral. Mă credeți că mi-a fost cu neputință să dau de unchiul Bidault? Și dacă ați ști în ce cocioabă stă! Dar domnul Mitral, care-i cunoaște tabieturile, spune că își termină treburile între ora opt și douăsprezece și că, după această oră, nu poate fi găsit decît la o cafenea cu firma *Thémis*¹¹⁸, un nume tare ciudat...

— Se împarte cumva dreptate acolo? glumi abatele Gaudron, rîzînd.

— Nu știu ce-o fi căutînd într-o cafenea situată la colțul străzii Dauphine, pe Cheiul Augustinilor... Dar se zice că e acolo în fiecare seară și joacă domino cu prietenul său, domnul Gobseck. Nu vreau să mă duc

singură, unchiul meu mă însoțește pînă la cafeneaua aceea și o să mă aducă înapoi.

În momentul acela, Mitral își arată fața gălbejită, sub peruca sa mițoasă, și făcu semn nepoatei sale să pornească, spre a nu irosi un timp care costă doi franci ora. Doamna Baudoyer plecă, deci, fără să spună nimic nici tatălui, nici soțului ei.

— Cerul, îi spuse domnul Gaudron lui Baudoyer după ce Elisabeth plecă, ți-a dat în această femeie o comoară de cumițenie și virtute, un model de înțelepciune, o creștină în care sălășluiește harul divin. Numai religia poate făuri caractere atît de desăvîșite. Mîine voi face o liturghie pentru izbînda dreptei cauze! În interesul monarhiei și al religiei, dumneata trebuie să fii numit. Domnul Rabourdin e un liberal abonat la *Journal des Débats*, ziar jalnic, care lovește în domnul conte de Villèle¹¹⁹ pentru a servi interesele jignite ale domnului de Chateaubriand. Eminența-sa va citi astă-seară jurnalul, fiindcă se vorbește în el despre sărmanul lui prieten, domnul de La Billardière, iar monseniorul coparoh îi va pomeni despre dumneata și despre Rabourdin. Îl cunosc bine pe sfinția-sa: cînd e vorba de scumpa lui biserică, nu te uită nici odată în predicile sale; or, în momentul acesta are cîntecul de a cina împreună cu coparohul, la părintele de la Saint-Roch.

Auzind vorbele acestea, Saillard și Baudoyer începură să înțeleagă că Elisabeth nu stătuse degeaba din clipa cînd fusese înștiințată de Godard.

— Trebuie să recunoaștem că e șmecheră Elisabeth a noastră! exclamă Saillard, apreciînd, mai mult decît o făcea abatele, lucrătura ascunsă, țesută la repezeală de fiica lui.

— L-a trimis pe Godard să pîndească la ușa lui Rabourdin, ca să afle ce ziar primește acesta, zise Gaudron, și i-am comunicat numaidecît secretarului eminenței-sale; ce vrei, trăim într-o epocă în care biserică și tronul trebuie să-și cunoască bine și prietenii și dușmanii.

— Iată o frază pe care o caut de cinci zile într-una ca să i-o spun soției excelenței-sale, zise Saillard.

— Tot Parisul citește ce-i aici! exclamă Baudoyer cu ochii aplecați deasupra ziarului.

— Lauda asta te costă patru mii opt sute de franci, mămicule! zise doamna Saillard.

— În schimb ați împodobit lăcașul Domnului, răspunse abatele Gaudron.

— Ne-am fi putut izbăvi de păcate și fără asta! reluă soția. E drept, dacă Baudoyer obține postul, el îi va aduce opt mii de franci mai mult decât acum, așa că sacrificiul n-o să fie chiar atât de mare. Dar dacă nu-l obține?... Văleu, mămiculiță, ce pierdere! exclamă ea, privindu-și soțul.

— Nu-i nimic, zise Saillard cu înflăcărare, vom pune totul la loc prin Falleix, care își va lărgi acum afacerile cu ajutorul fratelui său, pe care l-a făcut anume agent de bursă. Elisabeth ar fi trebuit să ne spună și nouă de ce a șters-o așa de repede Falleix... Dar să compunem fraza. Iată cum m-am gândit eu: „Doamnă, dacă ați vrea să spuneți două vorbe excelenței-sale...”

— Dacă ați vrea! făcu Gaudron. „Dacă ați binevoi” e mai respectuos. Dar, înainte de toate, trebuie să știm dacă doamna prințesă moștenitoare îți acordă protecția ei, și numai atunci i-ai putea strecura contesei ideea de a participa la îndeplinirea dorințelor alteței-sale regale.

— Trebuie, de asemeni, să amintim de postul vacant, zise Baudoyer.

— „Doamnă contesă”, reluă Saillard ridicându-se în picioare și înfășurînd-o pe soția lui într-un zimbet cuceritor.

— Doamne, Saillard, ești de-a dreptul caraghios! Ia seama, mămicule, o s-o faci să ridă pe femeia aia!

— „Doamnă contesă”... acum e mai bine? schimbă el tonul, aruncînd o otheadă soției lui.

— Da, puișorule.

— „Postul prearespectatului și răposatului domn de La Billardièr e vacant, ginerele meu, domnul Baudoyer...”

— „Bărbat merituos și foarte evlavios”, suflă Gaudron.

— Scrie, Baudoyer, strigă moș Saillard, scrie fraza ! Baudoyer luă pana cu naivitate și scrise, fără să roșească, propriul său elogiu, așa cum ar fi făcut, absolut la fel, Nathan sau Canalis scriind recenzii despre propriile lor cărți.

— „Doamnă contesă...” Înțelegi, mamă, făcu Saillard către soția lui, îmi închipui că tu ești nevasta ministrului.

— Mă mai crezi și proastă ? Las' că ghicesc eu, răspunse ea.

— „Postul prearespectatului și răposatului domn de La Billardièr e vacant ; ginerele meu, domnul Baudoyer, om cu merite desăvârșite și de o mare cucernicie...”

După ce se uită la domnul Gaudron, care stătea pe gânduri, adăugă :

— „Ar fi fericit dacă l-ar deține.” Nu-i rău, nu-i așa ? Scurt, dar spune totul !

— Stai, Saillard, nu vezi că domnul abate se gîndește ? îi șopti soția. Nu-l tulbura.

—„Ar fi fericit dacă dumneavoastră ați binevoi să vă gîndiți la el — reluă Gaudron — și, dacă i-ați spune două vorbe excelenței-sale, veți face mare plăcere doamnei prințese moștenitoare, de care are fericirea să fie protejat.”

— Ah, domnule Gaudron, fraza asta prețuiește cît un chivot ; acum nu-mi mai pare rău de cei patru mii opt sute de franci... Ce zici, Baudoyer, că tu-l vei plăti, băiatule, ai scris ?

— Am să te pun s-o repeți și să mi-o spui în fiecare dimineață și seară, mămicule, zise doamna Saillard. Da, fraza e bine ticluită ! Ferice de dumneata, domnule Gaudron, că ești atît de învățat !

Iată ce înseamnă să studiezi prin seminar, înveți cum să vorbești cu Dumnezeu și cu sfinții lui.

— Și e tot atât de bun, pe cât e de învățat, adăugă Baudoyer, strângînd mîinile preotului. Dumneata ai scris articolul de aici? întrebă el arătînd spre ziar.

— Nu, răspunse Gaudron. A fost făcut de secretarul eminenței-sale, un tînăr abate care mi-e foarte îndatorat și care se interesează de domnul Colleville; pe vremuri, i-am plătit întreținerea la seminar.

— O faptă bună e totdeauna răsplătită! rosti Baudoyer.

În vreme ce aceste patru persoane se așezau în jurul mesei ca să joace boston, Elisabeth și unchiul Mitral ajungeau la cafeneaua *Thémis*; pe drum ei discutară despre afacerea în care istețimea Elisabethei îl făcu pe Mitral să vadă cea mai puternică pîrghie prin care va forța mîna ministrului. Unchiul Mitral, fost portărel, priceput în hărțuieli, șiretlicuri și tertipuri judecătorești, socotea onoarea familiei sale strîns legată de triumful nepotului. Zgîrcenia sa îl făcuse să se intereseze de bănetul lui Gigonnet și știa că toată moștenirea asta revenea nepotului său Baudoyer, așa că rîvnea pentru acesta un grad potrivit cu averea Saillarzilor și a lui Gigonnet, hărăzite tinerei Baudoyer. Unde n-ar putea ajunge o fată al cărei venit se ridică la peste o sută de mii de livre! Își însușise, deci, ideile nepoatei sale, pe care le înțeleșese foarte bine. De aceea și grăbise plecarea lui Falleix, explicîndu-i că nu trebuie să piardă nici o clipă. Apoi, în timpul cinei, se gîndise la întorsătura cea mai bună pe care urma s-o dea manevrei urzite de Elisabeth. Cînd ajunseră la cafeneaua *Thémis*, îi spuse nepoatei sale că el va putea pune la cale totul, singur, cu Gigonnet, și o lăsă să aștepte în trăsură, astfel ca ea să nu intervină decît la timpul și locul potrivit. Elisabeth zări, în dosul geamurilor, cele două chipuri, al lui Gobseck și al unchiului Bidault, care se profilau pe fondul galben al pereților căptușiți cu lemn din această veche cafenea și care semă-

nau cu două capete de camee, reci și nemișcate de parcă ar fi fost gravate. Cei doi avari parizieni erau înconjurați de alte câteva fețe bătrîne pe care camăta de treizeci la sută părea întipărită în zbîrciturile circulare ce porneau din jurul nasului și le brăzdau obrazii încremeniți ca gheața. La vederea lui Mitral, fizionomiile lor prinseră a se mișca, și ochii le străluciră cu o aviditate de tigru.

— Ei, ei, iată-l pe taica Mitral, strigă Cha-boisseau.

Bătrînelul acesta dădea bani cu camătă celor ce se îndeletniceau cu tipărirea cărților și ziarelor.

— Pe legea mea, el în persoană! răspunse un negustor de hirtie, pe nume Métivier. E o maimuță bătrînă care se pricepe la strîmbături!

— Iar dumneata, un corb bătrîn care te pricepi la cadavre! i-o întoarse Mitral.

— Așa-i, rosti încruntatul Gobseck.

— Ce cauți aici, fiule? Ai venit să mi-l răpești pe prietenul Métivier? îl întrebă Gigonnet, arătînd spre negustorul de hirtie, care avea o mutră de portar bătrîn.

— Papa Gigonnet, nepoțica dumitale, Elisabeth, e afară, îi șopti Mitral la ureche.

— Ce, s-a întîmplat vreo nenorocire? făcu Bidault.

Moșneagul își încreți sprîncenele și luă un aer duios, ca al unui călău care se pregătește să intre în funcțiune; cu toată tăria lui romană, trebuie să fi fost mișcat, deoarece nasu-i, atît de roșu de obicei, își pierdu puțin din culoare.

— Nenorocire ar fi, dacă n-ai vrea s-o ajuți pe fiica lui Saillard, o fată care îți împletește ciorapi de treizeci de ani! zise Mitral.

— Dacă are cu ce garanta, nu zic nu! răspunse Gigonnet. Află că Falleix și-a vîrît nasul și aici. Falleix al dumitale și-a făcut fratele agent de bursă și învîrtește niște afaceri mai bune ca Brezac și, mă rog, cu ce? Cu deșteptăciunea lui, nu? Și, apoi, nici Saillard nu-i un copil!

— Știe să cînlărească banii ! interveni Chaboisseau.

Expresia asta, rostită între bătrînii aceștia, ar fi făcut pe un artist să se cutremure ; toți dădură din cap.

— La urma urmei, ce mă privește pe mine nenorocirea rudelor mele, reluă Bidault, zis Gigonnet. Principiul meu este să nu mă las legat la gard nici de prieteni, nici de rude, fiindcă nimeni nu pierе decît din cauza slăbiciunilor lui. Adresează-te lui Gobseck, el e mai moale !

Cămătarii aplaudară această doctrină printr-o mișcare a capetelor lor metalice ; cine i-ar fi văzut ar fi crezut că aude scrișnetul unei mașini neunse.

— Ei, haide, Gigonnet, fii mai înțelegător, zise Chaboisseau, ți-a împletit, doar, ciorapi timp de treizeci de ani.

— Ah, asta e ceva ! adăugă Gobseck.

— Sînteți între dumneavoastră, așa că pot vorbi, zise Mitral după ce-și roti ochii pe deasupra celor din jurul lui. Am fost mînat încoace de o afacere strașnică...

— Dacă-i strașnică, atunci de ce-ai mai venit la noi ? îl intrerupse Gigonnet, acru.

— Fiindcă un anume tip, care a fost gentilom la Curte, un bătrîn șuan... stai, cum îi spune?... La Billardièrе... a murit chiar acum.

— Adevărat ? făcu Gobseck.

— Și nepotu-meu dă chivote bisericilor ! făcu Gigonnet.

— Nu-i prost să le dea pe degeaba, unchiule, le vinde, răspunse Mitral cu mîndrie. Acum e vorba să capete postul domnului de La Billardièrе, și, ca să-l obțină, e nevoie să înhățăm...

— „Să înhățăm“... se vede că ai fost portărel ! zise Métivier bătîndu-l prietenește pe umăr. Îmi place !

— Să înhățăm pe domnișorul Chardin des Lupeaulx în gheara noastră, continuă Mitral. Or, Elisa-

belli a găsit mijlocul de a o putea face, și el constă în...

— Elisabeth ! exclamă Gigonnet, întrerupându-l iar. Drăguța de ea, seamănă cu bunică-su, cu bietul frate-miu ! Bidault n-avea seamăn pe lume ! Ah, dacă l-ați fi văzut la vânzările de mobile vechi... ce pricepere, ce miros !... Ei, și ce vrea fata ?

— Așa, așa, făcu Mitral, îți recunoști repede neamurile, taică Gigonnet. Fenomenul ăsta trebuie să-și aibă pricinile lui.

— Tot copilăros ai rămas ! zise Gobseck către Gigonnet.

— Ei bine, Gobseck și Gigonnet, voi care m-ați învățat atâtea, e cazul să vă spun că aveți nevoie de des Lupeaulx ; nu uitați că l-ați jumulit cândva, așa că feriți-vă să nu-și ceară fulgii îndărăt, zise Mitral.

— Putem să-i spunem ? îl întrebă Gobseck pe Gigonnet.

— Mitral e de-ai noștri, n-o să se lepede tocmai acum de vechile-i deprinderi, răspunse Gigonnet. Uite ce, Mitral, șopti el la urechea fostului portărel, noi trei am cumpărat niște polițe trecute în lichidare.

— Ce-ați putea pierde ? întrebă Mitral.

— Nimic, răspunse Gobseck.

— Nu-s pe numele noastre, adăugă Gigonnet ; îl avem ca paravan pe Samanon.

— Ascultă-mă, Gigonnet. E frig și nepoțica dumitale așteaptă afară. Ai să mă înțelegi din două vorbe. Trebuie să trimiteți, amîndoi, fără dobîndă, două sute cincizeci de mii de franci lui Falleix, care în clipa asta bate drumul la treizeci de leghe de Paris. Curierul trebuie să-i iasă înainte.

— Numai să poată, zise Gobseck.

— Unde se duce ? întrebă Gigonnet.

— Se îndreaptă spre admirabila moșie a lui des Lupeaulx, continuă Mitral. Cunoaște bine ținutul și vrea să cumpere pentru cei două sute cincizeci de mii de franci pămînturile bune din jurul cocioabei secretarului general, care oricînd vor face prețul dat. Ac-

tele trebuiesc înregistrate în două zile (nu scăpați din vedere asta!). Cu această mică sporire, moșia lui des Lupeaulx va plăti un impozit de o mie de franci. *Ergo*¹²⁰, des Lupeaulx va deveni elector în marele colegiu, va putea fi ales, făcut conte și tot ce-o mai vrea. Și, știți cine-i deputatul care s-a dat la fund?...

Cei doi avari făcură un semn afirmativ din cap.

— Des Lupeaulx și-ar tăia și un picior, numai să ajungă deputat, continuă Mitral. Dar dacă el ar vrea să aibă pe numele lui contractele de ipotecă pe care i le vom prezenta noi, firește, prin împrumutul nostru, subrogându-ne în drepturile vânzătorilor... (Aha, vă convine, nu?) interesul nostru e să obținem mai întâi postul pentru Baudoyer; după aceea puteți face ce vreți cu des Lupeaulx! Falleix rămâne acolo și pregătește atmosfera electorală, așa că, datorită lui Falleix, o să-l aveți în mină pe des Lupeaulx în tot timpul alegerilor... și e vorba de niște alegeri cantonale, unde prietenii lui Falleix formează majoritatea. Iar Falleix e un om de ispravă, nu-i așa, taică Gigonnet?

— Mai ales că e amestecat și Mitral, interveni Méti vier. Socoteala nu-i rea.

— S-a făcut, zise Gigonnet. Nu-i așa, Gobseck? Falleix va semna niște contrapolițe și va face ipoteca pe numele lui, iar noi ne vom duce să stăm de vorbă cu des Lupeaulx la timpul potrivit.

— Numai să nu fim trași pe sfoară! zise Gobseck.

— Ah, moșule, făcu Mitral, aș vrea să știu cine ar putea fi hoțul?

— Eh, nu putem fi trași pe sfoară decât de noi înșine, răspunse Gigonnet. Noi am socotit că facem bine cumpărând polițele tuturor creditorilor lui des Lupeaulx cu un scăzământ de șaiszeci la sută.

— Veți pune ipotecă pe moșia lui și pe urmă îl veți duce de nas cu dobânzile! răspunse Mitral.

— Nu-i rău, zise Gobseck.

După ce schimbă o privire plină de subînțeles cu Gobseck, Bidault, zis Gigonnet, ieși în fața cafenelei.

— Elisabeth, dă-i înainte ! îi spuse el nepoatei sale. Omul tău e în mîna noastră, dar ai grijă de amănunte. Ai început-o bine, șmechero, nu te lăsa, unchiul tău te admiră !... Și îi bătu palma cu voioșie. Acum, continuă Mitral, Métivier și Chaboisseau ar putea să ne dea o mînă de ajutor, ducîndu-se chiar astă-seară la redacția unui jurnal al opoziției ca să prindă mingea din zbor și să sprijine articolul guvernamental. Intoarce-te singură acasă, mititico, nu vreau să-i scap din mînă pe acești doi corbi de mare.

Și intră iar în cafenea.

— Mîine, fondurile vor porni spre destinația lor, însoțite de un cuvînt către casierul general. Pentru o sută de mii de taleri vom scoate de la „prietanii noștri“ toate polițele sale, îi spuse Gigonnet lui Mitral cînd portărelul veni să stea de vorbă cu cămătarul.

A doua zi, numeroșii abonați ai unui jurnal liberal citiră la rubrica *Noutăți pariziene* un articol insenat prin autoritatea lui Chaboisseau și Métivier, acționari la două jurnale, cămătari în sectorul librăriei, tipografiei și papetăriei, și cărora nici un redactor nu le putea refuza nimic.

Iată articolul :

„Ieri, un jurnal guvernamental arăta ca succesor sigur al baronului de La Billardiére pe domnul Baudoyer, unul dintre cetățenii cei mai recomandabili ai unui cartier foarte populat, unde binefacerile sale sînt tot atît de cunoscute ca și cuvioșia sa, de care face mult caz foaia guvernamentală ; ea ar fi putut însă pomeni și despre meritele sale ! Nu cumva, lăudînd străvechea origine burgheză a domnului Baudoyer, care este, desigur, o noblețe ca oricare alta, a lăsat să se creadă că aceasta ar fi o cauză a eventualei excluderi a candidatului său ? Inutilă perfidie ! Conform obiceiului ei, nobila doamnă îl dezmiardă pe cel pe care-l ucide. A-l numi pe domnul Baudoyer înseamnă a recunoaște virtuțile și meritele claselor mijlocii, ai căror apărători noi vom fi totdeauna, cu toate că sîn-

tem nevoiți să ne declarăm adesea învinși. Această numire ar fi un act de dreptate și de înțelepciune politică, pe care ministerul nu și-l va îngădui. Foaia religioasă a dat dovadă, de astă dată, de mai multă inteligență decît patronii ei ; și va fi muștrată, fără îndoială.“

A doua zi dimineța, vineri, zi de primire la doamna Rabourdin, pe care des Lupeaulx o lăsase, la miezul nopții, strălucind de frumusețe, pe treptele Tatrului *des Bouffons*, dînd brațul doamnei de Camps (doamna Firmiani se măritase), pișicherul curtezan se deșteptă cu gîndurile de răzbunare potolite sau mai bine zis răcorite : era îmbătat de ultima privire schimbată cu doamna Rabourdin.

„Mi-l voi apropia pe Rabourdin, iertîndu-l deocamdată, dar îmi voi scoate pîrleala mai tîrziu ; pînă una-alta, dacă el n-o să capete postul, va trebui să renunț la o femeie care ar putea deveni unul dintre cele mai prețioase instrumente pentru o înaltă carieră politică ; ea pricepe orice, nu se dă îndărăt din fața nici unei idei și apoi, fără ea, eu n-aș avea cum să cunosc, înaintea ministrului, planul noii administrații conceput de Rabourdin ! Așadar, iubite des Lupeaulx, trebuie să faci totul pentru Célestine a ta. N-ai decît să te strîmbi, doamnă contesă, o vei invita pe doamna Rabourdin la prima duminică serată intimă.“

Des Lupeaulx era unul dintre oamenii aceia care, spre a-și satisface o pasiune, știu să-și ascundă bine răzbunarea într-un colț al inimii. Așa că hotărîrea lui fu luată : se decise să susțină numirea lui Rabourdin.

— Îți voi dovedi, șefule dragă, că merit un post bun în temnița duminică diplomatică, vorbi singur, așezîndu-se la biroul din cabinetul său și desfăcînd jurnalele.

Știa foarte bine, încă de ieri de la ora cinci, ceea ce va conține foaia guvernamentală, încît lectura ei nu putea decît să-l amuze ; totuși o deschise spre a-și

arunca ochii asupra articolului despre de La Billardièrè, gîndindu-se la încurcătura în care-l pusese du Bruel cînd acesta îi prezentase redactarea glumeață a lui Bixiou. Nu-și putu reține rîsul recitînd biografia fostului conte de Fontaine, mort cu cîteva luni mai înainte, și pe care o reprodusese pe seama lui de La Billardièrè, cînd, deodată, privirea îi fu izbită de numele lui Baudoyer. Citi cu furie pîrdalnicul articol care angaja ministerul. Sună imediat și dădu ordin să vină Dutocq, spre a-l trimite la gazetă. Dar nu mică îi fu mirarea cînd citi răspunsul opoziției, căci, din întîmplare, în mîină îi căzu imediat după aceea foaia liberală ! Lucrurile deveneau serioase. Cunoștea partida, și intrusul care-i încurca socotelile părea a fi un șarlatan foarte dibaci, care se folosea cu o mare istețime de două gazete rivale și care începuse lupta în aceeași seară, ghicind gîndurile ministrului ! Crezu a recunoaște stilul unui gazetar liberal pe care-l întilnea adesea și se hotărî să-l descoase în cursul serii, la Operă.

Dutocq intră în birou.

— Citește, îi zise des Lupeaulx întinzîndu-i cele două jurnale și continuînd să parcurgă celelalte foi spre a vedea dacă Baudoyer nu mai trăsese și alte sfori. Să-mi afli cine a îndrăznit să-și bată joc de minister în felul acesta.

— În nici un caz nu poate fi domnul Baudoyer, răspunse Dutocq ; el n-a plecat ieri de loc de la birou. Nu e nevoie să mă mai duc la gazetă. Ieri, pe cînd dădeam articolul dumneavoastră, l-am văzut pe un abate care venise acolo cu o scrisoare din partea Marii Duhovnicii¹²¹, scrisoare în fața căreia v-ați fi înclinat chiar și dumneavoastră.

— Dutocq, știu că îl urăști pe Roubourdin, dar n-ai dreptate, fiindcă el s-a opus de două ori la destituirea dumatile. De fapt, nu sîntem niciodată stăpîni pe sentimentele noastre și adesea se întîmplă să dușmănim tocmai pe cei care ne fac bine. Vreau să știi doar atît că, dacă îți vei îngădui cea mai mică trădare față de

Rabourdin înainte de a-ți fi dat eu dezlegare, va fi în dauna dumitale, căci în cazul acesta poți să mă consideri și pe mine un dușman al dumitale. Cît despre gazeta amicului meu, Marea Duhovnicie n-are decît să-și ia asupra-și numărul abonaților noștri, dacă ține cu orice chip. Sîntem la sfîrșitul anului, problema abonamentului va fi discutată în curînd, și-o să vedem noi! Iar cît privește postul lui de La Billardièrre, nu-i decît o cale de a pune capăt acestei chestiuni, anume: să facem numirea chiar astăzi.

— Domnilor, strigă Dutocq întorcîndu-se în birou și adresîndu-se colegilor săi, nu știu dacă Bixiou are darul de a prezice viitorul, dar, dacă n-ați citit încă ziarul guvernamental, vă invit să studiați articolul despre Baudoyer publicat acolo; după aceea, întrucît Fleury are foaia opoziției, puteți vedea în ea replica. Fără discuție, domnul Rabourdin are foarte multe merite, dar un om care, în timpul nostru, face bisericilor danii în chivote de șase mii de franci, pe legea mea, are și el merite!

B i x i o u

(intrînd)

Ce ziceți de „Scrisoarea întii către Corintieni”¹²², publicată în gazeta bisericească, și de „Epistola către miniștri”, din gazeta liberală?... Du Bruel, ce face domnul Rabourdin?

D u B r u e l

(venind la ei)

Nu știu. (*Îl ia pe Bixiou în biroul său și-i vorbește încet.*) Iubitule, genul dumitale de a da ajutor oamenilor se aseamănă cu al călăului, care îți leagă picioarele ca să-ți taie mai ușor gîtul. M-ai făcut să primesc de la des Lupeaulx o săpuneală pe care prostia mea a meritat-o. Articolul despre de La Billardièrre a fost caraghios. N-am să uit că mi-ai făcut-o! Prima

frază părea să spună regelui: „E timpul să crăpi”. Fraza despre Quiberon dădea a se înțelege limpede că regele e un... În fine, totul e o batjocură.

B i x i o u
(izbucnind în rîs)

Poftim, te-ai supărat! Așadar nu putem să mai glumim?

D u B r u e l

Să glumim! Cînd vei cere să fii numit subșef, o să ți se răspundă cu glume, iubitule.

B i x i o u
(pe un ton amenințător)

Ne-am supărat?

D u B r u e l

Da.

B i x i o u
(scurt)

Regret, cu atît mai rău pentru dumneata.

D u B r u e l
(pe gînduri)

Dumneata ai ierta așa ceva?

B i x i o u
(cu dezmierdare)

Unui prieten, cred că da! (Se aude glasul lui Fleury.) Auzi-l pe Fleury care-l beștelește pe Baudoyer. Ei, ce zici, nu-i așa că totul a fost bine ticluit? Baudoyer va

obține postul. (*Confidențial.*) La urma urmei, cu atât mai bine. Du Bruel, gîndește-te la ceea ce-o să urmeze. Rabourdin ar fi un laș dacă iar rămîne ca subaltern al lui Baudoyer, el își va da demisia, și astfel se vor face două locuri libere. Dumneata vei fi numit șef de secție și mă vei lua și pe mine ca subșef. O să facem vodeviluri împreună, iar la birou eu o să iau asupra-mi și lucrările duminale.

D u B r u e l

(*zimbînd*)

Așa-i, la asta nu mă gîndisem. Bietul Rabourdin! Situația lui o să mă întristeze, totuși.

B i x i o u

Aha, l-ai îndrăgit? (*Schimbînd tonul.*) Ei bine, eu unul nu-l plîng. Oricum, e bogat. Nevastă-sa dă se-
rate, dar pe mine nu mă invită, eu care mă duc peste tot! Ei, haide, dragul meu du Bruel, la revedere, și fără pică! (*Străbate biroul celorlalți și se îndreaptă spre ieșire.*) La revedere, domnii mei. Nu v-am spus eu încă de ieri că un om virtuos și plin de merite n-ajunge nicăieri, chiar dacă are o soție frumoasă?

F l e u r y

În schimb, dumneata te-ai procopsit!

B i x i o u

N-ai greșit, Cincinatus! O să-mi dați o masă la *Rocher de Cancale*.

P o i r e t

Eu niciodată nu știu ce vrea să spună dom' Bixiou.

Domnul Rabourdin citește atît de rar jurnalele, că n-ar fi rău să i le ducem noi, cei de aici, lipsindu-ne de ele pentru un moment. (*Fleury îi dă gazeta sa, Vimoux pe cea a biroului, el le ia și iese.*)

În aceleași clipe, des Lupeaulx, care cobora ca să ia dejunul cu ministrul, se întreba dacă, înainte de a folosi floarea aleasă a șireteniei sale față de soț, nu-i mai prudent să sondeze inima soției, spre a ști dacă va fi răsplătit pentru devotamentul său. Își pipăia bucățica de inimă pe care o avea, cînd, pe scară, se întîlni cu avocatul lui, care-l întîmpină zîbindu-i cu familiaritatea oamenilor ce se știu indispensabili :

— Imi îngăduiți două vorbe, excelență ?

— Ce-i, dragă Desroches ? făcu omul politic. Ce s-a mai întîmplat ? Domnii aceia se supără, dar nu știu să procedeze ca mine : să aștepte !

— Am alergat să vă previn că toate polițele dumneavoastră sînt în mîinile jupînilor Gobseck și Gigonnet, pe numele unui oarecare Samanon.

— Tocmai ei, care au cîștigat prin mine sume imense ?

— Ascultați-mă, îi șopti avocatul la ureche, Gigonnet se numește Bidault și e unchiul lui Saillard, casierul dumneavoastră, iar Saillard e socrul unui oarecare Baudoyer, care se crede îndreptățit să capete postul vacant din ministerul dumneavoastră. N-am făcut bine că v-am prevenit ?

— Mulțumesc, făcu des Lupeaulx, salutîndu-l pe avocat cu un aer distins.

— Cu o semnătură, veți avea chitanța, adăugă Desroches, retrăgîndu-se.

„Iată ce de sacrificii ! își spuse des Lupeaulx. E cu neputință să-i vorbesc despre toate acestea unei femei, zîmbi el. Célestine face, oare, cît chitanța tutu-

ror datoriilor mele? Am să mă duc s-o văd chiar în dimineața asta."

Astfel, frumoasa doamnă Rabourdin avea să fie, peste câteva ore, arbitrul destinului soțului ei, fără ca nici o putere s-o poată preveni despre importanța răspunsurilor sale, fără ca nici un semnal s-o anunțe din vreme pentru a-și potrivi îmbrăcămintea și glasul. Din nefericire, ea era sigură de izbîndă; nu știa că Rabourdin e amenințat din toate părțile de săpăturile tainice ale sobolilor.

— Excelență, zise des Lupeaulx intrînd în micul salon unde se lua dejunul, ați citit articolul despre Baudoyer?

— Pentru numele lui Dumnezeu, dragul meu, răspunse ministrul, să lăsăm, măcar acum, numirile. Desul mi s-a împuiat capul, ieri, cu chivotul acela. Spre a-l salva pe Rabourdin, va fi nevoie să supunem înaintarea lui Consiliului de Miniștri, dacă vreau să nu mi se forțeze mîna. M-am săturat pînă-n gît de toate astea. Spre a-l păstra pe Rabourdin, trebuie să-l avansăm pe un anume Colleville...

— Vreți să-mi lăsați mie conducerea acestui vodevil și dumneavoastră să nu vă mai amestecați? Am să vă înveslesc în fiecare dimineață cu povestirea partidei de șah pe care o voi susține împotriva Marii Duhovniciei, zise des Lupeaulx.

— Prea bine, îi spuse ministrul, înțelege-te cu șeful personalului. Află că nimic nu poate atinge mai mult sensibilitatea regelui ca motivele cuprinse în gazeta opoziției. Poftim de condu un minister cu oameni ca Baudoyer!

— Un nătărău smerit, adăugă des Lupeaulx; pe deasupra, e tot atît de incapabil ca și...

— Ca și de La Billardière, completă ministrul.

— De La Billardière avea cel puțin distincția unui gentilom al Curții, reluă des Lupeaulx. Doamnă, rosti el, adresîndu-se contesei, acum e necesar ca doamna Rabourdin să fie invitată la viitoarea dumneavoastră serată intimă; țin să subliniez că e prietenă cu

doamna de Camps, au fost așeară împreună la *Théâtre des Italiens*, și că am cunoscut-o în salonul familiei Firmiani. De altfel, vă veți convinge singură că e o persoană care nu poate compromite un salon.

— Invit-o, draga mea, pe doamna Rabourdin, și să vorbim de altceva, zise ministrul.

„Célestine mi-a căzut în gheară!” își spuse des Lupeaulx, urcându-se din nou în biroul lui spre a-și pune un costum de dimineață.

Căsniciile pariziene sînt sfîșiate de dorința de a ține pasul cu luxul care le înconjoară din toate părțile, de aceea puține au înțelepciunea de a-și echilibra situația dinafară cu bugetul dinăuntru. Dar poate că viciul acesta face parte din acel patriotism francez care are drept scop să păstreze supremația Franței în materie de ținută. Franța domină Europa prin costum, aici fiecare om simte nevoia de a deține un sceptru comercial care face din modă, în Franța, ceea ce este marina în Anglia. Această patriotică patimă care te silește să jertfești totul *aparenței*, cum spunea d'Aubigné în timpul lui Henric al IV-lea, este pricina tainicei și nesfîrșitei trude ce ocupă întreaga dimineață a parizienelor, atunci cînd ele vor, așa cum voia doamna Rabourdin, să ducă o viață pe picior mare cu douăsprezece mii de livre, în timp ce multor bogătașe nu le ajung pentru asta nici treizeci de mii. Astfel, în fiecare vineri, zi de primire, doamna Rabourdin ajută fetei din casă să stringă prin odăi, căci bucătăreasa se ducea dis-de-dimineață la piață, iar feciorul curăța argintăria, netezea șervetele, ștergea cristalele. Dacă, dintr-o distracție a portăresei, cineva neprevenit ar fi urcat pe la ora unsprezece sau douăsprezece la doamna Rabourdin, ar fi găsit-o, în mijlocul unei dezordini lipsite de pitoresc, într-un capot de casă, cu niște papuci vechi în picioare, nepieptănată, aranjînd ea însăși lămpile, așezînd glastrele sau pregătindu-și la repezeală un dejun puțin poetic. Vizitatorul, căruia tainele vieții pariziene i-ar fi rămas necunoscute pînă atunci, s-ar învăța desigur minte și

n-ar mai călca niciodată în culisele unui teatru ; ară-
tîndu-l de îndată ca pe un om în stare de cele mai
mari mîrșăvii, femeia, surprinsă în intimitatea ei de
dimineață, ar bate toba despre neghiobia și indiscreția
lui pînă l-ar distruge cu totul. Parizianca, atît de în-
găduitoare față de o curiozitate care-i face plăcere,
este neîndurătoare cu una care lovește în prestigiul ei.
De aceea, o asemenea încălcare de domiciliu nu este,
cum spune poliția corecțională, un atac la pudoare, ci
un furt prin spargere, și anume furtul a ceea ce e mai
de preț, *creditul* ! O femeie se lasă de bunăvoie să
fie văzută îmbrăcată sumar, sau cu părul despletit ;
dacă are un păr natural, ea cîștigă chiar ; dar pentru
nimic în lume nu vrea să fie văzută dereticînd prin
casă, căci atunci își pierde *aparența*. Doamna Ra-
bourdin era în febra pregătirilor zilei sale de primire,
se afla în mijlocul proviziilor pescuite de bucătăreasă
în oceanul Halelor, în momentul cînd domnul
des Lupeaulx ajunsese pe neașteptate la dînsa. Firește,
secretarul general era ultimul om la care frumoasa
Rabourdin se gîdea că ar putea s-o viziteze în clipa
aceea. De aceea auzind pași pe palier, ea exclamă :
„Vai, a și venit coaforul !“ Exclamație la fel de puțin
plăcută pentru des Lupeaulx, pe cît de puțin plăcută
fu pentru Célestine apariția lui. Ea fugi și se ascunse
în dormitor, unde domnea o cumplită harababură de
mobile, ce nu se cuvine să fie văzute, și de lucruri
dintre cele mai eterogene în materie de eleganță,
un adevărat carnaval domestic. Dar neobrăzatul
des Lupeaulx se luă după frumoasa înspăimîntată,
într-atît de nostimă îi păru în goliciunea ei. E greu de
spus ce anume din înfățișarea ei putea să ademe-
nească mai mult privirea ! Carnația, care i se zărea
printr-o deschizătură a cămășutei, părea de o mie de
ori mai ispititoare decît atunci cînd e strînsă cu grație
între linia circulară imprimată pe piele de corsetul
de catifea și între rotunjimile suave ale celui mai fru-
mos gît de lebadă pe care un îndrăgostit îl va fi să-
rutat vreodată înainte de bal. Cînd privirea îi se

oprește asupra unei femei dîchisite, care lasă să se vadă un decolteu splendid, îți vine să crezi că ai în față un desert ce încoronează un minunat ospăț ! Dar cînd se strecoară printre stofa boțită din pricina dormitului, ea întilnește unghere ațîțătoare și se îmbată de plăcere, ca și cum ai mușca dintr-un măr rumenit furat din ramura unui pom.

— Așteaptă ! Așteaptă acolo ! strigă frumoasa pariziancă, zăvorînd ușa în dosul căreia se ascundea dezordinea sa.

O sună pe Thérèse, fata din casă, pe bucătăreasă, pe fecior, le ceru repede un șal, poruncind ca decorul să se schimbe ca la o lovitură de gong a mașinistului de la Operă. Intr-adevăr, lovitura de gong nu întîrzie. Cît ai bate din palme — un adevărat fenomen ! — camera căpătă o înfățișare matinală foarte îmbietoare, armonizată cu o găteală infiripată la iuțeală, spre cea mai mare glorie a acestei femei, fără tăgadă maestră în așa ceva.

— Dumneata ! se miră ea. La ora asta ! Ce s-a întimplat ?

— Lucrul cel mai grav din lume, răspunse des Lupeaulx. E nevoie ca astăzi să ne înțelegem definitiv.

Célestine privi în ochelarii bărbatului din fața ei și înțelese totul.

— Viciul meu principal, răspunse ea, este de a fi peste măsură de capricioasă, așa că nu amestec simțămintele mele proprii cu politica. Să vorbim despre politică ; de afaceri vom vedea după aceea. De altminteri, asta nu-i o fantezie, e o consecință a gustului meu artistic, care mă oprește de a pune culorile la întîmplare, de a îmbina lucruri ce nu se potrivesc, și care îmi dictează să mă feresc de disonanțe. Noi, femeile, avem și noi politica noastră !

Timbrul vocii ei, gesturile elegante produsură îndată efectul dorit și transformară brutalitatea secretarului general într-o curtenire sentimentală : ea îl întoarse din nou la rolul lui de îndrăgostit. O femeie

frumoasă și pricepută știe să creeze în jurul ei o atmosferă în care nervii se destind, sentimentele se îmbinzesc !

— Dumneata habar n-ai de ceea ce se petrece, începu din nou, pe neașteptate, des Lupeaulx, care voia să pară brutal. Citește.

Și îi întinse grațioasei doamne Rabourdin cele două gazete, în care încadraseră fiecare articol în cite un chenar roșu. Pe când citea, șalul Célestinei se desprinsese fără ca ea să-și dea seama, sau poate chiar cu voința ei, de altfel foarte bine jucată. La o vîrstă cînd năvala gîndurilor e dictată de repeziciunea lor, des Lupeaulx nu-și mai putu păstra sîngele rece, după cum nici Célestine nu și-l mai păstra pe al ei.

— Vai, dar e îngrozitor ! exclamă ea. Cine e acest Baudoyer ?

— Un tont, răspunse el, dar — îl vezi ? ! — se închină la moaște și o să-și atingă scopul, ajutat de-o mină dibace care trage sforile.

Amintirea datoriilor bănești trecu deodată prin fața ochilor doamnei Rabourdin și o orbi, ca și cum ar fi zărit două fulgere izbucnite unul după altul ; urechile începură să-i țiue cu putere din pricina sîngelui care-i bătea în artere ; rămase ca năucită, cu privirea înțepenită pe o agățătoare de haine, dar fără s-o vadă.

— Dumneata n-o să ne părăsești încă, nu-i așa ? îi spuse lui des Lupeaulx, mîngîindu-l cu privirea, ca și cum ar fi vrut să-l păstreze lîngă ea.

— Depinde, rosti el, răspunzînd acestei ocheade printr-o privire pătrunzătoare care o făcu pe sărmana femeie să roșească.

— Dacă umbli după arvună, ai să scapi din mină prețul, zise ea, rîzînd. Te credeam mai mărinimos decît ești în realitate. În schimb, dumneata mă socoți pe mine mică la suflet și calculată.

— Nu m-ai înțeles, continuă el cu un aer subtil. Voiam să spun că n-aș putea să ajut un om care

uneltește împotriva mea, ca Nechibzuitul contra lui Mascarille ¹²³.

— Ce însemnează aceste cuvinte ?

— Asta îți va dovedi cât sînt de mărinimos.

Și-i dădu doamnei Rabourdin documentul furat de Dutocq, arătîndu-i pasajul unde bărbatul ei îl analizase atît de amănunțit.

— Citește !

Célestine recunoscuse scrisul, citi și pări sub această lovitură de măciucă.

— În acest document e vorba despre toate serviciile publice, adăugă des Lupeaulx.

— Din fericire, îngăimă ea, numai dumneata deții această lucrare, pe care eu nu mi-o pot explica.

— Cel care a furat-o nu-i atît de prost ca să nu-și fi făcut o copie ; e prea mincinos pentru a o mărturisii și prea priceput în meseria lui pentru a o restitui, așa că n-am încercat nici măcar să-i vorbesc despre asta.

— Cine-i acela ?

— Impiegatul dumneavoastră principal.

— Dutocq ! Totdeauna ți se răspunde cu rău la o faptă bună... Dar asta-i un ciine care n-așteaptă decît un os, adăugă ea.

— Știi ce vor să-mi pregătească, mie, un biet secretar general ?

— Ce ?

— Am o datorie de vreo treizeci și cîteva miișoare de franci. O să-ți faci o părere proastă despre mine aflînd că datorez numai atît ; dar, mă rog, în privința asta sînt într-adevăr mic ! Ei bine, unchiul lui Baudoyer a cumpărat toate polițele mele și, fără îndoială, se pregătește să-mi înapoieze titlurile.

— Dar asta-i ceva infernal.

— Dimpotrivă, e ceva monarhic și creștinesc, întrucît în afacerea asta și-a virît nasul și Marea Duhovnicie...

— Și ce-ai de gînd să faci ?

— Dumneata ce-mi poruncești să fac? rosti el cu o mare grație, întinzându-i mîna.

Célestine nu-l mai găsi nici urît, nici bătrîn, nici năclăit de pudră, nici secretar general, și nici măcar mîrșav, totuși nu-i dădu mîna: seara, în salonul ei, l-ar fi lăsat să-i prindă mîna de o sută de ori, dar dimineața, fiind singură cu el, gestul acesta ar fi însemnat o făgăduință aproape pozitivă, care ar fi putut să ducă departe.

— Și se mai spune că oamenii politici n-au inimă! exclamă ea, voind să îndulcească asprimea refuzului prin grația vorbelor. Iată ceea ce m-ar fi îngrozit! adăugă apoi cu aerul cel mai nevinovat din lume.

— E o calomnie, răspunse des Lupeaulx. Unul dintre cei mai statornici diplomați, care se află la putere de cînd a deschis ochii pe lume, s-a căsătorit de curînd cu fiica unei actrițe, pe care a introdus-o în palatul cel mai închis chiar și pentru nobilime.

— Și-o să ne ajuți?

— Lucrez la înaintări. Dar nu vreau să fiu înșelat! Célestine îi întinse mîna ca să i-o sărute și-i atinse obrazul cu răsufierea sa.

— Ești al meu, zise ea.

Des Lupeaulx fu încîntat de aceste cuvinte. (Seara, la Operă, înfumuratul povesti precum urmează: „O femeie, nevoind să-i spună unui bărbat că e a lui, mărturisire pe care o femeie bine n-o face niciodată, i-a spus: «Ești al meu!» Cum găsești întorsătura?”)

— Atunci fii aliata mea, reluă el. Soțul dumitale i-a vorbit ministrului despre un proiect administrativ din care face parte documentul în care eu sînt încondeiat atît de bine; caută de-l află și spune-mi, diseară, ce conține.

— S-a făcut! răspunse ea, fără să vadă ce mare importanță putea să aibă faptul că des Lupeaulx venise la ea atît de dimineață.

— Doamnă, a sosit coaforul, anunță fata din casă. „S-a lăsat așteptat, nu știu ce-aș fi făcut dacă ar fi întîrziat și mai mult!” gîndi Célestine.

— Nici nu bănuiești pînă unde merge devotamentul meu, îi spuse des Lupeaulx, ridicîndu-se. Vei fi invitată la prima serată particulară a soției ministrului...

— Ah, ești un înger, răspunse Célestine. Acum îmi dau seama de dragostea dumitale: mă iubești într-un chip înțelegător.

— Diseară, copilă dragă, reluă el, mă voi duce la Operă să aflu numele jurnaliștilor care conspiră pentru Baudoyer și-o să ne încrucișăm spadele cu ei.

— Prea bine, dar vei veni să cinezi aici, nu-i așa? Am căutat și am procurat lucrurile care știu că-ți plac.

„Toate astea seamănă, oricum, atît de mult a iubire, încît e plăcut să te lași amăgit o bucată de timp! Își spuse des Lupeaulx pe cînd cobora scările. Dar, dacă-și bate cumva joc de mine, am să prind de veste la vreme: înainte de semnarea numirii o să-i pregătesc cea mai șireată cursă, spre a-i citi în inimă. Pisicuțelor, vă cunoaștem noi, căci, pînă la urmă, femeile nu sînt altceva decît semenele noastre! Să ai de-a face cu o femeie de douăzeci și opt de ani, care e virtuoasă și care stă aici, în strada Duphot, iată o fericire rară ce merită într-adevăr osteneala de a fi cultivată.“

Și fluturașul ce candida la deputăție sărea cîte două trepte dintr-o dată.

„Doamne, omul ăsta fără ochelari și pudrat trebuie să fie tare caraghios în halat, își spunea Célestine, dar are cangea la spate și mă trage exact acolo unde vreau să ajung: la ministru. Și-a jucat bine rolul în comedia mea.“

Cînd, la orele cinci, Rabourdin se întoarce acasă pentru a se găti de seară, soția sa veni în camera lui, în timp ce el se îmbrăca, și-i arătă documentul acela de care bietul om avea să se lovească pretutindeni, ca de papucul dintr-o povestire din *O mie și una de nopți*.

— Cine ți l-a dat? o întreabă Rabourdin înmărmurit.

— Domnul des Lupeaulx.

— A fost aici?! exclamă el aruncînd soției sale o privire care ar fi făcut desigur să înghețe pe o femeie vinovată, dar care acum întîlni o frunte nemișcată și niște ochi șăgalnici.

— Și o să vină și la cină! răspunse ea. De ce pari atît de speriat?

— Draga mea, zise Rabourdin, des Lupeaulx e omul pe care eu l-am jignit mortal, și oameni ca el nu iartă nimic; cu toate astea, el mă îndrăgește! Crezi că nu-mi dau seama pentru ce?

— Omul ăsta, reluă ea, mi se pare înzestrat cu mult gust, astfel că nu-l pot vorbi de rău. Și, pe urmă, nu văd nimic mai măgulitor pentru o femeie decît a ști să trezească un simțămînt amorțit. După...

— Destul cu glumele, Célestine! Cruță pe un biet om nenorocit. Nu-i mai pot vorbi ministrului și e în joc onoarea mea de soț.

— Dumnezeu, nu! Lui Dutocq i se va făgădui un post, iar tu vei fi numit șef de diviziune.

— Te înțeleg, draga mea, zise Rabourdin; numai că jocul pe care-l faci tu e la fel de dezonorant ca și cînd la mijloc ar fi într-adevăr ceva. Minciuna e minciună, iar o femeie cinstită...

— Lasă-mă atunci să mă folosesc de aceleași arme întrebuintate împotriva noastră.

— Célestine, omul ăsta, cu cît se va vedea prins mai prostește în capcană, cu atît se va răzbuna mai cumplit pe mine.

— Și dacă îl înfrîng?

Rabourdin se uită uimit la soția lui.

— Nu mă gîndesc decît la înaintarea ta, și e timpul s-o obții, dragul meu! continuă Célestine. Numai că tu iei ogarul drept vînat, adăugă ea după o pauză. În cîteva zile, des Lupeaulx își va fi îndeplinit pe de-a-ntregul misiunea. În timp ce tu te zbați să-i vorbești ministrului, și chiar înainte de a izbuti să-l

vezi, eu îi voi spune totul. Te-ai muncit și-ai asudat atîta ca să făurești un proiect pe care-l ascundeai de mine; soția ta va face însă mai mult în trei luni decît ai făcut tu în șase ani. Povestește-mi și mie în ce constă sistemul tău!

Rabourdin, pregătindu-se să-și radă barba și după ce obținut din partea soției lui făgăduința de a nu spune nimănui nici o vorbă în legătură cu lucrarea sa, prevenind-o că a-i destăinui o singură idee lui des Lupeaulx însemna a lăsa oala cu smîntînă la botul pisicii, începu să-i vorbească despre proiect.

— Cum de nu mi-ai pomenit niciodată despre asta, Rabourdin? zise Célestine, tăind vorba soțului ei după a cincea frază. Ai fi fost scutit de atîta trudă zadarnică. Înțeleg să fii orbit de o idee o clipă; dar să fii timp de șase sau șapte ani, iată ceea ce nu mai pricep de loc. Așadar, vrei să reduci bugetul... ah, ce concepție banală și burgheză! Dar ar trebui, dimpotrivă, să ajungem la un buget de două miliarde, Franța ar fi atunci de două ori mai puternică. Un sistem nou, cu adevărat, ar fi să pui totul în mișcare prin împrumuturi, așa cum susține domnul de Nucingen. Vistieria cea mai sărăcăcioasă e aceea care-i plină de bani fără întrebuințare. Datoria unui ministru de Finanțe este să arunce banii pe fereastră, ei se vor întoarce la el prin pivnițe, iar tu vrei să-l faci să țină comorile îngropate! Numărul slujbașilor ar trebui mărit, iar nu redus. În loc să plătești rente, ar trebui să înmulțești rentierii. Dacă Bourbonii vor să domnească în pace, ei trebuie să ridice rentierii pînă și în cele mai mici tîrgușoare, și mai ales să nu îngăduie străinilor să încaseze dobînzii în Franța, căci într-o bună zi aceștia vor căuta să pună mina pe capital, pe cînd, dacă toate rentele rămîn în Franța, atunci nici Franța, nici creditul nu vor pieri. Așa a fost salvată Anglia. Planul tău e un plan demn de mica burghezie. Un om ambițios n-ar trebui să se prezinte în fața ministrului său decît făcînd ceea ce a făcut Law — lăsînd la o parte ghinioanele lui —

adică explicîndu-i puterea creditului, demonstrîndu-i că nu trebuie să amortizăm capitalul, ci dobînzile, așa cum procedează englezii...

— Bine, Célestine, zise Roubourdin, amestecă toate ideile laolaltă, fă-le să se bată cap în cap, distrează-te cum te-ai distra cu niște jucării, sînt obișnuit cu asta ! Dar nu critica o lucrare pe care tu n-o cunoști încă.

— Am nevoie, răspunse ea, să cunosc un plan a cărui concepție de bază e ca Franța să fie administrată de șase mii de funcționari, în loc de douăzeci de mii ? Dar, dragul meu, orice rege al Franței care ar încerca să execute un asemenea plan — fie el întocmit și de un om de geniu — ar însemna să se detroneze singur. Poți supune o aristocrație feudală, doborînd cîteva capete, dar nu poți supune o hidră cu o mie de brațe. Nu, pe cei mici nu-i poți strivi, ei sînt prea turțiți sub talpa cizmei. Și, între noi fie zis, cu miniștrii de azi, păcătoși cum îi știm, vrei tu să pui în mișcare oamenii ? Pui în mișcare dobînzile, dar nu oamenii : ei au glas și țipă, în vreme ce banii sînt muți.

— Célestine dragă, dacă vorbești într-una și dacă iei problema în glumă, n-o să ne putem înțelege niciodată...

— Ah, acumă văd la ce servește tabelul acela în care tu ai făcut caracterizarea tuturor capacităților administrative, reluă ea, fără a-și asculta soțul. Dumnezeu, ți-ai ascuțit singur satirul spre a-ți tăia capul. Sfîntă Fecioară, de ce nu m-ai întreat și pe mine ? Te-aș fi împiedicat de a așterne pe hîrtie o singură linie ; sau, cel puțin, dacă ai fi ținut cu orice chip să întocmești acest memoriu, l-aș fi copiat eu, astfel încît el n-ar fi ieșit niciodată de aici... Doamne, de ce nu mi-ai spus nimic ? Ah, bărbații ! Sînt în stare să doarmă în același pat cu o femeie și să păstreze față de ea un secret timp de șapte ani ! Șapte ani... să se ascundă de o biată femeie, să se îndoiască de devotamentul ei !

— Dar, îndrăzni Rabourdin, iată unsprezece ani de cînd eu nu pot să deschid gura fără ca tu să nu-mi tai vorba și să nu-ți impui ideile tale, călcîndu-le pe ale mele în picioare... Ce știi tu despre lucrarea mea?

— Ce știi? Totul!

— Atunci spune-mi și mie! țipă Rabourdin, pentru prima dată scos din fire de cînd se însurase.

— Bine, acum e șase jumătate, bărbierește-te și îmbracă-te, răspunse ea așa cum răspund toate femeile cînd sînt silite să vorbească despre un lucru asupra căruia ele vor să păstreze tăcere. Mă duc să mă pregătesc și eu, vom amina discuția pe altă dată, fiindcă nu vreau să fiu enervată în ziua de primire. Doamne, ce om! exclamă ea, plecînd, să muncească șapte ani ca să-și pregătească singur prăbușirea! Și să se ferească de soția lui!

Dar se întoarce din drum.

— Dacă m-ai fi ascultat la timp, n-ai fi intervenit ca să-l păstrezi pe impiegatul tău principal, care deține, de bună seamă, o copie autografiată a acestui blestemat document! La revedere, deșteptule!

Văzîndu-și soțul într-o atitudine tragică de durere, își dădu seama că mersese prea departe, se repezi la el, îl îmbrățișă, așa plin de săpun cum era, și-l sărută cu înduioșare.

— Dragul meu Xavier, nu te supăna, îi spuse apoi. Diseară vom studia împreună proiectul tău, vei vorbi cît vei pofti, iar eu te voi asculta oricît vei voi tu... Îți place așa? Haide, nu vreau nimic altceva.

Și Célestine începu să rîdă. Rabourdin nu se putu opri de a rîde și el, căci soția lui avea buzele albe de spumă, iar glasul ei descătușase comorile celei mai adînci și mai curate afecțiuni.

— Du-te de te-mbracă, draga mea, și jură-mi că n-ai să-i spui nimic lui des Lupeaulx! Iată singura pedeapsă pe care ți-o impun.

— Pedoapsă?... făcu ea. Atunci nu jur nimic!

— Bine, Célestine, eu ți-am spus în glumă un lucru foarte serios.

— Diseară, răspunse ea, secretarul general va afla cu cine o să ne luptăm, iar eu știu pe cine să atac.

— Pe cine? întrebă Rabourdin.

— Pe ministru, răspunse ea înălțându-se în vârful picioarelor.

Cu toată grația drăgăstoasă a scumpei lui Célestine, Rabourdin nu putu să înlăture cîteva gînduri dure-roase ce-i întunecară fruntea în timp ce se îmbrăca.

„Oare cînd va ajunge să mă prețuiască? își spunea el. N-a înțeles nici măcar atît: că ea singură a fost cauza acestei lucrări! Cîtă zăpăceală... și cîtă ascuțime de spirit! Dacă nu m-aș fi însurat, aș fi fost avansat de mult și acum aș fi fost un om bogat! Aș fi economisit cinci mii de franci pe an din salariu. Chivernisindu-i cum trebuie, aș fi avut astăzi o rentă de zece mii de livre, în afară de postul meu, aș fi fost holtei și aș fi avut posibilitatea de a ajunge departe printr-o căsătorie... Da, gîndi el după o scurtă întrerupere, acum însă sînt legat de Célestine și de cei doi copii.”

Dădea vina pe fericirea sa. În căsniciile cele mai armonioase apar totdeauna momente de regret. Trecu în salon și începu să-și admire apartamentul.

„În tot Parisul nu se găsesc două femei care să știe să se descurce așa de bine ca ea. Să faci toate astea cu un venit de douăsprezece mii de livre! își spuse el privind glastrele pline cu flori și gîndindu-se la satisfacțiile vanității pe care aveau să i le procure invitații. Ar fi meritat să fie soția unui ministru. Cînd mă gîndesc că soția ministrului meu nu-i oferă nimic, că are aerul unei burgheze respectabile, iar cînd se află la Curte, în saloane...”

Își mușcă buzele. Bărbații prea ocupați își fac idei atît de false despre menaj, încît pot fi ușor convinși că n-au nimic cu o sută de mii de franci și că au totul cu douăsprezece mii.

Deși era așteptat cu foarte multă nerăbdare, deși fuseseră pregătite toate laudele pentru lăcomia lui de mîncăcios neîntrecut, des Lupeaulx nu veni la cină;

el își făcu apariția târziu în cursul serii, pe la miezul nopții, moment în care conversația devine, în toate saloanele, mai intimă și mai confidențială. Andoche Finot, jurnalistul, rămăsese acolo și după această oră.

— Am aflat totul, zise des Lupeaulx după ce se instalează comod pe canapeaua de lângă cămin, cu ceașca de ceai în mână, în timp ce doamna Rabourdin stătea în picioare în fața lui, cu o farfurie încărcată de sandvișuri și felii dintr-o prăjitură denumită foarte potrivit *prăjitura de plumb* ¹²⁴. — Finot, iubitul și inteligentul meu prieten, ai putea să faci un mare serviciu drăgălașei noastre regine de astă-seară punînd cîțiva copoi pe urmele oamenilor despre care o să vorbim acum.—Dumneata, adăugă el adresîndu-se lui Rabourdin și coborîndu-și glasul ca să nu fie auzit decît de cele trei persoane cărora li se adresa, ai ca rivali cămătarii și clerul, banii și biserica. Articolul apărut în jurnalul liberal a fost cerut de un bancher bătrîn față de care gazeta este obligată, dar omulețul care l-a scris n-are nici un interes în afacerea asta. Redactorul-șef al acestui jurnal va fi schimbat în trei zile, dar despre asta o să vorbim mai pe urmă. Opoziția regalistă — fiindcă avem, grație domnului de Chateaubriand, o opoziție regalistă, ceea ce înseamnă că există regaliști care trec la liberali... dar să nu facem politică înaltă — acești asasini ai lui Carol al X-lea mi-au făgăduit sprijinul lor, cerînd ca preț al numirii dumitale admiterea de către guvern a unuia din amendamentele lor. Toate bateriile mele sînt gata de luptă. Dacă o să ne fie impus Baudoyer, vom riposta Marii Duhovnicii: „Cutare și cutare jurnal, sau domnii *cutare* și *cutărică* n-au decît să atace legea pe care n-o vreți dumneavoastră, căci toată presa va fi contra. (Deoarece gazetele guvernamentale, care depind de mine, vor tăcea chitic, n-o să le fie greu să tacă, ele tac și așa, — este, Finot ?) Susțineți pe Rabourdin, și opinia publică va fi de partea dumneavoastră.“ Ha, ha, nu-s decît niște bieți provinciali naivi care își dau

îflose în fotoliile lor, la gura sobei, bizuindu-se pe independența organelor opiniei publice !

— Hi ! hi ! hi ! scheună Andoche Finot.

— Așa că n-avea nici o grijă, zise des Lupeaulx. Am pregătit totul, chiar astă-seară. Marea Duhovnicie va fi îngenuncheată.

— Mi-ar fi făcut mai multă plăcere să pierd orice nădejde, dar să te fi avut printre noi la masă, îi șopti Célestine la ureche, privindu-l cu un aer de nemulțumire ce putea fi luat drept expresia unei iubiri zăltate.

— Iată ceea ce-mi va aduce iertarea, făcu el înmînîndu-i o invitație pentru serata de marți.

Célestine deschise plicul și plăcerea cea mai vie îi îmbujoră obrazii. Nici o bucurie nu se poate asemui cu a vanității victorioase.

— Știi ce înseamnă serata de marți ! continuă des Lupeaulx cu un aer misterios. Pentru ministerul nostru ea e ca o recepție la Curte. Vei fi în centrul puterii ! Ai să întâlnești acolo pe contesa Féraud, care se bucură încă de multă trecere, cu toate că Ludovic al XVIII-lea a murit ; pe Delphine de Nucingen, pe doamna de Listomère, pe marchiza d'Espard, pe prietena dumitale de Camps, pe care am și rugat-o să te ajute în cazul că femeile te-ar privi de sus. Vreau să te văd în mijlocul acestei societăți !

Célestine înălță capul ca un *pursînge* înainte de a porni în cursă și citi încă o dată invitația, așa cum Baudoyer și Saillard citiseră și recitiseră, fără să se mai sature, articolele lor din ziare.

— Întîi acolo, și apoi, într-o bună zi, la Tuileries ! îi spuse ea lui des Lupeaulx.

Des Lupeaulx se îngrozi de fraza și atitudinea ei, atît de multă ambiție și încredere se citea în ele.

„Să fiu oare o simplă scară pe care urcă ea ?“ își spuse el.

Se ridică și trecu în dormitorul doamnei Rabourdin, unde fu urmat de Célestine, deoarece ea înțelese dintr-un semn al secretarului general că acesta voia să-i vorbească în taină.

— Ei bine, ce se aude cu planul? o întrebă el.

— Eh, prostii de om cinstit! Vrea să dea afară cincisprezece mii de slujbași și să nu oprească decît cinci sau șase mii. Nici nu-ți poți închipui o neghiobie mai mare, am să-ți dau să citești memoriul de îndată ce copia va fi terminată. Însă e de bună-credință. Catalogul analitic al slujbașilor, întocmit de el, i-a fost dictat de intenția cea mai virtuoasă. Sărmanul de el!

Des Lupeaulx fu cu atât mai satisfăcut de risul autentic care însoțea aceste cuvinte batjocoritoare și disprețuitoare, cu cît el însuși se pricepea la minciuni și cu cît, în momentul acela, Célestine era cu adevărat sinceră.

— Și pe ce își fundează toate astea? întrebă el.

— Ei bine, vrea să desființeze contribuția fonciară și s-o înlocuiască prin impozitul pe consumație.

— Dar a trecut un an de cînd François Keller și Nucingen au propus un plan aproape la fel, iar ministrul se gîndește în mod serios să micșoreze impozitul fonciar.

— Ca să vezi! Și cînd îi spuneam că n-a adus nimic nou! exclamă Célestine rîzînd.

— Da, dar de vreme ce s-a întîlnit cu cel mai mare financiar al epocii, omul care — ți-o spun între noi — este Napoleonul finanțelor, înseamnă că trebuie să aibă măcar anumite idei în ceea ce privește mijloacele de execuție.

— Totul e vulgar, spuse ea schițînd cu buzele o mutră plină de dezgust. Gîndește-te, vrea să conducă și să administreze Franța cu cinci sau șase mii de slujbași, cînd, dimpotrivă, ar trebui să nu existe o singură persoană în Franța care să nu fie angajată la menținerea monarhiei.

Des Lupeaulx părea satisfăcut să descopere un om mediocru în acela căruia îi atribuia merite excepționale.

— Ești sigur de numire? Mai ai nevoie de sfatul unei femei? îi spuse dînsa.

— Dumneavoastră, femeile, vă pricepeți mai bine ca noi în materie de trădări elegante! făcu des Lupeaulx dîndu-și capul pe spate.

— Ei bine, atunci spune *Baudoyer* la Curte și la Marea Duhovnicie, pentru a le înlătura orice bănuială și a-i face să doarmă pe lauri, dar, în ultima clipă, scrie: *Rabourdin*.

— Sînt unele femei care spun *da* atîta vreme cît au nevoie de un bărbat, și *nu* după ce s-au servit de el, rosti des Lupeaulx.

— Știu, îi spuse ea rîzînd. Dar acelea sînt niște proaste, fiindcă, în politică, te întâlnești totdeauna cu celălalt. Metoda asta e bine s-o folosești cu nerozii, iar dumneata ești un bărbat inteligent. După părerea mea, cea mai mare greșeală pe care-o poți face în viață este să te cerți cu un om superior.

— Nu, răspunse des Lupeaulx, căci un astfel de om știe să ierte. Primejdia există numai atunci cînd e vorba de suflete mici și pizmașe care nu pot face altceva decît să se răzbune, iar eu îmi petrec viața tocmai cu așa ceva.

După ce plecă toată lumea, Rabourdin rămase în camera soției lui și, cerîndu-i să-l asculte măcar o singură dată, izbuti să-i explice planul său, făcînd-o să înțeleagă că nu avea de gînd să reducă, ci, dimpotrivă, să mărească bugetul, arătîndu-i în ce fel de investiții vor fi folosiți banii publici, și lămurindu-i pe ce căi statul ar putea să înzecească circulația banilor contribuind doar cu o treime sau cu un sfert din vistieria sa la cheltuielile care vor fi suportate de interesele particulare sau locale; în fine, îi demonstrează că planul lui nu era o simplă operă teoretică, ci una bogată în mijloace de executare. Célestine, entuziasmată, sări de gîtul soțului ei și se așeză pe genunchii lui, în fața focului din cămin.

— În sfîrșit, descopăr în tine bărbatul pe care-l visam, spuse ea. Faptul că nu mi-am dat seama de meritele tale te-a ferit să cazi în gheara lui des Lu-

peaulx. Te-am bîrfit într-un chip admirabil și cu toată sinceritatea.

Bărbatul plînsese de bucurie. Își avea, în slîrșit, ziua lui de glorie. După ce făcuse tot ce-i stătuse în putință ca să placă soției lui, devenise mare în fața singurului său public!

— Pentru cine te cunoaște și știe cît ești de bun, de blînd, de cumpătat, de drăgăstos, ești de zece ori mai mare. Însă, adăugă ea, un om de geniu e totdeauna mai mult sau mai puțin copil, iar tu ești un copil, un copil drag și iubit.

Scoase invitația de la locul unde femeile pun ceea ce vor să ascundă și i-o arătă.

— Iată ceea ce am urmărit, zise ea. Des Lupeaulx mi-a deschis porțile ministerului și, fie ea chiar de bronz, această excelență îmi va sta cîtva timp la picioare.

Începînd de a doua zi, Célestine se îngriji de prezentarea sa la cercul intim din casa ministrului. Avea să fie bătaia ei cea mare! Niciodată o curtezană n-a depus atîta grijă pentru frumusețea ei cît a depus această femeie cinstită pentru persoana sa. Niciodată o cusătoreasă n-a fost mai sîcîită decît ea sa, dar niciodată o cusătoreasă n-a înțeles mai bine importanța artei sale. În sfîrșit, doamna Rabourdin nu uită nimic. Se duse ea însăși la un chirigiu, pentru a alege un cupeu care să nu fie nici de modă veche, dar nici burghez, și nici semeț. Feciorul fu obligat să aibă ținuta unui valet, asemeni feciorilor din casele mari. Și, pe la orele zece seara, în faimoasa marți, ieși într-o admirabilă rochie neagră. În păr își pusese niște ciorchini de eben meșteșugiți cu foarte multă artă, podobă care costa o mie de scuzi și care fusese comandată la Fossin de o englezoaică ce plecase fără s-o mai ia. Frunzele erau făcute din foițe subțiri de metal presat, ușoare ca adevăratele frunze de viță, iar artistul nu uitase nici vrejurile acelea atît de grațioase care i se împleteau printre cosițe așa cum în vie se înfășoară în jurul aracilor. Brățările, colierul, cerceii

din urechi, toate erau făcute dintr-un metal zis de Berlin; dar aceste arabescuri atît de migăloase erau aduse de la Viena și păreau făurite de mina unor zîne din povești pe care o zgripțuroaică pizmașă le-a pus să culeagă bobîțele ochilor de furnici sau să toarcă firisoarele de mătase de pe pereții cojilor de alună. Talia ei, pe care culoarea neagră o făcea să pară și mai subțire, era scoasă în relief de rochia croită cu multă măiestrie în așa fel încît se oprea pe rotunjimile umerilor, lăsîndu-i goi; la fiecare mișcare ai fi zis că femeia are să iasă din învelișul ei, ca un fluture din păpușa sa, totuși rochia stătea strînsă pe corp printr-un meșteșug născocit de cusătoreasa cea dibace. Rochia era făcută dintr-un fel de muselină de lînă, țesătură pe care fabricantul n-o trimisese încă la Paris, o țesătură divină care mai tirziu avea să aibă un succes nebun. Acest succes întrecu pe oricare altul cunoscut pînă atunci de modă în Franța. Țesătura specială a muselinei de lînă, care nu mai are nevoie de spălat, a lăsat atît de mult în urmă stofele de bum-bac, încît a revoluționat pînă și fabrica de la Rouen. Piciorul Célestinei, înfășurat într-un ciorap țesut din fire foarte subțiri și încălțat într-un papuc de atlas, deoarece negrul excludea papucii de catifea, avea o linie de-o frumusețe rară. Célestine fu astfel adorabilă. Pielea obrazilor, improspătată de o baie cu tărîțe de făină, avea o strălucire dulce. Ochii ei, scăldați în razele speranței, scînteind de inteligență, confirmau superioritatea despre care chiar atunci vorbea mîndrul și fericitul des Lupeaulx. Își făcu bine intrarea, și femeile aveau să aprecieze sensul frazei rostite de ea. Se înclină cu multă grație în fața soției ministrului, împăcînd respectul pe care i-l datora acesteia cu conștiința valorii ei personale, și fu departe de a o jigni păstrîndu-și întreaga majestate, deoarece orice femeie frumoasă e o regină. Față de ministru avu acea îndrăzneală plină de drăgălășenie pe care femeile și-o pot îngădui față de bărbați, fie ei și mari duci. În timp ce se așeza, se uită cu luare-aminte în

jurul ei și constată că se afla în mijlocul uneia din acele serate distinse unde nu e lume prea multă, unde femeile pot să se măsoare din ochi și să se admire în voie, unde cea mai ușoară șoaptă răsună în toate urechile, unde fiecare privire e un judecător, conversația un duel cu martori, mediocritatea ceva searbăd și unde orice merit e trecut sub tăcere ca și cum ar fi un lucru obișnuit. Roubourdin se retrăsese într-un salon învecinat, unde se aflau mesele de joc, și rămase în picioare, uitându-se la cei care jucau, semn că nu era lipsit de prezență de spirit.

— Draga mea, zise marchiza d'Espard către conțesa Féraud, ultima amantă a lui Ludovic al XVIII-lea, Parisul e formidabil! Scoate la iveală, cînd te aștepți mai puțin, și fără să știi de unde, femei ca aceasta, care par a voi totul și a putea orice...

— Ea chiar poate și vrea totul, interveni des Lupeaulx foarte plin de el.

În momentul acela, șireata doamnă Roubourdin se lingusea pe lîngă soția ministrului. Instruită în ajun de către des Lupeaulx, care cunoștea părțile slabe ale contesei, ea o mîgulea, fără să aibă însă aerul că o face. Apoi se oprea la timp, căci des Lupeaulx, oricît de îndrăgostit ar fi fost, observase cusururile acestei femei și-i atrăsese atenția în ajun: „Mai cu seamă să nu vorbești prea mult!“ Extremă dovadă de atașament! Dacă Bertrand Barrère¹²⁵ a lăsat această axiomă sublimă: „Nu opri o femeie din dans pentru a-i da un sfat“, noi putem adăuga: „Nu muștra o femeie fiindcă își împrăștie perlele!“ întregind astfel acest capitol al codului femeiesc. Conversația căpătă un caracter general. Din cînd în cînd, doamna Roubourdin spunea și ea cîte ceva, ca o pisică bine dresată care atinge cu laba dantela stăpînei sale, catifelîndu-și gheara. În materie de sentimente, ministrul era aproape lipsit de fantezie; Restaurația nu cunoscuse un om de stat mai mărginit în ceea ce privește galanteria, încît opoziția de la *Miroir*, de la *Pandore* și de la *Figaro*¹²⁶ nu putea să-i reproșeze nici

cea mai ușoară bătaie de arteră. Slăbiciunea lui era *l'Étoile*¹²⁷, și, lucru ciudat, ea îi rămăsese credincioasă în vremuri de restriște, iar acum trăgea desigur foloase de pe urma lui. Doamna Rabourdin știa asta; ea mai știa însă că vechile castele sînt adesea vizitate de anumite duhuri și-și puse în gînd să-l facă pe ministru gelos de fericirea, încă nesigură, de care părea că se bucură des Lupeaulx. În tot timpul acesta, des Lupeaulx avea mereu pe buze numele Célestinei. Spre a lansa pe presupusa lui amantă, el se trudea din răputeri, într-o conversație între opt urechi, să facă pe marchiza d'Espard, pe doamna de Nucingen și pe contesă să înțeleagă că trebuie s-o primească în coaliția lor pe doamna Rabourdin, pe care o susținea și doamna de Camps. În decurs de un ceas, ministrul fu pus de-a binelea pe jar — inteligența doamnei Rabourdin îi plăcea; ea o sedusese și pe soția lui, care, încîntată de această sirenă, o invitase să vină la dînsa oricînd va voi.

— Căci, draga mea, îi spuse soția ministrului Célestinei, soțul dumatăle va fi în curînd director: ministrul are de gînd să unească două diviziuni și să creeze o direcție, astfel că vei fi de-a noastră.

Excelența dădu brațul doamnei Rabourdin și o duse să-i arate o odaie a apartamentului său, devenită celebră prin pretinsele chiolhanuri despre care vorbea opoziția, încercînd să-i demonstreze neghiobia jurnalismului.

— În adevăr, doamnă, ar trebui să ne faceți cîntea, contesei și mie, de a veni mai des...

Și o copleși cu galanterii de ministru.

— Dar, excelență, îi spuse ea înfășurîndu-l cu una din acele priviri pe care femeile le aruncă numai în anumite ocazii, mi se pare că asta depinde de dumneavoastră.

— Cum adică?

— Numai dumneavoastră mi-ați putea da dreptul acesta.

— Explicați-vă.

— Nu ; cînd am venit aici mi-am spus că nu voi avea prostul-gust de a vă cere ceva.

— Vorbiți! Cererile astfel plasate nu-s niciodată deplasate ¹²⁸, zise ministrul rîzînd.

Nimic nu gîdilă mai mult pe acești oameni gravi decît asemenea nerozii.

— Totuși e nepotrivit ca soția unui șef de secție să vină adesea aici, de vreme ce prezența soției unui director n-ar fi *deplasată*.

— Să lăsăm astea, făcu ministrul. Soțul dumneavoastră e un om necesar, el e și numit.

— Spuneți adevărul adevărat ?

— Vreți să veniți în biroul meu să vă arăt numirea ? Decizia e făcută.

— Ei bine, zise ea rămînînd singură într-un colț cu ministrul, a cărui grabă avea o vioiciune suspectă, îngăduiți-mi să vă spun că vă pot răsplăti pentru asta...

Și începu să-i dezvăluiească planul soțului ei, cînd des Lupeaulx, apropiindu-se în vîrfurile picioarelor, făcu un *bum-bum!* de mînie, spre a da impresia că nu auzisese cele ce ascultase. Ministrul aruncă o privire cît se poate de încruntată spre nevindecatul infumurat prins în capcană. Nerăbdător de a o cucerii pe Célestine, des Lupeaulx se grăbise, ca niciodată, să facă decizia, o prezentase ministrului, și a doua zi avea de gînd să ducă el însuși numirea și s-o dea aceleia care trecea drept amanta lui. În aceeași clipă, valetul ministrului apărău cu un aer misterios și-i spuse lui des Lupeaulx că valetul de la secretariat îl rugase să-i dea de îndată această scrisoare, atrăgîndu-i atenția asupra mării importanțe pe care o avea ea.

Secretarul general se retrase lîngă o lampă și citi următorul **bilet** :

„Contrar obiceiului meu, aștept într-o anticameră și vă sfătuiesc să nu pierdeți nici o clipă pentru a vă înțelege cu

Al dumneavoastră servitor

GobsecK

Secretarul general se cutremură cînd recunoscuse această semnătură, pe care ar fi fost păcat să n-o redăm aici în autograf, deoarece ea e rară pe piață și fără îndoială că e prețioasă pentru cei ce caută să descifreze caracterul oamenilor după trăsăturile semnăturii lor. Dacă un semn ieroglific a simbolizat vreodată un animal oarecare, apoi acel semn nu poate fi decît numele acesta în care prima și ultima literă seamănă cu o gură lacomă de rechin, nesătulă, mereu deschisă, înghițind și devorînd totul, fără deosebire, ființe slabe, ca și ființe tari. A fost cu neputință să tipografiem acest scris, el e prea delicat, prea mărunt și prea subțire, deși foarte citeț, dar vi-l puteți închipui, toată fraza nu cuprindea decît un singur rînd. Numai spiritul unui cămătar ar putea să inspire o frază de o obrăznicie atît de imperativă și de o cruzime atît de perfectă, de vădită și de mută, care spunea totul fără să trădeze nimic. Nu l-ați cunoaște pe Gobseck, dacă în dosul acestei fraze, care vi se trimite fără să pară un ordin, n-ați ghici pe cumplitul bancher din strada Grès. De aceea, întocmai ca un cîine chemat de vînător, des Lupeaulx părăsi îndată societatea de acolo și se duse la el, gîndindu-se la prăbușirea întregii sale poziții. Inchipuiți-vă un general de armată căruia aghiotantul său îi comunică: „Inamicul a primit o întărire proaspătă de treizeci de mii de oameni, care ne atacă în flanc“.

Din două vorbe veți înțelege ușor rostul sosirii domnilor Gigonnet și Gobseck pe cîmpul de bătălie, căci amîndoi se aflau la des Lupeaulx. La orele opt seara, Martin Falleix, întors cu viteza vîntului, grație unui poștalion plătit bine, adusese actele de cumpărare datate cu o zi mai înainte. Prezentate imediat la cafeneaua *Thémis* de către Mitral, contractele trecură în mîinile celor doi cămătari, care se grăbiră să se ducă la minister, însă pe jos. Acum suna ora unsprezece. Des Lupeaulx tresări cînd văzu cele două figuri sinistre din ochii cărora pornea o privire dreaptă ca

glontele slobozit dintr-un pistol și strălucitoare ca flacăra unei împușcături.

— Ei, ce s-a întîmplat, jupînilor ?

Cămătarii stăteau muți și neclintiți. Gigonnet arătă dosarele pe care le ținea în mînă, apoi spre valet.

— Să trecem în biroul meu, zise des Lupeaulx făcînd semn valetului să plece.

— Dumneata pricepi limba francezilor într-un chip uimitor ! făcu Gigonnet.

— Ați venit să strîngeți cu ușa pe un om care v-a ajutat să cîștigați, fiecare, cîte două sute de mii de franci ? zise des Lupeaulx cu un gest de semeție.

— Și care o să ne ajute, sper, să mai cîștigăm ! adăugă Gigonnet.

— Aha, o afacere... continuă des Lupeaulx. Dacă aveți de gînd să mă înfundați, apoi știți că eu am memorie.

— Iar noi avem *memoriile* dumitale, ripostă Gigonnet.

— Datoriile mele vor fi plătite, zise des Lupeaulx cu dispreț, spre a nu se lăsa călcat în picioare.

— Adevărat ? făcu Gobseck.

— Ei, haide, fiule, zise Gigonnet. Nu încerca să te proțăpești în fața noastră, n-are nici un rost. Ia citește actele astea.

Cei doi cămătari cercetară din ochi biroul lui des Lupeaulx în timp ce el citea cu uimire și stupefacție contractele care-i păreau aruncate din cer de niște îngeri.

— Așa-i că ai găsit în noi niște oameni de afaceri inteligenți ? făcu Gigonnet.

— Dar cărui fapt îi datorez o colaborare atît de abilă ? întrebă des Lupeaulx neliniștit.

— Noi știm, de acum opt zile, ceea ce dumneata, dacă n-am fi fost noi, n-ai fi aflat decît abia mîine : președintele tribunalului de comerț, care e și deputat, se vede silit să-și dea demisia.

Ochii lui des Lupeaulx se holbară și se făcură mari ca niște margarete.

— Chiar ministrul dumitale ți-a jucat festa asta! rosti laconicul Gobseck.

— Sînteți stăpîinii mei! exclamă secretarul general înclinîndu-se cu un respect profund, dar mai mult în batjocură.

— Chiar așa! făcu Gobseck.

— Aveți de gînd să mă strîngeți de gît?

— Tot ce se poate.

— Atunci, la lucru, călăilor! adăugă secretarul general, zîmbind.

— După cum vezi, reluă Gigonnet, polițele dumitale sînt acoperite cu bani împrumutați pentru cumpărare.

— Iată titlurile, zise Gobseck scoțînd din buzunarul redingotei sale verzui niște dosare de avocat.

— Ai trei ani ca să plătești totul, zise Gigonnet.

— Ei bine, făcu des Lupeaulx, speriat de atîta bunăvoință și de un aranjament atît de neașteptat, ce vreți de la mine?

— Ca Baudoyer să fie numit în postul lui de La Billardièr, răspunse Gigonnet imediat.

— E un lucru mărunț, dar mi-e cu neputință să-l fac, zise des Lupeaulx. Mi-am legat singur miinile.

— O să rozi sfoara cu propriii dumitale dinți, grăi Gigonnet.

— Ii ai destul de ascuțiți! adăugă Gobseck.

— Asta-i tot? întrebă des Lupeaulx.

— Vom păstra hîrțile pînă la ratificarea acestor polițe, zise Gigonnet virînd o listă sub ochii secretarului general; dacă nu vor fi recunoscute de comisie în decurs de șase zile, atunci numele dumitale de pe acest act va fi înlocuit cu al meu.

— Ești neîntrecut! exclamă des Lupeaulx.

— Chiar așa! întări Gobseck.

— Atîta tot? întrebă secretarul general.

— Atîta, răspunse Gobseck.

— S-a făcut? interveni Gigonnet.

Des Lupeaulx înclină din cap.

— Atunci, semnează această procură, zise Gigon-

net. În două zile, numirea lui Baudoyer; în şase, recunoaşterea poliţelor, apoi...

— Apoi? făcu des Lupeaulx.

— Îţi garantăm...

— Ce-mi garantaţi? rosti des Lupeaulx tot mai uimit.

— Alegerea dumitale, răspunse Gigonnet înălţându-se în călcâie. Căci formăm majoritatea cu cincizeci şi două de voturi obţinute de la fermierii şi meseriaşii care-l vor urma pe împrumutătorul dumitale.

Des Lupeaulx îi strînse mîna lui Gigonnet.

— Între noi nu pot exista niciodată neînţelegeri, zise el. Iată ce înseamnă o afacere cu adevărat! De aceea vă declar că am să vă răsplătesc şi eu.

— Chiar aşa! făcu Gobseck.

— Cu ce anume? întrebă Gigonnet.

— O decoraţie pentru nătarăul dumitale de nepot.

— Bună, zise Gigonnet. Se vede că-l cunoşti bine!

După acestea, cămătarii îl salutară pe des Lupeaulx, care îi conduse pînă la capătul scării.

— Trebuie să fie trimiştii secreţi ai vreunei puteri străine! îşi spuseră cei doi valeţi în urma lor.

Ajunşi în stradă, cei doi cămătari se priviră voioşi unul pe altul, la lumina unui felinar.

— O să ne datoreze dobînzii de nouă mii de franci pe an, iar moşia nu-i aduce decît cinci mii, se bucură Gigonnet.

— Il avem în mîna noastră pentru multă vreme, zise Gobseck.

— O să construiască, o să şi-o ia în cap, continuă Gigonnet, iar Falleix n-aşteaptă decît să cumpere moşia.

— Interesul lui e să fie deputat, lupului nu-i pasă de rest, zise Gobseck.

— Hi! Hi!

— Hi! Hi!

Aceste scurte exclamaţii ţinură loc de rîsete pentru cei doi cămătari, care se îndreptară pe jos spre cafeneaua *Thémis*.

Des Lupeaulx se întoarse în salon și găsi pe doamna Rabourdin jucîndu-și foarte bine rolul; era încîntătoare, iar ministrul, îndeobște atît de posac, avea acum o figură senină și binevoitoare.

„Face minuni, își spuse des Lupeaulx. Ce femeie prețioasă, merită s-o cunoști pînă în fundul sufletului.“

— Mica dumitale doamnă e, fără tăgadă, foarte drăguță, zise marchiza către secretarul general. Nu-i lipsește decît numele dumitale.

— În adevăr, singurul ei păcat este de a fi fiica unui comisar-licitator; o să piară din pricina originii ei, răspunse des Lupeaulx cu un aer rece care contrasta cu căldura depusă atunci cînd vorbise, cîteva clipe mai înainte, de doamna Rabourdin.

Marchiza se uită țintă la des Lupeaulx.

— Le-ai aruncat o privire care nu mi-a scăpat, zise ea arătînd spre ministru și doamna Rabourdin. Ți-am observat căutătura prin pîcla ochelarilor. Ce nostimi sînteți amîndoi, disputîndu-vă această bucățică.

Cum marchiza ieșea pe ușă, ministrul se repezi după ea și o însoți.

— Ei, se adresă des Lupeaulx doamnei Rabourdin, ce zici de ministrul nostru?

— E fermecător. Într-adevăr, răspunse ea ridicînd glasul pentru a fi auzită de soția excelenței, ca să-i apreciezi pe acești sărmani miniștri, trebuie să-i cunoști bine. Gazetutele acelea și calomniile opoziției îi ponegresc atît de mult pe oamenii politici, încît, fără să vrei, te lași influențat de ele; dar aceste defăimări se întorc în avantajul lor atunci cînd stai de vorbă cu ei.

— E un bărbat foarte bine, zise des Lupeaulx.

— Te asigur că merită să fie iubit, spuse ea cu naivitate.

— Copilă dragă, adăugă des Lupeaulx luînd, la rîndul lui, un aer naiv și dezmiardător, ai făcut un lucru de necrezut.

— Ce anume? întrebă ea.

— Ai însuflețit un mort, credeam că n-are inimă de loc. Dă-te bine pe lângă soția lui, ea are atît cît îi trebuie ca să-și îngăduie o fantezie! Caută de trage tot folosul din asta, vino cît mai des pe aici și nu părea uimită de nimic.

O conduse pe doamna Rabourdin în budoar și se așeză alături de ea pe divan.

— Ești o mare șireată, dar tocmai de aceea te admir și mai mult. Între noi fie zis, ești o femeie superioară. Des Lupeaulx te-a introdus aici, și cu asta el și-a încheiat rolul, nu-i așa? De altfel, cînd cineva se hotărăște să iubească din interes, e mai bine să aleagă un ministru de șaiszeci de ani, decît un secretar general de patruzeci: cîștigul e mai mare, iar riscurile mai mici. Eu sînt un bărbat cu ochelari, cu părul pudrat, uzat de plăceri, ce dragoste aș mai putea oferi? O, sînt conștient de asta! Dacă pot să fiu de folos cuiva, nu voi fi niciodată și cel preferat, nu-i așa? Ar însemna să fiu nebun ca să nu-mi dau seama de poziția în care mă aflu. Dumneata poți să-mi spui tot adevărul, să-mi arăți tot sufletul dumitale, sîntem doi asociați, nu doi îndrăgostiți. Dacă am unele capricii, dumneata ești destul de înțeleaptă ca să te ferești de asemenea nerozii și să mi le treci cu vederea; altfel, ar însemna că ai aceleași concepții ca o fată de pension sau ca o burgheză din strada Saint-Denis! Din fericire, sîntem mai presus de așa ceva, și dumneata și eu. Iată pe marchiza d'Espard, care pleacă, crezi că ea nu gîndește la fel? M-am înțeles foarte bine cu ea acum doi ani (încrezutul!), totuși e destul să-mi scrie un singur cuvînt: „Dragul meu des Lupeaulx, ți-aș fi foarte recunoscătoare dacă m-ai ajuta să fac cutare sau cutare lucru!“ și eu mă execut imediat. Acum e vorba să punem sub interdicție pe soțul ei. Dumneavoastră, femeile, nu plătiți decît cu plăcere ceea ce voiți să căpătați. Așadar, draga mea, îmbrobodește-l pe ministru, eu te voi ajuta, căci am tot interesul. Da, aș dori să dea peste o femeie care să-l influențeze și atunci n-o să-mi mai scape din

mîna; uneori îmi scapă, ceea ce-i ușor de înțeles: nu se lasă condus decît de rațiune; înțelegîndu-mă însă cu o femeie frumoasă, îl voi face să-și piardă mințile, ceea ce este mult. Să rămînem deci buni prieteni și să împărțim pe din două creditul pe care-l vei căpăta.

Doamna Rabourdin ascultă cu cea mai mare uimire această neobișnuită profesiune de șiretenie. Naivitatea negustorului politic înlătura orice bănuială.

— Crezi că îmi acordă vreo atenție, mie? îl întreabă ea, prinsă în cursă.

— Sînt sigur, îl cunosc doar bine.

— E adevărat că numirea lui Rabourdin a fost semnată?

— I-am prezentat decizia azi-dimineață. Dar a fi director nu înseamnă nimic, trebuie să fie raportor în Consiliul de stat...

— Da, încuviință ea.

— Atunci întoarce-te, cochetează cu excelența-sa.

— Trebuie să mărturisesc, zise ea, că nu te-am cunoscut cu adevărat decît astă-seară. Dumneata ieși din comun.

— În cazul acesta, continuă des Lupeaulx, sîntem doi vechi prieteni, așa că să lăsăm la o parte duiosia, dragostea cea plicticoasă, spre a privi problema ca pe vremea Regenței, cînd oamenii erau mai înțelepți.

— Ești cu adevărat un bărbat care știe ce vrea și te admir, zise ea zîbind și întinzîndu-i mîna. Vei vedea că o femeie e în stare să facă mai mult pentru un prieten, decît pentru...

Dar nu-și termină fraza și se întoarce în salon.

„Mititica, își zise în sinea lui secretarul general, privind-o cum se îndreaptă spre ministru; des Lupeaulx o să-ți întoarcă spatele, fără nici un regret! Mîine seară, oferindu-mi o ceașcă de ceai, ai să-mi oferi și ceea ce eu nu mai vreau... Sîntem chit! Ah, la patruzeci de ani, femeile ne păcălesc totdeauna, nu mai putem fi iubiți!”

Pătrunse în salon, după ce se măsură o clipă în oglindă, unde văzu în propriul său chip un foarte fru-

mos om politic, dar în același timp și un perfect invalid al Cytherei. În același timp, doamna Roubourdin își încheia socotelile. Se gîdea să plece și se străduia să lase celorlalți o ultimă impresie plăcută, ceea ce-i izbuti. Contrar obiceiului din saloane, după plecarea ei fiecare exclamă „Minunată femeie!” iar ministrul o conduse pînă la ieșire.

— Sînt încredințat că mîine vă veți gîndi la mine, spuse el celor doi soți, făcînd aluzie la numirea lui Roubourdin.

Apoi, întorcîndu-se în salon:

— Puțini funcționari superiori au soții atît de agreabile, de aceea sînt foarte încîntat de noua noastră achiziție.

— Nu găsiți că e puțin cam îndrăzneță? zise des Lupeaulx cu un aer înțepat.

Femeile schimbă între ele priviri semnificative; rivalitatea dintre ministru și secretarul său general le amuza. Atunci avu loc una din acele nevinovate mistificări la care se pricep atît de bine pariziencele. Femeile ațîțară pe ministru și pe des Lupeaulx, discutînd despre doamna Roubourdin: una găsea că e prea spilcuită și că ține cu tot dinadinsul să pară deșteaptă; alta asemuia grațiile burgheziei cu manierele înaltei societăți, numai ca s-o ponegrească pe Célestine; cît despre des Lupeaulx, el o apăra pe pretinsa lui amantă, așa cum sînt apărați dușmanii în saloane.

— Recunoașteți, doamnelor, nu e puțin lucru ca fiica unui comisar-licitator să fie atît de bine! Nu uitați de unde a pornit și priviți unde a ajuns; va pătrunde și la Tuileries, are această ambiție, mi-a spus-o chiar dînsa.

— Dacă e fiica unui comisar, zise doamna d'Espard, făcînd haz, nu văd ce-ar putea sta în calea avansării soțului ei.

— Mai ales în vremurile astea, nu-i așa? completă soția ministrului, strivindu-și buzele.

— Doamnă, se adresă ministrul cu asprime către marchiză, cu asemenea cuvinte, pe care din nefericire Curtea nu le cruță nimănui, se pot stîrni revoluții. N-o să mă credeți cînd o să vă spun cît de mult displace anumitor personaje clarvăzătoare de la Curte purtarea nechibzuită a aristocrației. Dacă eu aș fi fost mare senior, iar nu un biet gentilom de provincie care pare pus acolo unde sînt pentru a îngriji de treburile dumneavoastră, monarhia n-ar fi atît de subredă precum o socot. Căci, ce devine un tron care nu știe să reverse strălucirea lui asupra acelor pe care-i reprezintă? S-au dus vremurile cînd regele înnobila, din propria lui voință, oameni ca Louvois, Colbert, Richelieu, Jeannin, Villeroy sau Sully...¹²⁹ Da, Sully, la începuturile lui, nu însemna mai mult decît însemn eu acum. Vă vorbesc astfel fiindcă sîntem între noi și aș da dovadă de îngustime, într-adevăr, dacă m-aș supăra din pricina acestei stări de lucruri. Depinde de noi înșine, și nu de alții, ca să ajungem sus.

— Ai fost numit, dragul meu, zise Célestine strîngînd mîna soțului ei. Dacă n-ar fi apărut des Lupeaulx, i-aș fi explicat ministrului planul tău; o voi face însă marțea viitoare și vei putea astfel să ajungi foarte curînd raportor în Consiliul de stat.

În viața tuturor femeilor există o zi cînd ele strălucesc în toată splendoarea lor, lăsîndu-le o amintire veșnică la care se gîndesc totdeauna cu plăcere. În timp ce-și desfăcea unul cite unul artificiile podobei sale, doamna Rabourdin recapitula amănuntele acestei seri pe care o socotea printre zilele ei de glorie și de fericire: toate farmecele ei fuseseră invidiate, soția ministrului o lăudase și se arătase încîntată să o pună mai presus de prietenele sale. În sfîrșit, vanitatea ei triumfase în folosul iubirii conjugale. Rabourdin era numit!

— Nu-i așa c-am fost bine astă-seară? îi spuse soțului ei, ca și cum ar fi avut nevoie să-l dezmorească.

În timpul acesta, Mitral aștepta la cafeneaua *Thémis* sosirea celor doi cămătari, dar cînd îi zări întrînd nu descifra nimic pe figurile lor încremenite.

— Ați făcut ceva? îi întrebă el, după ce se așezară la masă.

— Firește, ca întotdeauna, banii au triumfat, zise Gigonnet frecîndu-și mîinile.

— Chiar așa! întări Gobseck.

Mitral luă o gabrioleță și se duse la familiile Saillard și Baudoyer, unde bostonul era în prelungire; dar nu se mai afla acolo decît abatele Gaudron. Falleix, pe jumătate mort de oboseală, plecase să se culce.

— Vei fi numit, nepoate, și ți se rezervă și o surpriză.

— Care? întrebă Saillard.

— Decorația! exclamă Mitral.

— Atotputernicul nu-i uită pe cei ce se îngrijesc de altarele lui! rosti Gaudron.

În ambele tabere se intona, deci, Tedeumul cu aceeași fericire.

A doua zi, miercuri, domnul Roubourdin trebuia să lucreze cu ministrul, deoarece ținea interimatul diviziunii de cînd se îmbolnăvisese răposatul de La Billardièr. În asemenea zile, slujbașii veneau foarte exact la birou, ușierii erau foarte zeloși, căci în zilele de înaintare atmosfera e foarte încărcată în birouri, dar de ce? nimeni nu știa. Cei trei ușieri erau, așadar, la posturile lor și se bucurau că vor primi cîte o gratificație, deoarece zvonul despre numirea domnului Roubourdin se răspîndise încă din ajun prin grija lui des Lupeaulx. Unchiul Antoine și ușierul Laurent erau în mare ținută cînd, la ora opt fără un sfert, ușierul de la secretariat veni să-l roage pe Antoine să-i dea, în taină, domnului Dutocq o scrisoare pe care secretarul general îi spusese s-o înmîneze impiegatului principal, la ora șapte.

— Nu ș'cun s-a făcut, domle, că am dormit, și iar am dormit, de credeam că nu mai mă trezesc. Aș

da de dracu dacă șefu ar ști că chestia asta n-a ajuns la *andresant* la vreme, da-i voi spune, sus și tare, că i-am dat-o eu însumi, cu mîna mea, domlui Dutocq. Secret mare, moș Antoine, să nu suflă o vorbă la slujbași! Pă cîntea mea, mi-a spus că mă dă afară, că m-am ars de slujbă, dacă scap o vorbuliță!

— Ce-o fi în ea? făcu Antoine.

— Nimica toată, că m-am uitat eu, iacă, așa!

Și căscă puțin plicul, în care nu se vedea decît hîrtia albă.

— Azi e zi mare pentru voi, Laurent, zise ușierul de la secretariat, o s-aveți un director nou. Fără discuție, strîng șurubul pentru economii, fac din două diviziuni o direcție, impiegații sînt în primejdie!

— Așa-i, nouă slujbași au și fost dați afară, zise Dutocq care tocmai venea. Dar de unde știți voi toate astea?

Antoine îi dădu scrisoarea, și Dutocq, după ce-o deschise, coborî scara în goană și alergă la secretariat.

Din ziua morții domnului de La Billardièrre, după ce terminară cu comentariile, cele două secții, Roubodin și Baudoyer, sfîrșiră prin a-și relua fizionomia lor obișnuită și tabieturile vechiului *dolce far niente* administrativ. Toluși, încheierea anului aduse în birouri un fel de hărnicie plină de zel, portarii deveniră deodată mai smeriți și mai slugarnici. Fiecare slujbaş sosea fără întîrziere la serviciu, iar după ora patru nu se mai grăbea nimeni să plece, căci împărțirea gratificațiilor depinde de ultimele impresii pe care le faci șefilor. În ajun, vestea contopirii celor două diviziuni, La Billardièrre și Clergeot, într-o direcție, sub o denumire nouă, stîrnise mare zarvă în ambele diviziuni. Se știa numărul slujbașilor concediați, dar nu se cunoștea numele lor. Umbla zvonul că Poiret nu va fi înlocuit, și că postul său va fi suprimat pentru economii. Junele de La Billardièrre plecase. Apăruseră doi supranumerari noi, și — îngrozitoare coinci-

dență! — amîndoi erau fii de deputați. Vestea aceasta, răspîdită în ajun prin birouri, în momentul cînd slujbașii se pregăteau să plece, sădise spaima în cugelele lor. De aceea, în prima jumătate de oră după începerea serviciului, se înjghebară discuții în jurul sobelor. Înainte de venirea celorlalți, Dutocq se duse la des Lupeaulx, pe care îl găsi făcîndu-și toaleta de dimineață; fără să se întrerupă din ras, secretarul general îi aruncă o privire asemănătoare cu a unui general care dă un ordin.

— Sîntem singuri? întrebă el.

— Da, domnule.

— Prea bine, dă-te la Rabourdin, cu hotărîre și îndrăzneală. Sper că ai păstrat copia după memoriul lui.

— Da.

— Mă înțelegi: *inde irâe!*¹³⁰ Avem nevoie de o *beștelire* generală. Caută să născocеști ceva care să dea apă la moară pornirilor împotriva lui...

— Aș putea pune pe cineva să-i facă o caricatură, dar n-am cinci sute de franci ca să-i dau...

— Cine are s-o facă?

— Bixiou.

— Va căpăta o mie de franci și va fi numit subșef la Colleville, care o să se înțeleagă cu el.

— Dar n-o să mă creadă.

— Vrei să mă faci de rîs tocmai acum? Du-te, sau, dacă nu, lasă-te păgubaș! M-ai auzit?

— Dacă domnul Baudoyer va fi director, ar putea împrumuta el suma...

— Da, va fi. Acum lasă-mă, pleacă și nu da impresia că m-ai văzut, coboară pe ușa din dos.

În timp ce Dutocq se întorcea în birou, cu inima bătîndu-i de bucurie, gîndindu-se la mijloacele prin care ar putea stîrni protestele împotriva șefului său, fără să se trădeze prea mult, Bixiou intra la cei din secția Rabourdin pentru a le spune bună dimineața. Fiind sigur că a pierdut, farseurul găsi de cuviință să apară ca unul care a cîștigat.

Bixiou

(imitînd glasul lui Phellion)

Domnilor, vă salut și vă spun bună ziua la toți. Fixez pentru duminica viitoare o cină la *Rocher de Cancale*, dar se pune o problemă gravă: vor veni și slujbașii concediați?

Poiret

Ba încă și cei care vor fi scoși la pensie.

Bixiou

Mi-e egal, nu eu sînt cel care o să plătească! (*Înmărmurire generală.*) Baudoyer a fost numit, aștept chiar să-l aud chemîndu-l pe Laurent! (*Face ca Baudoyer.*)

„Laurent, să stringem cureaua cu disciplina.“¹³¹

(*Toți pufnesc în ris.*) *Ris d'aboyeur d'oie!* Colleville are dreptate cu anagramele lui, căci, știți, anagrama lui *Xavier Rabourdin, chef de bureau* este: *D'abord rêva bureaux, E—u fin riche*. Dacă m-ar chema *Charles X, par la grâce de Dieu roi de France et de Navarre*, m-aș înfricoșa de destinul pe care mi-l prezice împlinirea anagramei rezultate de aici.

Thuillier

Aha, îți arde de ris!

Bixiou

(rîzîndu-i în nas)

Ris uritului¹³²! Asta-i drăguță, papa Thuillier, deși dumneata nu ești de loc frumos. Rabourdin își dă demisia de ciudă că Baudoyer e director.

Vimeux

(intrînd în birou)

Ce farsă! Antoine, căruia i-am dat treizeci sau patruzeci de franci, mi-a spus că domnul și doamna Rabourdin au fost invitați aseară la serata particulară a ministrului și că au stat acolo pînă la douăsprezece fără un sfert. Excelența-sa a condus-o pe doamna Rabourdin pînă la scară; se pare că era divin de frumoasă. În sfîrșit, nu mai incapse îndoială că e director. Riffé, funcționarul de la personal, a stat la birou toată noaptea ca să facă decizia mai repede: nu mai e o taină. Domnul Clergeot iese la pensie. După treizeci de ani de serviciu, nu se poate spune că e o dizgrație. Domnul Cochin, care e bogat...

Bixiou

După Colleville o să fie o coșenilă.

Vimeux

Dar chiar e coșenilă, fiindcă-i asociatul casei Matifat, din strada des Lombards. Ei bine, e pensionat. Și Poiret e pensionat. În locurile lor nu vor fi numiți alții. Iată ceea ce știu sigur, restul nu se cunoaște încă. Numirea domnului Rabourdin se va produce chiar în dimineața asta, deși sînt temeri de intrigi.

Bixiou

Ce intrigi?

Fleury

Baudoyer, vezi bine! Are sprijinul popilor, și iată un articol nou în jurnalul liberal — n-are decît două rînduri — dar e nostim. (*Citește.*) „Anumite persoane vorbeau în foaierul Teatrului *des Italiens* despre intrarea domnului de Chateaubriand în guvern, pornind de la alegerea domnului Rabourdin, susținut de prie-

tenii nobilului viconte, pentru postul destinat la început domnului Baudoyer. Partidul clerical nu se va da bătut decît în fața unei înțelegeri cu marele scriitor." Canaliile!

Dutocq

(intrînd, după ce ascultase totul)

Știi cine-i canalie? Rabourdin. Ați auzit vestea?

Fleury

(rostogolindu-și ochii în cap, furios)

Rabourdin... canalie?! Dutocq, ai înnebunit și vrei să te pomenești cu ceva în cap?

Dutocq

Eu n-am spus nimic rău despre domnul Rabourdin. Dar am aflat în mare taină, în curte, că dumnealui a denunțat mai mulți funcționari, că a întocmit note, că, în sfîrșit, favoarea lui se datorește unei lucrări asupra ministerelor, în care fiecare dintre noi e încondeiat...

Phellion

(cu glas tare)

Domnul Rabourdin nu e în stare...

Bixiou

Ce murdărie! Ia ascultă, Dutocq! *(Îi șoptește ceva la ureche și ies în coridor.)*

Bixiou

Ce s-a întîmplat?

D u t o c q

Ți-aduci aminte de caricatură ?

B i x i o u

Da. Ei și ?

D u t o c q

Fă-o, ești subșef și vei avea o gratificație formidabilă. Mă auzi, iubitele, a intrat zizania între ăi mari. Ministrul e obligat față de Rabourdin ; dar, dacă nu-l numește pe Baudoyer, își ridică clerul în cap. Înțelegi, regele, prințul, prințesa, Marea Duhovnicie, toată Curtea îl susțin pe Baudoyer ; ministrul îl susține pe Rabourdin.

B i x i o u

Bun !...

D u t o c q

Pentru a se înțelege cu ceilalți, deoarece ministrul și-a dat seama că trebuie să cedeze, vrea să găsească o cale de mijloc. Dar trebuia un motiv spre a se lepăda de Rabourdin. Și a fost descoperită o lucrare întocmită de acesta în legătură cu epurarea serviciilor publice, o parte din ea a și început să circule peste tot. Cel puțin așa îmi explic eu situația. Fă desenul, vei intra în horă cu somitățile, vei servi în același timp pe ministru, Curtea, pe toată lumea, și ești ca și numit. Pricepi ?

B i x i o u

Nu pricep de unde știi dumneală toate astea, sau le scornești din capul dumitale ?

D u t o c q

Vrei să-ți arăt ce scrie despre dumneata ?

B i x i o u

Da,

D u t o c q

Prea bine, vino la mine, căci nu vreau să aflu și alții.

B i x i o u

Ia-o înainte. (*Intră la cei din secția Rabourdin.*)
Peste tot nu se vorbește decît despre ceea ce v-a spus Dutocq, pe cuvînt de onoare! Domnul Rabourdin ar fi făcut niște note puțin măgulitoare despre slujbașii care urmează a fi schimbați. Iată secretul înaintării lui. Trăim într-o epocă în care nu te mai miri de nimic. (*Declamă ca Talma.*)

Capetele cele mai ilustre le-ați văzut căzînd

Și vă mai mirați acuma, voi, nesăbuiți de rînd...

...că s-a găsit un asemenea motiv în favoarea unui om? Baudoyer al meu e prea îngust la minte pentru a izbîndi prin mijloace ca acestea! Felicitările mele, domnilor, aveți un șef ilustru! (*Iese.*)

P o i r e t

O să ies la pensie fără să fi înțeles niciodată vreo vorbă de-a acestui domn. Ce vrea să spună dumnealui cu capetele acelea căzînd?

F l e u r y

E simplu! Cei-patru sergenți din La Rochelle ¹³³, Berton, Ney, Caron, frații Faucher ¹³⁴, toate masacrele!

P h e l l i o n

Aruncă la întîmplare vorbe primejdioase.

Fleury

Mai bine spune lucrurilor pe nume : că minte, că glumește și că, în gura lui, adevărul capătă înfățișarea a ceva coclit !

Phellion

Expresiile dumitale nu țin seama de legile buneicuviențe și de respectul pe care trebuie să-l păstrezi între colegi.

Vimeux

Dacă ceea ce spune el nu-i adevărat, mi se pare că asta se numește calomnie, defăimare, iar defăimătorii merită să fie bătuți cu vergile.

Fleury (Inversunându-se)

Iar dacă birourile s-ar afla într-o piață publică, am ajunge la poliția corecțională.

Phellion

(vrînd să domolească cearta, încearcă să abată discuția pe alt făgaș)

Domnilor, liniște. Lucrez la un nou tratat despre morală și am ajuns la capitolul despre suflet...

Fleury (Înterupându-l)

Și ce-ai scris, domnule Phellion ?

Phellion (citind)

Întrebare : Ce este sufletul omului ?

Răspuns : E o substanță spirituală care judecă și gîndește.

Th u i l l i e r

O substanță spirituală e ca și cum ai zice : o cărămidă care nu-i făcută din nimic.

P o i r e t

Lăsați-l să citească.

P h e l l i o n

(continuînd)

Intrebare : De unde vine sufletul ?

Răspuns : El vine de la Dumnezeu, care l-a zămislit dintr-o realitate simplă și indivizibilă, a cărei destructibilitate nu se poate, deci, concepe, și i-a spus...

P o i r e t

(foarte mirat)

Dumnezeu ?

P h e l l i o n

Da, domnule. Așa scrie la Biblie.

F l e u r y

(către Poiret)

Acum nu-l întrerupe dumneata !

P h e l l i o n

(continuînd)

...și i-a spus că l-a făcut nemuritor, adică că nu va muri niciodată.

Intrebare : La ce slujește sufletul ?

Răspuns : Ca să înțeleagă, să voiască și să-și amintească ; ceea ce constituie : judecata, voința și memoria.

Întrebare : La ce slujește judecata ?

Răspuns : Ca să cunoască. Ea e ochiul sufletului.

F l e u r y

Și sufletul al cui ochi e ?

P h e l l i o n

(în continuare)

Întrebare : Ce trebuie să cunoască judecata ?

Răspuns : Adevărul.

Întrebare : De ce arc omul voință ?

Răspuns : Ca să iubească binele și să urască răul.

Întrebare : Ce este binele ?

Răspuns : Ceea ce te face fericit.

V i m e u x

Și toate astea le scrii pentru domnișoare ?

P h e l l i o n

Da. (Continuă.)

Întrebare : Cîte feluri de bine există ?

F l e u r y

E la mintea cocoșului !

P h e l l i o n

(indignat)

Oh, domle ! (Potolindu-se.) De altfel, iată răspunsul, sînt tocmai la el. (Citește.)

Răspuns : Sînt două feluri de bine, binele veșnic și binele trecător.

P o i r e t

(cu o strimbătură de dispreț)

Și chestia asta se va vinde bine ?

P h e l l i o n

Așa trag nădejde. E nevoie de o mare concentrare a cugetului pentru a stabili sistemul întrebărilor și răspunsurilor, de aceea vă rugam să mă lăsați să gîndesc, dcoarece răspunsurile...

T h u i l l i e r

(întrerupînd)

La urma urmei, răspunsurile s-ar putea vinde separat.

P o i r e t

E un calambur ?

T h u i l l i e r

Da, ar putea să dea o salată (de lăptuci ¹³⁵).

P h e l l i o n

Imi pare rău că v-am întrerupt. (*Iși îngroapă fața în hîrtii, apoi, în sinea lui :*) Dar i-am făcut să uile de domnul Rabourdin.

În această vreme, între des Lupeaulx și ministru se petrecea o scenă care avea să hotărască soarta lui Rabourdin. Secretarul general venise, înainte de dejun, ca să-l prindă pe ministru în biroul lui, fiind sigur că astfel La Brière nu va putea auzi nimic.

— Excelența-voastră nu joacă cinstit cu mine...

„Iată-ne certați din pricină că iubita lui a cochetat aseară cu mine“, gîndi ministrul. — Te credeam mai puțin copilăros, scumpe prieten, zise el cu glas tare.

— Prieten ! făcu secretarul general. Aș vrea să cred.

Ministrul îl privi pe des Lupeaulx cu semeție.

— Sîntem între noi, așa că putem vorbi deschis. Deputatul arondismentului în care se află *moșia* mea des Lupeaulx...

— Așadar, e o moșie? zimbi ministrul spre a-și ascunde surprinderea.

— Sporită cu niște cumpărări noi de pămînturi în valoare de două sute de mii de franci, răspunse nepăsător des Lupeaulx. Ați aflat despre demisia acestui deputat de zece zile și nu m-ați anunțat, n-aveați nici acum de gînd s-o faceți, deși știți foarte bine că doresc să iau loc printre deputații Centrului. V-ați gîndit, oare, vreodată, că aş putea să mă dau de partea bisericii, care o să vă distrugă, pe dumneavoastră și monarhia, dacă se mai îngăduie acestui partid să recruteze oameni de oarecare talent, dar ținîndu-i deoparte? Știți că într-o națiune nu există mai mult de cincizeci sau șaiszeci de capete periculoase, la care deșteptăciunea e în raport direct proporțional cu ambiția? Arta guvernării constă în a cunoaște aceste capete, spre a le tăia sau spre a le cumpăra. Nu știu dacă eu am talent, dar am ambiție, și ați comite o greșeală să nu vă înțelegeți cu un om care nu vă vrea decît binele! Incoronarea regelui a orbit lumea pentru un moment, dar după aceea?... După aceea, războiul cuvintelor va începe din nou, se va învenina. Ei bine, în ceea ce mă privește nu mă veți găsi în tabăra stîngii, vă asigur! Cu toate manevrele prefectului dumneavoastră, care a primit, fără îndoială, instrucțiuni confidentiale împotriva mea, voi obține majoritatea. A sosit momentul să ne înțelegem. După o lovitură primită pe la spate, oamenii devin uneori buni prieteni. Voi fi numit conte, iar pentru serviciile mele nu-mi va fi refuzat nici marele cordon al Legiunii de Onoare. Dar țin mai puțin la acestea două, decît la un lucru în care este angajat însuși interesul dumneavoastră... Nu l-ați numit încă pe Rabourdin; azi-dimineață am primit

informații, veți mulțumi multă lume preferîndu-l pe Baudoyer...

— Să-l numesc pe Baudoyer! exclamă ministrul. Il cunoști doar!

— Da, spuse des Lupeaulx; dar cînd incapacitatea lui se va dovedi, îl veți putea destitui, rugînd pe protectorii lui să și-l ia pe cap. Veți avea astfel o direcție importantă de oferit prietenilor dumneavoastră, ceea ce va ușura o anumită tranzacție spre a vă descotorosi de cine știe ce ambițios.

— I-am promis lui Roubourdin!

— Știu, dar nu vă cer să faceți schimbarea chiar astăzi. Cunosce primejdia de a spune *da* și *nu* în aceeași zi. Amînați înaintările, le veți putea semna poimîine. Ei bine, poimîine veți recunoaște că e cu neputință de a-l păstra pe Roubourdin, din partea căruia veți primi, de altfel, o frumoasă și înțeleaptă demisie.

— Să-și dea demisia?

— Da.

— Pentru ce?

— Este omul unei puteri necunoscute pentru care a făcut spionaj în stil mare prin toate ministerele, și lucrul a fost descoperit datorită unei greșeli de tact; toată lumea vorbește de asta, funcționarii sînt furioși. Vă rog, nu lucrați cu el astăzi, lăsați-mă să găsesc o porțiță ca să vă scot din încurcătură. Duceți-vă la rege, sînt sigur că veți întîlni persoane care se vor bucura de concesiile dumneavoastră în legătură cu Baudoyer, și veți obține altceva în schimb. Apoi, mai tîrziu, destituindu-l pe acest nepriceput, vă veți întări poziția, deoarece el vă va fi fost impus, ca să zicem așa.

— Cine te-a făcut să-ți schimbi așa de repede atitudinea față de Roubourdin?

— Dumneavoastră l-ați ajutat pe domnul de Chateaubriand să scrie un articol împotriva ministerului? Ei bine, iată cum mă tratează Roubourdin în memoriul lui, spuse des Lupeaulx dînd ministrului

nota pe care o avea în mînă. Preconizează o guvernare nouă, fără îndoială în folosul unei organizații pe care noi n-o cunoaștem. Voi rămîne prieten cu el, spre a-l supraveghea : prin asta cred că voi face un mare serviciu, care-mi va aduce titlul de pair, căci aceasta este singura țintă a dorințelor mele. Fiți sigur, nu urmăresc nici ministerul, nici altceva din ceea ce ar putea să vă stînjenească pe dumneavoastră ; vreau numai titlul de pair, care îmi va îngădui să mă însor cu fiica unui bancher oarecare și să pun mîna pe o rentă de două sute de mii de livre. Așa că permiteți-mi să vă fac un serviciu prețios care să-l determine pe rege să declare că am salvat tronul. De mult îmi tot spun : liberalismul nu ne va mai da prilejul unei bătălii pe față, el a renunțat la conspirații, la carbonarism, la luarea armelor în mînă ; lucrează pe dedesubt și se pregătește pentru un total *Scoală-te tu, ca să șed eu !* Vă închipuiți, oare, că aș fi devenit curtezanul soției lui Roubourdin numai pentru plăcerea mea ? Nu, aveam informații ! Așadar, pentru astăzi, nu vă cer decît două lucruri : amînarea înaintărilor și concursul dumneavoastră *sincer* pentru alegerea mea. La sfîrșitul sesiunii veți vedea dacă v-am plătit sau nu cu prisosință această îndatorire.

Drept orice răspuns, ministrul luă decizia întocmită de serviciul personalului și i-o întinse lui des Lupeaulx.

— Am să-i spun lui Roubourdin, rosti acesta, că ați amînat pentru sîmbătă ora de lucru cu el.

Ministrul consimți printr-un semn din cap. Ușierul de la secretariat fu văzut imediat după aceea străbătînd coridoarele și ducîndu-se la Roubourdin să-l anunțe că ora de lucru a fost amînată pentru sîmbătă, zi în care Camera nu se ocupa decît de petiții și cînd ministrul era liber de dimineața pînă seara. Chiar în același timp, Saillard își strecura fraza sa la urechile soției ministrului, care-i răspunse cu dem-

nitate că ea nu se amestecă în treburile de stat și că, de altminteri, auzise vorbindu-se că domnul Rabourdin fusese numit. Saillard, înspăimântat, se urcă la Baudoyer, unde dădu peste Dutocq, Godard și Bixiou într-o stare de mînie greu de descris, deoarece parcurgeau cu toții teribilul memoriu în legătură cu slujbașii, întocmit de Rabourdin.

B i x i o u

(arătînd un pasaj, cu degetul)

Ascultă ce spune despre dumneata, moș Saillard : „SAILLARD — Casieria urmează a fi desființată în toate ministerele, care trebuie să-și aibă conturile curente la Vistierie. Saillard e bogat, așa că n-are nevoie de pensie.” Vrei să știi ce spune despre ginearele dumitale? (*Întoarce cîteva foi.*) Ascultă : „BAUDOYER — Cu totul incapabil. Concediat fără pensie, e bogat.” Dar despre amicul Gedard? (*Întoarce alte foi.*) „GODARD — Scos din slujbă! I se va da o pensie egală cu o treime din salar.” Ce mai, nu lipsește nimeni. Eu sînt „un artist care poate fi folosit pe lista civilă, la Operă, la cabarete, sau la muzeu. Deștept, dar lipsit de ținută, incapabil de muncă sirguincioasă, spirit dezordonat.” Ah, am să-ți arăt eu ție, *artist* !

S a i l l a r d

Auzi colo, să desființeze casierii?... E un monstru !

B i x i o u

Să vedem ce zice despre misteriosul nostru Desroys!? (*Întoarce cîteva foi și citește.*) „DESROYS — Om primejdios, în sensul că nu poate fi abătut de la principiile potrivnice oricărei puteri monarhice. Fiu de convențional, admiră Convenția ; poate să devină un publicist periculos.”

B a u d o y e r

Nici poliția nu e atît de dibace ca el !

G o d a r d

Mă duc la secretariatul general să depun o plîngere în regulă ; dacă un asemenea om va fi numit, trebuie să ne retragem cu toți, în bloc.

D u t o c q

Stați, domnilor, prudență ! Dacă vă veți ridica prea repede, vom fi acuzați de răzbunare și interes personal ! Nu, să lăsăm ca zvonul să-și facă efectul încet. Cînd întreaga administrație va fi indignată, protestele noastre vor avea asentimentul general.

B i x i o u

Dutocq urmează principiul din celebra melodie creată de sublimul Rossini pentru *Don Basilio* ¹³⁶ și care dovedește că acest mare compozitor e și un om politic ! Părerea lui mi se pare justă și potrivită. Eu mă gîndesc să-mi las mîine dimineață cartea de vizită la domnul Rabourdin, pe care voi tipări BIXIOU, și, ca titulatură, dedesubt : *Lipsit de ținută, incapabil de muncă sînguincioasă, spirit dezordonat.*

G o d a r d

Bună idee, domnilor. Să ne face toți cîte o carte de vizită, iar domnul Rabourdin să le aibă mîine dimineață pe toate.

B a u d o y e r

Domnule Bixiou, ocupă-te dumneata cu amănuntul ăsta și, după ce se va trage cite un exemplar din fiecare, distruge zațul.

D u t o c q
(trăgînd pe Bixiou la o parte)

Ei, ce zici, acum vrei să faci caricatura ?

B i x i o u

Bag de seamă, dragul meu, că deții taina de zece zile. (*Îl privește în albul ochilor.*) Voi fi subșef ?

D u t o c q

Ți-am dat cuvîntul de onoare, pe deasupra vei primi și gratificația de o mie de franci, după cum ți-am spus. Nici nu-ți dai seama ce serviciu vei face uncra mari de tot.

B i x i o u

Ii cunoști ?

D u t o c q

Da.

B i x i o u

Atunci... vreau să vorbesc cu ei.

D u t o c q
(sec)

Faci caricatura și vei fi subșef, sau n-o faci și nu vei fi ?

B i x i o u

Prea bine, să vedem cei o mie de franci.

D u t o c q

Ți-i voi da cînd voi primi desenul.

S-a făcut ! Caricatura va circula mâine prin toate birourile. Hai să-i dezumflăm pe admiratorii lui Rabourdin. (*Adresându-se lui Saillard, lui Godard și lui Baudoyer, care vorbesc încet între ei.*) Noi ne ducem să ne ocupăm de vecini. (*Iese cu Dutocq și trece în secția Rabourdin. La apariția lui, Fleury, Thuillier, Vimeux tresar.*) Ei, ce-ați pățit, domnilor ? Ceea ce v-am spus eu e atît de adevărat, că vă puteți duce să vedeți dovezile celei mai mîrșave denunțări la virtuosul, onestul, stimatul, cinstitul și piosul Baudoyer, care, fără indoială — el unul — nu-i în stare de-o asemenea treabă. Șeful dumneavoastră a născocit un fel de ghilotină pentru slujbași, nu vă mint, poftiți să vedeți, intrați, cui nu-i place nu plătește, vă veți bucura de nenorocirea voastră GRATIS ! În consecință, înaintările au fost amîinate. Toate birourile fierb, iar Rabourdin a fost anunțat de ministru că nu va mai lucra astăzi cu el... Ei, haide, mișcați-vă !

Phellion și Poiret rămaseră singuri. Cel dintîi îl iubea prea mult pe Rabourdin spre a se duce să vadă o dovadă menită să vestejească un om pe care el nu voia să-l judece ; al doilea, nu mai avea decît cinci zile de serviciu. În acest moment apăru Sébastien, care venea să ia hîrțiile pregătite pentru semnat. Fu destul de mirat găsind biroul gol, dar nu zise nimic.

Phellion

Tînărul meu prieten ! (*Se ridică de pe scaun, lucră rar.*) Știi ce se petrece aici, ce zvonuri circulă despre domnul Rabourdin, la care dumneata ții, și (*coboară glasul și se apropie de urechea lui Sébastien*) pe care eu îl iubesc în aceeași măsură în care-l și stimez ? Se spune că a făcut greșeala de a lăsa descuiată o lucrare despre slujbași... (*La aceste*

cuvinte Phellion se întrerupse, fiind silit să-l prindă în brațele sale încordate pe tânărul Sébastien, care păli ca un trandafir alb și căzu leșinat într-un fotoliu.) O cheie, la ceafă, domnu Poiret ! Ai o cheie la dumneata ?

P o i r e t

Am cheia de la poarta casei. (Bătrînul Poiret pune cheia la ceafa lui Sébastien, căruia Phellion îi dă un pahar cu apă rece, să bea. Bietul băiat nu-și re-deschide ochii decît ca să verse un șiroi de lacrimi. Își pune capul pe biroul lui Phellion, prăbușindu-se pe el, cu trupul zdrobit ca și cum l-ar fi lovit un trăsnet, și suspinele lui sînt atît de sfîșietoare, atît de adevărate, atît de dese, încît, pentru prima dată în viața lui, Poiret se înduioșează de durerea altuia.)

P h e l l i o n

(îngroșindu-și glasul)

Haide, haide, tinere prieten, curaj ! În orice împrejurare grea trebuie să ai curaj. Ești bărbat doar ! Ce s-a întîmplat de te-ai speriat așa de tare ?

S é b a s t i e n

(printre suspine)

Eu l-am nenorocit pe domnul Rabourdin ! Am uitat să încui tabelul pe care-l copiasem... ah, l-am ucis pe binefăcătorul meu, merit să mor... Un om atît de mare la suflet, care ar fi putut să fie ministru !

P o i r e t

(suflîndu-și nasul)

E adevărat, așadar, că a făcut rapoarte ?

S é b a s t i e n

(*printre suspine*)

Dar pentru... Nu, nu vreau să destăinui nimic ! Ah, mizerabilul de Dutocq, el l-a furat...

Și plînsul, suspinele reîncepură atît de tare, încît Rabourdin auzi, din biroul său, zgomotul, recunoscî vocea și veni la fața locului. Șeful îl găsi pe Sébastien aproape leșinat, ca un Crist, în brațele lui Phellion și Poiret, care maimuțăreau ca niște caraghioși atitudinea celor două Marii și ale căror chipuri erau cernite de întristare.

R a b o u r d i n

Ce s-a întîmplat, domnilor ? (*Sébastien se ridică în picioare, apoi cade în genunchi înaintea lui Rabourdin.*)

S é b a s t i e n

V-am nenorocit, domnule ! Tabelul... Dutocq îl arată la toată lumea, desigur că l-a găsit...

R a b o u r d i n

(*calm*)

Știam. (*Îl ridică pe Sébastien și-l ia cu sine.*) Ești un copil, prietene dragă. (*Se adresează lui Phellion.*) Unde sînt ceilalți domni ?

P h e l l i o n

Domnu Rabourdin, s-au dus în biroul lui domnu Baudoyer, ca să vadă un tabel care se zice că...

R a b o u r d i n

Destul. *(Iese, sprijinindu-l pe Sébastien. Poiret și Phellion se privesc unul pe altul, pradă unei mari înmărmuriri și nu știu ce să-și spună.)*

P o i r e t

(către Phellion)

Domnul Rabourdin l...

P h e l l i o n

(către Poiret)

Domnu Rabourdin !

P o i r e t

De necrezut, toamai domnul Rabourdin !

P h e l l i o n

Cu toate astea, ai văzut cât era de calm și de demn...

P o i r e t

(cu un uer șiret, ce pare mai degrabă o strămbătură)

Chiar de-ar fi ceva la mijloc, eu nu mă las dus de nas.

P h e l l i o n

Un bărbat de onoare, curat, nepătat...

P o i r e t

Dar Dutocq ?

Phellion

Domnu Poiret, știi ce gîndesc eu despre Dutocq, mă înțelegi ?...

Poiret

(dînd de două-trei ori din cap, răspunde cu un aer subtil)

Da.

(Ceilalți slujbași se întorc în birou.)

Fleury

Asta-i ceva nemaipomenit ! Am citit cu ochii mei și parcă tot nu-mi vine a crede. Domnul Rabourdin, regele oamenilor !... Pe legea mea, dacă și printre asemenea oameni se găsesc spioni, înseamnă să te scîrbești de orice virtute. Și cînd te gîndești că îl puneam pe Rabourdin alături de eroii lui Plutarh¹³⁷ !

Vimeux

Așa-i.

Poiret

(gîndindu-se că nu mai are decît cinci zile)

Dar, domnilor, ce ziceți de acela care a șterpelit lucrarea, care l-a spionat pe domnul Rabourdin ?

(Dutocq pleacă.)

Fleury

E un Iuda Iscariotul ! Dar cine-i acela ?

Phellion

(cu subînțeles)

Vă asigur că acum nu mai e în mijlocul nostru.

Vimeux

(luminat)

Dutocq !

Phellion

Eu n-am văzut nici o dovadă, domnu ! În timp ce dumneavoastră erați dincolo, tânărul acela, domnu de la Roche, era gata să moară. Uite, priviți lacrimile lui pe biroul meu...

Poiret

A leșinat în brațele noastre... Și cheia mea de la poartă, aoleo ! a rămas la ceafa lui. (*Poiret iese.*)

Vimeux

Ministrul n-a vrut să lucreze cu Rabourdin. Iar domnul Saillard, căruia șeful personalului i-a suflat două vorbe, s-a dus să-l anunțe pe domnul Baudoyer să facă o cerere pentru Legiunea de Onoare ; există una acordată diviziunii noastre de Anul Nou, și ea va fi dată domnului Baudoyer. E limpede ? Domnul Rabourdin e jertfit chiar de către aceia care se folosesc de el. Avea dreptate Bixiou. Era să fim dați afară cu toții, cu excepția lui Phellion și Sébastien.

Du Bruel

(*sosind la birou*)

Ei, domnii mei, e-adevărat ?

Thuillier

Ultima exactitate.

Du Bruel

(*punindu-și din nou pălăria pe cap*)

Atunci, la revedere, domnii mei. (*Iese.*)

Th u i l l i e r

Vodevilistul nostru n-așteaptă să-i cadă cărămida în cap! Se duce la ducele de Rhétoré, la ducele de Maufrigneuse; dar n-are decît s-alerge! După cît se vorbește, șeful nostru va fi Colleville.

P h e l l i o n

Dădea impresia că-l iubește pe domnu Rabourdin.

P o i r e t

(întorcîndu-se)

Era cît p-aci să nu mai pun mîna pe cheia de la poarta casei! Tînărul varsă mereu lacrimi, iar domnul Rabourdin a dispărut fără urmă.

(*Dutocq și Bixiou vin în birou.*)

B i x i o u

Ei, ce ziceți, domnilor, se petrec lucruri ciudate în biroul dumneavoastră! Du Bruel!... (*Se uită în biroul celălalt.*) A plecat?

T h u i l l i e r

La galop.

B i x i o u

Dar Rabourdin?

F l e u r y

S-a topit, s-a distilat, s-a *fumat*! Să mai zici că un om, regele oamenilor...

P o i r e t
(*către Dutocq*)

Domnule Dutocq, în durerea lui, tânărul Sébastien te acuză că ai luat lucrarea acum două zile...

B i x i o u
(*uitându-se la Dutocq*)

Trebuie să dezminți această învinuire, iubitule.
(*Toți ceilalți slujbași se uită fix la Dutocq.*)

D u t o c q
Ah, unde-i amicul bîrfitor care făcea copia ?

B i x i o u
De unde știi că făcea copia ? Iubitule, numai diamantul taie diamantul !
(*Dutocq iese.*)

P o i r e t
Ascultă, domnule Bixiou, eu nu mai am de stat decît cinci zile și jumătate la serviciu și aş vrea să am și eu o dată, măcar o dată, plăcerea de a te înțelege ! Fă-mi cinstea și explică-mi și mie la ce poate fi de folos diamantul în această împrejurare...

B i x i o u
Asta vrea să zică, papa — căci vreau să mă cobor o dată pînă la dumneata — că, așa după cum numai diamantul poate să taie diamantul, tot astfel numai un *curios* poate să vină de hac unui semen de-al lui.

F l e u r y
„Curios“ are aici înțelesul de spion.

Nu înțeleg...

B i x i o u

Bine, s-o lăsăm atunci pe altă dată !

Domnul Raboutdin plecase imediat la ministru. Ministrul era la Cameră. Raboutdin se duse la Camera deputaților, unde scrisese un bilet ministrului. Ministrul era la tribună, angajat într-o discuție aprinsă. Raboutdin așteptă, dar nu în sala de ședințe, ci în curte, și se hotărî să se posteze, cu tot frigul de afară, lângă trăsura excelenței-sale, ca să-i vorbească atunci cînd acesta se va urca să plece. Portarul îi spuse că ministrul se încăierase într-o dispută stîrnită de cei nouăsprezece deputați din extrema stîngă și că ședința era furtunoasă. Raboutdin se plimba prin curtea largă a palatului, pradă unei mari agitații, și așteptă cinci ceasuri chinuitoare. La ora șase jumătate, deputații începură să iasă și să plece ; dar curierul ministrului apărură la scară și chemă vizitiul.

— Ei, Jean, îi spuse el, excelența-sa a plecat cu ministrul de Război ; s-au dus la rege, și de acolo merg să ia masa împreună. Ne vom duce să-l luăm la ora zece, căci se va ține un consiliu.

Raboutdin se întoarse acasă cu pași greoi, într-o stare de descurajare ușor de închipuit. Se făcuse ora șapte. Abia avu timp să-și schimbe hainele.

— Ei, te-a numit ? îl întâmpină veselă soția lui, apărînd în salon.

Raboutdin înălță capul cu o mișcare dureroasă, plină de tristețe, și răspunse :

— Mî-e teamă că nu voi mai călca niciodată în minister.

— Ce ? făcu soția lui cuprinsă de o neliniște zdrobitoare.

— Memoriul meu în legătură cu salariații publici circulă prin birouri și a fost imposibil să-l văd pe ministru !

Célestine avu o viziune fulgerătoare în care, printr-o scînteiere infernală, un demon îi dezvălui înțelesul ultimei sale convorbiri cu des Lupeaulx.

„Dacă m-aș fi purtat ca o femeie de rînd, își spuse ea, am fi obținut postul.“

Se uită la Rabourdin cu un fel de durere. Se făcu o tăcere tristă și se așezară amîndoi la masă, cu fundată în gînduri.

— Și astăzi e ziua noastră de primire ! zise ea.

— Dar încă nu e totul pierdut, scumpa mea Célestine, spuse Rabourdin depunînd o sărutare pe fruntea soției lui. Sper că mîine dimineată îi voi putea vorbi ministrului și totul se va lămuri. Sébastien a lucrat toată noaptea, copiile sînt gata, verificate, și-l voi ruga pe ministru să citească memoriul, pe care i-l voi lăsa pe birou. La Brière o să m-ajute. Un om nu poate fi condamnat așa, fără să fie ascultat.

— Sînt curioasă să văd dacă domnul des Lupeaulx o să vină la noi astă-seară.

— El ?... firește, n-o să lipsească, murmură Rabourdin. E un tigru căruia îi place să lingă sîngele din rana pe care a făcut-o !

— Bietul de tine, reluă soția lui, apucîndu-l de mîină, nu pot să înțeleg cum de-i cu puțință ca un om care a conceput o reformă atît de frumoasă să nu-și fi dat seama că nu trebuie s-o divulge nimă-nui. Asemenea idei trebuiesc ferecate bine în conștiință, căci numai cel care le-a făurit poate să le și aplice. Trebuia să te porți cu oamenii din sfera ta ca Napoleon cu cei dintr-a lui : el s-a plecat, s-a încovoiat, s-a tîrît ! Da, Bonaparte s-a tîrît ! Ca să ajungă general, s-a însurat cu amanta lui Barras. Trebuie să știi să aștepți, să ajungi mai întîi deputat, să urmezi cursul politicii, cînd zvîrlit pînă în fundul mării, cînd pe coama unui val, și să-ți însușești, ca domnul de Villèle, deviza italiană *Col tempo*, tradusă prin *Totul vine la țanc pentru cine știe să aștepte*. Politicianul acesta a rîvnit puterea timp de

șapte ani și în 1814, la vîrsta la care te afli tu azi, a început printr-un protest împotriva Cartei. Iată greșeala ta : te-ai lăsat condus de alții, cînd ești făcut să conduci pe alții !

Sosirea pictorului Schinner curmă discuția dintre soție și soț, pe care aceste cuvinte îl puseră și mai mult pe gînduri.

— Scumpe prietene, zise pictorul strîngînd mîna funcționarului, devotamentul unui artist este, desigur, zadarnic ; dar, în împrejurări ca aceasta, noi știm să rămînem credincioși ! Am cumpărat gazeta de seară. Baudoyer a fost numit director și-i decorat cu crucea Legiunii de Onoare...

— Cu toate că eu sînt cel mai vechi, am douăzeci și patru de ani de serviciu, zîmbi Rabourdin.

— Il cunosc destul de bine pe contele de Sérizy, ministru de stat ; dacă vrei să-i cerem concursul, pot să mă duc la el, zise Schinner.

Salonul se umplu de persoane pe care manevrele administrative nu le interesau. Du Bruel nu venise. Doamna Rabourdin căută să pară și mai veselă, și mai grațioasă, ca un cal care, rănit în luptă, găsește încă puterea de a-și duce stăpînul.

— E foarte curajoasă, spuseră cîteva femei, care, văzînd-o atît de nenorocită, se arătară înțelegătoare.

— I-a acordat totuși multă atenție lui des Lupeaulx, spuse baroana de Châtelet către vicontesa de Fontaine.

— Credeți că... ? întrebă vicontesa.

— Dar domnul Rabourdin ar fi căpătat măcar crucea Legiunii de Onoare ! zise doamna de Camps, luînd apărarea prietenei sale.

Pe la ora unsprezece apăru și des Lupeaulx, a cărui înfățișare n-ar putea fi descrisă decît spunînd că ochelarii îi erau triști, dar privirea veselă ; sticlele ochelarilor îi acopereau însă atît de bine ochii, încît numai un fizionomist ar fi putut să descopere expresia lor diabolică. Se grăbi să strîngă mîna lui Rabourdin, care nu avu tăria să și-o retragă.

— Avem de vorbit împreună, îi spuse secretarul general, ducându-se să se așeze lângă frumoasa Roubourdin, care-l întâmpină în chipul cel mai plăcut. Eh, făcu el aruncându-i o privire furișă, ești cu adevărat mare, te găsesc, așa cum mi te închipuiam, sublimă în momentele de grea încercare. Știi cât de rar se întâmplă ca o persoană superioară să corespundă ideii pe care cineva și-a făcut-o despre ea! Așadar, înfrîngerea nu te-a răpus! Ai dreptate, vom învinge, îi șopti la ureche. Soarta dumneavoastră e în mâinile dumitale, atîta vreme cît vei avea ca aliat un bărbat care te adoră. Vom ține un consiliu...

— Baudoyer a fost numit? îl întrerupse ea.

— Da, zise secretarul general.

— Și decorat?

— Nu încă, dar va fi.

— Atunci?

— Dumneata nu cunoști politica.

În timp ce doamnei Roubourdin i se părea că serata aceasta nu se mai termină, în Place Royale se petrecea una din acele comedii care se joacă, la Paris, în șapte saloane, după fiecare schimbare de la minister. Salonul Saillardilor era plin de lume. Domnul și doamna Transon veniseră la ora opt. Doamna Transon îmbrățișă pe doamna Baudoyer, *născută Saillard*. Domnul Bataille, căpitan în garda națională, venise cu soția lui și cu preotul de la Saint-Paul.

— Domnule Baudoyer, zise doamna Transon, vreau să fiu prima care te felicită; s-a făcut dreptate meritelor dumitale. Bravo, ți-ai cîștigat avansarea!

— Iată-te director, zise domnul Transon frecîndu-și mîinile. E o cinste pentru cartierul nostru.

— Și se poate spune că fără intrigării! exclamă bătrînul Saillard. Noi nu tragem sfori, nu ne ducem la seratele intime ale ministrului.

Unchiul Mitral își freca nasul, fericit, și trăgea cu ochiul la nepoată-sa, Elisabeth, care vorbea cu

Gigonnet. Falleix nu ştia ce să creadă despre moş Saillard şi Baudoyer, orbiţi de fericire. Îşi făcură apariţia domnii Dutocq, Bixiou, du Bruel, Godard şi Colleville, care fusese numit şef.

— Mai rar aşa căpăţini ! îi şopti Bixiou lui du Bruel. Ar ieşi o caricatură minunată dacă i-am desena sub forma unor calcani, caracude sau stavrizi jucînd o sarabandă !

— Domnule director, declară Colleville, vă felicit, sau mai bine zis ne felicităm pe noi înşine de a vă vedea în fruntea direcţiei şi vrem să vă asigurăm de zelul cu care vom colabora la lucrările dumneavoastră.

Domnul şi doamna Baudoyer, tatăl şi mama noului director, erau de faţă, bucurîndu-se de gloria fiului şi a nurorii lor. Unchiul Bidault, care luase masa în familie, avea o privire jucăuşă care-l înspăimîntă pe Bixiou.

— Iată unul, zise artistul către du Bruel, arătîndu-l pe Gigonnet, care ar putea servi de model pentru un personaj de vodevil ! Cu ce s-o fi ocupînd ? Un chinez ca ăsta ar trebui să ţină loc de firmă la *Două maimuţe*. Uită-te ce redingotă ! Credeam că numai Poiret e în stare să expună văzului public una la fel, după ce-a purtat-o zece ani prin intemperiiile pariziene.

— Baudoyer e în al nouălea cer, zise du Bruel.

— Nu-şi mai încape în piele, întări Bixiou.

— Domnii mei, li se adresă Baudoyer, vă prezint pe unchiul meu bun, domnul Mitral, şi pe unchiul soţiei mele, domnul Bidault.

Gigonnet şi Mitral aruncară asupra celor trei slujbaşi o privire adîncă, în care strălucea culoarea aurului, şi care lăasă impresia cuvenită asupra celor doi zeflemişti.

— Ei, ce ziceţi ! făcu Bixiou cînd se văzu sub arcadele din Place Royale. V-aţi uitat bine la cei doi unchi ? Două exemplare ale lui Shylock. Mă prind pe orice că-şi fac veacul la Hale, unde-şi plasează

banii cu sută la sută pe săptămână. Dau cu împrumut cu amanet și scot în vânzare haine, șireturi, brînză, femei și copii. Sînt niște arabi-evrei-genovezi-greci-genevezi-lombarzi-parizieni, hrăniți de-o lupoaică și lepădați de-o turcoaică.

— Te cred, unchiul Mitral a fost portărel, zise Godard.

— Ca să vezi! făcu du Bruel.

— Mă duc să văd cum merge litografia, reluă Bixiou, deși aş vrea să studiez și salonul domnului Roubourdin: ești fericit că poți să te duci acolo, du Bruel.

— Eu, acolo? Ce vrei să fac acolo? răspunse vo-devilistul. N-am o figură potrivită pentru prezentarea de condoleanțe. Și, apoi, ar fi ceva josnic ca tocmai azi să te duci pe capul oamenilor destituiți.

La miezul nopții, salonul doamnei Roubourdin se golise, nu mai rămăseseră decît două sau trei persoane, des Lupeaulx și stăpînii casei. După plecarea lui Schinner, a doamnei și domnului Octave de Camps, des Lupeaulx se ridică de pe scaun cu un aer misterios, se așeză cu spatele la pendulă și-și îndreptă ochii cînd spre soț, cînd spre soție.

— Prieteni, le spuse el, nimic nu e pierdut, deoarece ministrul și cu mine sîntem alături de voi. Dutoq, între două puteri, a ales-o pe aceea care i se părea mai tare. S-a pus în serviciul Marii Duhovniciei și al Curții, trădîndu-mă, dar asta-i la ordinea zilei: un om politic nu se teme niciodată de-o trădare. Numai că Baudoyer va fi destituit în cîteva luni și va fi, desigur, numit la prefectura poliției, căci Marea Duhovnicie n-o să-l lase din brațe.

Și le ținu un logos în legătură cu Marea Duhovnicie și cu primejdiile care amenință guvernul dacă se bizuie pe biserică, pe iezuiți etc. Dar nu-i lipsit de interes să observăm că Marea Duhovnicie și Curtea, cărora jurnalele liberale le atribuiau o influență enormă în administrație, s-au amestecat foarte puțin în afacerea jupînului Baudoyer. Aceste

mici sforării n-au nici un ecou în societatea înaltă, unde domină numai marile interese. Dacă stăruințele plicticoase ale preotului de la Saint-Paul și ale domnului Gaudron au izbutit să smulgă unele făgăduieli, ele au căzut de la sine la prima observație a ministrului. Ceea ce formează poliția congregației sînt numai patimile, care se denunță unele pe altele... Puterea ocultă a acestei asociații, îngăduită sub masca nerușinată a dogmei *Ajută-te, și cerul te va ajuta*, a devenit cu adevărat mare numai datorită acțiunii cu care au înzestrat-o propriii ei membri, amenințîndu-se unii pe alții. În sfîrșit, calomniile liberale se complac în a face din Marea Duhovnicie un gigant politic, administrativ, civil și militar. Frica își creează totdeauna idoli. În momentele acestea. Baudoyer se bizuia pe Marea Duhovnicie, în timp ce singura duhovnicie care l-a protejat își are sediul la cafeneaua *Thémis*. Există, în anumite epoci, oameni, instituții, puteri, căroră li se atribuie toate nenorocirile ce se întîmplă, căroră li se tăgăduiește orice merit și care servesc de rațiuni multiple pentru prostime. După cum despre domnul de Talleyrand ¹³⁸ se spunea că saluta orice eveniment cu o vorbă de duh, tot astfel, în această fază a Restaurației, Marea Duhovnicie făcea și desfăcea totul. Din nefericire, însă, ea nu făcea și nu desfăcea nimic. Influența sa nu se afla nici în mîinile unui cardinal de Richelieu, nici în ale unui cardinal Mazarin, ci în mîinile unui fel de cardinal de Fleury ¹³⁹, care, timid timp de cinci ani, a avut îndrăzneală numai într-o singură zi, dar și atunci a călcat cu stîngul. Mai tîrziu, biserica a făcut, nepedepsită de nimeni, la Saint-Merry ¹⁴⁰, mai mult decît pretindea Carol al X-lea că făcuse în iulie 1830. Fără articolul relativ la cenzură, introdus atît de proteste în noua Cartă, jurnalismul și-ar fi avut Saint-Merry-ul lui. Domnia celui de al doilea frate ar fi instaurat în mod legal planul lui Carol al X-lea.

— Rămîi șef de birou sub Baudoyer, ai acest curaj, continuă des Lupeaulx, fii un adevărat om poli-

tic; lasă la o parte concepțiile și îndemnurile generoase, mărginește-te la atribuțiile dumitale, nu-i spune nimic directorului dumitale, nu-i da nici un sfat, nu face nimic fără o dispoziție de la el. În trei luni, Baudoyer va părăsi ministerul, fie destituit, fie deportat într-un alt sector administrativ. Va ajunge poate la domeniile regale. De două ori mi s-a întâmplat în viață să fiu acoperit de cîte o avalanșă de nerozii, dar le-am lăsat să treacă.

— Da, zise Rabourdin, numai că dumneavoastră n-ați fost calomniat, lovit în cinstea personală, compromis...

— Ha! ha! ha! făcu des Lupeaulx, întrerupînd pe șeful de secție cu un rîs homeric. Dar asta-i pîinea zilnică a oricărui om remarcabil în minunata noastră Franță și nu-s decît două căi de a rezolva lucrurile: sau să cazi la fund, și atunci fă-ți bagajele și du-te de te-apucă de grădinarie, sau să te ridici deasupra și să mergi înainte fără teamă și fără a te uita nici în dreapta, nici în stînga.

— În ceea ce mă privește, n-am decît o cale de a desface nodul pe care spionajul și trădarea mi l-au legat în jurul gîtului, răspunse Rabourdin, și aceasta este să mă explic numaidecît cu ministrul. Iar dacă dumneavoastră îmi doriți în mod sincer binele, așa precum declarați, mă puteți pune mîine față în față cu el.

— Vrei să-i expui planul dumitale administrativ? Rabourdin înclină din cap.

— Prea bine, încredințează-mi proiectele, lucrările dumitale, și-ți jur că ministrul le va studia chiar în noaptea asta.

— Nici nu mă gîndesc, rosti Rabourdin cu tărie, căci ar însemna ca, după șase luni de muncă, să mă mulțumesc cu satisfacția celor două sau trei ceasuri în cursul cărora un ministru al regelui s-ar simți obligat să aplaude o perseverență atît de mare.

Văzîndu-se aruncat de dîrzenia lui Rabourdin pe un drum fără tufișuri, în care nu-și mai putea as-

cunde viclenia, des Lupeaulx șovăi o clipă, apoi se uită la doamna Rabourdin, întrebându-se: „Ce va învinge oare, ura mea pentru el, sau dorința pentru ea?”

— În cazul acesta, dacă n-ai încredere în mine, îi spuse șefului de secție după o pauză, vei rămîne totdeauna pentru mine omul *notei secrete* pe care ai întocmit-o dumneata însuși. Adio, doamnă.

Doamna Rabourdin îl salută cu răceală. Célestine și Xavier se retraseră, fiecare în odaia sa, fără să-și mai vorbească, într-atît de nenorociți erau amîndoi. Soția se gîdea la situația groaznică în care se găsea față de soțul ei. Șeful de secție, care se hotărîse să nu mai calce în minister și să-și dea demisia, era pierdut în imensitatea gîndurilor lui: se punea problema să-și schimbe viața și să se apuce de altceva. Rămase toată noaptea în fața focului din odaia sa, fără s-o observe pe Célestine, care intrase de mai multe ori, în vîrfurile picioarelor, în veșmintele-i de noapte.

„Fiindcă trebuie să mă mai duc pentru ultima dată la minister spre a-mi retrage actele și a preda lucrările lui Baudoyer, să încercăm și efectul demisiei mele“, își spuse el.

Își scrisese demisia, chibzuind îndelung frazele scrisorii cu care o însoți și care suna :

„Excelență,

Am onoarea de a adresa excelenței-voastre, o dată cu prezenta, demisia mea ; îndrăznesc să cred că vă veți aminti de a mă fi auzit spunîndu-vă că mi-am încredințat onoarea în mîinile dumneavoastră și că ea depindea de o explicație neîntîrziată. Această explicație am cerut-o în zadar, iar astăzi va fi poate de prisos, de vreme ce un fragment din lucrările mele asupra aparatului administrativ, sustras și falsificat, circulă prin birouri, e greșit interpretat din cauza dușmăniei și mă silește să mă retrag, în fața dezaprobării tacite a conducerii. În dimineața cînd

Voiam să vă văd, excelența-voastră a crezut poate că e vorba de o avansare, dar eu nu mă gîndesc decît la prestigiul ministerului pe care-l conduceți și la binele public. Țineam să rectific părerile excelenței-voastre în legătură cu această chestiune. “

Urmau formulele de respect.

Era ora șapte jumătate cînd omul acesta săvîrși jertfirea ideilor sale, căci își arse întreaga lucrare. Obosit de atîtea gînduri și învins de atîtea chinuri morale, ațipi cu capul sprijinit de marginea fotoliului. Se trezi cu o senzație bizară, își văzu mîinile udate de lacrimile soției sale, îngenuncheată în fața lui. Célestine citise demisia, înțelesese toată grozăvia prăbușirii. Ea și Roubourdin aveau să trăiască de acum încolo cu o rentă de patru mii de franci. Făcu socoteala datoriilor ei, se ridicau la treizeci și două de mii de franci ! Era sărăcia cea mai cumplită cu putință. Iar bărbatul acesta, atît de nobil și atît de încrezător, nu știa nimic despre abuzul pe care ea și-l îngăduise în privința averii lăsate în grija sa. Plîngea la picioarele lui, frumoasă ca o Magdalenă.

— Nenorocirea a întrecut orice margini, zise Xavier în groaza lui, sînt dezonorat la minister, și dezonorat...

Lumina virtuții neprihănite străfulgeră în ochii Célestinei, care sări în sus ca un cal speriat și aruncă o privire scînteietoare spre Roubourdin.

— Eu ! *Eu* ? rosti ea pe două tonuri sublime. Așadar mă crezi o femeie de rînd ? Nu-ți dai seama că, dacă aș fi păcătuit, tu ai fi fost numit ? Dar, adăugă ea, e mai ușor de suportat o idee ca asta, decît realitatea din jurul nostru.

— Ce s-a mai întîmplat ? făcu Roubourdin.

— Îți voi spune totul în două vorbe, răspunse ea. Datorăm treizeci de mii de franci.

Roubourdin își cuprinse soția în brațe cu un gest zănatec și o așeză pe genunchii lui, plin de voioșie.

— Nu-i nimic, draga mea, îi zise cu un glas atît de blînd încît amărăciunea lacrimilor ei se topi ca prin minune. Şi eu am făcut multe greşeli ! Am muncit cu totul dezinteresat pentru ţară sau, în orice caz, am crezut că-i voi putea fi de folos... Acum o să-mi croiesc alt drum. Dacă aş fi avut o băcănie, am fi ajuns milionari. Ei bine, să ne facem băcani. Tu n-ai decît douăzeci şi opt de ani, îngerul meu. În zece ani, afacerea o să-ţi aducă luxul pe care-l doreşti şi la care trebuie să renunţăm pentru cîtva timp. Nici eu, draga mea, nu sînt un om de rînd. O să vindem ferma ; valoarea ei a crescut mult în ultimii şapte ani. Cu această diferenţă de valoare şi cu mobilierul nostru vom putea achita datoriile *făcute de mine*.

Pentru fraza asta generoasă, Célestine dădu soţului ei, într-o singură sărutare, o mie de mîngîieri.

— Vom avea, continuă el, o sută de mii de franci, pe care-i vom folosi într-un negoţ oarecare. Pîină într-o lună îmi voi alege o nouă meserie. Norocul, care l-a aruncat pe un Martin Falleix în calea lui Saillard, n-o să ne ocolească nici pe noi. Aşteaptă-mă la dejun. Mă voi întoarce de la minister eliberat din cătuşele mizeriei.

Célestine îşi îmbrăţişă soţul cu un elan pe care nu-l au nici bărbaţii în momentele cînd sînt cuprinşi de cea mai mare mînie, deoarece femeia, prin sentimentele ei, e mai tare decît bărbatul prin puterea lui. Plîngea, rîdea, suspina şi vorbea în acelaşi timp.

Cînd Rabourdin ieşi la ora opt, portăreasa îi dădu cărţile de vizită făcute în batjocură de către Baudoyer, Bixiou, Godard şi alţii. Totuşi se duse la minister ; aici Sébastien îl întîmpină la poartă, rugîndu-l să nu intre în birouri, deoarece o caricatură mîrşavă de-a lui circulă peste tot.

— Dacă vrei să-mi îndulceşti amărăciunea înfrîngerii, adu-mi desenul acela, îi spuse Rabourdin ; eu mă duc să-mi las demisia chiar în mîna lui Ernest de la Brière, pentru a nu fi denaturată urmînd calea

administrativă. Am motivele mele cerîndu-ți să-mi aduci caricatura.

După ce se încredință că scrisoarea lui ajunsese în mîinile ministrului, Rabourdin se întoarce în curte, unde-l găsi pe Sébastien cu ochii plini de lacrimi; acesta îi arată litografia, ale cărei principale elemente sînt redată în schița alăturată :

— Are mult haz, zise Rabourdin arătînd supranumerarului o frunte senină ca a Mîntuitorului cînd i s-a pus pe cap coroana de spini.

Intră în birouri cu un aer calm și se duse mai întîi la Baudoyer spre a-l ruga să vină în biroul diviziunii pentru a-i da instrucțiuni cu privire la lucrările pe care de acum încolo avea să le conducă tipicarul acesta.

— Spuneți-i domnului Baudoyer că nu aștept, se adresă el lui Godard și celorlalți slujbași. Demisia mea e în mîinile ministrului și nu vreau să întîrzii aici nici cinci minute mai mult decît e necesar.

Zărindu-l pe Bixiou, Rabourdin se duse drept la el, îi arătă litografia și, spre marea uimire a tuturor, îi spuse :

— N-aveam dreptate cînd susțineam că dumneata ești un artist ? Păcat însă că ți-ai îndreptat ascuțișul creionului împotriva unui om care nu poate fi judecat nici în felul acesta și nici în cadrul serviciului. Dar în Franța se rîde de orice, chiar și de Dumnezeu !

Apoi îl conduse pe Baudoyer spre cabinetul răposatului de La Billardièrre. La ușă se aflau Phellion și Sébastien, singurii care, în această mare nenorocire personală, îndrăzniseră să rămînă pe față credincioși acestui acuzat. Rabourdin, observînd că Phellion avea ochii umeziți, nu se putu împiedica de a-i strînge mîna.

— Domnu Rabourdin, grăi acest om cumsecade, dacă vă putem fi de folos cu ceva, vă stăm la dispoziție...

— Pofțiți, prieteni, intrați, le spuse Rabourdin cu o grație plină de noblețe. Sébastien, dragul meu, scrieți demisia și dă-i-o lui Laurent să ți-o ducă. Probabil că și dumneata ești murdărit de calomnia care mi-a făcut atîta rău, dar mă voi îngriji de viitorul dumitale : vom rămîne mereu împreună.

Sébastien izbucni în lacrimi.

Domnul Rabourdin se închise cu domnul Baudoyer în cabinetul răposatului de La Billardièrre, iar Phel-

lion îl ajută să pună pe noul șef de diviziune în curent cu toate greutățile muncii administrative. La fiecare dosar pe care i-l explica Rabourdin, la fiecare mapă deschisă, ochii mici ai lui Baudoyer se făceau mari cât farfuriile.

— Rămii cu bine, domnul meu, îi zise în cele din urmă Rabourdin, cu un aer în același timp și solemn, și ironic.

Între timp, Sébastien făcuse un pachet cu hîrțile personale ale șefului de secție și-l duse la o trăsură. Rabourdin străbătu curtea largă a ministerului, sub ochii slujbașilor care ieșiseră la ferestre, și așteptă o clipă ordinele ministrului. Dar ministrul nu dădu nici un semn de viață. Phellion și Sébastien îl însoțeau pe Rabourdin. Phellion avu curajul de a-l conduce pe omul căzut în dizgrație pînă în strada Duphot, exprimîndu-i admirația lui plină de respect. Apoi se întoarse, mulțumit de sine, și-și reluă locul la birou, după ce făcuse onorurile funebre acestui talent administrativ călcat în picioare.

B i x i o u

(la apariția lui Phellion)

Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni. ¹⁴¹

P h e l l i o n

Da, domnu.

P o i r e t

Asta ce vrea să zică?

F l e u r y

Că partidul popesc se bucură, dar că domnul Rabourdin e stimat de toți oamenii cinstiți.

D u t o c q

(atins)

Ieri nu erai de aceeași părere.

F l e u r y

Dacă-mi mai adresezi un cuvînt, o să-mi lipsesc palmele de obrajii dumitale, m-auzi?! Nu mai încape nici o îndoială că dumneata ești acela care ai *șterpelit* lucrarea domnului Rabourdin. (*Dutocq iese.*) Du-te de te plînge la des Lupeaulx al dumitale, spionule!

B i x i o u

(rîzînd și malmușărindu-se)

Sînt curios să știu cum o să meargă diviziunea. Domnul Rabourdin era un om atît de remarcabil, în-cît probabil că a avut anumite idei sănătoase cînd a întocmit lucrarea aceea. Ministerul pierde un cap greu de înlocuit. (*Iși freacă mîinile.*)

L a u r e n t

Domnul Fleury e chemat la secretariat.

S l u j b a ș i i d i n a m b e l e s e c ți i

Ți s-a înfundat!

F l e u r y

(ieșînd)

Puțin îmi pasă, am un post de redactor-responsabil. O să fiu liber toată ziua și-o să mă plimb sau o să mă ocup cu ceva plăcut în redacția jurnalului.

B i x i o u

Dutocq a făcut ce-a făcut și l-a dat afară și pe bietul Desroys, învinuit că vrea să taie capetele...

Thuillier

Regilor ¹⁴² ?...

Bixiou

Felicitările mele... asta-i reușită !

Colleville

(intrînd în birou, vesel)

Domnilor, sînt șeful dumneavoastră...

Thuillier

(îmbrățișîndu-l)

Ah, prietene, dacă aș fi în locul tău, nu m-aș bucura de loc.

Bixiou

E o ispravă a nevesti-si, dar nu una făcută cu capul !

(Ceilalți pușnesc în rîs.)

Poiret

Cine îmi explică și mie morala a tot ceea ce s-a întîmplat azi aici ?

Bixiou

Vrei să ți-o explic ? Anticamera administrației va fi de acum încolo Camera, Curtea va fi budoar, drumul obișnuit va fi beciul, iar patul va fi mai mult ca oricînd calea cea mai scurtă.

Poiret

Domnule Bixiou, te rog fii mai clar.

Am să-mi parafralez ideea. Pentru a fi ceva trebuie să începi prin a fi totul. Este necesară, desigur, o reformă administrativă; căci, pe cîntea mea, statul își jefuiește tot atît de mult slujbașii, pe cît slujbașii jefuiesc timpul pe care-l datorează statului; noi însă lucrăm puțin fiindcă nu primim aproape nimic, deoarece sîntem prea mulți pentru treaba care trebuie făcută, și *Virtuoasa Rabourdin* și-a dat seama de toate astea! Acest funcționar priceput a prevăzut, domnilor, ceea ce trebuie să se întîmple și ceea ce neghiobii numesc jocul admirabilelor noastre instituții liberale. Camera va avea pretenția să administreze, iar administratorii vor ține să fie legistatori. Guvernul va năzui să administreze, iar administrația să guverneze. De aceea, legile vor fi doar regulamente, iar ordonanțele vor deveni legi. Dumnezeu a creat această epocă pentru cei cărora le place să rîdă. Trăim în admirația spectacolului pe care ni l-a pregătit cel mai mare zeflemist al timpurilor moderne, Ludovic al XVIII-lea. (*Stupefacție generală.*) Domnilor, dacă asemenea lucruri se petrec în Franța, țara cea mai bine administrată din Europa, apoi gîndiți-vă ce trebuie să fie în celelalte țări. Sărmane țărișoare, mă întreb cum o scot la capăt fără cele două Camere, fără libertatea presei, fără referate și rapoarte, fără circulare, fără o armată de slujbași? !... Zău așa, cum de mai au armate, flote? Cum de mai există fără să discute după fiecare răsuflare și după fiecare tușitură?... Mai pot fi ele, oare, numite guverne, națiuni? Mi s-a spus... (de către mincinoșii de călători!...) că popoarele acestea pretind a avea o politică a lor și că se bucură de o anumită putere; dar eu unul le deplîng! Ele nu cunosc *progresul luminilor*, nu pot să pună în mișcare idei, nu au tribuni independenți, trăiesc în barbarie. Numai poporul francez se bucură de binefacerile spiritului. Inchi- puiește-ți, domnule Poiret (*Poiret, tresare ca la o iz-*

bitură), că sînt țări care se lipsesc de șefi de diviziune, de directori generali, de acest minunat stat-major care constituie gloria Franței și a împăratului Napoleon, deși acesta a avut motivele lui să înființeze atîtea posturi. Poftim, asemenea țări au îndrăzneala de a exista! La Viena numărul slujbașilor de la Ministerul de Război nu atinge nici măcar cifra de o sută, în vreme ce la noi lefurile și pensiile mă-nîncă o treime din buget, ceea ce nu se întîmpla înainte de Revoluție, și, ca să mă rezum, vă spun că Academia de inscripții și arte frumoase, care nu prea are ce face, ar trebui să propună un premiu pentru cel mai bun răspuns la această întrebare: *Care e statul cel mai bine întocmit: acela care face multe cu funcționari puțini, sau acela care face puțin cu funcționari mulți?*

P o i r e t

— Asta-i ultimul dumitale cuvînt?

B i x i o u

Yes, sir!... Ja, mein Herr!... Si, signor! Da!... Te scutesc de alte limbi.

P o i r e t

(ridică mîinile la cer)

Dumnezeule! și se mai spune că ești spiritual!

B i x i o u

Nu m-ai înțeles, deci?

P h e l l i o n

Cu toate astea, ultima propoziție e plină de sens...

Bixiou

...ca bugetul, care e atît de complicat încît parë simplu, și cu asta vă atîrn ca pe niște felinare deasupra acestei găuri, a acestei gropi, a acestei prăpăstii, a acestui vulcan denumit de *Constituționalul* „orizontul politic“.

Poiret

Aș vrea mai bine o explicație pe care s-o înțeleg și eu...

Bixiou

Trăiască Rabourdin !... Iată părerea mea. Ești mulțumit ?

Colleville

(cu gravitate)

Domnul Rabourdin n-a avut decît o vină.

Poiret

Care ?

Colleville

Aceea de a fi vrut să fie un om de stat, în loc să rămînă un șef de secție.

Phellion

(repezindu-se în fața lui Bixiou)

Atunci, domle, dumneata, care-l înțelegi atît de bine pe domnu Rabourdin, pentru ce ai făcut acea mîrșă... acea infa... acea îngrozitoare caricatură ?

Bixiou

Dar rămășagul nostru ? Ai uitat că m-am prins în joc cu dracul și că secția dumneavoastră îmi dă-torează o masă la *Rocher de Cancale* ?

P o i r e t
(foarte mîhnit)

Prin urmare voi ieși la pensie fără să fi înțeles vreodată măcar o frază, un cuvînt, o idee de-a domnului Bixiou !

B i x i o u

Vina e a dumitale ! Intreabă-i și pe dînșii... Domnilor, ați înțeles sensul observațiilor mele, sînt ele juste, luminoase ?

T o ț i

Din păcate, da.

M i n a r d

Și, ca dovadă, eu mi-am înaintat demisia. Adio, domnilor, mă fac fabricant...

B i x i o u

Ai inventat niscaiva corsete mecanice, sau bibe-roane ? Niscaiva pompe de incendiu, sau lopățele de curățat noroiul de pe ghetе ? Niscaiva sobe care se încălzesc fără lemne, sau niscaiva grătare care frig cotletele cu trei bucățele de hîrtie ?

M i n a r d
(plecînd)

Păstrez secretul pentru mine.

B i x i o u

Ei, vezi, tinere domn Poiret !... dumnealor mă înțeleg, cu toții...

P o i r e t

(*umilit*)

Domnule Bixiou, vrei să-mi faci cinstea de a vorbi măcar o dată pe limba mea, coborînd pînă la mine ?...

B i x i o u

(*făcînd cu ochiul spre ceilalți*)

Cu plăcere ! (*Îl apucă pe Poirot de un nasture al redingotei.*) Înainte de a ieși la pensie, te vei declara mulțumit poate să afli că dumneata ești...

P o i r e t

(*bucuros*)

Un om cinstit, domnule.

B i x i o u

(*înalță din umeri*)

...Să definim, să explicăm, să analizăm, să vedem ce este aceea un slujbaș... Știi ?

P o i r e t

Cred că da.

B i x i o u

(*răsuțește nasturele*)

Mă îndoiesc.

P o i r e t

E un om plătit de guvern ca să facă o treabă.

B i x i o u

Perfect ; atunci un soldat e un slujbaș.

P o i r e t
(încurcat)

Asta nu.

B i x i o u

Totuși el e plătit de stat ca să facă de gardă și să defileze la paradă. Imi vei spune că abia așteaptă să se libereze, că nu prea stă într-un singur loc, că muncește prea mult și primește în schimb prea puțin metal sunător, abstracție făcînd de acela pentru pușcă.

P o i r e t
(face ochii mari)

Ei bine, domnule, un slujbaș ar fi, mai logic, un om care, ca să trăiască, are nevoie de o leafă, și care nu-i liber să-și părăsească postul, fiindcă nu se pricepe să facă altceva decît să scrie.

B i x i o u

Aha, ajungem la o concluzie... Așadar, biroul este o găoace a slujbașului. Nici un slujbaș fără birou, nici un birou fără slujbași. Ce ne facem atunci cu vameșul ? (*Poiret încearcă să fugă, scapă din mîna lui Bixiou, care i-a rupt un nasture și-l apucă de altul.*) Mă rog, să zicem că el ar fi în materie birocratică o ființă neutră. Agentul care încasează accizele e numai pe jumătate slujbaș, el e deasupra birourilor și a armatei, ca și deasupra granițelor : nici cu totul soldat, nici cu totul slujbaș. Dar, moșulică, unde ajungem cu asta ? (*Răsuște nasturele.*) Unde încetează slujbașul ? Iată o chestiune gravă ! Un prefect este un slujbaș ?

P o i r e t
(*cu timiditate*)

E un funcționar.

B i x i o u

Aha, acum vrei s-o întorci, vrei adică să spui că un funcționar n-ar fi un slujbaș!...

P o i r e t
(*obosit, se uită la ceilalți*)

Uite, domnul Godard ar vrea să spună ceva.

G o d a r d

Slujbașul ar fi specia, iar funcționarul un gen.

B i x i o u
(*zimbând*)

Nu te credeam în stare de o distincție atât de ingenioasă, brav specimen!

P o i r e t

Unde vrei să ajungi?...

B i x i o u

Aici, aici, moșulică, încet, să nu ne frîngem șalele!... Ascultă, și vom sfîrși prin a ne înțelege. Uite, să formulăm o axiomă pe care o las moștenire birourilor. Unde sfîrșește slujbașul începe funcționarul, și unde sfîrșește funcționarul începe omul de stat. Cu toate astea, printre prefecți ai să întâlnești puțini oameni de stat. Ceea ce înseamnă că prefectul e un neutru al genurilor superioare. El se află între

omul de stat și slujbaș, după cum vameșul se află între civil și militar. Să continuăm a limpezi aceste înalte probleme. (*Poiret se înroșește.*) Totul se poate formula prin următoarea teoremă demnă de la Rochefoucauld: de la salariile de douăzeci de mii de franci în sus nu se mai poate vorbi de slujbași. De unde putem trage, cu precizie matematică, un prim *corolar*: omul de stat se situează în sfera salariilor superioare. Dar nu-i mai puțin important și mai puțin logic și al doilea *corolar*: directorii generali pot fi oameni de stat. Cred că din pricina asta mulți deputați își spun: „E o bună afacere să fii director general!” Numai că, în interesul limbii franceze și al Academiei...

P o i r e t

(zăpăcit de privirea lui Bixiou)

Limba franceză !... Academia !...

B i x i o u

(rupe al doilea nasture și apucă unul mai de sus)

Da, în interesul frumoasei noastre limbi, trebuie să observăm că, dacă șeful de secție poate fi, la nevoie, un slujbaș, șeful de diviziune trebuie să fie un birocrat. Domnii de colo... (*se întoarce spre ceilalți slujbași, arătându-le al doilea nasture rupt de la redingota lui Poiret*) vor aprecia această nuanță plină de delicatețe. În felul acesta, papa Poiret, slujbașul sfârșește categoric la șeful de diviziune. Iată dar problema pe deplin rezolvată, acum totul e limpede, slujbașul, care părea ceva ce nu poate fi definit, este definit.

P o i r e t

Asta mi se pare întru totul adevărat.

B i x i o u

Cu toate astea, fă-mi plăcerea de rezolvă următoarea chestiune: Un judecător, fiind inamovibil, adică, după subtila dumitale părere, neputînd fi un funcționar și neavînd o leafă potrivită cu atribuțiile lui, trebuie socotit ca făcînd parte din clasa slujbașilor?

P o i r e t

(privește grinzile tavanului)

Domnule, eu nu mai sînt...

B i x i o u

(li rupe al treilea nasture)

Voiam să-ți dovedesc, domnule, că nimic nu-i simplu, dar mai ales, și ceea ce am să spun acum e mai mult pentru filozofi (dacă-mi îngăduiți să folosesc o vorbă a lui Ludovic al XVIII-lea), vreau să fac să se înțeleagă de către toată lumea că, lîngă nevoia de a defini, se găsește totdeauna primejdia de a te încurca și mai rău.

P o i r e t

(își șterge fruntea)

Iartă-mă, domnule, îmi bate inima... *(Dă să-și încheie redingota.)* Ah, mi-ai rupt toți nasturii!

B i x i o u

Ei, acum înțelegi?

P o i r e t

(supărat)

Da, domnule... da, înțeleg că ai vrut să-ți bați joc de mine, rupîndu-mi toți nasturii, fără ca eu să bag de seamă!...

B i x i o u
(cu gravitate)

Bătrîne, te înșeli. Am vrut să sădesc în creierul dumitale imaginea cea mai vie cu putință a regimului constituțional (*toți slujbașii se uită la Bixiou ; Poirot, zăpăcit, îl contemplă cu un fel de neliniște*) și să-mi țin cuvîntul față de dumneata. Pentru asta am recurs la o parabolă, ca sălbaticii ! (Ascultați !) În timp ce miniștrii încing la Cameră discuții aproape tot atît de concludente, tot atît de folositoare ca și a noastră, administrația ciupește nasturii contribuabililor.

T o ț i

Bravo, Bixiou !

. P o i r e t
(care înțelege)

Acum nu mai regret nasturii.

B i x i o u

Și urmez și eu exemplul lui Minard, nu vreau să mai zgîrii hîrtia pentru nimica toată, așa încît scutesc ministerul de colaborarea mea. (*Iese în mijlocul rîsetelor tuturor slujbașilor.*)

În salonul de recepții al ministerului se petrecea o altă scenă și mai instructivă decît asta, deoarece ea ne arată cum se pot pierde ideile mari în sferele superioare și cum știu să se consoleze oamenii de acolo în fața nenorocirilor.

În momentul acela, des Lupeaulx prezenta ministrului pe noul director, domnul Baudoyer. În salon se aflau doi sau trei deputați guvernamentali, cu influență, precum și domnul Clergeot, pe care excelența-sa îl asigură că o să-i dea un salariu onorabil.

După ce fură schimbate cîteva fraze banale, discuția se opri asupra evenimentului zilei.

U n d e p u t a t

Așadar, Rabourdin nu mai lucrează la dumneavoastră ?

D e s L u p e a u l x

Și-a dat demisia.

C l e r g e o t

Se zice că voia să reformeze administrația.

M i n i s t r u l

(privind spre deputați)

Se prea poate ca lefurile să nu fie corespunzătoare cu cerințele serviciului.

D e L a B r i è r e

După domnul Rabourdin, o sută de slujbași plătiți cu cîte douăsprezece mii de franci ar lucra mai bine și mai repede decît o mie de slujbași plătiți cu cîte douăsprezece sute de franci.

C l e r g e o t

S-ar putea să aibă dreptate.

M i n i s t r u l

Ce vreți să facem ! Mașina e alcătuită așa cum e, și pentru a o schimba ar trebui mai întîi distrusă, dar cine are curajul acesta, în prezența tribunei parlamentare, sub focul răcnetelor neghioabe ale opoziției

sau ale articolelor violente din presă ? Se prea poate ca într-o zi să se ajungă la o soluție de continuitate păgubitoare între administrație și guvern.

Deputatul

În ce fel ?

Ministrul

Un ministru va încerca să înfăptuiască ceea ce e necesar, dar nu-și va atinge scopul, fiindcă se vor produce tăragăneli nesfârșite între fapte și rezultate. Dacă s-a ajuns ca furtul unui gologan să fie cu adevărat imposibil, în schimb nu se vor stîrpi niciodată învîrtelile, care se vor practica pe sub mînă. Anumite operații nu se vor încheia decît prin calcule misterioase, al căror fir e greu să-l prinzi. Afară de asta, slujbașii, de la cel mai mic pînă la șeful de secție, vor avea părerile lor, ei nu vor mai fi brațele dirijate de un creier, nu vor mai reprezenta gîndirea guvernului ; opoziția caută să le dea dreptul de a cîrți împotriva guvernului, de a vota contra lui, de a-l trage la răspundere.

Baudoyer

(Încet, dar în așa fel ca să fie auzit)

Excelența-sa e sublimă.

Des Lupeaux

Fără îndoială, birocrația are multe păcate ; eu unul socot că e greoaie și necuviincioasă, încleștează cam mult acțiunile guvernului, înăbușă unele planuri, ține în loc progresul. Totuși, administrația franceză e foarte utilă...

Aşa-i !

Des Lupeaulx

...chiar de-ar fi să nu facă altceva decît să înregistreze hîrtille şi să le ştampileze. Şi dacă, asemenea unei gospodine excelente, e niţel tipică, poate, în schimb, să dea oricînd socoteală de cheltuielile ei. Arătaţi-mi un negustor isteţ care să nu fie dispus să arunce în groapa unei asigurări oarecare cinci la sută din produsul lui, din capitalul care intră şi iese, numai ca să înlăture *sfeterisirea* !

Deputatul

(manufacturier)

Toţi fabricanţii din cele două continente ar subscrie bucuroşi un asemenea acord cu acest geniu al răului numit *sfeterisire*.

Des Lupeaulx

Ei bine, cu toate că statistica e slăbiciunea oamenilor de stat moderni, care cred că cifrele reprezintă calculul, trebuie să ne servim de cifre ca să calculăm. Să trecem la calcul, deci ! De altfel, cifrele sînt argumentul doveditor al societăţilor bazate pe interes personal şi pe bani, iar societatea pe care ne-a dat-o nouă Carta este una din acestea, după părerea mea, cel puţin ! Şi, apoi, nimic nu e mai convingător pentru *masele care gîndesc* deoît cîteva cifre. În definitiv, totul, spun politicienii noştri de stînga, se rezolvă prin cifre. Să trecem, dar, la cifre ! (*Ministrul se retrage într-un colţ şi vorbeşte încet cu un deputat.*) În general, se numără cam patruzeci de mii de slujbaşi în Franţa, fără a ţine seama de ceilalţi salariaţi, căci un cantonier, un măturător de stradă, o lucrătoare de la fabrica de ţigări nu sînt slujbaşi.

Leafa mijlocie este de o mie cinci sute de franci. În mulți patruzeci de mii cu o mie cinci sute, veți obține șazeci de milioane. Orice publicist va putea constata din capul locului că, în comparație cu China, cu Rusia, unde mulți slujbași sint hoți, cu Austria, cu republicile americane, cu lumea întreagă, va constata, zic, că, pentru prețul acesta, Franța are administrația cea mai tipică, cea mai meticuloasă, cea mai condică, cea mai scriptoloagă, cea mai roasă de patima inventarierii, a controlării, a verificării, a urmăririi, în fine, cea mai gospodină dintre toate administrațiile cunoscute ! În Franța nu se cheltuiește și nu se încasează o centimă fără să fie aprobată de un ordin, acoperită de o dovadă, scrisă și transcrisă în registrele de situație, plătită contra chitanță, pentru ca, apoi, și cererea și chitanța să fie înregistrate, controlate, verificate de niște oameni cu ochelari. La cea mai mică greșală de formă, slujbașul se înspăimîntă, deoarece toată viața lui se reduce la niște scrupule de felul acesta. Multe țări s-ar fi mulțumit cu asta, Napoleon însă nu s-a oprit aici. Acest mare organizator a creat magistrații supremi ai unei curți unice în lume. Magistrații ăștia își petrec zilele verificînd toate bonurile, hîrțiile, rolurile, controalele, încasările pe cauțiune, plățile, contribuțiile primite, contribuțiile investite etc. scrise de slujbași. Acești judecători severi duc talentul scrupulului, geniul cercetării, atenția cea mai pătrunzătoare, perspicacitatea cea mai iscoditoare pînă la a face din nou toate socotelile, ca să nu le scape nici o sustragere. Aceste sublime victime ale cifrelor trimit înapoi, după doi ani, unui intendent militar, o listă oarecare, fiindcă în ea s-a strecurat o greșală de două centime. În felul acesta, administrația franceză, cea mai desăvîrșită dintre arhivisticăriile globului, a făcut, cum spunea excelența-sa, furtul imposibil în Franța, iar sfeterisirea e o himeră. Ei bine, ce putem obiecta la toate astea ? Franța are un venit de o mie două sute de milioane, pe care le cheltuiește, asta-i tot. O mie

două sute de milioane intră în casele de bani, și o mie două sute de milioane ies. Ea mînuiește deci două miliarde patru sute de milioane, dar nu plătește decît șaizeci de milioane, adică doi și jumătate la sută, pentru a avea siguranța că nu se mai face risipă. Condica bucătăriei noastre politice costă șaizeci de milioane, dar jandarmeria, tribunalele, închisorile, poliția costă tot atît și nu ne aduc nimic. Afară de asta, în slujbe sînt folosiți oameni care nu pot face altceva decît ceea ce fac, credeți-mă. Risipa, dacă există, nu poate fi decît morală și legislativă, și atunci cînd cele două Camere sînt complicele ei, risipa devine legală. Risipa consistă în a cere să se facă investiții care nu-s urgente sau necesare, a pune sau a scoate găitanele de la uniformă soldaților, a comanda corăbii fără a cerceta dacă se găsește lemn și a-l plăti apoi prea scump, a se pregăti de război fără a-l face, a achita datoriile unui stat fără a-i cere garanții etc., etc.

B a u d o y e r

Dar această risipă în stil mare nu-l privește pe slujbaș. O asemenea gestiune proastă a treburilor țării cade în sarcina omului de stat care conduce corabia.

M i n i s t r u l

(care a terminat discuția cu deputatul)

E mult adevăr în ceea ce a spus des Lupeaulx; dar află, domnule director *(se adresează lui Baudoyer)*, că nimeni nu judecă din punctul de vedere al omului de stat. A face ordine în orice fel de cheltuieli, chiar și în cele inutile, nu constituie o proastă gestiune. Dimpotrivă, trebuie să încurajăm oricînd circulația banilor, a căror imobilizare devine, mai cu seamă în Franța, funestă din pricina înclinării către zgîrcenie, profund lipsită de logică, a provinciei, care pune la ciorap grămezi întregi de aur...

Deputatul

(care a ascultat pe des Lupeaulx)

Dar, mă întreb : dacă excelența-voastră avea perfectă dreptate adineaori, și dacă spiritualul nostru prieten (*îl apucă pe des Lupeaulx de braț*) nu greșește cu nimic, atunci ce concluzie se impune ?

Des Lupeaulx

(după ce se uită la ministru)

Fără îndoială, trebuie să se facă ceva...

De La Brière

(cu timiditate)

Domnul Rabourdin are, prin urmare, dreptate ?

Ministrul

Am să stau de vorbă cu Rabourdin.

Des Lupeaulx

Omul ăsta a făcut greșeala de a se constitui în judecător suprem al administrației și al oamenilor care o compun ; el e de părere să nu existe decît trei ministere...

Ministrul

(întrerupînd)

Ce, e nebun ?

Deputatul

Cum ar mai fi reprezentați atunci, în ministere, șefii de partide din Cameră ?

B a u d o y e r

(cu un aer pe care el îl crede subtil)

Poate că domnul Rabourdin vrea să schimbe și constituția pe care ne-a dat-o regele legislator !

M i n i s t r u l

(căzut pe gânduri, îl apucă de braț pe de La Brière
și-l ia cu sine)

Aș vrea să văd lucrarea lui Rabourdin, și, fiindcă dumneata o cunoști...

D e L a B r i è r e

(în cabinetul ministrului)

A ars totul fiindcă dumneavoastră ați admis să fie dezonorat, și s-a hotărît să plece din administrație. Excelență, să nu credeți că el a avut prosteasca idee de a schimba ceva în minunatul nostru centralism, așa cum încearcă să demonstreze des Lupeaulx.

M i n i s t r u l

(în sine)

Am făcut o greșală. (*Rămîne o clipă tăcut.*) Nu-i nimic, de proiecte de reformă n-o să ducem niciodată lipsă...

D e L a B r i è r e

Nu ideile, ci oamenii care să le pună în practică ne lipsesc.

Des Lupeaulx, acest talentat avocat al abuzului, intră în cabinet.

— Excelență, eu mă duc să mă îngrijesc de alegera mea.

— Stai puțin ! zise ministrul lăsînd pe secretarul său particular și luînd brațul lui des Lupeaulx, cu

care se retrage în firida ferestrei. Dragul meu, renunță la arondismenul acela, vei fi făcut conte, iar eu îți voi plăti toate datoriile... Apoi, dacă după constituirea noului parlament voi rămîne în guvern, o să găsesc un prilej de a te trece pe vreo listă spre a te face pair al Franței.

— Sînteți un om de onoare, accept.

Așa ajunse Clément Chardin des Lupeaulx — al cărui tată, înnobilat de Ludovic al XV-lea, purta un blazon *în patru despărțituri, prima cu lup negru și miel roșu în gură, pe fond alb ; a doua, cu trei spăngi albe, pe fond purpuriu ; a treia, cu o bandă albă între două roșii, brăzdate de douăsprezece dungi ; a patra, caduceu roșu cu șerpuiți verzi, susținut de patru gheare de vultur desfăcute spre margini, pe fond galben ; totul cu deviza EN LUPUS IN HISTORIA* — așa ajunse el, deci, să adauge acestei armorii aproape hazlii o coroană de conte.

În 1830, pe la sfîrșitul lui decembrie, domnul Rabourdin avu o treabă care-l aduse în vechiul lui minister, unde birourile erau întoarse cu susul în jos din pricina mutării mobilierului dintr-o parte în alta. Această revoluție era lăsată în special pe umerii oamenilor de serviciu, care din această pricină nu privesc niciodată cu plăcere figurile noi. Ajuns de dimineață la minister, ale cărui scări și coridoare le cunoștea bine, Rabourdin auzi următorul dialog între doi nepoți ai lui Laurent, deoarece unchiul ieșise la pensie :

— Ei, cum se poartă șeful tău de diviziune ?

— Nu-mi mai pomeni de el, n-am o clipă de răgaz. Mă sună ca să mă întrebe dacă nu i-am văzut batista sau tabachera. Primește, fără să țină oamenii să mai aștepte cîte nițel la ușă, mă-nțelegi, nici un pic de demnitate ! Adesea, nu mă rabdă inima și-i zic : „Dacă îngăduiți, domnule, domnul conte, înaintașul dumneavoastră, cresta scaunul cu briceagul, în timpul serviciului, pentru a face să se creadă

că lucrează“. Pe deasupra, are un dar de a amesteca totul, încît nu le mai dau la nici unele de capăt. Ce mai încoace, încolo, un neisprăvit... Dar al tău ?

— Al meu ? O, am izbutit să-l dau pe brazdă ; acum ştie de unde să ia hîrtia de scris, plicurile, unde să-şi pună cana, şi toate alea. Celălalt înjura, ăsta e blînd... dar nu-î de soi, n-are nici o decoraţie, şi mie nu-mi place un şef fără decoraţie, poate fi luat drept unul ca mine şi ca tine, şi nu-î nici o scofală. Ia hîrtie de la birou şi o duce acasă, ba, o dată, m-a întrebat dacă aş vrea să mă duc la el acasă pentru a servi la masă în zilele de primire.

— Oh, halal de-aşa guvern !

— Da, toată lumea trage chiulul.

— Incaltea, de nu ne-ar scade lefşoarele !

— De asta mi-e teamă şi mie. Parlamentul e cam zgîrcit, ţine socoteala şi la lemnele de foc.

— Lasă, nu-i nimic, n-o să facă mulţi purici cu oameni de-alde ăştia.

— Ne-am ars ! Ne-a auzit cineva.

— Aş, e răposatul domn Rabourdin... A, domnule, v-am recunoscut după felul dumneavoastră de a veni... Dacă aveţi nevoie de ceva pe aici, nimeni n-o să vă ia în seamă, căci noi sîntem singurii care am rămas de pe vremea dumneavoastră... Domnii Colleville şi Baudoyer n-au tocit prea multă vreme pluşul de la scaune după ce aţi plecat dumneavoastră... Dumnezeu să mai înţeleagă, după şase luni au fost numiţi perceptorii în Paris.

CÉSAR BIROTTEAU¹

MARIREA ȘI DECADEREA

lui

CÉSAR BIROTTEAU

NEGUSTOR DE ARTICOLE DE PARFUMERIE,
AJUTOR DE PRIMAR ÎN CIRCUMSCRIPTIA A DOUA
DIN PARIS,
CAVALER AL LEGIUNII DE ONOARE ETC.

*DOMNULUI ALPHONSE DE LAMARTINE,
admiratorul său,*

DE BALZAC

I

CESAR LA APOGEU

În nopțile de iarnă, gălăgia nu se potolește decît doar un moment în strada Saint-Honoré; căruțele zarzavagiilor continuă, mergînd spre hale, huruiala trăsurilor care se întorc de la teatru sau de la bal. În mijlocul acestei pauze care, în marea simfonie a larmei pariziene, are loc spre ora unu dimineața, nevasta domnului César Birotteau, negustor de articole de parfumerie cu prăvălia lîngă Piața Vendôme, fu trezită brusc de un vis înspăimîntător. Se făcea că se vede de două ori; o dată în zdrențe, cu mîna uscată și zbîrcită pe clanța ușii propriului ei maga-

zin, și o dată înăuntru ; că se află, în același timp, și în pragul ușii și pe fotoliul ei de la tejghea ; își cerea ei însăși de pomană, se auzea vorbind și la ușă și la tejghea. Voi să se prindă de bărbatu-său și dădu de un loc rece. Se înspăimîntă atunci atît de tare încît nu mai putu mișca gîtul, care-i înțepeni ; gîtlejul i se strinse, glasul îi pieri ; rămase țintuită în capul oaselor, cu ochii măriți și pironiți, cu dureri la rădăcina părului, cu urechile pline de sunete ciudate, cu inima cît un purice dar zvicnind tare, în sfîrșit simțind că o trec sudorile deși e înghețată, în mijlocul unui alcov cu amîndouă canaturile deschise.

Spaima e un sentiment care te imbolnăvește pe jumătate, care atacă atît de violent mașina ome-nească, încît facultățile acesteia sînt dintr-o dată împinse fie la cel mai înalt grad al forței lor, fie la ultimul grad al destrămării. Fiziologia a fost multă vreme surprinsă de acest fenomen, care îi răstoarnă sistemele și-i dă peste cap ipotezele, deși el nu e altceva decît un fel de trăsnet interior, dar, ca toate accidentele electrice, bizar și capricios în manifestările sale. Această explicație va deveni generală în ziua cînd savanții vor recunoaște rolul imens pe care-l joacă electricitatea în gîndirea umană.

Doamna Birotteau trăi atunci cîteva din suferințele oarecum luminoase pe care le procură aceste teribile descărcări ale voinței răspindite sau concentrate de un mecanism necunoscut. Astfel, într-un răstimp foarte scurt, dacă-l socotim după ceasornicele noastre, dar nemăsurat dacă e vorba de numărul impresiilor rapide, biata femeie avu nemaipomenita putere de a emite mai multe idei, de a trezi mai multe amintiri decît ar fi putut, în starea obișnuită a facultăților sale, să conceapă într-o zi întreagă. Zguduitoarea istorie a acestui monolog se poate rezuma în cîteva cuvinte absurde, contradictorii și lipsite de înțeles, cum a și fost.

— Nu e nici un motiv care să-l fi putut sula pe Birotteau din pat ! O fi mincat prea multă friptură

de vițel și i s-o fi făcut rău? Dar, dacă era bolnav, mă trezea și pe mine. De nouăsprezece ani de cînd ne culcăm alături în patul ăsta, în casa asta, nu i s-a întîmplat niciodată să se scoale fără să-mi spuie, bietul suflete! Numai cînd a petrecut noaptea la corpul de gardă n-a dormit acasă. Oare s-o fi culcat aseară lîngă mine? Păi cum de nu, Doamne-Dumnezeule, tare mai sînt proastă!

Se uită în pat și văzu scufia de noapte a bărbatului ei, care păstra forma aproape conică a capului.

— O fi murit! S-o fi omorît! Dar de ce? reluă ea. De doi ani de cînd l-au numit ajutor de primar parcă nu e în apele lui. Nu e de glumă, zău așa, să ai funcție publică. Treburile îi merg bine, că mi-a cumpărat un șal. Da' poate îi merg rău? Păi nu, că aș ști și eu. Da' parcă știi vreodată ce-are în pungă un bărbat? Sau o femeie? Asta n-ar fi o nenorocire. Astăzi am făcut însă vînzare de cinci mii de franci! De altfel, un ajutor de primar nu se poate omorî singur, că doar cunoaște bine legile. Atunci unde-o fi?

Nu-și putea întoarce gîtul, nici întinde mîna ca să tragă de șnurul clopoțelului care ar fi trezit pe bucătăreasă, pe cei trei vînzători și pe băiatul în prăvălie. Pradă visului rău care mai dăinuia și în starea de veghe, uitase de fiica ei, care dormea liniștită într-o cameră vecină, a cărei ușă dădea la picioarele patului. În sfîrșit strigă: „Birotteau!“ și nu primi nici un răspuns. Crezuse numai că strigă numele, de fapt nu-l rostise decît în gînd.

— O fi avînd vreo femeie? E prea naiv, reluă ea, și, de altfel, mă iubește prea mult pentru a face una ca asta. Nu i-a spus el doamnei Roguin că nu m-a înșelat niciodată, nici cu gîndul? Omul ăsta e cinstea coborîtă pe pămînt. Dacă merită cineva să se ducă în rai, apoi el e. Ce păcate o fi mărturisind el în fața duhovnicului? Ii spune fleacuri. Regalist cum e — deși prea bine nici el nu știe de ce — ar trebui să facă mai mult caz de religie. Sărmănelul, pleacă dimineața la opt la biserică, pe ascuns, de parcă s-ar

duce la o casă cu femei. Are frica lui Dumnezeu, de dragul lui Dumnezeu : nu la iad se gîndește. Cum o să aibă el o femeie ? Atîta nu se dezlipește de mine că, uneori, mă și plictisește. Mă iubește mai mult decît ochii din cap, și și i-ar da pentru mine. Nouăsprezece anișori n-a ridicat glasul niciodată în fața mea. O iubește și pe fată, dar în rîndul al doilea. Ei, dar Césarine e-aici... (Césarine ! Césarine !) Birotteau n-a avut niciodată un gînd pe care să nu mi-l spuie și mie. Avea dreptate să pretindă, cînd venea la *Micul Marinar*, că la purtat o să văd eu bine din ce stofă e el ! Și uite-l că nu e !... Nemaipomenit lucru.

Întoarse cu greu capul și privi pe furiș prin iatacul plin de acele efecte pitorești ale nopții pentru care se găsesc greu cuvinte, și pe care ai zice că nu le poate zugrăvi decît penelul pictorilor de interioare. Prin ce vorbe să redai zigzagurile înspăimîntătoare pe care le fac umbrele înclinate, arătările fantastice ale perdelelor umflate de vînt, jocurile de lumină nesigură ale candelii în faldurile de stambă roșie, flăcările care parcă ies dintr-un cuier al cărui nod sculptor seamănă cu ochiul unui hoț, apariția unei rochii îngenunchiate, în fine toate ciudățeniile care înspăimîntă închipuirea în momentul cînd ea nu mai are putere decît pentru a percepe durerile și pentru a le amplifica ? Doamna Birotteau crezu că vede o lumină puternică în odaia dinaintea iatacului, și se gîndi deodată la foc ; dar, zărind un fular roșu, care i se păru o baltă de sînge, își întoarse gîndul la hoți, mai ales cînd porni să găsească urme de luptă în poziția mobilelor. Amintindu-și de suma care se afla în casa de bani, fu cuprinsă de o teamă generoasă mai tare decît fiorii reci ai coșmarului ; sări din pat, în cămașă, în mijlocul odăii, ca să dea ajutor soțului ei, pe care-l credea în luptă cu asasinii.

— Birotteau ! Birotteau ! strigă ea în cele din urmă cu o voce îngrozită.

Îl găsi pe negustorul de parfumuri în mijlocul camerei de-alături, cu un metru în mînă, măsurînd în

dreapta și în stînga ; halatul de cîlt verde cu plcățele cafenii i se deschiesc și picioarele i se înroșiseră de frig, dar el nu simțea nimic, atît era de preocupat. Cînd César se întoarce ca să-i spuie nevastă-sa : „Ei, ce e, Constance, ce vrei ?”, figura lui, de om cu totul cufundat în calcule, era atît de extraordinar de ne-roadă încît doamna Birotteau începu să rîdă.

— Doamne, César, tare mai ești ciudat ! zise ea. De ce mă lași singură fără să-mi spui ? N-a lipsit mult să mor de frică, nu știam ce să cred. Ce dracu faci aici, așa dezbrăcat ? Ai să capeți un guturai de pomină. Mă auzi, Birotteau ?

— Da, nevastă, am venit, răspunse parfumi-erul întorcîndu-se în iatac.

— Hai, vino să te încălzești, și spune-mi ce ți-a trăs-nit prin cap, re-luă doamna Birotteau dînd la o parte cenușa de pe jeric ca să aprindă focul. Am înghețat. Proastă am fost că m-am sculat în cămașă. Dar credeam de-a binelea că te omoară cineva.

Negustorul puse sfeșnicul pe cămin, se înfășură în halat și se duse mașinal să aducă nevastă-sa o fustă de flanelă.

— Uite, drăguță, îmbracă-te, zise el. — Douăzeci și doi pe optsprezece, își continuă el monologul, pu-tem avea un salon strașnic.

— Ce ți-e, Birotteau ? Ai înnebunit ? Visezi ?

— Nu, nevastă, calculez.

— Dacă-ți arde de prostii, așteaptă cel puțin să se facă ziuă ! exclamă ea, legîndu-și fusta sub camizol și ducîndu-se să deschidă ușa camerei unde dormea fiica ei.

— Césarine doarme, zise ea, nu ne aude. Hai, Birotteau, vorbește. Ce-i cu tine ?

— Putem să dăm balul.

— Să dăm un bal ! noi ? Aiurezi, dragă, zău așa.

— Nu aiurez de loc, porumbiță scumpă. Știi, tre-buie să faci întotdeauna ceea ce cere situația în care te afli. Guvernul m-a făcut om, eu aparțin guvernului ; sîntem obligați să-i înțelegem spiritul și să-i

slujim intențiile, dezvoltându-le. Datorită ducelui de Richelieu, trupele de ocupație au părăsit Franța². După părerea domnului de La Billardiére, funcționarii municipali ai Parisului au datoria, fiecare în raza sa de acțiune, să sărbătorească eliberarea teritoriului. Să dăm dovadă de un patriotism adevărat, care să-l rușineze pe cel al așa-zișilor liberali³, al blestemaților ălor de intriganți, ce zici? Tu crezi că nu-mi iubesc țara? Vreau să le arăt liberalilor, dușmanilor mei, că a-l iubi pe rege înseamnă a iubi Franța!

— Vai de tine, Birotteau, crezi că ai dușmani?

— Păi da, nevastă, avem dușmani. Chiar jumătate din prietenii noștri din cartier ne sînt dușmani. Spun toți: „Birotteau are noroc, Birotteau e om de jos și iacă-l ajutor de primar, toate îi ies în plin“. Ei bine, au să mai vadă ei ceva. Află, tu cea dintîi, că sînt cavaler al Legiunii de Onoare: regele a semnat ieri decretul.

— O! dacă-i așa, spuse doamna Birotteau, foarte emoționată, trebuie să dăm balul, dragă. Dar cam ce-ai făcut tu ca să capeți decorația?

— Ieri, cînd domnul de La Billardiére mi-a spus vestea, reluă Birotteau încurcat, m-am întrebat și eu, ca și tine, care sînt meritele mele; dar, pe drum, le-am recunoscut și eu și am aprobat guvernul. Mai întîi, sînt regalist, am fost rănit la Saint-Roch, în luna lui vendemiar⁴; e puțin lucru să fi ridicat armele în vremurile acelea pentru cauza cea dreaptă? Apoi, după cîte spun cîțiva negustori, mi-am îndeplinit funcția de judecător de comerț spre satisfacția generală. În sfîrșit, sînt ajutor de primar și regele acordă patru decorații corpului municipal al orașului Paris. Judecîndu-se care din ajutorii de primar merită să fie decorați, prefectul m-a pus cap de listă. De altfel, regele trebuie să mă știe: doar eu îi procur, datorită bătrînului Ragon, singura pudră pe care binevoiește s-o întrebuinteze⁵; numai noi deținem rețeta pudrei de care se servea răposata regină, nefericită și augustă victimă! Primarul m-a spri-

jinit energetic. Ce vrei? dacă regele imi dă decorația fără să i-o cer, cred că nu pot s-o refuz fără a arăta lipsă de respect. Parcă ajutor de primar eu am vrut să fiu? Așa că, nevastă, de vreme ce avem vîntul la *pompă*, cum spune unchiul tău Pillerault cînd e vesel, sint hotărît să trăim după cum cere înalta noastră poziție. Dacă pot s-ajung ceva, m-aș încumeta să deviu ce-o vrea bunul Dumnezeu, chiar și subprefect, dacă așa mi-e soarta. Nevastă, faci o mare greșeală dacă crezi că un cetățean s-a achitat față de țară fiindcă a vîndut timp de douăzeci de ani articole de parfumerie. Dacă statul are nevoie de luminile minților noastre, noi i le datorăm, așa cum îi datorăm impozitul mobilier, imobiliar, *et caetera*. Îți place să rămîi toată viața la tejghea? Ai stat destul, slavă Domnului. Balul va fi sărbătoarea noastră! Pentru tine, s-a zis cu vînzarea mărunțișurilor. Pun pe foc firma noastră cu *Regina Trandafiri-lor*, șterg de pe tablă *César Birotteau*, *negustor de articole de parfumerie, succesorul lui Ragon*, și scriu numai *Articole de parfumerie* cu litere mari de aur. Instalez deasupra parterului biroul, casa de bani și un birouaș pentru tine. Fac depozit din odăița de din dos, din sufrageria și bucătăria de azi. Inchiriez etajul întii al casei vecine, unde deschid o ușă în perete. Schimb scara, ca să trecem direct dintr-o casă în alta. Vom avea atunci un apartament mare, mobilat elegant! Da, îți renovez iatacul, îți rezerv un budoar, și-i aranjez o cameră frumoasă Césarinei. Casierița pe care o vei angaja, vînzătorul principal și fata în casă (da, doamnă, veți avea și o fată în casă!) vor locui la etajul al doilea. La al treilea, va fi bucătăria și vor sta bucătăreasa și băiatul în prăvălie. Al patrulea va fi depozitul nostru general de sticle, cristale și porțelanuri. La mansardă, atelierul lucrătoarelor! Trecătorii nu vor mai vedea cum se lipesc etichetele, cum se fac pungile, cum se aleg flacoanele, cum se astupă sticlulele. Asta merge pentru strada Saint-Denis; dar în strada Saint-Honoré⁶ e de prost-gust.

Magazinul nostru trebuie să fie elegant ca un salon. Păi nu sîntem noi singurii negustori de cosmetice cinstiți cu onoruri? Există negustori de oțet, negustori de muștar care comandă garda națională și care sînt foarte bine văzuți la palat. Să facem ca ei, să dăm extindere comerțului nostru și, în același timp, să căutăm a intra în lumea bună.

— Uite, Birotteau, știi la ce mă gîndesc cînd stau și te ascult? Parc-ai fi un om care-și caută singur necazul. Adu-ți aminte ce te-am sfătuit cînd a fost vorba să te numească primar: liniștea ta înainte de toate! „Tu ești făcut, ți-am spus atunci, să stai în frunte, cum e făcut brațul meu să fie o aripă de moară. Măririle au să te piardă.” Nu m-ai ascultat; iată c-a sosit pierzania. Pentru a juca un rol politic e nevoie de bani; avem noi bani? Cum așa? Vrei să pui pe foc firma care a costat șase sute de franci și să renunți la *Regina Trandafirilor*, adevărata ta faimă? Lasă-i pe alții să fie ambițioși. Cine pune mîna pe rug se-alege cu focul, e-adevănat sau nu? Politica frige astăzi. Să zicem că avem o sută de mii de franci, plasați în afara prăvăliei, a fabricii și a mărfii. Dacă vrei să-ți mărești averea, fă și azi ca în 1793: rentele sînt la șaptezeci și doi de franci, cumpără rente, vei avea un venit de zece mii de franci, fără ca plasamentul să dăuneze afacerilor. Profită de întorsătură ca să ne mărităm fata, vinde prăvălia și hai să mergem la tine, la țară. Nu, zău! vreme de cincisprezece ani ai tot spus că ai vrea să cumperi *Trésorières*, moșioara aceea de lîngă Chinon, cu pîraie, cu fînețe, cu păduri, cu vii, cu ferme, care aduce trei mii de franci, și cu o casă care ne place la amîndoi; o mai putem cumpăra cu șaiszeci de mii de franci; da' domnul vrea acum să ajungă ceva în guvern. Amintește-ți ce sîntem, niște simpli parfumiери. Dacă acum șaisprezece ani, înainte de a fi dibăcit *Crema dublă a sultanelor* și *Apa carminativă*, ar fi venit cineva să-ți spuie: „Vei avea banii necesari pentru a cumpăra *Trésorières*”, n-al fi leșinat de

bucurie ? Ei, iată, poți cumpăra această proprietate, la care rîvneai atîta că nu vorbeai decît de ea ; și acum, te gîndești să cheltuiești pe prostii banii adunați cu sudoarea frunții noastre, pot să spun a noastre, pentru că am stat zi de zi la tejghea ca un cîine în cușcă. Nu e mai bine să avem unde trage la Paris, la fata ta măritată cu un notar, și să trăim opt luni pe an la Chinon, decît să începem aici să dăm lama în bani ? Așteaptă să se urce rentele publice, îi dai opt mii de franci venit fetei, păstrăm două mii pentru noi și din vînzarea întreprinderii cumpărăm *Trésorières*. Acolo, de unde ești tu, sufletelele, cu mobila noastră care face multe parale, ne vom lăfăi ca niște prinți, pe cînd aici ne trebuie cel puțin un milion ca să facem față.

— Aici așteptam s-ajungi, nevastă, zise César Birotteau. Nu sînt chiar așa de prost (deși tu mă crezi foarte prost) ca să nu mă fi gîndit la toate. Ascultă ce-ți spun. Alexandre Crottat ne convine foarte bine ca ginere și va avea biroul lui Roguin ; dar crezi că se mulțumește el cu o sută de mii de franci zestre (presupunînd că-l dăm toată averea noastră lichidă pentru a-i face un rost fetei, ceea ce mă și gîndesc ; m-aș mulțumi cu pîine goală pentru restul vieții, numai s-o văd fericită ca o regină, adică soția unui notar din Paris, cum spui tu) ? Ei bine, cu o sută de mii de franci sau chiar cu o rentă de opt mii de franci nu se poate cumpăra biroul lui Roguin. Băiatul ăsta, Xandrot, cum li spunem noi, ne crede, ca toată lumea de altfel, mult mai bogați decît sîntem. Dacă tatăl lui, marele fermier zgîrcit ca un melc, nu se hotărăște să vîndă pămînt de o sută de mii de franci, Xandrot nu va fi notar, căci biroul lui Roguin face patru sau cinci sute de mii de franci. Dacă Crottat nu dă jumătate, bani peșin, cum s-o scoată la capăt ? Céсарine trebuie să aibă două sute de mil de franci zestre ; iar noi, înțeleg să ne retragem ca niște burghezi onorabili, cu cincisprezece mii de franci venit. Ei, dacă ți-aș arăta cum vine troaba,

împede ca lumina zilei, așa-i că n-ai mai sufla un cuvînt ?

— Mă rog, dacă ai descoperit comori...

— Da, am descoperit, porumbițo. Da, spuse el, luîndu-și nevasta de talie și bătînd-o ușurel pe spate, plin de o bucurie care-i lumina fața. N-am vrut să-ți vorbesc de afacerea asta înainte de a fi coaptă ; dar miine, poate, se alege. Iată : Roguin mi-a propus o afacere atît de sigură, încît intră și el în combinație împreună cu unchiul tău Pilleraut și cu doi clienți ai lui. Vom cumpăra pe lîngă Biserica Madeleine, niște terenuri care, după socoteala lui Roguin, se vînd acum pe un sfert din valoarea la care vor ajunge peste trei ani, cînd, după expirarea contractelor cu chiriașii lor, sîntem liberi să le exploatăm. Toți șase ne-am înțeles ce părți luăm fiecare. Eu aduc trei sute de mii de franci, ca să iau trei optimi. Dacă vreunul din noi are nevoie de bani, Roguin îi va procura prin ipotecă. Ca să știu tîgaia de coadă și să știu cum se prăjește pește, am vrut să figurez ca proprietar al unei jumătăți, care ne va aparține în comun lui Pilleraut, lui moș Ragon și mie. Roguin va fi coproprietarul meu, sub numele unui domn Charles Claparon ; el va da, ca și mine, o contrascrisoare asociaților săi. Actele de cumpărare se fac prin învoială de vinzare nelegalizată pînă ajungem stăpînii tuturor terenurilor. Roguin va cerceta ce contracte sînt de făcut, căci nu e sigur că ne putem sustrage de la înregistrare lăsînd taxele pe seama celor cărora le vom vinde în detaliu, dar e prea lung să-ți explic. După ce plătim terenurile, nu mai avem decît să ne încrucîșăm brațele și, peste trei ani, ne-am îmbogățit cu un milion. Césarine va avea douăzeci de ani, fondul nostru de comerț va fi vîndut și atunci, cu ajutorul lui Dumnezeu, vom urca modest spre măriri.

— Dar cei trei sute de mii de franci de unde îi iei ? zise doamna Birotteau.

— Nu te pricepi la afaceri, pisicuțo. Voi da cei o sută de mii de franci care sînt la Roguin, voi împru-

muta patruzeci de mil de franci pe acareturile și grădinile unde se află fabricile noastre din cartierul Temple, și mai avem douăzeci de mii de franci lichizi ; cu totul, o sută șazeci de mii de franci. Mai trebuie o sută patruzeci de mii, pentru care semnez polițe domnului Charles Claparon, bancher ; el va da suma, minus scontul. Iată cum am plătit cei trei sute de mii de franci ; *cine are răgaz la plata datoriilor nu datează nimic*. Când polițele ajung la scadență, le plătim din câștig. Dacă nu le putem plăti, Roguin îmi împrumută bani cu cinci la sută, cu ipotecă pe partea mea de teren. Dar nu va fi nevoie de împrumuturi : am descoperit o esență care face să crească părul, un *ulei comagen* ! Livingston mi-a instalat o presă hidraulică pentru fabricarea uleiului meu din alune ; alunele, supuse la mare presiune, dau tot uleiul din ele. Intr-un an, după socotelile mele, am câștigat cel puțin o sută de mii de franci. Mă gândesc la un afiș care să înceapă cu *Jos perucile* ! Efectul va fi grozav. Tu nici nu bagi de seamă că nu dorm. De trei luni, succesul *uleiului Macassar*⁷ mă împiedică să dorm. Vreau să-l dau gata pe *Macassar* !

— Astea sînt, va să zică, planurile grozave pe care le tot frămîntîi în căpătîină de două luni, fără să-mi spui mie nimic. Adineauri, m-am visat cerșetoare la propria mea ușă, ce semn al cerului ! Peste puțină vreme n-o să ne mai rămîie decît ochii cu care să plîngem. Cît mă aflu în viață, nu vei face așa ceva, m-auzi, César ! Să știi c-aicea sînt ceva sfîrșirii pe care tu nu le bagi de seamă, ești prea cînstît și deschis ca să bănuiești matrapazlicuri la alții. De ce vin ei să-ți ofere milioane ? Dai tot ce ai, te avînti peste puterile tale și, dacă uleiul nu prinde, dacă nu găsim bani, dacă valoarea terenurilor nu se ridică, cu ce-o să plătești polițele ? cu cojile de alune ? Ca să te cocoți mai sus în lume, nu-ți mai pui numele pe firmă, vrei să scoți firma cu *Regina Trandafirilor* și să-i dai cu afișe și prospecte care-l vor arăta pe César

Biroteau pe toți stîlpii, pe toate ulucile și pe toate zidurile.

— N-ai nimerit-o. Voi avea o sucursală pe numele lui Popinot, într-o casă oarecare de pe lîngă strada Lombarzilor, unde va sta tinărul Anselme. Voi plăti astfel datoria de recunoștință către domnul și doamna Ragon, făcînd un rost nepotului lor, care va putea face avere. Alde Ragoni par strîmtorați de cîtăva vreme, bieții de ei.

— Să știi că toți ăștia vor să puie mîna pe banii tăi.

— Dar care ăștia, draga mea? Unchiul tău Pille-rault, care ne iubește ca ochli din cap și ia masa cu noi în fiecare duminică? Sau bietul moș Ragon, pre-decesorul nostru, care are în urma lui patruzeci de ani de cînte și cu care jucăm regulat cărți? Sau poate Roguin, notar din Paris, om de cincizeci și șapte de ani, cu douăzeci și cinci de ani de notariat în spate? Un notar din Paris ar lua premiu de cînte, dacă oamenii cinstiți n-ar merita toți premiu. La nevoie, mă ajută asociații! Așa că unde e complotul, porumbiță scumpă? Uite, ăsta e cusurul tău! Zău așa, mă țin de mult să ți-l spun. Ai fost totdeauna bănuitoare ca o pisică! De îndată ce-am avut și noi ceva bani băgați în prăvălie, ai și început să crezi că clienții sînt hoți. Pe tine trebuie să te roage în genunchi omul care vrea să te îmbogățească! O pariziancă are mai multă ambiție, ce dracu! Fără temerile tale veșnice, n-ar fi fost pe lume om mai fericit ca mine! Dacă mă luam după tine n-aș fi făcut niciodată *crema sultanelor*, nici *apa carminativă*. Din prăvălie am trăit, dar dacă avem o sută șazece de mii de franci sunători, asta o datorim celor două descoperiri și săpunurilor! Fără geniul meu, căci în parfumerie am talent, am fi niște detailiști, am trage pe dracul de coadă și nu aș fi unul din negustorii de seamă din care se aleg judecătorii tribunalului de comerț, n-aș fi fost nici judecător, nici ajutor de primar. Știi ce aș fi? Un prăvăliaș cum a fost moș Ra-

gon, asta o spun fără să mă gîndesc a-l jigni, căci respect prăvăliile, doar acolo ne-am făcut și noi cheagul ! După patruzeci de ani de vînzare de parfumi, am avea, ca el, trei mii de franci venit ; și, la costul de azi al vieții, care a crescut de două ori, am avea, ca și ei, abia din ce trăi. (Pe zi ce trece, mi se strînge mai mult inima cînd mă gîndesc la ei. Trebuie să mă lămuresc eu cum stau lucrurile și-o voi afla mîine prin Popinot !) Dacă aș fi urmat sfaturile tale, cum ești tu mereu îngrijorată și te întrebi dacă o să ai și mîine ce ai azi, n-aș avea credit pe piață, n-aș fi primit crucea Legiunii de Onoare și n-aș fi pe cale să deviu om politic. Da, degeaba dai din cap, dacă afacerea noastră reușește, pot să ajung și deputat de Paris. Ah ! nu mă cheamă degeaba César ; totul mi-a mers în plin. E de necrezut ! în afara casei, toți mă consideră capabil ; dar aici, în casă, singura persoană, căreia vreau să-i fiu pe plac și pentru a cărei fericire mă fac luntre și punte, este tocmai aceea care mă ia drept un neghiob !

Aceste fraze, deși întrerupte de pauze elocvente și aruncate ca niște mingi, cum fac toți cei care au ceva de reproșat, exprimau o afecțiune atît de adîncă și de temeinică, încît doamna Birotteau se îndușă în sinea ei ; dar, ca toate femeile, se servi de dragostea pe care o inspira pentru a avea cîștig de cauză.

— Ei bine, Birotteau, zise ea, dacă mă iubești, lasă-mă să fiu fericită după gustul meu. Nici tu, nici eu n-avem șlefuială de salon ; nu știm să vorbim frumos, nici să spunem *sluga dumitale* ca oamenii de lume ; cum vrei să reușim în posturi politice ? Eu una aș fi tare fericită la *Trésorières* ! Mi-au plăcut întotdeauna dobitoacele și păsărelele, mi-aș petrece foarte bine viața îngrijind de găini, făcînd pe fermiera. Să vindem fondul de comerț, s-o mărităm pe Cézarine, și lasă-te de *Imogène*⁸. Vom veni iarna la Paris, la ginerele nostru ; vom fi fericiți ; nimic, nici politica, nici comerțul, nu va putea schimba felul nostru de viață. De ce vrei să-i strivești pe ceilalți ?

Nu ne ajunge averea noastră de azi? Adică, dacă ești milionar, prânzești de două ori? ori poate ai nevoie de altă femeie? Uită-te la unchiul Pillerault! S-a mulțumit, ca un înțelept, cu bruma lui de avere și își petrece viața cu milosteniile. Ce nevoie are el de mobile scumpe? Sînt sigură că mi-ai și comandat mobilierul: l-am văzut aici pe Braschon, nu pentru parfum o fi venit el.

— Ei, da, draga mea, ți-am comandat mobile și lucrările vor începe miine sub conducerea unui arhitect pe care mi l-a recomandat domnul de La Billardière.

— Doamne, Dumnezeule, exclamă ea, fie-ți milă de noi!

— N-ai minte, drăguț. Vrei să te îngropi la Chignon la treizeci și șapte de ani, sănătoasă și frumoasă cum ești? Eu, slava Domnului, n-am decît treizeci și nouă. Norocul îmi deschide un drum frumos, o iau pe el. Pășind cu băgare de seamă, pot lăsa un nume onorabil în burghezia pariziană, cum se obișnuia odinioară; să se vorbească de Birotteau, ca de alde Keller, Jules Desmarets, Roguin, Cochin, Guillaume, Lebas, Nucingen, Saillard, Popinot, Matilat, care înseamnă sau au însemnat ceva în cartierul lor. Haida de! dacă afacerea asta n-ar fi sigură cum e bulgărul de aur...

— Sigură!

— Da, sigură. De două luni tot socotesc. Fără să se bage de seamă, iau informații asupra construcțiilor, de la primărie, de la arhitecți și de la antreprenori. Domnul Grindot, tinărul arhitect care va re-nova apartamentul nostru, e disperat că nu are bani ca să intre și el în combinație.

— Asta pentru că e rost de clădit; vă împinge ca să cădeți în plasă.

— Pot oare cădea în plasă oameni ca Pillerault, ca Charles Claparon sau ca Roguin? Cîștigul e sigur ca și de la *crema sultanelor*, să știi!

— Dar, dragul meu, ce nevoie are Roguin să facă speculă, dacă și-a plătit biroul și a făcut avere? Il

văd trecînd cîteodată, mai îngîndurat decît un ministru, cu priviri piezişe care nu-mi plac : ăsta are ceva griji. Are, de vreo cinci ani, o faţă de om desfrînat. Poţi fi sigur că n-o s-o şteargă cînd va avea în mîna banii voştri ? S-au mai văzut de-astea. Parcă îl cunoaştem bine ? E el de cincisprezece ani prietenul nostru, dar mîna în foc pentru el n-aş pune-o. Uite, are un miros greu din nas şi cu nevastă-sa nu trăieşte, sigur că are femei plătite, care-l ruinează ; altă cauză nu văd pentru care ar putea fi trist. Cînd mă îmbrac dimineaţa, mă uit prin jaluzele şi-l văd întorcîndu-se acasă, pe jos. De unde vine ? Nimeni nu ştie. Imi face impresia unui om care mai ţine o casă în oraş ; el cheltuieşte pe de o parte şi nevastă-sa pe de alta. Asta-i viaţă de notar ? Dacă cîştigi cincizeci de mii de franci şi cheltuieşti şaizeci, în douăzeci de ani s-a dus averea ; rămîi gol-goluţ ca sfîntul Ion. Dar dacă o dată te-ai deprins să trăieşti pe picior mare, îţi jefuieşti prietenii fără milă : e mai aproape cămaşa decît haina. E prieten bun cu puşlama de du Tillet, fost vinzător la noi. Prietenia asta nu-mi miroase a bine. Dacă n-a ştiut el să-l cîntărească pe du Tillet, înseamnă că e orb de-a binelea ; iar dacă îl cunoaşte, atunci de ce-i caută atîta în coarne ? Ai să-mi spui că nevastă-sa îl iubeşte pe du Tillet ? Ei bine, ce-i de aşteptat de la un bărbat care nu ţine la onoarea lui de soţ ? Şi mai la urmă, proprietarii actuali ai terenurilor sînt aşa de proşti încît vînd cu cinci franci ceea ce face o sută ? Dacă ai da de un copil care nu ştie cît valorează un ludovic, nu i-ai spune valoarea ? Nu vreau să te jignesc, dar afacerea asta a voastră îmi face impresia unei hoţii.

— Doamne, ce curioase sînt uneori femeile, şi cum încurcă ele lucrurile ! Dacă Roguin n-ar fi în combinaţie, mi-ai spune : „Bagă de seamă, César, faci o afacere în care nu e şi Roguin, înseamnă că e proastă“. Acuma, el reprezintă o garanţie în afacere, şi tu îmi spui...

— Dar nu figurează el, ci un domn Claparon.

— Fiindcă un notar nu-și poate da numele într-o afacere de speculă.

— Atunci, de ce face un lucru interzis de lege? Ce-ai de spus tu, care nu ieși din litera legii?

— Lasă-mă să continuu. Roguin participă, și tu îmi spui că afacerea nu face două parale! E logic? Mai îmi spui: „Face ceva împotriva legii”. Dar dacă e nevoie, va participa pe față. Acum vii și spui: „E bogat”. Nu se poate spune asta și de mine? Cum m-aș simți dacă Ragon și Pillerault mi-ar spune: „Ce te bagi în afacerea asta, când ești bogat ca un negustor de porci?”

— Negustorii nu sînt în aceeași situație cu notarii, obiectă doamna Birotteau.

— Și, în sfîrșit, conștiința mea e nepătată, continuă César. Cei de la care cumpărăm vînd pentru că au nevoie să vîndă; nu-i furăm mai mult decît pe cei de la care cumpărăm rente la șaptezeci și cinci de franci. Astăzi, cumpărăm terenuri la prețurile de azi; peste doi ani, va fi altceva, ca și pentru rente. Află, Constance-Barbe-Joséphine Pillerault, că n-ai să-l vezi niciodată pe César Birotteau făcînd ceva împotriva cinstei celei mai severe, sau împotriva legii, sau împotriva conștiinței, sau împotriva cuviinței. Să ai prăvălie de optsprezece ani și să fii bănuît de necinste în propria ta casă!

— Hai, liniștește-te, César! O femeie care trăiește alături de tine de atîția ani te cunoaște pînă în adîncul sufletului. La urma urmei, tu ești stăpînul. Tu ai cîștigat averea, nu? e a ta și-o poți cheltui. De-o fi să ajungem și în sapă de lemn, nici eu, nici fiică-ta nu-ți vom face nici o imputare. Dar ascultă: cînd inventai *crema sultanelor* și *apa carminativă*, ce riscai? cinci sau șase mii de franci. Astăzi, îți pui la bătaie toată averea pe o carte; și nu joci singur, ai asociați care pot fi mai șmecheri ca tine. Dă balul, renovează apartamentul, cheltuiește zece mii de

franci, sînt bani aruncați, dar nu ne ruinăm dintr-asta. Cît privește afacerea de la Madeleine, mă opun hotărît. Tu ești din branșa parfumeriei, vinde deci parfumuri, nu terenuri. Noi, femeile, avem un instinct care nu ne înșală niciodată! Eu te-am prevenit, acum fă după capul tău. Ai fost judecător la tribunalul comercial, cunoști legile, ți-ai mînat bine barca, te voi urma, César! Dar voi tremura pînă ce voi vedea averea noastră temeinic așezată și pe Césarine măritată. Să dea Dumnezeu ca visul meu să nu fie o profeție!

Această supunere îl necăji pe Birotteau, care întrebuința viclenia nevinovată la care recurgea în asemenea ocazii.

— Ascultă, Constance, nu mi-am dat cuvîntul încă; dar e ca și cum l-aș fi dat.

— Oh! César, atunci s-a ales, să nu mai vorbim de asta. Onoarea e mai scumpă decît averea. Hai, culcă-te dragă, că nu mai sînt lemne. De altfel, o să putem sta de vorbă mai bine în pat, dacă ții... Vai! ce vis urît! Doamne, Dumnezeule, să te vezi pe tine însuși! e îngrozitor!... Césarine și cu mine vom ține posturi și rugăciuni de cite nouă zile, pentru succesul terenurilor tale.

— Fără îndoială, ajutorul lui Dumnezeu nu strică, zise grav Birotteau; dar și esența de alune e o putere, nevăstă! Am făcut această descoperire din întîmplare, ca și cea a *cremei sultanelor* de odinioară: prima dată deschizînd o carte, de astă dată privind gravuri cu *Hero și Leandro*⁹. Gravura aceea cu o femeie care toarnă ulei pe capul iubitului ei; drăguț, nu? Afacerile cele mai sigure sînt cele care se întemeiază pe vanitate, pe amor propriu, pe dorința de a fi admirat.

— Asta văd și eu, din nenorocire.

— La o anumită vîrstă, bărbații ar da orice ca să aibă păr, atunci cînd n-au. De cîtva timp, frizerii îmi spun că nu vînd numai *Macassar*, dar și orice pre-

parat de vopsit părul sau care are faimă că-l face să crească. De cînd e pace, bărbații stau mai mult pe lîngă femei, și lor nu le place să ai chelie. Așa, drăguț. Cererea acestui articol se explică așadar prin situația politică. Un preparat care să întreție sănătos părul s-ar vinde ca pîinea caldă, mai ales că va fi aprobat de Academia de științe. Domnul Vauqueline e așa de cumsecade încît mă va ajuta poate și de data asta. Mă duc mîine să-l consult și să-i ofer gravura pe care am găsit-o în sfîrșit, după doi ani de căutare prin Germania. El se ocupă acuma tocmai de analiza părului. Mi-a spus asta Chiffreville, asociatul lui de la fabrica de produse chimice. Dacă descoperirea mea se potrivește cu a lui, uleiul meu va fi cumpărat de ambele sexe. Ideea mea face cît o avere, îți repet. Nici nu mai dorm, cu gîndul la ea. Ei, din fericire, tînărul Popinot are un păr foarte frumos. Cu o casierită care să aibă plete pînă-n pămînt și care va spune, dacă se poate fără să-l supere pe Dumnezeu nici pe aproapele, că asta o datorează și *uleiului comagen* (căci ulei va fi neapărat), toți cei vîrstnici se vor năpusti pe el ca sărăcia asupra oamenilor. Da' balul, drăguță? Nu sînt om rău, dar tare aș vrea să întîlnesc pe pramația ta de du Tillet, care face pe grozavul cu averea lui și care mă evită la Bursă. Știe că eu cunosc o faptă a lui, de loc frumoasă! Poate c-am fost prea bun cu el. Nu-i curios, nevastă, că ești totdeauna pedepsit pentru faptele tale bune, pe pămînt, bineînțeles? M-am purtat cu el ca un tată, tu nici nu știi ce-am făcut pentru el.

— Mi se încrețește pielea, numai ce te-aud vorbind de el. Dacă ai fi știut ce festă voia să-ți joace, n-ai fi lăsat-o moartă cu furtul celor trei mii de franci, căci am ghicit felul cum s-a terminat afacerea. Dacă-l trimiteai în fața poliției corecționale, făceai poate un bine multor oameni!

— Ce festă voia să-mi joace?

— Nimic. Dacă ai vrea să mă ascuți astă-seară,

ți-aș da un sfat bun, Birotteau, să-l lași în plata Domnului pe du Tillet.

— Dar n-ar părea foarte ciudat să nu-mi vie în casă un vânzător care a avut girul meu pentru primii douăzeci de mii de franci cu care și-a început afacerile? Lasă, să facem binele de dragul binelui. De altfel, du Tillet poate că s-a îndreptat.

— Ce harababură o să fie la noi în casă!

— Ce vorbești de harababură? O să meargă totul pe roate. Ai și uitat ce ți-am spus cu privire la scară și la închirierea casei vecine, pe care am tratat-o cu negustorul de umbrele, Cayron? Mergem mâine amîndoi la proprietarul său, domnul Molineux; am miine atîtea chestii, de parcă aș fi ministru...

— M-ai amețit de cap cu planurile tale, îi spuse Constance, de mă pierd în ele. De altfel, Birotteau, am adormit.

— Bună dimineața, răspunse bărbatul. Auzi, îți spun bună dimineața, fiindcă s-a făcut ziuă, drăguță. Dar a și adormit, draga de ea! Lasă, vei fi putred de bogată, sau mi s-a dus faima numelui de César.

Cîteva minute mai tîrziu, Constance și César sfăraiau liniștiți.

O privire rapid aruncată asupra vieții anterioare a acestei căsnicii va confirma ideile pe care le va fi sugerat cearta amicală a celor două personaje principale din această Scenă¹⁰. Descriind moravurile detailiștilor, schița de față va explica, de altfel, prin ce împrejurări ciudate a ajuns César Birotteau ajutor de primar și parfumier, fost ofițer în garda națională și cavaler al Legiunii de Onoare. Luminind adîncimile caracterului său și cauzele mării sale, se va putea înțelege cum accidente comerciale pe care oamenii tari le înving devin catastrofe ireparabile pentru spiritele mediocre. Evenimentele nu sînt nicidec absolute, rezultatele lor depind în întregime de indivizi: nenorocirea este o scară de caleașcă pentru geniu, o piscină pentru creștin, o comoară pentru omul priceput și o prăpastie pentru cei slabi.

Un fermier din împrejurimile Chlnonului, numit Jacques Birotteau, se căsătorii cu fata în casă a unei cucoane la care lucra în vie și avu cu ea trei băieți, nevasta murindu-i la nașterea celui de-al treilea. Bie-tul om nu mai trăi mult după ea. Stăpina ținea la fata în casă : crescú împreună cu fiii ei pe cel mai mare din băieții fermierului, numit François, și-l băgă într-un seminar. Ieșit popă, François Birotteau se as-cunse în timpul revoluției și duse viața rătăcitoare a preoților care nu prestaseră jurămint și care erau urmăriți ca fiarele sălbatice și ghilotinați. În momen-tul când începe această povestire, el se afla vicar la catedrala din Tours și nu ieșise decît o singură dată din acel oraș, pentru a veni să-l vadă pe fratele său César. Circulația din Paris il năuci într-atît pe preot, încit nici nu îndrăznea să iasă din cameră ; numea cabrioletele *jumătăți de birjă* și se minuna de toate. După ce stătu o săptămînă, se întoarse la Tours, ho-tărît să nu mai calce niciodată prin capitală.

Al doilea fiu al podgoreanului, Jean Birotteau, luat în armată, ajunse repede la gradul de căpitan în vre-mea primelor războaie ale revoluției. La bătălia de la Trébia, Macdonald¹¹ ceru oameni săritori pentru a cuceri o baterie ; căpitanul Jean Birotteau înaintă cu compania sa și fu omorît. Soarta familiei Birot-teau cerea pesemne ca fiii ei să fie năpăstuiți de oa-meni sau de evenimente, oriunde ar fi sălășluit.

Ultimul copil este eroul acestei Scene. Când știu să citească, să scrie și să socotească, la vîrsta de paisprezece ani, César plecă de-acasă și veni pe jos la Paris să-și facă un rost : avea un ludovic în bu-zunar. Datorită recomandării unui farmacist din Tours, intră ca băiat în prăvălie la domnul și doamna Ragon, negustori de articole de parfumerie. César avea pe atunci o pereche de pantofi cu ținte, panta-loni și cionapi albaștri, o vestă înflorată, o haină ță-rănească, trei cămăși de pînză groasă și bățul de drum. Purta el părul tuns ca al copiilor din cor, dar avea spinarea voinică a țăranului din Touraine ; se

lăsa el uneori pradă lenei obișnuite în ținutul său, dar ea era compensată de dorința de a face avere ; nu prea avea el inteligență și carte, dar moștenise de la mamă-sa — ființă care, după expresia din Touraine, era o *inimă de aur* — o cinste instinctivă și sentimente nobile. César fu angajat pe șase franci pe lună, masă și casă : dormea pe-un teanc de boarfe, în pod, lângă bucătăreasa ; vânzătorii, care îl învățară să facă pachete și comisioane, să măture prăvălia și trotuarul, glumeau pe socoteala lui, dar îl învățau în același timp treaba, așa cum se obișnuiește pe la prăvălii, unde principalul element de instruire e gluma ; domnul și doamna Ragon îi vorbeau ca unui cîine. Nimeni nu luă în seamă oboseala ucenicului, deși seara îl dureau cumplit picioarele de atîta alergătură iar umerii îi erau frînți. Această crudă aplicare a devizei *fiecare pentru sine*, evanghelia tuturor capitalelor, îl făcu pe César să vadă cît de grea e viața la Paris. Seara, plîngea, gîndindu-se la Touraine, unde țăranul muncește mai în voie, unde zidarul așază cărămizile în tihnă, unde lenea e înțelept imbinată cu munca ; dar adormea înainte de a apuca să se gîndească la fugă, căci îl așteptau alergăturile de a doua zi dimineată și el își făcea datoria ca un cîine de pază. Cînd se întîmpla să se plîngă, vânzătorul principal zîmbea plin de voie bună :

— Ei, băiete, spunea el, nu sînt toate trandafirii la *Regina Trandafirilor* și puii fripți nu-ți cad de-a gata în gură ; trebuie să alergi după ei, să-i prinzi și apoi să ai cu ce să-i gătești.

Bucătăreasa, o picardă grasă, își lua ei bucățelele cele mai bune și nu vorbea cu César decît ca să se plîngă de domnul sau de doamna Ragon, care nu se lăsau furați. Către sfîrșitul primei luni, această fată, trebuind să stea acasă într-o duminică, intră în vorbă cu César. Ursule era acum curată și gătită și păru încîntătoare bietului băiat de corvoadă, căruia puțin i-a lipsit să nu se poticnească de primul

bolovan ieșit în calea sa. Ca toate ființele lipsite de ocrotire, el se îndrăgosti de prima femeie care îl privi cu bunăvoință. Bucătăreasa îl luă pe César sub aripa ei: urmă o dragoste tainică de care vânzătorii făceau un haz necruțător. Din fericire pentru César, bucătăreasa îl părăsi după doi ani, pentru un tânăr dezertor din ținutul ei, ascuns la Paris, un picard de douăzeci de ani, care avea vreo cîteva hectare de pămînt și care se lăsă luat de bărbat de Ursule.

În cei doi ani, bucătăreasa îl hrănise bine pe tânărul César, îi lămurise multe mistere ale vieții pariziene arătîndu-i-o de jos, și îi insufllase, din gelozie, o adîncă oroare pentru localurile rău famate, ale căror primejdii nu-i erau ei necunoscute. În 1792, César era trădat, dar picioarele i se obișnuiseră cu caldarîmul, umerii cu lăzile, și mintea cu ceea ce el numea *amăgirile Parisului*. De aceea, se consolă repede cînd îl părăsi Ursule, căci ea n-a corespuns sentimentalismului său. Pornită spre desfriu și ursuză, lingușitoare și hoată, egoistă și bețivană, ea jignea curăția lui Birotteau fără să-i ofere vreo speranță financiară. Uneori, bietul băiat se vedea cu durere unit, prin legături considerate ca cele mai strînse de către inimile naive, de o ființă pentru care nu avea simpatie. În momentul cînd deveni stăpîn pe inima sa, crescuse și împlinise șaisprezece ani. Inteligența lui, dezvoltată de Ursule și de glumele vânzătorilor, îl făcu să studieze comerțul cu o privire inteligentă mascată de simplitate: observă clienții, ceru, în timpul liber, explicații asupra mărfurilor, și ținu minte sorturile și locul fiecăreia; într-o bună zi, ajunsese să cunoască articolele, prețurile și cifrele mai bine decît vânzătorii cei noi; de-acîi încolo, domnul și doamna Ragon se deprinseră să-l aibă în prăvălie.

În vremea cînd recrutarea de pomină din anul II¹² îl lăsă fără vânzători pe cetățeanul Ragon, César Birotteau, ajuns vânzător secund, profită de împrejurare pentru a obține cincizeci de franci pe lună

și luă loc la masa Ragonilor cu o bucurie de nedescris. Vînzătorul secund al *Reginei Trandașirilor*, care strînsese deja șase sute de franci, căpătă și o cameră, unde putu să-și așeze ca lumea, în mobile, de mult rîvnite, lucrușoarele pe care le adunase. În zilele de decadă¹³, îmbrăcat ca tinerii din vremea lui, pe care moda îi silea să-și dea aere brutale, acest țăran blînd și modest părea cel puțin egalul lor; astfel străbătu el barierele care erau altădată ridicate între servitorime și burghezie. Către sfîrșitul aceluși an, datorită cinstei sale, ajunse casier. Impunătoarea cetățeană Ragon îi vedea de rufe și cei doi negustori se deprinseră cu el.

În luna lui vendemiar 1794, César, care strînsese o sută de ludovici de aur, îi preschimbă pe assignate¹⁴ de șase mii de franci, cumpără rente la treizeci de franci, le plăti în ajunul zilei cînd mai erau depreciate la Bursă și le puse bine, cu nespusă satisfacție. Din acea zi, urmări mișcarea fondurilor și evenimentelor publice cu o îngrijorare tainică, palpitînd la povestirea înfrîngerilor sau succeselor din această perioadă a istoriei noastre. Domnul Ragon, fost furnizor al majestății sale regina Maria-Antoinetta, îi împărtăși în aceste momente critice atașamentul său pentru tiranii răsturnați. Această mărturisire a fost unul din evenimentele capitale ale vieții lui César. Convorbirile de seară, după închiderea prăvăliei, liniștirea străzii și încheierea socotelilor de casă îl fanatizară pe țăranul din Touraine și el deveni regalist, ascultînd astfel de sentimente înnăscute. Istorisirea faptelor virtuose ale lui Ludovic al XVI-lea, povestirile prin care cei doi soți proslăveau meritele reginei aprinseră imaginația lui César. Soarta îngrozitoare a acestor două capete încoronate, retezate la doi pași de prăvălie¹⁵, revoltă inima lui simțitoare și-l umplu de ură pentru un regim care nu se sfia să verse sînge nevinovat. Interesul comercial îl făcu să vadă moartea negoțului în legea maximală¹⁶ și furtunile politice, totdeauna neprielnice afacerilor. Ca un

adevărat negustor de articole de parfumerie, ura de altfel o revoluție care adusesese moda tunsului à la Titus¹⁷ și care suprima pudra. Numai liniștea pe care o aduce puterea absolută putînd asigura viața și banii, el deveni regalist fanatic. Cînd domnul Ragon îl văzu așa de bine orientat, îl numi vînzător principal și-l iniție în secretele *Reginei Trandafirilor*: cîțiva clienți erau cei mai devotați și activi emisari ai Bourbonilor și aici se făcea legătura dintre Vest și Paris¹⁸. Tîrît de înflăcărarea tinereții, măgulit de relațiile sale cu membrii familiilor Georges, La Billardièr, Montauran, Bauvan, Longuy, Manda, Bernier, du Guénic și Fontaine, César se aruncă în conspirația condusă de către regaliști și teroriști, la 13 vendemiar, împotriva Convențiunii, care era pe moarte.

César avu cîntea să lupte împotriva lui Napoleon pe treptele bisericii Saint-Roch și fu rănit chiar la începutul încăierării. Toată lumea cunoaște rezultatul acestei tentative. Dacă aghiotantul lui Barras¹⁹ deveni atunci cunoscut, Birotteau scăpă tocmai pentru că era necunoscut. Cîțiva prieteni îl transportară pe războinicul prim-vînzător la *Regina Trandafirilor*, unde stătu ascuns în pod, fu îngrijit de doamna Ragon și, din fericire, dat uitării. César Birotteau n-avusese decît o fulgerare de curaj militar. Vreme de o lună, cît dură convalescența sa, el reflectă serios la nepotrivirea dintre politică și parfumerie. Rămase regalist, dar hotărît să nu fie altceva decît un parfumer regalist, fără a se mai compromite altfel, și se consacră trup și suflet branșei sale.

La 18 Brumar²⁰, domnul și doamna Ragon, pierzînd orice nădejde în soarta regalității, se hotărîră să iasă din negustorie și să trăiască onorabil din venit, fără să se mai ție de politică. Ca să-și recupereze capitalul investit în prăvălie, le trebuia un om mai mult cîstit decît ambițios, mai plin de bun-simț decît de capacități; Ragon îi făcu deci propunerea vînzătorului său principal. Birotteau, posesor la douăzeci de ani a o mie de franci venit, în rentă de stat, nu se ho-

tări ușor. Visul lui era să se așeze lângă Chignon, de îndată ce va avea o mie cinci sute de franci venit și de îndată ce primul-consul avea să consolideze împrumutul public consolidându-se pe sine la palatul Tuileries. De ce să-și primejduiască independența lui cinstită și simplă prin riscuri comerciale? își spunea el. Nu-și închipuise niciodată că o să cîștige o avere atît de mare, datorită tocmai acestor riscuri pe care nu le iei decît la tinerețe; se gîdea să se însoare în Touraine cu o femeie la fel de înstărită ca să poată cumpăra și cultiva *Trésorières*, o moșioară la care rivnea de cînd ieșise din copilărie, pe care visa s-o rotunjească, cu care să ajungă la trei mii de franci venit, și unde să ducă o viață pe cît de retrasă, pe atît de fericită. Era pe cale să refuze, cînd dragostea îi schimbă deodată hotărîrile, înzecindu-i cifra ambiției.

De la trădarea Ursulei, César fusese cuminte, atît de teama primejdiilor care te pîndesc în dragoste la Paris, cît și din cauza treburilor sale. Cînd pornirile nu sînt satisfăcute, ele se transformă în cerințe; căsătoria devine atunci o idee fixă pentru oamenii din clasa de mijloc, căci e singura lor cale de a cuceri sau dobîndi o femeie. César Birotteau acolo ajunsese. El ducea în spate tot magazinul *La Regina Trandafirilor*: n-avea nici un moment de dat petrecerilor. Într-o asemenea viață, cerințele sînt și mai imperioase; așa încît întîlnirea unei fete frumoase, la care un vînzător ușuratic abia de s-ar fi gîndit, era de natură să producă cea mai vie impresie asupra retrasului César. Într-o zi frumoasă de iunie, intrînd în insula Saint-Louis pe podul Marie, văzu o fată în picioare în pragul unei prăvălii așezate în colțul Cheiului Anjou. Constance Pillerault era vînzătoare principală la magazinul de noutăți *Micul Marinar*, cel dintîi dintre magazinele care s-au deschis de-atunci la Paris, avînd firme zugrăvite, banderole în vînt, vitrine pline de șaluri întinse ca un leagăn, cravate aranjate ca un castel de cărți și multe alte atracții comerciale, pre-

țuri fixe, fișii cu anunțuri, afișe, iluzii și efecte optice atât de perfecționate încît vitrinele prăvăliilor au devenit niște poeme comerciale. Prețurile ieftine ale tuturor articolelor, așa-numite noutăți, care se găseau la *Micul Marinar*, îi crează o faimă nemaipomenită, deși magazinul se afla în locul din Paris cel mai puțin favorabil modei și comerțului. Se vorbea mult de frumusețea vînzătoarei prime, ca mai tîrziu de frumoasa limonadieră de la cafeneaua *O mie de coloane* și de multe alte ființe modeste care făceau să se lipească de geamurile magazinelor mai multe nasuri tinere și bătrîne decît are Parisul pietre pe străzile sale. Vînzătorul prim de la *Regina Trandafirilor*, care locuia între Saint-Roch și strada Sourdière, și era ocupat numai cu de-ale parfumeriei, habar n-avea de existența *Micului Marinar*, căci micile negustorii din Paris sînt cam străine unele de altele. César fu atât de puternic prins de frumusețea Constancei, încît intră vijelios la *Micul Marinar* ca să-și cumpere șase cămăși de pînză; se tocmi mult pentru ele și puse să i se desfacă munți de pînză, de parcă ar fi fost o englezoaică la tîrguială²¹ (*shopping*). Vînzătoarea primă binevoi să se ocupe ea de César, băgînd de seamă, după cîteva simptome cunoscute de toate femeile, că el venise mai mult pentru vînzătoare decît pentru vînzare. César dictă numele și adresa sa domnișoarei care, după cumpărătură, se arată foarte nepăsătoare în fața admirației clientului. Bietul vînzător nu se ostenise prea mult ca să intre în grațiile Ursulei; nerod ca un vițel, dragostea îl făcea și mai nătîng; nu fu în stare să spuie un cuvînt și de altfel fu prea uluit ca să bage de seamă nepăsarea care luase locul zîmbetului pe fața acestei sirene de magazin.

Opt seri la rînd stătu pironit în fața *Micului Marinar*, cerșind o privire cum cerșește un cîine un os la ușa vreunei bucătării, nepăsător la ironiile vînzătorilor și ale *domnișoarelor*, dîndu-se umil la o parte în fața cumpărătorilor și a trecătorilor, atent la orice

mişcare din magazin. După cîteva zile, intră din nou în paradisul unde se afla îngerul său, nu atît ca să cumpere batiste, cît ca să-i comunice o idee luminoasă.

— Dacă aveți nevoie de articole de parfumerie, domnișoară, vă pot servi și eu la rîndul meu, zise el plătind.

Costance Pillerault primea zilnic propuneri strălucite în care nu era nîciodată vorba de căsătorie; și, cu toate că avea sufletul tot atît de curat pe cît îi era fruntea de albă, abia după șase luni, timp în care César arătase cît de neobosită îi e dragostea prin marșuri și contramarșuri, consimți să-i primească curtea, dar fără să se pronunțe: era prudentă, căci avea un număr nesfîrșit de admiratori, angrosiști de vinuri, cafegii bogați și alții, care-i făceau ochi dulci. Indrăgostitul se bizuia pe tutorele Constancei, domnul Claude-Joseph Pillerault, pe atunci marchitan pe Cheiul la Ferraille pe care ajunsese să-l descopere prin spionajul discret al dragostei adevărate. Graba acestei povestiri ne obligă să nu mai vorbim de bucuriile dragostei pariziene nevinovate, să trecem sub tăcere atențiile caracteristice vînzătorilor: pepeni galbeni trufanda, mese scumpe la Vénua urmate de teatru, plimbări cu birja duminica afară din oraș. Fără să fie băiat frumos, César n-avea o înfățișare care să îndepărteze dragostea. Viața la Paris și șederea într-un magazin întunecos pâliseră rumeneala obrazului său de țaran. Părul său negru și bogat, grumazul de cal normand, mîinile și picioarele mari, aerul simplu și cinstit, toate vorbeau în favoarea lui. Unchiul Pillerault, care veghea la fericirea fetei fratelui său, își luase informații: el fu de acord cu intențiile tinărului din Touraine. În anul 1800, în frumoasa lună mai, domnișoara Pillerault consimți să se căsătorească cu César Birotteau, care leșină de bucurie în momentul cînd, sub un tei, la Sceaux, Constance-Barbe-Joséphine îl acceptă de soț.

— Fetițo, îi zise domnul Pillerault, capeti un bărbat bun. Are inimă caldă și sentimente cinstite: e

deschis ca o carte și cuminte ca pruncul Isus ; pînea lui Dumnezeu, ce mai.

Constance renunță hotărît la visurile pe care și le făcuse uneori, ca toate fetele de prăvălie ; se învoi să fie o femeie de treabă, o bună mamă de familie, și alese viața pe care o trăiește clasa mijlocie după un program urmat cu religiozitate. Acest rol se potrivea de altfel mai bine cu ideile ei decît vanitatea primejdioasă care ademenește imaginația atîtor tinere pariziene. Nu prea inteligentă, Constance era tipul micii burgheze care muncește cam încruntat, care mai întîi refuză ceea ce dorește și se supără cînd i se ia în serios refuzul, a cărei activitate mereu îngrijorată merge de la bucătărie la casa de bani, de la chestiunile cele mai grave pînă la cîrpitul rufelor ; care iubește cicălind, nu concepe decît ideile cele mai simple, un fel de mărunțiș al spiritului, se interesează de toate, se teme de toate, le cîntărește pe toate și se gîndește mereu la viitor. Frumusețea ei rece dar nevinovată, aerul ei gingaș, prospețimea ei îl făcură pe Birotteau să nu se gîndească la cusururi, care, de altfel, erau compensate prin onestitatea delicată și firească a femeilor, prin spiritul ei de ordine, prin rîvna în muncă și prin iscusința de vînzătoare. Constance avea atunci optsprezece ani și unsprezece mii de franci avere. César, îmboldit de dragoste spre cea mai nemăsurată ambiție, cumpără fondul comercial al *Reginei Trandafirilor* și îl transportă lingă Piața Vendôme, într-o clădire impozantă. În vîrstă numai de douăzeci de ani, însurat cu o femeie frumoasă pe care o adora, proprietar al unei întreprinderi pe trei sferturi plătite, el nu putea vedea viitorul altfel decît trandafiriu, mai ales dacă măsura drumul pe care-l făcuse de la punctul de plecare. Roguin, notarul Ragonilor, care redactase contractul de căsătorie, dădu sfaturi înțelepte noului parfumer, oprindu-l să achite complet datoria cu zestrea nevestei.

— Păstrează-ți ceva bani lichizi, tinere, ca să faci cu ei o afacere, două, îi spusese el.

Birotteau îl privi pe notar cu admirație, luă obiceiul să-l consulte și se împrietenii cu el. Ca și Ragon și Pillerault, avea atîta încredere în notari, încît îi spunea lui Roguin tot ce făcea, fără cea mai mică bănuială. Cum, datorită sfatului dat, César dispunea de cei unsprezece mii de franci ai Constanței, pentru a începe afacerile, nu și-ar fi schimbat atunci soarta nici cu primul-consul, oricît de strălucită părea să fie poziția lui Napoleon. La început Birotteau angajă numai o bucătăreasă; își instalează locuința deasupra magazinului, într-o odăiță strîmtă și scundă, altfel bine aranjată de un tapițer, unde tinerii însușitei începură să trăiască o nesfîrșită lună de miere. Stînd la casă, doamna César uimi prin frumusețea ei, care avu mare greutate în vînzare; nu se vorbea decît de frumoasa doamnă Birotteau printre eleganții Imperiului.

Că César fu acuzat de regalism, asta nu împiedică să i se recunoască cîntea; că unii negustori dintre vecini îi pizmău fericirea, tot ei mărturisiră că e demn de ea. Glonteale primit pe treptele de la Saint-Roch îi făcu faimă de om amestecat în secretele politice și de om curajos, deși n-avea nici un fel de curaj militar în inimă și nici o idee politică în cap. Crezîndu-se toate acestea, oamenii de treabă din circumscripție îl numiră căpitan în garda națională; dar numirea fu anulată de Napoleon, care, după părerea lui Birotteau, îi păstra dușmănie pentru încăierarea lor din vendemiar. Din atîta lucru, César trecu drept un fel de persecutat, ceea ce-l făcu interesant în lagărul opoziției și îi dădu oarecare importanță.

Iată care fu soarta acestei căsnicii care, din punct de vedere al sentimentelor, era neclintit de fericită, iar frămîntată era numai de griji comerciale.

În primul an, César Birotteau o puse la curent pe nevastă-sa cu vînzarea articolelor de parfumerie, meserie pentru care ea arătă multă pricepere; parc-ar fi fost făcută și născută pentru a-i atrage pe clienți. La sfîrșitul aceluia an, ambițiosul parfumier fu însă

însăimîntat de inventar: scoțind cheltuielile, îi trebuiau douăzeci de ani ca să cîștige modestul capital de o sută de mii de franci, care avea să-i aducă fericirea. Hotărî atunci să facă avere mai repede și se gîndi mai întîi să se apuce pe lîngă vînzare și de fabricație. Fără s-o asculte pe nevastă-sa, închirie o baracă și niște terenuri în mahalaua Temple și puse să se scrie cu litere mari: *Fabrica lui César Birotteau*. Aduse de la Grasse un lucrător cu care începu, la părți egale, să fabrice săpunuri, parfumuri și ape de Colonia. Asociația sa cu acest lucrător nu dură decît șase luni și se încheie cu pierderi pe care le suportă singur. Fără să se descurajeze, Birotteau urmări un rezultat cu orice preț, numai pentru a nu fi certat de nevastă-sa, căreia îi mărturisi mai tîrziu că în perioada aceea de desperare îi fierbea capul ca o oală care clocotește și că, de mai multe ori, numai sentimentele lui religioase l-au împiedicat să se arunce în Sena.

O dată, mergea alene pe bulevard venind spre casă, necăjit din cauza unor experiențe care nu reușiseră — căci un hoinar parizian poate fi și un oim deznădăjduit nu numai un gură-cască. Dădu de niște cărți de cite trei gologani puse la vedere într-un coș, pe jos. Printre ele zări una cu titlul galben de praf: *Abdeker sau arta de a-ți păstra frumusețea*. Deschise această carte așa-zisă arabă, un fel de roman scris de un medic din secolul trecut, și nimeri la o pagină unde era vorba de parfumuri. Se rezemă de un copac de pe bulevard pentru a răsfoi cartea și citi o notă în care autorul explica natura dermei și a epidermei și demonstra de ce cutare cremă sau cutare săpun produc adesea un efect contrariu celui așteptat, dacă crema și săpunul strîng pielea care are nevoie de destindere sau destind pielea căreia îi trebuie ceva astringent. Birotteau cumpără cartea, care i se păru că închide o avere. Totuși, încrezîndu-se prea puțin în cunoștințele sale, se duse la un chimist celebru, Vauquelin, căruia îi ceru cu naivitate mijlocul de a pre-

para un cosmetic dublu care să aibă efecte potrivite cu diversele feluri de epidermă. Adevărații savanți, oamenii cu adevărat mari, în sensul că nu obțin niciodată în viață renumele care ar trebui să răsplătească munca lor nemăsurată și necunoscută, sînt aproape toți serviabili și binevoitori față de cei săraci cu duhul. Vauquelin acordă deci protecția sa negustorului de parfumuri și îi îngădui să se declare inventatorul unei creme de albit mîinile, a cărei rețetă i-o indică. Birotteau boteză acel cosmetic *crema dublă a sultanelor*. Își completează opera aplicînd procedeul cremei pentru mîini și unei ape de față, pe care o numi *apa carminativă*. Imită, în branșa sa, sistemul de la *Micul Marinar*; introduse cel dintîi, în negoțul de parfumerie, puzderia de afișe, anunțuri și reclame numite, poate pe nedrept, șarlatanie.

Crema sultanelor și *apa carminativă* se făcură cunoscute în lumea galantă și comercială prin afișe colorate în fruntea cărora se aflau cuvintele: *aprobat de Institut!* Această formulă, pentru prima dată folosită, avu un efect magic. Nu numai Franța, ci și întreg continentul fură pavoazate cu afișe galbene, roșii, albastre de către suveranul *Reginei Trandafirilor*, care ținea, furniza și fabrica, la prețuri moderate, tot ce privea branșa sa. Intr-o vreme cînd nu se vorbea decît de Orient²², a boteza un cosmetic oarecare *crema sultanelor*, conținînd pe mirajul produs de aceste cuvinte într-o țară unde orice bărbat visează să fie sultan și orice femeie sultană, putea să-i vie în gînd și unui om obișnuit și unuia inteligent; dar cum publicul judecă după rezultate, Birotteau fu considerat drept un om superior din punct de vedere comercial, aceasta cu atît mai mult cu cît el singur redactase un prospect care avu succes și prin frazeologia lui ridicolă; în Franța, nu se rîde decît de lucrurile și de oamenii care interesează, și nimeni nu se interesează de ceea ce nu reușește. Deși Birotteau nu făcuse pe prostul, i se atribui talentul de a ști să facă pe prostul cînd trebuie. Un exemplar din acest prospect a

fost găsit, nu fără greutate, în magazinul Popinot și asociații, droghisți din strada Lombarzilor.

Acest document curios se numără printre cele pe care, într-o sferă mai înaltă, istoricii le numesc *pièce justificative*.

Așadar, iat-o :

CREMA DUBLĂ A SULTANELOR ȘI APA CARMINATIVA

ale lui

CÉSAR BIROTTEAU

DESCOPERIRE MIRACULOASĂ

Aprobată de Institutul Franței

„De multă vreme, o cremă pentru mâini și o apă pentru față, care să dea rezultate superioare celor obținute cu apa de Colonia, în domeniul toaletei, erau în general dorite de ambele sexe din Europa. Consacrînd veghi îndelungate studiului dermei și epidermei la ambele sexe care, și unul și celălalt, dau mare importanță, pe bună dreptate, fineții, supleții, luciului și catifelării pielei, domnul Birotteau, parfumiер apreciat în capitală și în străinătate, a descoperit o cremă și o apă pe drept cuvînt numite, din primul moment, miraculoase, de către eleganții și elegantele din Paris. În adevăr, această cremă și această apă au proprietăți surprinzătoare, acționînd asupra pielei fără a produce riduri premature, ceea ce se întîmpla nelipsit cu preparatele întrebuițate imprudent pînă azi și inventate de lăcomii ignorante. Această descoperire se întemeiază pe deosebirea dintre temperamente, care se împart în două mari clase indicate de culoarea cremei și a apei : roze pentru derma și epiderma persoanelor de constituție limfatică, albe pentru cele ale persoanelor care sînt dotate cu un temperament sanguin.

Această cremă este numită *crema sultanelor* pentru că această descoperire a fost făcută și de un medic arab pentru seraiul sultanelor. Ea a fost aprobată de Institut în urma raportului ilustrului nostru chimist Vauquelin²³, ca și apa preparată după aceleași principii.

Această prețioasă cremă, din care emană cel mai suav par-fum, face așadar să dispară pistruii cei mai rebeli, albește epi-

dermele cele mai recalcitrante și suprimă transpirația mîinilor de care se plîng atît femeile cît și bărbații.

Apa carminativă înlătură micile coșuri care, în anumite momente, apar brusc la femei și le împiedică să se ducă la bal; ea înprospătează și înviorează tenul, deschizînd sau închizînd porii după cerințele temperamentului; ea s-a și făcut cunoscută ca fiind în stare să ție piept ultragiilor vîrstei, fapt pentru care, din recunoștință, doamnele au numit-o *amica jumuseșii*.

Apa de Colonia nu e decît un parfum banal, fără vreo eficacitate specială, pe cînd *crema dublă a sultanelor* și *apa carminativă* sînt două preparate efioace, cu o putere motrice care acționează fără pericol asupra calităților organice și le stimulează; aroma lor îmbălsămată și înviorătoare dispune admirabil inima și mintea, încîntă gîndirea și o trezește; ele sînt uimitoare prin calitățile și totodată prin simplitatea lor; în fine, constituie o forță de atracție în plus pusă la dispoziția femeilor și un mijloc de seducțiune pe care-l pot dobîndi și bărbații.

Folosirea zilnică a Apei înlătură usturimea pricinuită de focul briciului; ea apără de asemenea buzele de crăpături și le menține roșii; cu timpul, face să dispară de la sine pistruii și întărește țesuturile. Aceste efecte vădesc întotdeauna la om un echilibru perfect al secrețiilor, ceea ce tinde să vindece persoanele care suferă de nesuferitele dureri de cap. În sîrșit, *apa carminativă*, care poate fi întrebuintată de femei în orice împrejurare, previne bolile de piele, deoarece nu stînjenește transpirația țesuturilor, căroră le dă o catifelare persistentă.

A se adresa, franco porto, domnului César Birotteau, succesorul lui Ragon, fost parfumer al reginei Maria-Antoinetta, la *Regina Trandafirilor*, în strada Saint-Honoré, la Paris, lîngă Piața Vendôme.

Prețul unui calup de cremă este de trei franci, și cel al sticlei de șase franci.

Pentru a evita orice contrafaceri, d. César Birotteau previne publicul că hîrtia care învelește calupul poartă semnătura sa și că sticlele au ștampila încrustată pe ele.

Succesul, fără să-și dea seama César, s-a datorit Constancei, care îl sfătui să trimită *apa carminativă*

și *crema sultanelor*, în lăzi, tuturor parfumierilor din Franța și din străinătate, oferindu-le un câștig de treizeci la sută dacă luau aceste două articole *en gros*. Crema și apa erau de fapt mai bune decât cosmeticele analoage și atrăgeau pe ignoranți prin deosebirea stabilită între temperamente: ademeniți de câștig, cei cinci sute negustori de articole de parfumerie din Franța cumpărară fiecare anual de la Birotteau mai mult de trei sute de duzine de duzine de cremă și de apă, consumație care îi aduse câștig mic la bucată, dar enorm socotind cantitatea generală. César putu atunci să cumpere barăcile și terenul din mahalaua Temple; construi acolo o fabrică mare și-și aranjă somptuos magazinul *Regina Trandafirilor*. În casă la el intrară atunci micile bucurii ale buneistării și nevastă-sa nu mai tremură așa de mult.

În 1810, doamna César prevăzu o urcare a chiriilor și-l împinse pe soțul ei să devie principalul locatar al casei în care ocupau prăvălia și antresolul și să se instaleze cu locuința la etajul întâi. O împrejurare fericită o făcu pe Constance să închidă ochii în privința cheltuielilor mari făcute de Birotteau pentru împodobirea apartamentului. Parfumierul fusese ales judecător la tribunalul comercial. Datora această demnitate, care-l clasă de-aci înainte printre negustorii de seamă din Paris, cinstei, scrupulelor sale și considerației de care se bucura. Birotteau se sculă de la cinci dimineața ca să-și îmbogățească cunoștințele: citi repertoriile de jurisprudență și cărțile care tratau despre litigiile comerciale. Sentimentul său de dreptate, corectitudinea sa, buna lui voință, calități esențiale în aprecierea dificultăților supuse judecății comerciale, îl făcură unul din judecătorii cei mai stimați. Chiar defectele pe care le avea contribuiră să-i desăvârșească reputația. Căci César, simțindu-și inferioritatea, se înclina bucuros în fața cunoștințelor și priceperii colegilor săi, care erau măguliți de atenția cu care îi asculta; unii căutau aprobarea tăcută a unui om care trecea drept profund, fiindcă știa să

asculte ; alții, încântați de modestia și de blîndețea lui, îi aduseră laude. Impricinații îi lăudară bunăvoința, spiritul împăciuitoare și fu deseori luat de arbitru în judecarea unor contestații, căci bunul lui simț îi inspira sentințe de cadu²⁴. În tot timpul cît dură funcția sa, el știu să-și alcătuiască un limbaj plin de locuri comune, presărat cu axiome și cu raționamente exprimate în fraze rotunjite, care, rostite liniștit, dădeau impresia de elocință oamenilor superficiali. Astfel, el plăcu acelei majorități firească mediocre, osîndită la muncă silnică și la vederi înguste. César pierdea atîta timp la tribunal, încît nevastă-sa îl obligă să renunțe la această demnitate costisitoare. Prin 1813, căsnicia lor, mereu unită deși cunoscuse greutăți, intră într-o eră de prosperitate pe care nimic nu părea că o mai poate întrerupe. Aveau un cerc de prieteni : pe domnul și doamna Ragon, predecesorii lor, pe unchiul Pillerault, pe Roguin notarul, pe soții Matifat, droghîști din strada Lombardilor, furnizori ai *Reginei Trandafirilor* ; pe Joseph Lebas, negustor de stofe, succesorul lui Guillaume de la *Motanul cu mîngea*, unul din oamenii de seamă din strada Saint-Denis, pe judecătorul Popinot, fraatele doamnei Ragon, pe Chiffreville de la magazinul *Protez și Chiffreville*, pe domnul și doamna Cochin, funcționari la Tezaur și comanditari ai soților Matifat, pe abatele Loraux, duhovnicul evlavioșilor din acest cerc, și alte cîteva persoane. Cu toate că Biroteau avea sentimente regaliste, opinia publică îi era pe atunci favorabilă : trecea drept foarte bogat, deși nu avea decît o sută de mii de franci în afară de negoțul său. Putea să se bizuie pe un credit enorm datorită mersului sigur al afacerilor sale, punctualității, obiceiului de a nu datora nimic, de a nu-și sconta polițele, ci, dimpotrivă, de a primi valori sigure de la cei cărora le putea fi de folos, datorită deci și firii lui îndatoritoare. Cîștigase, e drept, mulți bani ; dar construcțiile și fabricile sale îi înghițiseră o mulțime. Apoi, întreținerea casei îl costa aproape douăzeci de

mii de franci pe an. În sfîrșit, educația Césarinei, fiică unică idolatrizată de părinți, cerea cheltuieli mari. Nici unul din soți nu se uita la bani, cînd era vorba să-i facă o plăcere fetei; nu voiseră s-o crească afară din casă. Vă puteți închipui ce plăcere era pe bietul țaran ajuns negustor s-o audă pe încîntătoarea Césarine repetînd la pian o sonată de Steibelt²⁵ sau cîntînd o romanță; s-o vadă scriind corect franțuzește; s-o admire cum citește din Racine tatăl și fiul²⁶, și cum știe să-i explice și lui pasajele frumoase, cum desenează un peisaj sau lucrează în sepie! Ce fericire pe el să re trăiască într-o floare atît de frumoasă și curată, care nu se rupsesese încă de tulpina maternă, ce mai, un înger ale cărei grații născînde, ale cărei prime zboruri fuseseră urmărite, admirate cu pasiune! o fată fără pereche, incapabilă să-i fie rușine de tată-său, să-și bată joc de lipsa lui de cultură! Căci era într-adevăr o fată iubitoare și serioasă.

La sosirea lui la Paris, César știa să citească, să scrie și să socotească, dar instrucțiunea lui se opri aici, treburile nu-i îngăduiseră să dobîndească idei și cunoștințe în afara comerțului de parfumerie. Venind mereu în contact cu oameni care habar n-aveau de științe sau de litere și care nu știau mai multe decît cerea branșa lor, neavînd timp să se consacre unor studii înalte, parfumierul ajunsese un om practic. Prin forța lucrurilor, își însuși limbajul, erorile și opiniile burghezului parizian, care admiră pe Molière, Voltaire și Rousseau pe cuvînt, și le cumpără operele fără să le citească; care susține că trebuie să pronunți *ormoar*, pentru că în aceste mobile femeile își țineau *aurul* (*or*) și rochiile, care altădată erau aproape totdeauna de moar, și că din greșeală deci se zice *armoar*. Că Potier, Talma sau domnișoara Mars²⁷ sînt multimilionari; că marele tragedian se hrănește cu carne crudă, iar domnișoara Mars face uneori tocană de perle, ca să imite o celebră actriță egipteană. Că împăratul are buzunare de piele la ji-

letci ca să poată lua tutun cît cuprinde pumnul, că urcă în goana calului scara grădinii de portocali de la Versailles. Că scriitorii și artiștii mor la spital, în urma trăsnăilor pe care le fac; că sînt de altfel toți atei și, Doamne ferește să-ți vie în casă. Joseph Lebas cita cu groază istoria căsătoriei cumnatei sale Augustine cu pictorul Sommervieux²⁸. Că astronomii mănîncă paianjeni²⁹. Aceste reperuri luminoase ale cunoștințelor lor de limbă franceză, de artă dramatică, de politică, de literatură, de știință arată mărghinirea acestor minți burgheze. Un poet care trece pe strada Lombarzilor poate, dacă-i ajung la nas izuri de parfum, să se viseze în Asia. Dacă miroase vétyver indian³⁰, se și vede admirînd dansatoarele. În strălucirea coșenilei³¹ regăsește poemele brahmane, religiile și castele lor. Dacă dă de fildeș brut, se vede suit pe spinarea unui elefant, într-o cușcă de muselină unde face dragoste ca regele din Lahore. Dar micul negustor nu știe de unde vin și unde cresc produsele cu care lucrează el. Birotteau, negustor de parfumuri, habar n-avea de științe naturale sau de chimie. Pe Vauquelin îl considera ca un om excepțional; el, personal, nu știa mai mult decît acel băcan retras din afaceri care rezuma astfel o discuție asupra căilor prin care e adus ceaiul: „ceaiul nu vine decît pe două căi: prin caravană și prin Hâvre“, spunea el, cu aerul că se pricepe bine. După Birotteau, aloesul și opiul nu se găseau decît în strada Lombarzilor. Apa de trandafiri așa-zisă de Constantinopole se fabrica la Paris, ca și apa de Colonia. Aceste nume de locuri erau niște amăgiri inventate pentru a intra în voia francezilor, care nu pot suferi produsele din țara lor. Un negustor francez trebuia deci să-și declare englezească descoperirea, pentru a o impune modei, așa după cum, în Anglia, un droghist o atribuie pe-a sa Franței. Totuși, César nu putea trece cu totul drept prost sau nerod: pe faptele lui, cinstea și bunătatea lăsau o lumină care le făcea respectabile, căci o faptă frumoasă face

să se ierte orice ignoranță. Succesul său constant îi dădu siguranță. La Paris, siguranța e luată drept putere, al cărui semn e. Cunoscîndu-l bine pe César în cursul primilor trei ani ai căsniciei lor, nevasta lui trecea prin spaime continue; în uniunea lor, ea reprezenta partea cumpănită și prevăzătoare, bănuiala, rezistența, teama; pe cînd César întruchipa îndrăzneala, ambiția, acțiunea, norocul nemaipomenit pe care ți-l aduce hazardul. În ciuda aparențelor, negustorul tremura, în timp ce soția lui avea în realitate răbdare și curaj. Astfel, un om fricos, mediocru, fără cultură, fără idei, fără cunoștințe, fără dîrzenie, și care n-ar fi trebuit să reușească pe piața cea mai lunecoasă din lume, reuși, prin comportarea lui, prin sentimentul dreptății, prin bunătatea unui suflet cu adevărat creștinesc, prin iubirea pentru singura femeie din viața lui, să treacă drept un om remarcabil, curajos și plin de hotărîre. Publicul nu vedea decît rezultatele. În afară de Pillerault și de judecătorul Popinot, persoanele din lumea sa nu-l vedeau pe César decît în mod superficial și nu-l puteau judeca. De altfel, cei douăzeci sau treizeci de prieteni care se vizitau spuneau aceleași nerozii și se considerau toți oameni superiori în branșa lor. Femeile se dădeau în vînt după rochii și se întreceau să dea mese bune; fiecare dintre ele se credea grozavă vorbind cu dispreț de soțul ei. Singură d-na Birotteau avea bunul-simț să-l trateze pe al ei, în public, cu cuviință și cu respect: vedea în el pe omul care, cu toate lipsurile lui ascunse, cîștigase averea, și care meritase o considerație de care se bucura și ea. Se întreba doar uneori cum e făcută lumea și dacă oamenii preînși superiori seamănă cu soțul ei. Purtarea ei contribuia mult la menținerea stimei respectuoase acordate negustorului, într-o țară unde nevestele sînt cam înclinate să-și desconsidere bărbații și să se plîngă de ei.

Primele zile ale anului 1814, an fatal pentru Franța imperială³², fură marcate la soții Birotteau prin două evenimente, care în altă căsnicie n-ar fi avut cine

știe ce însemnătate, dar care erau de natură să impresioneze suflete simple ca cel al lui César și al soției sale, căci ei nu avuseseră în trecutul lor decît emoții plăcute. Angajaseră ca prim-vînzător pe un tînăr de douăzeci și doi de ani, numit Ferdinand du Tillet. Tînărul, care ieșea dintr-o parfumerie unde i se refuzase participarea la beneficii, și care trecea drept un geniu, se lăcu luntre și punte ca să intre la *Regina Trandafirilor*, căci îi erau cunoscute persoanele, forțele și moravurile întreprinderii; Birotteau îl primi și îi dădu o mie de franci leafă, avînd intenția de a-l lăsa succesor. Ferdinand avu asupra soartei familiei Birotteau o influență atît de mare, încît e nevoie să spunem cîteva cuvinte despre el. Mai întîi, numele lui era Ferdinand, nume de familie pur și simplu. Această anonimie îi păru un imens avantaj în momentul cînd Napoleon stoarse familiile, căutînd soldați. Se născuse totuși undeva, ca urmare a unei crude și voluptuoase fantezii. Iată puținele informații care au putut fi culese asupra stării lui civile. În 1793, o biată fată din Tillet, un sătuc de lîngă Andelys³³, venise să nască noaptea în grădina parohului bisericii din Tillet și, după ce bătuse în oblon, se dusesese să se arunce în gîrlă. Preotul luă copilul, îi dădu numele sfîntului aflat în calendar în ziua aceea, îi dădu de mîncare și-l crescău ca pe copilul său. Parohul muri în 1804, fără a lăsa o moștenire destul de mare pentru a fi continuată educația începută. Zvîrlit în Paris, Ferdinand duse o existență de pirat, cu aventuri care-l puteau duce la eșafod sau la avere, la barou, în armată, în negoț, sau printre servitori. Obligat să trăiască în felul unui adevărat Figaro³⁴, Ferdinand deveni voiajor comercial și apoi vînzător de parfumerie la Paris, unde se întoarse după ce cutreierase Franța, studiasse lumea și hotărîse să parvie cu orice preț. În 1813, găsi necesar să i se constate vîrsta și să capete o stare civilă, și ceru tribunalului din Andelys o hotărîre prin care actul său de botez să treacă din registrul bisericii în cel al primăriei;

obținu și o rectificare, anume să fie înscris cu numele de du Tillet, sub care era cunoscut prin faptul că fusese lăpădat în acea comună. Fără tată, nici mamă, fără alt tutore decît procurorul imperial, singur pe lume, neavînd de dat socoteală nimănui, el se purtă cu societatea cum se poartă turcul cu maurul, considerînd-o mamă vitregă; nu avu altă călăuză decît interesul său și orice mijloc îi ieși în cale îl găsi bun. Acest normand cu însușiri primejdioase alătura poftelor lui de reușită aprigele defecte, pe drept sau pe nedrept atribuite celor din ținutul său. Știa să fie lingușitor ca să i se treacă cu vederea spiritul cîrcoțos, căci era cel mai necruțător duelist judiciar; contesta cu îndrăzneală dreptul altuia, dar nu ceda nimic din al său; își învingea adversarul prin forța timpului, îl obosea printr-o voință neînduplecată. Principala lui merit era cel al Scapinilor din comedia de altădată³⁵: cunoștea ca și ei mii de vicleșuguri, se strecura cu dibăcie, ca și ei, pe lîngă nedreptate, îi venea, ca și lor, să puie mîna pe ce merită să fie luat. În sfîrșit, avea de gînd să aplice la sărăcia lui ceea ce abatele Terray³⁶ spunea în numele statului, rămînînd să devie mai tîrziu om cîstit. Activ cu pasiune, gata să ceară militărește oricui o faptă bună sau rea, justificîndu-și cererea prin teoria interesului personal, el disprețuia prea mult oamenii, crezîndu-i pe toți de vînzare, se uita prea puțin la mijloace, găsindu-le pe toate bune, privea prea țință succesul și banii ca o dezlegare de orice morală, pentru a nu reuși mai devreme sau mai tîrziu. Un asemenea om, situat între ocnă și milioane, nu putea fi decît răz-bunător, neîngăduitor, iute în hotărîri, dar prefăcut ca un Cromwell³⁷ care ar vrea să taie capul cîstei. Își ascundea adîncimea sub ironie și glumă. Deși numai vînzător de parfumuri, avea o ambiție fără margini; cuprinsese societatea cu o privire dușmănoasă spunîndu-i: „Vei fi a mea!” Își jurase să nu se însoare decît la patruzeci de ani și se ținu de cuvînt.

La fizic, Ferdinand era un tânăr subțire, de statură plăcută, putînd să se poarte în diferite feluri, ceea ce-i permitea să meargă la nevoie după diapazonul oricărei societăți. Figura lui iscoditoare plăcea la prima vedere; dar, mai tîrziu, cînd aveai de-a face cu ea, surprindeai expresii ciudate, care apar pe fața oamenilor neîmpăcați cu ei înșiși sau a căror conștiință mîrîie în anumite momente. Tenul său, foarte aprins sub pielea moale a normanzilor, avea o culoare vineție. Privirea ochilor săi ceacîri, avînd la fund ca o foaie de argint, era lunecoasă, dar teribilă cînd o țintuia asupra victimei sale. Vocea îi părea stinsă ca cea a unui om care a vorbit mult. Buzele-i subțiri nu erau lipsite de grație; dar nasul ascuțit și fruntea ușor bombată trădau un defect al neamului. În fine părul său, de culoarea celui vopsit în negru, arăta că-i vorba de o corcitură socială, trăgîndu-și aptitudinile de la un mare senior desfrînat, micimea de la o țarancă sedusă, cunoștințele dintr-o educație neisprăvită și viciile din situația de copil părăsit. Birotteau află cu cea mai adîncă mirare că vînzătorul său iese îmbrăcat foarte elegant, că se întoarce acasă foarte tîrziu și că se duce la bal la bancheri sau la notari. Aceste apucături nu-i plăcură lui César: părerea lui era că vînzătorii trebuie să studieze registrele magazinului și să nu se gîndească la altceva decît la brânșa lor. Parfumierul fu supărat de aceste fleacuri, îi reproșă cu blîndețe lui du Tillet că poartă rufărie prea fină și că are cărți de vizită cu numele gravat astfel: F. du Tillet, ceea ce, în „jurisprudența“ sa comercială, era un drept exclusiv al oamenilor din lumea bună. Ferdinand intrase la acest Orgon cu intențiile lui Tartuffe³⁸: el îi făcu curte doamnei César, încercă să o seducă, iar pe patronul său îl judecă așa cum îl judeca și ea, dar cu o iuțea înspăimîntătoare. Deși discret, rezervat, neșpunînd decît ceea ce voia să spuie, du Tillet își dezvălui în așa fel opiniile asupra oamenilor și a vieții, încît nu putea decît să înspăimînte o femeie fricoasă

care împărtășea credințele soțului ei, și care considera drept o crimă să păgubești cît de puțin pe aproapele tău. Cu tot tactul doamnei Birotteau, du Tillet ghici disprețul pe care-l inspira. Constance, căreia Ferdinand îi scrisese cîteva scrisori de dragoste, constată în curînd o schimbare în felul de a fi al vînzătorului său, care-și dădea față de ea aere încîntate ca să se creadă că se au foarte bine împreună. Fără să-i spuie soțului ei motivele adevărate, ea îl sfătui să-l dea afară pe Ferdinand. Birotteau era de aceeași părere cu soția lui. Concedierea vînzătorului fu hotărîtă. Trei zile înainte de a-l concedia, încheind contul de casă lunar, Birotteau află trei mii de franci lipsă. Consternarea lui fu groaznică nu atît din cauza pagubei, cît din cauza bănuielilor care planau acum asupra a trei vînzători, o bucătăreasă, un băiat de prăvălie și o seamă de lucrători buni. Pe cine să bănuiești? Doamna Birotteau era tot timpul la teighea. Vînzătorul însărcinat cu casa era un nepot al domnului Ragon, numit Popinot, un tînăr de optsprezece ani, care stătea la ei și era cîntecul întruchipat. Cifrele sale, în dezacord cu suma din casă, arătau deficitul și se vedea că suma fusese sustinsă după încheierea socotelilor. Cei doi soți hotărîră să tacă și să supravegheze magazinul.

A doua zi, duminică, aveau la masă pe prietenii lor. Familiile care compuneau acest cerc se invitau pe rînd. La jocul de cărți, notarul Roguin puse pe masă niște piese vechi de aur pe care doamna César le primise cîteva zile înainte de la o mireasă, doamna d'Espard.

— Ai furat o zestre, zise rîzînd parfumierul.

Roguin spuse că a cîștigat banii, în casa unui bancher, de la du Tillet, care confirmă răspunsul notarului, fără să roșească. În schimb, parfumierul se făcu stacojiu. La sfîrșitul petrecerii, cînd Ferdinand voia să se ducă la culcare, Birotteau îl chemă în magazin, chipurile ca să vorbească de afaceri.

— Du Tillet, îi vorbi César ca un om de treabă ce

era, lipsesc trei mii de franci din casă, și nu pot bănuir pe nimeni; întâmplarea cu piesele vechi de aur e prea împotriva dumitale ca să nu-ți vorbesc de asta: așa că nu ne vom culca pînă nu găsim greșeala, căci, la urma urmei, nu poate fi decît o greșeală. Poate că ai luat ceva în contul lefii.

Du Tillet spuse că în adevăr el luase ludovicii. Parfumierul deschise registrul cel mare și nu văzu nimic trecut în contul vînzătorului.

— Eram grăbit și trebuia să-l pun pe Popinot să treacă suma, spuse Ferdinand.

— Așa e, zise Birotteau, tulburat de nepăsarea rece a normandului, care cunoștea bine cinstita naivitate a oamenilor la care venise cu intenția de a face avere.

Parfumierul și vînzătorul său petrecură noaptea cu verificări pe care demnul negustor le știa inutile. Tot umblînd încoace și încolo, César strecură trei hîrtii de o mie de franci în casă, lipindu-le de marginea sertarului, apoi se prefăcu doborît de oboseală, pîru că doarme și sforăi. Du Tillet îl trezi victorios și arătă o bucurie cam prea mare de a fi lămurit greșeala. A doua zi, Birotteau certă de față cu ceilalți pe tînărul Popinot și pe nevastă-sa, și pîru furios de neglijența lor. După cincisprezece zile, du Tillet intră la un agent de schimb. Nu-i convenea parfumeria, spunea el, voia să studieze afacerile bancare. Ieșind de la Birotteau, du Tillet vorbi de doamna César în așa fel încît să se creadă că patronul său îl dăduse afară din gelozie. După cîteva luni, du Tillet veni la fostul său patron și-i ceru girul pentru douăzeci de mii de franci, ca să completeze astfel garanțiile ce i se cereau într-o afacere care îi deschidea calea averii. Remarcînd uimirea lui Birotteau în fața acestei nerușinări, du Tillet se încruntă și-l întrebă dacă nu are încredere în el. Matifat și doi negustori care tratau cu Birotteau băgară de seamă că parfumierul e indignat, deși acesta își stăpînea mînia de față cu ei. Se gîndea că du Tillet redevenise poate om cinstit,

că greșeala lui fusese poate pricinuită de o femeie desperată sau de o încercare la joc, că reprobarea publică din partea unui om cinstit avea să zvîrle pe drumul crimelor și al nenorocirilor un om încă tânăr și care se afla poate pe calea pocăinței. Atunci omul lui Dumnezeu luă tocul și semnă un gir pe polițele lui du Tillet, spunîndu-i că face cu dragă inimă acest mic serviciu unui tânăr care-i fusese foarte util. Rostind această minciună pentru alții, i se urcă sîngele în obraz. Du Tillet nu se putu uita în ochii lui și din acel moment avu fără îndoială față de el acea ură nepotolită pe care o au îngerii tenebroși față de îngerii luminoși. Du Tillet își ținu atît de bine echilibrul dansînd pe sîrma întinsă a afacerilor, încît fu văzut neîncetat elegant și bogat, în aparență, înainte de a fi în realitate. De îndată ce putu să-și cumpere o cabrioletă, nu se mai coborî din ea; se menținu în sîna înaltă a oamenilor care se țin și de afaceri și de plăceri, transformînd foaierea Operei într-o sucursală a Bursei, ca niște turcareți ai epocii lor. Datorită doamnei Roguin, pe care o cunoscuse la Birotteau, se infiltră repede printre financiarii cei mai importanți. În acest moment, Ferdinand du Tillet ajunsese la o prosperitate care nu mai era aparentă. Roguin îl introdusese în casa Nucingen, unde era cît se poate de bine primit, așa încît intrase repede în relații cu frații Keller, adică cu bancherii de vază. Nimeni nu știa de unde are acest tânăr capitalurile imense pe care le mînuia, dar se presupunea că a reușit datorită inteligenței și cinstei sale.

Restaurația³⁹ făcu din César cineva, și, bineînțeles, vîrtejul crizelor politice îi scoase din minte cele două întîmplări domestice. Opiniile sale neclintit regaliste, la care nu mai ținea de loc, de cînd fusese rănit, dar pe care le păstrase ca o fațadă, amintirea devotamentului său din vendemiar îi aduseră protectori înalți, tocmai fiindcă nu cerea nimic. Fu numit șef de batalion în garda națională, deși nu era în stare să repete vreun cuvînt de comandă. În 1815, Napoleon, rămas

dușman al lui Birotteau, îl destitui. În timpul celor *O sută de zile*⁴⁰, Birotteau deveni spaima liberalilor din cartierul său; căci abia în 1815 începură sciziunile între negustori: ei fuseseră pînă atunci unanimi în dorința de liniște, de care aveau nevoie pentru afaceri. La restaurația a doua⁴¹, guvernul regal trebui să remanieze corpul municipal. Prefectul voi să-l numească pe Birotteau primar. La intervenția soției sale, parfumierul nu acceptă decît locul de ajutor de primar, care îl punea mai puțin în evidență. Această modestie mări mult stima de care se bucura în general și îi aduse prietenia primarului, domnul Flamet de La Billardière. Birotteau, care-l văzuse venind la *Regina Trandafirilor* în vremea cînd prăvălia servea conspirațiilor regaliste drept depozit de arme, îl recomandă el însuși prefectului Senei, care îl consultase asupra alegerii. Domnul și doamna Birotteau nu fură niciodată uitați la sindrofiile primarului. Iar doamna César fu admisă adesea să umble cu cheta pentru săraci, în biserica Saint-Roch, alături de cele mai distinse doamne. La Billardière îl servi cu căldură pe Birotteau cînd fu vorba de împărțirea decorațiilor în corpul municipal, subliniind rana primită la Saint-Roch, atașamentul său față de Bourboni și considerația de care se bucura. Guvernul care voia, împărțind din belșug crucea Legiunii de Onoare, să nimicească opera lui Napoleon și, în același timp, să cîștige oameni și să ralieze la tronul Bourbonilor diferitele branșe comerciale, îl trecu pe Birotteau în promoția următoare. Această favoare, concordînd cu vaza pe care o avea Birotteau în circumscripția lui, îi dădea o situație care nu putea decît să facă să rîvnească la grandoare pe un om căruia totul îi reușise pînă atunci. Vestea decorării, pe care i-o dăduse primarul, fu ultimul argument care îl hotărî pe parfumier să se arunce în operația financiară pomenită, pentru ca să se poată lăsa cît mai curînd de parfumerie și să se avînte în sferele marii burghezii din Paris.

César avea atunci patruzeci de ani. Munca pe care o făcea în fabrică îi scosese cîteva zbîrcituri timpurii și îi argintaseră ușor părul des și lung, lustruit circular de apăsarea pălăriei. Fruntea sa, pe care rădăcinile părului desenau cinci colțuri, arăta cît de simplă îi era viața. Sprîncenele-i groase nu te speriau, căci ochii albaștri se armonizau, prin privirea lor totdeauna deschisă, cu fruntea lui de om cinstit. Nasul, adîncit la rădăcină și gros la capăt, îi dădea aerul mirat al atîtor gură-cască din Paris. Avea buze foarte răsfripte și o bărbie mare și dreaptă. Fața, rumenă bine, cu linii pătrate, vădea, prin așezarea zbîrciturilor și prin înfățișarea generală, caracterul șiret, fără gînd rău, al țaranului. Întreaga forță a trupului, grosimea membrelor, lățimea spatelui, mărimea picioarelor, totul trăda, de altfel, pe săteanul transplantat la Paris. Mîinile sale mari și păroase, oasele groase ale degetelor, cu pielea încrețită, unghiile mari și pătrate i-ar fi arătat singure originea, dacă ea n-ar fi lăsat urme în toată persoana sa. Avea pe buze zîmbetul binevoitor pe care-l au negustorii cînd intri în prăvălia lor ; dar acest surîs comercial era imaginea mulțumirii sale interioare și reflecta sufletul său blînd. Nu era neîncrezător decît în afaceri, șiretenia îl părăsea de îndată ce trecea pragul Bursei sau închidea registrul de casă. Bănuiala era pentru el ceea ce erau și facturile tipărite, o necesitate a vînzării. Era pe fața lui un fel de siguranță comică, de încredere în sine amestecată cu blîndețe, care-l deosebea de alții, așa încît nu semăna chiar aiudoma cu un burghez parizian de duzină. Fără acest aer de naivă admirație față de persoana sa și de încredere în sine, ar fi inspirat prea mult respect ; așa cum era, se apropia de oameni plătind partea lui de ridicol. De obicei, cînd vorbea, ținea mîinile la spate. Cînd i se părea că a spus ceva amabil sau spiritual, se sălta foarte ușor pe vîrfurile picioarelor, de două ori, căzînd apoi greu pe călcîie, ca pentru a-și sublinia fraza. În mijlocul unei discuții, îl vedeai uneori în-

vîrtindu-se brusc pe loc, făcînd cîțiva pași ca și cînd pornea în căutarea obiecțiilor și întorcîndu-se apoi spre adversarul său, cu o mișcare bruscă. Nu-i întreprueba niciodată pe ceilalți — și adesea cădea victimă acestei respectări întocmai a conveniențelor, căci ceilalți luau singuri cuvîntul și bietul om pleca fără să fi putut spune o vorbă. Datorită marii lui experiențe în ale comerțului, avea anumite obiceiuri pe care unele persoane le considerau drept manii. Dacă vreo poliță nu-i era plătită, o trimitea la portărel și nu se mai ocupa de ea decît pentru a primi capitalul, dobînda și cheltuielile; portărelul avea misiunea să-l urmărească pe negustor pînă cînd acesta dădea faliment; César înceta atunci orice procedură, nu lua parte la nici o adunare a creditorilor și-și menținea drepturile. Acest sistem și disprețul neînduplecat pentru faliți le învățase de la domnul Ragon, care se convinsese într-atît, în cursul vieții sale comerciale, că pierzi o mulțime de timp cu afacerile litigioase, încît considera dividendul nesigur și redus acordat prin concordate ca larg compensat prin timpul pe care-l cîștigi renunțînd la drumurile, la intervențiile și la alergăturile la care te obligă cei necinstiți.

— Dacă falitul e om cinstit și se reface, o să-ți plătească, zicea domnul Ragon. Dacă rămîne fără un sfanț și e pur și simplu nenorocit, de ce să-l mai hărțuiești? Iar dacă e un tilhar, tot nu vezi nimic de la el. Cînd ești cunoscut că nu stai de vorbă, că ești neînduplecat, atîta vreme cît e de unde să se plătească, dumitale ți se plătește întii.

Cînd avea o întîlnire, César sosea la ora stabilită; dar după zece minute de așteptare pleca fără să mai vrea să știe de nimic: așa încît punctualitatea lui îi făcea punctuali și pe cei care tratau cu el. Costumul pe care-l adoptase concorda cu apucăturile și cu înfățișarea sa. Nici o putere din lume nu l-ar fi putut face să renunțe la cravatele de muselină albă cu capetele brodate de soția sau fiica lui, capete care-i atîrnau sub bărbie. Jiletca de pichet albă, închisă la două

rînduri. cobora foarte jos pe abdomenul destul de proeminent, căci era cam gras. Purta pantaloni albaștri, ciorapi de mătase neagră și pantofi cu panglici care se dezlegau des. Redingota măslinie, totdeauna prea largă, și pălăria cu boruri late îi dădeau aerul unui quaker⁴². Cînd se îmbrăca mai bine, duminica seara, își punea pantaloni scurți de mătase, pantofi cu cataramă de aur și inevitabila jiletcă la două rînduri, întredeschisă acum în așa fel încît să se vadă partea de sus a jaboului plisat. Fracul de stofă cafenie avea piepți mari și pulpane lungi. Pînă în 1819 avu două lanțuri de ceas care atîrnau paralel, dar pe al doilea nu-l puneă decît cînd se îmbrăca elegant. Așa era César Birotteau, om de treabă, căruia misterul care hotărăște soarta oamenilor îi refuzase facultatea de a judeca ansamblul politicii și al vieții, de a se ridica deasupra nivelului social al clasei mijlocii, și care, în orice împrejurare, urma căile rutinei: toate opiniile îi fuseseră transmise și el le aplica fără nici o cercetare. Orb, dar bun, puțin inteligent, dar adînc religios, avea o inimă curată. În această inimă strălucea o singură dragoste, care era lumina și forța vieții lui; căci dorința lui de înălțare, puținele cunoștințe pe care le dobîndise veneau toate din afecțiunea pentru nevastă și fiică.

Cît despre doamna César, pe atunci în vîrstă de treizeci și șapte de ani, ea semăna atît de bine cu Venus de Milo, încît toți cei care o cunoșteau crezură că frumoasa statuie trimisă de ducele de Rivière⁴³ o reprezintă pe ea. În cîteva luni, supărările așternură atît de repede pe albeața ei orbitoare tonurile lor galbene, săpară și înnegrirea atît de crud cercul albăstrui în care se mișcau frumoșii ei ochi verzi, încît căpătă înfățișarea unei icoane vechi; căci păstră mai departe, în mijlocul ruinelor, o blîndă nevinovăție, o privire curată deși tristă și, văzînd-o, nu era posibil să nu spui că e tot o femeie frumoasă, cu ținută plină de demnitate. La balul proiectat de César, frumusețea

ei avea să se bucure, de altfel, de o ultimă strălucire, care fu remarcată.

Orice existență are apogeul său, o perioadă în care cauzele acționează și sînt în raport exact cu rezultatele. Această amiază a vieții, cînd forțele vii se echilibrează și se manifestă în toată strălucirea lor, este comună nu numai ființelor organizate, ci și orașelor, națiunilor, ideilor, instituțiilor, negoțurilor, întreprinderilor, care, asemenea neamurilor nobile și dinastiilor, se nasc, se înalță și cad. De unde vine rigoarea cu care această temă a creșterii și a descreșterii se aplică la tot ce se organizează pe pămînt? căci și moartea cunoaște, în perioadele cînd bîntuie vreun flagel, progresul, încetinirea, recrudescența și potolirea. Insuși globul nostru nu-i poate decît o rachetă ceva mai durabilă ca celelalte. Istoria, repetînd cauzele măririi și decăderii a tot ce a existat pe pămînt, ar putea da de veste omului cînd trebuie să se oprească din operațiile sale; dar nici cuceritorii, nici actorii, nici femeile, nici autorii nu-i ascultă vocea salutară.

César Birotteau, care ar fi trebuit să se considere la apogeul norocului său, consideră acest timp de oprire ca un nou punct de plecare. Nu cunoștea, și, de altfel, nici un rege n-a încercat să înfățișeze vreodată, în scris, cauza acestor răsturnări de care istoria e plină, de care atîtea case domnitoare și comerciale sînt exemple răsunătoare. N-ar trebui oare ca mereu alte piramide să amintească neîncetat acest principiu, care trebuie să domine politica națiunilor ca și a particularilor: *Cînd efectul produs nu mai e în raport direct nici în proporție egală cu cauza sa, începe dezorganizarea*. Dar aceste monumente există peste tot, tradițiile și pietrele ne vorbesc doar de trecut, consfințesc toanele destinului neîmblinzit, a cărui mîină ne stinge visurile și ne dovedește că evenimentele cele mai mari se rezumă într-o idee. Troia și Napoleon nu sînt altceva decît niște poeme. Fie ca această povestire să fie poemul încercărilor bur-

gheze la care nu s-a gîndit nimeni, deşi sînt tot atît de nemărginite : căci aici nu e vorba de un singur om, ci de o lume de dureri.

Temîndu-se ca, a doua zi, nevastă-sa să nu-i ridice ceva obiecţii hotărîtoare, César adormi cu gîndul să se scoale dis-de-dimineată ca să aranjeze totul. Se sculă deci în zori fără zgîmot, îşi lăasă nevasta în pat, se îmbracă repede şi coborî în magazin în momentul cînd băiatul din prăvălie scotea obloanele numerotate. Văzîndu-se singur, în aşteptarea sculării vînzătorilor, Birotteau ieşi în prag să vadă cum făcea treaba băiatul, numit Raguet, o treabă la care el, Birotteau, se pricepea bine ! Cu tot frigul, timpul era superb.

— Popinot, ia-ţi pălăria, pune-ţi pantofii şi cheamă-l pe domnul Célestin, că noi amîndoi mergem să stăm de vorbă în grădina Tuileries, spuse el, văzînd pe Anselme coborînd.

Popinot, acest admirabil contrariu al lui du Tillet, şi pe care una din acele întîmplări fericite care te fac să crezi într-o subprovidenţă îl adusesese lîngă César, joacă un rol atît de mare în această povestire, încît e necesar să-l conturăm aici. Doamna Ragon era născută Popinot. Ea avea doi fraţi : unul, cel mai mic, era pe atunci judecător supleant la tribunalul de primă instanţă al Senei. Cel mare se apucase de negoţul de lînă crudă, pierduse averea şi murise lăsînd în grija Ragonilor şi a fratelui său, judecătorul, care nu avea copii, pe fiul său unic, lipsit şi de mamă, căci ea murise născîndu-l. Ca să-i facă un rost nepotului ei, doamna Ragon îl băgase în parfumerie, sperînd să-l vadă succesorul lui Birotteau. Anselme Popinot era mărunt şi şchiop, infirmitate pe care întîmplarea a dat-o lordului Byron, lui Walter Scott, domnului de Talleyrand, ca să nu fie descurajaţi cei care suferă de ea. Avea tenul foarte alb şi plin de pistrui al oamenilor cu părul roşu ; dar fruntea sa lină, ochii de culoarea agatei cenuşii dungate, gura

frumoasă, albeața și grația de tânăr sfios, timiditatea pe care i-o inspira defectul său de conformație trezeau sentimente de ocrotire în favoarea lui : cei slabi sînt iubiți. Popinot trezea interesul. Tânărul Popinot — așa-i spuneau toți — ieșea dintr-o familie adînc credincioasă, cu virtuți înțelepte, cu viața modestă și plină de fapte frumoase. Așa încît copilul, crescut de unchiul său judecătorul, adunase în el toate calitățile care fac atît de frumoasă tinerețea : cuminte și afectuos, cam rușinos, dar plin de înflăcărare, blind ca un miel, dar curajos la muncă, devotat, cumpătat, era înzestrat cu toate virtuțile unui creștin din primele timpuri ale bisericii. Auzind că e vorba de o plimbare la Tuileries, propunerea cea mai năstrușnică pe care i-o putea face la ora aceea impozantul său patron, Popinot crezu că voia să-i vorbească de însurătoare ; vînzătorul se gîndi deodată la Césarine, veritabilă regină a trandafirilor, firma vie a magazinului și de care se îndrăgostise chiar în ziua cînd — două luni înainte de du Tillet — intrase la Birotteau. Așa încît, urcînd scara, fu nevoit să se oprească, inima îi creștea prea tare, arterele i se băteau prea violent ; coborî curînd urmat de Célestin, vînzătorul prim al lui Birotteau. Anselme și patronul său se îndreptară fără o vorbă spre Tuileries. Popinot avea atunci douăzeci și unu de ani ; la această vîrstă se însurase Birotteau, așa că Anselme nu vedea nici o piedică la însurătorea lui cu Césarine, deși averea parfumierului și frumusețea fetei erau obstacole imense în fața unor dorinți atît de ambițioase ; dar dragostea cunoaște avînturile speranței și, cu cît acestea sînt mai nebunești, cu atît se încrede mai mult în ele. Cu cît iubita era mai departe de el, cu atît dorințele lui Popinot erau mai vii. Fericit copil care, într-o vreme cînd totul se nivelează, cînd toate pălăriile seamănă între ele, reușea să creeze distanțe între fata unui parfumier și el, odraslă a unei vechi familii pariziene ! Cu toate îndoielile, cu toate îngrijorările sale, era fericit. Nu lua el masa

în fiecare zi alături de Césarine ?! Și pe urmă, nu se consacră el treburilor magazinului cu un zel și cu o ardoare care dezbărau munca de orice amărăciune ?! Cum făcea totul gîndindu-se la Césarine, nu era nici odată obosit. La un tînăr de douăzeci de ani, dragostea se hrănește cu devotament.

— O să fie un negustor bun, o să parvie, spunea despre el César doamnei Ragon, lăudînd activitatea lui Anselme în fabrică, apreciînd aptitudinea lui de a înțelege finețurile meseriei, amintind rîvna cu care muncea cînd erau de făcut multe expediții și cînd, cu mînele suflecate și cu brațele goale, schiopul umplea mai multe lăzi — și le bătea în cuie — decît ceilalți vînzători laolaltă.

Calitatea de pretendent a lui Alexandre Crottat, prim-stagiar de notar la Roguin, calitate cunoscută și mărturisită, averea tatălui său, fermier bogat în regiunea Brie, ridicau obstacole mari în calea victoriei orfanului ; dar nu aceste dificultăți erau cele mai greu de învins : Popinot avea în fundul inimii taine triste care măreau distanța dintre el și Césarine. Averea Ragonilor, pe care ar fi putut să se bazeze, era compromisă ; orfanul era bucuros să-i ajute cu lefușoara lui. Totuși, credea în succes ! Surprinsese de mai multe ori pe Césarine privindu-l cu vădită mîndrie ; în fundul ochilor ei albaștri îndrăznise să citească un gînd tainic plin de speranțe mîngioase. Mergea deci înainte, tulburat de speranța din acel moment, sfios, tăcut, mișcat, așa cum poate fi, în asemenea împrejurare, orice tînăr căruia viața îi arată mugurii.

— Popinot, spuse negustorul, mătușa ta e bine ?

— Da, domnule.

— Cu toate astea, îmi pare îngrijorată de o vreme încoace ; e ceva care nu merge acolo ? Ascultă, băiete, nu trebuie să avari secrete față de mine, eu fac oarecum parte din familie, îl cunosc de douăzeci și cinci de ani pe unchiul Ragon. Am intrat la el, venind de la țară, în bocanci. Deși locul de unde

veneam se cheamă *Trésorières* ⁴⁴, toată averea mea era un ludovic de aur pe care mi-l dăduse nașa mea, răposata doamnă marchiză d'Uxelles, rudă cu domnul duce și cu doamna ducesă de Lenoncourt, care sînt clienții noștri. De aceea am și făcut rugăciuni în fiecare duminică pentru ea și pentru toată familia ei; eu furnizez toate articolele de parfumerie ne-poatei sale, doamna de Mortsaufr, în Touraine. Prin ei, capăt mereu clienți, ca, de pildă, domnul de Vandenesse, care cumpără de o mie două sute de franci pe an. Măcar din calcul trebuie să fii recunoscător, dacă nu de bunăvoie: dar eu îți vreau binele pentru tine și fără alt gînd.

— Ah, domnule, dumneavoastră aveți, dacă-mi dați voie să vă spun, un cap și jumătate!

— Nu, băiete, nu, asta nu e de ajuns. Nu zic că sînt mai prost decît alții, dar eram băiat cinstit și țineam la asta cu încăpăținare! Eu am știut să mă port și n-am iubit niciodată decît pe soția mea. Dragostea este un *vehicul* grozav, pentru a întrebuița cuvîntul nimerit spus ieri la Cameră de domnul de Villèle ⁴⁵.

— Dragostea! zise Popinot. Vai! domnule, oare...?

— Ia stai, ia stai, uite-l pe moș Roguin venind pe jos la opt dimineața prin Piața Ludovic al XV-lea. Ce naiba face bătrînul pe-acolo? își spuse César uitînd de Anselme Popinot și de uleiul de alune.

Presupunerile nevastei îi reveniră în minte și, în loc să intre în grădina Tuileries, Birotteau merse în întîmpinarea notarului. Anselme își urmă patronul de la distanță, fără a-și putea explica interesul brusc al acestuia pentru un lucru în aparență atît de puțin important, dar foarte fericit de încurajările pe care le găsea în ceea ce César spusese despre bocanci, despre ludovicul său de aur și despre dragoste.

Roguin, un om înalt și gras, plin de coșuri, cu fruntea mult dezgolită și cu părul negru, făcea impresie altădată; fusese îndrăzneț în tinerețe, căci din practicant la notariat devenise notar; acum, însă,

pe fața lui, un observator abil putea citi cutele și oboselile plăcerilor căutate. Când un om se cufundă în noroiul exceselor, e greu să nu fie ceva noroiOS și pe fața lui : la Roguin, liniile zbîrciturilor, culoarea tenului erau lipsite de noblețe. În loc de acea flacără curată care arde sub pielea oamenilor cumpătați și le dă un aer de sănătate, se întrevedea la el că sângele nu e curat și că e biciuit de eforturi împotriva cărora corpul protestează. Nasul îi era scîrbos de răsfrînt, cum e la oamenii la care secrețiile, luînd drumul acestui organ, produc o infirmitate secretă despre care o virtuoasă regină a Franței credea cu naivitate că e o nenorocire comună bărbaților, căci, afară de rege, nu se apropiase prea mult de nici un altul. Trăgînd pe nas mult tutun spaniol, Roguin crezuse că-și poate ascunde cusurul; dar, de fapt, îi mărise inconvenientele, și aceasta fu principala cauză a nenorocirilor sale.

Nu înseamnă oare să lingusești prea mult societatea cînd zugrăvești mereu oamenii în culori false și nu descoperi unele din adevăratele cauze ale necazurilor lor, ce se datoresc atît de des bolii? Scăderile fizice, considerate în ravagiile morale pe care le provoacă, studiate în influențele lor asupra mecanismului vieții, au fost poate prea neglijate pînă acum de către istoricii de moravuri. Doamna César ghicise bine secretul menajului. Încă din noaptea nunții, încîntătoarea și unica fiică a bancherului ChevreI căpătase o nestăpînită antipatie pentru bietul notar și voise să ceară de îndată divorțul. Dar Roguin, hucuros că pusese mîna pe o zestre de cinci sute de mii de franci fără a mai vorbi de moșteniri, o implorase pe nevastă-sa să nu intenteze acțiune de divorț, făgăduindu-i s-o lase liberă și să suporte toate consecințele unui asemenea pact. Doamna Roguin, devenind stăpînă suverană, se purtă cu soțul ei ca o curtezană cu un amant bătrîn. Roguin găsi, în curînd, că nevastă-sa îl costă prea scump și, ca mulți soți parizieni, mai ținu o casă în oraș. Fiînd

făcută la început cu măsură, cheltuiala nu fu prea mare.

În primii ani, Roguin întreținu, fără mari cheltuieli, grizete foarte bucuroase de protecția lui, dar, de trei ani, era ros de una din acele pasiuni nestăpânite care îi cotropesc pe bărbații între cincizeci și șaizeci de ani, și pe care o justifica una din cele mai splendide creaturi din vremea aceea, cunoscută în analele prostituției sub porecla de frumoasa olandeză, căci avea să recadă în această prăpastie în care moartea a făcut-o celebră. O adusese odinioară de la Bruges la Paris unul din clienții lui Roguin, care, obligat să plece în urma evenimentelor politice, i-o făcu cadou în 1815. Notarul cumpărase pentru frumoasa lui o vilișoară pe Champs-Élysées, o mobilase somptuos și pornise pe panta de a satisface toate gusturile costisitoare ale acestei femei, care arunca în așa fel banii pe fereastră încît îi prăpădi averea.

Aerul întunecat de pe fața lui Roguin, și care se risipi cînd își văzu clientul, era în legătură cu evenimentele misterioase care constituiau secretul averii atît de rapide a lui du Tillet. Du Tillet își schimbase planul din prima duminică în care, în casa patronului său, putuse observa raporturile dintre domnul și doamna Roguin. El intrase la Birotteau mai puțin pentru a seduce pe doamna César decît pentru a căpăta mîna Céсарinei, ca despăgubire pentru pasiunea sa nesatisfăcută, și îi fu cu atît mai ușor să renunțe la această căsătorie cu cît îl crezuse bogat pe César, iar acesta, după părerea lui, era sărac. Il spionă pe notar, îi cîștigă încrederea, izbuti să intre în casa frumoasei olandeze, observă în ce termeni se află ea cu Roguin și află că avea de gînd să-și concedieze amantul, dacă acesta i-ar fi tăiat cît de puțin din lux. Frumoasa olandeză era una din acele femei zăpăcite care nu se întreabă niciodată de unde vin banii, nici cum se cîștigă și care ar da o petrecere cu galbenii primiți de la un paricid. Ea nu se gîndea niciodată de la o zi pe alta. Pentru ea, viitorul în-

semna după-amiaza zilei în care se afla, iar sfârșitul lunii însemna veșnicia, chiar cînd avea facturi de plătit. Incîntat de a fi găsit o primă pîrghie, du Tillet începu prin a obține de la frumoasa olandeză să-l iubească pe Roguin contra treizeci de mii de franci pe an în loc de cincizeci de mii; serviciu pe care bătrînii pasionați nu-l uită ușor.

În fine, după o masă bine stropită, Roguin îi destăinuie lui du Tillet criza financiară în care se afla. Imobilele sale erau sub ipoteca legală a nevastei, și, mînat de pasiune, el și luase din fondurile clienților o sumă mai mare decît jumătatea valorii biroului său. Cînd restul avea să fie mîncat, nefericitul Roguin avea să-și puie capăt zilelor, căci el credea că va micșora oroarea falimentului provocînd mila publică. Du Tillet zări la orizont o avere rapidă și sigură care luci ca un fulger în noaptea de beție; îl liniști pe Roguin și-i răsplăti încrederea făcîndu-l să renunțe la sinucidere.

— Aventurîndu-se astfel, îi spuse el, un om de talia dumatăle nu trebuie să se poarte ca un nepriceput și să meargă dibuind, ci să acționeze cu îndrăzneală.

Îl sfătui să scoată de îndată o sumă mare și să i-o încredințeze ca s-o bage într-o afacere oarecare la Bursă, sau în vreuna din miile de operații financiare care se întreprindeau pe atunci. În caz de cîștig, aveau să întemeieze amîndoi o bancă, unde vor pune la bătaie depunerile, iar cu beneficiile Roguin își va satisface pasiunea. Dacă ar fi să nu aibă noroc, Roguin ar pleca în străinătate în loc să se omoare, fiindcă du Tillet *al său* îi va rămîne fidel pînă la ultimul gologan. Asta însemna o lunie întinsă unui om gata să se înece, și Roguin nu băgă de seamă că vînzătorul de parfumerie i-o petrecea în jurul gîtului.

Stăpîn pe secretul lui Roguin, du Tillet se servi de el pentru a-și statornici puterea asupra nevastei, a amantei și a bărbatului. Doamna Roguin, prevenită

că o aşteaptă un dezastru pe care nici nu-l bănuia, acceptă curtea lui du Tillet, care ieşi atunci de la parfumier, sigur de viitorul său. Pe amantă o convinse uşor să rişte o sumă oarecare, ca să nu fie obligată să recurgă la prostituţie, dacă cumva se vor întoarce în rău lucrurile. Soţia îşi aranjă afacerile, strânse repede un mic capital şi-l încredinţă omului în care soţul ei avea încredere, căci notarul cel dintâi dădu complicei lui său o sută de mii de franci. Avînd posibilitatea de a transforma interesele frumoasei doamne Roguin în afecţiune, du Tillet ştiu să-i inspire pasiunea cea mai violentă. Cei trei comanditari ai săi îi constituiră, bineînţeles, şi lui o parte; dar, nemulţumit de această parte, 'avu îndrăzneala să se înţeleagă cu un adversar care îi înapoia presupusele pierderi la Bursă, căci juca şi pentru el şi pentru clienţii săi. De îndată ce avu cincizeci de mii de franci, fu sigur că va face o mare avere; aruncă privirea de vultur care îl caracterizează asupra condiţiilor în care se găsea atunci Franţa: jucă la „baisse“ în timpul războaielor din Franţa şi la „hausse“⁴⁶ la întoarcerea Bourbonilor. Două luni după revenirea lui Ludovic al XVIII-lea, doamna Roguin poseda două sute de mii de franci, iar du Tillet trei sute. Notarul, care-l privea pe tînăr ca pe un înger, îşi restabilise echilibrul afacerilor. Frumoasa olandeză risipea tot, era prada unui cancer ticălos numit Maxime de Trailles, fost paj al împăratului. Du Tillet descoperi adevăratul nume al acestei femei, încheind un act cu ea. Se numea Sarah Gobseck. Izbit de coincidenţa de nume cu cel al unui cămătar de care auzise, şi care, scontînd poliţe, se dădea drept providenţa tinerilor de familie, du Tillet se duse la acesta ca să vadă pe ce credit se putea bizui ruda sa. Brutusul cămătarilor⁴⁷ se arată neîmplînzit faţă de nepoata lui, dar du Tillet ştiu să placă, prezentîndu-se ca bancherul ei, şi ca posesor de fonduri gata de a circula. Firea normandă şi firea cămătărească se înţelesesă între ele. Gobseck avea

tocmai nevoie de un tânăr abil care să-i supravegheze o mică operație financiară în străinătate. Un funcționar al Consiliului de stat, surprins de întoarcerea Bourbonilor, avusese ideea, ca să fie bine văzut la Curte, să se ducă în Germania și să răscumpere polițele cu datoriile făcute de familia regală în timpul emigrației. Beneficiile acestei afaceri, pentru el pur politice, le oferea celor care i-ar fi dat fondurile necesare. Cămătarul nu voia să scoată sumele decît pe măsură ce erau cumpărate creanțele, care trebuiau să fie cercetate de un reprezentant priceput al lui. Cămătarii nu se încred în nimeni, ei vor garanții; ocazia e totul ca să ajungi la ei : sînt de gheață cînd n-au nevoie de un om, și numai miere și bunăvoință cînd le poate fi cineva folositor. Du Tillet cunoștea rolul imens jucat din umbră pe piața Parisului de către cămătari ca Werbrust și Gigonnet, specialiști în scontarea polițelor semnate de negustorii din strada Saint-Denis și din strada Saint-Martin, sau ca Palma, bancher din foburgul Poissonière, lucrînd de obicei toți în combinație cu Gobseck. Oferi deci o cauțiune în bani, cerînd să i se acorde și lui o dobîndă și pretinzînd ca domnii de mai sus să întrebunțeze fondurile depuse de el în operațiile lor financiare : în acest fel, își pregătea relații și sprijin. Îl însoți pe domnul Clément Chardin des Lupeaulx într-o călătorie în Germania, care avu loc în timpul celor *O sută de zile*, și se întoarse în momentul celei de-a doua restaurații, mai mult cu perspective de a-și mări averea decît cu o avere propriu-zis mărită. Intrase în secretele celor mai abili calculatori din Paris, cucerise prietenia omului pe care trebuia să-l supravegheze și care îi dezvăluise resorturile și culisele politicii înalte. Du Tillet știa să ghicească ce nu i se spunea decît pe jumătate ; această călătorie îi desăvîrși formația. La întoarcere, o găsi pe doamna Roguin fidelă. Cît despre bietul notar, el îl aștepta pe Ferdinand cu aceeași nerăbdare ca și nevastă-sa : frumoasa olandeză îl ruinasă din nou. Du Tillet o

luă la rost pe frumoasa olandeză și descoperi că sumele risipite nu corespund cheltuielilor. El află atunci secretul pe care Sarah Gobseck i-l ascunsese cu atîta grijă, pasiunea ei nebună pentru Maxime de Trailles, ale cărui debuturi în cariera viciilor și a desfrînării anunțau ce a fost, una din haimanalele politice necesare oricărui guvern; jocul de cărți îl făcea nesățios. Făcînd această descoperire, du Tillet înțelese indiferența lui Gobseck pentru nepoțica sa. În aceste împrejurări, bancherul du Tillet, căci devenise bancher, îl sfătui insistent pe Roguin să-și alcătuiască o rezervă, antrenîndu-i pe clienții săi cei mai bogați într-o afacere din care să-și poată rezerva sume importante, dacă cumva ar fi fost constrîns la faliment în afacerile lui bancare. După perioade de *mai bine* și *mai rău*, de care profitau numai du Tillet și doamna Roguin, notarul auzi în cele din urmă bătînd ceasul prăbușirii sale. Agonia îi fu atunci exploatată de cel mai bun prieten al său. Du Tillet inventă operația de speculă cu terenurile din jurul Bisericii Madeleine. Bineînțeles, cei o sută de mii de franci depuși de Birotteau la Roguin în așteptarea unui plasament fură înmînați lui du Tillet, care, dorind pierzania parfumierului, îl convinse pe Roguin că riscă mai puțin dacă prinde în plasă pe prietenii intimi.

— Un prieten, îi spuse el, te menajează chiar cînd e mînios.

Puține persoane știu astăzi ce ieftină era în vremea aceea o prăjină de teren din jurul Madeleinei, dar aceste terenuri aveau să se scumpească prin forța lucrurilor din cauza obligației constructorilor de a se adresa proprietarilor, care nu puteau să nu profite de ocazie; du Tillet voia să fie în măsură a culege beneficiile fără să suporte pierderile unei afaceri pe termen lung. Cu alte cuvinte, planul lui era să omoare afacerea pentru a pune mîna pe un cadavru pe care știa că-l poate readuce la viață. În asemenea împrejurări, alde Gobseck, Palma, Werbrust și Gi-

gonnet se ajutau reciproc ; dar du Tillet nu era destul de intim cu ei pentru a le cere ajutorul ; de altfel, ținea să stea atît de bine în umbră în timp ce conducea afacerea, încît să culeagă profitul hoției fără să fie atins de rușinea ei. Simți deci nevoia unuia din acele manechine vii, numite în limbajul comercial *oameni de paie*. Reprezentantul său la Bursă îi păru potrivit pentru a trage sforile, și atunci încălcă drepturile divine creînd un om. Dintr-un fost voiajor comercial, fără mijloace nici capacitate, afară de cea de a trăncăni despre orice subiect fără a spune nimic, cu buzunarul gol, dar în stare să înțeleagă un rol și să-l joace fără să compromită piesa, plin de cea mai rară onoare, aceea de a păstra un secret și de a se lăsa dezonorat în profitul patronului său, du Tillet făcu un bancher care iniția, chipurile, și conducea cele mai mari întreprinderi, șeful casei Claparon. Soarta lui Charles Claparon era să fie într-o bună zi dat pradă cămătarilor evrei și fariseilor, dacă afacerile lansate de du Tillet aveau nevoie de un faliment, și Claparon știa acest lucru. Dar pentru un biet coate-goale care se plimba melancolic pe boulevard avînd în buzunar un viitor de doi franci cînd îl întâlnește colegul său du Tillet, păticea pe care o avea de încasat în fiecare afacere era un Eldorado⁴⁸. Astfel, prietenia și devotamentul său pentru du Tillet, adăugate unei recunoștințe necugetate, însuflețite de nevoile unei vieți desfrîinate și dezordonate, îl făceau să accepte orice. Apoi, după ce-și vîndu onoarea, vînzînd că e riscată cu prudență, se atașă de fostul său coleg, ca un cîine de stăpînul său. Claparon era un dulău foarte urît, dar totdeauna gata să facă saltul lui Curtius⁴⁹. În combinația actuală, trebuia să reprezinte o jumătate din cumpărătorii de terenuri, așa după cum Birotteau avea să reprezinte cealaltă jumătate. Valorile pe care Claparon avea să le primească de la Birotteau trebuiau să fie scontate de unul din cămătarii ai căror nume le putea împrumuta du Tillet, pentru a-l zvîrli pe Birotteau în prăpastia

unui faliment în momentul cînd Roguin avea să fugă cu fondurile. Sindicii falimentului aveau să procedeze după indicațiile lui du Tillet, care, aflîndu-se în posesiunea banilor lui Birotteau și creditorul său sub diferite nume, avea să scoată la licitație terenurile și să le cumpere la prețul jumătate, plătindu-le cu fondurile lui Roguin și cu dividendele falimentului. Notarul intrase în combinație crezînd că va avea o parte bună din jefuirea parfumierului și a cointeresărilor acestuia; dar omul la discreția căruia se lăsa avea să-și facă partea leului. Roguin, neputînd să-l reclame pe du Tillet în fața nici unui tribunal, fu prea fericit să roadă osul care i se arunca, lună de lună, în fundul Elveției, unde găsi femei frumoase cu reducere. Imprejurările și nu viziunea unui autor tragic născuseră acest groaznic plan. Ura fără dorință de răzbunare e ca o sămînță căzută pe piatră; dar răzbunarea pe care du Tillet i-o cocea lui César era una din pornirile cele mai naturale, sau atunci înseamnă să nu crezi în lupta dintre îngerii bleșmați și îngerii luminoși. Du Tillet nu putea, fără mari inconveniente, să-l ucidă pe singurul om din Paris care îl știa vinovat de o hoție, dar putea să-l azvîrle în noroi și să-l anihileze în așa fel încît mărturia lui să nu mai însemne nimic. Multă vreme, răzbunarea îi încolți în inimă fără să dea floare, căci oamenii cei mai dușmănoși fac foarte puține planuri la Paris; viața e aici prea rapidă, prea vînturată, sînt prea multe accidente neprevăzute; pe de altă parte, însă, aceste neconținute oscilări, chiar dacă nu permit premeditarea, servesc, în schimb, foarte bine o intenție pitulată în fundul unui suflet destul de dibaci pentru a pîndi ocaziile lor sinuoase. Cînd Roguin i se destăinuise lui du Tillet, vînzătorul întrevăzuse vag posibilitatea de a-l distruge pe César, și nu se înșelase. Pe punctul de a-și părăsi idolul, notarul bea ultimele picături ale elixirului de dragoste într-o cupă spartă; se ducea în fiecare zi în Champs-Élysées și

se întorcea acasă foarte de dimineață. Așa încît bănuitoarea doamnă César avusese dreptate. De îndată ce un om se hotărăște să joace rolul pe care du Tillet i-l dăduse lui Roguin, el dobîndește talentul celui mai mare actor, capătă vederea linxului și pătrunderea unui vizionar, știe să magnetizeze victima : așa se face că notarul îl zărise pe Birotteau mult înainte ca Birotteau să-l vadă, și, cînd parfumierul îi ieși înainte, el îi și întindea mîna de departe.

— Am fost chemat să primesc testamentul unui mare grangur care nu mai are nici o săptămînă de trăit, spuse el cu aerul cel mai natural din lume ; dar am fost tratat ca un medic de țară, au trimis trăsura să mă aducă și acum mă întorc pe jos.

Aceste cuvinte risipiră ușorul nor de bănuială care întunecase fruntea parfumierului și pe care Roguin îl băgase de seamă ; notarul se feri, așadar, să deschidă vorba despre afacerea cu terenurile, căci voia să dea lovitura supremă victimei sale.

— După testamente, contractele de căsătorie, zise Birotteau, așa-i viața. Și fiindcă veni vorba, ia spune, nene Roguin, cînd ne însurăm cu Madeleine ? adăugă el, bătîndu-l pe burtă.

Cei mai caști burghezi, cînd se află între bărbați, fac pe șolticii.

— Păi, dacă nu astăzi, răspunse notarul cu un aer diplomatic, atunci niciodată. E primejdie să nu răsufle ceva despre afacere, îmi dau mereu ghes doi din cei mai bogați clienți ai mei că vor să intre în combinație. Așa că, ori albă, ori neagră. După douăsprezece, întocmesc actele, și nu te aștept decît pînă la ora unu. Salut. Chiar acu mă duc să citesc ciornele pe care mi le-a pregătit Xandret astă-noapte.

— Ei, atunci, gata, ai cuvîntul meu, zise Birotteau alergînd după notar și bătînd cu el palma. Ia cei o sută de mii de franci care erau sortiți să fie zestrea fetei mele.

— Bine, zise Roguin, depărtîndu-se.

Făcînd cei cîțiva pași ca să se întoarcă lîngă tîna-
rul Popinot, Birotteau simți în măruntaie o căldură
puternică, diafragma i se contractă, urechile îi țiuiră.

— Ce-ai pățit, domnule? întrebă vînzătorul, vă-
zînd fața palidă a stăpînului său.

— Ei, băiete, am încheiat o afacere mare, dintr-o
singură vorbă; nimeni nu-și poate stăpîni emoția în
asemenea împrejurare. De altfel, ai și tu ceva ames-
tec în ea. De asta te-am și adus aici, ca să vorbim
mai în voie, nu ne aude nimeni. Mătușa ta duce lipsă
de bani; ia spune-mi, cum și-a pierdut agoniseala?

— Domnule, unchiul și mătușa mea își aveau
capitalul plasat la domnul de Nucingen, au fost obli-
gați să primească drept despăgubire acțiuni ale mi-
nelor din Wortschin, care nu dau încă dividende, și,
la vîrsta lor, e greu să trăiești cu speranța.

— Și cu ce trăiesc?

— Mi-au făcut plăcerea să accepte leafa mea.

— Bine, foarte bine, Anselme, zise parfumierul
mișcat pînă la lacrimi, ești demn de afecțiunea pe
care ți-o port. De asta vei și primi o înaltă recom-
pensă pentru sîrguința cu care te ocupi de afacerile
mele.

Rostind aceste cuvinte, negustorul creștea în ochii
săi tot atît cît și în cei ai lui Popinot; vorbi cu o
emfază burgheză și naivă, care reflecta superiori-
tatea lui artificială.

— Cum! ați ghicit oare pasiunea mea pentru...?

— Pentru cine? zise parfumierul.

— Pentru domnișoara Césarine.

— Ei, băiete, ești îndrăzneț tare! exclamă Birot-
teau. Dar păstrează-ți bine taina, eu îți promit s-o
uit, și mîine pleci de la mine. Nu mă supăr; în locul
tău, drace! drace! aș fi făcut la fel. E așa de fru-
moasă!

— Vai, domnule! zise vînzătorul, care-și simțea
cămașa learcă în spinare.

— Băiete, treaba asta nu e treabă de-o zi; Césa-
rine hotărăște singură și mamă-sa are planurile ei.

Așa că reculege-te, șterge-ți ochii, pune-ți frîu inimii, și să nu mai vorbim de asta. Mie unul nu mi-ar fi rușine să-mi fii ginere: ești nepotul domnului Popinot, judecător la tribunalul de primă instanță; ești nepotul Ragonilor, ai dreptul să-ți croiești drum ca oricare altul; dar, sînt mulți *dar*, mulți *căci*, mulți *dacă*! Ce-mi vii cu de-astea într-o convorbire de afaceri! Uite, stai pe scaunul ăsta, și adu-mi-l pe vînzător în locul îndrăgostitului. Popinot, ai sînge în vine? spuse el privindu-și vînzătorul. Te simți în stare să dai lupta cu unul mai tare ca tine, să te iei la trîntă?...

— Da, domnule.

— Să porți o bătaie lungă, primejdioasă?...

— De ce e vorba?

— De făcut praf uleiul *Macassar*! zise Birotteau, înălțîndu-se pe picioare ca un erou al lui Plutarh. Să nu ne amăgim, dușmanul e puternic, bine instalat, de temut. Uleiul *Macassar* e o afacere bine condusă. Ideea e abilă. Sticlutele pătrate sînt originale ca formă. În proiectul meu, m-am gîndit să le facem triunghiulare; dar, după matură chibzuință, aș prefera sticlute subțiri, îmbrăcate în papură; ar avea un aer misterios, și consumatorului îi place tot ce ațîță curiozitatea.

— E costisitor, zise Popinot. Ar trebui să ieșim la cît mai ieftin, ca să facem remize mari detailiștilor.

— Așa, băiete, ai principii bune. Ia gîndește-te, uleiul *Macassar* o să se apere! Înșală ușor, are un nume seducător. E prezentat ca un articol de import, pe cînd noi, din nefericire, vom fi marfă din țară. Ia să vedem, Popinot, te simți în stare să ucizi *Macassarul*? În primul rînd, vei fi mai tare în expedițiile de peste ocean. Se pare că chiar există un *Macascar* în India, așa că e mai firesc să trimiți produsul francez indienilor, decît să le întorci ce pretinzi că ne furnizează ei. Pui deci mîna pe cei care lucrează cu coloniile! Dar va fi de luptat în străinătate, va fi

de luptat prin provincie! Iar uleiul *Macassar* a avut o reclamă bună, să nu-i micșorăm importanța, e lansat, publicul îl cunoaște.

— Il voi face praf! exclamă Popinot cu ochii scînteind.

— Cu ce? îi spuse Birotteau. Așa se înflăcărează tinerii. Mai bine ascultă-mă pînă la capăt.

Anselme făcu drepti ca un soldat în fața unui mareșal al Franței.

— Să știi, Popinot, că am inventat un ulei pentru a face să crească părul, a înviora pielea capului, a menține culoarea părului bărbătesc și femeiesc. Această esență o să aibă tot atît succes ca și crema și apa mea; dar nu vreau să exploatez eu însumi secretul, cred că mă voi retrage din comerț. Tu, copile, vei lansa uleiul meu *comagen* (de la cuvîntul latinesc *coma*, care înseamnă păr, așa mi-a spus domnul Alibert, medicul regelui; acest cuvînt se găsește în tragedia „Bérénice“, unde Racine a creat un rege al Comagenului, îndrăgostit de această frumoasă regină atît de celebră prin părul său, care îndrăgostit, pentru a o măguli fără îndoială, a dat acest nume regatului său. Ce spirit au marile genii! cum coboară ele pînă la cele mai mici detalii).

Tinărul Popinot ascultă fără să zîmbească această paranteză curioasă, spusă desigur pentru el, fiindcă avea cultură.

— Anselme! pe tine am pus ochii ca să întemeiezi un comerț de drogherie mare, în strada Lombarzilor, zise Birotteau. Voi fi asociatul tău secret, îți voi avansa primul capital. După uleiul comagen, vom încerca esența de vanilie, spirtul de mentă. În fine, vom intra în comerțul de drogherie, revoluționîndu-l, vînzînd produse concentrate în loc să le vindem naturale. Ești mulțumit, tinere ambițios?

Anselme nu putea răspunde, atît era de copleșit, dar ochii lui plini de lacrimi răspundeau pentru el. Această propunere îi părea inspirată de o paternitate

indulgentă care îi spunea : „Merit-o pe Césarine, devenind bogat și stimat“.

— Domnule, răspunse el în sfârșit luînd emoția lui Birotteau drept mirare, și eu voi izbîndi !

— Așa eram și eu, exclamă parfumierul, nici eu n-am spus altceva. Chiar dacă n-o s-o ai pe fata mea, o să ai în tot cazul o avere. Ei, băiete, da' ce te-apucă ?

— Lăsați-mă să sper că, dobîndind una, o voi căpăta și pe cealaltă.

— Eu nu te pot împiedica să sperî, dragă, zise Birotteau, mișcat de tonul lui Anselme.

— Atunci, domnule, pot să-mi iau încă de azi măsurile ca să găsesc o prăvălie și să încep cît mai curînd ?

— Da, băiete. Mîine, ne închidem amîndoi în fabrică. Înainte de a merge în cartierul Lombarzilor, treci pe la Livingston să vezi dacă presa mea hidraulică poate funcționa mîine. Astă-seară, mergem, pe la ora cinci, la ilustrul și bunul domn Vauquelin, să-l consultăm. Savantul ăsta s-a ocupat de curînd de compoziția părului; a cercetat care e substanța lui colorantă, de unde provine ea, care e textura părului. Aici e totul, Popinot. Vei afla secretul meu și nu vei mai avea decît să-l exploatezi în mod inteligent. Înainte de a te duce la Livingston, treci pe la Piéri Bénard ⁵⁰. Una din marile dureri ale vieții mele, copile, este că domnul Vauquelin e atît de dezinteresat : e imposibil să-l conving să accepte ceva. Noroc că am aflat de la Chiffreville că dorește o Sfîntă Fecioară din Dresda, gravată de un anume Müller ⁵¹, și, după doi ani de corespondență în Germania, Bénard a găsit-o în sfârșit, în forma primă, pe hîrtie chinezească : costă o mie cinci sute de franci, băiete. Astăzi, binefăcătorul nostru o va vedea în anticamera lui la plecarea noastră, căci o fi gata încadrată ; asta te duci să vezi. Astfel îi vom lăsa o amintire, eu și nevastă-mea, căci de recunoștință nu mai vorbim, sînt șaisprezece ani de cînd înălțăm în fiecare zi ru-

găciuni Domnului pentru el. Eu, unul, n-am să-l uit niciodată; dar, cufundați în știință, cum sînt ei, savanții uită de toate, de neveste, de prieteni, de cei pe care i-au îndatorat. Nouă, puțina inteligență care ne-a fost dată ne permite cel puțin să avem inima caldă. Cu asta se mai mîngîie omul că nu e om mare. Domnii de la Institut sînt numai creier, ai să vezi; nu se duc niciodată la biserică. Domnul Vauquelin e veșnic în cabinetul lui sau în laborator; îmi place să cred că se gîndește la Dumnezeu cînd face analizele. Va să zică ne-am înțeles: îți dau capital, îți încredințez secretul meu și împărțim pe jumătate, fără să mai fie nevoie de acte. Numai succes s-avem, că știm noi cum s-o întoarcem. Aleargă, băiete; eu mă duc la treburile mele. Încă ceva, Popinot, peste douăzeci de zile dau un bal mare, fă-ți un frac, și vino și tu ca un negustor care s-a și așezat...

Această ultimă trăsătură de bunătate îl mișcă într-atît pe Popinot, încît apucă mîna mare a lui César și o sărută. Îndrăgostitul fusese măgulit prin această confidență, și îndrăgostiții sînt în stare de orice.

— Bietul băiat, zise Birotteau văzîndu-l cum aleargă prin Tuileries, de l-ar iubi Césarine! dar e șchiop, are părul roșcat, iar fetele au ciudățeniile lor! nu prea cred ca Césarine... Și pe urmă mamă-sa vrea s-o vadă soția unui notar. Alexandre Crottat o s-o facă bogată: bogăția te face să suporti orice, pe cîtă vreme în fața mizeriei nici o fericire nu rezistă. În fine, am decis s-o las pe fată să hotărască singură, chiar de-ar fi să facă o nebunie.

Vecinul lui Birotteau era un mic negustor de umbrele și de bastoane, numit Cayron. Era din Languedoc și nu-i mergeau de loc bine treburile. Birotteau îi făcuse în mai multe rînduri servicii. Cayron era bucuros să se restrîngă la prăvălie și să cedeze bogatului parfumer cele două odăi de la etajul întîi, micșorîndu-și astfel chiria.

— Ei, vecine, îi spuse Birotteau pe un ton faniiliar, intrînd la el, soția mea consimte să ne mărim localul! Dacă vrei, mergem la domnul Molineux, pe la unsprezece.

— Dragă domnule Birotteau, reluă negustorul de umbrele, nu ți-am cerut nimic pentru această cedare, dar știi și dumneata că un negustor bun trebuie să scoată bani din orice.

— Drace! drace! răspunse parfumierul, n-am nici eu milioane. Nici nu știu dacă arhitectul, pe care îl aștept, o să găsească posibilă lucrarea. „Înainte de a contracta, mi-a spus el, trebuie să știm dacă podelele sînt la același nivel. Pe urmă trebuie ca domnul Molineux să admită găurirea peretelui, și peretele e oare despărțitor?“ În sfîrșit, mai am și de întors scara, la mine, ca să se schimbe platforma și să facă una cu a dumitale. Vezi ce de cheltuieli, nu pot nici eu să mă ruinez.

— Vai, domnule, spuse meridionalul, pînă o să ajungi dumneata să fii ruinat, o să se însoare soarele cu luna și-o să facă copii.

Birotteau își mîngieie bărbia, ridicîndu-se în vîrfurile picioarelor și recăzînd pe călcîie.

— De altfel, reluă Cayron, nu-ți cer altceva decît să-mi primești valorile astea...

Și îi prezentă un borderou de cinci mii de franci compus din șaisprezece polițe.

— A! zise parfumierul frunzărind hîrțile, flecuștețe cu termen de două, de trei luni.

— Ia-mi-le măcar cu șase la sută, zise negustorul obidit.

— Da' ce, eu fac camătă? zise parfumierul cu un aer de muștrare.

— Am fost la fostul dumitale vînzător, du Tillet; zicea că nu le ia cu nici un preț, ca să vadă, desigur, ce sînt dispus să pierd.

— Nici nu cunosc semnăturile astea, zise parfumierul.

— Păi, avem nume de tot felul în comerțul de bastoane și umbrele,ăștia sînt revînzători!

— Ei bine, nu zic că iau tot, dar am să mă descurc eu cu cele la termen mai scurt.

— Pentru o mie de franci cu termen la patru luni, nu mă lăsa să alerg după lipitorile care ne sug cea mai mare parte a cîștigurilor; ia-mi tot, domnule. Eu recurg atît de puțin la scont, că n-am nici un credit. Asta ne omoară pe noi, micii detaiști.

— Bine, îți iau mărunțișurile astea. O să facă Célestin socoteala. Fii gata la ora unsprezece. Iată-l și pe arhitectul meu, domnul Grindot, adăugă parfumierul văzîndu-l pe tînărul cu care luase întîlnire în ajun la domnul de La Billardiére. Spre deosebire de alți artiști, dumneata ești punctual, domnule, îi spuse César, etalînd grațiile sale comerciale cele mai distinse. Dacă punctualitatea, după o vorbă a regelui, care-i om spiritual, nu numai cap politic, este politețea regilor, ea e și succesul negustorilor. Timpul, timpul e aur, mai ales pentru dumneavoastră artiști. Iar arhitectura este împreunarea tuturor artelor, așa mi s-a spus. Nu trecem prin magazin, adăugă el arătînd falsa ușă dublă a casei.

Cu patru ani înainte, domnul Grindot obținuse *marele premiu* de arhitectură; se întorcea de la Roma după o ședere de trei ani pe socoteala statului. În Italia, tînărul artist se gîndea la artă; la Paris, se gîndea la avere. Numai guvernul poate da milioanele necesare unui arhitect pentru a-și construi gloria; întorcîndu-se de la Roma, e așa de natural pentru orice arhitect să se creadă Fontaine sau Percier ⁵², încît, dacă e ambițios, înclină să fie guvernamental: bursierul liberal, devenit regalist, încerca prin urmare să capete protecția oamenilor influenți. Cînd un premiant se poartă astfel, colegii lui îl numesc intrigant. Tînărul arhitect avea două căi de urmat: să-l servească pe parfumier sau să-i stoarcă bani. Dar Birotteau ajutorul de primar, Birotteau viitorul proprietar al unei jumătăți din terenurile de la Made-

leine, în jurul căreia mai curînd sau mai tîrziu avea să se construiască un cartier frumos, era un om de menajat. Grindot sacrifică deci cîştigul prezent beneficiilor viitoare. El ascultă cu răbdare planurile, pisălogeala, ideile unui burghez, care de obicei e ţinta săgeţilor şi glumelor artiştilor, care-i pentru ei un veşnic obiect de dispreţ, şi-l ascultă pe parfumier aprobînd cu capul ca şi cînd i-ar fi admirat ideile. După ce parfumierul explică totul în amănunt, tînrul arhitect încercă şi el să-şi rezume planul.

— Aveţi trei ferestre spre stradă, plus fereastra de pe platforma scării. Adăugaţi la aceste trei ferestre cele care sînt la acelaşi nivel în casa vecină şi întoarceţi scara pentru ca să se intre direct dinspre stradă în apartament.

— M-ai înţeles perfect, spuse parfumierul mirat.

— Ca să vă realizaţi planul, trebuie luminată de sus scara cea nouă, şi lăsat loc pentru cămăruţa portarului sub soclu...

— Un soclu ?

— Da, e partea pe care va fi aşezată...

— Am înţeles, domnule.

— Cît despre apartamentul dumneavoastră, lăsaţi-mă liber să-l împart şi să-l aranjez. Vreau să-l fac demn...

— Demn ! bine ai zis, domnule.

— Cît timp îmi daţi ca să realizez această schimbare de decor ?

— Douăzeci de zile.

— Şi ce sumă puneţi la bătaie pentru lucrători ? zise Grindot.

— Păi la ce sumă se pot urca reparaţiile ?

— O construcţie nouă poate fi calculată de un arhitect pînă la centimă, răspunse tînrul ; dar cum eu nu mă pricep să trag pe sfoară un burghez... (ier-
taţi-mă, domnule, mi-a scăpat cuvîntul), trebuie să vă previu că reparaţiile şi renovările sînt imposibil de calculat. Abia peste o săptămînă dac-aş putea să fac un deviz aproximativ. Acordaţi-mi încrederea :

veți avea o scară încântătoare, luminată de sus, împodobită cu un vestibul frumos spre stradă, și, sub soclu...

— Iar soclul !

— N-aveți nici o grijă, găsesc eu un loc și pentru cămăruța portarului. Apartamentul dumneavoastră va fi studiat și renovat cu mare atenție. Da, domnule, eu urmăresc arta, nu averea ! Oare nu trebuie să mă fac cunoscut ca să parviu ? După mine, cel mai bun mijloc este să nu te lăcomești să ciupești împreună cu furnizorii, ci să realizezi ieftin efecte frumoase.

— Cu asemenea idei, tinere, zise Birotteau cu un ton protector, vei izbîndi.

— Așa că, reluă Grindot, e bine să tratați direct cu zidarii, cu zugravii, cu lăcătușii, cu dulgherii, cu tâmplarii. Eu mă însărcinez să le achit facturile. Mie, acordați-mi un onorar de două mii de franci, vor fi bani bine plasați. Dați-mi locurile pe mîna mîine, la amiază, și indicați-mi lucrătorii.

— Și la cît se poate ridica cheltuiala, la prima vedere ? zise Birotteau.

— La zece sau douăsprezece mii de franci, zise Grindot. Nu socotesc mobilierul, îl veți înlocui, desigur. Să-mi dați adresa tapițerului dumneavoastră, să mă înțeleg cu el pentru asortarea culorilor, pentru a realiza un ansamblu de bun-gust.

— Domnul Braschon, din strada Saint-Antoine, primește comenzile mele, zise parfumierul, luînd un aer de duce.

Arhitectul își notă adresa pe unul din acele cartușele-amintiri, care sînt totdeauna daruri făcute de o femeie frumoasă.

— Bine, zise Birotteau, mă încred în dumneata, domnule. Așteaptă numai să aranjez cedarea contractului de închiriere a celor două camere vecine și să obțin dreptul de a sparge zidul.

— Anunțați-mă printr-un bilet astă-seară, zise arhitectul. Trebuie să stau la noapte să fac planu-

rile, și noi, artiștii, preferăm totuși să lucrăm pentru burghezi decît pentru regele Prusiei⁵³, adică pentru noi. Iau în tot cazul măsurile, înălțimea, dimensiunile tablourilor, lărgimea ferestrelor...

— Să fim gata la timp, reluă Birotteau, altfel nu dau nimic.

— Neapărat, răspunse arhitectul. Lucrătorii vor lucra și noaptea, vom întrebuința anumite procedee de uscat vopseaua, dar să nu vă lăsați dus de antreprenori, cereți-le dinainte prețurile și autentificați contractele !

— Parisul e singurul loc din lume unde se pot face asemenea minuni, zise Birotteau, îngăduindu-și un gest asiatic demn de *O mie și una de nopți*. Imi vei face cinstea, domnule, să poștești la balul meu. Nu toți artiștii disprețuiesc negustorimea. Vei întîlni, fără îndoială, un savant clasa întîi, pe domnul Vauquelin, de la Institut ! Și pe domnul de La-Billardière, pe domnul conte de Fontaine, pe domnul Lebas, judecător și președinte al tribunalului de comerț, o seamă de magistrați : pe domnul conte de Granville, de la curtea regală și pe domnul Popinot, de la tribunalul de primă instanță ; pe domnul Camusot, de la tribunalul de comerț și pe domnul Cardot, socru-său... în fine, poate chiar pe domnul duce de Lenoncourt, primul gentilom al camerei regelui. Adun cîțiva prieteni atît... pentru a cinsti eliberarea teritoriului... cît și pentru a sărbători... decorarea mea cu Legiunea de Onoare...

Grindot făcu un gest curios.

— Poate că... am meritat această... neasemănată... și... regală... favoare îndeplinindu-mi funcția la tribunalul comercial și luptînd pentru Bourboni pe treptele de la Saint-Roch la 13 vendemiar, cînd am fost rănit de Napoleon. Aceste titluri...

Constance, în haine de dimineață, ieși din camera de culcare a Césarinei, unde se îmbrăcase ; prima ei privire reteză dintr-o dată verva bărbatului ei, care încerca să formuleze o frază obișnuită pentru a-l

informa cu modestie pe aproapele său despre măririle sale.

— Uite, draguță, iată-l pe domnul *de Grindot*⁵⁴, tânăr distins și posesor al unui mare talent. Domnul este arhitectul pe care mi l-a recomandat domnul de La Billardièrre ca să conducă *micile* noastre lucrări de-aici.

Parfumerul se ascunse de nevastă-sa pentru a face un semn arhitectului, punînd un deget pe buze la cuvîntul *mic*, și artistul înțelese.

— Constance, domnul va lua măsurile, înălțimea. Dă-i voie, dragă, zise Birotteau, care o șterse în stradă.

— O să fie scump tare? îl întrebă Constance pe arhitect.

— Nu, doamnă, vreo șase mii de franci, la prima vedere...

— La prima vedere! exclamă doamna Birotteau. Domnule, te rog, nu începe nimic fără un deviz și învoieli semnate. Știu eu cum fac antreprenorii: șase mii înseamnă douăzeci de mii. Nu ne dă mîna să facem cheltuieli nebunești. Te rog, domnule, deși soțul meu e desigur stăpîn la el în casă, dă-i timp să chibzuiască.

— Doamnă, domnul ajutor de primar mi-a spus să-i dau totul gata în douăzeci de zile și, dacă întîrziem, riscați să începeți cheltuielile fără rezultat.

— Sînt cheltuieli și cheltuieli, spuse frumoasa parfumeriță.

— Ei, doamnă, credeți că e cine știe ce pentru un arhitect care vrea să înalțe edificii, să aranjeze un apartament? N-am consimțit la astfel de nimicuri decît pentru a face un serviciu domnului de La Billardièrre, și, dacă vă sperii...

Și dădu să iasă pe ușă.

— Bine, bine, domnule, zice Constance, întorcîndu-se în camera ei, unde se aruncă cu capul pe umărul Césarinei. Vai, fată dragă! tatăl tău se ruinează! A luat un arhitect care are mustăți și

cioc, și care vorbește de edificii! O să arunce casă pe fereastră, ca să ne construiască un Luvru. César nu stă mult pe gânduri cînd e vorba de o nebunie; mi-a vorbit de proiectul lui astă-noapte, și azi-dimineață îl și execută.

— Ei, mamă, lasă-l pe tata să facă ce vrea, bunul Dumnezeu l-a ocrotit întotdeauna, zise Césarine, îmbrățișînd-o pe mamă-sa și așezîndu-se la pian ca să-i arate arhitectului că fiicei unui parfumier nu-i sînt străine artele frumoase.

Cînd arhitectul intră în camera de culcare, fu surprins de frumusețea Césarinei, și rămase aproape încremenit. Césarine ieșise din odăița ei în haine de dimineață, proaspătă și trandafirie, atît de proaspătă și de trandafirie cum numai o fată de optsprezece ani poate fi. Blondă și zveltă, cu ochi albaștri, ea oferea privirilor artistului acea mlădiere, atît de rară la Paris, care rotunjește carnația cea mai delicată și nuanțează cu o culoare iubită de pictori albastrul vinelor a căror rețea palpită în albeața tenului.

Deși trăind în atmosfera limfatică a unei prăvălii pariziene, unde aerul se schimbă greu, unde soarele pătrunde puțin, felul ei de viață îi dădea aceleași avantaje ca și viața în aer liber a unei transteverine din Roma⁵⁵. Părul ei bogat, cu rădăcinile în colțuri ca și al tatălui ei și ridicat în sus, astfel încît să se vadă gîtul frumos, unduia pe părți în bucle îngrijite, așa cum le îngrijesc toate domnișoarele de magazin cărora dorința de a atrage atenția le inspiră, în materie de toaletă, minuțiozitatea cea mai englezească. Frumusețea acestei fete frumoase nu era nici frumusețea unei lady, nici cea a duceselor franceze, ci rumena și rotunda frumusețe a flamandelor lui Rubens⁵⁶. Césarine avea nasul cîrn al tatălui ei, dar atît de fin modelat încît avea ceva *spiritual*, asemenea nasurilor specific franțuzești, atît de bine *reușite* de Largillière⁵⁷. Pielea ei, oa o țesătură plină și trainică, vestea vitalitatea unei fecioare. Avea fruntea frumoasă a mamă-si, dar luminată de seninătatea unei fete fără

griji. Ochii ei albaștri, înecați într-un fluid bogat, exprimau grația gingașă a unei blonde fericite. Dacă fericirea ștergea de pe fața ei acea poezie pe care pictorii vor neapărat s-o pună în compozițiile lor, făcându-le cam prea meditative, în schimb acea vagă melancolie fizică pe care o au fetele care n-au ieșit încă de sub aripa mamei îi dădea atunci un aer ideal. Cu toată finețea formelor, era voinică : picioarele ei trădau originea țărănească a tatălui ; se vedea că nu e de neam ; iar roșeața miinilor dovedea o viață pur burgheză. Fără îndoială că, mai curînd sau mai târziu, avea să se îngrășe. Văzînd mereu în magazin tinere femei elegante, ea prinsese simțul toaletei, unele poziții ale capului, un anumit fel de a se mișca și de a vorbi, care aduceau cu cele ale femeilor bine și întorceau capul tuturoz tinerilor, precum și vînzătorilor, cărora le părea foarte distinsă. Popinot jurase să nu se însoare cu altcineva decît cu Césarine. Această blondă fluidă, prin care părea că poți privi, gata să izbucnească în plîns pentru un cuvînt de muștrare, era singura care putea să-i redea sentimentul superiorității masculine. Această fată încîntătoare inspira dragostea fără să-ți mai lase timp să cercetezi dacă are destul spirit ca s-o faci durabilă ; dar la ce bun ceea ce se numește la Paris *spirit*, într-o clasă unde elementul principal al fericirii este bunul-simț și virtutea ? Moralmente, Césarine era mamă-sa întregă, perfecționată prin superfluitățile educației : îi plăcea muzica, desena cu creionul negru *Fecioare cu scaunul*⁶⁸, citea operele doamnelor Cottin și Riccoboni⁵⁹, pe Bernardin de Saint-Pierre, pe Fénelon⁶⁰, pe Racine. Nu apărea niciodată lîngă mamă-sa, la teîghea, decît cîteva clipe înainte de masă, sau ca s-o înlocuiască, în rare împrejurări. Tatăl și mama ei, ca toți parveniții gata să cultive ingratitudea copiilor așezîndu-i mai sus decît ei, erau bucuroși s-o zeifice pe Césarine, care, din fericire, avea virtuțile burgheziei și nu abuza de slăbiciunea lor.

Doamna Birotteau îl urmă pe arhitect cu un aer îngrijorat și cercetător, privind cu groază și arătând fiicei sale mișcările bizare ale metrului, — bastonul de arhitect și antreprenor — cu care Grindot lua măsurile. Găsea că aceste mișcări de baghetă fermecată nu sînt a bună, ar fi vrut ca pereții să fie mai puțin înalți, odăile mai puțin mari și nu îndrăznea să puie întrebări tînărului asupra efectelor acestei vrăjitorii.

— Fiți fără grijă, doamnă, nu iau nimic cu mine, zise artistul surizînd.

Césarine nu-și putu ține risul.

— Domnule, zise Constance cu o voce rugătoare, nebăgînd de seamă quiproquoul arhitectului, lucrați cu economie și, mai tîrziu, vom putea să vă recompensăm...

Înainte de a se duce la domnul Molineux, proprietarul casei vecine, César trecu să ia de la Roguin actul nelegalizat pe care i-l pregătise Alexandre Crotat pentru cesiunea contractului de închiriere. Cînd ieși, îl văzu pe du Tillet la fereastra cabinetului lui Roguin. Deși legătura dintre fostul său vinzător și nevasta notarului explica faptul că du Tillet se afla acolo în momentul cînd se încheiau actele relative la terenuri, Birotteau se îngrijoră totuși, cu toată încrederea lui extremă. Aerul agitat al lui du Tillet arăta că avusese loc o discuție.

— O fi cumva și el în combinație? se întrebă el cu obișnuita sa prudență comercială.

Bănuiala îi trecu ca un fulger prin suflet. Dar, întorcîndu-se, o văzu pe doamna Roguin, și atunci prezența bancherului nu-i mai păru atît de suspectă.

— Nu cumva o fi avînd dreptate Constance? își zise el. Ei, ce să mă iau după femei! O să vorbesc, de altfel, cu unchiul în dimineața asta. De la Curtea batavă, unde stă domnul Molineux, pînă în strada Bourdonnais, nu-i decît un pas.

Un observator bănuitor, un negustor care ar fi întîlnit în cariera lui cîțiva tîlhari, ar fi fost salvat; dar antecedentele lui Birotteau, incapacitatea spiritului său, nepregătît de a urca prin lanțul inducțiu-

nilor la cauze, așa cum face un om superior, toate erau împotriva lui. Il găsi pe negustorul de umbrele în mare ținută și tocmai voia să plece cu el la proprietar, când Virginie, bucătăreasa, îl apucă de braț.

— Domnu^{le}, doamna nu vrea să mergeți mai departe...

— Haida de, exclamă Birotteau, iar prăpăstii femeiești!

— ...fără să vă luați caleaua, care vă așteaptă.

— A, adevărat. Vecine, îi spuse Birotteau lui Cayron, am atâtea în cap că nici nu mai știu de stomac. Fii bun și ia-o înainte; ne întâlnim la ușa domnului Molineux, afară doar dacă nu preferi să intri și să-i explici cazul. Așa, pierdem mai puțin timp.

Domnul Molineux era un mic rentier grotesc, de felul celor care nu există decît la Paris, așa cum un anumit lichen nu crește decît în Islanda. Această comparație e cu atît mai justă, cu cît omul ăsta avea un fel de natură mixtă, ținea de un fel de regn animalo-vegetal pe care un nou Mercier⁶¹ ar putea să-l compue din criptogamele care cresc, înfloresc sau mor pe, în sau sub zidurile cîrpăcite cu ipsos ale diferitelor case ciudate și nesănătoase în care aceste ființe se dezvoltă de preferință. La prima vedere, această plantă omenească, umbeliferă, dacă luai în considerație șapca albastră umflată pe care o purta pe cap, avînd tulpina înconjurată de un pantalon verzui, și rădăcini bulboase înfășurate în șoșoni de pîslă, prezenta o înfățișare albicioasă și turtită care, hotărît lucru, nu vădea nimic veninos. În acest produs bizar, îl recunoșteai pe acționarul prin excelență, crezînd în toate veștile pe care presa periodică le botează cu cerneala ei și considerînd că un lucru e incontestabil dacă „scrie în ziar” așa, pe burghezul strașnic iubitor al ordinii, dar în veșnică revoltă morală față de guvern, de care totuși ascultă totdeauna, pe creatura slabă în grup dar feroce ca individ, neînduplecată ca un portărel cînd e vorba de dreptul său, dar hrînind păsărelele și pisicile, întrerupînd o chitanță de chirie

pentru a-și giugiuli canarul, bănuitor ca un paznic de temniță, dar pierzându-și banii într-o afacere proastă, și încercînd apoi să-și scoată pîrleala printr-o zgîrcenie nemaipomenită. Această floare hibridă nu se dovedea vătămătoare decît cînd o foloseai : pentru a-i simți grețosa amărăciune, trebuia s-o fierbi în anumite relații, în care interesele sale se aflau amestecate cu ale oamenilor. Ca toți parizienii, Moli-neux simțea nevoia dominației ; dorea acea parte de suveranitate mai mare sau mai mică pe care oricine o exercită, chiar un portar, asupra mai multor sau mai puținor victime, nevastă, copil, locatar, vinzător, cal, ciine sau maimuță. Acestora le aplici, la rîndul tău, umilirile primite în sfera superioară, la care aspiri. Acest bătrînel plicticos nu avea nici nevastă, nici copil, nici nepot, nici nepoată ; pe femeia care-i făcea menajul o bruftuia prea mult pentru ca să facă din ea o victimă : ea își făcea conștiincios treaba evi-tînd să aibă de-a face cu el. Pofta lui de tiranie era deci nesatisfăcută ; pentru a o satisface, studiase cu răbdare legile asupra contractului de închiriere și asupra peretelui despărțitor ; aprofundase legislația caselor de la Paris în toate chițibușurile referitoare la servituți, dări, sarcini, măturat, pavoazare de sărbători, țevi de scurgere, luminat, drept de avansare în stradă și vecinătate a unor stabilimente insalubre. Toată activitatea și mijloacele de care dispunea, toată inteligența lui erau întrebuintate în scopul de a-și menține în cea mai completă stare de război situația de proprietar ; făcuse din asta o distracție și distracția devenea monomanie. Îi plăcea să-i protejeze pe cetățeni împotriva ilegalităților ; dar motivele de plîngere fiind rare, pasiunea sa ajunsese să-i privească mai mult pe locatarii săi. Un locatar devenea dușmanul său, inferiorul, supusul, vasalul său ; credea că are dreptul să i se arate respect, și-l considera grosolan pe cel care trecea pe scară pe lingă el fără să spuie nimic. Își scria singur chitanțele de chirie și le trimitea la amiază, în ziua scadenței. Dator-

nicul întârziat primea o notificare la oră fixă. Apoi sechestrul, despăgubirile de cheltuieli, toată cavaleria judiciară dădea îndată atacul, cu rapiditatea pe care călăul o numește *mașinarie*. Molineux nu acorda nici termen, nici amânare, inima lui era neîndurătoare cînd era vorba de chirie.

— Îți împrumut bani, dacă ai nevoie, îi spunea el unui om solvabil; dar plătește-mi chiria, căci orice întârziere aduce cu sine o pierdere de dobînzî de care legea nu ne indemnizează.

După ce studiasse îndelung fanteziile săltărețe ale locatarilor care ieșeau din comun, care se succedau răsturnînd instituțiile înaintașilor lor, chiar ca niște dinastii, își făcuse singur o carte de legi, pe care le observa cu sfințenie. Astfel, proprietarul nu repara nimic; nici un coș nu scotea fum, scările erau curate, tavanele albe, cornișele fără cusur, parchetele bine așezate pe căpriori, zugrăveala mulțumitoare; broaștele de la uși n-aveau mai mult de trei ani vechime, nici un geam nu lipsea, crăpături nu se vedeau, spărturile în mozaic nu apăreau decît la plecarea chiriașului, cînd proprietarul lua în primire în prezența unui lăcătuș și a unui zugrav-geamgiu, oameni, zicea el, cu care te poți înțelege. Noul chiriaș era de altfel liber să facă reparații; dar dacă imprudentul renova apartamentul, Molineux cel mărunțel nu se gîndea zi și noapte decît la mijlocul de a-l scoate din casă, ca să închirieze mai scump apartamentul proaspăt renovat; îl pîndea, îl aștepta și începea seria șicanelor lui. Cunoștea toate sforăriile legislației pariziene referitoare la închirieri. Îi plăceau procesele, nu ieșea din scripte, trimitea scrisori mieroase și politicoase chiriașilor; dar în dosul stilului său, ca și al expresiei sale fade și prevenitoare, se ascundea sufletul unui Shylock⁶². Cerea întotdeauna să i se plătească chiria cu șase luni înainte, pînă la ultima rată a contractului, și să se respecte cortegiul condițiilor spinoase pe care le inventase. Controla dacă locatarii aveau destule mobile pentru a garanta chiria. Pe cei noi îi supunea

unor interogări polițienești, căci nu voia să aibă de-a face cu anumite meserii; cel mai ușor ciocan îl speria. Apoi, cînd se trecea la facerea contractului, ținea actul și îl silabisea timp de opt zile, căci se temea de ceea ce numea el *et caetera*-urile notarilor. Cînd ieșea din mentalitatea lui de proprietar, Jean-Baptiste Molineux părea bun, serviabil; juca boston fără să se plîngă că a fost ajutat fără rost; rîdea de ceea ce îi face să rîdă pe burghezi, vorbea despre ceea ce vorbesc ei, despre faptele arbitrare ale brutarilor care aveau nerușinarea să înșele la cîntar, despre poliția care e de conivență cu ei, despre cei șaptesprezece deputați eroici ai stîngii⁶³. Citea *Bunul-simț* al abatelui Meslier⁶⁴ și se ducea la biserică, fiindcă nu era în stare să aleagă între deism și creștinism, dar nu sta de vorbă în privința anafurii și, în momentul de față, pleda contra pretențiilor tot mai mari ale clerului. Cum nu se ținea decît de plîngerii, scria scrisori ziarelor în această privință, scrisori pe care ziarele nu le publicau și cărora nu le răspundeau. În sfîrșit, era ca oricare burghez respectabil, care pune solemn buturuga în cămin, de Crăciun⁶⁵, care serbează Boboteaza trăgînd la sorți un rege, care inventează păcăleli de întîii aprilie, ia la rînd bulevardele cînd e frumos afară, se duce să-i vadă pe patinori și, în zilele cînd se trag artificii, se așază de la orele două pe terasa din Piața Ludovic al XV-lea, cu pîine în buzunar, ca să fie *la stalu-ntii*.

Curtea batavă⁶⁶, unde locuia acest bătrînel, este produsul unei idei atît de bizare, încît nu ți-o mai poți explica după ce a fost pusă în aplicație. Această construcție mănăstirească, cu arcade și cu galerii interioare, clădită în piatră, împodobită cu o fîntînă în fund, o fîntînă însetată care-și deschide gura de leu mai puțin pentru a da apă decît pentru a cere apă tuturor trecătorilor, a fost fără îndoială inventată pentru a înzestra cartierul Saint-Denis cu un fel de Palais-Royal. Acest corp de clădiri, nesănătoase, închis în cele patru părți ale sale de case înalte, n-are

viață și mișcare decît în timpul zilei; e centrul unor pasaje întunecoase care se întîlnesc aici, legînd cartierul Halelor cu cartierul Saint-Martin prin faimoasa stradă Quicampoix⁶⁷, un fel de cărări umede, în care oamenii grăbiți să taie drumul capătă reumatism; dar, noaptea, nici un loc din Paris nu e mai pustiu, ai zice că acolo sînt catacombele comerțului. Sînt acolo multe gunoaie industriale, foarte puțini batavi și mulți băcani. Bineînțeles, apartamentele acestui palat negustoresc n-au vedere decît spre curtea comună spre care dau toate ferestrele, așa încît chiriile sînt ieftine. Domnul Molineux locuia la unul din colțuri, la etajul al șaselea, din motive de igienă: aerul nu era curat decît la șaptezeci de picioare⁶⁸ deasupra pămîntului. Acolo, proprietarul nostru se bucura de priveliștea încîntătoare a morilor din Montmartre⁶⁹, plimbîndu-se printre jgheaburi, unde cultiva flori, cu toate interdicțiile polițienești relative la grădinile suspendate ale Babilonului modern. Apartamentul său se compunea din patru camere, în afară de prețioasele sale *veceuri* situate la etajul superior: avea cheia, erau ale lui, el le instalase, era în regulă în această privință. Cînd intrai, goliciunea indecentă a odăilor trăda îndată zgîrcenia omului: în anticameră, șase scaune de paie, o sobă de faianță și, pe pereții tapetați cu hîrtie de un verde-închis, patru gravuri cumpărate de ocazie; în sufragerie, două bufete, două colivii pline de păsări, o masă acoperită cu mușama, un barometru, o ușă-fereastră care dădea spre grădinile suspendate și niște scaune de mahon umplute cu pîr de cal; salonul avea perdele de mătase verde învechită, mobilă de catifea de Utrecht verde pe lemnărie vopsită în alb. Cît despre iatacul acestui bătrîn celibatar, era plin de mobile de pe vremea lui Ludovic al XV-lea, desfigurate de prea lungă întrebuințare și atît de murdare încît o femeie îmbrăcată în alb s-ar fi ferit de ele. Căminul era împodobit cu un ornic format din două coloane între care era cadranul, care servea de pedestal zeiței Pallas cu lancea în mină:

era cu tîlc. Pe jos erau tot felul de farfurii pline cu resturi de mîncare pentru pisici. Deasupra unui scrin de lemn de trandafir, era un portret în pastel (Molineux în tinerețe). Apoi cărți, mese pe care se vedeau cartoane verzi murdare; pe o masă îngustă erau răposatii săi canari împăiați; în sfîrșit, un pat atît de tare că-l întrecea pe cel al unei călugărițe carmelite.

César Birotteau fu încîntat de politețea deplină a lui Molineux, pe care-l găsi în halat de molton cenușiu, supraveghindu-și laptele, pus pe o mică lampă de tinichea pe marginea căminului, și apa de cafea care fierbea într-o ulcică de pămînt și din care vărsa cite puțin în ibricul cu cafea. Ca să nu-și deranjeze proprietarul, negustorul de umbrele se dusesese el să-i deschidă lui Birotteau. Molineux avea venerație pentru primarii și ajutorii de primari ai orașului Paris, pe care-i numea *ofîterii săi municipali*. La intrarea edilului, se ridică și stătu în picioare, cu șapca în mînă, pînă ce se așeză ilustrul Birotteau.

— Nu, domnule... Da, domnule... Ah! domnule, dacă aș fi știut că voi avea onoarea să posed în sinul modeștilor mei penaiți ⁷⁰ un membru al corpului municipal din Paris, credeți-mă că aș fi considerat de datoria mea să viu eu la dumneavoastră, deși vă sînt proprietar sau... pe punctul... de a... deveni.

Birotteau făcu un gest pentru a-l ruga să-și puie șapca pe cap.

— Vă rog, nu-mi voi pune șapca pînă nu veți lua loc și vă veți pune pălăria pe cap dacă aveți guturai; odaia mea e cam rece, modestele mele venituri nu-mi permit... Noroc, domnule ajutor de primar.

Birotteau strănutase, căutînd actele. Le dădu, adăugînd pentru a evita orice întîrziere că domnul Roguin, notarul, le întocmise pe socoteala sa.

— Nu contest luminile domnului Roguin, vechi nume bine cunoscut în notariatul parizian; dar eu am apucăturile mele, văd singur de afacerile mele, ceea ce e o manie destul de scuzabilă, iar notarul meu este..,

— Bine, dar afacerea noastră e foarte simplă, zise parfumierul, obișnuit să se hotărască repede ca orice negustor.

— Foarte simplă! exclamă Molineux. Nimic nu e simplu în materie de închiriere. Ah! dumneavoastră nu sînteți proprietar, domnule, și e cu atît mai bine pentru dumneavoastră. Dacă ați ști pînă unde merg chiriașii cu nerecunoștința, și cîte precauții sîntem obligați să luăm! Uitați, domnule, am un chiriaș...

Molineux povesti timp de un sfert de oră cum domnul Gendrin, desenator de meserie, scăpase de sub supravegherea portarului său din strada Saint-Honoré. Domnul Gendrin comisese niște infamii demne de Marat⁷¹, făcuse niște desene obscene pe care poliția le tolera, căci poliția e totdeauna de conivență! Acest Gendrin, artist profund imoral, aducea noaptea femeii stricate și făcea murdărie pe scară! glumă demnă de un om care desena caricaturi împotriva guvernului. Și de ce toate aceste ticăloșii?... Pentru că i se cerea chiria în ziua de 15! Gendrin și Molineux erau în proces, căci, deși nu plătea, artistul pretindea să stea mai departe în apartamentul său gol. Molineux primise scrisori anonime în care Gendrin, desigur, îl amenința că va fi asasinat, într-o seară, prin ulicioarele care duc la Curtea batavă.

— Pînă într-atît, domnule, spuse el continuînd, în-cît domnul prefect de poliție, căruia i-am destăinuit necazul meu... (și am profitat de ocazie ca să-i spun cîte ceva și despre modificările care ar trebui introduse în legile respective) m-a autorizat să port pistoale pentru siguranța mea personală.

Bătrinelul se sculă ca să aducă pistoalele.

— Astea sînt, domnule, exclamă el.

— Bine, domnule, dar din partea mea n-aveți a vă teme de loc de așa ceva, zise Birotteau privindu-l pe Cayron, căruia-i zîmbi, aruncîndu-i o privire în care se citea mila pentru un asemenea om.

Molineux surprinse această privire și fu jignit de a întîlni o asemenea expresie la un ofițer municipal a

cărui datorie e să-i ocrotească pe cei pe care-i administrează. Altuia i-ar fi iertat-o, dar lui Birotteau nu i-o iertă.

— Domnule, reluă el, cu un aer rece, un judecător comercial dintre cei mai respectați, un ajutor de primar, un comerciant onorabil nu s-ar coborî la asemenea micimi, căci micimi sînt! În cazul de față, însă, e vorba de o găurire de zid la care trebuie să consimtă și proprietarul dumneavoastră, domnul conte de Granville, de învoieli de stipulat în privința reconstruirii zidului la sfîrșitul închirierii; în fine, chiriile sînt foarte mici și au să se urce, Piața Vendôme va avea căutare, chiar are căutare! se va construi strada Castiglione! Mă dau legat... mă dau legat...

— Să încheiem, zise Birotteau uimit; ce doriți? Mă pricep destul la afaceri ca să ghicesc că argumentele dumneavoastră se vor retrage în fața argumentului suprem, banii! Ei bine, de cît aveți nevoie?

— De cît se cuvine, domnule ajutor de primar. Pe cît timp vreți să facem contractul?

— Pe șapte ani, răspunse Birotteau.

— Peste șapte ani, cine știe cît va valora apartamentul de la primul etaj! exclamă Molineux. Cine știe cu cît se vor închiria două camere mobilate în acel cartier? poate cu mai mult de două sute de franci pe lună! Mă dau legat, mă dau legat printr-un contract! Așa că trebuie să urcăm chiria la o mie cinci sute de franci. La acest preț, consimt să sustrag două camere din contractul domnului Cayron, aici de față, spuse el aruncînd o privire suspectă negustorului, vi le dau cu chirie pe șapte ani consecutivi. Găurirea zidului vă privește cu condiția să-mi aduceți aprobarea și renunțarea la orice drepturi din partea domnului conte de Granville. Vă luați întreaga răspundere în legătură cu această mică spargere și, întrucît mă privește, nu pretind să reconstruiți peretele, îmi dați cinci sute de franci indemnizație, chiar de acum: nu se știe cine cît are de trăit și nu vreau să alerg după nimeni pentru refacerea zidului.

— Aceste condiții îmi par aproximativ juste, zise Birotteau.

— Apoi, zise Molineaux, îmi veți număra șapte sute cincizeci de franci, *hic et nunc*⁷², scăzuți din ultimele șase luni ale închirierii; chitanța va figura pe contract. Oh! accept mici polițe, cu clauza *valoarea în chirie*, ca să nu-mi pierd garanția, cu termenul care vă convine. Eu sînt om de înțeles în afaceri. Vom stipula că veți închide ușa spre scara mea, pe unde nu veți avea drept de intrare... asta, pe socoteala dumneavoastră... și cu cărămizi. N-aveți nici o grijă, nu cer indemnizație pentru reconstruire la sfîrșitul închirierii, consider că intră în cei cinci sute de franci. Eu sînt totdeauna drept, domnule.

— Noi, negustorii, nu sîntem atît de migăloși, zise parfumerul, cu atîtea formalități nici n-am putea face afaceri.

— Oh! în comerț, e cu totul altceva, mai ales în parfumerie, unde totul merge pe roate, zise bătrinelul cu un zîmbet acru. Dar în materie de închiriere, domnule, nimic nu e indiferent la Paris. Iată, am avut un chiriaș, în strada Montorgueil...

— Domnule, zise Birotteau, mi-ar părea foarte rău să vă întîrzii la cafeaua cu lapte: iată actele, faceți rectificări, sînt de acord cu tot ce-mi veți cere; mîine semnăm, astăzi să convenim verbal, căci mîine arhitectul meu trebuie să fie stăpîn pe teren.

— Domnule, reluă Molineux, uitîndu-se la negustorul de umbrele, mai e și ultima rată, domnul Cayron nu vrea s-o plătească, o s-o adăugăm la polițe, pentru ca chiria să curgă din ianuarie în ianuarie. Așa e mai potrivit...

— Fie, zise Birotteau.

— Bacșișul pentru portar...

— Păi, spuse Birotteau, dacă n-am dreptul la scară și la intrare, nu e just...

— Oh! sînteți chiriaș, zise cu o voce peremptorie Molineux cel mărunțel, care ținea la principii, sînteți obligat să contribuiți la impunerile pe uși și

ferestre și la partea dumneavoastră de sarcini. Dacă ne înțelegem despre toate, domnule, nu mai e apoi nici o dificultate. Vă extindeți mult, domnule; merg bine afacerile?

— Da, zise Birotteau. Dar altul e motivul. Adun cîțiva prieteni atît pentru a cinsti eliberarea teritoriului, cît și pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare...

— Ah! Ah! zise Molineux, o răsplată binemeritată!

— Da, zise Birotteau, poate că am meritat această neasemănată și regală favoare, îndeplinindu-mi funcția la tribunalul comercial și luptînd pentru Bourboni pe treptele de la Saint-Roch, la 13 vendemiar, cînd am fost rănit de Napoleon; aceste titluri...

— Fac cît cele ale bravilor noștri soldați din vechea armată. Panglica e roșie fiindcă e muiată în sîngele vărsat.

La aceste cuvinte, luate din *Constituționalul* ⁷³, Birotteau nu se putu împiedica să nu-l invite la bal pe Molineux cel mărunțel, care se pierdu în mulțumiri și simți că e cît pe ce să-i ierte disprețul. Bătrînul îl conduse pe noul lui chiriaș pînă în pragul scării, copleșindu-l cu amabilitățile.

Cînd Birotteau ajunse în mijlocul Curții batave împreună cu Cayron, își privi vecinul cu un aer ironic.

— Nu mi-aș fi închipuit că pot exista oameni atît de infirmi! zise el, ținîndu-se să nu spuie *proști*.

— Ah! domnule, zise Cayron, n-are toată lumea talentele dumneavoastră.

Birotteau putuse să se creadă un om superior în prezența domnului Molineux; răspunsul negustorului de umbrele îi plăcu și-l făcu să surîdă; îl salută, deci, cu un gest regal.

— Tot sînt în Hale, își zise Birotteau, ia să fac tîrgul cu alunele.

După ce umblă un ceas în sus și în jos, trimis de negustoresele din Hale în strada Lombarzilor, unde alunele se cereau pentru drajeuri, Birotteau află de la prietenii săi Matifat că *fructele uscate* erau vîndute

cu toptanul numai de o anume cōană Angélique Madou, din strada Perrin-Gasselin; numai în prăvălia ei se găsea adevărata alună mare de Provența și aluna albă autentică din Alpi.

Strada Perrin-Gasselin este una din cărările labirintului pătrat închis de chei, de strada Saint-Denis, de strada La Ferronnerie și strada La Monnaie, labirint care constituie parcă măruntaiele orașului. Aici colcăie o mare mulțime de mărfuri amestecate și de tot felul, puturoase și delicate, scrumbia și muselina, mătasea și mierea, untul și voalul, și mai ales multe mici negustorii de care Parisul n-are habar, așa după cum majoritatea oamenilor n-au habar de ce se petrece în *pancreasul* lor; lipitoarea lor era atunci un anume Bidault, zis Gigonnet, specialist în scontarea polițelor și care locuia în strada Grenetat. Ici, în niște foste grajduri, zac tone de ulei, iar magaziile conțin miriade de ciorapi de bumbac. Colo, e negoțul cu toptanul al alimentelor care se vînd apoi la Hale în detaliu. Coana Madou, altădată negustoreasă de pește, specializată de zece ani în *fructe uscate*, în urma legăturii ei cu fostul proprietar al acestui negoț, lucru despre care se trîncănise mult în Hale, fusese o frumusețe bărbătească și provocatoare; acum, frumusețea i se înecase în grăsime. Locuia la parter, într-o casă gălbuie ruinată, dar pe care o mai țineau cîrligele de fier de la fiecare etaj. Răposatul reușise să se descotorosească de concurenți și să-și transforme negoțul în monopol; moștenitoarea lui, cu toate unele ușoare lipsuri de educație, putea, deci, să-l continue lăsîndu-l să meargă de la sine, învîrtîndu-se prin depozitele ei, care ocupau magazine, grajduri și foste ateliere și unde combătea cu succes insectele. N-avea teighea, nici casă de plată, nici registre, căci nu știa să scrie, nici să citească; dădea cu pumnul ca răspuns la scrisori, pe care le considera niște insulte. Altfel, femeie de treabă, rumenă la față, purtînd basma pe deasupra scufiei, ea cucerea, cu gura ei mare, stima căruțașilor care-i aduceau marfa și cu care, de la rachiașe, trecea la o sticlă

de *vinisor alb*. Greutăți nu putea avea cu producătorii care-i expediau fructele, căci corespondența se făcea în bani lichizi, singurul fel în care aveau relații, iar mătușa Madou se ducea vara să-i vadă. Birotteau o găsi pe această negustoreasă rustică printre saci de alune, de castane și de nuci.

— Bună ziua, scumpă duduie, zise Birotteau cu un aer protector.

— *Scumpă!* zise ea. Da' ce, băiatule, așa de bine mă cunoști și așa de mult ți-am plăcut? Om fi păscut regii împreună?

— Sînt negustor de articole de parfumerie și, pe deasupra, ajutor de primar în circumscripția a doua din Paris; așa încît, ca magistrat și consumator, am dreptul să mi se vorbească pe alt ton.

— Eu una mă mărit cînd vreau, zise bărbătoasa; la primărie nu consum nimic, așa că nu-i obosesc pe ajutorii de primari. Cît despre clientela mea, mă *adorează* și *le* vorbesc cum îmi convine. Dacă nu le place, n-au decît să se ducă aiurea.

— Iată efectele monopolului! murmură Birotteau.

— *Popol!* e finu-meu! te pomenești că o fi făcut una boacăna; pentru el vii dumneata, stimabile magistrat? zise ea îndulcind vocea.

— Nu, am avut onoarea să vă spun că viu în calitate de consumator.

— Și cum te cheamă, drăguță? Nu te-am mai văzut *pe-acilea*.

— Cu tonul ăsta, cred că vindeți alunele ieftin, zise Birotteau, care își spuse numele și își arată îndeltnicirile.

— Ah! ești faimosul Birotteau, cu nevasta a frumoasă. Și cam cîte alune dulci vrei, iubitul?

— Șase mii, pe cîntărite.

— Mai mult nici n-am, zise negustoreasa, vorbind ca un flaut răgușit. Știu că ai ceva de lucru cu măritatul și cu parfumatul fetelor, domnule dragă! Să te ție Dumnezeu, că văd că degeaba nu stai! Auzi cît îi trebuie! O să fii un mușteriu prima-ntii, și-am să

te scriu în inima femeii la care țin cel mai mult pe lume...

— Cine e?

— Păi, scumpa duduie Madou.

— Cît costă alunele?

— Pentru dumneata, coane, douăzeci și cinci de franci suta, dacă iei tot.

— Douăzeci și cinci de franci, zise Birotteau, vine o mie cinci sute de franci! Și-o să-mi trebuiască poate sute de mii pe an!

— Păi, uite și dumneata ce marfă, culeasă pe alesele! zise ea, băgîndu-și brațul roșu într-un sac de alune mari. Și nu-i nici una găunoasă, domnule dragă. Ia gîndește-te că băcanii, cînd le amestecă cu stafide și migdale, cer un franc și douăzeci de bani pe jumate kilo, și un sfert din cîte bagă sînt seci. N-oi fi vrînd să pierd din cost ca să-ți fac plăcere? De drăguț, ești drăguț, da' nici așa! Dacă-ți trebuie așa de multe, ne-nvoim cu douăzeci de franci, că nu șade frumos să lași să plece un ajutor de primar, asta ar purta nenoroc mirilor! Ia pune mîna și pipăie ce mai marfă, și grea! Nu trag nici cincizeci, la jumate kilo! Sînt pline ochi, nici urmă de vierme!

— Bine, trimite-mi vreo șase mii la două mii de franci și pe termen de nouăzeci de zile, în strada Faubourg-du-Temple, la fabrica mea, mîine dis-de-dimineață.

— O să mă grăbesc ca o mireasă. Hai, noroc, domnule primar, și nu fi supărat. Dar mă rog frumos de bunătatea dumitale, zise ea ținîndu-se după Birotteau în curte, fă-mi polițe cu termen de patruzeci de zile, că prea ți-am lăsat ieftin, e păcat să mai pierd și la scont! Că dacă-i pe inima duioasă a lui moș Gigonet... ne sugerează sufletul cum trage păianjenul dintr-o muscă.

— Bine, să fie pe cincizeci de zile. Dar o să cîntărim cîte cincizeci de kilograme, ca să nu se-ntîmple să fie seci. Altfel, nu facem tîrgul.

— Ah! Se pricepe, al dracului, zise coana Madou ; nu-l poți trage pe sfoară. De bună seamă că derbedei ăia din strada Lombarzilor l-au învățat ! Lupoi ăia sînt toți o tagmă cînd e vorba să-i sfișie pe bieții mie-lușei.

Mielușica avea cinci picioare înălțime și trei picioare împrejur ; semăna cu un stîlp gros de piatră îmbrăcat în stambă vîrgată și fără betelie.

Cufundat în planurile lui, parfumierul medita, mergînd de-a lungul străzii Saint-Honoré, la bălăia lui cu uleiul *Macassar* ; se gîdea la etichete, la forma sticlelor, la tăria dopurilor, la culoarea afișelor. Și se mai spune că nu e poezie în comerț ! Newton n-a făcut mai multe calcule pentru celebrul său binom decît Birotteau pentru *esența comagenă*, căci uleiul re-devenise esență ; Birotteau trecea de la o expresie la alta fără să le cunoască bine valoarea. Toate combinațiile i se răsuceau în cap, și el lua această activitate în vid drept talent. Fiind atît de preocupat, trecu de strada Bourdonnais și fu nevoit să se întoarcă, amintindu-și de unchiul său.

Claude-Joseph Pillerault, fost negustor de unelte de cîmp și de gospodărie, cu firma *La Clopotul de aur*, era unul din oamenii dintr-o bucată, demni de admirație : hainele și apucăturile, inteligența și inima, limbajul și gîndirea, toate se îmbinau la el armonios. Ca unică rudă a doamnei Birotteau, Pillerault concentrase asupra ei și asupra Céсарinei toată afecțiunea lui, după ce își pierduse, în cursul carierei sale comerciale, nevasta și fiul, iar apoi un copil adoptiv, fiul bucătăresei sale. Aceste pierderi dureroase îl aruncaseră într-un stoicism creștin, o doctrină frumoasă care-i însuflețea viața și-i colora ultimii ani cu o nuanță caldă și rece în același timp, ca apusurile de soare iarna. Capul său slab și brăzdat, aspru colorat în tonuri de galben-închis și de cenușiu, armonios to-pite laolaltă, semăna mult cu cel pe care pictorii îl fac Timpului, dar era mai aproape de pămînt ; căci

obiceiurile vieții negustorești micșoraseră la el caracterul monumental și rebarbativ exagerat de pictori, de sculptori și de fabricanții de pendule. De statură mijlocie, Pillerault era mai degrabă îndesat decît gras; natura îl croise pentru muncă și viață lungă, lat în spete și cu oase solide. Sensibilitatea lui nu era de suprafață. Nu prea expansiv, dacă te luai după atitudinea lui calmă și după fața lui imobilă, Pillerault avea totuși o sensibilitate interioară, fără fraze, nici emfaze. Ochii lui, cu lumina verde punctată cu negru, erau de o luciditate neclintită. Fruntea, brăzdată de linii drepte și îngălbenită de timp, era strînsă și osoasă, încununată de un păr argintiu, tuns scurt și cam lînos. Gura fină arăta prevederea, nu zgîrcenia. Vioiciunea ochilor vădea o viață cumpătată. În sfîrșit, cîntea, sentimentul datoriei, o modestie adevărată îi constituiau ca o aureolă și dădeau figurii sale relieful unei sănătăți depline. Timp de șaizeci de ani, dusesese viața grea și sobră a unui om care muncește dîrz. Povestea lui semăna cu cea a lui César, afară de noroacele acestuia. Fusesse vînzător pînă la treizeci de ani; își băgase banii agonisiți în prăvălie pe vremea cînd César cumpăra cu ai lui rente; în sfîrșit, trecuse și el prin legea maximală; tîrnăcoapele și obiectele de fier îi fuseseră rechiziționate. Caracterul său înțelept și rezervat, simțul prevederii și chibzuința influențaseră felul lui de a lucra. Majoritatea afacerilor le încheiase pe cuvînt și rareori avusese greutăți. Știind să observe, ca toți oamenii meditativi, el studia oamenii, lăsîndu-i să vorbească; așa se făcea că de multe ori refuza să încheie tîrguri avantajoase, pe care le preluau vecinii săi, iar aceștia regretau mai tîrziu, și-și spuneau că Pillerault știe să-i miroasă pe potlogari. Prefera cîștiguri mici dar sigure decît lovituri îndrăznețe unde trebuie să scoți sume mari. Avea în prăvălie plăci de cămin, grătare, garnituri ieftine de sobă, cazane de fontă sau de fier, tîrnăcoape și tot ce-i trebuie țaranului. Această bransă destul de ingrătă cerea o foarte mare muncă mecanică. Cîștigul nu era în

proporție cu munca, căci rămânea puțin de pe urma acestor mărfuri grele, greu de minuit și de înmagazinat. Multe lăzi bătuse el în cuie, multe le împachetase și le despachetase, multe transporturi luate în primire. Nici o avere n-a fost vreodată mai demn câștigată, nici mai îndreptățită, nici mai demnă de respect ca a sa. Niciodată nu înșelase, nici nu alergase după ciubucuri. În ultimii ani, îl vedeai fumindu-și pipa în pragul prăvăliei, privind la trecători și supraveghind munca vânzătorilor săi. În 1814, când s-a retras, averea lui consta din șaptezeci de mii de franci plasați în rente de stat, care-i aduceau un venit de cinci mii și câteva sute de franci, precum și din patruzeci de mii de franci plătibili în cinci ani fără dobândă, valoarea prăvăliei sale pe care o vînduse unuia din vânzători. Timp de treizeci de ani, făcuse afaceri de o sută de mii de franci anual și câștigase șapte la sută din această sumă, iar jumătate din câștig îi trebuia ca să trăiască. Acesta a fost bilanțul său. Vecinii nu-l invidiau pentru această mediocritate, și îi lăudau înțelepciunea fără s-o înțeleagă. La colțul străzii La Monnaie cu strada Saint-Honoré se află cafeneaua David, unde câțiva bătrîni negustori, ca Pillerault, veneau seara să-și ia cafeaua. Acolo, de câteva ori, adoptarea fiului bucătăresei fusese subiect de glume, dar din cele care se fac cu un om respectat, căci negustorul inspira o stimă respectuoasă fără să umble după ea: a lui proprie îi era de ajuns. De aceea, când Pillerault îl pierdu pe bietul tînăr, mai mult de două sute de persoane urmau dricul și merseu pînă la cimitir. Pillerault avu, în momentul acela, o purtare eroică. Durerile lui, reținută ca cea a tuturor oamenilor cu tărie de caracter, mări simpatia cartierului pentru acest *om de treabă*, expresie care era pronunțată cînd se vorbea de Pillerault, cu un accent care îi extindea înțelesul și îl innobila. Cumpătarea lui Claude Pillerault devenise obișnuință, așa încît el nu se putu împăca cu plăcerile unei vieți inactive, în momentul cînd, părăsind comerțul, intră în acea perioadă de odihnă care-l dă-

rimă pe burghezul parizian ; își continuă felul de viață și-și învioră bătrînețea prin convingerile sale politice care, trebuie s-o spunem, erau de extrema stîngă. Pillerault făcea parte dintre acei muncitori pe care revoluția îi îmburghezise. Singura pată a caracterului său era importanța pe care o dădea acestei cuceriri : ținea la drepturile, la libertatea, la roadele revoluției ; credea că buna stare adusă de ea și tăria ei politică erau compromise de iezuiți, de a căror mare putere secretă vorbeau liberalii, că aceste cuceriri erau amenințate prin ideile pe care *Constituționalul* le atribuia fratelui regelui⁷⁴. Era, de altfel, consecvent cu viața și cu ideile sale ; nu era nimic meschin în politica sa, nu-și înjura adversarii, se ferea de curteni, credea în virtuțile republicane ; și-i închipuia pe Manuel lipsit de orice exces, pe generalul Foy om mare, pe Casimir Périer fără ambiții, pe La Fayette un profet politic, pe Courier om cumsecade⁷⁵. În sfîrșit avea o seamă de nobile himere. Acest mare bătrîn ducea o viață de familie, mergînd la Ragoni și la nepoata sa, la judecătorul Popinot, la Joseph Lebas și la soții Matifat. Pentru el, n-avea nevoie de mai mult de o mie cinci sute de franci pe an. Restul veniturilor îl folosea pentru binefaceri sau pentru cadouri nepoțicăi ; pe prieteni îi trata de patru ori pe an, oferindu-le cite o masă la restaurantul Roland, în strada Întimplării, și ducîndu-i apoi la teatru. Juca rolul acelor burlaci bătrîni prin care femeile măritate își satisfac toate capriciile : o excursie la țară, o seară la operă, călușei. Pillerault era fericit că poate face plăcere altora, se bucura de bucuria lor. După ce-și vînduse prăvălia, nevrînd să plece din cartierul unde se deprinsese să trăiască, închiriasse într-o casă veche, la etajul al patrulea, în strada Bourdonnais, un mic apartament cu trei camere. După cum apucăturile lui Molineaux se citeau în mobila lui ciudată, tot astfel, viața curată și simplă a lui Pillerault era dezvăluită prin aranjamentul apartamentului său, compus dintr-o anticameră, un salon și o cameră de culcare, adevărată chi-

lie de călugăr, doar ceva mai mare. Anticamera, cu pardoseala de piatră roșie lustruită, nu avea decît o fereastră împodobită cu perdele de percal cu borduri roșii și scaune de mahon acoperite cu o stofă roșie țintuită în cuie aurii; pereții erau tapetați cu o hirtie verzuie și ornați cu *Jurămîntul Americanilor*, cu portretul lui Bonaparte ca prim-consul și cu *Bătălia de la Austerlitz*⁷⁰. Salonul, aranjat desigur de tapițer, avea mobile galbene înflorate și covor; o garnitură de cămin de bronz neaurit, un paravan pictat, o consolă cu un vas de flori sub clopot, o masă rotundă cu față de masă plușată pe care se afla un serviciu de lichior. Faptul că toate erau noi în această odaie vădea lămurit concesiia față de ce se cade, făcută de bătrînul negustor, care nu prea avea musafiri. În iatacul lui, simplu ca cel al unui călugăr sau al unui soldat bătrîn, oameni care prețuiesc cel mai mult viața, un crucifix cu agheasmătar, așezat deasupra patului, atrăgea privirile. Această profesiune de credință la un republican stoic era profund mișcătoare. O femeie bătrînă venea să-i facă curățenie, dar respectul lui pentru femeii era atît de mare, încît n-o lăsa să-i văcsuiască încălțămîntea: era abonat la un văcsuitor, care i-o curăța regulat. Costumul lui era simplu și neschimbat. Purta de obicei redingotă și pantaloni de postav albastru, vestă de pinză colorată, cravată albă și pantofi foarte răscroiți; în zilele de sărbătoare își punea un frac cu nasturi de metal. Se scula, prînzea, ieșea, cina, se ducea în vizită și se întorcea acasă la ore foarte exacte, căci regularitatea obiceiurilor aduce sănătate și viață lungă. Nu era niciodată vorba de politică între César, soții Ragon, abatele Loraux și el, căci oamenii din cercul lui se cunoșteau prea bine ca să mai facă prozelitism. Ca și nepotul său, ca și soții Ragon, avea mare încredere în Roguin. Pentru el, un notar din Paris era o ființă venerabilă, o întruchipare a cinstei. În afacerea cu terenurile, Pillerault analizase situația, ceea ce explica îndrăzneala cu care César combătuse presimțirile soției sale.

Parfumierul urcă cele șaptezeci și opt de trepte care duceau la mica ușă cafenie a apartamentului unchiului său, gîndindu-se că bătrînul trebuie să fie foarte verde pentru a le urca mereu fără să se plîngă. Găsi redingota și pantalonii așezați afară pe un cuier; doamna Vaillant peria și ștergea hainele, în timp ce filozoful, îmbrăcat într-un halat de molton cenușiu, lua masa la gura sobei, citind dezbaterele parlamentare în *Constituționalul* sau în *Jurnalul Comerțului*.

— Unchiule, zise César, afacerea s-a încheiat, se fac actele. Dar mai e timp să ne retragem, dacă dumneata ai ceva temeri sau păreri de rău.

— De ce să mă retrag? Afacerea e bună dar va da tîrziu beneficii, ca toate afacerile sigure. Cei cincizeci de mii de franci ai mei sînt la bancă, ieri am încasat ultimii cinci mii de franci din prăvălie. Cît despre soții Ragon, ei pun la bătaie toată averea lor.

— Dar atunci, cu ce trăiesc?

— N-ai nici o grijă, trăiesc ei.

— Unchiule, am înțeles, zise Birotteau foarte mișcat, strîngînd mîinile bătrînului auster.

— Cum se face afacerea? întrebă brusc Pillerault.

— Eu iau trei optimi, dumneata și Ragonii o optime; vă trec debitori pe registrele mele pînă ce se hotărăște chestiunea actelor de autentificat.

— Bine! Măi băiete, da' tu trebuie să fii foarte bogat ca să bagi aici trei sute de mii de franci! Nu riști cam mult în afara negoțului tău; n-o să sufere din cauza asta? În fine, te privește. Dacă ai vreo încurcătură, cum rentele au ajuns la optzeci, aș putea vinde de două mii de franci, din cele consolidate. Dar bagă de seamă, băiete: dacă recurgi la mine, te atingi de averea fiicei tale.

— Unchiule, ce simplu spui dumneata cele mai frumoase lucruri! Mi-ai răscolit inima.

— Mie mi-a răscolit-o mai tare generalul Foy, adineauri! Da, da, încheie afacerea: terenurile nu zboară, o să ne revie la jumătate de preț; chiar de-ar fi să așteptăm șase ani, tot o să avem ceva dobînzi,

închirîindu-le pentru şantiere, aşa că nu putem pierde nimic. Un singur ghinion ar fi, dar e imposibil. N-o să fugă Roguin cu banii noştri..

— De asta tocmai îmi vorbea nevastă-mea astănoapte, ea se teme...

— Auzi vorbă, să fugă Roguin cu banii noştri, zise Pillerault rizind. Şi pentru ce ?

— Ea zice că-i miroase nasul, şi, ca toţi bărbaţii la care nu se uită femeile, moare după...

Zîbind cu neîncredere, Pillerault rupse o hîrtiuţă dintr-un carnet, scrise suma şi semnă.

— Iată pentru bancă un bon de o sută de mii de franci, partea Ragonilor şi a mea. Bieţii oameni au trebuit să-i vîndă haimanalei tale de du Tillet cele cincisprezece acţiuni Wortschin ale lor, ca să completeze suma. Ți se strînge inima cînd vezi oameni de treabă în necaz. Şi oameni aşa de demni, de nobili, floarea vechii burghezii ! Fratele lor, Popinot judecătorul, nu ştie nimic, se ascund de el ca să nu-l stînjenească în milosteniile lui. Oameni care au muncit, ca şi mine, treizeci de anişori...

— Dea Domnul ca *uleiul comagen* să aibă succes ! exclamă Birotteau. Aş fi de două ori fericit. Noroc, unchiule ; vii duminică să iei masa cu noi, vin şi Ragonii, Roguin şi domnul Claparon, căci semnăm cu toţii poimîine ; mîine e vineri şi nu vreau să închei afac...

— Ai căzut în asemenea superstiţii ?

— Unchiule, nu voi crede niciodată că ziua în care fiul Domnului a fost ucis de oameni este o zi norocoasă. Şi de 21 ianuarie⁷⁷ se întrerup afacerile.

— Pe duminică, zise brusc Pillerault.

— Dacă n-ar avea opinii politice, îşi spuse Birotteau, coborînd pe scară, unchiu-meu n-ar avea pereche pe lume. De ce s-o fi ţinînd de politică ? ar fi aşa de liniştit dacă nu s-ar gîndi la asta. Încăpătînarea lui dovedeşte că nu există om perfect. — S-a şi făcut ceasul trei, zise César întorcîndu-se acasă.

— Domnule, ați luat valorile astea ? îl întrebă Célestin arătându-i polițele negustorului de umbrele.

— Da, cu șase la sută, fără comision. — Nevastă, pregătește-mi hainele, mă duc la domnul Vauquelin, știi de ce. Nu uita cravata albă.

Birotteau dădu câteva ordine vânzătorilor săi ; nu-l văzu pe Popinot, ghici că viitorul său asociat se îmbracă, și se urcă repede în camera lui, unde găsi *Sfînta Fecioară* din Dresda, superb înrămată, așa cum comandase el.

— Ei, nu-i drăguță ? spuse el fiicei sale.

— Tată, spune că-i frumoasă ; altfel rîde lumea de tine.

— Ia te uită cum ceartă fata pe tată-său !... Ei bine, dacă-i după gustul meu, îmi place mai mult *Hero și Leandru*. *Sfînta Fecioară* e un subiect religios care merge într-o capelă ; dar *Hero și Leandru*, ah ! am să-l cumpăr, căci flaconul de ulei mi-a dat idei...

— Tată, nu te înțeleg.

— Virginie, o birjă ! strigă César cu voce răsunătoare după ce se bărbieri și cînd timidul Popinot apărură, ferindu-se să șchioapete din cauza Césarinei.

Indrăgostitul nu băgase încă de seamă că infirmitatea lui nu mai exista pentru iubita lui. Dovadă încîntătoare de dragoste pe care numai cei năpăstuiți de soartă cu vreun defect corporal o pot cunoaște.

— Domnule, zise el, piesa poate să funcționeze chiar de mîine.

— Da' ce ai, Popinot ? întrebă César, văzîndu-l roșind pe Anselme.

— Sînt bucuros, domnule, că am găsit o prăvălic, cu odaie în dos, bucătărie și camere deasupra, la prețul de o mie două sute de franci pe an, în strada Cinci-Diamante.

— Trebuie să obținem un contract pe optsprezece ani, zise Birotteau. Dar haidem la domnul Vauquelin, vorbim noi pe drum.

César și Popinot se urcară în birjă în fața vânzătorilor uimiți de aceste găтели exorbitante și de trăsura neobișnuită ; ei habar n-aveau de marile planuri ale stăpînului *Reginei Trandafirilor*.

— Vom afla acum adevărul asupra alunelor, zise parfumerul.

— Asupra alunelor ? întrebă Popinot.

— Acuma cunoști secretul, Popinot, zise parfumerul, am scăpat cuvîntul *alună*, aici e taina. Uleiul de alune este singurul care are acțiune asupra părului, la asta nu s-a gîndit nici o casă de parfumerie. Văzînd gravura *Hero și Leandro*, mi-am spus : „Dacă cei vechi întrebuițau atîta ulei pentru părul lor, înseamnă că știau ei ceva“ ; căci cei vechi sînt cei vechi ! Cu toate pretențiile moderne, eu sînt de părerea lui Boileau asupra anticilor⁷⁸. De-aici am plecat ca să ajung la uleiul de alune, datorită tînărului Bianchon, student în medicină, ruda ta ; el mi-a spus că, la facultate, colegii lui întrebuițează uleiul de alune pentru a activa creșterea mustăților și favoriților lor. Nu ne mai lipsește decît aprobarea ilustrului domn Vauquelin. Dacă ne luminează el, publicul nu va fi înșelat. Adineauri, eram în Hale, la o negustorieasă de alune, ca să cumpăr materia primă ; peste un moment, voi fi la unul din cei mai mari savanți ai Franței ca să cunosc străfundul chestiunii. Proverbele au dreptate, extremele se ating. Vezi, băiete, comerțul este un intermediar între produsele vegetale și știință. Angélique Madou recoltează, domnul Vauquelin extrage, și noi vindem esența. Alunele valorează douăzeci și cinci de bani jumătatea de kilogram, domnul Vauquelin le va însuti valoarea, iar noi vom servi poate omenirea, căci, dacă vanitatea provoacă mari frămîntări omului, atunci un cosmetic bun e o binefacere.

Admirația religioasă cu care Popinot îl asculta pe tatăl Césarinei stimulează elocința lui Birotteau, care-și permise frazele cele mai aiuristice pe care le poate inventa un burghez.

Intrînd în strada unde locuia Vauquelin, el spuse :
— Să fii respectuos, Anselme, căci vom pătrunde în sanctuarul științei. Să pui *Sfînta Fecioară* la vedere, dar discret, pe un scaun, în sufragerie. Numai de nu m-aș încurca în ce am de spus ! exclamă Birotteau cu naivitate. Omul ăsta îmi face o impresie chimică, Popinot, vocea lui îmi aprinde măruntaiele și-mi provoacă chiar ceva crampe. Este binefăcătorul meu, și peste cîteva clipe, Anselme, va fi al tău.

Aceste cuvinte îl înghețară pe Popinot, care-și mișcă picioarele ca și cînd ar fi mers pe ouă și privi îngrijorat zidurile. Domnul Vauquelin era în cabinetul său cînd Birotteau îi fu anunțat. Academicianul știa că parfumierul e ajutor de primar și foarte bine văzut, și îl primi.

— Va să zică nu mă uiți în mărirea dumitale ? zise savantul ; dar, de la chimist la parfumier, nu-i decît un pas.

— Vai ! domnule, de la geniul dumneavoastră la simplitatea unui biet om ca mine e o imensitate. Dumneavoastră vă datorez ceea ce numiți mărirea mea, și lucrul ăsta n-am să-l uit nici pe lumea asta, nici pe cealaltă.

— Oh ! Pe cealaltă se zice că vom fi toți egali, regi și cîrpaci laolaltă.

— Adică regii și cîrpacii care se vor fi purtat creștinește, observă Birotteau.

— E fiul dumitale ? întrebă Vauquelin privindu-l pe tînărul Popinot, care era năucit că nu vede nimic extraordinar în cabinetul unde credea că va găsi lucruri monstruoase, mașini uriașe, metale zburătoare, substanțe însuflețite.

— Nu, domnule, e un tînăr la care țin și care vine să implore marea dumneavoastră bunătate, egală cu talentul pe care-l aveți ; nu e ea nemărginită ? zise el pe un ton distins. Venim să vă consultăm a doua oară, după șaisprezece ani, asupra unei chestiuni importante, în care sînt ignorant ca un parfumier.

— De ce e vorba ?

— Știu că vă consacrați veghile părului și analizei lui ! În vreme ce vă gîndeați la păr pentru glorie, eu mă gîndeam la el pentru negoț.

— Dragă domnule Birotteau, ce doriți de la mine ? analiza părului ?

Și luă o hîrtiuță.

— Voi prezenta la Academia de științe un memoriu asupra acestui subiect. Părul e format dintr-o cantitate destul de mare de mucus, dintr-o cantitate mică de ulei alb, din mult ulei negru-verzui, din fier, din cîțiva atomi de oxid, din mangan, din fosfat de calciu, dintr-o cantitate foarte mică de carbonat de calciu, din siliciu și din mult sulf. Proporțiile diferite ale acestor materii dau culorile diferite ale părului. Astfel, părul roșu conține mult mai mult ulei negru-verzui.

César și Popinot căscau niște ochi caraghios de mari.

— Noi lucruri ! exclamă Birotteau. Cum așa ? Intr-un fir de păr se găsesc metale și uleiuri ? Dacă nu mi-ați spune asta dumneavoastră, un om pe care-l venerez, n-aș putea crede. Extraordinar !... Dumnezeu e mare, domnule Vauquelin.

— Firul de păr este produs de un organ folicular, reuă chimistul, un fel de buzunar deschis la cele două extremități ale sale : printr-una e legat de nervi și de vasele sanguine, iar prin cealaltă iese firul de păr. După unii dintre savanții noștri confrăți, și printre ei e și domnul de Blainville, firul de păr ar fi o parte moartă expulzată din acest buzunar sau criptă, care-i plin de o materie cărnoasă.

— Cum s-ar zice, un fel de bețe de sudoare, exclamă Popinot, căruia parfumierul îi dădu una cu piciorul în călcîi.

Vauquelin zîmbi de imaginea lui Popinot.

— E deștept, nu ? zise atunci César privindu-l pe Popinot. Dar dacă părul e născut mort, atunci, domnule, e imposibil să-l facem să trăiască, sîntem pier-

duți ! prospectul devine absurd ; nu știți ce curios e publicul, nu poți să vii și să-i spui...

— Că are gunoi pe cap, zise Popinot, ca să-l mai facă să rîdă pe Vauquelin.

— Niște catacombe aeriene, îi răspunse chimistul, continuînd gluma.

— Și eu care-am cumpărat alunele ! exclamă Birotteau, sensibil la pierderea comercială. Dar atunci de ce vînd unii...

— Liniștește-te, zise Vauquelin zîmbind ; văd că e vorba de un secret pentru a împiedica părul să cadă sau să albească. Să vă spun părerea mea în chestiune, după toate cercetările pe care le-am făcut.

Aici, Popinot ciuli urechile ca un iepure speriat.

— Decolorarea acestei substanțe moarte sau vii este produsă, după mine, de întreruperea secreției materiilor colorante, ceea ce ar explica de ce, în țările cu climă rece, părul animalelor cu blană frumoasă pălește și albește în timpul iernii.

— Auzi, Popinot ?

— Este evident, reluă Vauquelin, că alterarea părului se datorește schimbărilor care au loc în temperatura ambiantă...

— Ambiantă. Popinot... ține minte, ține minte ! strigă César.

— Da, zise Vauquelin, frigului și căldurii alternative, sau unor fenomene interioare care produc același efect. Astfel, e probabil că migrenele și afecțiunile cefalalgice absorb, risipesc sau deplasează fluidele generatoare. Interiorul îi privește pe medici. Iar pentru exterior, să poftească cosmeticele dumneavoastră.

— Vai, domnule, zise Birotteau, îmi redați viața. Eu m-am gîndit să vînd ulei de alune, gîndindu-mă că cei vechi întrebuițau ulei pentru părul lor, căci cei vechi sînt cei vechi, în asta sînt de părerea lui Boileau. Pentru ce se ungeau atleții ?

— Uleiul de măsline e tot atît de bun ca și uleiul de alune, zise Vauquelin, care nu-l asculta pe Birot-

teau. Orice ulei e bun pentru a feri bulbul de influența dăunătoare substanțelor pe care le elaborează, am zice le dizolvă, dacă ar fi vorba de chimie. Dar poate că ai dreptate: uleiul de alune conține, mi-a spus Dupuytren⁷⁹, un stimulent. Voi încerca să aflu diferențele care există între toate felurile de ulei: de jir, de rapiță, de măslina, de nuci *et caetera*.

— Va să zică nu m-am înșelat, zise triumfător Birotteau, m-am întâlnit în gând cu un om mare. Am dat gata *Macassarul*! *Macassarul* este, domnule, un cosmetic distribuit, adică vândut, și vândut scump, pentru a face să crească părul.

— Dragă domnule Birotteau, zise Vauquelin, din *Macassar* n-au fost aduse în Europa nici două drame de ulei. Uleiul *Macassar* n-are nici cea mai mică acțiune asupra părului; dar malaezii îl cumpără pe preț foarte mare crezând că conservă părul, fără a ști că tot atât de bun e și uleiul de balenă. Nici o putere, nici chimică, nici divină...

— Oh! divină... nu spuneți asta, domnule Vauquelin.

— Dar, dragă domnule, prima lege urmată de Dumnezeu este de a fi consecvent cu el însuși: fără unitate, nu e putere...

— Ah! dacă puneți așa chestiunea...

— Nici o putere, așadar, nu poate face să le crească părul chelilor, așa după cum nu poate fi vopsit niciodată fără pericol părul roșu sau alb; dar, preconizând întrebuințarea uleiului, nu vei comite nici o greșală, nu vei spune nici o minciună, s-ar putea ca cei care îl vor folosi să-și conserve părul.

— Credeți că Academia regală de științe ar aproba?...

— Oh! aici nu e vorba de nici o descoperire, zise Vauquelin. De altfel, șarlatanii au abuzat așa de mult de numele academiei, încât nu ți-ar servi la mare lucru. Conștiința mea refuză să considere uleiul de alune ca o minune.

— Care ar fi cel mai bun mod de a-l extrage : prin fierbere sau prin presare ? întrebă Birotteau.

— Prin presarea între două plăci calde, uleiul va fi mai abundent ; dar cel obținut prin presarea între două plăci reci va fi de calitate mai bună. Trebuie aplicat, zise Vauquelin cu bunăvoință, chiar pe piele, nu pe păr ; altfel, n-are nici un efect.

— Ține bine minte asta, Popinot, zise Birotteau cu un entuziasm care-i aprindea fața. — Aveți în fața dumneavoastră, domnule, un tânăr care va socoti ziua de azi printre cele mai frumoase ale vieții sale. Vă cunoștea și vă venera înainte de a vă fi văzut. Ah ! e deseori vorba de dumneavoastră la mine acasă, căci numele care se află veșnic în inimă vine des pe buze. Soția mea, fiica mea și cu mine înălțăm în fiecare zi rugăciuni pentru dumneavoastră, așa cum se cade pentru un binefăcător.

— E prea mult pentru prea puțin, zise Vauquelin, stîmjenit de recunoștința flecară a parfumierului.

— Ne, ne, ne ! făcu Birotteau, nu ne puteți împiedica să vă iubim, căci de primit, nu vreți să primiți nimic de la mine. Sînteți ca soarele, răspîndiți lumina, și cei pe care-i luminați nu vă pot da nimic în schimb.

Savantul zîmbi și se ridică, iar parfumierul și Popinot se ridicară de asemenea.

— Uită-te, Anselme, uită-te bine la acest cabinet. Ii dați voie, domnule ? Căci poate n-o să mai vie pe-aici, timpul dumneavoastră fiind atît de prețios.

— Ei, dar afacerile cum merg ? îl întrebă Vauquelin pe Birotteau ; fiindcă, la urma urmei, amîndoi aparținem negoțului...

— Destul de bine, domnule, zise Birotteau retrăgîndu-se spre sufragerie, unde Vauquelin îl urmă. Dar trebuiesc sume mari pentru a lansa acest ulei sub numele de *esență comagenă*...

— *Esență și comagenă* sînt două cuvinte care nu merg împreună. Botează cosmeticul *uleiul lui Birotteau*. Iar dacă nu vrei să-ți pui numele în evidență,

ia alt nume... Ei, dar iacă! *Sfînta Fecioară* din Dresda... Ah! domnule Birotteau, văd că vrei să ne certăm.

— Domnule Vauquelin, zise parfumierul apucînd mîinile chimistului, această piesă rară nu are preț decît prin persistența cu care am căutat-o; a trebuit să scotocim Germania întreagă ca s-o găsim, pe hîrtie chinezească și în prima formă: știam că o doriți, că ocupațiile dumneavoastră nu vă permit să v-o procurați, așa că m-am făcut voiajorul dumneavoastră. Fiți bun și primiți nu o biată gravură, ci atenția, grija, căutările și demersurile care dovedesc un devotament absolut. Aș fi vrut să doriți niscaiva substanțe de căutat în iundul prăpăstiilor, și eu să vin să vă spun: „Iată-le!“ Nu mă refuzați. Cum să vă gîndiți altfel la noi? Lăsați-ne să fim sub ochii dumneavoastră, eu, nevastă-mea, fiica mea și gine-rele pe care-l voi avea. O să vă spuneți, privind *Sfînta Fecioară*: „Există oameni de ispravă care se gîndesc la mine“.

— Primesc, zise Vauquelin.

Popinot și Birotteau își șterseră ochii, atît de miș-cați fură de accentul de bunătate cu care academi-cianul rosti acest cuvînt.

— Ați vrea să mergeți și mai departe cu bună-tatea? zise parfumierul.

— În ce fel?

— Adun cîțiva prieteni...

Se săltă pe călcîie, luînd totuși un aer umil.

— ...atît pentru a cinsti eliberarea teritoriului, cît și pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare.

— Ah! zise Vauquelin mirat.

— Poate că am meritat această neasemănată și regală favoare, îndeplinindu-mi funcția la tribunalul comercial și luptînd pentru Bourboni pe treptele de la Saint-Roch, la 13 vendemiar, cînd am fost rănit de Napoleon... Soția mea dă un bal, duminică, peste douăzeci de zile; veniți și dumneavoastră, domnule.

Făceți-ne cinstea să luați masa cu noi în ziua aceea. Pentru mine, asta ar însemna să fiu decorat a doua oară. Am să vă scriu cu mult înainte.

— Bine, fie, zise Vauquelin.

— Imi crește inima de bucurie, exclamă parfumiерul cînd se aflară în stradă. O să vie în casa mea. Tare mi-e teamă c-am uitat ce a spus despre păr; tu ții minte, Popinot?

— Da, domnule, și peste douăzeci de ani o să-mi amintesc.

— Ce om mare! ce privire și ce pătrundere! zise Birotteau. Ah! nu-i trebuie mult timp; dintr-o dată ne-a ghicit gîndurile și ne-a dat mijloacele de a nimici uleiul din Macassar. Așa, va să zică, nimic nu poate face să crească părul, ești un mincinos, Macassarule! Popinot, am pus mîna pe-o avere. Așadar, mîine, la șapte dimineața, sîntem la fabrică, primim alunele și facem ulei. Căci, oricît spune el că orice ulei e bun, sîntem pierduți dacă ar ști asta publicul. Dacă uleiul nostru n-ar conține ceva alune și parfum, sub ce pretext am putea vinde patru dramuri cu trei sau patru franci?

— Veți fi decorat, domnule, zise Popinot. Ce glorie pentru...

— Pentru comerț, nu-i așa, băiete?

Aerul triumfător al lui César Birotteau, sigur cum era de avere, fu observat de vînzătorii săi, care-și făcură semne între ei, căci drumul cu birja și ținuta casierului și a patronului le aprinsese închipuirea. Satisfacția reciprocă a lui César și Anselme, trădată prin privirile pe care și le aruncau diplomatic, expresia plină de speranță cu care Popinot se uită de două ori la Céсарine anunțau un eveniment grav și confirmau ipotezele vînzătorilor. În viața lor ocupată și aproape mănăstirească, cele mai mici întîmplări căpătau importanța pe care o dă un întemnițat celor ce se petrec în temnița sa. Atitudinea doamnei César, care răspundea privirilor olimpiene ale soțului ei prin aere de îndoială, vestea o nouă întreprindere,

căci, altfel, doamna César, pe care o bucurau succesele vânzării în detaliu, ar fi fost mulțumită. În ziua aceea, în mod neobișnuit, încasările se urcau la șase mii de franci: clienții achitaseră cîteva conturi întîrziate.

Sufrageria și bucătăria, care primea lumina de la o curtică și era despărțită de sufragerie printr-un coridor în care dădea scara amenajată într-un colț al odăii din dosul magazinului, se aflau la antresol, unde era altădată apartamentul lui César și al Constancei; așa încît sufrageria, unde se scursese luna lor de miere, avea aerul unui salonaș. În timpul mesei, Raguet, băiatul de încredere, stătea numai el în magazin; dar, la desert, vânzătorii coborau în magazin și-i lăsau pe César, pe nevastă-sa și pe fiică-sa să-și termine masa la gura sobei. Acest obicei venea de la Ragoni, la care vechile uzanțe ale comerțului erau în vigoare, menținînd între ei și vânzători enorma distanță care exista odinioară între *meșteri* și *ucenici*. Céсарine sau Constance pregăteau atunci cafeaua parfumierului și el o sorbea stînd într-un fotoliu la gura sobei. În ceasul acesta, César își punea la curent nevasta cu micile evenimente ale zilei, îi povestea ce văzuse prin Paris, ce se petrecea în mahalaua Temple și ce greutăți avea la fabrică.

— Nevastă, zise el după ce vânzătorii coborîră, iată desigur una din cele mai importante zile din viața noastră. Am cumpărat alunele, presa hidraulică e mîine gata să funcționeze, afacerea cu terenurile s-a încheiat. Uite, pune bine bonul ăsta de bancă, zise el dîndu-i mandatul lui Pillerault. Renovarea apartamentului s-a hotărît, apartamentul nostru se mărește. Doamne! am văzut, la Curtea batavă, un om tare ciudat!

Și îl descrise pe domnul Molineux.

— Văd, îi răspunse nevastă-sa, întrerupîndu-l în mijlocul unei tirade, că te-ai îndatorat cu două sute de mii de franci!

— Adevărat, nevastă, zise parfumierul cu o falsă umilință. Cum, Doamne-Dumnezeule, o să ne plătim de datorii, de vreme ce nu fac nici un ban terenurile din jurul Madeleinei, sortite să devie odată cel mai frumos cartier al Parisului.

— Odată, César.

— Vai! spuse el, continuînd gluma, cele trei optimi ale mele nu-mi vor aduce un milion decît peste șase ani. Și cu ce să plătim două sute de mii de franci? reluă César, cu un gest înspăimîntat. Ei bine, le vom plăti totuși cu asta, zise el scoțînd din buzunar o alună luată de la coana Madou și păstrată cu grijă.

Arătă aluna, ținută între două degete, Césarinei și Constancei. Nevastă-sa nu zise nimic, dar Césarine, intrigată, îi spuse tatălui ei, în timp ce-i servea cafeaua :

— Nu zău, tată, glumești?

Parfumierul, ca și vînzătorii săi, surprinsese în timpul mesei privirile aruncate de către Popinot Césarinei; voi să-și lămurească bănuielile.

— Ei bine, fetiço, aluna asta e pricina unei revoluții în casă. Chiar de astă-seară, cineva va lipsi de sub acoperișul nostru.

Césarine îl privi pe tată-său, avînd aerul de a spune : „Și ce-mi pasă mie!”

— Pleacă Popinot.

Deși César era un slab observator și pregătise ultima frază atît pentru a întinde o cursă fiicei sale, cît și pentru a ajunge să vorbească despre creația casei *A. Popinot și compania*, dragostea părintească îl făcu să ghicească sentimentele confuze care aprinseră trandafiri roșii pe obrajii și pe fruntea fiicei sale și o făcu să plece ochii. César crezu atunci că Césarine și Popinot erau înțeleși să se ia. Nici vorbă de așa ceva : cei doi copii se înțelegeau, ca toți îndrăgostiții timizi, fără să-și fi spus un cuvînt.

Unii moraliști cred că dragostea este pasiunea cea mai involuntară, cea mai dezinteresată, cea mai

puțin calculată din toate, afară doar de dragostea maternă. Această părere e o eroare grosolană. Chiar dacă majoritatea oamenilor nu cunosc motivele care-i fac să iubească, nu-i mai puțin adevărat că orice simpatie fizică sau morală e bazată pe calcule făcute de inteligență, de sentiment sau de instinct. Dragostea este o pasiune adânc egoistă. Iar cine spune egoism spune calcul profund. Astfel, pentru un spirit pe care-l impresionează numai rezultatele, poate părea neverosimil sau ciudat, la prima vedere, ca o iată frumoasă ca Césarine să fie îndrăgostită de un biet băiat șchiop și cu părul roșu. Totuși, acest fenomen e în armonie cu aritmetica sentimentelor burgheze. Explicându-l, vom lămuri acele căsătorii care produc întotdeauna mirare, fiind încheiate între femei înalte și frumoase și bărbați mărunți, sau între creaturi urâte și pipernicite și băieți frumoși. Orice om avînd un defect oarecare de conformație, picioare strîmbe, șchiopătare, cocoase diverse, urîtenie excesivă, pete roșii pe obraz, infirmitatea lui Roguin și alte monstruoziități independente de voința fondatorilor, n-are decît două lucruri de făcut : sau să ajungă temut, sau să fie de o bunătate fără seamăn ; nu-i e îngăduit să înoate între două ape ca cea mai mare parte a oamenilor. În primul caz, intervin talentul, geniul sau forța : un om nu inspiră teroare decît numai prin puterea răului, respect numai prin geniu, teamă numai prin multă inteligență. În cazul al doilea, inspiră adorație, supunîndu-se admirabil tiraniei feminine și știind să iubească mai bine decît oamenii cu conformație fără cusur. Anselme, crescut de oameni virtuoși, de către soții Ragon, modele ale celei mai onorabile burghezii, și de către unchiul său, judecătorul Popinot, ajunsese, datorită candoarei și sentimentelor sale religioase, să răscumpere ușorul său defect corporal prin perfecțiunea caracterului. Impresionați de acest aspect care face atît de atrăgătoare tinerețea, Constance și César îl lăudaseră de multe ori pe Anselme în fața Césarinei. Deși meschini într-o

privință, acești doi prăvăliași aveau sufletul mare și înțelegeau bine tot ce ține de inimă. Elogiile găsiră ecou la o fată care, cu toată nevinovăția ei, desluși în ochii atît de curați ai lui Anselme un sentiment puternic, întotdeauna măgulitor, oricare ar fi vîrsta, rangul și înfățișarea îndrăgostitului. Tînărul Popinot avea mai multe motive decît un bărbat frumos să iubească o femeie. Dacă femeia ar fi frumoasă, el ar iubi-o nebunește pînă la capătul vieții, dragostea l-ar face ambițios, ar munci pe capete ca să-și facă nevasta fericită, ar lăsa-o pe ea stăpînă în casă, ar căuta singur să se supună. Așa gîndea Césarine fără să-și dea seama și poate nu atît de fățiș; ea întrevădea din înălțimi recolte iubirii și judeca prin comparație: avea în fața ochilor fericirea mamei sale și nu dorea altfel de viață; instinctul îi arăta în Anselme un alt César, perfecționat prin educație, ca și ea. El vedea pe Popinot primar al vreunei circumscripții și se visa umblînd cu cheta într-o zi în parohia ei, ca mamă-sa la Saint-Roch. Ajunsese să nu mai bage de seamă la Popinot diferența dintre piciorul stîng și piciorul drept; ar fi fost în stare să spună: „Dar chiar șchioapătă?!” Iubea ochii lui limpezi și-i plăcuse să constate efectul pe care-l producea privirea ei asupra acestor ochi care străluceau îndată de un foc rușinat și se plecau cu melancolie. Alexandre Crottat, stagiarul prim al lui Roguin, înzestrat cu o experiență precoce datorită deprinderii cu afacerile, avea un aer pe jumătate cinic și pe jumătate mios, care o revolta pe Césarine, așa cum o revoltau și banalitățile pe care le spunea Crottat cînd stătea cu el de vorbă. Tăcerea lui Popinot vădea un spirit blînd; îi plăcea să-l vadă zîmbind cu oarecare melancolie cînd auzea vulgarități fără însemnătate; negliobiile care-l făceau să zîmbească îi trezeau și ei un fel de repulsie, așa că zîmbeau sau se întristau laolaltă. Această superioritate nu-l împiedica pe Anselme să muncească cu rîvnă și ardoarea lui neobosită îi plăcea Césarinei;

ea ghicea că, deși ceilalți vânzători spuneau : „Césarine se va mărita cu stagiarul prim al domnului Roguin“, Anselme cel sărac, șchiop și cu părul roșu nu pierdea speranța de a-i obține mîna. O mare speranță dovedește o mare dragoste.

— Unde pleacă ? întrebă Césarine pe tatăl ei, încercînd să ia un aer indiferent.

— Se instalează în strada Cinci-Diamante ! și, despre mine, cum o vrea Dumnezeu, zise Birotteau, ale cărui vorbe nu fură înțelese nici de soția, nici de fiica lui.

Cînd Birotteau întîlnea o dificultate morală, făcea ca insectele în fața unui obstacol : o lua la stînga sau la dreapta ; schimbă, așadar, vorba, zicîndu-și că va vorbi el cu nevastă-sa despre Césarine.

— I-am spus unchiului temerile și părerile tale despre Roguin, și el a rîs, îi spuse Constancei.

— Să nu dezvălui niciodată ce ne spunem între noi, exclamă Constance. Bietul Roguin e poate cel mai cîstît om din lume, are cincizeci și opt de ani și nu se mai gîndește desigur...

Se opri brusc vîzînd-o pe Césarine atentă și i-o arătă cu o privire lui César.

— Va să zică am făcut bine c-am încheiat, zise Birotteau.

— Tu ești doar stăpînul, răspuse ea.

César o luă de mîini pe soția lui și o sărută pe frunte. Răspunsese așa cum răspundea întotdeauna cînd își dădea consimțămîntul tacit la proiectele soțului ei.

— Haidem, exclamă parfumierul coborînd în magazin și adresîndu-se vânzătorilor săi, închidem la ora zece. Domnilor, vă cer să puneți umărul ! Trebuie să transportăm în noaptea asta toate mobilele de la etajul întîi la al doilea. Trebuie, cum se zice, să facem pe dracu în patru ca mîine dimineată arhitectul meu să poată lucra în voie. — Popinot a ieșit fără învoire, zise César nevăzîndu-l. Ei, dar uitasem, nu mai doarme aici. — S-a dus, gîndi el, sau să puie

pe hîrtie ideile domnului Vauquelin, sau să închirieze un magazin.

— Noi cunoaştem cauza acestei mutări, zise Célestin vorbind în numele celorlalţi vînzători şi al lui Raguet, grupaţi în spatele lui. Ne veţi îngădui să vă felicităm pentru o cinste care se răsfrînge asupra întregii prăvălii?... Popinot ne-a spus că dumnea-voastră...

— Ei, băieţi, ce vreţi! am fost decorat. Aşa că, nu numai din cauza eliberării teritoriului, dar şi pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare, strîngem ceva prieteni. Poate că am meritat această neasemănată şi regală favoare, îndeplinindu-mi funcţia la tribunalul comercial şi luptînd pentru cauza regală pe care am apărat-o... la vîrsta voastră, pe treptele de la Saint-Roch, la 13 vendemiar; şi, ce să spun, Napoleon, zis împăratul, m-a rănit! Ba încă am fost rănit în pulpă, şi doamna Ragon m-a pansat. Cînd ai curaj, eşti răsplătit! Iată, copii, cum o nenorocire slujeşte totdeauna la ceva.

— N-o să se mai bată lumea pe străzi, zise Célestin.

— Să sperăm, zise César, care prinse ocazia pentru a face vînzătorilor săi o morală încheiată printr-o invitaţie.

Perspectiva unui bal îi însufleşi pe cei trei vînzători, pe Raguet şi pe Virginie, iar ardoarea la treabă îi făcu nişte adevăraţi echilibrişti. Toţi umblau încolo şi încioace pe scară, cărînd diverse obiecte, fără să spargă sau să răstoarne ceva. La două dimineaţa, mutarea era gata. César şi soţia lui se culcară la etajul al doilea. Camera lui Popinot deveni cea a lui Célestin şi a vînzătorului secund. La etajul al treilea fu pus provizoriu restul mobilei.

Pradă acelei minunate înflăcărări pe care o produce fluidul nervos şi care transformă diafragma în jeratic la oamenii ambiţioşi sau îndrăgostiţi, frămîn-

tați de planuri mari, Popinot cel blind și liniștit tropăise ca un cal de rasă înaintea cursei, în magazin, la sfârșitul mesei.

— Da' ce ai ? îl întreabă Célestin.

— Ce zi ! dragă, mă instalez, îi spuse la ureche, iar domnul César e decorat.

— Ce fericit ești, te ajută patronul, exclamă Célestin.

Popinot nu răspunse ; dispăru, ca împins de un vînt năprasnic, vîntul succesului !

— E fericit ! spuse vecinului său care verifica etichetele un vînzător ocupat cu sortarea mănușilor ; patronul a băgat de seamă că Popinot face ochi dulci domnișoarei Césarine și, cum e foarte șmecher, a vrut să scape de Anselme fiindcă e greu de refuzat, din cauza rudelor. Célestin ia șmecheria asta drept mărinimic.

Anselme Popinot cobora strada Saint-Honoré și alerga pe strada Doi-Galbeni ca să puie mîna pe un tînăr pe care pătrunderea lui comercială i-l arăta ca principal instrument al succesului. Judecătorul Popinot făcuse un serviciu celui mai abil voiajor comercial din Paris, celui care, din cauza ușurinței cu care vorbea și a activității sale, a fost poreclit mai tîrziu *ilustrul*. Specializat în pălării și în *articolul parizian*, acest rege al voiajorilor se numea încă pur și simplu Gaudissart. La douăzeci și doi de ani era deja cunoscut prin puterea magnetismului său comercial. Pe atunci încă, așa cum era, subțirel, cu ochi rîzători, cu fața expresivă, cu o memorie neobosită, priceput să ghicească dintr-o privire gusturile fiecăruia, merita să fie ceea ce a fost mai apoi, regele voiajorilor comerciali, *francezul* prin excelență. Cîteva zile înainte, Popinot îl întîlnise pe Gaudissart, care spunea că-i pe punctul de a pleca. Sperînd să-l mai găsească încă la Paris, îndrăgostitul se repezi pe strada Doi-Galbeni, unde află că voiajorul își reținuse locul la diligență. Ca să-și ia adio de la scumpa lui capitală, Gaudissart se duse să vadă

o piesă nouă la teatrul Vaudeville : Popinot hotărî să-l aștepte. A încredința plasarea uleiului de alune acestui prețios animator al invențiilor negustorești, pe care-l răsfățau încă de-atunci firmele cele mai bogate, nu însemna oare a avea o poliță din partea norocului ? Popinot se putea bizui pe Gaudissart. Voiajorul comercial, el, care știa să ametească pe oamenii cei mai rebeli, pe negustorașii din provincie, se lăsase ametit și intrase în prima conspirație urzită împotriva Bourbonilor după *Suta de zile*. Așa încît Gaudissart, care nu se simțea bine decît în aer liber, nimeri în închisoare sub povara unei acuzații capitale. Judecătorul Popinot, însărcinat cu instrucția, îl scosese din cauză pe Gaudissart, înțelegînd că numai din prostie și imprudență fusese compromis în această afacere. Dacă ar fi avut de-a face cu un judecător doritor să placă regimului sau cu opinii regaliste exaltate, bietul voiajor nimerea de-a dreptul pe eșafod. Gaudissart, convins că datorește viața judecătorului de instrucție, ~~era~~ era desperat la culme că nu putea să-i poarte salvatorului său decît o recunoștință sterilă. Necuvenindu-se să-i mulțumească unui judecător că judecase bine, el se dusesse la soții Ragon pentru a se declara omul familiei Popinot. Așteptîndu-l, Popinot se duse bineînțeles să-și mai vadă prăvălia din strada Cinci-Diamante și să ceară adresa proprietarului, ca să încheie contractul. Hoinărind prin labirintul obscur al Halei celei mari și gîndindu-se la mijloacele de a organiza un succes rapid, Popinot puse mîna, în strada Aubry-Măcelarul, pe o ocazie unică, un semn bun, cu care voia să-l bucure a doua zi pe César. Către miezul nopții, cum stătea de strajă la ușa hotelului de la capătul străzii Doi-Galbeni, Popinot auzi în depărtare, spre strada Grenelle, un cuplet final cîntat de Gaudissart, cu acompaniament de baston hîrșit pe pietre.

— Domnule, zise Anselme, arătîndu-se deodată din ușă, două cuvinte ! ?

— Unsprezece, dacă ții, zise voiajorul comercial ridicînd bastonul lui plumbuit asupra agresorului.

— Sînt Popinot, zise bietul Anselme.

— Ajunge, zise Gaudissart, recunoscîndu-l. Ce-ți trebuie? bani? Sînt plecați în concediu, dar găsim noi. Brațul meu pentru un duel? Al dumitale sînt cu totul, din călcîie pînă-n țeastă. Și cîntă :

Așa-l, așa-i

Ostașu-adevărat al Franței !

— Vino să stăm de vorbă zece minute, nu în camera dumitale, unde ne-ar putea auzi cineva, ci pe Splaiul Orologiului: la ora asta nu e nimeni acolo, zise Popinot; e vorba de ceva și mai important.

— E groasă, va să zică? Hai să mergem !

Pus la curent în zece minute cu secretele lui Popinot, Gaudissart recunoscuse importanța lor.

— Veniți, parfumieri, frizeri și negustori ! exclamă Gaudissart maimuțărindu-l pe Lafon în rolul Cidului. Am să pun mîna pe toți prăvăliașii din Franța și Navara. A! o idee! Era să plec, mai stau și iau în reprezentanță și parfumeria pariziană.

— Da' de ce ?

— Ca să-ți gîtui rivalii, naivule ! Dacă am reprezentanța lor, pot îneca în ulei cosmeticele lor perfide, nevorbind și neocupîndu-mă decît de al dumitale. Grozavă lovitură de voiajor ! Ah ! ah ! noi sîntem diplomații comerțului. Grozav ! Cît despre prospect, lasă-l în seama mea. Am un prieten din copilărie, pe Andoche Finot, fiul pălărierului din strada Cocoșului, bătrînul care m-a lansat ca reprezentant de pălării ; Andoche, care e plin de spirit — că doar l-a luat pe cel din toate capetele care purtau pălării de la tată-său — se ocupă de literatură, e cronicarul teatrelor mici la *Curierul Spectacolelor*⁸⁰. Tată-său, om cîinos, care are motive să nu iubească spiritul, nu crede în spirit ; e imposibil să-i dove-

dești că spiritul se vinde, că poți face avere cu el. În materie de spirit, el nu cunoaște decât spiritul de 36 de grade. Bătrînul Finot îl stăpînește pe tînărul Finot prin foame. Andoche, care-i om capabil — e doar prietenul meu și eu nu am raporturi cu proștii decât cînd e vorba de comerț — face devize pentru *Ciobanul fidel*, care plătește, pe cînd ziarele, unde trudește ca un ocnaș, îl duc cu vorba. Ce se mai mînîncă între ei, cei din branșa asta! Parc-ar fi voiajori cu *articolul parizian*. Finot avea o comedie superbă într-un act pentru domnișoara Mars, care-i cea mai grozavă actriță, ah! mult o mai iubesc! Ei, bine, ca să ajungă să i se joace, a trebuit s-o ducă la teatrul Gaiet . Andoche se pricepe la prospecte, înțelege gîndul negustorului și nu face pe grozavul, o să ne fabrice *gratis* prospectul. Sigur, o să-l tratăm noi cu prăjituri și cu o ceașcă de puncti. Căci, Popinot, să ne înțelegem: voi face reprezentanța fără comision și fără cheltuieli, de plătit vor plăti concurenții dumitale, îi duc eu. Să fim bine înțeleși. Pentru mine, reușita asta e o chestiune de onoare. Răsplata mea e să fiu cavaler de onoare la nunta dumitale! Mă duc în Italia, în Germania, în Anglia! Iau cu mine afișe în toate limbile și le pun peste tot — în sate, pe ușa bisericilor, în orașele de provincie, la toate locurile bune pe care le cunosc! O să strălucească, o să sclipească uleiul ăsta pe toate capețele. Ah! nunta dumitale n-o să fie o nuntă de s-o uiți a doua zi, ci o nuntă cu surle și trompete! Dacă n-o capeți pe Césarine, să nu-mi zici mie *ilustrul*! nume pe care mi l-a dat moș Finot, pentru că i-am lansat pălăriile gri. V nz nd uleiul dumitale, r m n în specialitatea mea: capul omului; se știe doar că uleiul și pălăria conservă părul cetătenilor.

Popinot se întoarce la mătușă-sa, unde avea să doarmă, și era atât de agitat din cauza succesului întrezărit, încît străzile i se părură șuvoaie de ulei. Dormi puțin, vis  că părul  i crește nebunește și văzu doi îngeri care desfăceau, ca în melodrame,

o banderolă pe care scria : *ulei cezarian*. Iși aminti de vis, cînd se trezi, și hotărî să dea acest nume uleiului de alune, considerînd arătarea din somn drept un ordin ceresc.

César și Popinot se aflară în atelier, în mahalaua Temple, cu mult înainte de sosirea alunelor ; așteptînd pe hamalii coanei Madou, Popinot povesti triumfător tratatul său de alianță cu Gaudissart.

— Sîntem milionari dacă-l avem pe ilustrul Gaudissart, exclamă parfumierul întinzînd mîna casierului său cu aerul pe care trebuie să-l fi avut Ludovic al XIV-lea cînd l-a primit pe mareașalul Villars la întoarcerea acestuia de la Denain ⁸¹.

— Mai avem și altceva, spuse fericitul vînzător scoțînd din buzunar o sticlă turtită, în formă de dovleac în ielii ; am găsit zece mii de flacoane de acest model, gata fabricate, la prețul de douăzeci de bani, cu termen de șase luni.

— Anselme, zise Birotteau contemplînd forma uimitoare a flaconului, ieri (și luă un ton grav), în Tuileries, da, nu mai departe decît ieri, spuneai : „Voi reuși“. Astăzi, îți spun eu : „Vei reuși!“ Douăzeci de bani ! cu termen de șase luni ! Și ce formă originală ! *Macassarul* e pe ducă ; ce lovitură dată uleiului din Macassar ! N-am făcut bine c-am pus mîna pe toate alunele din Paris ? Da' unde ai găsit flacoanele astea ?

— Așteptam ora întîlnirii cu Gaudissart și hoinăream...

— Ca mine odinioară, exclamă Birotteau.

— Mergînd în jos pe strada Aubry-Măcelarul, zăresc la un sticlăru cu toptanul, la un negustor de sticlă lucrată și de colivii, care are niște depozite imense, zăresc, zic, acest flacon... Ah ! mi-a sărit în ochi ca o lumină bruscă și o voce mi-a strigat : „Iată ce-ți trebuie !“

— E născut negustor, ce mai ! O să se însoare cu fata mea, zise César mormăind.

— Intru, și văd mii de asemenea flacoane în lăzi.

— Și întrebi de ele?

— Chiar așa de nătărău mă credeți! exclamă cu durere Anselme.

— E născut negustor, repetă Birotteau.

— Cer să văd cutii cu gratii pentru figurine de ceară. Tocmindu-mă pentru cutii, vorbesc de forma urâtă a acestor flacoane. Îmboldit spre destăinuiri, negustorul mărturisește dintr-una în alta că Faille și Bouchot, care au dat de curind faliment, erau pe punctul să lanseze un cosmetic și i-au comandat flacoane de forma asta bizară; neavînd încredere în ei, el le-a cerut jumătate din cost; sperînd să aibă succes, Faille și Bouchot i-au plătit; falimentul a izbucnit în timpul fabricării; somați să plătească, sindicii au căzut la tranzație cu el, lăsîndu-i flacoanele și banii încasați, ca indemnizație pentru o marfă găsită ridicolă și imposibil de plasat. Flacoanele îl costă patruzeci de bani, zicea el, și ar fi bucurîs să le dea cu douăzeci. Căci Dumnezeu știe cît va ține în magazin un model care nu se vinde. „Vă angajați să ne furnizați cîte zece mii o dată la prețul de douăzeci de bani? Pot să vă scap de flacoane, sînt vînzător la domnul Birotteau.“ Și mi ți-l iau, și mi ți-l lucrez, și mi ți-l încălzesc, și mi ți-l conving.

— Douăzeci de bani! zise Birotteau. Știi că putem vinde uleiul cu trei franci sticla și cîștiga cîte un leu și cincizeci, chiar lăsînd un leu detailiștilor?

— *Uleiul cezarian!* strigă Popinot.

— *Uleiul cezarian?*... Ah! domnule îndrăgostit, vrei să măgulești și tatăl și fiica. Ei bine, fie, fie și *uleiul cezarian!* Cezarii stăpîneau lumea, trebuie să fi avut ei un păr grozav.

— Cezar era chel, zise Popinot.

— Fiindcă nu a întrebuințat uleiul nostru, așa o să spunem! *Uleiul cezarian* la trei franci! uleiul *Macassar* costă de două ori atît. Cu Gaudissart alături de noi, facem într-un an o sută de mii de franci, căci vom obliga toate capetele care se respectă să cumperi douăsprezece flacoane pe an, asta face optspre-

zece franci ! Socotind optsprezece mii de capete, asta înseamnă o sută optzeci de mii de franci pentru noi. Sîntem milionari.

Cînd au fost aduse alunele, Raguet, cu lucrătorii, cu Popinot și cu César curățară cît trebuia și, înainte de ora patru, se și obținuseră cîteva kilograme de ulei. Popinot merse să prezinte produsul lui Vauquelin, care îi dăruie lui Popinot o formulă pentru a amesteca esența de alune cu corpuri oleaginoase mai ieftine și a o parfuma. Popinot începu imediat demersurile pentru a obține un brevet de invenție și de perfecționare. Devotatul Gaudissart îi împrumută bani pentru fisc lui Popinot, care avea ambiția să-și plătească jumătate din cheltuielile de instalare.

Prosperitatea aduce cu sine un fel de beție căreia oamenii inferiori nu-i rezistă niciodată. Această exaltare avu un rezultat ușor de prevăzut. Cînd veni Grindot și prezentă un desen colorat, reprezentînd o delicioasă vedere interioară a viitorului apartament cu mobilele sale, Birotteau, sedus, consimți la tot. Îndată, zidarii intrară cu tîrnăcoapele în ziduri, făcînd să geamă casa și pe Constance. Domnul Lourdois, un antreprenor foarte bogat, care se angaja să nu negligeze nimic, vorbea de ornamente aurite pentru salon. Auzind asta, Constance interveni.

— Domnule Lourdois, zise ea, dumneata ai treizeci de mii de franci venit, ai casa dumată, poți face ce vrei în ea ; dar noi, ceștilalți...

— Doamnă, comerțul trebuie să strălucească și să nu se lase strivit de aristocrație. De altfel, domnul Birotteau face parte din oficialitate, se află pe primul plan...

— Da, dar tot negustor e, zise Constance în fața vînzătorilor și celor cinci persoane care erau de față ; nici eu, nici el, nici prietenii, nici dușmanii n-o să uităm asta.

Birotteau se ridică în vîrfurile picioarelor și se lăsă pe călcîie de mai multe ori, ținînd mîinile la spate.

— Nevastă-mea are dreptate, zise el. Vom fi mo-dești în mijlocul prosperității. De altfel, atîta vreme cît un om face negoț, trebuie să fie cumpănit în cheltuielile sale și rezervat în ce privește luxul, astea sînt obligații prevăzute de lege: nu trebuie să se dedea la *cheltuieli excesive*. Dacă mărirea localului meu și aranjarea lui ar depăși marginile, ar fi imprudent din partea mea să le depășesc; chiar dum-neata, Lourdois, m-ai acuza. Cartierul e cu ochii pe mine, căci oamenii care au succes trezesc invidie! — Ah! tinere, ai să-ți dai în curînd seama de asta, îi spuse el lui Grindot; și-așa ne calomniază, să nu le dăm cel puțin prilejul să ne hulească.

— Nici calomnia, nici bîrfeala nu pot să vă atingă, zise Lourdois; aveți o situație excepțională, și aveți în așa măsură deprinderea negoțului, încît știți să calculați bine ceea ce întreprindeți, sînteți un om *priceput*.

— E-adevărat că am ceva experiență a afacerilor; știți de ce ne extindem? Dacă cer atîta exactitudine, e din cauză că...

— Nu.

— Ei bine, soția mea și cu mine strîngem cîțiva prieteni atît pentru a cinsti eliberarea teritoriului, cît și pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare.

— Cum, cum! zise Lourdois, vi s-a dat crucea Le-giunii de Onoare?

— Da! poate că am meritat această neasemănată și regală favoare, îndeplinindu-mi funcția la tribu-nalul comercial și luptînd pentru cauza regalității la 13 vendemiar, la Saint-Roch, unde am fost rănit de Napoleon. Poștiți cu soția și cu domnișoara...

— Incîntat de cinstea pe care binevoiți a mi-o face, zise liberalul Lourdois. Dar știi că ești mare șmecher, taică Birotteau; vrei să fii sigur că-ți dau casa gata la timp, de asta mă inviți. Ei bine, am să iau cei mai buni lucrători, o să facem un foc strașnic ca să uscăm zugrăveala, căci nu e bine să se danseze în

aburul tencuielii proaspele ; avem noi procedee de uscare. O să dăm lustru ca să nu miroasă.

Trei zile mai târziu, negustorii din cartier nu vorbeau decît de balul pregătit de Birotteau. Toți puteau vedea, de altfel, proptelele exterioare, necesare schimbării rapide a scării, și burlanele pătrate de lemn pe unde cădea molozul de-a dreptul în niște cotiugi care se aflau jos. Trecătorii și cei fără treabă se opreau și se uitau la lucrătorii zoriți care lucrau la lumina faclelor, căci se lucra și ziua și noaptea, iar flecărelile se bizuiau pe aceste pregătiri pentru a vesti un lux mareț.

În duminica indicată pentru încheierea afacerii, domnul și doamna Ragon, precum și unchiul Pille-rault veniră pe la ceasurile patru, după vecernie. Din cauza dărîmărilor, spunea César, n-au putut fi invitați în ziua aceea decît Charles Claparon, Crottat și Roguin. Notarul aduse *Journal des Débats*⁸², unde domnul de La Billardiére inserase articolul următor :-

„Sîntem informați că eliberarea teritoriului va fi sărbătorită cu entuziasm în întreaga Franță ; dar, la Paris, membrii corpului municipal au simțit că a venit momentul să redea capitalei acea splendoare care, dintr-un sentiment de conveniență, încetase în timpul ocupației străine. Fiecare dintre primari și ajutori de primari își propune să dea un bal : iarna promite deci să fie foarte strălucită, căci această mișcare națională va fi imitată. Printre toate serbările care se pregătesc, se vorbește mult de balul domnului Birotteau, numit cavalier al Legiunii de Onoare, și atît de cunoscut pentru devotamentul său față de cauza regalității. Domnul Birotteau, rănit în lupta de la Saint-Roch, la 13 vendemiar, și unul dintre judecătorii comerciali cei mai stimați, a meritat de două ori această favoare.“

— Ce frumos știu să scrie astăzi ! exclamă César.
— Se vorbește de noi în ziar, îi spuse el lui Pillerault.

— Ei și ? îi răspunse unchiul său, căruia *Journal des Débats* îi era deosebit de antipatic.

— Articolul ăsta o să ne-ajute poate la vinzarea cremei sultanelor și a apei carminative, spuse încel doamna César doamnei Ragon fără a împărtăși ameteala soțului ei.

Doamna Ragon, o femeie înaltă, uscată și zbîrcită, cu nasul ascuțit și cu buzele subțiri, semăna pe departe cu o marchiză de la curtea de altădată. Avea pielea din jurul ochilor subțiată ca cea a bătrinelor care au avut multe necazuri. Ținuta ei severă și demnă, deși binevoitoare, inspira respect. Avea, de altfel, în ea, acel nu știu ce bizar care te izbește fără să provoace risul, explicat prin îmbrăcămintea și felul ei de a fi : purta mitene, umbla pe orice vreme cu o umbrelă-baston, asemenea celei de care se servea regina Maria-Antoaneta la Trianon ; iar rochiile ei, de obicei de culoarea frunzei uscate, erau înfoiate la șolduri prin acele cute inimitabile a căror taină au luat-o cu ele doamnele bătrîne de altădată. Continua să poarte mantila neagră împodobită cu dantele negre cu ochiuri mari și pătrate ; bonetele ei, de formă veche, aveau ornamente care aminteau de ajururile ramelor de odinioară. Trăgea tutun pe nas fără să se murdărească, făcînd acele gesturi de care-și pot aminti tinerii care au avut fericirea să vadă pe bunicele lor și pe surorile acestora punînd solemn pe o masă, lingă ele, cutiuțele de aur și scuturînd firele de tutun rătăcite pe șalul lor.

Domnul Ragon era un omuleț de cel mult cinci picioare, cu o figură smochinită, în care nu vedeai decît ochii, cei doi umeri ascuțiți ai obrazului, un nas și o bărbie ; neavînd dinți, mînca jumătate din cuvinte, stropind o ploaie împrejur ; era galant, pretențios și zîmbea mereu cu zîmbetul pe care-l avea cînd primea doamnele frumoase care-i intrau în magazin. Pudra desena pe craniul său o semilună de zăpadă, bine răzuită, avînd în părți două aripioare pe care le despărțea o codiță strînsă cu o panglică.

Purta fracul albastru-deschis, vesta albă, pantaloni scurți și ciorapi de mătase, pantofi cu călarambe de aur și mănuși de mătase neagră. Trăsătura lui cea mai caracteristică era că mergea pe stradă ținându-și pălăria în mână. Avea aerul unui mesager al Camerei pairilor⁸³, al unui ușier din cabinetul regelui, al unuia din acei oameni care stau lângă o putere oarecare a cărei lumină cade și pe ei, lăsându-i totuși neînsemnați.

— Ei, Birotteau, zise el cu un aer magistral, așa-i că nu-ți pare rău, băiete, că ne-ai ascultat pe vremuri? Ne-am îndoit noi oare vreodată de recunoștința preaiubiților noștri suverani?

— Trebuie să fii foarte fericită, drăguță, îi spuse doamna Ragon doamnei Birotteau.

— Da, desigur, răspunse frumoasa parfumieră, care era totdeauna impresionată de umbrela-baston, de bonetele cu fluturași, de mincile strâmte și de șalul mare *à la Julie*⁸⁴ pe care-l purta doamna Ragon.

— Césarine e încântătoare. — Vino-ncoace, drăguțo, zise doamna Ragon cu vocea-i pițigăiată și cu un aer protector.

— Vorbim de afaceri înainte de masă? zise unchiul Pillerault.

— Il așteptăm pe domnul Claparon, zise Roguin; l-am lăsat îmbrăcându-se.

— Domnule Roguin, zise César, l-ați prevenit, nu-i așa, că vom lua masa într-un antresol *păcătos*...

— Acum șaisprezece ani îl găsea superb, murmură Constance.

— ...În mijlocul molozului și printre lucrători?

— N-are a face! o să faceți cunoștință cu un om de treabă care nu e mofturos, zise Roguin.

— L-am pus pe Raguet de strajă în magazin, fiindcă pe ușă nu se mai poate trece; ați văzut că s-a dărîmat totul, îi spuse César notarului.

— De ce nu v-ați adus nepotul? îi spuse Pillerault doamnei Ragon.

— O să-l vedem? întrebă Césarine.

— Nu, scumpc, zise doamna Ragon. Anselme muncește, dragul de el, pe rupte. Strada aceea fără aer și fără soare, strada aceea împuțită Cinci-Diamante mă sperie; lăturile din mijlocul ei sînt totdeauna albastre, verzi sau negre. Mi-e teamă să nu se prăpădească acolo. Dar cînd au tinerii ceva în cap! îi spuse ea Césarinei făcînd un gest care trăducea cuvîntul *cap* prin cuvîntul *inimă*.

— Va să zică a-ncheiat contractul? întrebă César.

— De ieri și în fața notarului, reluă Ragon. L-a obținut pe optsprezece ani, dar se cere plata pe șase luni înainte.

— Ei, acum, domnule Ragon, sînteți mulțumit de mine? zise parfumierul. I-am cedat secretul unei descoperiri... cam așa!

— Te cunoaștem bine, César, zise Ragon cel mărunțel, luînd mîinile lui César și strîngîndu-le cu o prietenie religioasă.

Roguin era îngrijorat de intrarea în scenă a lui Claparon, al cărui ton și ale cărui apucături puteau speria pe niște burghezi virtuoși; consideră deci necesar să pregătească spiritele.

— O să vedeți, spuse el lui Ragon, lui Pillerault și doamnelor, un original care-și ascunde inteligența sub o mitocănie înspăimîntătoare; căci, pornind de jos, a ajuns prin inventivitatea sa. Avînd mereu de-a face cu bancherii, o să învețe el și bunele maniere. Il poți întîlni pe bulevard sau într-o cafenea după un chef, dezvățat, sau jucînd biliard: pare un lăliu gură-cască... Ei, bine, nu; el studiază atunci și se gîndește cum să revoluționeze industria prin noi concepții.

— Știu eu ce-i asta, zise Birotteau; cele mai bune idei mi-au venit hoinărind, nu-i așa, draga mea?

— Claparon, reluă Roguin, recuperează noaptea timpul pe care-l întrebuințează ziua pentru a căuta și a combina afaceri. Toți oamenii de mare talent au o viață ciudată, inexplicabilă. Ei bine, sînt marlor că, cu toată dezordinea, el își ajunge scopul: i-a convîns

pe toți proprietarii noștri să cedeze ; ei nu voiau, bănuiau ceva, dar el le-a spus gogoși, i-a pisat, s-a dus la ei în fiecare zi, și iată-ne stăpîni pe situație.

Un ciudat *brum! brum!* caracteristic băutorilor de păhărele de rachiu și de lichioruri tari anunță sosirea personajului celui mai bizar din această povestire, arbitrul evident al soartei viitoare a lui César. Parfumierul se repezi pe scărița întunecoasă, atît ca să-i spuie lui Raguet să închidă prăvălia cît și ca să-i ceară scuze lui Claparon că îl primește în sufragerie.

— Vai de mine ! dar e foarte bine aici *de halit frip...* de încheiat, vreau să zic, afacerile.

Cu toată pregătirea dibace a lui Roguin, domnul și doamna Ragon, burghezi binecrescuți, Pillerault cu spiritul lui de observație, Césarine și mama ei fură la început cam dezagreabil impresionați de acest pretins bancher din lumea mare.

La vîrsta de aproximativ douăzeci și opt de ani, acest fost voiajor comercial nu mai avea nici un fir de păr în cap și purta perucă încîrlionțată. O asemenea pieptănătură cere o prospețime de fecioară, o transparență albă ca laptele, cele mai încîntătoare faramece feminine ; ea scotea, așadar, în evidență, în mod dezgustător, o față plină de coșuri, roșie-cafenie, aprinsă ca cea a unui vizitiu de diligență, și ale cărei zbîrcituri timpurii vădeau prin strîmbăturile brazdelor adînci și țepene o viață destrăbălată, atestată și prin starea proastă a dinților și punctele negre presărate pe o piele scorțoasă. Claparon avea aerul unui actor de provincie care cunoaște toate rolurile, face pe grozavul, și e sleit de oboseală, nu-i mai ține nici roșul pe obraz, i se împleticește limba, dar nu mai conținește cu vorba chiar cînd e beat, are priviri nerușinate și gesturi compromițătoare. Figura lui, înfierbîntată de flacăra veselă a punciului, nu se potrivea cu gravitatea afacerilor. Așa încît i-au trebuit lui Claparon lungi exerciții de mimică pentru a-și compune o ținută în armonie cu importanța lui

artificială. Du Tillet asistase la toaleta lui Claparon, ca un director de teatru îngrijorat de debutul actorului său principal, căci se temea ca apucăturile grosolane ale acestui bancher hahaleră să nu iasă la iveală.

— Vorbește cît mai puțin, i-a spus el. Un bancher nu trăcănește niciodată ; el acționează, cugetă, meditează, ascultă și chibzuiește. Așa încît, pentru a părea în adevăr bancher, nu spune nimic, sau spune lucruri fără însemnătate. Să nu-ți mai joace ochii în cap, privește grav, chiar cu riscul de a părea prost. În politică, să ții cu guvernul și să te mărginești la generalități ca : *Bugetul e împovărat. Nu sînt posibile tranzacțiile între partide. Liberalii sînt primejdioși. Bourbonii trebuie să evite orice conflict. Liberalismul este învelișul intereselor coalizate. Bourbonii ne pregătesc o eră de prosperitate ; să-i susținem, chiar dacă nu-i iubim. Franța a făcut destule experiențe politice* etc. Să nu cazi lat pe masă, gîndește-te că trebuie să-ți păstrezi demnitatea de milionar. Nu sforăi cînd tragi tutun ca un militar bătrîn ; joacă-te cu tabachera, uită-te la picioare sau în tavan înainte de a răspunde, în sfîrșit ia-ți un aer profund. Și mai ales, lasă-te de obiceiul nefericit de a pune mîna pe toate. În societate, un bancher trebuie să pară plictisit de tot. Nu uita ! veghezi noaptea, cifrele te năucesc, trebuiești doar adunate atîtea date pentru a lansa o afacere ! atîtea studii ! Să vorbești, mai ales, de rău afacerile. Afacerile sînt grele, obositoare, dificile, spinoase. Nu ieși din asta și nu preciza nimic. Vezi să nu te-apuci să cînți la masă caraghiozlicurile lui Béranger⁸⁵ și să nu bei prea mult. Dacă te îmbeți, iți strici viitorul. O să te supravegheze Roguin ; bagă de seamă că te vei afla cu oameni morali, cu burghezi virtuoși, nu cumva să-i sperii dînd drumul la vreuna din zicalele tale, auzite prin circiumi.

Perdaful acesta produsese asupra spiritului lui Charles Claparon un efect asemănător celui pe care

i-l produceau asupra corpului hainele noi. Acest vesel pierde-vară, prieten cu toată lumea, deprins cu haine neglijente și comode în care își simțea trupul în largul lui așa cum își simțea spiritul, folosind limbajul pe care-l vorbea, acest coate-goale strâns acum în haine noi pe care croitorul le adusese târziu și pe care le punea pentru prima oară, țeapăn ca un par, fiindu-i frică de mișcările ca și de frazele sale, trăgând iute mâna pe care o întinsese imprudent spre o sticlă ori spre o cutie, sau oprindu-se în mijlocul unei fraze, dădu de gândit, prin dezacordurile sale rizibile, lui Pillerault, care avea spirit de observație. Fața sa roșie, peruca cu tirbușoane jucăușe îi dezmințeau ținuta, așa după cum gândurile îi erau altele decât vorbele. Dar bieții burghezi luară pînă la urmă aceste continue disonanțe drept preocupare.

— Are atîtea afaceri, spunea Roguin.

— Afacerile nu prea l-au educat, îi spuse doamna Ragon Césarinei.

Domnul Roguin o auzi și puse un deget pe buze.

— E bogat, abil și foarte cinstit, zise el, aplecîndu-se spre doamna Ragon.

— Pentru aceste calități, i se pot trece unele lucruri cu vederea, îi spuse Pillerault lui Ragon.

— Să citim actele înainte de masă, zise Roguin, sîntem singuri.

Doamna Ragon, Césarine și Constance îi lăsară pe contractanți, pe Pillerault, pe Ragon, pe César, pe Roguin și pe Claparon să asculte lectura pe care le-o făcu Alexandre Crottat. César semnă, în contul unui client al lui Roguin, un titlu de patruzeci de mii de franci, cu ipotecă asupra terenurilor și a fabricilor situate în mahalaua Temple; îi remise lui Roguin bonul de bancă al lui Pillerault, și dădu, fără chitanță, cei douăzeci de mii de franci în efecte de bancă și cei o sută patruzeci de mii de franci în polițe pe numele lui Claparon.

— Nu e cazul să vă dau chitanță, spuse Claparon, de vreme ce lucrați și dumneavoastră tot cu

domnul Roguin, ca și noi. Vînzătorii vor primi la el banii, eu nu mă angajez decît să vă asigur terenurile care vă revin în plus pentru cei o sută patruzeci de mii de franci în polițe.

— E just, zise Pillerault.

— Ei bine, domnilor, să rechemăm doamnele, căci e frig fără ele, zise Claparon privindu-l pe Roguin ca să-și dea seama dacă gluma n-a fost prea tare.

— Doamnelor!... Oh! domnișoara e desigur a dumneavoastră, zise Claparon, stînd drept și privindu-l pe Birotteau. Nu se poate spune că sînteți nepriceput. Nici unul din trandafirii din care ați făcut parfum nu-i poate fi comparat, și poate tocmai pentru că ați făcut parfum din trandafiri...

— Mie unul, zise Roguin întrerupîndu-l, mărturisesc că mi-e foame.

— Atunci, să mîncăm, zise Birotteau.

— Vom mîncă în fața notarului, zise Claparon mîndru de el.

— Faceți multe afaceri? întrebă Pillerault așezîndu-se dinadins la masă lîngă Claparon.

— Enorm de multe, cu zecile de duzine, răspunse bancherul; dar sînt grele, spinoase; iată canalele. Oh! canalele! Nu vă închipuiți cît ne dau de lucru canalele! și e lesne de înțeles de ce. Guvernul vrea canale. Canalul e o necesitate, știți, care se face în general simțită în provincie și care interesează toate negoțurile! Fluviile, a spus Pascal, sînt drumuri care merg. Trebuie să mergi, deci, la tîrguială. Tîrguielile depind de terasament, căci se fac niște lucrări de terasament înspăimîntătoare; lucrările de terasament privesc clasa săracă, de aici împrumuturile care, în definitiv, se întorc tot la săraci! Voltaire a spus: „Unde sînt canale, sînt și rațe și golani!” Dar guvernul are inginerii lui, care-l informează; e greu să-l duci, afară doar dacă te înțelegi cu ei; căci Camera!... Oh! domnule, ce de bătaie de cap ne dă și Camera! nu vrea să înțeleagă problema politică din spatele problemei financiare. E rea-credință

și de o parte și de alta. Mă credeți dacă vă spun ? Iată, frații Keller. Ei bine, François Keller e un orator, atacă guvernul pe chestia fondurilor, pe chestia canalelor. Iar cînd se întoarce acasă, omul nostru găsește propunerile noastre, care-i par convenabile, și iată că trebuie să cazi la învoială cu guvernul pe care l-ai atacat adineauri atît de insolent. Interesul oratorului și cel al bancherului se ciocnesc, sîntem între două focuri ! Înțelegi acum de ce afacerile devin spinoase, trebuie să mulțumești atîta lume : pe funcționari, Camerele, anticamerele, miniștrii...

— Miniștrii ? zise Pillerault, care voia cu orice preț să vadă ce face acest coasociat.

— Da, domnule, miniștrii.

— Va să zică au dreptate ziarele, zise Pillerault.

— Unchiu-meu iar a intrat în politică, zise Birotteau. Domnul Claparon îi cîntă în strună.

— Mari poznașe și ziarele astea ! zise Claparon. Domnule, ziarele încurcă totul ; pot fi de folos uneori, dar crunte nopți mă mai fac să petrec ; mi-ar plăcea să le petrec altfel ; mi se strică ochii tot citind și calculînd.

— Să ne întoarcem la miniștri, zise Pillerault, sperînd ceva revelații.

— Miniștrii au pretenții pur guvernamentale. Dar ce mănînc eu aici, ambrozie ? zise Claparon întreprîndu-se. Astea sînt sosuri pe care nu le mănînci decît acasă ; la cîrciumă niciodată...

La acest cuvînt, florile de la boneta doamnei Roguin săriră ca niște căprițe. Claparon înțelese că a spus un cuvînt deocheat și voi să repare ce spusese.

— În lumea băncilor mari, zise el, se numesc cîrciumi cabareturile elegante, Véry sau Frații Provencali. Ei bine, nici acești infami cîrciumari, nici savanții noștri bucătari nu fac sosuri gustoase ; unii fac apă chioară acrită cu lămîie, alții fac chimie curată.

În tot timpul mesei, Pillerault dădu atacuri, încercînd să sondeze omul și nimerind mereu în gol; îl consideră un om primejdios.

— Merge bine, spuse Roguin la urechea lui Charles Claparon.

— Uf! M-oi dezbrăca eu astă-seară, răspunse Claparon, care se înăbușea.

— Domnule, îi spuse Birotteau, dacă sîntem obligați să transformăm salonul în sufragerie, asta e pentru că strîngem cîțiva prieteni peste optsprezece zile, atît pentru a cinsti eliberarea teritoriului...

— Foarte bine, domnule; și eu sînt omul guvernului. Aparțin, prin opiniile mele, *statu-quo*-ului marului om care conduce destinele casei de Austria ⁸⁶, un om și jumătate! A conserva pentru a dobîndi, și mai ales a dobîndi pentru a conserva... Iată temelia opiniilor mele care au onoarea de a fi cele ale prințului Metternich.

— ...cît și pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare, reluă César.

— Da, da, știu. Cine mi-a vorbit de curînd de asta? Frații Keller ori Nucingen?

Roguin, uimit de atîta îndrăzneală, făcu un gest admirativ.

— A, ba nu, la Cameră.

— La Cameră, domnul de La Billardièrre? întrebă César.

— Intocmai.

— E încîntător, spuse César unchiului său.

— Înșiră la fraze, la fraze, zise Pillerault, la fraze în care te îneci.

— Poate că am meritat această favoare... reluă Birotteau.

— Prin lucrările dumneavoastră în domeniul parfumeriei; Bourbonii știu să răsplătească toate meritele. Ah! să ne mulțumim cu acești generoși prinți legitimi, cărora le vom datora o prosperitate nemai-auzită... Căci, fiți siguri, restaurația simte că tre-

buiie să se ia la întrecere cu imperiul; va face cuceriri pașnice, veți vedea ce cuceriri l...

— Domnul ne va face desigur onoarea să poftască la balul nostru?! zise doamna César.

— Pentru a petrece o seară cu dumneavoastră, doamnă, aş renunţa să câştig milioane.

— Hotărît lucru, e mare flecar, zise César către unchiul său.

În timp ce gloria parfumeriei, în declin, avea să strălucească pentru ultima dată, un nou astru răsărea încetișor la orizontul comercial. Tînărul Popinot așeza, chiar în acel moment, temeliile averii sale, în strada Cinci-Diamante. Strada Cinci-Diamante, străduță îngustă pe unde abia pot trece căruțele încărcate, dă la un capăt în strada Lombarzilor, și la altul în strada Aubry-Măcelarul, în fața străzii Quincampoix, stradă ilustră a Parisului vechi, unde istoria Franței a lăsat multe urme. Cu tot acest dezavantaj, gruparea droghiștilor aici face să aibă vad bun strada și, din acest punct de vedere, Popinot nu alesese prost. Casa, a doua cînd vii din strada Lombarzilor, era atît de întunecoasă încît, în unele zile, trebuia să aprinzi lumina în plină zi. Debutantul luase în stăpînire, în seara dinainte, încăperile cele mai negre și mai murdare. Predecesorul său, negustor de melasă și de zahăr nerafinat, lăsase urmele negoțului său pe ziduri, în curte și în magazin. Închipuți-vă o prăvălie mare și spațioasă, cu uși mari ferecate, vopsite în verde-închis, cu drugi de fier pe dinafară, avînd piroane cu capetele ca niște ciuperci, o prăvălie cu grilaje împletite din sîrmă și umflate în partea de jos ca cele ale brutarilor de altădată, pardosită cu pietre albe mai mult sparte, cu pereții galbeni și goi ca cei ai unei cazarme. În spate, erau prăvălia din dos și o bucătărie, luminate dinspre curte; în sfîrșit, în colț, altă prăvălie, care trebuie să fi fost odată grajd. Pe o scară interioară, te urcai din odaia din dos la două camere dînd spre stradă, unde Popinot avea de gînd să-și instaleze casa de

fier, biroul și registrele. Deasupra magazinelor erau trei camere înguste, lipite de zidul despărțitor, cu vederea spre curte; în ele voia să-și facă locuința. Trei camere dărăpănate, din care nu se vedea decît curtea strîmbă, întunecoasă, înconjurată de ziduri, care, din cauza umezelii, păreau, chiar pe vremea cea mai uscată, proaspăt tencuite; o curte între pietrele căreia se afla o zgură neagră și puturoasă rămasă de la melasă și de la zahărul nerafinat. Numai una din aceste camere avea cămin cu coș, toate erau fără tapet și pardosite cu pătrate de piatră. De la începutul dimineții, Gaudissart și cu Popinot, ajutați de un lucrător de care făcuse rost voiajorul, lipeau ei înșiși un tapet de șaptezeci și cinci de bani metrul, pe pereții acestei groaznice odăi, dată de lucrător cu clei. Mobila consta dintr-un pat de lemn vopsit în roșu, ca de internat, o măsuță de noapte prăpădită, un scrin străvechi, o masă, două fotolii și șase scaune, dăruite de judecătorul Popinot nepotului său. Gaudissart pusese pe cămin o ramă cu o oglindă proastă cumpărată de ocazie. Pe la opt seara, stînd în fața căminului unde ardeau niște surcele, cei doi prieteni se pregăteau să mănînce ce le rămăsese de la prînz.

— Jos cu friptura rece! Nu se potrivește asta cu inaugurarea unei locuințe, strigă Gaudissart.

— Dar, zise Popinot arătînd unica piesă de douăzeci de franci pe care o păstra ca să plătească prospectul, eu...

— Eu?... zise Gaudissart punîndu-și pe ochi o piesă de patruzeci de franci.

O bătaie în ușa răsună atunci în curtea bineînțele pustie și sonoră duminica, zi cînd fabricanții se risipesc părăsindu-și laboratoarele.

— Iată-l și pe iubitul din strada Olăriei. Eu, reluă ilustrul Gaudissart, *iau!* nu *ieu*⁸⁷!

În adevăr, un chelner urmat de doi rîndași aduseră în trei coșuri o cină împodobită cu șase sticle de vin alese cu pricepere.

— Cum o să fim noi în stare să mâncăm atîta ? zise Popinot.

— Da' pe literat îl uiți ? exclamă Gaudissart. Finot se pricepe la alaiuri și deșertăciuni, o să vie, copil naiv ! cu un prospect de să ți se facă părul măciucă. E bine spus, nu ? Prospectelor le e totdeauna sete. Trebuie stropită sămînța, dacă vrei să ai flori. — Plecați, sclavilor, spuse el rîndașilor cu un aer teatral, iată aur.

Și le dădu cincizeci de centime cu un gest demn de Napoleon, care era idolul lui.

— Mulțumim, domnule Gaudissart, răspunseră rîndașii, mai bucuroși de glumă decît de bani.

— Tu, fiule, îi spuse el chelnerului care rămăsese ca să servească, ascultă : există o portăreasă ascunsă în adîncimile unei văgăuni unde uneori gătește, așa cum Nausicaa spăla rufe⁸⁹, numai ca să se distreze. Du-te la ea, imploră-i nevinovăția, fă-o, tinere, să se intereseze de căldura mîncărurilor. Spune-i că va fi binecuvîntată, și mai ales respectată, foarte respectată de către Felix Gaudissart, fiul lui Jean-François Gaudissart, din neam de proletari amăriți, de viță veche. Du-te și vezi să fie toate bune, că dacă nu îți trîntesc un do major pe toba din spate.

Altă bătaie răsună.

— Iată-l pe spiritualul Andoche, zise Gaudissart.

Se arată un tînăr grăsun și bucălat, de statura mijlocie și care, din cap pînă-n picioare, aducea a fiu de pălărier ; avea trăsături rotunde și lînețea îi era ascunsă sub un aer bătos. Fața lui, întristată ca cea a unui om plictisit de mizerie, luă o expresie de veselie cînd văzu masa pusă și sticlele cu capsule promițătoare. La strigătul lui Gaudissart, îi scînteiară ochii de un albastru-deschis, capul lui mare cu fața teșită de calmuc se-ntoarse la stînga și la dreapta, și îl salută pe Popinot într-un chip ciudat, fără umilință nici respect, ca un om care simte că locul lui nu-i acolo, și care nu face nici o concesie. În vremea aceea, începea și el să recunoască în sine că nu are

nici un talent literar și se gîdea să rămînă în sectorul literaturii ca exploatator, trăind de pe urma oamenilor de spirit și făcînd afaceri în loc să facă lucrări prost plătite. În acel moment, terminase cu demersurile timide și cu încercările umilitoare și era tocmai pe punctul, ca și oamenii din marea finanță, să întoarcă foaia și să devie obraznic cu bunăștiință. Dar îi trebuia un capital de început și Gaudissart îi spusese că poate face rost de el punînd în valoare uleiul lui Popinot.

— Să tratezi în numele lui cu ziarele, dar să nu-l tragi pe sfoară; altfel, ne certăm de moarte; să-i dai ce trebuie pentru ce-ți plătește.

Popinot îl privi pe *autor* cu îngrijorare. În lumea cu adevărat negustorească, autorii sînt priviți cu un sentiment în care intră teroare, milă și curiozitate. Deși Popinot avea o bună educație, obiceiurile rudelor sale, ideile lor, treburile abrutizante ale prăvăliei și ale casieriei îi mlădiaseră inteligența supunînd-o uzanțelor meseriei sale, fenomen care poate fi observat cînd urmărești schimbările suferite după zece ani de o sută de colegi de școală, ieșiți cam la fel unul cu altul din colegiu sau din pension. Andoche luă această uimire drept o admirație adîncă.

— Așa, să turnăm prospectul înainte de masă, vom bea după aceea fără grijă, zise Gaudissart. După masă, se citește greu. Că și limba digerează.

— Domnule, zise Popinot, un prospect înseamnă adesea o avere întreagă.

— Și adesea, răspunse Andoche, averea nu înseamnă decît un prospect.

— Ah! foarte nostim, zise Gaudissart. Al dracului Andoche, are spirit cît patruzeci!

— Cît o sută, zise Popinot, impresionat de această glumă.

Nerăbdătorul Gaudissart luă manuscrisul și citi cu voce tare și cu emfază: *Ulei cefalic!*

— Aș prefera *ulei cezarian*, zise Popinot.

— Dragă, zise Gaudissart, nu-i cunoști pe oamenii din provincie: există o operație chirurgicală cu numele ăsta, și ei sînt așa de proști, încît vor crede că uleiul tău e bun la faceri; îți închipui ce greu ar fi să-i convingem că e vorba de păr.

— Nu vreau să-mi apăr termenul, zise autorul, dar v-aș ruga să remarcați că *ulei cefalic* înseamnă ulei pentru cap, ceea ce vă rezumă intențiile.

— Să auzim! zise Popinot nerăbdător.

Iată prospectul, așa cum circulă și astăzi în comerț, în mii de exemplare (*alt act justificativ*).

MEDALIE DE AUR LA EXPOZIȚIA DIN 1824

ULEI CEFALIC

Brevet de invenție și de perfecționare

Nici un cosmetic nu poate face să crească părul, așa după cum nici un preparat chimic nu-l vopsește fără pericol pentru sediul inteligenței. Știința a declarat recent că părul este o materie moartă și că nici o substanță nu-l poate împiedica să cadă sau să albească. Pentru a preveni xerasia și calviția, e de ajuns să fie apărat bulbul din care iese firul de păr de orice influență exterioară atmosferică și să fie menținut capul la temperatura care-i e necesară. *Uleiul cefalic*, bazat pe aceste principii stabilite de Academia de științe, produce acest rezultat important, la care ajunseseră cei vechi, romanii, grecii și națiunile nordice, care țineau la păr. O serie de cercetări științifice au demonstrat că nobilii, care se deosebeau odinioară prin lungimea părului, nu întrebunțau alt mijloc; atît doar că procedeul lor, regăsit cu abilitate de A. Popinot, inventatorul *uleiului cefalic*, fusese pierdut.

A conserva, în loc să caute a provoca o stimulare imposibilă sau dăunătoare dermei care conține bulbii, iată deci scopul *uleiului cefalic*. În adevăr, acest ulei, care oprește exfolierea mătreței, care exală un parfum suav și oare, prin substanțele din care e compus, printre care intră ca element principal esența de alune, împiedică orice acțiune a aerului exterior asupra capului, previne astfel guturaiul, catarul și toate afec-

țiunile dureroase ale encefalului, păstrându-i temperatura interioră. În acest fel, bulbii care conțin licorile generatoare ale părului nu sînt niciodată surprinși nici de frig, nici de căldură. Părul — acest produs minunat — la care bărbații și femeile țin atît de mult, conservă astfel, pînă la vîrsta înaintată a persoanei care întrebuințează *uleiul cefalic*, acea strălucire, aceea finețe, acel luciu, care fac atît de încîntătoare capetele copiilor.

Modul de întrebuințare este atașat la fiecare flacon, servindu-i de înveliș.

MOD DE ÎNTREBUINȚARE A ULEIULUI CEFALIC

Este cu totul inutil de a unge părul; acest lucru constituie nu numai o prejudecată ridicolă, dar și un obicei jenant, în sensul că acest cosmetic lasă urme peste tot. E de ajuns ca, în fiecare dimineață, să muiați un mic burete fin în ulei, să despărțiți părul cu pieptenele, să îmbibați părul la rădăcină din cărare în cărare, așa încît pielea să primească un strat subțire, după ce mai înainte capul a fost curățat cu peria și cu pieptenele.

Acest ulei se vinde în flacoane purtînd semnătura inventatorului, pentru a împiedica orice contrafacere, și la prețul de *trei franci*, la *A. Popinot*, în strada Cîinci-Diamante, în cartierul Lombarzilor, la Paris.

Stnteți rugați să scrieți franco.

Nota. — Casa *A. Popinot* ține și uleiuri de drogherie, ca: esență de flori și lămîișă, ulei de spichinat, ulei de migdale dulci, unt de cacao, unt de cafea, ulei de rișin și altele.

— E scris perfect, dragă, îi spuse ilustrul Gaudissart lui Finot. Măi, al dracului, ce ne aruncăm la știință înaltă! Și nu ne încurcăm cu vorba, mergem drept la fapt. Ah! te felicit sincer, asta zic și eu literatură utilă.

— Ce frumos prospect! zise Popinot entuziasmat.

— Un prospect care de la primele cuvinte dă gata *Macassarul*, zise Gaudissart sculîndu-se cu un aer magistral pentru a pronunța vorbele următoare, scandate cu gesturi parlamentare: „Părul — nu — poate — fi — făcut — să crească! Nu — poate —

fi — vopsit — fără — pericol!“ Ah! Ah! aici e succesul. Știința modernă e de acord cu obiceiurile celor vechi. Poți sta de vorbă și cu bătrînii și cu tinerii. Dacă ai de-a face cu un bătrîn: Ah! ah! domnule, cei vechi, grecii, romanii, aveau dreptate și nu sînt așa de proști cum ni se spune!“ Dacă tratezi cu un tînăr: „Iată, băiete dragă, încă o descoperire datorită progreselor științei. Progresăm. Cîte nu putem aștepta de la abur, de la telegraf și altele! Acest ulei este rezultatul unui raport al domnului Vauquelin!“ Ce-ar fi dacă am tipări un pasaj din memoriul domnului Vauquelin la Academia de științe, care să confirme afirmațiile noastre, ce zici? E grozav! Hai, Finot, la masă. Să țalim bunătățile! Să bem șampanie pentru succesul tînărului nostru prieten!

— M-am gîndit, spuse autorul, cu modestie, că epoca prospectului ușurel și glumeț a trecut; noi intrăm în perioada științei, trebuie un aer doctoral și tonul unei autorități pentru a ne impune publicului.

— O să trîmbițăm uleiul ăsta de-o să fiarbă, mă mănîncă și limba și picioarele. Am reprezentanța tuturor celor din branșa părului, nici unul nu dă mai mult de treizeci la sută; să lăsăm noi cu patruzeci la sută și garantez o sută de mii de sticle în șase luni. Voi da asalt farmaciștilor, băcanilor, frizerilor! Dacă le dăm patruzeci la sută remiză, vor face toți capul tobă clienților.

Cei trei tineri mîncău ca niște lei, beau ca niște elvețieni⁸⁹ și se ameteau de viitorul succes al *uleiului cefalic*.

— Uleiul ăsta ți se urcă la cap, zise Finot zîmbind.

Gaudissart epuiză diferitele serii de jocuri de cuvinte despre ulei, păr, cap, etc. În mijlocul rîsetelor homerice ale celor trei prieteni, răsună o bătaie în ușă și ea fu auzită, cu toate toasturile și urările de fericire reciprocă.

— E unchiu-meu! E în stare să vie să mă vadă, exclamă Popinot.

— Un unchi ? zise Finot, și noi nu mai avem un pahar !

— Unchiul prietenului meu Popinot este judecător de instrucție, îi spuse Gaudissart lui Finot, nici gând să ne batem joc de el, mi-a salvat doar viața. Ah ! când te-ai aflat ca mine în asemenea nenorocire, în fața eșafodului, unde *fac*, și adio păr ! făcu el imitînd cu un gest cuțitul fatal, nu-l poți uita pe virtuosul magistrat datorită căruia ai păstrat jgheabul pe unde torni șampania ! Ții minte, beat-mort de-ai fi. Parcă dumneata știi, Finot, dacă n-o să ai cumva nevoie de domnul Popinot ? Așa că să-i dăm drumul la saluturi pe necîntăritele.

Virtuosul judecător de instrucție întrebă, în adevăr, de nepotu-său la portăreasă. Recunoscîndu-i vocea, Anselme coborî cu un sfeșnic ca să-i lumineze calea.

— Vă salut, domnilor, zise magistratul.

Ilustrul Gaudissart se înclină adînc. Finot îl examină pe judecător cu ochii cam tulburi și-l găsi cam prostănac.

— Lux nu e, spuse grav judecătorul privind camera ; dar ca să ajungi ceva mare, băiete, trebuie să știi să nu fii nimic la început.

— Ce om adînc ! îi spuse Gaudissart lui Finot.

— Asta-i o cugetare bună de pus într-un articol, zise ziaristul.

— A ! dumneata ești, domnule, zise judecătorul recunoscîndu-l pe voiajor. Ei, ce cauți pe-aici ?

— Vreau să contribui, domnule, prin toate modestele mele mijloace la averea iubitului dumneavoastră nepot. Am chibzuit tocmai asupra prospectului despre ulei și domnul este autorul acestui prospect, care ni se pare una din cele mai frumoase bucăți din literatura perucilor.

Judecătorul îl privi pe Finot.

— Domnul, zise Gaudissart, este domnul Andoche Finot, unul din tinerii cei mai distinși ai literaturii ; scrie, în ziarele guvernamentale, articole de politică

înalță și face cronică teatrelor mici. E un ministru pe cale să devie autor.

Finot îl trăgea pe Gaudissart de pulpana redingotei.

— Bine, copii, zise judecătorul, căruia aceste cuvinte îi explicară aspectul mesei, ce păstra urmele ospățului. — Dragă, îi spuse judecătorul lui Popinot, îmbracă-te, mergem astă-seară la domnul Birotteau, căruia îi sînt dator cu o vizită. O să semnați actul de asociere, pe care l-am examinat cu atenție. Cum fabrica de ulei se va afla pe terenurile din mahalaua Temple, cred că trebuie să-ți dea cu chirie atelierul, la nevoie prin interpuși; cînd toate sînt în regulă se evită discuțiile. Dar pereții ăștia îmi par cam umezi: să pui rogojini, Anselme, în dreptul patului tău.

— Îmi dați voie, domnule judecător de instrucție, zise Gaudissart cu tonul mîeros al unui curtean, am lipit chiar noi tapetul astăzi, și... nu s-a... uscat încă.

— Economie! bine, spuse judecătorul.

— Știi ce, îi spuse Gaudissart la ureche lui Finot, prietenul meu Popinot e un tînr virtuos, se duce cu unchiu-său; noi, hai să mergem, ca să încheiem seara, pe la fete.

Ziaristul arată căptușeala buzunarului de la jiletcă. Popinot văzu gestul și strecură douăzeci de franci autorului prospectului. Judecătorul avea o birjă la capătul străzii, îl luă pe nepotu-său la Birotteau.

Cînd judecătorul Popinot și Anselme sosiră, Pille-rault, domnul și doamna Ragon și Roguin jucau boston, iar Césarine broda o eșarfă. Roguin, care se afla în fața doamnei Ragon, lîngă care stătea Césarine, băgă de seamă bucuria fetei cînd îl văzu intrînd pe Anselme; și o arată cu un gest, roșie ca o rodie, stagiului său.

— Așadar e ziua actelor? zise parfumierul cînd, după saluturi, judecătorul îi spuse de ce venise.

César, Anselme și judecătorul se suiră la al doilea, în camera provizorie a parfumierului, pentru a

discuta închirierea și actul de asociere întocmit de magistrat. Contractul fu făcut pe optsprezece ani, ca să concorde cu cel din strada Cinci-Diamante, detaliu minim în aparență, dar care mai târziu îi fu de folos lui Birotteau. Când César și judecătorul se întoarseră în antresol, magistratul, mirat, întrebă care-i cauza zăpăcelii din casă și a prezenței lucrătorilor, duminica, la un om atât de credincios ca parfumierul. Acesta abia aștepta întrebarea.

— Deși nu prea ieșiți în lume, domnule, nu veți găsi nepotrivit că cinstim eliberarea teritoriului. Dar nu-i numai asta. Strâng câțiva prieteni și pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare.

— Ah! făcu judecătorul, care nu era decorat.

— Poate că am meritat această neasemănată și regală favoare îndeplinindu-mi funcția la tribunalul... oh! de comerț, și luptând pentru Bourboni pe treptele...

— Da, zise judecătorul.

— ...de la Saint-Roch, la 13 vendemiar, când am fost rănit de Napoleon.

— Bucuros, zise judecătorul. Dacă soția mea nu va fi suferindă, viu cu ea.

— Xandrot, îi spuse Roguin la plecare stagiariusului său, să-ți iei gândul de a te căsători cu Césarine, și peste șase săptămîni vei vedea că ți-am dat un sfat bun.

— De ce? zise Crottat.

— Birotteau, dragul meu, o să cheltuiască o sută de mii de franci cu balul lui, iar averea și-o bagă, deși eu l-am sfătuit să nu facă asta, în afacerea cu terenurile. Peste șase săptămîni, oamenii ăștia n-o să aibă ce mânca. Insoară-te cu domnișoara Lourdois, fata antreprenorului cu zugrăvitul, are trei sute de mii de franci zestre, am avut grijă să găsești ceva în schimb! Dacă-mi cumperi biroul numai cu o sută de mii de franci peșin, ți-l dau mîine.

Minunățiile balului pe care-l pregătea parfumierul și care erau anunțate Europei de ziare erau vînturate în lumea comerțului prin zvonurile provocate de lucrările de zi și de noapte. Ici, se spunea că César a închiriat trei case; colo, că își aurește saloanele; mai departe, că la masă se vor servi mîncăruri inventate anume; dincolo, că negustorii nu vor fi invitați, serbarea fiind dată pentru reprezentanții guvernului; dincoace, parfumierul era sever condamnat pentru ambiția lui, pretențiile politice îi erau luate în rîs, ba i se contesta chiar rana primită! Balul dădea naștere la multe intrigi în circumscripția a doua; prietenii stăteau liniștiți, dar simplele cunoștințe se zbăteau teribil. Cînd ești bine văzut, găsești mulți lingușitori. Foarte mulți făcură demersuri peste demersuri pentru a obține o invitație. Soții Birotteau fură uimiți de numărul prietenilor de care habar n-aveau pînă atunci. Această roire de oameni o speria pe doamna Birotteau, care se întuneca din ce în ce mai tare, cu cît se apropia data solemnității. Ii mărturisi mai întîi lui César că n-o să știe ce atitudine să aibă, apoi se însăimîntă de nenumăratele amănunte ale unei asemenea serbări: unde să găsești argintăria, sticlăria, tratațiile, vesele și cine să servească? Și cine să supravegheze totul? Il ruga pe Birotteau să stea la ușa apartamentului și să nu-i lase să intre decît pe invitați; auzise lucruri ciudate despre indivizi care veneau la baluri burgheze, în numele unor prieteni ale căror nume nu-l știau. Cînd, înainte cu zece zile, Braschon, Grindot, Lourdois și Chaffaroux, antreprenorul de construcții, afirmară că apartamentul va fi gata pentru faimoasa duminică de 17 decembrie, în modestul salonaș de la antresol avu loc seara, după cină, o consfătuire caraghioasă între César, nevastă-sa și fiică-sa, pentru a alcătui lista invitaților și a trimite, după codul politeții stîngace și cinstite, invitațiile pe hîrtie roz și cu litere aplecate primite de dimineață de la tipograf.

— Băgați de seamă! Să nu uităm pe nimeni, zise Birotteau.

— Dacă uităm pe cineva, zise Constance, nu se uită el. Cu doamna Derville, cu care nu sîntem în vizită, ne-am pomenit aseară, gătită foc.

— Era foarte drăguță, zise Césarine, mi-a plăcut.

— Și totuși, înainte de-a se mărita, era și mai puțin decît mine; lucra într-un atelier de lenjerie, în strada Montmartre, ea a făcut cămăși pentru taică-tău.

— Ei, atunci, să-ncepem lista, zise Birotteau, cu oamenii cei mai cu vază. Scribe, Césarine: domnul duce și doamna ducasă de Lenoncourt...

— Doamne! César, zise Constance, nu te apuca să trimiți invitații persoanelor pe care nu le cunoști decît în calitate de furnizor. Crezi c-o poți invita pe prințesa de Blamont Chauvry, care e mai rudă cu răposata ta nașă, marchiza d'Uxelles, decît ducele de Lenoncourt? Crezi că-i poți invita pe cei doi domni de Vandenesse, pe domnul de Marsay, pe domnul de Ronquerolles, pe domnul d'Aiglemont, în fine, pe clienții tăi? Ești nebun, te amețesc măririle...

— Da! Dar domnul conte de Fontaine și familia sa? Ce zici? ăsta venea la *Regina Trandafirilor*, înainte de bătălia de la 13 vendemiar, sub numele de *Jacques-cel-mare*, împreună cu *Flăcăul*, care era domnul marchiz de Montauran și cu domnul de La Billardière, care se chema *Mantezul*. Ce ne-am mai strîns mîinile împreună! „Dragă Birotteau, curaj! vezi să cazi ca noi pentru cauza cea bună!” Sîntem vechi tovarăși de conspirație.

— Pune-l, zise Constance. — Dacă vine domnul de La Billardière cu fiu-său, să aibă cu cine să stea de vorbă.

— Scribe, Césarine, zise Birotteau. — *Primo*, domnul prefect al Senei: o veni, n-o veni, dar el e șeful corpului municipal: lui i se cade prima onoare! — Domnul de La Billardière și fiul său, primar. Pune la capăt numărul invitaților. — Colegul meu, domnul Granet,

ajutorul de primar, cu nevastă-sa. E urită foc, dar n-are a face, trebuie s-o punem! — Domnul Curel giuvaergiul, colonelul gărzii naționale, cu nevastă-sa și cele două fete. Astea ar fi autoritățile. Acum oamenii de seamă! — Domnul conte și doamna contesă de Fontaine cu fiica lor, domnișoara Emilie de Fontaine.

— O obraznică pentru care trebuie să ies din prăvălie și să-i vorbesc la ușa cupeului, pe orice vreme, zise doamna César. Dacă vine, o să vie numai ca să rîdă de noi.

— Atunci poate c-o să vie, zise César, care voia neapărat lume bună. Continuă, Césarine. — Domnul conte și doamna contesă de Granville, proprietarul meu, capul cel mai grozav de la curtea regală, cum spune Derville. — Ia stai! Domnul de La Billardiére a aranjat ca mâine să mi se dea decorația de către domnul conte de Lacépède în persoană. Se cade să-i strecor o invitație la bal și cină marelui cancelar. — Domnul Vauquelin. Pune bal și cină, Césarine. Și, ca să nu-i uităm, toți alde Chiffreville și Protez. — Domnul și doamna Popinot, judecător la tribunalul Senei. Domnul și doamna Thirion, ușier la cabinetul regelui, prietenii lui Ragon, și fata lor care se va mărita, pare-se, cu unul din băieții din prima căsătorie ai domnului Camusot.

— César, nu-l uita pe tînărul Horace Bianchon⁹⁰, nepotul domnului Popinot și vărul lui Anselme, zise Constance.

— Ei, ba nu! Césarine a și notat patru la capătul familiei Popinot. — Domnul și doamna Roubourdin, unul dintre șefii de birou din secția domnului de La Billardiére. — Domnul Cochin, din același minister, cu nevastă-sa și cu fiu-său, comanditarii soților Matifat, și domnul, doamna și domnișoara Matifat, fiindcă veni vorba de ei.

— Soții Matifat, zise Césarine, au intervenit pentru domnul și doamna Colleville, pentru domnul și doamna Thuillier, prietenii lor, și pentru soții Saillard.

— O să vedem, zise César. Agentul nostru de schimb, domnul și doamna Desmarets.

— Asta o să fie regina balului! zise Césarine; grozav de mult îmi place, mai mult ca toate.

— Derville și nevastă-sa.

— Pune-i și pe domnul și doamna Coquelin, succesorii unchiului Pillerault, zise Constance. Așa de mult își închipuie că vor veni, încît biata femeie și-a comandat la croitoreasa mea o rochie superbă de bal: atlas alb pe dedesubt și pe deasupra tul brodat cu flori de cicoare. N-a lipsit mult să-și facă o rochie de lamé, ca pentru a merge la curte. Dacă nu-i invităm, ni-i facem dușmani de moarte.

— Pune-i, Césarine; trebuie să cinstim comerțul, că doar și noi facem parte din el. — Domnul și doamna Roguin.

— Mamă, doamna Roguin o să-și puie colierul de briliante, toate bijuteriile și rochia cu dantelă de Malines.

— Domnul și doamna Lebas, zise César. — Apoi, domnul președinte al tribunalului de comerț, nevas-tă-sa și cele două fete. I-am uitat cînd am trecut autoritățile. — Domnul și doamna Lourdois și fata lor. — Domnul Claparon, bancher, domnul du Tillet, domnul Grindot, domnul Molineux, Pillerault și proprietarul lui, domnul și doamna Camusot, negustorii cei bogați de mătasă, cu toți copiii lor, cel de la Școala poli-tehnică și avocatul; o să fie numit judecător, fiindcă se însoară cu domnișoara Thirion.

— În provincie, însă, zise Césarine.

— Domnul Cardot, socrul lui Camusot, și toți copiii Cardot. Ia stai! Și soții Guillaume, din strada Colom-bier, socrul și soacra lui Lebas, doi bătrini care vor întreține conversația pe de lături; Alexandre Crottat, Célestin...

— Tată, nu-i uita pe domnul Andoche Finot și pe domnul Gaudissart, doi tineri foarte folositori dom-nului Anselme.

— Gaudissart ? A făcut pușcărie. Dar n-are a face ; pleacă peste câteva zile și o să ne plaseze uleiul... Pune-l ! Cit despre musiu Andoche Finot, cine-i ăsta ?

— Domnul Anselme spune că va ajunge cineva, e plin de spirit ca Voltaire.

— E autor ? Aștia sînt toți atei.

— Pune-l, tată ; și-așa avem prea puțini dansatori. De altfel, prospectul cel frumos despre ulei e făcut de el.

— Crede în uleiul nostru, zise César, atunci pune-l, drăguță.

— Îi pun și pe protejații mei, zise Césarine.

— Pune-l pe domnul Mistral, executorul meu ; și pe domnul Haudry, medicul nostru, doar de formă, că n-o să vie.

— O să vie pentru jocul de cărți, zise Césarine.

— Ia stai ! Sper, César, că-l vei invita la masă pe domnul abate Loraux ? !

— I-am și scris, zise César.

— Oh ! să n-o uităm pe cumnata lui Lebas, pe doamna Augustine de Sommervieux, zise Césarine. Sărăcuța de ea ! Ne-a spus Lebas că e foarte suferindă, moare de inimă rea.

— Așa e cînd te măriți cu un artist, exclamă parfumiерul. Ia uită-te la maică-ta cum moțăie, spuse el foarte încet fetei. Așa, așa, somn ușor, doamnă César.

— Ei, da' rochia maică-ti ? spuse César Césarinei.

— Da, tată, o să fim gata. Mama se gîndește la o rochie de *crêpe de Chine* doar, ca a mea ; croitoreasa e sigură că n-o să fie nevoie de probă.

— Cîte persoane ? zise César cu voce tare văzînd-o pe nevastă-sa că deschide ochii.

— O sută nouă, socotind și pe vînzători, zise Césarine.

— Unde-o să băgăm atîta lume ? zise doamna Birrotteau. Dar în sfîrșit, reluă ea cu naivitate, o trece și duminica asta.

La oamenii care urcă de la un etaj social la altul nimic nu se face în mod simplu. Nimeni n-avea voie,

sub nici un pretext, să intre în apartamentul care era în transformare, nici chiar César sau doamna Birotteau. César îi promisese lui Raguet, băiatul din prăvălie, un rînd de haine noi de ziua balului, dacă face pază bună și-și execută bine consemnul. Ca și împăratul Napoleon la Compiègne, cînd cu renovarea castelului pentru căsătoria lui cu Maria-Luiza de Austria, Birotteau nu voia să vadă nimic parțial, voia să se bucure de *surpriză*. Cei doi foști adversari se întîlniră încă o dată, fără știrea lor, dar nu pe un cîmp de bătaie, ci pe terenul vanității burgheze. Domnul Brindot trebuia, așadar, să-l ia de mîină pe César și să-i arate apartamentul, așa după cum un ghid arată o galerie de tablouri unui vizitator. De altfel, fiecare în casă pregătise o *surpriză* a lui. Césarine, draga de ea, pusesse la bătaie toate economiile ei, o sută de ludovici, ca să cumpere cărți pentru tatăl ei. Domnul Grindot îi spusese în secret, într-o dimineață, că în camera tatălui ei care avea să fie și un fel de cabinet, asta fiind surpriza arhitectului, vor exista două dulapuri-bibliotecă. Césarine își cheltuisese toate economiile în prăvălia unui librar, ca să ofere tatălui ei pe: Bosuet, Racine, Voltaire, Jean-Jacques Rousseau, Montesquieu, Molière, Buffon, Fénelon, Delille, Bernardin de Saint-Pierre, La Fontaine, Corneille, Pascal, La Harpe, în sfîrșit biblioteca obișnuită, care se găsește peste tot și pe care tată-său n-avea s-o citească niciodată. Probabil că factura de la legător avea să fie foarte sărată. Nepunctualul și celebrul legător Thouvenin, un artist de altfel, făgăduise să predea volumele în ziua de 16, la amiază. Césarine destăinuise încurcătura în care se afla, unchiului Pillerault, și unchiul luase pe seama lui factura. Surpriza lui César pentru soția lui era o rochie de catifea vișinie, împodobită cu dantele, despre care vorbise cu fiica lui, ce-i era complice. Surpriza doamnei Birotteau pentru noul cavaler al Legiunii de Onoare consta într-o pereche de catarama de aur și un ac de cravată cu briliant. În sfîrșit, pentru toată familia, se pregătea surpriza apartamen-

tului, care avea să fie urmată, în mai puțin de cincisprezece zile, de marea surpriză a facturilor de plătit.

César chibzui îndelung ce invitații să facă în persoană și pe care să le trimită cu Raguet. Luă o birjă și o puse înăuntru pe nevastă-sa, gătită cu o pălărie cu pene care o urîtea și cu ultimul șal căpătat, un cașmir pe care și-l dorea de cincisprezece ani. Astfel, în mare ținută, parfumierii făcură douăzeci și două de vizite într-o singură dimineață.

César o scutise pe nevastă-sa de greutatea pregătirii în casă a diferitelor comestibile necesare unei serbări splendide. Se încheiase un tratat diplomatic între ilustrul Chevet și Birotteau. Chevet furniza o argintărie superbă, care produce cât un teren când e închiriată; furniza cina, vinurile și chelnerii în frunte cu un șef arătos, aceștia cunoscându-și toți răspunderea faptelor și a gesturilor. Chevet cerea să i se puie la dispoziție bucătăria și sufrageria de la antresol ca să-și instaleze acolo cartierul său general, căci trebuia să se lucreze încontinuu pentru a servi la ora șase o cină de douăzeci de persoane și la unu noaptea o masă rece foarte bogată. Birotteau se înțelesese cu cafeneaua Foy pentru casatele în formă de fructe, care aveau să fie servite în cești frumoase, cu lingurițe aurite, pe tăvi de argint. Tanrade, altă celebritate, furniza răcoritoarele.

— Să n-ai nici o grijă, îi spuse César soției sale, văzînd-o cam prea îngrijorată cu două zile înainte. Chevet, Tanrade și cafeneaua Foy vor fi la antresol, Virginie va veghea la etajul al doilea, prăvălia va fi închisă bine. Nouă nu ne mai rămîne decît să ne lăfăim la etajul întii.

În ziua de 16, la ora două, domnul de La Billardièr veni să-l ia pe César pentru a-l duce la cancelaria Legiunii de Onoare, unde avea să primească decorația de cavaler împreună cu vreo zece alții, din mîna domnului conte de Lacépède. Primarul îl găsi pe parfumier cu lacrimile în ochi: Constance îi făcuse tocmai surpriza cataramelor de aur și a briliantului.

— E tare bine să fii iubit astfel, zise el urcîndu-se în trăsură, de față cu vînzătorii adunați, cu Césarine și cu Constance.

Toți îl admirau pe César îmbrăcat în pantaloni scurți de mătăsă neagră, cu ciorapi de mătăsă și cu fracul cel nou albastru-deschis pe care avea să strălucească panglica muiată în sînge, după vorba lui Molineux.

Cînd César se întoarse la masă, era palid de bucurie și se uita în toate oglinzile să-și vadă crucea; căci, în prima amețeală, nu se mulțumi cu panglica, lăsă la o parte orice modestie.

— Nevastă, spuse el, domnul mare cancelar e un om încîntător; de cum i-a spus o vorbă La Billardière, a și acceptat invitația mea; vine împreună cu domnul Vauquelin. Domnul Lacépède e un om mare, da, ca și domnul Vauquelin; a scris patruzeci de volume! E adevărat că e și autor și pair al Franței. Să nu uităm să-i spunem: „Domnia voastră“ sau „Domnule conte“.

— Da' ia și mîncîncă, îi spuse nevastă-sa. — Tatăl tău e mai rău ca un copil, îi spuse Constance Césarinei.

— Ce bine-ți stă la butonieră, zise Césarine. O să ți se dea onorurile și o să ieșim împreună.

— O să mi se dea onorurile oriunde sînt santinele. În acel moment, Grindot coborî cu Braschon. După masă, domnul, doamna și domnișoara — spuseră ei — vor putea arunca o privire în apartament, unde lucrătorul prim al lui Braschon termina de bătut niște prinzătoare de perdele și unde trei oameni aprindeau luminări.

— Trebuie o sută douăzeci de luminări, zise Braschon.

— O factură de două sute de franci la Trudon, spuse doamna César, ale cărui jeluiri le opri cu o privire cavalerul Birotteau.

— O să aveți o serbare extraordinară, domnule cavalier, zise Braschon.

Birotteau își spuse lui însuși:

„Au și început lingușitorii! Abatele Loraux m-a sfătuit să nu cad în cursa lor și să rămân modest. Imi voi aminti de originea mea.“

César nu înțelese ce vrea să spuie bogatul tapițer din strada Saint-Antoine. Braschon făcu unsprezece încercări inutile pentru a fi invitat, el, nevastă-sa, fiică-sa, soacră-sa și mătușă-sa. Braschon deveni dușmanul lui Birotteau. La plecare, nu-i mai spunea „domnule cavalier“.

Începu repetiția generală. César, nevastă-sa și Céсарine ieșiră din prăvălie și intrară în casă prin stradă. Ușa casei fusese refăcută în stil mare, cu două canaturi împărțite în panouri egale și pătrate, în mijlocul cărora se afla câte un ornament arhitectural de fontă turnată și vopsită. Această ușă, ajunsă atît de comună la Paris, era pe atunci o noutate. În fundul vestibulului se vedea scara împărțită în două suișuri drepte între care se afla acel soclu care-l neliniștise pe Birotteau și care forma un fel de cușcă, unde putea locui o femeie bătrînă. Acest vestibul, pardosit cu marmură albă și neagră, și a cărui zugrăveală imita marmura, era luminat de o lampă în stil antic, cu patru ciocuri. Arhitectul unise bogăția cu simplitatea. Un covor roșu îngust punea în valoare albeața treptelor, care erau de piatră de calcar șlefuită cu piatră ponce. De pe prima platformă se intra în antresol. Ușa apartamentului era în genul ușii de la stradă, dar de lemn mai subțire.

— Cîtă grație! zise Céсарine. Și totuși nimic nu oprește privirea.

— Tocmai asta e, domnișoară, grația provine din proporțiile juste dintre stilobați, plinte, cornișe și ornamente; afară de asta, n-am auzit nimic, culorile sînt sobre și nu au tonuri țipătoare.

— Mare știință, zise Céсарine.

Intrară apoi cu toții într-o anticameră de bun-gust, parchetată, spațioasă, cu ornamente simple. Urma un

salon cu trei ferestre spre stradă, în alb și roșu, cu cornișe elegant profilate, cu motive decorative fine și fără sculituri. Pe un cămin de marmură albă cu coloane se afla o garnitură aleasă cu gust, care n-avea nimic ridicol și se potrivea cu celelalte detalii. Domnea acolo acea suavă armonie pe care numai artiștii știu s-o alcătuiască urmărind un sistem decorativ pînă în cele mai mici accesorii, de care burghezii n-au habar, dar care-i uimește. Un policandru cu douăzeci și patru de lumînări făcea să strălucească draperiile de mătasă roșie, iar parchetul avea un lăciu ațîțător care o făcu pe Césarine să danseze. Printr-un budoar verde și alb treceai în cabinetul lui César.

— Am pus aici un pat, zise Grindot, desfăcînd canaturile unui alcov ascuns cu dibăcie între două biblioteci. Dumneavoastră sau doamna puteți fi bolnavi și atunci fiecare are camera sa.

— Da' uite că biblioteca e plină de cărți legate... Oh, nevastă! nevastă! zise César.

— Nu, asta e surpriza Césarinei.

— Să iertați emoția unui tată, spuse el arhitectului sărutîndu-și fata.

— Vai de mine, domnule, zise Grindot. Sînteți doar la dumneavoastră acasă.

În acest cabinet dominau culorile cafenii, subliniate de ornamente verzi, căci trecerile armonice cele mai dibace legau una de alta toate odăile apartamentului. Astfel, culoarea care constituia fondul unei odăi servea de ornamentație celeilalte și viceversa. Gravura cu *Hero și Leandru* strălucea pe un panou în cabinetul lui César.

— O să-mi plătești tu toate astea, zise vesel Birotteau.

— Această frumoasă stampă ți-e oferită de domnul Anselme, spuse Césarine.

Căci și Anselme își permisesese o surpriză.

— Bietul băiat, a făcut ca mine cu domnul Vauquelin.

Apoi venea camera doamnei Birotteau. Arhitectul o umpluse de minunății ca să facă plăcere acestor oameni de treabă pe care voia să-i câștige, căci se ținuse de vorbă și studiasse atent această *renovare*. Camera era tapetată cu mătasă albastră cu ornamente albe; mobila era capitonată cu lînă albă cu motive albastre. Pendula de pe căminul de marmură albă reprezenta o Veneră șezînd lingă un bloc frumos de marmură; un covor tuns cu desen turcesc unea această odaie de camera Césarinei, care era tapetată în albastru-verde și era foarte cochetă: un pian, un garderob frumos cu oglindă, un pătuc cast cu perdele simple, și toate mobilele mărunte care fac plăcerea tinerelor fete. Sufrageria se afla în spatele camerei lui Birotteau și al celei a soției sale; dădea spre scară; fusese lucrată în stilul zis *Louis XIV*, cu pendulă Boulle⁹¹, cu bufete în alămuri și sidef, cu tapetul prins în cuie aurite. Bucuria acestor trei persoane nu se poate descrie, mai ales cînd, întorcîndu-se în camera ei, doamna Birotteau găsi pe pat rochia de catifea vișinie împodobită cu dantele, pe care i-o oferea bărbatu-său și pe care Virginie o adusese între timp, mergînd în vîrfurile picioarelor.

— Domnule, apartamentul acesta vă va aduce multă faimă, îi spuse Constance lui Grindot. Mîine seară vom avea peste o sută de persoane în casă, și veți primi elogiile tuturor.

— O să te recomand, zise César. Vei vedea *fruntea* comerțului și vei fi cunoscut într-o singură seară mai abitir decît dacă ai fi clădit o sută de case.

Constance era mișcată și nu se mai gîndea la cheltuială, nici nu-și mai critica bărbatul. Iată de ce. De dimineață, aducînd pe *Hero și Leandro*, Anselme Popinot, pe care Constance îl considera ca foarte inteligent și cu mari posibilități, îi afirmase succesul *uleiului cefalic*, la care lucra cu o dîrzenie fără seamăn. Indrăgostitul făgăduise că, cu toată suma importantă la care se ridicau nebuniile lui Birotteau, aceste cheltuieli aveau să fie acoperite în șase luni

prin partea sa din beneficiile aduse de ulei. După nouăsprezece ani de temeri, era atât de plăcut să te lași măcar o zi în voia bucuriei, încît Constance făgădui fiicei sale să nu strice fericirea soțului ei prin nici o reflecție, și să se lase și ea pe de-a-ntregul pradă acestei bucurii. Pe la unsprezece, cînd plecă domnul Grindot, ea se aruncă de gîtul bărbatului ei și plînsese puțin de mulțumire, zicînd :

— César ! Mă faci nebună de fericire.

— Dar numai să ție, nu ? zise zîbind César.

— O să ție, nu mă mai tem, spuse doamna Birrotteau.

— Așa da, zise parfumierul, în sfîrșit mă apreciezi.

Oamenii destul de nobili pentru a-și recunoaște slăbiciunile vor mărturisi că o biată orfană care, înainte cu optsprezece ani, era vînzătoare la *Micul marinar* din insula Saint-Louis, și un biet țaran venit pe jos din Turena la Paris, cu bățul în mînă și cu bocanci cu cuie, nu puteau să nu fie măguliți și fericiți de a da o asemenea serbare pe motive atât de laudabile.

— Zău că așa da o sută de franci, zise César, ca să ne vie acum cineva în vizită.

— Iată-l pe domnul abate Loraux, zise Virginie.

Abatele Loraux intră. Era pe atunci vicar la Saint-Sulpice. Niciodată puterea sufltească nu s-a revelat mai bine ca la acest preot, adevărat sfînt : toți cei care l-au cunoscut l-au păstrat adînc întipărit în memorie. Avea o față morocănoasă și era atât de urît, încît parcă nu-ți venea să ai încredere în el, dar practica virtuților catolice îi făcuse figura sublimă : strălucea pe fața lui, înainte de a se fi urcat în cer, o splendoare cerească. O curăție intrată în sînge dădea unitate trăsăturilor lui dizgrațioase, și flacăra milosteniei purifica liniile neregulate, printr-un fenomen contrar celui care animalizase și degradase totul la Claparon. În zbîrciturile lui se reflecta frumusețea celor trei frumoase virtuți omenești : speranța, credința, mila. Avea o rostire blîndă, înceată și pătrun-

zătoare. Costumul lui era cel al preoților din Paris ; își îngăduia să poarte redingota maron-închis. Nici o ambiție nu se strecurase în această inimă curată, pe care probabil că îngerii au dus-o Domnului tot atît de nevinovată ca în primul moment. A trebuit blînda insistență a fiicei lui Ludovic al XVI-lea pentru a-l face pe abatele Loraux să accepte o parohie la Paris, și încă una din cele mai modeste. El privi cam îngrijorat toate minunățiile din casa lui Biroteau, zîmbi celor trei personaje din lumea comerțului care erau atît de încîntate și-și plecă fruntea albită.

— Dragii mei, le spuse el, rolul meu nu e să iau parte la serbări, ci să alin necazurile celor amăriți. Am venit să-i mulțumesc domnului César pentru invitație și să vă felicit. Pentru o singură serbare voi veni aici, la cununia acestei frumoase copile.

După un sfert de oră, abatele plecă lăra ca parfumerul sau soția acestuia să fi îndrăznit să-i așteaptă apartamentul. Această apariție gravă stropi cu cîteva picături reci bucuria clocotitoare a lui César. Se culcară, fiecare în camera sa luxoasă, luînd în primire mobilele frumoase pe care le dorise. Césarine îi ajută mamă-si să se dezbrace în fața unei mese de toaletă de marmură albă cu oglindă. César își cumpărase cîteva nimicuri, pe care voi numaidecît să le încerce. Toți adormiră cu gîndul la bucuriile de a doua zi. După ce se duseră la biserică să asculte liturghia și-și citiră rugăciunile de vecernie, și după ce încredințară antresolul brațelor lumești ale oamenilor lui Chevet, cam pe la ora patru, Césarine și mama ei începură să se îmbrace. Nici o toaletă nu-i venise atît de bine doamnei César ca rochia asta de catifea vișinie, garnisită cu dantele și avînd franjuri la mînele scurte : brațele ei frumoase, încă tinere și proaspete, pieptul strălucitor de albeață, gîtul, umerii cu linie atît de frumoasă, toate erau puse în valoare de țesătura bogată și de culoarea minunată. Mulțumirea naivă pe care o simte orice femeie cînd se vede în

plinătatea farmecelor ei făcea și mai suav profilul grec al parfumierei, a cărei frumusețe apăru în toată finețea ei de camee. Césarine, îmbrăcată într-o rochie de crep alb, avea pe cap o cunună de trandafiri albi și la talie de asemenea un trandafir ; o eșarfă feciorelnică îi acoperea umerii și pieptul ; Popinot înnebuni văzînd-o.

— Oamenii ăștia ne strivesc cu luxul lor, spuse doamna Roguin soțului ei, vizitînd apartamentul.

Notăreasa era furioasă că nu e tot atît de frumoasă ca doamna César, căci orice femeie cunoaște singură adevărul în privința superiorității sau inferiorității unei rivale.

— Lasă ! că astea nu vor ține mult. În curînd, o vei împrôsca cu noroi din trăsura pe biata femeie, căci o vei întîlni mergînd pe jos, ruinată ! îi spuse Roguin încet nevastei sale.

Vauquelin fu cît se poate de binevoitor ; veni cu domnul de Lacépède, colegul său de la institut, care trecuse să-l ia cu trăsura. Văzînd-o pe parfumieră în toată splendoarea frumuseții ei, cei doi savanți îi făcură complimente științifice.

— Aveți desigur, doamnă, un secret pe care știința nu-l cunoaște, de ați rămas atît de tînără și de frumoasă, zise chimistul.

— Sînteți aici oarecum ca la dumneavoastră acasă, domnule academician, zise Birotteau. — Da, domnule conte, reluă el, întorcîndu-se spre marele cancelar al Legiunii de Onoare, eu datoresc succesul meu domnului Vauquelin. Am onoarea să prezint domniei-voastre pe domnul președinte al tribunalului de comerț. — Domnul conte de Lacépède, pair al Franței, unul din oamenii mari ai Franței ; a scris patruzeci de volume, îi spuse el lui Joseph Lebas, care îl însoțea pe președintele tribunalului.

Invitații la masă fură punctuali. Cina a fost cum sînt de obicei mesele negustorilor : foarte veselă, nescribită, presărată cu glume ieftine, care te fac întotdeauna să rîzi. Mîncărurile gustoase și vinurile de

calitate fură prețuite cum se cuvine. Cînd oaspeții se întoarseră în saloane să ia cafeaua, era ora nouă și jumătate. Cîteva birji și aduseseră pe unele dansatoare nerăbdătoare. După o oră, salonul fu plin și balul începu să semene a petrecere. Domnul de Lacépède și domnul Vauquelin plecară, spre marea desperare a lui Birotteau, care-i urmă pînă la scară implorîndu-i — dar fără succes — să rămîie. Izbuti să-i reție pe domnul Popinot judecătorul și pe domnul de La Billardière. Cu excepția celor trei femei care reprezentau aristocrația, finanțele și administrația: domnișoara de Fontaine, doamna Jules, doamna Roubourdin, și a căror frumusețe strălucitoare, a căror îmbrăcăminte și fel de a se purta contrastau cu restul adunării, celelalte femei aveau toalete greoaie, țepene, un nu știu ce prea încărcat care dă un aspect comun reuniunilor burgheze și care era crud subliniat de grația vapoasă a acestor trei femei.

Burghezia din strada Saint-Denis se lăfăia majestuos arătîndu-se cu toate drepturile ei de a fi comică prin prostie. Era acea burghezie care-și îmbracă copiii în uniformă de cavaleriști sau de guarzi naționali, care cumpără *Victorii* și *Cuceriri*⁹² sau *Soldatul plugaș*⁹³, admiră *Înmormîntarea săracului*⁹⁴, se bucură cînd îi vine rîndul la gardă, se duce duminica la țară în casă proprie, ține să aibă un aer distins și visează la onoruri municipale; acea burghezie lacomă de toate, și totuși bună, serviabilă, devotată, sensibilă, miloasă, care subscrie pentru copiii generalului Foy, pentru greci⁹⁵, ale căror piraterii nu le cunoaște, pentru Champ d'Asile⁹⁶ în momentul cînd acesta nu mai există, care e victima propriilor sale virtuți și e batjocorită de o societate mai puțin bună decît ea, căci ea are inimă tocmai pentru că n-are habar de conveniențe; acea burghezie virtuoasă care-și crește fetele păstrîndu-le sufletul curat și deprinzîndu-le cu munca, dîndu-le însușiri care se topesc de îndată ce ele se avîntă în clasele superioare, fete nu prea sclipitoare dintre care Chrysale și-ar fi ales

nevasta⁹⁷; în fine o burghezie reprezentată admirabil prin soții Matifat, droghistii din strada Lombardilor, a căror întreprindere era de șaizeci de ani furnizorea *Reginei Trandafirilor*.

Doamna Matifat, care voise să aibă o ținută demnă, dansa îmbrobodită cu un turban și îmbrăcată într-o rochie greoaie, roșie ca focul și țesută cu fir, toaletă care se potrivea cu aerul ei înfipt, cu nasul ei roman și cu splendorile tenului ei cărămiziu. Domnul Matifat, care era grozav când defila cu garda națională și i se zărea de la cincizeci de pași pîntecele rotunjour cu lanțul de ceas și-o grămadă de brelocuri, era dominat de această Caterina a II-a a tejghelii⁹⁸. Gras și scund, înhămat cu ochelari, cu gulerul cămășii înalt de-i ajungea deasupra cefei, se distingea prin vocea sa de bas și prin bogăția vocabularului. Când vorbea de Corneille, nu spunea decît „sublimul Corneille“, Racine era „duiosul Racine“, Voltaire! oh! Voltaire, „al doilea în toate genurile, mai mult spirit decît geniu, și totuși om de geniu!“ Rousseau, „spirit sperios, om înzestrat cu orgoliu și care a sfîrșit prin a se spînzura“. Povestea greoi anecdotele curente despre Piron⁹⁹, care trece drept un om extraordinar în cercurile burgheze. Pasionat după actrițe, Matifat era ușor înclinat spre obscenități; se spunea chiar că întreținea o amantă, așa cum făceau și Cardot și bogatul Camusot. Uneori, cînd vedea că se pregătește să povestească vreo anecdotă, doamna Matifat se grăbea să-l întrerupă țipînd cît o ținea gura: „Bagă de seamă, bolobocelule, la ce-ai să ne spui!“ Așa-l numea ea familiar: bolobocelul. Această voluminoasă regină a articolelor de drogherie o făcu pe domnișoara de Fontaine să-și piardă gravitatea aristocratică: mîndra domnișoară nu se putu împiedica să zîmbească auzind-o spunînd lui Matifat:

— Nu te repezi așa la înghețată, bolobocelule! că nu-i distins.

E mai greu să explici diferența dintre lumea mare și burghezie, decît îi e burgheziei să șteargă această

diferență. Femeile acestea, proțâpitate în toaletele lor, știau că sînt gătite și manifestau cu naivitate o bucurie care dovedea că balul e un eveniment în viața lor atît de ocupată ; pe cînd cele trei femei care reprezentau fiecare o sferă din lumea mare arătau atunci așa cum aveau să arate și a doua zi, nu păreau a se fi gătit dinadins, nu se înfoiau în minunățiile neobișnuite ale gătelilor, nu țineau să facă efect ; nu se mai gîndeau la toaletă după ce o desăvîrșiseră în fața oglinzii ; pe fețele lor nu era nici o expresie forțată, dansau cu grația și cu naturalul unor statui antice. Celelalte, dimpotrivă, purtau pecetea zilelor de muncă, aveau atitudini vulgare și rîdeau prea mult ; ochii lor erau iscoditori mai mult decît se cade, vocile lor nu se mențineau la acel murmur ușor care dă conversațiilor din timpul balului o savoare inimitabilă ; nu aveau mai ales acea gravitate obraznică anunțînd săgeți de ironie, nici acea atitudine calmă, după care se recunosc oamenii deprinși cu stăpînirea deplină de sine. Așa încît doamna Roubourdin, doamna Jules și domnișoara de Fontaine, care își pusese în gînd să se distreze la acest bal de parfumer, contrastau față de burghezie prin grația lor molatică, prin toaletele de un gust desăvîrșit și prin felul lor de a fi, așa după cum trei balerine prime de la operă ies în relief pe fundalul cavaleriei grele a figuranților. Asupra lor erau ațintite priviri năucite, invidioase. Doamna Roguin, Constance și Césarine formau un fel de grup intermediar între figurile negustorești și cele trei tipuri de aristocrație feminină. Ca la toate balurile, veni un moment de însuflețire cînd torentele de lumină și de veselie, muzica și antrenul dansului provocară un fel de beție care șterse aceste nuanțe în *crescendo*-ul general. Balul avea să devie zgomotos. Domnișoara de Fontaine voi să se retragă ; dar, cînd îl căută pe venerabilul vîndean ca să-i dea brațul, Birotteau și nevastă-sa alergică să împiedice desertarea întregii aristocrații din casa lor.

— E în acest apartament ca un parfum de gust care într-adevăr mă miră, îi spuse parfumierului obraznica domnișoară, și vă felicit.

Birotteau era atît de îmbătat de felicitări publice, încît nu înțelese; dar nevastă-sa roși și nu știu ce să răspundă.

— Iată o petrecere națională care vă onorează, îi spunea Camusot.

— Rar am văzut un bal atît de frumos, îi spunea domnul de La Billardièrre, pe care nu-l costa nimic o minciună oficioasă.

Birotteau lua în serios toate complimentele.

— Ce tablou încîntător! Și ce bună orchestră! O să ne dați des baluri? îi spunea doamna Lebas.

— Ce frumos apartament! L-ați aranjat după gustul dumneavoastră? îi spunea doamna Desmarests.

Birotteau îndrăzni să mintă lăsînd-o să creadă că era gustul lui. Césarine, care avea să fie invitată la toate contradansurile, avu ocazia să vadă cîtă delicatețe era în caracterul lui Anselme.

— Dacă nu mi-aș asculta decît dorința, îi spuse el la ureche la sfîrșitul mesei, v-aș ruga să-mi acordați un contradans; dar bucuria mea ar fi prea scump plătită de amorul propriu și al unuia și al celuilalt.

Césarine, care găsea că bărbații merg fără grație cînd au picioarele drepte, voi să deschidă balul împreună cu Popinot. Popinot, încurajat de mătușa lui, care îi spusese să îndrăznească, îndrăzni să vorbească de dragostea sa acestei fete încîntătoare în timpul contradansului, servindu-se însă de ocolișurile obișnuite ale îndrăgostiților timizi.

— Norocul meu depinde de dumneavoastră, domnișoară.

— Cum așa?

— Numai o anumită speranță mi l-ar asigura.

— Puteți spera.

— Vă dați seama bine de ce mi-ați spus prin două vorbe numai? reluă Popinot.

— Sperați în noroc, zise Césarine cu un zîmbet șăgalnic.

— Gaudissart ! Gaudissart ! îi spuse Anselme prietenului său, după contradans, strîngîndu-l de braț cu o forță herculeană, dacă nu reușești îmi zbor creierii. Reușita înseamnă căsătoria cu Césarine, așa mi-a spus chiar ea, și uite-o ce frumoasă e !

— Da, e faină ! zise Gaudissart, și bogată. Las' c-o înhățăm noi.

Semnele de simpatie între domnișoara Lourdois și Alexandre Crottat, succesorul lui Roguin recunoscut de acesta, fură remarcate de doamna Bironneau, care nu renunță fără o mare durere la ideea de a face din fiică-sa soția unui notar din Paris. Unchiul Pillerault, care se salutase cu Molineux cel mărunțel, se instală într-un fotoliu lîngă bibliotecă, se uită la jucători, ascultă conversațiile, și veni din cînd în cînd să privească din pragul ușii coșurile de flori săltătoare: capetele dansatoarelor pe care le învîrteau cavalerii. Atitudinea lui era cea a unui adevărat filozof. Bărbații erau oribili, cu excepția lui du Tillet, care prinsese manierele lumii bune ; a tînărului La Billardière, viitoare figură de jurnal de modă ; a domnului Jules Desmarets și a personajelor oficiale. Dar printre toate aceste figuri, mai mult sau mai puțin comice, care formau atmosfera adunării, se afla una deosebit de ștearsă, tocită ca o piesă de cinci franci de pe vremea republicii, dar pe care îmbrăcăminteă o făcea tare curioasă. Ați ghicit că e vorba de micul tiran din Curtea batavă, care-și pusese rufăria fină îngălbenită în dulap și se mîndrea cu un jabou de dantelă moștenită, prins cu o camee albăstruie ; purta pantaloni scurți de mătasă neagră, ceea ce-i trăda fusele pe care avea îndrăzneala să se sprijine. César îi arată triumfător cele patru odăi create de arhitect la etajul întîi al proprietății sale.

— E, e treaba dumatăle, domnule, îi spuse Molineux. Așa aranjat, etajul meu o să facă mai bine de o mie de galbeni.

Birotteau răspunse printr-o glumă, dar simți ca o împunsătură de ac accentul cu care bătrînelul pronunțase fraza. „Îmi reiau în curînd etajul, omul ăsta se ruinează!“, acesta era sensul cuvintelor o *să facă*, pe care Molineux le zvîrlise ca o labă cu gheare.

Fața gălbioară și ochii ucigași ai proprietarului îl impresionară pe du Tillet, a cărui atenție fusese mai întîi atrasă de un lanț de ceas de care atîrna o jumătate de kilogram de diverse brelocuri sunătoare și de un frac verde cu alb, cu guler ciudat întors, care-i dădeau bătrînului aerul unui șarpe cu clopoșei. Bancherul veni deci la mărunțelul cămătar spre a afla ce-l înveselește anume.

— Aici, zise Molineux, punînd un picior în budoar, sînt pe proprietatea domnului conte de Granville; dar aici, spuse el arătînd celălalt picior, sînt la mine; căci eu sînt proprietarul acestei case.

Molineux vorbea așa de bucuros cînd găsea pe cineva să-l asculte încît, încîntat de atenția lui du Tillet, se prezintă, își povestii obiceiurile, relată insolențele lui musiu Gendrin precum și învoielile sale cu parfumierul, învoieli fără de care balul n-ar fi avut loc.

— A! Domnul César v-a plătit chiria, spuse du Tillet, asta nu-i stă în obicei.

— O! Eu i-am cerut-o, sînt atît de bun cu chirișii mei!

„Dacă babacul Birotteau dă faliment, își spuse du Tillet, caraghiosul ăsta o să fie un foarte bun sindic. Chițibușeria lui e prețioasă; ăsta cînd e singur acasă se distrează desigur omorînd muște, ca Domițian¹⁰⁰.“

Du Tillet se așeză la joc unde-i dăduse și lui Claparon ordin să se așeze; se gîndise că, sub abajurul unui sfeșnic de masă, așa-zisul bancher o să scape de priviri. Făcură amîndoi atît de bine pe străinii

unul față de celălalt, încît nici cel mai bănuitor om n-ar fi putut descoperi nimic care să le dezvăluie complicitatea. Gaudissart, care știa că Claparon se îmbogățise, nu îndrăzni să-l mai abordeze cînd bogatul voiajor îi aruncă privirea rece și solemnă a parvenitului care nu vrea să fie salutat de un fost coleg. Ca un foc strălucitor de artificii, balul se stinse pe la cinci dimineața. Cam pe atunci, din cele o sută și mai bine de trăsură care umpleau strada Saint-Honoré, nu mai rămăseseră decît vreo patruzeci. La ora aceea, se dansa sîrba brutarilor, care a fost mai tîrziu detronată de cotilion și de galopul englezesc. Du Tillet, Roguin, Cardot-fiul, contele de Granville și Jules Desmarets jucau bouillotă ; du Tillet cîștiga trei mii de franci. Zorile se iviră, făcînd să pălească lumînările, și jucătorii asistară la ultimul cadril. În casele burgheze, această bucurie din urmă nu se îndeplinește fără unele extravagante. Personajele impozante au plecat ; beția mișcărilor de dans, căldura comunicativă a atmosferei, spiridușii ascunși în băuturile cele mai nevinovate au înmuiat bătăturile femeilor bătrîne, care catadicsesc să intre și ele în cadrul și iau parte la nebunia aceluia moment ; bărbații sînt încă încălziți, iar părul desfăcut le cade pe ochi și le dă aspecte grotești care provoacă rîsul ; femeile tinere sînt mai ușoare și cîteva flori li s-au desprins din păr. Apare Momus-ul burghez¹⁰¹ și giumbușlucurile lui ! Rîsetele răsună, fiecare face glume gîndindu-se că, a doua zi, munca își va relua drepturile. Matifat dansa cu o pălărie de femeie pe cap ; Célestin îi maimuțarea pe ceilalți. Cîteva doamne băteau exagerat din palme la anumite figuri ale acestui interminabil contradans.

— Ce se mai distrează ! spunea fericitul Birotteau.

— De n-ar sparge ceva, spuse Constance unchiului ei.

— Ați dat cel mai minunat bal pe care l-am văzut, și am văzut multe, spuse du Tillet fostului său patron, luîndu-și rămas bun.

În opera simfonică a lui Beethoven, există o fan-
tezie lungă cît un poem, care domină finalul simfo-
niei în do minor. Poezii — a căror inimă palpită
cînd, după lungi pregătiri ale sublimului magician
atît de bine înțeles de Habeneck ¹⁰², un gest al șefu-
lui de orchestră entuziast ridică bogata cortină a
acestui tablou indicînd prin bagheta sa strălucitorul
motiv spre care s-au îndreptat toate forțele muzicale
— vor înțelege că balul lui Birotteau producea în
viața sa același efect pe care-l produce asupra sufle-
telor lor acest motiv fecund datorită căruia, poate,
simfonia în do se ridică deasupra strălucitelor sale
surori. O zîină luminoasă se avîntă înălțînd bețișorul.
Se aude foșnetul perdelelor de mătăasă purpurie pe
care le ridică îngerii. Porți de aur sculptate ca cele
ale baptisteriului din Florența ¹⁰³ se desfac pe țîțînile
lor de diamant. Privirea se pierde în priveliști splen-
dide, cuprinde un șir întreg de palate minunate de
unde ies ființe de o natură superioară. Tămîia
prosperității fumegă, altarul fericirii arde, un aer
înmiresmat adie! Ființe cu zimbet divin, înveșmîn-
tate în tunici albe cu marginile albastre, îți trec ușor
pe sub ochi, arătînd fețe supraomenești de frumoase
și forme de o neasemuită finețe. Din torțele amora-
șilor care roiesc ies flăcări! Te simți iubit, te simți
fericit, într-o fericire pe care o respiri fără s-o în-
țelegi, te scalzi în valurile acestei armonii care se
revarsă dăruind fiecăruia ambrozia pe care și-a
ales-o. Ți se topește inima, căci cele mai tainice do-
rințe ți se realizează pentru o clipă. După ce te-a
plimbat prin ceruri, vrăjitorul, prin profunda și mis-
terioasa tranziție a notelor de bas, te cufundă din
nou în mlaștina realităților reci, de unde te scoate
cînd ești însetat de melodiile sale divine și cînd sufle-
tul strigă: „Mai vreau!“ Aspectul psihic al punctu-
lui culminant al acestui frumos final este același cu
emoția provocată Constancei și lui César de petre-
cerea lor. Collinet compusese la clarinet finalul sim-
foniei lor comerciale.

Obosiți, dar fericiți, cei trei Birotteau adormiră dimineața în zumzetul acestei serbări care, socotind construcțiile, reparațiile, mobila, consumațiile, toaletele și biblioteca pentru care Césarine primise înapoi banii, se ridica, fără ca César să bănuiască, la suma de șaizeci de mii de franci. Iată ce costa fatala panglică roșie pusă de rege la butoniera unui parfumier ! Dacă i s-ar fi întâmplat vreo nenorocire financiară lui César, era de ajuns această cheltuială nebunească pentru a putea fi dat pe mîna poliției corecționale. Un negustor se află în situația de faliment simplu cînd face cheltuieli socotite excesive. E poate mai groaznic să ajungi la secția a șasea a tribunalului pentru niște fleacuri neroade sau pentru stingăcii, decît la Curtea cu juri pentru o fraudă imensă. În ochii unor anumiți oameni e mai bine să fii criminal decît nătîng.

II

CÉSAR ÎN LUPTA CU NENOROCIREA

Opt zile după această petrecere, ultima flăcăruie din focul de paie al unei prosperități de optsprezece ani gata să se stingă, César se uita la trecători prin vitrina prăvăliei, gîndindu-se la extinderea afacerilor sale, pe care le găsea apăsătoare. Pînă atunci, totul fusese simplu în viața lui : vindea ce fabrica sau cumpăra pentru a vinde. Astăzi, afacerea cu terenurile, participarea la întreprinderea *A. Popinot și compania*, rambursarea celor o sută șaizeci de mii de franci aruncați pe piață și care aveau să facă necesare fie schimburi de polițe, neplăcute soției sale, fie succese nemaipomenite la Popinot, toate aceste complicații îl speriau pe bietul om ; simțea că are în mîna mai multe fire decît poate ține. Cum își

conducea oare barca Popinot? Birotteau îl trata pe Popinot așa cum un profesor din clasa de retorică¹⁰⁴ tratează un elev; nu avea încredere în posibilitățile lui și-i părea rău că nu poate sta la spate ca să-i sufle. Dovada temerilor pe care tânărul negustor i le inspira parfumiерului este semnul cu piciorul pe care acesta i-l făcuse la Vauquelin. Birotteau avea grijă ca soția, fiica și vânzătorul său să nu-i ghicească gândurile; dar era ca un biet luntraș de pe Sena căruia, din întâmplare, un ministru i-ar fi dat comanda unei fregate. Aceste gânduri se lăsau ca o ceață pe inteligența lui, care nu era deprinsă cu meditația, așa că stătea în picioare încercînd să-și limpezească mintea. În acel moment, apăru pe stradă o figură pentru care el avea o profundă antipatie, cea a mărunțelului Molineux, al doilea proprietar al său. Oricui i se întîmplă să aibă vise pline de peripeții care ar umple o viață întreagă și în care revine adesea o ființă fantastică aducătoare de nenorocire, ca trădătorul dintr-o piesă de teatru. Lui Birotteau i se părea că soarta i-a dat lui Molineux un asemenea rol în viața sa. Fața acestuia avusese o strîmbătură diabolică în toiul petrecerii, privind luxul din casă cu ochi plini de ură. Revăzîndu-l, César își aminti cu atît mai viu impresia pe care i-o lăsase acest *zgîrie-brînză* (un termen din vocabularul lui) cu cît Molineux îi produse un nou sentiment de repulsie apărînd deodată în timp ce el medita.

— Domnule, spuse omulețul cu vocea sa îngrozitor de ștearsă, am încheiat lucrurile atît de repede, încît ați uitat să semnați actul.

Birotteau luă contractul pentru a repara omisiunea. Atunci intră și arhitectul, care-l salută pe parfumiер și se învîrți cu un aer diplomatic în jurul lui.

— Domnule, îi spuse în sfîrșit la ureche, știți ce grele sînt începuturile într-o meserie; de vreme ce sînteți mulțumit de mine, mi-ați face un mare serviciu achitîndu-mi onorariul.

Birotteau, care rămăsese fără bani fiindcă dăduse rentele și banii lichizi, îi spuse lui Célestin să facă o poliță de două mii de franci cu scadență peste trei luni și să pregătească o chitanță.

— Am fost foarte bucuros că ați luat pe seama dumneavoastră chiria vecinului, zise Molineux cu un aer de zeflemisire reținută. Portarul a venit să mă anunțe azi de dimineață că judecătorul a pus sigilii în urma dispariției lui Cayron.

„De nu m-aș arde cu cinci mii de franci! gîndi în sine Birotteau.“

— Trecea drept un om priceput în afaceri, zise Lourdois, care venise și el ca să prezinte parfumierului nota de plată.

— Un negustor nu e la adăpost de loviturile soartei decît cînd s-a retras, zise Molineux îndoindu-și actul cu o grijă minuțioasă.

Arhitectul îl privi pe bătrînel cu plăcerea pe care o are orice artist cînd vede o caricatură care-i confirmă părerile despre burghezi.

— Cînd stai cu capul sub umbrelă, îți închipui de obicei că, dacă plouă, e apărat, zise arhitectul.

Molineux studie mult mai mult mustățile și musca de sub buză decît fața arhitectului, cînd îl privi, și îl disprețui tot atîta cît îl disprețuia pe el domnul Grindot. Rămase locului ca să-i dea una cu gheara la ieșire. Tot trăind cu pisicile, Molineux avea în ochi ca și în felul de a fi ceva din rasa felină.

În acel moment, intrară Ragon și Pillerault.

— Am vorbit de afacerea noastră judecătorului, îi spuse Ragon la ureche lui César: el pretinde că într-o combinație de genul ăsta, ar trebui o chitanță de la vînzători și să facem actele, ca să fim toți cu adevărat proprietari în indivizie...

— A! Faceți afacerea de la Madeleine? zise Lourdois. Se vorbește de ea, va fi ceva de construit acolo!

Zugravul venise să încaseze repede ce-avea de încasat, dar găsi că nu e în interesul lui să-l grăbească pe parfumier.

— V-am remis factura fiindcă e sfârșitul anului, îi spuse el la ureche lui César, dar nu e nici o grabă.

— Da' ce ai, César? zise Pillerault remarcînd surprinderea nepotului său, care, uimit de ce vedea în factură, nu-i răspundea nici lui Ragon, nici lui Lourdois.

— A, un fleac, am luat niște polițe de cinci mii de franci de la negustorul de umbrele, vecinul meu, care dă faliment. Dacă mi-a dat polițe fără acoperire, rămîn păcălit ca un neghiob.

— Și doar ți-am spus de multă vreme, exclamă Ragon: cel care se îneacă se agață și de piciorul lui tată-său, și-l îneacă și pe el. Am văzut, doar, atîtea falimente! La începutul dezastrului nu ești numai-decît hoț, dar devii de nevoie.

— Adevărat, zise Pillerault.

— Ah! Dacă vreodată ajung la Camera deputaților sau am vreo influență în guvern... zise Birotteau înălțîndu-se pe vîrfuri și căzînd pe călcîie.

— Ce-ați face? zise Lourdois, căci sînteți om înțelept.

Molineux, pe care-l interesa orice discuție juridică, rămase în prăvălie; și, cum atenția altora te face atent, Pillerault și Ragon, care cunoșteau părerea lui César, îl ascultară totuși cu aceeași gravitate ca și cei trei străini.

— Aș dori, zise parfumierul, un tribunal de judecatori inamovibili și un procuror general care să judece ca și cînd ar fi vorba de o crimă. După instrucție, în timpul căreia un judecător ar îndeplini pe loc funcțiile actuale ale agenților, ale sindicilor și ale judecătorului-comisar, negustorul să fie declarat *falit reabilitabil* sau *falit fraudulos*. Ca falit reabilitabil, să fie obligat să plătească tot; în acest caz, să aibă în grijă averea sa și cea a soției sale; căci bunurile, moștenirile, totul ar aparține creditorilor; el să le administreze sub supraveghere și în numele lor; în fine, să-și continue afacerile dar sem-

nind: *cutare, falit*, asta pînă la rambursarea completă a datoriilor. Ca falit fraudulos, să fie condamnat, așa cum se făcea altădată, la stîlpul infamiei, în sala Bursei, unde să stea două ceasuri cu scufia verde în cap. Bunurile sale, ale soției, și orice drepturi să revie creditorilor, iar el să fie surghiunit din regat.

— Așa ar fi ceva mai sigur comerțul, zise Lourdois, și te-ai gândi bine de tot pînă să te apuci de operații.

— Nici legea actuală nu e respectată, zise César exasperat. Din o sută de negustori, mai mult de cincizeci sînt cu șaptezeci și cinci la sută sub cifra afacerilor lor sau vînd cu douăzeci și cinci la sută sub prețul de inventar și ruinează astfel comerțul.

— Domnul are dreptate, zise Molineux, legea actuală e prea îngăduitoare. Ar trebui sau predarea totală a averii sau stîlpul infamiei.

— Păi cum! zise César, după cum merg lucrurile, un negustor o să devie un hoț patentat. Cu semănătura lui poate băga mina în casa de bani a oricui.

— Nu ești de loc indulgent, domnule Birotteau, zise Lourdois.

— Are dreptate, zise bătrînul Ragon.

— Toți faliții sînt suspecti, zise César, exasperat de mica pierdere care-i suna în urechi ca primul sunet al goarnei pentru cerbul încolțit.

În acel moment, șeful chelnerilor de la Chevet aduse factura. Apoi sosiră un băiat de la Félix, un chelner de la cafeneaua Foy, clarinetistul lui Colli-net, fiecare cu nota de plată a patronului său.

— Sfertul de oră a lui Rabelais¹⁰⁵, zise Ragon zîmbind.

— Zău așa, frumoasă petrecere ați mai dat, zise Lourdois.

— Sînt ocupat, spuse César tuturor băieților, care plecară lăsînd facturile.

— Domnule Grindot, zise Lourdois văzîndu-l pe arhitect că îndoaie o poliță semnată de Birotteau,

ești bun să verifici și să achiți factura mea ; numai măsurătorile trebuiesc controlate, prețurile le-ai aprobat dumneata în numele domnului Birotteau.

Pillerault îi privi pe Lourdois și pe Grindot.

— Prețuri convenite între arhitect și antreprenor, spuse unchiul la urechea nepotului ; te-au jefuit.

Grindot plecă, Molineux îl urmă și îl abordă cu un aer misterios.

— Domnule, îi spuse el, m-ai ascultat, dar nu m-ai înțeles : îți doresc o umbrelă.

Grindot fu cuprins de spaimă. Căci cu cît un beneficiu e mai ilegal, cu atît omul ține mai mult la el : așa e făcută inima omului. Artistul dăduse, în adevăr, mare atenție apartamentului, îi consacrase toată știința și tot timpul său, se ostenise de zece mii de franci și fu înșelat de propriul său amor propriu ; antreprenorilor nu le fu prea greu să-l seducă. Avu greutate nu atît argumentul amenințător și irezistibil că va fi înnegrit prin calomnie, cît observația lui Lourdois asupra afacerii terenurilor de la Madeleine : Birotteau nu avea de gînd să construiască nici o casă, specula doar prețurile terenurilor. Arhitecții și antreprenorii sînt între ei ca un autor cu actorii, depind unii de alții. Grindot, însărcinat de Birotteau să discute prețurile, trecu de partea oamenilor de meserie împotriva burghezilor. De aceea chiar, trei mari antreprenori, Lourdois, Chaffaroux și Thorein dulgherul, îl proclamară *unul din băieții buni cu care e o plăcere să lucrezi*. Grindot înțelese că facturile, din care avea și el o parte, vor fi plătite, ca și onorariul său, în polițe, și iată că bătrînelul îl făcea să aibă îndoieli chiar asupra plății lor. Grindot avea să fie neînduplecat, așa cum sînt artiștii, oamenii cei mai cruzi față de burghezi. Către sfîrșitul lui decembrie, César avu de plătit facturi de șaizeci de mii de franci. Cît despre Félix, cafeneaua Foy și creditorii mărunți, aceștia trimiseseră de trei ori la parfumer. În comerț, fleacurile acestea fac mai mult rău decît o nenorocire : o anunță. Pierderile cu-

noscute le poți defini; dar panica nu are margini. Birotteau își văzu goală casa de bani. Asemenea lucru nu i se întâmplase niciodată de-a lungul întregii sale vieți comerciale, așa încît fu cuprins de spaimă. Cum se întâmplă cu toți oamenii care n-au avut niciodată de luptat multă vreme cu mizeria și care sînt slabi, această împrejurare, obișnuită în viața celor mai mulți dintre micii negustori parizieni, tulbură mintea lui César.-

Parfumierul îi dădu ordin lui Célestin să trimită facturile mușterilor spre încasare; dar, vînzătorul prim mai întrebă o dată, înainte de a executa acest ordin nemaiauzit. Clienții, termen nobil care începea atunci să fie aplicat de detaiști mușterilor lor și de care César se folosea spre nemulțumirea soției sale, care-i spusese pînă la urmă: „Zi-le cum vrei, numai să plătească!“, clienții, așadar, erau persoane bogate cu care nu riscai nici o pagubă, dar care plăteau cînd le abătea, și de la care César avea deseori cincizeci sau șaiszeci de mii de franci de luat. Vînzătorul al doilea luă registrul de facturi și începu să le copieze pe cele mai importante. César se ferea de soția lui. Ca să-i ascundă întristarea pe care i-o provoca *simunul* nenorocirii¹⁰⁶, vru să iasă puțin.

— Bună ziua, domnule, zise Grindot intrînd cu acel aer degajat pe care-l iau artiștii cînd vorbesc de interese de care pretind că sînt departe. Nu pot găsi de loc bani lichizi pe polița dumneavoastră, sînt obligat să vă rog a mi-o preschimba în galbeni. Imi pare nespus de rău că trebuie să fac acest demers, dar n-am vrut să vorbesc cu cămătarii, n-aș vrea să colportez polițe cu semnătura dumneavoastră, am destule noțiuni de comerț pentru a înțelege că ar însemna s-o discreditez; e deci în interesul dumneavoastră ca...

— Domnule, zise Birotteau năucit, mai încet, te rog: sînt surprins cum nu se mai poate.

Atunci intră Lourdois.

— Lourdois, zise Birotteau zîmbind, cum ți se pare?...

Dar se opri. Bietul om voia să-l roage pe Lourdois să preia el polița lui Grindot luîndu-l peste picior pe arhitect, cu buna-credință a negustorului sigur de el ; dar zări un nor pe fruntea lui Lourdois și se cutremură văzînd că era cît pe ce să comită o imprudență. O asemenea glumă nevinovată înseamnă moartea creditului asupra căruia încep să apese bănuielile. În asemenea caz, un negustor bogat își reia polița, nu o oferă altuia. Birotteau își simțea capul amețit, ca și cînd s-ar fi uitat în fundul unui adînc prăpăstios.

— Dragă domnule Birotteau, zise Lourdois luîndu-l în fundul magazinului, factura mea a fost măsurată, controlată, verificată, te rog să-mi pregătești banii pentru mîine. Imi mărit fata cu tînărul Crottat și-i trebuie bani peșin, notarii nu lucrează cu polițe ; de altfel, semnătura mea n-a circulat niciodată.

— Trimiteți poimîine, zise de sus Birotteau, care se bizuia pe plățile clienților săi. — Și dumneata așijderea, domnule, îi spuse el lui Grindot.

— Și de ce nu chiar acum ? întrebă arhitectul.

— Am de făcut plățile lucrătorilor mei de la fabrică, zise César, care nu mințise niciodată.

Își luă pălăria să iasă cu ei ; dar zidarul, împreună cu Thorein și Chaffaroux îl opriră în momentul cînd închidea ușa.

— Domnule, îi spuse Chaffaroux, avem mare nevoie de bani.

— Ei, că n-oi fi avînd minele din Peru, zise César iritat, și se depărtă repede de ei. — E ceva dedesubt. Afurisit bal ! toată lumea te crede milionar. Totuși, gîndi el, aerul lui Lourdois nu era natural, e ceva ascuns aici.

Mergea pe strada Saint-Honoré fără să știe încotro, simțîndu-se ca topit, cînd se ciocni de Alexandre la colțul unei străzi, așa cum un berbec sau un

matematician absorbit de rezolvarea unei probleme s-ar fi ciocnit cu altul.

— A, domnule, zise viitorul notar, o întrebare! Roguin a predat cei patru sute de mii de franci ai dumneavoastră domnului Claparon?

— Afacerea s-a încheiat de față fiind cu toții. Domnul Claparon nu mi-a dat nici o chitanță; aveam valori... de negociat... Roguin trebuie să-i fi dat... cei două sute patruzeci de mii de franci ai mei în galbeni... Era vorba să încheiem definitiv actele de vânzare... Domnul Popinot, judecătorul, pretinde... Chitanța!... Dar... pentru ce această întrebare?

— Pentru ce aş putea să vă pun o asemenea întrebare? Pentru a ști dacă cei două sute patruzeci de mii de franci ai dumneavoastră sînt la Claparon sau la Roguin. Roguin era de-atîta vreme prieten cu dumneavoastră, ar fi putut avea scrupulul să-i predea lui Claparon, și astfel ați scăpa ca prin minune! Dar prost mai sînt! I-a luat și pe ei o dată cu banii domnului Claparon, care, din fericire, nu trimisese încă decît o sută de mii de franci. Roguin a fugit. A luat și de la mine o sută de mii de franci pentru birou, și nu mi-a dat chitanță; i-am dat banii așa cum v-aș încredința dumneavoastră punga. Vinzătorii terenurilor n-au primit nici o para, acum au fost la mine. Banii împrumutați de dumneavoastră pe baza terenurilor nu existau nici la dumneavoastră, nici la cel care vi-i împrumuta. Roguin îi mîncase ca și cei o sută de mii de franci ai dumneavoastră... pe care... de multă vreme nu-i mai avea... Așa că ultima sută de mii ai dumneavoastră i-a luat, mi-aduc aminte că m-am dus să-i încasez la bancă.

Pupilele lui César se dilatară așa de tare, încît el nu mai văzu înaintea ochilor decît o flacăară roșie.

— O sută de mii de franci de la bancă ai dumneavoastră, o sută de mii de franci ai mei plătiți pentru birou, o sută de mii de franci ai domnului Claparon, iată trei sute de mii de franci de care ne-am șters pe bot, fără să mai socotim hoțiile care se vor

descoperi, reluă tînărul notar. Doamna Roguin e rău de tot, domnul du Tillet a stat lîngă ea toată noaptea. El, du Tillet, a scăpat ca prin minune. O lună întreagă l-a pisat Roguin ca să-l bage în afacerea cu terenurile, dar, din fericire, avea toți banii băgați într-o combinație cu banca Nucingen. Roguin i-a lăsat nevستی-si o scrisoare înspăimîntătoare! Acum o citii. De cinci ani intrase în banii clienților, și pentru ce? pentru o amantă, frumoasa olandeză; a părăsit-o două săptămîni înainte de a da lovitura. Cum era risipitoare, ea a rămas fără o pana și i s-au vîndut mobilele. Ba semnase și niște polițe. Ca să scape de urmărire, s-a refugiat într-o casă de prostituție din Palais-Royal, unde a fost asasinată aseară de un căpitan. A mîncat ea averea lui Roguin, dar curînd, curînd a pedepsit-o Dumnezeu. Sînt femei pentru care nimic nu e sfînt; auzi, să mănînci un notariat! Doamna Roguin nu rămîne cu ceva avere decît făcînd uz de ipoteca ei legală, căci toate bunurile ticălosului sînt grevate peste valoarea lor. Cabinetul e vîndut cu trei sute de mii de franci! Și eu, care credeam că fac o afacere bună și m-apuc să plătesc cu o sută de mii de franci mai mult, nici chitanță n-am. Sînt sarcini care au să mănînce și cabinetul și cauțiunea, creditorii au să creadă că m-am înțeles cu el dacă vorbesc de cei o sută de mii de franci ai mei și, cînd ești la începutul carierei, trebuie să bagi de seamă să nu-ți fie terfelită reputația. De luat, dac-o să puteți lua treizeci la sută. La vîrsta mea, să intru la apă în halul ăsta! Un om de cincizeci și nouă de ani să ție o femeie!... Pușlama bătrînă! Acum douăzeci de zile mi-a spus să nu mă înșor cu Césarine, că în curînd n-o să aveți nici după ce bea apă, monstrul!

Alexandre ar fi putut vorbi multă vreme așa; Birotteau stătea ca o stană de piatră. Cîte fraze, atîtea lovituri de măciucă pentru el. Nu mai auzea decît un sunet de clopote de mort, așa cum la început nu văzuse decît focul prăpădului său. Alexan-

dre Crottat, care-l credea pe demnul parfumer un om tare și capabil, fu înspăimântat de paloarea și de împietrirea lui. Succesorul lui Roguin nu știa că notarul îi luase lui César mai mult decât averea. Ideea sinuciderii imediate trecu prin mintea acestui negustor, altfel atât de adânc religios. Sinuciderea este în asemenea cazuri un mijloc de a scăpa de o mie de morți, și pare logic să vrei numai una. Alexandre Crottat îi dădu brațul lui César și voi să-l urnească din loc. N-a fost posibil; îi fugea pământul de sub picioare, de parcă era beat.

— Da' ce-aveți? zise Crottat. Dragă domnule César, puțin curaj! Nu e moarte de om! De altfel, o să recuperați patruzeci de mii de franci; de vreme ce persoana care trebuia să vi-i dea cu împrumut nu avea această sumă și ea nu v-a fost remisă, este cazul să cereți desfacerea contractului.

— Balul, decorația, polițe de două sute de mii de franci pe piață, nimic în casa de bani... Soții Ragon, Pillerault... Și nevastă-mea care știa ea ce spune!

O ploaie de cuvinte încâlcite care trezeau o mulțime de idei copleșitoare și de suferințe nemaiauzite căzu ca o grindină secerînd toate florile din grădina *Reginei Trandafirilor*.

— Mai bine mi s-ar tăia capul, zise în sfîrșit Birotteau, mă stingherește cu greutatea lui și nu-mi servește la nimic...

— Bietul taica Birotteau! zise Alexandre, da' cum așa, e vreo primejdie?

— Primejdie!

— Aveți curaj, luptați.

— Luptați! repetă parfumerul.

— Du Tillet v-a fost vînzător, el are cap bun, o să vă ajute.

— Du Tillet?

— Hai să mergem.

— Doamne, n-aș vrea să mă-ntorc acasă în halul în care sînt, zise Birotteau. Dumneata care ești prietenul meu, dacă există prieteni, dumneata care mi-ai

însăpirat interes și care te-ai ospătat la mine în casă, Xandrot, în numele soției mele, du-mă undeva cu birja, însoțește-mă...

Noul notar ridică cu mare greutate într-o birjă mașina inertă care purta numele de César.

— Xandrot — zise parfumiерul cu vocea tulburată de lacrimi, căci în acel moment putu vărsa lacrimi, ceea ce-i descleștă puțin cercul de fier care-i strângea țeasta — să trecem pe la mine și să vorbești cu Célestin în locul meu. Spune-i, prietene, că e în joc viața mea și a soției mele. Să nu vorbească nimănui, sub nici un pretext, de dispariția lui Roguin. Cheam-o pe Césarine și roag-o să împiedice pe oricine de a vorbi mamă-si de afacerea asta. Trebuie să ne ferim de cei mai buni prieteni, de Pillerault, de Ragoni, de toată lumea...

Vocea schimbată a lui Birotteau îl impresionează mult pe Crottat, care înțelese importanța acestei recomandări. Ajungând la casa parfumiерului, prin strada Saint-Honoré, el îi îndeplinește rugămințile; Célestin și Césarine îl văzură cu groază pe parfumiер, mut, palid și prostit parcă, în fundul birjei.

— Să nu suflați nici o vorbă despre treaba asta, zise parfumiерul.

— Ah! își zise Xandrot, își revine! îl credeam pierdut.

Consfătuirea dintre Birotteau și Alexandre Crottat dură multă vreme: fu chemat președintele camerei notarilor; César fu transportat peste tot ca un pachet, nu mișca și nu spunea nici un cuvânt. Către ora șapte seara, Alexandre Crottat îl aduse pe parfumiер acasă. Gîndul că va da ochii cu Constance îl mai scutură pe César. Tînărul notar îi făcu binele să între înainte ca s-o previe pe doamna Birotteau că soțul ei a avut un fel de congestie.

— E cam tulburat la cap, zise el făcînd gestul prin care se arăta înnegurarea creierului, ar trebui poate să i se lase sînge sau să i se puie lipitori.

— Trebuia să se întîmple asta, zise Constance, care

era la o mie de poște de a bănuî un dezastru : nu și-a luat doctoria preventivă la începutul iernii ; și de două luni încoace trudește ca un ocnaș, de parcă n-ar avea ce mânca.

Soția și fiica lui îl rugară pe César să se suie în pat și trimiseră să-l cheme pe bătrînul doctor Haudry, medicul lui Birotteau. Bătrînul Haudry era un medic din școala lui Molière, vechi practician și partizan al vechilor formule spițerești ; își trata bolnavii ca un subchirurg, deși era medic consultant. Veni și cercetă *facies*-ul lui César, apoi prescrise să i se puie numai-decît cataplasme cu muștar la tălpile picioarelor : recunoștea simptomele unei congestii cerebrale.

— De unde să-i fi venit asta ? întrebă Constance.

— De la timpul umed, răspunse doctorul, căruia Césarine îi șoptise ceva.

Medicii sînt adesea obligați să spuie pe bună-știință nerozii, ca să salveze onoarea sau viața oamenilor sănătoși din jurul bolnavului. Bătrînul doctor văzuse atîtea, încît n-a fost nevoie să i se explice prea mult. Césarine coborî după el pe scară întrebîndu-l ce e de făcut.

— Liniște și tăcere, apoi, cînd capul va fi limpezit, vom încerca întăritoare.

Doamna César petrecu două zile la căpătîiul soțului ei, care-i păru uneori că delirează. Instalat în frumoasa cameră albastră a soției sale, spunea lucruri de neînțeles pentru Constance, privind draperiile, mobilele și tot luxul costisitor din casă.

— E nebun, îi spuse ea Césarinei într-un moment cînd César se ridicase în capul oaselor și cita cu voce solemnă fragmente din articolele Codului comercial.

— Dacă cheltuielile sînt considerate excesive... — Scoateți draperiile !

După trei zile groaznice, în timpul cărora rațiunea lui César fu în primejdie, organismul puternic al țărânului din Touraine învinse și capul i se limpezi ; domnul Haudry îi dădu să ia întăritoare, hrană înviorătoare și, după o ceașcă de cafea dată la timp,

negustorul fu pe picioare. Constance, obosită, îi luă locul.

— Biata femeie! zise César cînd o văzu adormită.

— Hai, tată, curaj! Ești un om așa de superior că vei învinge. N-o să fie nimic grav. O să te ajute domnul Anselme.

Césarine rosti cu blîndețe aceste cuvinte vagi pe care afecțiunea le îndulci și mai mult și care pot da curaj celor mai abătuți, așa după cum cîntecele unei mame alină durerile unui copil căruia-i cresc dinții.

— Da, copila mea, voi lupta; dar să nu spui nici o vorbă nimănui pe lume, nici lui Popinot, care ne iubește, nici unchiului tău Pillerault. Întîi am să-i scriu fratelui meu: e canonic, cred, sau vicar al unei catedrale; nu cheltuiește nimic, trebuie să aibă bani. Dacă a economisit numai o mie de galbeni pe an, de douăzeci de ani, trebuie să aibă o sută de mii de franci. Și apoi, în provincie, preoții au credit.

Sărind să aducă tatălui ei o măsuță și tot ce trebuie de scris, Césarine îi dădu și restul invitațiilor la bal tipărite pe hîrtie roz.

— Arde toate astea! strigă negustorul. Numai Diavolul a putut să-mi dea ideea balului ăstuia. Dacă sînt înfrînt, voi trece drept hoț. Dar ce să mai vorbim!

Scrisoarea lui César către François Birotteau

„Iubite frate,

Mă aflu într-o criză comercială atît de grea, încît te implor să-mi trimiți toți banii de care poți dispune, chiar dacă ar trebui să-i iei cu împrumut.

Al tău
César

Nepoata ta Césarine, care e lîngă mine cînd îți scriu în timp ce biata mea soție doarme, te roagă să-ți aduci aminte de ea și-ți trimite afecțiunea ei.”

Acest post-scriptum fu adăugat la rugămintea lui Césarine, care-i dădu scrisoarea lui Raguet.

— Tată, spuse ea, revenind, vrea să-ți vorbească domnul Lebas.

— Domnul Lebas! exclamă César, speriat ca și cînd dezastrul său făcuse din el un criminal; un judecător!

— Dragă domnule Birotteau, spuse negustorul de postav intrînd, îți port prea mult interes, ne cunoaștem de prea multă vreme, am fost aleși amîndoi odată judecători prima oară, ca să nu-ți spun că un anume domn Bidault, zis Gigonnet, un cămătar, are polițe de-ale dumatile trecute lui, *fără garanție*, de către Banca Claparon. Aceste două cuvinte sînt nu numai un afront, dar înseamnă moartea creditului dumatile.

— Domnul Claparon dorește să vă vorbească, zise Célestin apărînd, să-i spun să urce?

— Vom cunoaște cauza acestei insulte, zise Lebas.

— Domnule, îi spuse parfumierul lui Claparon vînzîndu-l intrînd, iată pe domnul Lebas, judecător la tribunalul de comerț; prietenul meu...

— A! Domnul este domnul Lebas, întrerupse Claparon, sînt încîntat de împrejurare, domnul Lebas de la tribunal, că sînt ațiția Lebas, fără să mai socotim *les hauts et les bas*¹⁰⁷...

— Dînsul a văzut, reluă Birotteau întrerupîndu-l pe flecar, polițele pe care vi le-am remis și despre care spuneți că nu vor circula; le-a văzut cu aceste cuvinte: *fără garanție*.

— Păi da, zise Claparon, chiar nu vor circula, se află în mîinile unui om cu care fac multe afaceri, moș Bidault. Iată de ce am pus *fără garanție*. Dacă polițele ar fi trebuit să circule, le-ați fi făcut direct pe numele lui. Domnul judecător va înțelege situația mea. Ce reprezintă aceste polițe? Prețul unui imobil, plătit de cine? de Birotteau. De ce pretindeți să-l garantez pe Birotteau prin semnătura mea? Avem de plătit, fiecare pentru sine, partea noastră în acest preț. N-ajunge că sîntem solidari față de vînzători? Eu am

o regulă comercială pe care n-o calc niciodată: nu dau în mod inutil garanția mea și nici chitanță pentru o sumă pe care n-am încasat-o încă. Orice e posibil. Cine semnează plătește. Nu vreau să risc să plătesc de trei ori.

— De trei ori! zise César.

— Da, domnule, răspunse Claparon. Am garantat o dată pentru Birotteau față de vânzători, de ce să mai garantez și față de bancher? Imprejurările în care ne aflăm sînt grele. Roguin mă jefuiește de o sută de mii de franci. Așa încît partea mea de jumătate din terenuri mă costă deja cinci sute de mii în loc de patru sute de mii de franci. Roguin ia două sute patruzeci de mii de franci de la Birotteau. Ce-ați face în locul meu, domnule Lebas? Puneți-vă în pielea mea. N-am onoarea să fiu cunoscut de dumneavoastră mai mult decît îl cunosc eu pe Birotteau. Fiți atent. Facem împreună o afacere jumătate și jumătate. Pentru partea dumneavoastră aduceți toți banii; eu o achit pe a mea în valori; vi le ofer; dumneavoastră vă însărcinați, dintr-o amabilitate excesivă, să le transformați în bani lichizi. Și aflați că Claparon, bancher, bogat, stimat — accept toate virtuțile din lume — că virtuosul Claparon se află în faliment avînd a rambursa șase milioane: v-ați apuca, în acel moment chiar, să vă dați semnătura ca s-o garantați pe-a mea? Ați fi nebun! Ei bine, domnule Lebas, Birotteau se află în situația în care-l presupun pe Claparon. Nu vedeți că, în acest caz, aș putea fi obligat să plătesc vânzătorilor ca fiind solidar și să mai rambursez și partea lui Birotteau care e în polițe, dacă le-aș garanta, și asta fără să...

— Cui? întrebă parfumiерul întrerupînd.

— Fără să am jumătatea lui de terenuri, zise Claparon, neținînd seamă de întrerupere, căci n-aș avea nici un privilegiu; va să zică ar trebui s-o cumpăr! Deci, risc să plătesc de trei ori.

— Să rambursați cui? repetă Birotteau întrebarea.

— Păi, purtătorului al treilea al polițelor, dacă le-aș garanta și vi s-ar întâmpla o nenorocire.

— Voi face față plăților, domnule, zise Birotteau.

— Bine, zise Claparon. Ați fost judecător, sînteți un negustor priceput, știți că omul trebuie să prevadă orice. De ce vă mirați că-mi fac meseria?

— Domnul Claparon are dreptate, zise Joseph Lebas.

— Am dreptate, reluă Claparon, dreptate din punct de vedere comercial. Dar această afacere este imobiliară. Iar eu ce-am de primit?... Bani, căci bani trebuie să dăm vînzătorilor. Să lăsăm deoparte cei două sute patruzeci de mii de franci pe care domnul Birotteau îi va găsi, sînt sigur, zise Claparon, privindu-l pe Lebas. Veneam să vă cer un fleac de douăzeci și cinci de mii de franci, zise el, uitîndu-se la Birotteau.

— Douăzeci și cinci de mii de franci! exclamă César simțînd gheața în vine, în loc de sînge. Dar pentru ce, domnule?

— Ei, dragă domnule, sîntem obligați să legalizăm vînzările la notariat. Și dacă, în privința prețului, ne mai putem înțelege între noi, apoi cu fiscul, adio! Fiscul nu stă să spuie vorbe de clacă, creditul lui e de la mîină la buzunar, și trebuie să-i vărsăm săptămîna asta taxe de patruzeci și patru de mii de franci. Eram foarte departe de a mă aștepta la muștrări venind înapoi, deoarece, gîndindu-mă că acești douăzeci și cinci de mii de franci ar putea să vă stingherească, voiam să vă anunț că, printr-o adevărată minune, v-am salvat...

— Ce? zise Birotteau cu strigătul omului disperat, strigăt pe care-l recunoaște oricine.

— Un fleac! Cei douăzeci și cinci de mii de franci de *polițe la diverși* pe care mi le dăduse Roguin spre negociere; v-am creditat cu ei la înregistrare și la cheltuieli, a căror socoteală o să v-o trimit; trebuie să scădem și mica negociere, îmi mai datorați vreo șase sau șapte mii de franci.

— Toate astea îmi par perfect juste, zise Lebas. În locul dumnealui, care pare a se pricepe foarte bine la afaceri, aş proceda la fel faţă de un necunoscut.

— Domnul Birotteau n-o să moară din atita lucru, zise Claparon, n-ajunge o lovitură ca să omori un lup bătrîn; iam văzut lupi cu gloanţe în cap alergînd ca... ei, Doamne! alergînd ca lupii.

— Cine poate prevedea o ticăloşie ca cea a lui Roguin? zise Lebas, speriat atît de tăcerea lui César cît şi de proporţiile unei asemenea afaceri în afara parfumeriei.

— Puţin a lipsit să nu-i dau chitanţă de patru sute de mii de franci domnului, zise Claparon, şi eram *curăţat*. Îi dădusem o sută de mii de franci lui Roguin în ajun. Increderea noastră reciprocă m-a salvat. Că sumele erau la notariat sau la mine pînă la încheierea contractelor definitive, asta ne părea tuturor indiferent.

— Ar fi fost mai bine ca fiecare să-şi fi ţinut banii la bancă pînă în momentul plăţii, zise Lebas.

— Roguin era pentru mine banca, zise César. Dar e şi el în afacere, reluă parfumierul privindu-l pe Claparon.

— Da, cu un sfert, şi pe cuvînt, răspunse Claparon. După ce-am făcut prostia să-l las să fugă cu banii mei, mai lipseşte una şi mai gogonată, să-i dau eu lui. Dacă-mi trimite suta de mii de franci a mea şi alte două sute de mii partea lui, mai vedem! Dar nu e el prost să mi-i trimită pentru o afacere care cere cinci ani de fiertură pînă să iasă prima supă. Dacă n-a luat, cum umblă vorba, decît trei sute de mii de franci, are nevoie de ei, căci îi trebuie cel puţin cincisprezece mii de livre venit ca să trăiască cît de cît în străinătate.

— Bănditul!

— Ei, Doamne, patima l-a adus aici. Care bătrîn poate garanta că nu se va lăsa stăpînit, tîrît de ultima lui fantezie? Nimeni dintre noi, chipurile înţelepţi, nu ştie cum va sfîrşi. Iubirea din urmă, ei! e cea mai aprinsă. Uitaţi-vă la alde Cardot, alde Camusot, alde

Matifat... toți au amante! Și dacă ne-a tras pe sioară, nu-i vina noastră? Cum de n-am intrat la bănuială văzînd un notar care se bagă într-o combinație? Orice notar, orice agent de schimb, orice curtier care face afaceri este suspect. Falimentul înseamnă pentru ei bancrută frauduloasă, ceea ce îi duce la Curtea cu juri, așa că preferă să se ducă ei la o curte străină. Altă învățătură nu-mi mai trebuie. Ei bine, uite că sîntem slabi și nu cerem condamnarea în contumacie a unor oameni care ne-au invitat la masă, care ne-au dat baluri frumoase, oameni de lume, în fine! Nimeni nu se plînge, și rău facem...

— Foarte rău, zise Birotteau; legea asupra falimentelor și a încetărilor de plăți trebuie refăcută.

— Dacă ai nevoie de mine, îi spuse Lebas lui Birotteau, sînt al dumatule.

— Domnul n-are nevoie de nimeni, zise neobositul flecar, căruia du Tillet îi ridicase stăvilarele după ce-i dăduse drumul la apă. (Claparon repeta lecția pe care i-o suflase du Tillet cu mare dibăcie.) Situația sa e clară: falimentul lui Roguin va da un dividend de cincizeci la sută, după cîte spune tînărul Crottat. În afară de acest dividend, domnul Birotteau recuperează patruzeci de mii de franci pe care nu-i avea cel ce trebuia să-l împrumute; apoi poate să se împrumute pe baza proprietăților. De plătit, n-avem de plătit două sute de mii de franci vînzătorilor decît peste patru luni. Pînă atunci, domnul Birotteau o să-și plătească polițele, căci desigur nu conta pe ce a luat Roguin ca să le achite. Și chiar dacă domnul Birotteau ar fi oarecum la strîmtoare... ei bine, se descurcă cu cîteva polițe trecute din mîină în mîină.

Parfumierul recăpătase curaj auzind felul cum Claparon îi analizează situația și cum o rezumă indicîndu-i oarecum și planul de conduită. Așa încît luă un aer mai ferm și mai hotărit, iar despre inteligența fostului voiajor își făcu o idee foarte bună. Du Tillet crezuse nimerit să treacă drept victima lui Roguin prin intermediul lui Claparon. Îi încredințase lui Claparon

o sută de mii de franci ca să-i dea lui Roguin, și acesta îi dăduse înapoi banii. Claparon, care era îngrijorat, își juca foarte natural rolul, spunînd oricui îi ieșea înainte că Roguin îl costă o sută de mii de franci. Du Tillet nu-l considera pe Claparon destul de șmecher ca să-i încredințeze toate planurile lui ; presupunea că mai are încă prea multă cinste și prea multe scrupule și, de altfel, îl știa incapabil să-i ghicească intențiile.

— Dacă primul nostru prieten nu e și prima noastră victimă, pe a doua n-am mai găsi-o, îi spuse el lui Claparon în ziua cînd, auzind văicărelile proxenetului său comercial, îl zdrobi ca pe un instrument uzat.

Domnul Lebas și Claparon plecară împreună de la Birotteau.

„Aș putea să mă descurc, își spuse Birotteau. Pasivul meu în polițe de plătit se ridică la două sute treizeci și cinci de mii de franci, adică : șaiszeci de mii de franci pentru casă și o sută șaptezeci și cinci de mii pentru terenuri. Iar pentru a face față acestor plăți, am dividendul Roguin care se va ridica poate la o sută de mii de franci ; apoi pot anula împrumutul pe terenuri ; cu totul deci o sută patruzeci de mii. Totul e să cîștig o sută de mii de franci cu *uleiul cefalic* și să pot aștepta, punînd cîteva polițe în circulație sau împrumutîndu-mă la un bancher, momentul cînd voi fi reparat pierderea și cînd terenurile își vor mări valoarea.“

Cînd, în toiul nenorocirii, un om își poate construi un roman de speranțe în urma unor raționamente mai mult sau mai puțin juste cu care-și umple perna ca să aibă pe ce-și pune capul, atunci, deseori, e salvat. Mulți oameni au luat încrederea pe care o dă iluzia drept energie. — Poate că speranța e jumătate din curaj, de aceea și face din ea o virtute religia catolică. N-a sprijinit oare speranța pe mulți necăjiți, dîndu-le timp pentru a aștepta hazardurile vieții ?

Hotărînd să se ducă la unchiul soției sale pentru a-i expune situația înainte de a căuta ajutor în altă parte, Birotteau porni pe strada Saint-Honoré spre strada Bourdonnais, simțind însă o neliniște pînă atunci necunoscută lui, care-l zgudui atît de puternic, încît crezu că e bolnav. I se părea că-i ard măruntaiele. În adevăr, oamenii a căror simțire e legată de diafragmă simt acolo suferința, așa după cum oamenii care trăiesc prin cap simt dureri cerebrale. În momentele de mare criză, fizicul este atins acolo unde individul are temperamental sediul vieții: cei slabi au crampe, iar Napoleon adoarme. Pentru a cuceri încrederea cuiva, trecînd peste toate barierele mîndriei, oamenii cinstiți nu se hotărăsc ușor: trebuie să simtă de mai multe ori în inimă pîntenul necesității, neînduplecată călăreață! Birotteau fusese împîntenat două zile înainte de a se duce la unchiul său; nu se hotărî pînă la urmă decît din motive familiale; în orice caz trebuia să lămurească situația sa în fața severului negustor. Totuși, ajungînd la ușă, simți acea slăbiciune interioară pe care a încercat-o orice copil cînd intră la dentist; dar la el această slăbire a inimii se referea la viața întreagă, nu la o durere trecătoare. Birotteau urcă încet. Îl găsi pe bătrîn citind *Constituționalul* la gura sobei, în fața măsutei rotunde pe care era dejunul lui frugal: o franzeluță, unt, brînză de Brie și o ceașcă de cafea.

— Iată-l pe adevăratul înțelept, zise Birotteau invidiind viața unchiului său.

— Ei, îi spuse Pillerault, scoțîndu-și ochelarii, am aflat ieri la cafeneaua David istoria cu Roguin și asasinatul frumoasei olandeze, amanta lui! Sper că, așa cum te-am prevenit noi, care voiam să fim proprietari reali, te-ai dus să iei chitanță de la Claparon.

— Vai, unchiule, aici e buba, ai pus degetul pe rană. Nu m-am dus.

— Ah! drace, ești ruinat atunci, zise Pillerault lăsînd să-i cadă jurnalul, pe care Birotteau îl ridică, deși era *Constituționalul*.

Pillerault căzu atît de adînc pe gînduri, încît figura lui de medalie severă se bronză, ca metalul sub bătaia ciocanului : rămase nemişcat, privi prin geamuri zidul din faţă, fără să-l vadă, în timp ce Birotteau vorbi multă vreme. Era evident că ascultă, judecă şi chibzuieste ce e sau ce nu e de făcut cu neînduplecarea unui Minos care a trecut Styxul¹⁰⁸ comerţului, plecînd de pe cheiul Rebeğiţilor şi instalîndu-se în micul său apartament de la etajul al treilea.

— Ei, ce zici, unchiule? spuse Birotteau, care aştepta un răspuns, deoarece îşi încheiase vorbirea rugîndu-l pe Pillerault să vîndă rente de şaizeci de mii de franci.

— Ei bine, dragă nepoate, nu pot face asta, eşti prea compromis. Soţii Ragon şi cu mine pierdem fiecare partea noastră de cincizeci de mii de franci. Bieţii oameni şi-au vîndut acţiunile minelor din Wortschin fiindcă i-am sfătuit eu: mă simt obligat, în caz de pierdere, nu să le restitui capitalul, dar să-i ajut, s-o ajut şi pe nepoata mea Césarine. Poate c-o să aveţi toţi nevoie de pîine, o veţi găsi la mine...

— Pîine, unchiule?

— Ei, da, pîine. Trebuie să priveşti lucrurile în faţă: *nu te vei descurca!* Din renta de cinci mii şase sute de franci pe care o am, voi putea lua patru mii ca să-i împart între voi şi Ragoni. O cunosc pe Constance; după nenorocire, o să muncească ca o nebună, o să renunţe la tot, şi tu la fel, César!

— Dar nu e chiar desperată situaţia, unchiule.

— Eu nu văd lucrurile ca tine.

— Îţi voi dovedi contrariul.

— Imi vei face cea mai mare plăcere.

Birotteau plecă de la Pillerault fără să mai spuie nimic. Venise să caute mîngîieri şi încurajări şi primise a doua lovitură, e-adevărat mai puţin puternică decît prima, dar care, în loc să-l lovească în cap, îl lovise în inimă: iar în inimă era toată viaţa bietului om. După ce coborî cîteva trepte, se întoarse.

— Domnule, zise el cu glas rece, Constance nu ştie nimic, păstrează cel puţin secretul; şi roagă-i pe Ragoni să nu-mi tulbure acasă liniştea de care am nevoie ca să lupt cu nenorocirea.

Pillerault făcu semn că consimte.

— Curaj, César! adăugă el. Te văd supărat pe mine, dar mai târziu îmi vei da dreptate, când te vei gândi la soţia şi la fiica ta.

Descurajat de părerea unchiului său, despre care ştia cât de limpede judecă, César căzu din înălţimea speranţei în mlaştina noroioasă a nesiguranţei. În aceste groaznice crize comerciale, când un om n-are sufletul călit ca Pillerault, el devine jucăria evenimentelor: se ia după unul şi după altul, cum aleargă călătorul după licurici. Se lasă ţîrit de vîrtej în loc să se întindă pe jos şi să-l lase să treacă fără a se uita la el, sau în loc să se înalţe şi să meargă în direcţia lui ca să scape de el. Intristat cum era, Birotteau îşi aminti de procesul relativ la împrumutul său şi se duse în strada Vivienne, la Derville, avocatul lui, pentru a începe cât mai repede procedura, în cazul când avocatul ar vedea vreo şansă de a anula contractul. Parfumierul îl găsi pe Derville înfăşurat în halatul său de molton alb, la gura sobei, calm şi liniştit, ca toţi avocaţii deprinşi să audă cele mai groaznice secrete. Birotteau remarcă pentru prima dată această răceală necesară, care-l îngheaţă pe omul înfierbîntat, lovit, cuprins de frigurile intereselor sale primejduite şi dureros atins în onoarea sa, în soţia şi copiii săi, aşa cum era Birotteau, în timp ce-şi povestea nenorocirea.

— Dacă se poate dovedi, îi spuse Derville după ce-l ascultă, că persoana care trebuia să dea banii cu împrumut nu mai avea la Roguin suma pe care Roguin zicea că o ia pentru dumneata, cum banii n-au fost vărsaţi, e cazul de anulare: despăgubirea va veni din cautiune ca pentru cei o sută de mii de franci ai dumitale. În acest caz, răspund de proces atît cît se poate răspunde; proces cîştigat dinainte nu există.

Părerea unui jurisconsult atît de priceput îi dădu iarăşi puţin curaj parfumierului, care îl rugă pe Derville să obţie termen în următoarele cincisprezece zile. Avocatul răspunse că ar putea avea pînă în trei luni hotărîrea care să anuleze contractul.

— Peste trei luni! zise parfumierul, care credea că a şi găsit fonduri.

— Chiar dacă am obţine să fim trecuţi repede pe rol, tot nu putem să-l obligăm pe adversarul dumitale la aceeaşi iuţeală: el va uza de amînările procedurii, căci avocaţii pot fi absenţi; cine ştie dacă partea adversă nu va lăsa să fie condamnată în lipsă? Nu merge cum ar vrea omul, dragă maestre! zise Derville surîzînd.

— Dar la tribunalul comercial cum de se poate? spuse Birotteau.

— Oh! zise avocatul, judecătorii de la tribunalul de comerţ sînt altceva decît judecătorii de primă instanţă. Dumneavoastră tăiaţi în carne vie! La tribunal, avem forme. Formele sînt protectoarele dreptului. Ți-ar conveni un termen de judecată la repezeală din cauza căruia ai pierde cei patruzeci de mii de franci? Ei bine, adversarul dumitale, care îşi va vedea compromisă această sumă, se va apăra. Termenele sînt barierele judiciare.

— Aveţi dreptate, zise Birotteau, care îl salută pe Derville şi ieşi cu moartea în suflet. — Toţi au dreptate. Bani! bani! striga parfumierul vorbind cu sine însuşi pe stradă, aşa cum fac toţi oamenii aferaţi din Parisul zgomotos şi clocotitor pe care un poet modern îl numeşte o tocitoare de must.

Văzîndu-l intrînd, vînzătorul care se dusesese cu facturile îi spuse că, din cauză că se apropia Anul Nou, toată lumea semna de primirea facturii şi o păstra.

— Cum adică, nu sînt bani nicăieri! vorbi tare parfumierul în mijlocul prăvăliei.

Dar îşi muşcă buzele, căci vînzătorii îşi ridicaseră toţi capetele spre el.

Trecură astfel cinci zile, cinci zile în timpul cărora Braschon, Lourdois, Thorein, Grindot, Chaffaroux, toți creditorii neachitați trecură prin fazele cameleonice prin care trece creditorul înainte de a ajunge la starea potolită pe care i-o dă încrederea în culorile sîngerînde ale Belonei comerciale¹⁰⁹. La Paris, perioada astringentă a neîncrederii vine tot atît de repede pe cît de încet se pornește mișcarea expansivă a încrederii: o dată căzut în sistemul restrictiv al temerilor și precauțiilor comerciale, creditorul ajunge la niște lașități sinistre care-l fac inferior debitorului. De la politețea mieroasă, creditorii trecură la roșul nerăbdării, la pîlpîirile sumbre ale vizitelor nepotrivite, la stridențele dezamăgirii, la răceala albastră a pisălogelii și la neagra insolență a dării în judecată. Braschon, bogatul tapițer din cartierul Saint-Antoine, care nu fusese invitat la bal, sună goarna atacului ca un creditor rănit în amorul propriu ce se afla: cerea să fie plătit în douăzeci și patru de ore; pretindea garanții, nu în bunuri mobile, ci cu ipotecă înscrisă imediat după cei patruzeci de mii de franci asupra terenurilor. Cu toate recriminările lor violente, creditorii îi lăsară încă lui Birotteau cîteva intervale de răgaz, așa că-și mai putea trage sufletul. Dar în loc să învingă aceste prime hărțuieli ale situației lui grele printr-o hotărîre fermă, César își munci creierul ca s-o împiedice pe nevestă-sa, singura persoană care l-ar fi putut sfătui, să afle de ele. Făcea de strajă în pragul ușii și în jurul prăvăliei. Îi vorbise lui Célestin de greutatea lui momentane, iar Célestin își examina patronul cu o privire pe cît de curioasă, pe atît de mirată: în ochii lui, César era micșorat, așa cum sînt micșorați în nenorocire oamenii deprinși cu succesul și a căror forță stă numai în ceea ce dobîndesc, prin rutină, inteligențele mijlocii. Fără a avea energia și capacitatea necesare pentru a se apăra în toate punctele în care era amenințat deodată, César avu totuși curajul să-și privească în față situația. Pentru sfîrșitul lunii decembrie și pentru 15 ianuarie, îi trebuia, atît pentru

cheltuiala casei cît și pentru scadențe, pentru chirii și pentru plățile în bani lichizi, o sumă de șaizeci de mii de franci, din care treizeci de mii chiar pentru 31 decembrie; tot ce putea aduna se ridica abia la douăzeci de mii; îi lipseau deci zece mii de franci. Situația nu-i păru desperată, căci nu mai trăia decît în prezent, ca aventurierii care trăiesc de pe o zi pe alta. Hotări deci, înainte ca zvonul greutăților lui să devină public, să încerce ceea ce i se părea o mare lovitură, să se adreseze faimosului François Keller, bancher, orator și filantrop, vestit prin binefacerile sale și prin dorința de a fi de folos comerțului parizian, în scopul de a rămîne la Cameră unul din deputații Parisului. Bancherul era liberal, Birotteau era regalist; dar parfumierul judecă după inima lui și găsi că diferența de opinii e un motiv în plus pentru a obține un cont. În cazul cînd ar fi necesare garanții în valori, cum nu se îndoia de devotamentul lui Popinot, avea de gînd să-i ceară lui polițe de vreo treizeci de mii de franci; asta l-ar ajuta să ție pînă la cîștigarea procesului, care servea de garanție creditorilor celor mai hămesiți. Parfumierul expansiv, care împărtășea noaptea scumpei lui Constance cele mai mărunte emoții din viața sa, care sorbea astfel curaj, care afla lumină în discuțiile cu ea, nu putea sta de vorbă despre situația sa nici cu vînzătorul prim, nici cu unchiul său, nici cu soția sa. Gîndurile îi păreau de două ori mai grele. Dar acest martir generos prefera să sufere decît să arunce jarul frămîntărilor în sufletul soției sale; avea de gînd să-i povestească primejdia după ce va fi trecut. Ii venea poate greu să-i facă această groaznică mărturisire. Găsea curaj în teama pe care o avea de nevastă-sa. Se ducea în fiecare dimineață să asculte slujba la biserica Saint-Roch și îl lua pe Dumnezeu drept confident.

„Dacă nu întîlnesc nici un soldat cînd mă întorc acasă de la Saint-Roch, înseamnă că mi se împlinește

cererea. Asta va fi răspunsul lui Dumnezeu, își spunea el după ce se rugase cerînd ajutor."

Și era fericit cînd nu întîlnea nici un soldat. Dar inima îi era prea apăsată, îi trebuia altă inimă care să-i înțeleagă gemetele. Césarine, pe care o pusese la curent chiar din momentul cînd afluase vestea fatală, îi cunoscuse întreg secretul. Schimbau priviri furișe, priviri pline de desperare și de nădejdi înăbușite, rugăminți aruncate cu ardore reciprocă, întrebări și răspunsuri cu înțeles, fulgerări de la suflet la suflet. Birotteau se arăta vesel și jovial față de soția lui. Cînd Constance îi punea vreo întrebare, ei! totul mergea bine; Popinot, la care de fapt César nu se mai gîndea, avea succes! Uleiul se vindea ca pîinea caldă! Polițele Claparon vor fi plătite, nici o grijă. Această falsă veselie era înspăimîntătoare. După ce adormea nevastă-sa în patul lor somptuos, Birotteau se ridica în capul oaselor și se cufunda în măsurarea nenorocirii sale. Césarine venea uneori în cămașă, în picioarele goale, cu un șal pe umerii ei albi.

— Tată, te aud, plîngi, spunea ea plîngînd cu el.

După ce scrisese scrisoarea prin care-i cerea o întîlnire ilustrului François Keller, Birotteau fu atît de abătut încît fiică-sa îl luă la plimbare prin oraș. Abia atunci zări pe străzi afișe roșii enorme și privirea îi căzu pe cuvintele: *ulei cefalic*.

În timpul catastrofelor și ale apusului *Reginei Trandafirilor*, întreprinderea A. Popinot se ridica radioasă în luminile de răsărit ale succesului. Sfătuit de Gaudissart și de Finot, Anselme lansase cu îndrăzneală uleiul. Două mii de afișe fuseseră puse de trei zile în locurile cele mai la vedere din Paris. Nimeni nu putea evita de a se afla față în față cu *uleiul cefalic* și de a citi o frază concisă, inventată de Finot, asupra imposibilității de a face să crească părul și asupra primejdiei de a-l vopsi, însoțită de citatul din memoriul prezentat la Academia de științe de către Vauquelin; un adevărat certificat de viață pentru părul mort, făgăduit celor care vor întrebuința *uleiul*

cefalic. Toți coaforii din Paris, toți frizerii, toți parfumierii își pusese ră pe uși niște rame aurite, care încadrau un frumos imprimat pe hirtie velină, avînd în partea de sus reproducerea redusă a gravurii *Hero și Leandru*, iar ca epigraf această aserțiune: *Vechile popoare ale antichității își păstrau părul întrebunînd uleiul cefalic*.

— A inventat ramele permanente, anunțul etern! își spuse Birotteau, care rămase uimit privind vitrina *Clopotului de argint*.

— Cum, n-ai văzut la tine, îi spuse fiică-sa, o ramă pe care a adus-o personal domnul Anselme, cînd i-a dat lui Célestin trei sute de sticle de ulei?

— Nu, răspunse el.

— Célestin a și vîndut cincizeci unor trecători, și șaizeci unor clienți!

— Da? zise César.

Parfumerul, amețit de miile de clopote pe care le sună mizeria la urechile victimelor sale, trăia într-o agitație vertiginoasă; în ajun, Popinot îl așteptase un ceas și plecase după ce stătuse de vorbă cu Constance și cu Céсарine, care-i spusese ră că César e absorbit de marea sa afacere.

— A! da, afacerea cu terenurile.

Din fericire, Popinot, care nu ieșise de o lună din strada Cinci-Diamante, și-și petrecea nopțile și duminicile lucrînd la fabrică, nu-i văzuse pe Ragon, nici pe Pillerault, nici pe unchiul său judecătorul. Nu dormea decît două ceasuri pe noapte, bietul băiat! Nu avea decît două ajutoare și, așa cum mergeau lucrurile, avea în curînd să-i trebuiască patru. În comerț, ocazia e totul. Cine nu încalecă pe succes, ținîndu-se de coama lui, își pierde norocul. Popinot își spunea că va fi urcat în slavă — cînd, după șase luni, va spune mătușii sale și unchiului său: „Sînt salvat, iată că mi-am deschis drumul!” — urcat în slavă de Birotteau cînd îi va aduce treizeci sau patruzeci de mii de franci partea lui, după șase luni. Așa că habar n-avea de fuga lui Roguin, de dezastrele și de strîm-

torarea lui César, și astfel nu comise nici o indiscreție față de doamna Birotteau.

Popinot îi făgădui lui Finot cinci sute de franci de fiecare jurnal mare — și erau zece! — trei sute de franci de fiecare jurnal de mîna a doua — și erau alte zece! — asta, dacă se va vorbi în ele, de trei ori pe lună, de *uleiul cefalic*. Finot văzuse că e rost de trei mii de franci pentru el din acești opt mii, adică de prima lui miză pe imensa masă verde a speculei! Așa că se aruncase ca un leu pe prieteni și pe cunoștințe: aproape că se mutase cu locuința în birourile de redacție; dimineata, se strecura la căpătiul tuturor redactorilor; iar seara, măsura în lung și în lat foaierele tuturor teatrelor. „Gîndește-te la uleiul meu, dragă, nu e pentru mine, e o chestie de camaraderie, știi! Gaudissart, băiat de viață.“ Așa începeau și așa se încheiau toate intervențiile lui. Luă cu asalt partea de jos a tuturor coloanelor finale ale jurnalelor pentru articole făcute de el dar a căror plată îi lăsa pe redactori s-o încaseze. Șiret ca un figurant care vrea să ajungă actor, sprinten ca un trepăduș care cîștigă șazeci de franci pe lună, se apucă să scrie scrisori de tîmîiere, măguli toate amorurile proprii, făcu servicii mirșave redactorilor-șefi, ca să-și plaseze articolele. Bani, mese, slugărnicii, întrebuiță totul în activitatea lui pasionată. Cumpără cu bilete de teatru pe lucrătorii care, către miezul nopții, completează coloanele ziarelor cu mici articole de fapte diverse dinainte pregătite, ca rezervă. În momentul acela, Finot se nimerea să tie totdeauna în tipografie, chipurile pentru a revedea un articol al său. Fiind prieten cu toată lumea, asigură triumful *uleiului cefalic* asupra *bomboanelor de tuse Regnaud*¹¹⁰, asupra *mixturii braziliene*, asupra tuturor invențiilor care știuseră, cele dintii, să înțeleagă influența jurnalismului și efectul de piston produs asupra publicului de un articol repetat. În epoca aceea de nevinovăție, mulți jurnaliști erau ca boii, nu-și cunoșteau puterea, și se ocupau de actrițe, de Florine, de Tullia, de Mariette

etc. Ei dirijau totul și nu se alegeau cu nimic. Pretențiile lui Andoche nu se refereau nici la succesul vreunei actrițe, nici la reprezentarea vreunei piese sau la acceptarea vreunui vodevil al său, nici la articole cu plată; dimpotrivă, el oferea bani cînd era nevoie, sau cîte-o masă cînd era cazul; așa încît n-a fost ziar care să nu vorbească de *uleiul cefalic*, de concordanța lui cu analizele lui Vauquelin, n-a fost ziar care să nu ia peste picior pe cei care cred că există produse pentru a face să crească părul, care să nu proclame primejdia vopsirii lui.

Aceste articole înveseleau sufletul lui Gaudissart, care se înarma cu ziare pentru a distruge prejudecățile și care pornise asupra provinciei ceea ce speculanții au numit după el *atacul masiv*. În vremea aceea, ziarele pariziene dominau viața din provincie, care, nefericita, n-avea încă *organe proprii*. În provincie, ziarele erau deci citite cu atenție, de la titlu pînă la numele tipografului, căci și în ultimul rînd se puteau ascunde ironii din partea opoziției persecutate. Sprijinindu-se pe presă, Gaudissart obținu succese strălucite chiar în primele orașe în care dădu cu gura. Toți prăvăliașii din provincie cereau rame și imprimare cu gravura lui *Hero și Leandru*. Finot îndreptă împotriva uleiului *Macassar* gluma nostimă de care rîdea atîta lume la teatrul Funambules, cînd Pierrot ia o perie veche de păr de cal, din care nu se mai văd decît găurile, toarnă peste ea ulei *Macassar* și peria devine stufoasă ca o pădure. Această scenă ironică stîrnea rîsul tuturor. Mai tîrziu, Finot povestea rîzînd că, fără acea mie de galbeni, ar fi murit de mizerie și de întristare. Pentru el, o mie de galbeni era o avere. El, cel dintîi, întrezări în cursul acestei campanii puterea anunțului, de care a știut apoi să se servească atît de bine. Trei luni mai tîrziu, era redactor-șef al unui mic ziar, pe care-l cumpără și care constitui temelia averii sale. După cum atacul masiv asupra provinciei și peste graniță al ilustrului Gaudissart — adevărat Murat al voiajorilor comerciali — aduse

triumful comercial al întreprinderii A. Popinot, tot astfel firma triumfă în opinia publică datorită asaltului nebunesc dat ziarelor, asalt care produse o vie publicitate pentru încă două articole, *mixtura braziliană* și *bomboanele de tuse Regnaud*. Această luare cu asalt a opiniei publice dădu naștere, la început, la trei succese, la trei averi, și determină invazia a mii de ambiții care, grupate în batalioane strînse, intrară în arena ziarelor, unde creară anunțul plătit, revoluție imensă! În acel moment, firma *A. Popinot și compania* se răsfața pe toate zidurile și la toate vitrinele. Nefiind în stare să măsoare importanța unei asemenea publicități, Birotteau se mulțumi să-i spuie Césarinei: „Tinărul Popinot calcă pe urmele mele!” fără să înțeleagă că se schimbaseră vremurile, fără să aprecieze forța noilor mijloace a căror rapiditate și întindere cuprindeau mult mai repede ca altădată lumea comercială. Din ziua balului, Birotteau nu mai pusese piciorul pe la fabrică: habar n-avea de fierberea și de activitatea pe care o desfășura Popinot acolo. Anselme pusese la treabă pe toți lucrătorii lui Birotteau, dormea chiar la fabrică; i se părea c-o vede pe Césarine stînd pe toate lăzile, scrisă pe toate adresele coletelor, imprimată pe toate facturile; iar cînd, cu mînele cămășii suflecate, bătea voinicește cuie într-o ladă, în lipsa băieților trimiși după treburi, își spunea: „Va fi nevasta mea!”

După ce se gîndi o noapte întreagă la ce să spuie și ce să nu spuie în fața unuia dintre oamenii mari ai înaltei finanțe, César porni și, ajungînd în strada Houssaye, intră cu groaznice palpitații în palatul bancherului liberal, care aparținea partidului pe drept cuvînt acuzat că vrea să-i răstoarne pe Bourboni. Ca toți negustorii parizieni detailiști, parfumierul nu cunoștea moravurile și oamenii din marea finanță. La Paris, între marea finanță și comerț există instituții de mîna a doua, un fel de intermediare utile băncilor, care le consideră o garanție în plus. Constance și Birotteau, care nu depășiseră niciodată ceea ce le în-

găduiau mijloacele lor, a căror casă de bani nu fusese niciodată goală și care nu aveau polițe în circulație, nu se adresaseră niciodată acestor bănci de mîna a doua; erau, deci, cu atît mai mult necunoscuți în sferele înalte ale băncilor. E poate o greșeală să nu ai un credit deschis, chiar fără a-l folosi: în această privință, părerile sînt împărțite. Oricum ar fi, lui Birotteau îi părea rău acum că semnătura lui nu circula pe piață. Crezu totuși, cunoscut cum era ca ajutor de primar și ca om politic, că n-are decît să-și spuie numele ca să fie primit; nu știa că la acest bancher era afluență ca într-o anticameră regală. Introdus în salonul care preceda cabinetul omului prin atîtea lături celebru, Birotteau se pomeni în mijlocul unei adunări numeroase, compusă din deputați, scriitori, ziariști, agenți de schimb, mari comercianți, oameni de afaceri, ingineri, și, mai ales, oameni de-ai casei, care treceau printre grupuri și se duceau să bată într-un anumit fel la ușa cabinetului, unde aveau acces de favoare.

— Ce înseamnă eu în această mașinărie? își spuse Birotteau, năucit de mișcarea acestui cuptor intelectual unde se pregătea pîinea zilnică a opoziției, unde se repetau rolurile marii tragicomedii jucate de stînga.

La dreapta lui, auzea discutîndu-se despre chestiunea împrumutului pentru terminarea principalelor canale propus de Direcția podurilor și șoselelor — și era vorba de milioane! La stînga lui, niște ziariști, trăind de pe urma amorului propriu al bancherului, vorbeau de ședința din ajun și de discursul improvizat al șefului. În timpul a două ore de așteptare, Birotteau îl zări de trei ori pe bancherul politic, care însoțea trei pași de la ușa cabinetului pe oamenii de seamă. Pe ultimul, pe generalul Foy, François Keller îl conduse pînă în anticameră.

— Sînt pierdut! își zise Birotteau, simțind că i se strînge inima.

De cîte ori bancherul se întorcea în cabinetul lui, ceata de curteni, de prieteni, de interesați îl asalta, așa cum se dau cîinii la o cățelușă frumoasă. Cîțiva căței mai îndrăzneți se strecurau fără voia lui în sanctuar. Convorbirile durau cinci minute, zece minute, un sfert de ceas. Unii plecau plouați, alții arborau un aer satisfăcut sau făceau pe oamenii importanți. Timpul se scurgea. Birotteau privea neliniștit pendula. Nimeni nu dădea nici cea mai mică atenție acestei dureri ascunse care gemea pe un fotoliu aurit, lîngă sobă, la ușa cabinetului unde se afla leacul universal : creditul ! César se gîndea cu durere că fusese și el odată rege la el acasă, așa după cum omul acesta era rege în fiecare dimineață, și măsura adîncimea prăpastiei în care căzuse. Amar gînd ! Cîte lacrimi înghițite în timpul petrecut acolo... ! De cîte ori nu îl rugă Birotteau în gînd pe Dumnezeu să-l facă pe omul acela binevoitor față de el ! Căci i se părea că omul acela are, sub un înveliș de îngăduință populară, o insolență, o tiranie bătaioasă și o poftă brutală de dominație care însălmîntau firea lui blîndă. În sfîrșit, cînd nu mai erau decît zece sau douăsprezece persoane, Birotteau se hotărî să se ridice cînd va auzi scîrțîind ușa exterioară a cabinetului și să-i arate marelui orator că e și el cineva spunîndu-i : „Sînt Birotteau !“ Grenadierul, care s-a aruncat primul să ia cu asalt reduta Moscovei, n-a dovedit mai mult curaj decît a avut parfumierul cînd a executat această manevră.

— La urma urmei, sînt ajutorul său de primar, își spuse el, ridicîndu-se pentru a se prezenta.

Fizionomia lui François Keller deveni zîmbitoare. voia desigur să fie amabil ; se uită la panglica roșie a Legiunii de Onoare de la pieptul parfumierului, se dădu la o parte, deschise ușa cabinetului, îi arătă drumul, dar mai rămase cîțva timp de vorbă cu două persoane care se repeziseră valvirtej dinspre scară :

— Decazes ¹¹¹ vrea să vă vorbească, spuse unul din ei.

— E vorba să terminăm cu pavilionul Marsan ¹¹² ! Regele vede limpede lucrurile, se apropie de noi ! exclamă celălalt.

— Vom merge împreună la Cameră, zise bancherul umflându-se în pene, ca în povestea broaștei care voia să devie bou.

— Cum de se mai poate gândi la afaceri ? se întrebă Birotteau nespus de tulburat.

Soarele superiorității strălucea și-l orbea pe parfumier, așa cum lumina orbește insectele care au nevoie de semiîntinericul unei nopți frumoase. Pe o masă imensă zăcea proiectul de buget, nenumăratele tipărituri de la Cameră, volumele *Monitorului* deschise, consultate și însemnate pentru a zvîrli în capul unui ministru cuvintele rostite chiar de el și acum uitate, pentru a-l face să se contrazică în aplauzele unei mulțimi neghioabe, care nu e în stare să înțeleagă că totul poate fi schimbat de împrejurări. Pe altă masă, erau îngrămădite dosare, memorii, proiecte, miile de informații necesare unui om la a cărui casă de bani apelau toate industriile tinere. Luxul regesc al acestui cabinet plin de tablouri, de statui, de opere de artă ; îngrămădeala de obiecte de pe tăblia căminului, mormanele de înscrisuri naționale sau străine puse ca niște baloturi unele peste altele, totul îl impresiona pe Birotteau, îl micșora în propriii săi ochi, îi mărea groaza și îi îngheța singele în vine. Pe biroul lui François Keller zăceau teancuri de polițe, de ordine de plată, de circulare comerciale. Keller se așeză și începu să semneze repede scrisorile care n-aveau nevoie să fie cercetate.

— Cărei împrejurări datorez, domnule, onoarea vizitei dumneavoastră ? întrebă Keller.

La aceste cuvinte rostite numai pentru el de vocea care vorbea Europei, în timp ce mîna lacomă luneca pe hîrtii, bietul parfumier simți ca un fier roșu în pîntece. Luă un aer zîmbitor, pe care bancherul îl

recunoștea de zece ani la cei ce voiau să-l atragă într-o afacere interesantă doar pentru ei, ceea ce îi asigura de la început superioritatea asupra lor. François Keller îi aruncă deci lui César o privire care-l fulgeră, o privire napoleoneană. Imitarea privirii lui Napoleon era o trăsătură ușor ridicolă a unor parveniți din vremea aceea care nu semănau nici pe departe cu împăratul. Privirea aceasta căzu asupra lui Birotteau, om de dreapta, partizan devotat al guvernului, element iubit al monarhiei, ca plumbul vameșului pe o marfă.

— Domnule, nu vreau să vă răpesc prea mult timp. Voi fi scurt. Viu pentru o afacere pur comercială : să vă întreb dacă pot obține un împrumut de la dumneavoastră. Am fost judecător la tribunalul de comerț și sint cunoscut la bancă. Înțelegeți deci că, dacă aș lucra cu efecte, n-aș avea decît să mă adresez acolo unde dumneavoastră domniți. Am avut onoarea să stau la tribunal alături de domnul baron Thibon, șeful comitetului de scont, care, desigur, nu m-ar refuza. Dar n-am uzat niciodată de creditul meu nici de semnătura mea ; semnătura mea e virgină și, în asemenea cazuri, știți cîte dificultăți prezintă o negociere...

Keller dădu din cap și Birotteau luă această mișcare drept un semn de nerăbdare.

— Domnule, iată faptele, reluă el. M-am angajat într-o afacere de terenuri, în afara comerțului meu...

François Keller, care semna mereu și citea, fără să pară că-l ascultă pe César, întoarse capul și îi făcu un semn de aprobare, care îl încurajă pe acesta. Birotteau crezu că afacerea lui e pe cale bună și răsuflă ușurat.

— Continuați, vă ascult, îi spuse Keller cu bunăvoință.

— Sînt cumpărătorul unei jumătăți din terenurile situate în jurul Madeleinei.

— Da, am auzit la Nucingen de această afacere imensă întreprinsă de Banca Claparon.

— Ei bine, reluă parfumerul, un împrumut de o sută de mii de franci, garantat prin jumătatea mea de terenuri sau prin proprietățile mele comerciale, ar fi de ajuns pentru a-mi permite să aștept momentul când voi realiza câștigurile pe care mi le va da în curînd o invenție de pură parfumerie. Dacă e nevoie, v-aș da acoperire prin polițele unei noi întreprinderi, întreprinderea Popinot, o tînără întreprindere care...

Întreprinderea Popinot nu păru să-l intereseze prea mult pe Keller, și Birotteau înțelese că a pornit pe o cale greșită; se opri, apoi, speriat de tăcere, reluă :

— Cît despre dobîndă, vom...

— Da, da, zise bancherul, se poate face ceva, vă rog să nu vă îndoiiți de dorința mea de a vă servi. Dar cum sînt foarte ocupat, căci am pe umeri finanța europeană iar Camera îmi ia tot timpul, să nu vă mirați că las pe seama birourilor mele studiarea multor afaceri. Duceți-vă jos, la fratele meu Adolphe, explicați-i natura garanțiilor pe care le aduceți; dacă el aprobă operația, reveniți cu el mîine sau poimîine, la ora cînd cercetez cu atenție afacerile, la cinci dimineța. Vom fi încîntați și onorați de a fi cîștigat încrederea dumneavoastră, sînteți doar unul din regaliștii consecvenți pe care-l poți avea drept inamic politic, dar a cărui stimă te măgulește...

— Domnule, spuse parfumerul transportat de această frază de tribună, sînt tot atît de demn de onoarea pe care mi-o faceți cît și de neasemănata și regala favoare... Am meritat-o, îndeplinindu-mi funcția la tribunalul comercial și luptînd...

— Da, reluă bancherul, reputația de care vă bucurați e ca un pașaport, domnule Birotteau. Dumneavoastră nu puteți propune decît afaceri acceptabile. Vă puteți bizui pe concursul nostru.

O femeie, doamna Keller, una din cele două fiice ale contelui de Gondreville, pair al Franței, deschise o ușă pe care Birotteau n-o observase.

— Sper să te văd înainte de a te duce la Cameră, dragul meu, zise ea.

— E ora două, exclamă bancherul, bătălia a început. Scuzați-mă, domnule, e vorba de răsturnat guvernul... Vorbiți cu fratele meu.

Il însoți pe parfumier pînă la ușa salonului și spuse unuia din lachei :

— Condu pe domnul la domnul Adolphe.

Prin labirintul de scări pe unde-l călăuzea omul cu livrea spre un cabinet mai puțin luxos decît cel al stăpînului casei, dar mai util, parfumierul, călare pe un *dacă*, cea mai blindă mîrtoagă a speranței, își mîngîia bărbia socotind de bun augur măgulirile omului celebru. Ii părea numai rău că un dușman al Bourbonilor e atît de amabil, atît de capabil și atît de mare orator.

Cu asemenea iluzii intră într-un cabinet gol, rece, mobilat cu două birouri cu capac, cu fotolii meschine, cu perdele foarte uzate și cu un covor sărăcăcios. Față de celălalt, cabinetul acesta era ca o bucătărie față de sufragerie, ca un atelier față de magazinul de desfacere. Aici se spintecau afacerile de bancă și de comerț, se analizau întreprinderile și se smulgea partea băncii din toate beneficiile industriilor socotite rentabile. Aici se puneau la cale acele lovituri îndrăznețe prin care Kelerii s-au făcut cunoscuți în comerțul mare și prin care știau să-și creeze pentru cîteva zile un fel de monopol exploatat rapid. Aici se studiau părțile slabe ale legislației și se stabilea fără rușine ceea ce Bursa numește *partea mîncăului*, comisioanele pretinse pentru cele mai mici servicii, ca, de pildă, sprijinirea unei întreprinderi cu numele lor și creditarea ei. Aici se urzeau înșelăciunile cu floricele legale, constînd în comanditarea fără angajament a întreprinderilor dubioase, în așa fel ca să se vadă cum reușesc și să se puie mîna pe ele

cerînd restituirea capitalului într-un moment critic : manevră îngrozitoare care a dat de pămînt atîția acționari.

Cei doi frați își împărțiseră rolurile. Sus, François, om politic și inteligență scînteietoare, făcea pe suveranul, împărțea zîmbete și făgăduieli, era amabil cu toată lumea. Cînd vorbeai cu el, totul părea ușor ; trata afacerile pe ton nobil și îi ametea pe noii-veniți și pe speculanții proaspeți cu vinul favorurilor sale și cu vorbirea sa meșteră care știa să le dezvolte propriile lor idei. Jos, Adolphe îl scuza pe fratele său arătînd ce de preocupări politice are și aduna cu dibăcie de crupier banii de pe masa de joc ; el era fratele compromis, omul cu care e greu să tratezi. Trebuia deci să obții de două ori consimțămîntul ca să închei o afacere cu această casă perfidă. Adesea, grațiosul *da* din cabinetul somptuos devenea un *nu* uscat în cabinetul lui Adolphe. Această manevră de tărăgănare permitea chibzuiala și era de folos pentru a ține pe loc pe concurenții nedibaci. Fratele bancherului stătea tocmai de vorbă cu faimosul Palma, consilierul intim al casei Keller, care se retrase la apariția parfumierului. După ce Birotteau îi arătă de ce e vorba, Adolphe, cel mai șmecher dintre frați, un adevărat linx, cu ochii pătrunzători, cu buzele subțiri și cu pielea vînată, aruncă asupra lui, peste ochelari și plecînd capul, o privire pe care trebuie s-o numim privirea bancherului și care are ceva din a vulturului și a avocatului : e, în același timp, lacomă și indiferentă, limpede și obscură, luminoasă și întunecată.

— Binevoiți a-mi trimite actele pe care se întemeiază afacerea de la Madeleine, zise el, aici e baza garanției pentru contul pe care îl cereți ; înainte de a vi-l deschide și de a discuta dobînda, trebuie să cercetăm actele. Dacă afacerea e bună, am putea, pentru a nu vă împovăra, să ne mulțumim cu o parte din beneficii, în loc de dobîndă.

— Asta e, își zise Birotteau, întorcându-se acasă, văd despre ce e vorba. Trebuie să las o parte din piele, cum face castorul cînd e urmărit. Mai bine jupuit decît mort.

În ziua aceea, veni acasă foarte vesel, și veselia lui nu mai era prefăcută.

— Sînt salvat, îi spuse el Césarinei, capăt un împrumut de la Kelleri.

Abia în ziua de 29 decembrie putu Birotteau să ajungă din nou în cabinetul lui Adolphe Keller. Prima dată cînd venise, Adolphe se afla la șase leghe de Paris pentru a vizita o moșie pe care marele orator voia s-o cumpere. A doua oară, cei doi Kelleri erau ocupați toată dimineața : trebuiau să-și ia sarcina unui împrumut propus Camerelor și-l rugau pe domnul Birotteau să revie vinerea următoare. Aceste amînări îl prăpădeau pe parfumer. Dar, în sfîrșit, sosi și vinerea așteptată. Birotteau se află în cabinet, stînd lîngă cămin, în bătaia luminii de la fereastră, iar Adolphe Keller de cealaltă parte a căminului.

— Foarte bine, domnule, îi spuse bancherul arătîndu-i actele; dar cît ați plătit din prețul terenurilor?

— O sută patruzeci de mii de franci.

— În bani?

— În polițe.

— Sînt plătite?

— N-au ajuns încă la scadență.

— Bine, dar dacă ați plătit mai mult terenurile față de valoarea lor actuală, unde e garanția noastră? Ea nu s-ar întemeia decît pe buna impresie pe care o faceți și pe considerația de care vă bucurați. Dar afacerile nu se tratează pe sentimente. Dacă cele două sute de mii de franci ar fi plătite, chiar ținînd seama de faptul că o sută de mii de franci au fost dați în plus pentru a pune mîna pe terenuri, atunci am avea o garanție de o sută de mii de franci corespunzători celor împrumutați. Ar însemna că am

deveni noi proprietarii părții dumneavoastră, plă-tind în locul dumneavoastră și chiar atunci e de văzut dacă afacerea e bună. Căci dacă-i vorba să aștepți cinci ani ca să-ți dublezi capitalul, unde e afacerea? E mai bine să-l fructifici la bancă. Fiindcă se pot întâmpla atâtea lucruri! Vreți un împrumut ca să plătiți polițele care ajung la scadență? Manevra e primejdioasă! Dai puțin înapoi ca să te prăbușești mai sigur. Afacerea nu ne convine.

Această frază îl zdruncină pe Birotteau, ca și când călăul l-ar fi însemnat cu fierul roșu pe umăr. Își pierdu capul.

— Acuma să vedem, zise Adolphe, fratele meu vă poartă mare interes, mi-a vorbit de dumneavoastră. Să vedem cum stați, spuse el aruncând parfumierului o privire de prostituată grăbită.

Birotteau deveni atunci Molineux, de care-și bă-tuse joc privindu-l de sus. Dus de nas de bancher, care se complăcu să depene ghemul gândurilor bietului om și care se pricepea să ia interogatoriul unui negustor, așa cum se pricepea judecătorul Popinot să-l facă pe un criminal să vorbească, César expuse situația: vorbi de *dubla cremă a sultanelor*, de *apa carminativă*, de afacerea Roguin, de procesul său în legătură cu împrumutul ipotecar din care nu primise nimic. Văzându-l pe Keller aprobând cu capul, zîmbitor și gânditor, Birotteau își spunea: „Mă ascultă! îl interesez! o să obțin împrumutul!“ Adolphe Keller râdea de parfumier așa cum parfumierul râsese de Molineux. Furat de dorința de vorbă caracteristică la oamenii care se lasă amețiți de nenorocire, César îl dezvălui pe adevăratul Birotteau: arată ce poate, propunând ca garanție *uleiul cefalic* și întreprinderea Popinot, ultima sa miză. Bietul om, amăgit de o falsă speranță, se lăsă sondat și cercetat de Adolphe Keller, care văzu că are de-a face cu un nerod regalist, în pragul falimentului. Încântat de a vedea falit pe un ajutor de primar din circumscripția lui, pe un om recent decorat, pe un om care ținea

cu guvernul, Adolphe îi spuse atunci fățiș lui Birotteau că nu poate să-i deschidă nici un cont și nici să vorbească, în favoarea lui, fratelui său François, marele orator. Dacă François avea slăbiciunea să facă generozități prostești, sărind în ajutorul oamenilor de opinii contrare alor sale și dușmani politici ai săi, el, Adolphe, se va opune din toate puterile ca fratele său să se lase înșelat și îl va împiedica să întindă mîna unui vechi adversar al lui Napoleon, unuia care a fost rănit la Saint-Roch. Birotteau, exasperat, voi să spuie ceva despre aviditatea marii finanțe, despre duritatea ei, despre falsa ei filantropie; dar fu cuprins de o durere atît de mare încît abia putu, bîlbîindu-se, să lege cîteva fraze despre instituția Băncii Franței, de unde Kellerii luau cît voiau.

— Banca, spuse Adolphe Keller, nu va face niciodată un scont pe care îl refuză un simplu bancher.

— Banca, spuse Birotteau, mi-a părut întotdeauna că nu-și îndeplinește misiunea cînd se laudă, la prezentarea gestiunii, că n-a pierdut decît o sută sau două sute de mii de franci cu comerțul parizian, a cărei tutoare este.

Adolphe începu să zîmbească ridicîndu-se cu un gest de om plictisit.

— Dacă banca s-ar apuca să comanditeze toate persoanele cu încurcături financiare de pe piața cea mai nesigură și mai tare în potlogării din lumea financiară, ar fi nevoită, după un an, să-și depuie bilanțul. Și-așa se apără cu mare greutate împotriva polițelor care circulă și a falselor valori. Ce-ar mai fi dacă ar trebui să stea să analizeze afacerile celor care îi cer sprijinul!

„Unde se găsesc cei zece mii de franci care-mi lipsesc pentru mîine, sîmbătă, 30?” își spunea Birotteau traversînd curtea. Căci obiceiul era să se facă plățile în ziua de 30, dacă 31 era zi de sărbătoare.

Ajungînd la poartă, cu ochii scăldați în lacrimi, parfumierul nici nu zări bine un frumos cal englezesc în spume care opri brusc la poartă una din cele mai frumoase cabriolette din tot Parisul de pe atunci. Ar fi primit bucuros să fie călcat de această cabrioletă, asta ar fi însemnat că a murit într-un accident, iar neregulile afacerilor sale ar fi fost puse pe socoteala acestei întâmplări. Nu-l recunosc pe du Tillet, zvelt, într-un costum elegant de dimineață, pe du Tillet, care aruncă hăturile servitorului și o pătură pe spinarea asudată a calului său de rasă.

— Ei, prin ce întâmplare aici ? îl întrebă du Tillet pe fostul său patron.

Du Tillet cunoștea prea bine cauza : Kellerii ceruseră informații lui Claparon care, referindu-se la du Tillet, dărimase vechea reputație a parfumierului. Deși pe loc înghițite, lacrimile bietului negustor spuneau tot.

— Ai venit cumva să ceri vreun serviciu acestor cămătari, întrebă du Tillet, acestor măcelari ai comerțului, care au jucat renghiuri mîrșave, ca, de pildă, urcarea prețului la indigo după ce l-au acaparat, scăderea prețului la orez pentru a sili pe deținători să-l vîndă pe-al lor ieftin ca să puie mîna pe el și să domine piața, acestor pirați înfiorători care n-au nici lege, nici suflet ? Da' nu știi de ce sînt în stare ? Îți deschid un credit cînd deții o afacere bună și ți-l retrag în momentul cînd ești bine prins în angrenaj, ca să te oblighe să le-o cedezi pe nimic. Le Hâvre, Bordeaux și Marsilia știu multe pe socoteala lor. Politica le servește ca să-și acopere multe murdării, da, da. De aceea-i și exploatez eu fără nici un scrupul ! Să facem cîțiva pași, dragă Biroteau. Joseph, plimbă-mi calul, îi e prea cald, și o mie de galbeni cît face el nu-s de aruncat.

Și se îndreptă spre boulevard.

— Ia să vedem, dragă patroane, căci ai fost patronul meu, ai cumva nevoie de bani ? Ticăloșii ăștia ți-au cerut desigur garanții ! Eu te cunosc, îți ofer

bani numai pe polițe. Averea mea e făcută cinstit, cu nespusă trudă. Tocmai în Germania m-am dus s-o caut ! Astăzi îți pot spune cum am făcut-o : am cum-părat creanțele asupra regelui cu remiză de șaizeci la sută ; girul dumatăle mi-a fost de mare folos atunci, și eu sînt recunoscător ! Dacă ai nevoie de zece mii de franci, ți-i țin la dispoziție.

— Cum, du Tillet, exclamă César, adevărat ? nu-ți bați joc de mine ? Da, sînt puțin strîmtorat, dar numai pentru moment...

— Știu, istoria cu Roguin, răspunse du Tillet. Ei, și eu am pățit-o cu zece mii de franci, pe care puș-lamaua bătrînă mi i-a cerut cu împrumut ca să plece ; o să mi-i dea doamna Roguin din ce recuperează. Am sfătuit-o pe biata femeie să nu facă prostia să-și dea averea pentru a plăti datoriile făcute pentru o stricată ; ar mai merge dacă ar achita tot, dar cum să favorizezi pe unii creditori în dauna celorlalți ? Dumneata nu ești însă un Roguin ; te cunosc, zise du Tillet, mai curînd ți-ai zbura creierii decît să mă păgubești cu cinci parale. Uite, am ajuns în strada Chaussée d'Antin, să urcăm puțin la mine.

În loc să-l ducă pe fostul său patron direct în birouri, parvenitul își făcu plăcerea să-l plimbe încet prin apartamentul său, ca să poată vedea pe îndelete o sufragerie spațioasă și luxoasă, cu tablouri cumpărate din Germania și două saloane de o eleganță și de un lux pe care Birotteau nu le mai admirase decît la ducele de Lenoncourt. Ochii burghezului fură orbiți de aurituri, de opere de artă, de bibelouri originale, de vase prețioase, de mii de amănunte care făceau să pălească luxul apartamentului Constancei ; și, cunoscînd prețul nebuniei sale proprii, își spunea : „De unde-o fi luat atîtea milioane ?”

Intră într-un iatac pe lîngă care cel al soției sale îi păru ca locuința de la etajul al treilea al unei figurante față de palatul unei prime-balerine de la operă. Tavanul, tapetat cu atlaz violet, era pus în

valoare prin cute de atlas alb. O blană de hermină, în fața patului, ieșea în relief pe culorile bătînd în violet ale unui covor oriental. Mobilele și obiectele mărunte aveau forme noi și extravagante. Parfumierul se opri în fața unei pendule minunate cu grupul lui Amor și Psyche, care fusese de curînd executată pentru un bancher celebru ; du Tillet obținuse de la el să aibă al doilea exemplar, singurul care exista. În sfîrșit, fostul patron și fostul său vinzător ajunseră într-un birou de coconăș, elegant și cochet, mai potrivit pentru dragoste decît pentru finanțe. Doamna Roguin, desigur, îi dăruise drept recunoștință pentru grija de averea sa un *coupe-papier* de aur sculptat și niște *presse-papier*-uri de malachită cizelată, toate nimicurile costisitoare ale unui lux deșănțat. Covorul, unul din cele mai bogate produse ale Belgiei, uimea privirea, în aceeași măsură în care surprindea piciorul prin moliciunea lui. Du Tillet îl pofti la gura sobei pe bietul parfumier orbit și năucit.

— Vrei să iei masa cu mine ?

Sună. Apăru un lacheu mai bine îmbrăcat decît Birotteau.

— Spune-i domnului Legras să vie sus ; apoi du-te de-i spune lui Joseph să se întoarcă acasă ; îl vei găsi la poarta casei Keller ; intră și spune-i lui Adolphe Keller că, în loc să mă duc eu la el, îl voi aștepta la mine pînă la ora Bursei. Să mi se servească masa, da' repede !

Aceste fraze îl încremeniră pe parfumier.

„Il cheamă la el pe temutul Adolphe Keller, il fluieră ca pe un cîine, el, du Tillet !“

Un „tigru“, mic cît pumnul ¹¹³, desfăcu o masă pe care Birotteau nici n-o văzuse atît era de subțire și puse pe ea un pateu de ficat de gîscă, o sticlă de vin de Bordeaux, toate bunătățile care nu se vedeau pe masa lui Birotteau decît de două ori pe trimestru, la zile mari. Du Tillet nu-și intra în piele de plăcere.

Ura lui împotriva singurului om care avea dreptul să-l disprețuiască se răsfăța atît de deplin, încît Birotteau îi dădu senzația profundă pe care ar provoca-o priveliștea unei oi în ghearele unui tigru. Ii trecu prin inimă o intenție generoasă : se întreba dacă răzbunarea lui nu e împlinită, șovăia între îndemnurile mîlei trezite și cele ale urii ațipite.

„Pe omul ăsta pot să-l nimicesc din punct de vedere comercial, se gîdea el ; am dreptul de viață și de moarte asupra lui, asupra nevesti-si, care și-a bătut joc de mine, asupra fiică-si, a cărei zestre mi s-a părut într-o vreme că reprezintă o întreagă avere. I-am luat banii ; să mă mulțumesc prin urmare să-l las pe bietul neghiob să înoate la capătul funiei pe care o am eu în mînă.“

Oamenii cinstiți nu au tact, n-au nici o măsură în bunele lor intenții, fiindcă pentru ei totul este fără ocolișuri și fără gînd ascuns. Birotteau își desăvîrși nenorocirea iritîndu-l pe tigru, străpungîndu-i inima fără să-și dea seama ; îl făcu neînduplecat printr-un cuvînt, printr-o laudă, printr-o vorbă de om cinstit. Cînd veni casierul, du Tillet i-l arată pe César.

— Domnule Legras, adu-mi zece mii de franci și o poliță pentru aceeași sumă la ordinul meu și pe nouăzeci de zile din partea domnului, care e domnul Birotteau, știi, nu ?

Du Tillet servi cu pateu pe parfumer, îi turnă un pahar de vin de Bordeaux. César, văzîndu-se salvat, rîdea nervos, își mîngîia lanțul de ceas și nu lua o îmbucătură deoit cînd fostul său vînzător îi spunea : „Nu mănînci ?“ Birotteau dezvăluia astfel adîncimea prăpastiei în care îl aruncase mîna lui du Tillet, din care îl scotea acum, și în care putea din nou să-l arunce. Cînd casierul se întoarce și cînd, după ce semnase polița, César simți în buzunar cele zece hîrtii de o mie, nu se mai putu stăpîni. Cu o clipă înainte, cartierul său, banca, toată lumea erau să afle că nu plătește și trebuia să-i mărturisească so-

ției sale ruina; acum, totul era reparat! Bucuria salvării era tot atât de intensă ca și chinurile înfrîngerii. Ochii bietului om se umeziră fără voia lui.

— Da' ce e, scumpe patroane? spuse du Tillet. Dumneata n-ai face pentru mine mîine ceea ce fac eu azi pentru dumneata? Nu e simplu ca bună ziua?

— Du Tillet, zise cu emfază și cu gravitate bietul om, ridicîndu-se și apucînd mîna fostului său vînzător, îți redau întreaga mea stimă.

— Cum! O pierdusem? spuse du Tillet simțindu-se atât de puternic atins în succesul său încît roși.

— Pierdută... nu tocmai, zise parfumierul, trăsnet de prostia pe care o făcuse; mi se povestiseră unele lucruri despre legătura dumitale cu doamna Roguin. Oricum! Să fie femeia altuia...

„Bați cîmpii, dragă, se gîndi du Tillet“, regăsindu-și limbajul din prima sa meserie.

Și spunîndu-și asta, reveni la proiectul său de a călca în picioare virtutea, de a doborî pe omul cinstit și onorabil care-l prinsese cu mîta în sac, de a-l face de ocară pe piața Parisului. Toate dușmăniile, politice sau personale, între femei sau între bărbați, pot porni de la o astfel de scăpare. Oamenii nu se urăsc pentru interese compromise, pentru o rană primită în duel, nici chiar pentru o palmă; totul se poate repara în asemenea cazuri. Dar să fi fost prins în flagrant delict de lașitate!... Duelul care urmează între criminal și martorul crimei nu se sfîrșește decît prin moartea unuia din ei.

— O, doamna Roguin, spuse du Tillet batjocoritor; e dimpotrivă o floare la pălăria unui tînăr! Dar știi ce vrei să spui, dragă patroane: îți va fi ajuns la urechi că mi-a împrumutat bani. Ei bine, dimpotrivă, eu îi refac averea atât de compromisă prin afacerile soțului ei. Originea averii mele e curată, cum spuneam adineauri. După cum știi, n-aveam un sfanț! Tinerii se află uneori în momente de groaznică strîmtoare. Poți să nu te mai supraveghezi cum

trebuie, când ești în plină mizerie. Dar dacă se întâmplă să faci împrumuturi forțate, ca republica, ei bine, le restitui și ești atunci mai cinstit decât Franța.

— Așa e, zise Birotteau. Băiete dragă... Dumnezeu... Voltaire parcă a spus despre el: „Căința a făcut-o virtute printre oameni“.

— Totul e, reluă du Tillet, din nou înjunghiat prin acest citat, totul e să nu pui mîna pe averea vecinului, în mod laș și josnic, cum ar fi, de pildă, dacă dumneata ai da faliment înainte de trei luni și cei zece mii de franci ai mei s-ar duce pe copcă...

— Eu, să dau faliment ! zise Birotteau, care băuse trei pahare de vin și pe care bucuria îl amețea. Sînt doar cunoscute părerile mele despre faliment ! Falimentul este moartea unui negustor, aș fi mort !

— În sănătatea dumitale ! zise du Tillet.

— Pentru prosperitatea ta ! răspunse parfumerul. Da' de ce nu cumperi de la mine de-ale parfumeriei ?

— Ce să spun, zise du Tillet, mărturisesc că mă cam tem de doamna César, mă impresionează teribil ! Și, dacă n-ai fi patronul meu, ce să zic, aș...

— Ah ! Nu ești primul care o găsește frumoasă, și mulți au umblat după ea, dar ea mă iubește ! Da' știi ce, du Tillet, prietene, reluă Birotteau, nu face lucrurile pe jumătate !

— Cum adică ?

Birotteau îi explică lui du Tillet afacerea cu terenurile iar acesta deschise ochii mari și-l felicită pe parfumer pentru pătrunderea și prevederea lui, lăudînd afacerea.

— Ei bine, sînt foarte bucurosi de aprobarea ta ; ai faimă de om care se pricepe, în lumea bancară, du Tillet ! Băiete dragă, îmi poți procura un împrumut la Banca Franței, ca să pot aștepta beneficiile *uleiului cefalic* ?

— Pot face o recomandatie către Banca Nucingen, răspunse du Tillet, cu gîndul să-i dea victimei sale

ocazia de a trece prin toate figurile de cadril ale faliților.

Ferdinand se așează la birou pentru a scrie următoarea scrisoare :

Domnului baron de Nucingen, Paris

„Dragă baroane,

Purtătorul acestei scrisori este domnul César Biotteau, ajutor de primar în circumscripția a doua și unul din industriașii cei mai renumiți ai parfumeriei pariziene ; dorește să intre în relații cu dumneata : poți acorda cu încredere tot ce îți cere ; îndatorându-l, îndatorezi pe

prietenul duminale

F. du Tillet”

Du Tillet nu puse punct pe *i*-ul numelui său. Această greșală voită era un semn convențional pentru cei cu care făcea afaceri. În acest caz, recomandările cele mai aprinse, insistențele cele mai călduroase și mai favorabile din scrisoarea sa nu însemnau nimic. Însemna că o asemenea scrisoare, în care pînă și semnele de exclamație implorau, în care du Tillet se ruga în genunchi, îi fusese smulsă de considerații puternice ; n-o putuse refuza ; trebuia să fie privită ca neavenită. Văzînd *i*-ul fără punct, prietenul său îl servea atunci cu vorbe goale pe solicitator. Mulți oameni din lumea bună, și chiar dintre cei mai de seamă, sînt înșelați astfel, de parcă ar fi copii, de către oamenii de afaceri, de către avocați care au toți o semnătură dublă, una moartă și cealaltă vie. Și cei mai ageri cad în cursă. Ca să pătrunzi această viclenie, trebuie să fi încercat efectul dublu al unei scrisori calde și al unei scrisori reci.

— Mă salvezi, du Tillet ! zise César citind scrisoarea.

— Trebuie mers și cerut bani, zise du Tillet ; citind biletul meu, Nucingen o să dea cît e nevoie. Fondu-

riile mele sînt din nefericire prinse pe cîteva zile ; altfel nu te-aş trimite la prinţul mării finanţe, căci Kellerii nu sînt decît nişte pigmei pe lîngă baronul de Nucingen. În Nucingen retrăieşte Law¹¹⁴. Cu scrisoarea mea faci faţă la 15 ianuarie şi după aceea vom vedea. Nucingen şi cu mine sîntem cei mai buni prieteni din lume, nu mă refuză el nici pentru un milion.

„Asta e ca un gir, îşi spunea sie însuşi Birotteau, care plecă pătruns de recunoştinţă pentru du Tillet. Iată, gîndea el, o faptă bună e totdeauna răsplătită.“

Şi-i dădea cu filozofia. Totuşi, un gînd îi strica bucuria. Putuse, timp de cîteva zile, s-o împiedice pe nevastă-sa să-şi bage nasul în registre, lăsînd casieria pe seama lui Célestin, pe care-l ajuta, şi pretinzînd ca soţia şi fiica lui să se bucure de frumosul apartament pe care li-l aranjase şi mobilase ; dar, după deprinderea cu aceste mici bucurii, doamna Birotteau murea dacă nu controla ea însăşi toate detaliile casei, dacă nu ţinea, după vorba ei, *tigaia de coadă*. Birotteau nu mai ştia ce să facă ; întrebunţase toate mijloacele pentru a ascunde soţiei sale simptomele strîmtorării lui. Constance dezaprobase categoric trimiterea facturilor, îi certase pe vînzători şi-l acuzase pe Célestin că vrea să ruineze casa, crezînd că numai de la el porneşte ideea. Célestin se lăsase certat, din ordinul lui Birotteau. Vînzătorii credeau că doamna César îl dirijează pe parfumier, căci pe cei dinafară îi poţi înşela, dar cei ai casei ştiu cine are superioritatea reală într-o căsnicie. Birotteau era obligat să-i mărturisească soţiei sale situaţia, căci împrumutul de la du Tillet trebuia justificat. La întoarcere, Birotteau se înfioră văzînd-o pe Constance la teighea, verificînd registrul de scadenţe şi făcînd fără îndoială socoteala disponibilului din casă.

— Cu ce-o să plăteşti mîine ? îi spuse la ureche cînd César se aşeză lîngă ea.

— Cu bani, răspunse el, scoțînd bancnotele și făcînd semn lui Célestin să vie să le ia.

— De unde le ai ?

— O să-ți povestesc diseară. — Célestin, înscrie pentru sfîrșitul lunii martie o poliță de zece mii de franci, la ordinul lui du Tillet.

— Du Tillet ! repetă Constance îngrozită.

— Mă duc să-l văd pe Popinot, zise César. E urît din partea mea că n-am fost încă pe la el. Se vinde uleiul lui ?

— Cele trei sute de sticle pe care ni le-a dat s-au vîndut.

— Birotteau, nu ieși, am să-ți vorbesc, spuse Constance, luîndu-l pe César de braț și trăgîndu-l în camera ei cu o grabă care ar fi stîrnit rîsul în altă împrejurare.

— Du Tillet ! spuse ea cînd se încredință că e singură în cameră cu soțul ei și cu Césarine, du Tillet care ne-a furat o mie de galbeni ! Faci afaceri cu monstrul de du Tillet... care voia să mă seducă, îi spuse ea la ureche.

— Nebunie de tinerețe, zise Birotteau devenit dintr-o dată om fără prejudecăți.

— Ascultă, Birotteau, tu nu ești în apele tale, nu te mai duci la fabrică. E ceva, simt eu ! Ai să-mi spui, vreau să știu tot.

— Ei bine, zise Birotteau, era cît pe ce să fim ruinați, azi-dimineață încă era pericol, dar totul s-a reparat.

Și povesti groaznica istorie a celor cincisprezece zile.

— Va să zică dintr-asta ți s-a tras boala ! exclamă Constance.

— Da, mamă, sări Césarine. Să știi că tata a fost foarte curajos. Nu-mi doresc altceva decît să fiu iubită cum te iubește el. Nu se gîndea decît la necazul tău.

— S-a împlinit visul meu, spuse biata femeie, căzînd pe canapeaua de lîngă cămin, palidă, lividă,

însăpămîntată. Prevăzusem toate astea. Ți-am spus în noaptea aceea fatală, în fostul nostru dormitor pe care l-ai dărîmat, că n-o să ne mai rămînă decît ochii ca să plîngem. Césarine, sărăcuțo! Eu...

— Așa, uite cum ești! exclamă Birotteau. Vrei să mă faci să-mi pierd curajul de care am nevoie!

— Iartă-mă, dragul meu, zise Constance apucînd mîna lui César și strîngîndu-i-o cu o dragoste care-i merse la inimă bietului om. Nu e bine, acum că ne-a ajuns nenorocirea, voi fi mută, resemnată și plină de putere. Nu, n-o să mă auzi niciodată văietîndu-mă.

Se aruncă în brațele lui César și spuse plîngînd:

— Curaj, dragul meu, curaj! Voi avea eu pentru amîndoi, dacă e nevoie.

— Uleiul, nevastă, uleiul o să ne salveze.

— Dumnezeu să ne ocrotească, zise Constance.

— Dar Anselme nu-l va ajuta pe tata? zise Césarine.

— Mă duc să-l văd, zise César, mișcat din caleafară de accentul sfîșietor al soției sale, pe care nu o cunoscuse cu desăvîrșire nici după nouăsprezece ani. Constance, să nu-ți mai fie teamă. Uite, citește scrisoarea lui du Tillet către domnul de Nucingen, sîntem siguri de un împrumut. Pînă atunci, cîștig procesul. De altfel, adăugă el spunînd o minciună necesară, îl avem și pe unchiul Pillerault; nu ne trebuie decît curaj.

— Dacă numai atîta trebuie! zise Constance zîmbind.

Ușurat de o mare apăsare, Birotteau porni ca un om căruia i s-a dat drumul din temniță, deși simțea în sinea lui istovirea nedeslușită care urmează după frămîntările morale excesive, cînd se cheltuiește mai mult fluid nervos, mai multă voință decît trebuie să se emită zilnic, și cînd iei, pentru a spune astfel, din capitalul existenței. Birotteau era acum un om îmbătrînit.

Întreprinderea A. Popinot, din strada Cinci-Diamante, se schimbase mult de două luni. Prăvălia

fusesse vopsită din nou. Rafturile, vopsite în alt ton și pline de sticle, bucurau pe orice negustor care cunoaște semnele prosperității. Podeaua gemea de hîrtie de ambalaj. În magazin se mai aflau și niște butoiașe cu diferite uleiuri a căror reprezentanță o obținuse pentru Popinot devotatul Gaudissart. Registrele, contabilitatea și casa de bani se aflau deasupra prăvăliei și a odăii din dos. O bucătăreasă bătrînă îngrijea de Popinot și de cei trei vînzători. Pe Popinot îl găseai într-un colț al prăvăliei, la o tejghea închisă cu geamuri, purtînd un șorț de stofă și mînecuțe de pînză verde și avînd tocul după ureche. Cînd sosi Birotteau, era cufundat într-un maldăr de hîrtii, căci își citea poșta, plină de comenzi și de trate. La cuvintele :

— Ei, cum merge, băiatule? rostite de fostul lui patron, ridică ochii, închise cușca cu cheia și se apropie vesel; avea nasul roșu: în prăvălie nu era foc și ușa stătea mereu deschisă.

— Mi-era teamă că nici nu mai dați pe-aici, răspunse Popinot pe un ton respectuos.

Vînzătorii alergară să-l vadă pe marele om al parfumeriei, pe ajutorul de primar decorat, pe asociatul patronului lor. Aceste omagii mute îl măguliră pe parfumier. Birotteau, adineauri atît de prăpădit la Kelleri, simți nevoia să-i imite: își mîngîie bărbia și se săltă trufaș pe călcîie, îndrugînd banalitățile lui obișnuite.

— Ei, dragul meu, ne sculăm dis-de-dimineață, așa-i? întrebă el.

— Ba nu, nici nu ne culcăm uneori, zise Popinot. Trebuie să ne ținem strîns de succes.

— Ei, ce-ți spuneam eu? Uleiul meu e o avere.

— Da, domnule, dar și mijloacele de realizare au importanța lor: v-am montat bine diamantul.

— În definitiv, zise parfumierul, cum stăm? E cîștig?

— Doar după o lună! exclamă Popinot, cum vă închipuiți? Prietenul meu Gaudissart n-a plecat decît de douăzeci și cinci de zile, și a angajat un poșta-

lion fără să-mi spuie mie nimic. Oh ! e foarte devotat. Vom fi mult îndatorați unchiului meu ! Ziarele, îi spuse el la ureche lui Birotteau, o să ne coste douăsprezece mii de franci.

— Ziarele !... exclamă ajutorul de primar.

— Cum, nu le-ați citit ?

— Nu.

— Atunci, nu știți nimic, zise Popinot. S-au băgat douăzeci de mii de franci în așișe, rame și imprimate !... s-au cumpărat o sută de mii de sticle !... Ah ! În momentul de față facem toate sacrificiile. Fabricăm, pe scară întinsă. Dacă ați fi dat pe la fabrică, unde eu am petrecut multe nopți, ați fi văzut un mic spărgător de alune, inventat de mine, care nu e de lepădat. În ceea ce mă privește, am încasat în ultimele cinci zile trei mii de franci numai din comisioanele la uleiurile de drogherie.

— Grozav cap ! spuse Birotteau punînd mîna în părul tînărului Popinot și ciufulindu-l ca pe un copilăș, l-am dibăcit eu...

Intrară mai multe persoane.

— Pe duminică. Luăm masa la mătușa ta Ragon, zise Birotteau, care îl lăsă pe Popinot la treburile lui, văzînd că nu era încă tăiată în bucăți carnea proaspătă pe care venise s-o adulmece. — Extraordinar ! Un vînzător devine negustor în douăzeci și patru de ore, se gîdea Birotteau, căruia nu-i puteau ieși din cap nici siguranța și norocul lui Popinot, nici luxul lui du Tillet. Anselme s-a înțepat nițeluș cînd i-am pus mîna în păr, de parcă a și ajuns François Keller.

Birotteau nu se gîndise că vînzătorii se uitau la ei și că un stăpîn trebuie să-și păstreze demnitatea. Aici, ca și la du Tillet, bietul om făcuse o prostie din bunătate, neputîndu-și stăpîni un sentiment sincer, dar manifestat mitocănește. Oricare altul decît Anselme s-ar fi simțit jignit.

Masa de duminică la soții Ragon avea să fie ultima bucurie din cei nouăsprezece ani fericiți ai căsniciei

lui Birotteau, bucurie de altfel completă. Ragon locuia pe strada Petit-Bourbon-Saint-Sulpice, la etajul al doilea, într-o casă străveche cu înfățișare demnă, într-un apartament bătrânesc cu panouri pe care se vedeau dansînd păstorilele cu fuste înfoiate și păs-cînd oițele din secolul al XVIII-lea ¹¹⁵, secol a cărui burghezie gravă și serioasă, cu moravuri comice, respectuoasă față de nobilime, devotată față de suveran și de biserică, era atît de bine reprezentată de Ragoni. Mobilele, pendulele, albiturile, farfuriile, totul părea patriarhal, cu forme atît de vechi că păreau noi. Salonul, tapetat cu țesătură de damasc și împodobit cu perdele de imitație de brocart, era plin de canapele, de scrinuri mici și de tablouri: un portret superb al unui Popinot, ajutor de primar la Sancerre, tatăl doamnei Ragon, pictat de Latour ¹¹⁶, o figură foarte reușită, care zîmbea ca un parvenit în plină glorie. Acasă, stilul doamnei Ragon se completa printr-un cățeluș englezesc din rasa celor ai lui Carol al II-lea, care era de un mare efect pe o mică sofa *rococo* ¹¹⁷, al cărei rol nu fusese niciodată, desigur, cel al sofalei lui Crébillon ¹¹⁸. Printre toate calitățile lor, soții Ragon o mai aveau și pe aceea de a ști să păstreze vinurile vechi, devenite esențe, și de a poseda cîteva sticle din lichiorurile doamnei Anfoux ¹¹⁹, pe care unii admiratori (fără speranță, zicea lumea) ai frumoasei doamne Ragon i le aduseseră din colonii. Așa încît mesele date de ei aveau mare faimă! O bucătăreasă în vîrstă, Jeannette, îi slujea pe cei doi bătrîni cu un devotament orb; ar fi furat fructe ca să le facă dulceturi! În loc să-și ție banii la Casa de economie, îi juca cu chibzuială la loterie, cu speranța că va cîștiga într-o bună zi lotul cel mare pentru stăpînii ei. În duminicile în care stăpînii aveau musafiri, o vedeai, deși avea șaiszeci de ani, și la bucătărie, unde pregătea bucatele, și la masă, unde servea cu o sprinteneală care o întrecea pe cea a domnișoarei Contat în rolul Suzanei din *Nunta lui Figaro* ¹²⁰.

Invitații erau judecătorul Popinot, unchiul Pille-rault, Anselme, cei trei Birotteau, cei trei Matifat și abatele Loraux. Doamna Matifat, care își pusese un turban la bal, veni îmbrăcată într-o rochie de catifea albastră, cu ciorapi groși de bumbac, cu pantofi de piele de capră, cu mănuși de antilopă tivite cu pluș verde și cu o pălărie cu borurile căptușite cu roz și garnisită cu flori de ciuboțica-cucului. Aceste zece persoane sosiseră toate la ora cinci. Bătrînii Ragon îi rugau insistent pe oaspeții lor să fie punctuali. Și cînd erau ei invitați, lumea avea grijă să servească masa la ora aceea, căci stomacurile de șaptezeci de ani nu se împacă cu orele pe care le vrea acum moda ¹²¹.

Césarine știa că doamna Ragon o s-o așeze lîngă Anselme : toate femeile, chiar cele habotnice și ne-roade, se pricep cînd e vorba de dragoste. Fiica parfumierului se îmbrăcase deci în așa fel încît să-i sucească lui Popinot capul. Constance, care renunțase, nu fără durere, la notar — în mintea ei, acesta juca rolul unui prinț moștenitor — contribuise, făcînd reflecții amare, la această toaletă. Ca mamă prevăzătoare, lăsă mai jos eșarfa de voal, ca să se vadă puțin umerii Céсарinei și încheietura gîtului ei, care era deosebit de elegantă. Corsajul în stil grec, încrucișat de la stînga la dreapta, cu cinci pliuri, se putea întredeschide și arăta rotunjimi delicioase. Rochia de stofă gri, cu volane brodate în verde, scotea bine în relief o talie care era mai subțirică și mai mlădioasă ca niciodată. Urechile erau împodobite cu cercei lungi de aur cizelat. Părul, ridicat în sus, ca la chinezoaice, permitea privirilor să admire frăgezimea gingașă a unui ten nuanțat de finețea vinelor, în care zvîcnea sîngele cel mai curat. În sfîrșit, Césarine era atît de frumoasă și de atrăgătoare, încît doamna Matifat nu se putu împiedica să recunoască faptul, fără să bage de seamă că mama și fiica înțeleseseră amîndouă nevoia de a-l fermeca pe tînărul Popinot ¹²².

Nici Birotteau, nici nevasta lui, nici doamna Matifat, nimeni nu tulbură dulcea convorbire pe care cei doi tineri, înflăcărați de dragoste, o avură în șoaptă, în pervazul unei ferestre pe unde trăgea zdravăn ca în toiul iernii. De altfel, convorbirea persoanelor în vîrstă se însuflețește cînd judecătorul Popinot aruncă o vorbă despre fuga lui Roguin, atrăgînd atenția asupra faptului că e al doilea notar rău platnic și că o asemenea crimă nu se pomenea altădată. La numele lui Roguin, doamna Ragon îl împinsese cu piciorul pe fratele ei iar Pillerault vorbise tare de altceva și amîndoi i-o arătaseră pe doamna Birotteau.

— Știu tot, spuse Constance prietenilor săi, cu voce blîndă și mîhnită totodată.

— Ia spune, zise doamna Matifat către Birotteau care-și pleca umilit capul, cît ți-a luat? Umblă zvonul că ai fi ruinat.

— Aveam la el două sute de mii de franci. Cît despre cei patruzeci de mii, pe care mi i-a împrumutat pe hîrtie de la unul din clienții lui, ai cărui bani îi mîncase, sîntem în proces.

— O să se judece săptămîna asta, zise Popinot. M-am gîndit că n-ai să te superi dacă expun situația dumitale domnului președinte; el a dat ordin ca hîrțiile lui Roguin să fie aduse în camera de consiliu pentru a se examina de la ce dată au fost deturnate fondurile clientului precum și dovezile acestui fapt susținut de Derville, care a pledat el însuși pentru a vă scuti de cheltuieli.

— Vom cîștiga? întrebă doamna Birotteau.

— Nu știu, răspunse Popinot. Deși țin de secția care va judeca procesul, mă voi abține de la deliberare, chiar dacă sînt chemat.

— Dar ce îndoială poate fi asupra unui proces atît de simplu? zise Pillerault. Actul trebuie doar să menționeze predarea banilor iar notarii trebuie să fi declarat că au asistat la remiterea sumei de către

creditor în mîinile debitorului. Roguin ar fi trimis la ocnă dacă ar încăpea pe mîna justiției.

— După mine, răspunse judecătorul, creditorul ar trebui să ceară despăgubirea de la Roguin, din prețul biroului de notariat și din cauțiune; dar în procese și mai simple, li se întîmplă uneori consilierilor de la curtea regală să fie șase contra șase.

— Cum, domnișoară, domnul Roguin a fugit? spuse Popinot, înțelegînd în sfîrșit despre ce era vorba. Și domnul César nu mi-a spus nimic, mie, care mi-aș da viața pentru el...

Césarine înțelese că în acest *pentru el* era cuprinsă toată familia, căci chiar o fată nevinovată care nu bagă de seamă accentul nu se poate înșela asupra unei priviri înflăcărare.

— Eu știam și i-am și spus asta, dar el i-a ascuns mamei totul și n-a stat de vorbă decît cu mine.

— I-ai vorbit de mine în această împrejurare, zise Popinot; citești așadar în inima mea, dar oare citești tot?

— Poate că da.

— Sînt foarte fericit, zise Popinot. Dacă vrei să nu-mi mai lași nici o îndoială, peste un an o să fiu atît de bogat, încît tatăl dumitale n-o să-mi mai arate atîta răceală cînd o să-i vorbesc de căsătoria noastră. N-am să mai dorm decît cinci ore pe noapte...

— Să nu te îmbolnăvești, zise Césarine cu un accent de neimitat, aruncîndu-i lui Popinot o privire în care i se citea tot gîndul.

— Nevastă, zise César, cînd se termină masa, mi se pare că tinerii ăștia se iubesc.

— Ei, cu atît mai bine, zise Constance cu o voce gravă, fiica mea va fi soția unui om capabil și energetic. Insușirile proprii sînt zestrea cea mai frumoasă a unui pretendent.

Și se grăbi să iasă din salon și să se ducă în camera doamnei Ragon. În timpul mesei, César spusese cîteva fraze dovedind atîta ignoranță încît îl făcuseră să zîmbească pe Pillerault și pe judecător, iar nefe-

ricitei femei îi amintiseră ce slabe forțe avea bietul ei bărbat pentru a ține piept nenorocirii. Constance era foarte amărită; de du Tillet se temea instinctiv, căci toate mamele cunosc, fără să știe latinește, dictonul *Timeo Danaos et dona ferentes*¹²³. Iși vărsă amarul plângînd în brațele fiicei sale și ale doamnei Ragon, dar fără să le mărturisească pricina amărăciunii.

— E ceva nervos, spuse ea.

În restul serii, bătrînii jucară cărți, iar tinerii acele plăcute jocuri, așa-numite nevinovate, pentru că în dosul lor se ascund nevinovatele viclenii ale amorurilor burgheze. Familia Matifat participă la aceste jocuri.

— César, zise Constance în drum spre casă, să te duci chiar din ziua de 8 la domnul baron de Nucingen, ca să fii sigur cu mult înainte de plățile din ziua de 15. Dacă se ivește vreo încurcătură, cum ai să poți găsi bani de pe o zi pe alta?

— Mă duc, nevastă, răspunse César, strîngînd mîna Constancei și pe cea a fiicei sale și adăugînd: Dragele mele porumbițe, urite daruri de Anul Nou v-am mai făcut!

Cele două femei, care nu-l puteau vedea pe bietul parfumier în întunericul cupelei, simțiră lacrimi calde pe mîinile lor.

— Să avem nădejde, dragul meu, zise Constance.

— Se va aranja totul, tată; domnul Anselme Popinot mi-a spus că și-ar da și viața pentru tine.

— Pentru mine, reluă César, și pentru familie, nu-i așa? zise el luînd un ton vesel.

În primele trei zile ale anului, Birotteau primi vreo două sute de cărți de vizită cu felicitări. Această afluență de prietenii false, aceste mărturii de simpatie sînt îngrozitoare pentru oamenii tîrîți de curentul nenorocirii. Birotteau se duse de trei ori degeaba la vestitul bancher, baronul de Nucingen. Absența financiarului era oarecum justificată de sărbătorile Anului Nou. Ultima oară, parfumierul reușise

să pătrundă pînă în cabinetul bancherului, unde primul său secretar, un german, îi spusese că domnul de Nucingen, care se întorsese la cinci dimineața de la un bal dat de frații Keller, nu era vizibil la nouă și jumătate. Birotteau stătu aproape o jumătate de oră cu primul-secretar și reuși să-i cîștige simpatia. Peste zi, acest ministru al casei Nucingen îl anunță că baronul îl va primi a doua zi, în ziua de 3, la amiază. Deși fiecare ceas aducea cu el o picătură de amar, ziua trecu cu o repeziciune înspăimîntătoare. Parfumierul veni cu birja și opri la cîțiva pași de curtea plină de trăsură. Bietului om, cîstit cum era, i se strînse inima la vederea splendorilor acestui palat vestit.

„Și cînd te gîndești că a lichidat totuși de două ori”, își spuse el urcînd scara superbă împodobită cu flori și traversînd apartamentul luxos care făcuse faima baroanei Delphine de Nucingen.

Baroana avea ambiția să rivalizeze cu cele mai bogate case din cartierul Saint-Germain ¹²⁴, unde nu era încă primită. Baronul era la masă cu soția lui. Deși în birouri îl așteptau o mulțime de persoane, el trimise vorbă că prietenii lui du Tillet pot intra la orice oră. Birotteau tresări, cuprins de nădejde, cînd văzu schimbarea produsă de ordinul baronului pe fața, la început, obraznică a lacheului.

— *Zguză-mă, traga mea*, îi spuse baronul soției sale, ridicîndu-se și salutînd ușor din cap pe Birotteau, *tar tomnul e ein pun regalist și brieden verde indim cu ti Dilet. Te aldfel, tomnul e și ajutor de brimar în țircumscribția toua și tă paluri de o pogăție haziatigă. Fei vace tisigur gunoșdință cu el gu blățere.*

— Cum de nu, aș fi încîntată să iau lecții de la doamna Birotteau, căci Ferdinand... (Aha, gîndi parfumierul, îi spune pe nume!) ne-a vorbit de balul acela cu o admirație cu atît mai prețioasă cu cît el nu admiră nimic. Ferdinand e un critic sever, tre-

buie să fi fost totul perfect. Veți da curînd alt bal? întrebă ea cu aerul cel mai amabil din lume.

— Doamnă, oamenii ca alde noi se distrează rar, răspunse parfumierul neștiind dacă e vorba de o batjocură sau de un compliment banal.

— *Tomnul Crintod a tirișat rezdaurarea habardamendului tumnefosdra*, zise baronul.

— A! Grindot! Un arhitect tinăr și drăguț care s-a întors de la Roma? zise Delphine de Nucingen. Mor după el, îmi face desene minunate în album.

Nici un conspirator dat pe mîna călăilor din Veneția nu s-a simțit mai rău în aparatele de tortură ca Birotteau în hainele sale. Fiecare cuvînt i se părea o ironie.

— *Auch noi tām mici paluri*, zise baronul aruncînd o privire iscoditoare asupra parfumierului.

— Domnul Birotteau nu vrea să ia masa cu noi, așa, fără pretenții? zise Delphine arătînd masa luxos servită.

— Doamnă baroană, eu am venit pentru afaceri și sînt...

— *Ta!* spuse baronul. *Toamnă, bermideși să forpim te avageri?*

Delphine făcu un semn ușor de aprobare și-i spuse baronului:

— Ai să cumperi articole de parfumerie?

Baronul dădu din umeri și se întoarse spre César, care se simțea desperat.

— *Ti Dilet se enderresează vorde muld de tumnefosdra*, zise el.

„În slîrșit, gîndi bietul negustor, ajungem la chestiune.“

— *Gu zgrisoarea sa, tumnefosdra afeși en gasa mea ein gretid gare nu e limidad tegid te marcinile brobriei mele afeși...*

Balsamul dătător de viață din apa pe care îngerul i-a dat-o lui Agar în pustiu¹²⁵ trebuie să fi semănat cu roua pe care o răspîndiră în vinele parfumierului aceste cuvinte semifranțuzești. Pentru a putea re-

veni asupra unor cuvinte date care nu-i mai conveneau și de care putea spune că n-au fost bine înțelese, șmecherul baron păstrase pronunțarea stîlcită a evreilor germani care zic că vorbesc franțuzește.

— *Si feți afea un gond gurend. Iadă cum fom brogeda*, spuse cu o bunăvoință alsaciană bunul, venerabilul și marele financiar.

Birotteau nu se mai îndoia acum. Era negustor și știa că cei care nu sînt dispuși să facă cuiva un serviciu nu intră niciodată în amănunte.

— *Nu drepuie să fă zbun eu că și la mari și la mici panga cere drei zemnături. Feți vace, teci, bolife la ortinul brietenului nosdru ti Dilet și eu le foi drimide în ageeași zi cu zemnătura mea la pangă, și feți afea la ora badru faloarea în pani a bolifelor zubscrise timineața și cu topinta pângii. Eu nu freau nigi gomision, nigi zgond, nimig, găgi îmi vace blăcere să fă serfesc... Tar bun cine gondiție!* spuse el, alingîndu-și ușor nasul cu arătătorul sting, mișcare de om foarte șiret.

— Domnule baron, e dinainte acceptată, spuse Birotteau, care crezu că e vorba de oarecare participare la beneficii.

— *Eine gondiție la gare țin vorde muld, bendrugă freau ca montam ti Nișinghen să ia legfii, cum a zbus ea, te la montam Pirodo.*

— Domnule baron, vă rog din suflet, nu vă bateți joc de mine!

— *Tomnule Pirodo*, spuse financiarul cu un aer serios. *Zindem înțeleși, ne înfidați la fiidorul tumnefosdra pal. Zoția mea e jelosă, frea să fadă habardamendul tumnefosdra, te gare a auzid adîda pine.*

— Domnule baron!

— *O! tagă revuzați, nichts gont! Tumnefosdra afeți mare dregere. Ta! știu că ați afut be brevegțul te Sena în gasă...*

— Domnule baron!

— *A vost Ia Pillartière, ein şentilom bermanend al Gameraii, von Fentéheine, te obiniile tumnefosdra gare aşi vost rănid... la Saint...*

— La 13 vendemiar, domnule baron.

— *Era şi tomnul te Lassebette, tomnul Fauquelin te la agatemie...*

— Domnule baron !

— *E, terteuşel, nu viţi aşa motest, tomnule aşudor te primar, am auzid că rejele a zbus gă palul tumnefosdra...*

— Regele ? zise Birotteau, care nu putu afla mai mult.

Un tânăr intră degajat în apartament. Pasul lui, pe care frumoasa Delphine de Nucingen îl recunoscutuse de departe, o făcuse să roşească tare.

— *Ponşur, tragă te Marsay, zise baronul de Nucingen, ia logul meu ; mi s-a zbus că e o lume nepună în pirourile mele. 'Idiute ce ! Minele te la Wortschinne tau fenid te touă ori gabitalul ! Ta, am brîmîş gonturile ! Montam ti Nişînghen, afeţi fenid o zudă te miî te vrangi mai muld. Budeţi să fă gumbăraţi genduri şi alde vleaguri, ga să viţi vrumosa ga şi gînt ar mai vi nefoie !*

— Doamne ! şi Ragonii care şi-au vîndut acţiunile ! exclamă Birotteau.

— Cine sînt domnii aceştia ? întrebă zîmbind tînrul elegant.

— *Uide, zise domnul de Nucingen întorcîndu-se, căci ajunsese deja la uşă, gret gă ajeste bersoane... Te Marsay, îţi brezind pe tomul Pirodo, barvumierul tumidale, gare tă paluri te o pocăţie haziadigă şi be gare l-a tegorad rejele...*

De Marsay îşi puse monoclul şi zise :

— A, adevărat, mi se părea mie că nu mi-e necunoscută figura. Ai de gînd să-ţi parfumezi afacerile cu vreun cosmetic virtuos, să le ungi cu ceva ?...

— *Ei pine, diese Rakoni, reluă baronul, făcînd o strîmbătură de om nemulţumit, afeau ein gond la*

mine, le-am tad ogazia să vacă afere și n-au șdiud să așdebde o zi în blus.

— Domnule baron, exclamă Birotteau.

Bietul parfumier nu mai știa ce să creadă despre afacerea lui și, fără să salute pe baroană și pe de Marsay, alergă după bancher. Nucingen era pe prima treaptă a scării, Birotteau îl ajunsese jos, când intra în birouri. Deschizînd ușa, domnul de Nucingen văzu gestul desperat al nefericitului, care simțea că se cufundă într-o prăpastie, și îi spuse :

— *Aja, ne-am înțeleg? Tugeți-fă la ti Dillet și haranșați dodul cu el.*

Inchipuindu-și că de Marsay ar putea interveni pentru el pe lângă baron, Birotteau zbură din nou pe scară, în sus, ca o rîndunică și se strecură în sufragerie, unde trebuiau să mai fie baroana și de Marsay : o lăsase doar pe Delphine așteptînd cafeaua cu lapte. Cafeaua era în adevăr servită, dar baroana și tînărul elegant dispăruseră. Lacheul zîmbi de mirarea parfumierului, care coborî scara, de astă dată încet. César alergă la du Tillet, dar, cînd sosi, află că e la țară, la doamna Roguin. Parfumierul angajă o cabrioletă și plăti cît i se ceru ca să ajungă la Nogent-sur-Marne cu iuțeala poștalionului. La Nogent-sur-Marne, portarul îi spuse că domnul și doamna plecaseră la Paris. Birotteau se întoarse zdrobit. Cînd povesti acasă, nevastei și fiicei sale, turneul pe care-l făcuse, fu uimit văzînd că Constance, care de obicei, cînd se iveau cele mai mici greutăți comerciale, era o adevărată cobe, îi spune acum vorbe blinde de îmbărbătare și il asigură că lucrurile vor merge bine.

A doua zi, dis-de-dimineață, de la ora șapte, Birotteau era de strajă în strada lui du Tillet. Dînd zece franci bacșiș portarului lui du Tillet, îl rugă să-l puie în legătură cu lacheul stăpînului său. César obținu favoarea să vorbească cu lacheul lui du Tillet și îi ceru acestuia, strecurîndu-i doi ludovici de aur în mîină, să-l introducă la du Tillet, de îndată ce va

fi' sculat. Aceste mici sacrificii și aceste mari umilințe, obișnuite celor care au ceva de cerut sau celor care stau pe lângă rege, îi permiseră să-și ajungă scopul. La opt și jumătate, în momentul cînd fostul său vînzător își îmbrăca halatul de casă și se scutura de amorțeala somnului întinzîndu-se și căscînd, lucru pentru care cerea scuze fostului patron, Birotteau se găsi față în față cu tigrul flămînd de răzbunare, pe care îl credea singurul său prieten.

— Nu te deranja, spuse Birotteau.

— Ce vrei, *mă César*? întrebă du Tillet.

César expuse, nu fără groaznice bătăi de inimă, răspunsul și pretențiile baronului de Nucingen. Du Tillet era distrat, căuta foalele de ațîțat focul și-l certa pe lacheu pentru neîndemînarea lui.

Lacheul trăgea cu urechea, César nu-l observase, dar, cînd îl văzu, se opri jenat. Continuă, cînd du Tillet îi dădu pîteni :

— Zi, zi, te ascult, spuse distrat bancherul.

Nefericitul de Birotteau își simțea cămașa learcă în spate. Sudoarea îi îngheță cînd du Tillet întoarse spre el o privire fixă, arătînd niște pupile argintii tigrate cu fire de aur, care te străpungeau cu o lucire drăcească.

— Dragă patroane, banca a refuzat niște polițe ale dumatiale, trecute lui Gigonnet de către casa Claparon *fără garanție*. E vina mea? Se poate, dumneata, vechi judecător de comerț, să faci asemenea stîngăcii? Eu sînt bancher, înaintea de toate. Îți dau bani dacă e nevoie, dar nu-mi pot expune semnătura unui refuz din partea băncii. Căci pentru mine creditul e totul. Toți depindem de el. Vrei bani?

— Poți să-mi dai cît am nevoie?

— Depinde de sumă! Cît îți trebuie?

— Treizeci de mii de franci.

— Mă iei cam repede! zise du Tillet izbucnind în rîs.

Înșelat de luxul lui du Tillet, parfumierul își făcu curaj, spunîndu-și că așa rîde un om pentru care o

asemenea sumă e lucru de nimic. Și răsuflă ușurat. Du Tillet sună.

— Cheamă-l pe casier.

— N-a venit încă, domnule, răspunse lacheul.

— Pușlamalele astea își bat joc de mine! Uite, e opt și jumătate, pînă acuma trebuia să fi făcut afaceri de un milion.

După cinci minute, urcă și domnul Legras.

— Cît avem în casă?

— Numai douăzeci de mii de franci. Ați dat ordin să cumpărăm rentă cu bani gheață de treizeci de mii de franci, plătibili la 15.

— Așa e, sînt încă buimac de somn.

Casierul se uită în mod ciudat la Birotteau și ieși.

— Dacă adevărul ar fi surghiunit de pe pămînt, ultimul cuvînt l-ar spune unui casier, zise du Tillet. Iar după o pauză îngrozitoare, în timpul căreia broboane de sudoare ieșiră pe fruntea parfumierului: Nu ai ceva fonduri la tînărul Popinot, care s-a instalat acum?

— Ba da, spuse Birotteau cu naivitate. Crezi că ai putea sconta semnătura lui pentru o sumă mare?

— Adu-mi accepte de cincizeci de mii de franci pe numele lui, am să le scontez cu o dobîndă convenabilă la unul Gobseck, care e de înțeles cînd are bani de plasat, și are.

Birotteau se întoarse acasă prăpădit, fără să fi băgat însă de seamă că bancherii și-l zvîrleau unul altuia, ca rachetele minge; dar Constance ghicise deja că nu se mai putea spera într-un împrumut. Dacă trei bancheri îl refuzaseră, fără îndoială că toți se informaseră asupra unui om cu atîta vază ca ajutorul de primar și că, prin urmare, nu se mai putea recurge la Banca Franței.

— Încearcă să preschimbi polițele, îi spuse Constance; du-te la domnul Claparon, coasociatul tău, la toți cei cărora le-ai semnat polițe pentru ziua de 15, și propune-le preschimbarea. Cu polițele lui Popinot ai oricînd timp să te duci la cămătari.

— Miine e în 13! zise Birotteau nespus de abătut.

După expresia întrebuintată în prospectul său, Birotteau *era dotat* cu un temperament sanguin, care consumă enorm prin emoții și prin gândire, și care are absolută nevoie de somn pentru a-și recupera pierderile. Césarine îl duse pe tatăl său în salon și-i cîntă la pian, ca să-l distreze, *Visul lui Rousseau*, o bucată foarte frumoasă de Hérold¹²⁶, în timp ce Constance cosea lîngă el. Bietul om se întinse pe o sofa și, de cîte ori ridica ochii spre soția lui, o vedea zîmbind blînd; adormi așa.

— Săracul de el! zise Constance, ce chinuri are de trăit!... Numai de-ar putea rezista!

— Da' ce ai, mamă? întrebă Césarine, văzînd-o plîngînd.

— Dragă fată, văd apropiindu-se falimentul. Dacă tatăl tău va fi obligat să-și depună bilanțul, să nu cerșim mila nimănui. Copila mea, fii pregătită să devii o simplă vinzătoare. Dacă te voi vedea privind cu curaj situația, voi avea și eu puterea să reîncep viața. Îl cunosc pe tatăl tău, nu va sustrage nici un gologan, iar eu voi renunța la drepturile mele, se va scoate în vînzare tot ce avem. Tu, copila mea, du-ți mîine bijuteriile și rochiile la unchiul Pille-rault, căci tu n-ai nici o obligație.

Césarine fu cuprinsă de o spaimă fără margini auzind aceste cuvinte spuse cu simplitate cucernică. Făcu planul să-l caute pe Anselme, dar scrupulele o împiedică să-l pună în aplicare.

A doua zi, la ora nouă, Birotteau se afla în strada Provence, pradă unor îngrijorări cu totul altele decît cele prin care trecuse. A cere un împrumut este o acțiune foarte simplă în comerț. De cîte ori începi o afacere, e nevoie să găsești capitaluri. Dar să ceri preschimbări de polițe este, în jurisprudența comercială, ceea ce e poliția corecțională față de Curtea cu juri, un prim pas spre faliment, așa cum delictul duce la crimă. În acest caz, secretul neputinței de a face față plăților și al strîmtorării în care te afli

ajunge pe alte miini. Un negustor se dă legat de mîini și de picioare altui negustor, iar mila nu este o virtute care se practică la Bursă.

Parfumierul, care mergea altădată prin oraș cu fruntea sus și cu ochii scînteietori de încredere, era acum sleit din pricina îndoielilor și șovăia să intre la bancherul Claparon: începea să înțeleagă că, la bancheri, inima nu-i decît un fel de pipotă. Il văzuse pe Claparon atît de brutal în veselia lui zgomotoasă și atît de prost crescut, încît tremura la gîndul să dea ochii cu el.

— E totuși mai aproape de popor, poate că va avea mai mult suflet!

Acesta fu cel dintîi cuvînt acuzator pe care i-l dictă situația sa desperată.

César își luă curajul, ultima picătură pe care o mai avea în fundul sufletului, și urcă scara spre un antresol mic și prăpădit, la ferestrele căruia zărise perdele verzi îngălbenite de soare. Citi pe ușă cuvîntul *Birouri* gravat în negru pe un oval de alamă; bătui, nimeni nu răspunse, intră. În încăperile mai mult decît modeste, se simțea mizeria, zgîrcenia sau neglijența. Nici un funcționar nu se arătă în dosul grilajelor de sîrmă, așezate la înălțimea mîinii pe tăblii de lemn alb, nevopsit, care împrejmuiau mese și pupitre de lemn înnegrit. Aceste birouri părăsite erau pline de călimări cu cerneală nucegăită, de pene de gîscă zbîrlite ca părul unui ștrengar sau răsucite cu vingălac stricat, în sfîrșit, de cartoane, de hirtii, de imprimate, desigur nefolositoare. Pe locul de trecere, parchetul semăna cu cel al unui vorbitor de internat, atît era de ros, de murdar și de jilav. A doua cameră, pe ușa căreia scria, mă rog, *casa* dădea și ea impresia de glumă sinistă ca și primul birou. Într-un colț, se afla un fel de cușcă mare cu zăbrele de stejar, cu ferestruică mobilă, în interiorul căreia se vedea o ladă enormă de fier, pe care desigur se zbenguiau șoareci. Această cușcă, a cărei ușă era deschisă, mai conținea un birou groaznic de

stricat și fotoliul său scîrbos, găurit, verde, cu fundul spart, din care ieșea părul de cal în tirbușoane zglobii, ca peruca patronului. Această cameră, altădată salonul apartamentului și acum birou de bancă, avea ca podoabă principală o masă rotundă acoperită cu postav verde, cu scaunele dimprejur, și ele vechi, din marochin negru, prins în ținte ruginite. Pe căminul, destul de elegant, nu se vedea nici o urmă de funingine, semn că nu se făcea foc în el; și placa din fața lui era curată, iar oglinda de deasupra, pîngărită de muște, avea un aspect meschin, ca și pendula de lemn de mahon care provenea desigur din vînzarea mobilelor vreunui notar bătrîn și care nu făcea nici o plăcere ochiului. De altfel, la întristarea ochiului contribuiau și cele două sfeșnice fără luminări și praful lipicios de peste tot. Tapetul cenușiu, cu margini roz, avea dîre de fum, semn că sălășluiseră acolo ceva fumători. Încăperea amintea cum nu se poate mai bine salonul banal numit de ziare *cabinet de redacție*. Birotteau, temîndu-se să nu fie indiscret, bătu scurt de trei ori la ușa din fața celei prin care intrase.

— Intră! strigă Claparon, iar tonul vocii arătă că venea de departe, trecînd printr-o cameră goală în care parfumierul auzea pîrîind focul, dar în care nu se afla bancherul.

Camera aceasta îi servea, în adevăr, de cabinet particular. Între audiența fastuoasă de la Keller și nepăsarea ciudată a acestui pretins mare industriaș era aceeași diferență ca între palatul din Versailles și coliba unui șef de trib de piei-roșii. Parfumierul văzuse grandoriile băncii, acum avea să-i vadă giumbușlucurile.

Claparon era culcat într-un fel de săliță lunguiată din spatele cabinetului; și aici deprinderile unei vieți nepăsătoare stricaseră, murdăriseră, unseseră, zgîriaseră, amestecaseră, rupseseră, ruinaseră toată mobila care la început fusese aproape elegantă. Văzîndu-l pe Birotteau, bancherul își puse un halat je-

gos, lăsă pipa din gură și trase perdelele patului cu o repeziciune care dădu de gândit naivului parfumier.

— Luați loc, domnule, spuse bancherul improvizat.

Claparon, fără perucă și cu capul înfășurat într-un fular strîmb, îi apăru lui Birotteau cu atît mai hidos cu cît halatul întredeschis lăsă să se vadă un fel de flanelă albă tricotată, acum cafenie: fusese purtată un timp mult prea îndelungat.

— Vreți să luați dejunul cu mine? zise Claparon, amintindu-și balul parfumierului și voind atît să se revanșeze, cît și să-i alunge bănuielile prin această invitație.

O masă rotundă, de pe care fuseseră ridicate la repezeală hîrutiile, trăda, în adevăr, o tovărășie plăcută: se vedea pe ea un pateu, stridii, vin alb și obișnuita tocană de rinichi cu sos de șampanie, acum sleită. În fața căminului cu cărbuni se rumenea o omletă cu trufe. În sfîrșit, două tacîmuri și două șervete pătate de la masa din ajun ar fi lămurit pe cel mai nevinovat om din lume. Crezîndu-se dibaci, Claparon insista, cu tot refuzul lui Birotteau.

— Așteptam pe cineva, dar acel cineva mi-a trimis vorbă că nu vine, rosti tare șiretul voiajor, ca să fie bine auzit de persoana ascunsă desigur în pături.

— Domnule, zise Birotteau, vin numai pentru afaceri și nu vă rețin mult.

— Sînt peste cap de ocupat, răspunse Claparon arătînd un birou cu capac și niște mese pline de hîrtii, n-am timp nici să răsufli. Nu primesc decît sîmbăta, dar pentru dumneata, scumpe domn, sînt totdeauna acasă! Nu mai găsesc timp nici să iubesc, nici să hoinăresc, pierd și simțul afacerilor, care, pentru a funcționa cum trebuie, are nevoie de răgazuri dozate științific. Nu mă mai vede nimeni pe bulevarde, ocupat să cascade gura. Ce mai! Afacerile mă plictisesc, nici nu mai vreau să aud de afaceri, am bani destui, dar nu voi avea niciodată fericire des-

tu!ă. Ce să zic, aş vrea să călătoresc, să văd Italia ! Oh ! scumpă Italie ! frumoasă chiar în mijlocul nenorocirilor, pământ minunat, unde voi întâlni fără îndoială o italiancă blindă şi majestoasă ! Totdeauna mi-au plăcut italienele ! Ai cunoscut vreodată de aproape o italiancă ? Nu ? Ei, atunci, vino cu mine în Italia. O să vizităm Veneţia, reşedinţa dogilor, căzută atît de nepotrivit în mîinile lipsite de inteligenţă ale Austriei, unde artele sînt necunoscute ! Ce mai ! Să lăsăm în plata Domnului afacerile, canalele, împrumuturile şi guvernele. Eu sînt băiat bun cînd am buzunarul plin. Să fie al dracului ! Hai să plecăm.

— Un singur cuvînt, domnule, şi vă las, zise Birotteau. Aţi trecut poliţele mele domnului Bidault.

— Vrei să spui lui Gigonnet, drăguţul de Gigonnet, un om înţelept... legător... ca un laţ.

— Da, reluă César. Aş vrea... şi pentru aceasta mă bizui pe onoarea şi pe delicateţea dumneavoastră...

Claparon făcu o plecăciune.

— Aş vrea să le preschimb...

— Imposibil, răspunse răspicat bancherul, nu sînt singur în afacere. Ne adunăm în consiliu, un adevărat parlament, dar în care ne înţelegem ca boabele în păstaie. Să vezi ce mai deliberări ! Terenurile de la Madeleine sînt fleacuri, noi operăm în altă parte. Ei, dragă domnule, dacă nu ne-am fi angajat pe Champs-Élysées, în jurul Bursei care e pe terminate, în cartierul Saint-Lazare şi la Tivoli, se cheamă că n-am fi, cum spune butoiul de Nucingen, în *avageri*. Ce reprezintă Madeleine ? O prăpădită de afacere, acolo ! Uff ! noi nu ne ţinem de ciubucuri mărunte, iubitele, spuse el bătîndu-l pe burtă pe Birotteau şi luîndu-l de talie. Hai, acum să luăm masa şi vorbim noi, reluă Claparon ca să-şi îndulcească refuzul.

— Bucuros, zise Birotteau. — Atît mai rău pentru musafir, se gîndi parfumierul, care-şi puse în gînd să-l chercelească pe Claparon ca să afle care

erau adevărații lui asociați într-o afacere ce începea să-i pară suspectă.

— Bun ! — Victorio ! strigă bancherul.

La această chemare apăru o adevărată Leonardă ¹²⁷, înzorzonată ca o negustoreasă de pește.

— Spune funcționarilor mei că nu sint acasă pentru nimeni, nici chiar pentru Nucingen, Keller, Gignonnet și ceilalți !

— N-a venit decît domnul Lempereur.

— Să primească el pe oamenii de vază. Plevușca să nu pășească dincolo de primul birou. Să se spuie că eu... cuget la o înghițitură... de șampanie.

Să-l cherchelești pe un fost voiajor comercial e lucru imposibil. César luă flecăreala de om prost crescut a asociatului său drept simptomele beției și încercă să-l descoasă.

— Ticălosul de Roguin mai are legături cu dumneata, zise Birotteau, ar trebui să-i scrii să ajute un prieten pe care l-a compromis, un om cu care lua masa în fiecare duminică și pe care-l cunoaște de douăzeci de ani.

— Roguin?... Un prost ! Partea lui e acum a noastră. Nu fi trist, dragă, o să fie bine. Plătește la 15, și data următoare vedem noi ! Spun și eu așa : vedem noi... (un pahar de vin !) căci fondurile nu mă privesc în nici un fel. Ei, și dacă nu plătești, nu mă supăr, eu nu particip la afacere decît pentru comisionul de cumpărare și un beneficiu asupra realizărilor ; drept care, îi lucrez pe proprietari... Înțelegi ? Dumneata ai asociați solizi, așa că nu mi-e teamă, dragă domnule. În ziua de azi, se adună mai mulți pentru o afacere ! O afacere necesită concursul atîtor capacități ! Intră cu noi în afaceri. Nu-ți pierde vremea cu borcane de pomadă și cu piepteni : asta-i prost ! foarte prost ! Publicul trebuie ras și tuns, fă speculă.

— Speculă ? zise parfumierul, ce fel de comerț e ăsta ?

— E comerțul abstract, răspunse Claparon, un comerț care nu va ieși la iveală decît peste vreo zece ani, după părerea marelui Nucingen, Napoleonul finanței; prin el, omul cuprinde totalitatea cifrelor și știe să ia smîntîna veniturilor înainte ca ele să existe; e o concepție uriașă, un mijloc de a exploata speranța, în sfîrșit, o nouă cabală ¹²⁸! Nu sintem însă decît zece sau douăsprezece capete pricepute, inițiate în secretele cabalistice ale acestor minunate combinații. César deschidea ochii mari și ciulea urechile, încercînd să înțeleagă acest mișmaș frazeologic.

— Știi, zise Claparon după o pauză, pentru asemenea lovituri trebuie oameni, nu glumă. Iată, de pildă, pe omul cu idei care n-are nici o para, ca toți oamenii cu idei. Oamenii ăștia gîndesc și cheltuiesc cu capul aiurea. Ia închipuiește-ți un porc care umblă lela într-o pădure în care sînt truțe! Se ține de el un îndrăzneț, omul banilor, care așteaptă grohăitul porcului cînd a găsit truțele. Tot așa, cînd omul cu idei a găsit o afacere bună, omul banilor îl bate pe umăr și îi spune: „Cum vine asta? Te duci de rîpă, dragă, nu ești destul de solid; uite o mie de franci, și lasă-mă pe mine să pun în scenă afacerea!“ Bun. Bancherul îi convoacă atunci pe industriași. „Prietenii, la lucru! prospecte! trimbiță!“ Se ia cornul de vinătoare și se anunță: „O sută de mii de franci pentru cinci parale!“ sau cinci parale pentru o sută de mii de franci, mine de aur, mine de cărbuni... În fine, toată *cacialmaua* comerțului. Se cumpără părerea oamenilor de știință sau de artă, începe bîlciul, publicul intră, plătește și e mulțumit, iar noi avem încasările. Porcul e pus în coteț cu cartofi, ca să aibă ce mîncă, iar ceilalți se scaldă în bancnote. Uite-așa, dragă domnule. Intră în afaceri. Ce vrei să fii? Porc, curcan, piaiță sau milionar? Gîndește-te la asta: ți-am formulat teoria împrumuturilor moderne. Vino pe la mine, vei găsi întotdeauna un băiat vesel. Veselia franceză, gravă și ușuratică totodată, nu strică în afaceri, dimpotrivă!

Oamenii care ciocnesc un pahar de vin sînt gata să cadă la înțelegere! Hai, încă un pahar de șampanie? e de bună calitate, să știi! Mi-a trimis-o cineva chiar din Epernay, cineva care a vîndut multe sticle și pe preț bun, datorită mie (eram pe-atunci băgat în vinuri). Se arată recunoscător și-și amintește de mine, deși imi merge bine. Asta-i rar.

Birotteau, mirat de ușurătatea și de tonul de halaleră al acestui om pe care lumea îl credea deosebit de adînc și de capabil, nu mai îndrăznea să-i pună nici o întrebare. Stîrnit și amețit totodată de șampanie, își aminti totuși de un nume pe care îl rostise du Tillet și întrebă cine este și unde locuiește domnul Gobseck, bancherul.

— Aici ai ajuns oare, dragă domnule? zise Claparon. Gobseck e bancher, așa după cum călăul Parisului e medic. Primul său cuvînt este „cincizeci la sută”; e din școala lui Harpagon¹²⁹! Îți pune la dispoziție canari, șerpi împăiați, blănuri vara și pînză de bumbac iarna. Și cu ce valori poți să-l asiguri? Ca să primească o poliță, trebuie să-i lași zălog nevasta, fiica, umbrela, totul, pînă la cutia de pălării, papucii (curată comedie!), lopățica, cleștele de la sobă și lemnele pe care le ai în pivniță!... Gobseck! Gobseck! prăpădenie! Cine te-a îndrumat la ghilotina asta financiară?

— Domnul du Tillet.

— Ah, pușlamaua, îl recunosc. Am fost prieteni pe vremuri. Dacă ne-am certat de nu ne mai salutăm, poți să mă crezi că scirba mea e întemeiată: m-a lăsat să citesc pînă în fundul sufletului lui mocirlos și mi s-a făcut greață la balul strălucit pe care ni l-ai dat; nu-l pot suferi, îngîmfat cum e din pricină că se ține cu o notăreasă. Eu, dacă vreau, găsesc marchize, iar el n-o să aibă niciodată stima mea! Ah! Stima mea e o prințesă care n-o să ajungă niciodată în patul lui. Da' ia spune, nenișorule, știi că ai haz, cum vine asta, ne trăsnești cu ditai balul și,

după două luni, ceri preschimbări de polițe! Să știți că ajungi departe. Hai să facem afaceri împreună. Dumneata ai o reputație care-mi poate servi. Oh! Du Tillet era sortit să-l înțeleagă pe Gobseck. Du Tillet n-o să sfârșească bine pe piață. Dacă e, cum umblă vorba, informatorul bătrînului Gobseck, apoi nu-i merge multă vreme. Gobseck stă în colțul plasei lui, pitulat ca un păianjen bătrîn care a făcut înconjurul lumii. Mai curînd sau mai tîrziu, *hîrșt*, cămătarul mi ți-l înghite, cum fac eu cu paharul ăsta de vin. Cu atît mai bine. Du Tillet mi-a jucat o festă... tii! ce festă îngrozitoare!

După o oră și jumătate petrecută în flecăreli fără nici o noimă, Birotteau voi să plece, mai ales cînd văzu că fostul voiajor comercial se pregătește să-i povestească istoria unui deputat din Marsilia, îndrăgostit de o actriță care juca rolul frumoasei *Arsène*¹³⁰! și pe care publicul regalist din sală o fluiera.

— Se ridică, zise Claparon, și se apleacă din lojă afară: *Vai de cini o şuierat...! ...Dacă-i o fimeie, o înseamnă eu; dacă-i un bărbat, videm noi; dacă nu-i nici una, nici alta, să-l ferească Dumnezeu!...* Știi cum s-a terminat istoria?

— Bună ziua, domnule, zise Birotteau.

— O să trebuiască să mai vii pe la mine, îi spuse atunci Claparon. Prima poliță *Cayron* ni s-a întors protestată și, eu fiind girantul, am plătit-o. O să ți-o expediez dumitale, căci afacerile sînt afaceri.

Birotteau se simți lovit tot atît de adînc în inimă de această serviabilitate rece și maimuțească cît și de asprimea lui Keller sau de batjocura nemțească a lui Nucingen. Familiaritatea acestui om și confidențele lui groțesti, stîrnite de șampanie, îl scirbiseră pe parfumier care, om cinstit cum era, avu impresia că iese dintr-un local rău famat al finanței. Coborî scara și porni pe străzi, fără să știe încotro merge. Luă la rînd bulevardele, ajunse în strada Saint-Denis, își aminti de Molineux, și se îndreptă spre

Curtea batavă. Urcă scara murdară și sucită pe care nu de mult o urcase plin de glorie și de trufie. Își aminti zgîrcenia meschină a lui Molineux, și nevoia de a se ruga de el îl cutremură. Ca și la prima vizită a parfumierului, proprietarul era la gura sobei, dar acum își digera dejunul; Birotteau își formulă cererea.

— Să preschimbați o poliță de o mie două sute de franci? spuse Molineux arătînd o neîncredere batjocoritoare. Nu se poate să fi ajuns acolo, domnule. Dacă n-aveți o mie două sute de franci în ziua de 15 ca să-mi plătiți polița, înseamnă că o să-mi trimiteți înapoi neplătită și chitanța de chirie? Ah! Mi-ar părea rău, fiindcă eu nu fac politețuri cînd e vorba de bani; tot venitul meu e doar din chirii. Altfel, cum aș plăti la rîndu-mi ceea ce datorez? Un negustor nu poate dezaproba acest principiu salutar. Banul nu ține seamă de nimeni; banul n-are urechi; banul n-are inimă. Iarna e grea, uite că s-au scumpit și lemnele. Dacă nu plătiți în ziua de 15, veți primi în ziua de 16, la amiază, o mică notificare. Ei, da' Mitral, portărelul dumneavoastră, e și al meu, o să vă trimeată notificarea în plic, cu toate menajamentele cerute de înalta dumneavoastră situație.

— Domnule, eu n-am fost în viața mea dat în judecată, zise Birotteau.

— Totul are un început, spuse Molineux.

Consternat de ferocitatea fățișă a bătrînelului, parfumierul se simți doborît, căci auzi sunîndu-i în urechi clopotele falimentului. Fiecare dangăt îi amintea ce spusese el despre falimente, principiile lui neînduplecate. Propriile lui păreri i se înfingeau ca niște săgeți de foc în substanța moale a creierului.

— Încă ceva, zise Molineux, ați uitat să scrieți pe polițe: *valoarea primită în chirie*, ceea ce îmi poate da avantaj printre creditori.

— Situația mea îmi interzice să fac ceva în detrimentul creditorilor mei, zise parfumierul, năucit

în fața prăpastiei pe care o vedea întredeschizându-se.

— Bine, domnule, foarte bine! Credeam că nu mai am nimic de învățat în materie de contracte de la domnii chiriași. Acum învăț de la dumneavoastră că nu trebuie să primești niciodată plată în polițe. Ah! Voi face proces, căci răspunsul pe care mi l-ați dat arată că nu vă veți onora semnătura. Speța interesează pe toți proprietarii din Paris.

Birotteau plecă dezgustat de viață. Este în firea oamenilor simțitori și slabi să se descurajeze la primul refuz, așa după cum un prim succes îi încurajează. César nu-și mai puse nădejdea decât în devotamentul tînărului Popinot, la care se gîndi, bineînțeles, cînd ajunse în Piața Pruncilor nevinovați.

— Bietul băiat, cine s-ar fi gîndit la asta, acum șase săptămîni, în grădina Tuileries, cînd îl lansam!

Era aproape de ora patru, cînd magistrații pleacă de la tribunal. Din întîmplare, judecătorul de instrucție venise să-și vadă nepotul. Judecătorul acesta, unul din spiritele cele mai pătrunzătoare în materie de morală, avea un fel de al șaselea simț care-i permitea să vadă intențiile secrete, să recunoască semnificația faptelor omenești celor mai indiferente, germenii unei crime, rădăcinile unui delict; se uită la Birotteau fără ca Birotteau să bage de seamă. Parfumierul, nemulțumit de prezența unchiului, îi păru stingerit, preocupat, gînditor. Tînărul Popinot, mereu aferat, cu tocul după ureche, fu, ca de obicei, plin de umilință în fața tatălui Césarinei. Frazele banale spuse de César asociatului său îi păzură judecătorului că ascund o cerere importantă. În loc să plece, iscusitul magistrat rămase la nepotul său peste voința acestuia, căci bănuia că parfumierul va încerca să scape de el plecînd cel dintîi. Cînd plecă Birotteau, plecă și judecătorul, dar îl zări pe Birotteau făcîndu-și de lucru pe partea străzii Cinci-Diamante, care dă în strada Aubry-Măcelarul. Această măruntă împrejurare dădu de bănuit bătrînului Po-

pinot în privința intențiilor lui César, ieși atunci în strada Lombarzilor și, când îl văzu pe parfumier întorcându-se la Anselme, se întoarse repede și el.

— Dragă Popinot, îi spuse César asociatului său, vin să-ți cer un serviciu.

— Ce trebuie să fac? zise Popinot cu o căldură generoasă.

— Ah! îmi salvezi viața! exclamă parfumierul fericit de această căldură sufletească ce scînteia în mijlocul ghețurilor prin care rătăcea de douăzeci și cinci de zile... Ar trebui să-mi dai cincizeci de mii de franci avans din partea mea de beneficii, o să vedem cum facem cu plata.

Popinot se uită fix la César. César plecă ochii. În acel moment, reapăru judecătorul.

— Băiete... Ah! mă ierți, domnule Birotteau! — Băiete, am uitat să-ți spun...

Și cu un gest poruncitor de magistrat, judecătorul îl scoase pe nepot în stradă și-l sili, deși era numai în haină și cu capul gol, să-l asculte în timp ce mergea spre strada Lombarzilor.

— Nepoate, mă tem că fostul tău patron e așa de incurcat în afaceri încît poate fi obligat să depună bilanțul. Înainte de a ajunge aici, oamenii care numără patruzeci de ani de cinste, oamenii cei mai virtuțioși, în dorința de a-și păstra neatinsă onoarea, fac ca jucătorii cei mai pățimași; sînt în stare de orice: își vînd nevestele, se slujesc de fetele lor, își compromit cei mai buni prieteni, pun amanet ceea ce nu le aparține; se apucă să joace, devin actori, mincinoși; știu să verse lacrimi. În sfîrșit, am văzut lucrurile cele mai extraordinare. Tu însuți ai fost martor de ce om cumsecade părea Roguin, căruia i-ai fi dat totul pe mină. Nu aplic aceste concluzii severe domnului Birotteau, îl cred cinstit; dar dacă îți cere ceva împotriva legilor comerțului, ca, de pildă, să semnezi polițe de complezență sau să te lansezi într-un sistem de efecte trecute din mină în mină, care, după mine, este un început de tilhărie, căci seamănă

cu banii falși, făgăduiește-mi să nu semnez nimic fără să mă consult. Gîndește-te că, dacă iubești pe fata lui, chiar în interesul iubirii tale nu trebuie să-ți distrugi viitorul. Dacă domnul Birotteau trebuie să se prăbușească, la ce bun să vă prăbușiți amîndoi? Ar însemna să vă lipsiți și unul și celălalt de toate perspectivele întreprinderii tale comerciale, care va fi pentru el un refugiu.

— Îți mulțumesc, unchiule: e bine de știut, spuse Popinot, care-și explică atunci exclamația disperată a patronului său.

Negustorul de uleiuri fine și de altele se întoarce în prăvălia lui întunecoasă, întunecat la față. Birotteau băgă de seamă schimbarea.

— Fiți bun și veniți în camera mea, vom sta mai bine de vorbă decît aici. Ne-ar putea auzi funcționarii, deși sînt foarte ocupați.

Birotteau îl urmă pe Popinot, cu neliniștea condamnatului care se află între casarea sentinței și respingerea recursului.

— Scumpul meu binefăcător, zise Anselme, să nu vă îndoiiți de devotamentul meu, e nemărginit. Îngăduiți-mi doar să vă întreb dacă această sumă vă salvează cu totul sau folosește numai la aminarea unei catastrofe, și atunci la ce bun să mă tîriți și pe mine? Aveți nevoie de polițe pe nouăzeci de zile. Ei bine, peste trei luni îmi va fi desigur imposibil să le plătesc.

Birotteau se ridică palid și solemn și-l privi pe Popinot.

Popinot, înspăimîntat, exclamă:

— Le fac, dacă țineți.

— Nerecunoscătorule! zise parfumierul, adunîndu-și toate forțele pe care le mai avea pentru a azvîrli acest cuvînt în fața lui Anselme, ca o pecete a nelegiuirii.

Birotteau merse spre ușă și ieși. Popinot, revenindu-și din impresia pe care i-o produsese acest cuvînt îngrozitor, se repezi pe scară, alergă în stradă, dar

nu mai dădu de parfumier. I se părea iubitului Césarinei că are mereu în urechi groaznica sentință, că înaintea ochilor îi stă mereu figura descompusă a bietului César; i se păru, în sfârșit, că trăiește ca Hamlet, cu un spectru înspăimântător alături¹⁸¹.

Birotteau se învîrte pe străzile cartierului ca un om beat. Nimeri, în cele din urmă, pe chei, o luă înainte și ajunse la Sèvres, unde petrecu noaptea într-un han, înnebunit de desperare; iar nevastă-sa, înspăimîntată, nu îndrăzni să-l caute nicăieri. Căci într-o asemenea împrejurare o alarmă necugetată e fatală. Înțeleapta Constance își jerfti îngrijorarea reputației comerciale; așteptă toată noaptea, cînd rugîndu-se, cînd tresărind de spaimă. Să fi murit César? Sau se dusesse undeva, afară din oraș, minat de o ultimă speranță? A doua zi de dimineață, se prefăcu că are cunoștință de cauza absenței lui; dar văzînd că la ora cinci Birotteau nu se întorsese încă, trimise să-l cheme pe unchiu-său și-l rugă să se ducă la morgă. În tot acest timp, curajoasa femeie nu se mișcă din prăvălie, iar fiică-sa stătu alături de ea, brodînd. Amîndouă răspundeau clienților, impunîndu-și o expresie calmă a feței, nici tristă, nici zîmbitoare. Cînd Pillerault se înapoie, era însoțit de César. La întoarcerea de la Bursă, îl găsise dînd tîrcoale tripourilor de la Palais-Royal, nehotărît dacă să intre sau nu la joc. Ziua aceea era ziua de 14. César nu putu lua nimic în gură la cină. Stomacul lui, prea tare contractat, nu primea alimentele. Seara fu și ea groaznică. Negustorul trecu pentru a suta oară prin acele alternative teribile de speranță și de desperare care, făcînd sufletul să urce pe toată gama simțirilor vesele și prăbușindu-l apoi în cea mai cruntă simțire a durerii, macină firile slabe. Derville, avocatul lui Birotteau, intră iute în salonul splendid unde doamna César abia-l putea ține pe bietul ei soț, care voia să se ducă să se culce la etajul al cincilea,

„ca să nu mai văd — spunea el — monumentele nebuniei mele“.

— Procesul a fost câștigat, zise Derville.

La aceste cuvinte, figura crispată a lui César se destinse, dar bucuria lui îl sperie pe unchiul Pillerault și pe Derville. Femeile ieșiră înspăimântate și se duseră să plângă în camera Césarinei.

— Atunci pot împrumuta? exclamă parfumierul.

— Ar fi imprudent, zise Derville, căci ei fac apel și curtea poate reveni asupra hotărîrii; dar într-o lună avem sentința definitivă.

— O lună!

César căzu într-o toropeală din care nimeni nu încercă să-l scoată. Acest soi de catalepsie inversă, în timpul căreia corpul trăia și suferea, în vreme ce funcțiile inteligenței erau suspendate, acest răgaz binevenit fu socotit ca o binefacere dumnezeiască de Constance, de Césarine, de Pillerault și de Derville, care chibzuiseră bine. Astfel, Birotteau putu suporta sfîșietoarele emoții din noaptea aceea. Ședea într-un fotoliu adînc la gura sobei; de partea cealaltă stătea nevastă-sa, care-l privea atent, cu un zîmbet blînd pe buze, unul din acele zîmbete care dovedesc că femeile sînt mai aproape decît bărbații de firea îngerilor pentru că știu să îmbine mila deplină cu o duioșie nemărginită; această taină o dețin doar îngerii, pe care omul îi visează rar de tot. Césarine stătea pe un scăunel, la picioarele maică-si, și se apleca, din cînd în cînd, peste mîinile tatălui ei, atingîndu-le ușor cu părul, mîngîiere în care încerca să exprime simțirile, pentru care vocea e nepotrivită în asemenea crize.

Stînd în fotoliu, așa cum stă statuia cancelarului de l'Hôpital¹³² în peristilul Camerei deputaților, Pillerault, filozoful pregătit pentru orice împrejurare, avea imprimată pe față înțelepciunea sfînxilor egipteni și stătea de vorbă, încet, cu Derville. Constance fusese de părere să fie consultat avocatul, a cărui discreție nu putea fi pusă la îndoială. Cunosînd pe

dinafară bilanțul, ea expusese situația, în șoaptă, lui Derville. După o consfătuire de vreo oră, de față cu parfumierul toropit, care n-auzea nimic, avocatul dădu din cap, privindu-l pe Pillerault.

— Doamnă, zise el, cu oribilul sînge rece al oamenilor de afaceri, trebuie depus bilanțul. Chiar presupunînd că, printr-o manevră oarecare, reușiți să faceți plățile de miine, aveți de achitat trei sute de mii de franci înainte de a putea face vreun împrumut asupra tuturor terenurilor. Față de un pasiv de o sută cincizeci de mii de franci, prezentați un activ foarte frumos, foarte productiv, dar nerealizabil imediat, așa că, după un timp, veți fi la pămînt. Părerea mea e că-i mai bine să sari pe fereastră decît să te lași dat de-a dura pe scară.

— Asta-i și părerea mea, copila mea, zise Pillerault.

Doamna César și Pillerault îl conduseră pe Derville pînă la scară.

— Bietul tata ! zise Céсарine, care se ridică încețîșor ca să-l sărute pe frunte pe César. — Anselme n-a putut face nimic ? întrebă ea cînd unchiul și mama ei se întoarseră în salon.

— Nerecunoscătorul ! exclamă César, izbit de acest nume, în singurul loc viu al memoriei sale, ca o clapă de pian a cărei coardă a lovit-o ciocănașul.

Din momentul cînd acest cuvînt îi fusese aruncat ca un blestem, tînărul Popinot nu mai putuse închide ochii nici o clipă și nici o clipă nu se putuse liniști. I se părea nenorocitului că unchiul său merită să fie blestemat ; se duse la el. Pentru a face să capituleze vechea lui experiență judiciară, desfășurase elocința dragostei, cu speranța de a convinge un om asupra căruia cuvintele omenеști alunecau ca apa pe o mușama : un judecător !

— Din punct de vedere comercial, îi spuse el, uzanțele permit ca asociatul care conduce afacerea să remită o anumită sumă asociatului comanditar ca avans asupra beneficiilor, și asociația noastră va re-

aliza beneficii. Examinînd bine situația, mă simt în stare să plătesc patruzeci de mii de franci în trei luni! Cîstit cum e, domnul César va întrebuița acești patruzeci de mii de franci ca să-și plătească polițele: nu ne putem îndoii de aceasta. Așa încît, în caz de faliment, creditorii nu ne vor putea învinui cu nimic! De altfel, unchiule, prefer să pierd patruzeci de mii de franci, decît s-o pierd pe Césarine. În clipa asta, ea a aflat desigur refuzul meu și e pe cale să mă disprețuiască. Doar am făgăduit să-mi dau și viața pentru binefăcătorul meu. Sînt în situația tinărului marinar care n-are altceva de făcut decît să se scufunde ținînd mîna căpitanului său, sau a soldatului care trebuie să moară alături de generalul său.

— Ești un negustor prost, dar ai o inimă bună, nu-ți pot retrage stima mea, zise judecătorul strîngînd mîna nepotului. M-am gîndit mult la istoria asta, reluă el, știu că o iubești la nebunie pe Césarine și cred că poți satisface și legile inimii și legile comerțului.

— Ah, unchiule, dacă ai găsit mijlocul, mi-ai salvat onoarea!

— Avansează-i lui Birotteau cincizeci de mii de franci, făcînd un act de răscumpărare asupra părții lui din afacerea cu uleiul, care a devenit un fel de proprietate; îți redactez eu actul.

Anselme îl îmbrățișă pe unchiul său, se întoarse acasă, semnă polițe de cincizeci de mii de franci și alergă din strada Cinci-Diamante în Piața Vendôme, așa încît, în momentul cînd Césarine, mamă-sa și unchiul lor Pillerault îl priveau pe parfumier, uimiți de tonul sepulcral cu care pronunțase cuvîntul: „Nerecunoscătorul!” ca răspuns la întrebarea fetei, ușa salonului se deschise și Popinot se arătă.

— Dragul și multiubitul meu patron, zise el ștergîndu-și fruntea asudată, iată ceea ce mi-ați cerut. Și întinse polițele.

— Da, am studiat bine situația mea, n-aveți nici o grijă, voi plăti; dar salvați-vă, salvați-vă onoarea!

— Eram sigură de el ! exclamă Césarine, apucînd mîna lui Popinot și strîngînd-o cu puterea emoției.

Doamna César îl sărută pe Popinot. Parfumierul se sculă ca un drept-credincios care iese din mormînt la auzul trîmbiței vestind judecata din urmă, apoi întinse mîna, cu o mișcare frenetică, pentru a lua cele cincizeci de hîrtii timbrate.

— O clipă ! spuse înfricoșătorul unchi Pillerault, smulgînd polițele lui Popinot, o clipă !

Cele patru persoane constituind familia — César și soția lui, Césarine și Popinot — fură zăpăciți de gestul și de accentul unchiului lor și-l priviră cu groază cum rupe polițele și le aruncă în foc, fără ca cineva să se împotrivească.

— Unchiule !

— Unchiule !

— Unchiule !

— Domnule !

Cele patru voci se auziră deodată, ca patru inimi bătînd în una singură, într-o unanimitate înspăimîntătoare. Unchiul Pillerault îl luă pe după gît pe tînărul Popinot, îl strînse la piept și-l sărută pe frunte.

— Ești vrednic să fii iubit de toți oamenii de inimă, îi spuse el. Dacă ai iubi-o pe fata mea și ea ar avea un milion iar tu numai atît (îi arată cenușa neagră a polițelor) și dacă ea te-ar iubi, ați fi căsătoriți în două săptămîni. Patronul tău, spuse el, arătîndu-i-l pe César, e nebun. — Nepoate, reluă grav Pillerault, adresîndu-se parfumierului, nepoate, nu-ți mai face iluzii ! Afacerile se fac cu bani, nu cu sentimente. Fapta lui Popinot e sublimă, dar zadarnică. Am stat două ceasuri la Bursă, nu ai credit nici de doi bani ; toată lumea vorbea de dezastrul tău, de preschimbările de polițe care ți-au fost refuzate, de tentativele tale pe lîngă mai mulți bancheri, de refuzul lor, de acțiunile tale desperate, de cele șase etaje pe care le-ai urcat să ceri unui proprietar, flecar ca o moară stricată, să-ți preschimbe o poliță de o mie două sute de franci, de balul pe care l-ai dat ca să

arunci praf în ochii oamenilor... Pînă acolo merge lumea încît spune că n-aveai nici un ban la Roguin. Dușmanii voștri pretind că Roguin e un pretext. Un prieten al meu, pe care l-am rugat să afle tot, a venit și mi-a confirmat bănuielile. Fiecare se așteaptă să apară polițe Popinot; se spune că l-ai făcut negustor dinadins, ca să-ți servească de fabrică de polițe. În sfîrșit, circulă în lumea negustorească, la ora actuală, toate calomniile și birfelile pe care și le atrage un om doritor de a urca o treaptă mai mult pe scara socială. Poți colinda opt zile și mai bine cu cele cincizeci de polițe ale lui Popinot pe la toate băncile, nu vei obține decît refuzuri umilitoare, nimeni nu ți le va primi: cu ce e garantată suma la care le emiți? Toți cred că-l sacrifici pe bietul băiat pentru a te salva. N-ai să faci altceva decît să distrugi de pomană creditul Casei Popinot. Știi cît ți-ar oferi cămătarul cel mai îndrăzneț pe aceste cincizeci de mii de franci? Douăzeci de mii, douăzeci de mii, m-auzi?! În comerț, sînt momente cînd trebuie să poți da lumii impresia că ai o indigestie, cînd tu n-ai mîncat de trei zile; în ziua a patra ești primit în camera creditului. Tu nu poți rezista cele trei zile, aici e buba. Sărmane nepoate, ai curaj, trebuie să depui bilanțul. Popinot e aici, eu sînt aici, vom lucra amîndoi, de îndată ce se vor culca vînzătorii, ca să te cruțăm pe tine de chinurile astea.

— Unchiule!... spuse parfumerul împreunînd mîinile.

— César, vrei să ajungi la un bilanț rușinos, fără nici un activ? Partea ta la Popinot îți salvează onoarea.

César, fulgerat de această ultimă țîșnitură de lumină, văzu în sfîrșit adevărul îngrozitor în toată întinderea lui; căzu din nou pe fotoliu, apoi în genunchi, gîndurile i se rătăciră, dădu în mintea copiilor; nevastă-sa îl crezu pe moarte și ingenunchie și ea ca să-l ridice; dar făcu ca el, cînd îl văzu că împreunează mîinile, că ridică ochii spre cer și că ros-

tește, cu o solemnitate resemnată, în fața unchiului său, a fiicei sale și a lui Popinot, sublima rugăciune a catolicilor :

— „Tatăl nostru carele ești în ceruri, sfințească-se numele tău, vie împărăția ta, facă-se voia ta precum în cer așa și pe pământ. *Pîinea noastră cea de toate zilele dă-ne-o nouă astăzi* și ne iartă nouă greșelile noastre precum și noi iertăm greșiților noștri, și nu ne duce pe noi în ispită, ci ne izbăvește de cel rău. Amin !”

Ochii stoicului Pillerault se umplură de lacrimi ; Céсарine, copleșită, plîngea cu capul pe umărul lui Popinot, care stătea palid și țeapăn ca o statuie.

— Hai să mergem jos, îi spuse tînărului fostul negustor, luîndu-l de braț.

La unsprezece și jumătate, îl lăsară pe César în grija soției și a fiicei sale. În acel moment, primul vînzător, Célestin, care condusesese magazinul în timpul acestei furtuni ținute secretă, urcă scara ca să intre în salon. Auzindu-i pasul, Céсарine alergă să-i deschidă, ca să nu-l lase să vadă halul în care se afla patronul său.

— Printre scrisorile primite astă-seară, zise el, era una din Tours, venită cu întîrziere, din cauza adresei greșite. Mi-am închipuit că e de la fratele domnului și nu am deschis-o.

— Tată, spuse Céсарine, o scrisoare de la unchiul din Tours !

— Ah ! sînt salvat, strigă César. Fratele meu ! fratele meu ! spuse el, sărutînd scrisoarea.

Răspunsul lui François către César Birotteau

Tours, 17 ale lunii.

„Multiubitul meu frate, scrisoarea ta mi-a pricinuit cea mai adîncă mîhnire ; de aceea, după ce am citit-o, m-am dus să închin Domnului, în numele tău, sfînta jertfă a liturghiei, pentru ca, prin mijlocirea sîngelui vărsat de Fiul său, dumnezeiescul nostru

mîntuitor, să privească cu îndurare spre necazurile tale. În clipa cînd am rostit în rugăciunea mea *Pro meo fratre Caesare*, mi s-au umplut ochii de lacrimi gîndindu-mă la tine de care, din nefericire, sînt departe în zilele cînd vei fi avînd nevoie de ajutorul prieteniei frățești. Dar mi-am spus că demnul și venerabilul domn Pillerault mă va înlocui, fără îndoială. Dragul meu César, nu uita, în mijlocul necazurilor tale, că viața aceasta e o viață de încercări și că-i trecătoare; că într-o zi vom fi răsplătiți fiindcă am suferit pentru sfîntul nume al Domnului, pentru sfînta sa Biserică și pentru că am respectat cuvîntul Evangheliei și am ținut calea cea dreaptă; altminteri, lucrurile din lumea aceasta n-ar avea înțeles. Îți amintesc aceste învățături, deși știu cît ești de cucernic și de bun, căci li se poate întimpla oamenilor care, ca și tine, sînt aruncați în furtunile lumesti și zvîrliți pe marea primejdioasă a poftelor omenești să-și îngăduie a huli în mijlocul nenorocirii, tiriți fiind ei de durere. Să nu blestemi nici pe oamenii care te vor lovi, nici pe Domnul a cărui voie e să toarne amărăciune în viața ta. Să nu te uiți spre pămînt, ci, dimpotrivă, ridică totdeauna ochii spre cer: de acolo vin mîngîierile pentru cei slabi, acolo e bogăția celor săraci, acolo e înfricoșarea bogatului...”

— Lasă astea, Birotteau, îi spuse nevastă-sa, și vezi dacă ne trimite ceva.

— O s-o mai citim noi, deseori, reluă negustorul, ștergîndu-și lacrimile și deschizînd scrisoarea, din care căzu un mandat asupra Tezaurului regal. Eram sigur de el, bietul frate-meu, zise Birotteau, ridicînd mandatul.

...,M-am dus la doamna de Listomère — reluă el, citind cu vocea sugrumată de lacrimi — și, fără să-i spun pricina cererii mele, am rugat-o să-mi împrumute atît cît poate dispune în favoarea mea, ca să adaug la economiile mele. Mărinimia ei mi-a îngă-

duit să împlinesc suma de o mie de franci ; ți-o trimit sub forma unui mandat asupra Tezaurului, din partea perceptorului general din Tours.“

— Mare scofală ! zise Constance, uitîndu-se la Césarine.

„Lipsindu-mă de unele lucruri de prisos pentru viața mea, voi putea să înapoiez în trei ani doamnei de Listomère cei patru sute de franci pe care mi i-a împrumutat, așa că, dragă César, nu te gîndi la ei. Îți trimit tot ce am pe lume, dorind ca această sumă să poată contribui la încheierea cu bine a greutăților tale comerciale, care sînt, fără îndoială, trecătoare. Cunosc scrupulele tale și vreau să-ți preîntîmpin obiecțiile. Nu te gîndi nici să-mi dai vreo dobîndă la această sumă, nici să mi-o restitui în zilele de belșug, care nu vor întîrzia să vină pentru tine, dacă Domnul va binevoi să asculte rugăciunile pe care le voi înălța zilnic. După ultima ta scrisoare, primită acum doi ani, credeam că ești bogat și mă gîndeam să împart cu cei săraci economiile mele ; dar acum, tot ce am e al tău. Cînd corabia ta va ieși cu bine din această furtună trecătoare, păstrează suma pentru nepoata mea Césarine, ca, la măritișul ei, să-și poată cumpăra un fleac oarecare și să-și amintească astfel de un unchi bătrîn ale cărui mîini se vor ridica întotdeauna spre cer pentru a cere Domnului s-o binecuvînteze pe ea și pe toți cei dragi ei. În sfîrșit, dragul meu César, gîndește-te că nu sînt decît un biet preot, care trăiește în voia Domnului ca ciocîrlia cîmpului, care pășește pe cărarea sa, fără zgomot, străduindu-se să asculte de poruncile dumnezeiescului nostru mintuitor, și căruia, prin urmare, îi trebuiesc prea puține lucruri pentru trai. Astfel încît nu avea nici un scrupul în împrejurarea grea în care te găsești, și gîndește-te la mine ca la cineva care-ți poartă o mare dragoste. Preabunul nostru abate Chapelaud, căruia nu i-am dezvăluit situația ta, dar care știe că îți scriu, m-a însărcinat să-ți transmit cele mai bune gînduri pentru toată familia, și-ți

urează mai departe noroc în afaceri. Cu bine, scumpe și multiubite frate; doresc ca, în împrejurările în care te afli, îndurarea Domnului să-ți ocrotească sănătatea, ție, soției tale și fiicei tale; vă urez tuturor răbdare și curaj în nenorocire.

François Birotteau

preot, vicar al bisericii catedrale și
parohiale Saint-Gatien din Tours"

— O mie de franci! zise doamna Birotteau furioasă.

— Pune-i bine, spuse César grav, n-are mai mult. De altfel, sint ai fetei și cu ei vom putea trăi fără să cerem nimic creditorilor.

— Au să creadă că le-ai sustras sume importante.

— O să le arăt scrisoarea.

— Au să zică că asta-i de ochii lumii.

— Doamne! Dumnezeu! strigă Birotteau îngrozit, cînd mă gîndesc că și eu am crezut astfel despre atîția bieți oameni care se aflau desigur în situația mea de azi.

Foarte îngrijorate de starea în care se afla César, mama și fiica nu se clintiră de lîngă el, cosînd în tăcere. La două dimineața, Popinot deschise încet ușa salonului și-i făcu semn doamnei César să coboare. Cînd își văzu nepoata, unchiul își scoase ochelarii.

— Copila mea, sint speranțe, îi spuse el, nu e totul pierdut; dar bărbatul tău nu va putea rezista alternativelor unor tratative, așa că le vom încerca noi, Anselme și cu mine. Mîine, stai tot timpul în magazin și notează toate adresele de pe polițe. Aici mai avem de lucru pînă pe la patru. Uite ce plan am. De mine și de domnul Ragon n-aveți a vă teme, ca creditorii. Presupune apoi că cei o sută de mii de franci depuși la Roguin au fost remiși celor în drept, deci tot nu i-ați avea, așa cum nu-i aveți astăzi. Rămîn, așadar, cei o sută patruzeci de mii de franci subscriși

la Claparon, pe care în tot cazul trebuia să-i plătiți; așa că nu de falimentul fraudulos al lui Roguin sînteți ruinați. Eu cred că, pentru a face față obligațiilor, ar fi o dată patruzeci de mii de franci de împrumutat mai curînd sau mai tîrziu pe baza fabricilor, și o dată șaizeci de mii de franci în polițe Popinot. Așadar, se poate lupta. Căci, mai tîrziu, veți putea face împrumuturi asupra terenurilor de la Madeleine. Dacă creditorul vostru principal consimte să vă ajute, eu nu mă mai uit la averea mea, vînd rentele, rămîn sărac. Popinot va fi și el între viață și moarte; iar voi veți depinde de orice fluctuație a pieței. Dar uleiul va da, desigur, beneficii mari. Popinot și cu mine ne-am consultat, o să vă sprijinim în această luptă. Ah, ce bucuros aș minca piine goală, numai să văd succesul mijind! Dar totul depinde de Gigonnet și de asociații lui Claparon. Popinot și cu mine ne ducem la Gigonnet, între șapte și opt, ca să știm ce intenții au.

Constance se aruncă, nebună de bucurie, în brațele unchiului ei, fără glas, plîngînd și suspinînd. Nici Popinot, nici Pillerault nu puteau ști că Bidault, zis Gigonnet, și cu Claparon nu erau decît du Tillet sub altă formă, și că du Tillet ținea să citească la *Anunțurile judiciare* acest groaznic articol:

„Conform hotărîrii tribunalului de comerț, numitul César Birotteau, negustor de articole de parfumerie, locuind la Paris, în strada Saint-Honoré, nr. 397 este declarat în stare de faliment; se fixează provizoriu deschiderea falimentului la 16 ianuarie 1819. Jude-comisar, domnul Gobenheim-Keller. Agent, domnul Molineux.“

Anselme și Pillerault cercetară pînă la ziuă aface-rile lui César. La opt dimineața, acești doi eroici prieteni, unul, militar bătrîn, celălalt, sublocotenent abia ieșit, ei care numai prin procură aveau să cunoască groaznica neliniște a celor ce urcaseră scara

lui Bidault zis Gigonnet, se îndreptară tăcuți spre strada Grenétat. Se frământau. Pillerault își trecu de mai multe ori mîna pe frunte.

Strada Grenétat e o stradă în care toate casele, năpădite de tot felul de negoțuri, au un aspect respingător. Clădirile sînt groaznice. Domină murdăria urîcioasă a fabricilor. Bătrînul Gigonnet locuia la etajul al treilea al unei case cu ferestrele basculante făcute din ochiuri de geam murdare. Scara cobora pînă în stradă. Portăreasa locuia la antresol, într-un fel de cușcă unde nu intra decît lumina de pe scară. Afară de Gigonnet, toți locatarii aveau o meserie. Tot timpul intrau și ieșeau lucrători, așa încît treptele erau pline de un strat de noroi, fie uscat, fie jilav, după cum era vremea, și de tot felul de gunoaie. La fiecare etaj al acestei scări puturoase se putea citi numele fabricantului locatar, scris cu litere de aur pe o placă de tinichea vopsită în roșu și lăcuită, pe care mai puteai vedea și mostre din capodoperele sale. De cele mai multe ori, zăreai, prin ușile deschise, amestecul ciudat de gospodărie și de atelier, auzeai țipete și mîriituri nemaipomenite, cîntece și fluierături care aminteau de ce se întîmplă la ora patru în Grădina zoologică. La etajul întîi, într-o cocină infectă, se fabricau cele mai frumoase bretele, constituind un *articol parizian*. La al doilea, în mijlocul celor mai murdare gunoaie, se confecționau cutiile de carton cele mai elegante, care împodobesc vitrinele de Anul Nou. Gigonnet avea o avere de un milion opt sute de mii de franci, cînd a murit la etajul al treilea din această casă, de unde nimic nu l-a putut scoate, deși nepoată-sa, doamna Saillard, îi oferise un apartament într-o casă boierească din Piața Regală.

— Curaj ! zise Pillerault trăgînd de șnurul sone-riei, terminat cu un picior de căprioară, în fața ușii cenușii și curate a lui Gigonnet.

Gigonnet veni singur să deschidă ușa. Cei doi ocrotitori ai parfumierului, care dădeau bătălia în

arena falimentului, traversară mai întâi o cameră corectă și rece, fără perdele la ferestre. Apoi, se așezară toți trei în a doua cameră, unde cămătarul stătea în fața unei vetre pline de cenușă, sub care lemnele se apărau de foc. Popinot simți că îngheață la vederea dosarelor verzi ale cămătarului, a răcelii mănăstirești a acestui cabinet în care trăgea ca într-o pivniță. Privi năucit la tapetul prost de hârtie albăstruie presărată cu flori tricolore, lipit de pereți de vreo douăzeci și cinci de ani, și-și întoarse ochii întristați spre căminul împodobit cu o pendulă în formă de liră și cu niște vase lunguiete de porțelan albastru de Sèvres, montate luxos în alamă aurită. Aceste epave, culese de Gigonnet în naufragiul palatului Versailles, unde mulțimea sfărîmase totul, provenea din budoarul reginei; dar alături de aceste lucruri minunate, se aflau niște sfeșnice de fier dintre cele mai sărăcăcioase, amintind, prin contrast puternic, împrejurarea datorită căreia le stăpînea Gigonnet.

— Știu că nu veniți pentru voi, zise Gigonnet, ci pentru faimosul Birotteau. Ei bine, despre ce-i vorba, dragii mei?

— Știu că dumneata ești la curent cu toate, așa că vom fi scurți, spuse Pillerault. Ai polițe la ordinul lui Claparon.

— Da.

— Vrei să schimbi primele cincizeci de mii cu polițe din partea domnului Popinot, aici de față, contra scont, bineînțeles?

Gigonnet își scoase groaznica șapcă verde, care părea născută o dată cu el, își arătă țeasta fără păr de culoarea untului proaspăt, făcu o strîmbătură în genul lui Voltaire și zise:

— Vreți să mă plătiți cu ulei de păr, dar *ce-oi face* cu el?

— Dacă glumești, nu ne mai rămîne decît să spălăm putina, zise Pillerault.

— Vorbești ca un înțelept ce ești, îi spuse Gigonnet cu un zîmbet măgulitor.

— Și dacă garantez eu polițele domnului Popinot ? zise Pillerault făcînd o ultimă sforțare.

— Dumneata ești aur curat, domnule Pillerault, dar eu n-am nevoie de aur, am nevoie numai de banii mei.

Pillerault și Popinot salutară și ieșiră. După ce coborî scara, lui Popinot îi tremurau încă picioarele.

— Oare om e ăsta ? îi spuse el lui Pillerault.

— Așa pretinde lumea, răspunse bătrînul. Amintește-ți totdeauna de scurta ședință la care ai asistat, Anselme ! Ai putut vedea banca fără masca formelor plăcute. Evenimentele neprevăzute sînt șurupul teascului, noi sîntem strugurii, iar bancherii sînt butoaiele. Afacerea cu terenurile e fără îndoială bună ; Gigonnet, sau altcineva din spatele lui, vrea să-l sugrume pe César ca să se îmbrace cu pielea lui : acum, gata, nu mai e nici un leac. Asta-i banca : să nu recurgi la ea niciodată !

În această dimineață îngrozitoare, pentru prima dată, doamna Birotteau luă adresele celor care veneau să-și încaseze banii și îl trimise înapoi pe încasatorul de la bancă fără să-i plătească. Pe la unsprezece, curajoasa femeie, fericită de a-l fi cruțat pe soțul ei de aceste dureri, îi văzu întorcîndu-se pe Anselme și pe Pillerault, pe care-i aștepta cu neli-niște crescîndă : citi sentința pe fețele lor. Depunerea bilanțului era inevitabilă.

— O să moară de durere, spuse biata femeie.

— I-o doresc, spuse grav Pillerault ; este însă destul de religios pentru ca, în împrejurările actuale, duhovnicul său, abatele Loraux, să-l poate salva.

Pillerault, Popinot și Constance așteptară ca un vînzător să-l aducă pe abatele Loraux înainte de a-i prezenta lui César bilanțul pe care Célestin îl pregătise pentru semnătură. Vînzătorii erau desperați, își iubeau patronul. La ora patru, preotul sosi, Constance îl puse la curent cu nenorocirea care se abă-

tuse asupra lor, și abatele urcă scara, cum urcă un soldat la asalt.

— Știu pentru ce veniți, exclamă Birotteau.

— Fiule, zise preotul, sentimentele dumitale de resemnare față de voința dumnezeiască îmi sînt de multă vreme cunoscute, dar acum trebuie să le pui în aplicare: ține ochii îndreptați mereu spre cruce, privește-o neîncetat și gîndește-te la umilințele pe care le-a îndurat Mintuitorul oamenilor și cît de crude au fost patimile lui; astfel vei putea suporta umilirea pe care ți-o trimite Domnul...

— Fratele meu, abatele, m-a și pregătit, spuse César arătîndu-i scrisoarea, pe care o recitise, și întinzîndu-i-o.

— Ai un frate bun, zise domnul Loraux, o soție virtuoasă și blîndă, o fiică iubitoare, doi prieteni adevărați, pe unchiul dumitale și pe dragul de Anselme, doi creditorî îngăduitori, pe soții Ragon; toate aceste inimi bune vor turna neîncetat balsam pe rănilor dumitale și te vor ajuta să-ți porți crucea. Făgăduiește-mi să ai tăria unui martir și să primești lovitura fără să te pierzi.

Abatele tuși ca să-l previe pe Pillerault, care era în salon.

— Resemnarea mea este nemărginită, zise César liniștit. A venit dezonoarea, nu trebuie să mă gîndesc decît la reabilitare.

Césarine și preotul fură surprinși de vocea bietului parfumer și de aerul lui. Dar nimic nu era mai natural. Toți oamenii suportă mai ușor o nenorocire cunoscută, precizată, decît alternativele crude ale soartei, care aduce, de la o clipă la alta, fie bucuria fără de margini, fie durerea extremă.

— Douăzeci de ani am visat numai, mă trezesc acum cu bățul meu de țară în mînă, zise César, re-devenit țaran din Touraine.

Auzind aceste cuvinte, Pillerault își strînse nepotul în brațe. César zări pe soția sa, pe Anselme și pe Célestin. Hirtiile din mîna primului vînzător vorbeau

singure. César privi liniștit acest grup unde toate privirile erau triste, dar prietenești.

— O clipă! spuse el, desprinzându-și decorația pe care o întinse abatelui Loraux, să mi-o dați înapoi când o voi putea purta fără să-mi fie rușine. — Célestin, adăugă el adresându-se vînzătorului, scrie demisia mea din funcția de ajutor de primar. O să-ți dicteze scrisoarea domnul abate, o datezi din ziua de 14 și apoi o trimiți cu Raguet la domnul de La Billardièr.

Célestin și abatele Loraux coborîră. Timp de un sfert de oră, o tăcere adîncă domni în cabinetul lui César. Familia fu surprinsă de atîta tărie. Célestin și abatele se întoarseră. César își semnă demisia. Când unchiul Pillerault îi prezentă bilanțul, bietul om nu-și putu stăpîni un groaznic gest nervos.

— Doamne, ai milă de mine! zise el semnînd hîrtia îngrozitoare și întinzînd-o lui Célestin.

— Domnule și doamnă, spuse atunci Anselme Popinot, pe a cărui frunte înnourată trecu un fulger luminos, vă rog să-mi faceți cinstea de a-mi acorda mina domnișoarei Césarine.

La această frază, tuturor celor de față le dădură lacrimile, cu excepția lui César, care se ridică, luă mîna lui Anselme și îi spuse cu voce adîncă:

— Dragul meu, nu te vei căsători niciodată cu fiica unui falit.

Anselme se uită țintă la Birotteau:

— Domnule, vă luați angajamentul, în prezența întregii dumneavoastre familii, să consimțiți la căsătoria noastră, dacă domnișoara mă acceptă ca soț, în ziua cînd veți fi reabilitat?

Urmă un moment de tăcere, în timpul căruia toți fură mișcați de sentimentele care trecură pe fața prăpădită a parfumierului.

— Da, zise el în sfîrșit.

Anselme făcu un gest gingaș, pentru a lua mîna Césarinei, care i-o întinse, iar el i-o sărută.

— Și dumneata consimți? o întreabă el pe Césarine.

— Da, zise ea.

— Atunci fac parte în sfârșit din familie, am dreptul să mă ocup de afacerile ei, zise el cu o expresie ciudată.

Anselme ieși repede ca să nu-și arate bucuria care contrasta prea mult cu durerea patronului său. Nu că Anselme era chiar fericit de faliment, dar dragostea e atît de absolută, atît de egoistă! Césarine ea însăși simțea o emoție care se împotrivea amarei ei tristeți.

— Dacă tot e fierul cald, zise Pillerault la urechea Césarinei, să dăm toate loviturile.

Doamna Birotteau scoase un suspin de durere, nu de consimțire.

— Nepoate, spuse Pillerault adresîndu-se lui César, ce-ai de gînd să faci?

— Să continuu comerțul.

— Nu sînt de aceeași părere, zise Pillerault. Lichidează și împarte-ți activul la creditor, dar nu mai apărea pe piața Parisului. M-am gîndit și eu adesea că aș putea fi într-o situație ca a ta... (Ah! trebuie să prevezi totul în comerț! Negustorul care nu se gîndește la faliment e ca un general care crede că nu va fi niciodată înfrînt, e numai pe jumătate negustor.) Eu, unul, n-aș fi continuat pentru nimic în lume. Cum! să roșesc tot timpul în fața unor oameni pe care i-am păgubit, să suport privirile lor bănuitoare și reproșurile lor tăcute? Mai degrabă ghilotina!... Acolo, într-o clipă, s-a încheiat povestea. Dar să ai un cap care se reface și să simți că ți-e tăiat în fiecare zi, asta-i un chin de la care m-aș fi sustras. Mulți reiau afacerile ca și cînd nu li s-ar fi întîmplat nimic! Cu atît mai bine... Înseamnă că sînt mai tari decît Claude-Joseph Pillerault. Dacă faci negustorie cu bani peșin, și nici nu poți altfel, lumea o să spuie că ai știut să tragi deoparte ceva din avere; iar dacă n-ai nici un ban, nu te mai poți

reface niciodată. Adio ! E mai bine, aşadar, să pre-
dai tot activul, să laşi să ți se vîndă fondul de co-
merţ şi să te-apuci de altceva.

— Dar de ce ? spuse César.

— Ei, zise Pillerault, caută-ţi o slujbă. Ai doar o
sumă de protectori, pe ducele şi pe ducesa de Le-
noncourt, pe doamna de Mortsauf, pe domnul de Van-
densse ! Scrie-le, du-te la ei, îţi vor găsi ei ceva în
casa regală cu vreo mie de galbeni pe an ; nevas-
tă-ta va câştiga şi ea cam tot atît, fiică-ta poate la
fel. Situaţia nu e desperată. Toţi trei laolaltă puteţi
ajunge la aproape zece mii de franci pe an. În zece
ani, poţi plăti o sută de mii de franci, căci nu vei
lua nimic din ce veţi câştiga ; femeile vor avea la
mine o mie cinci sute de franci pe an de cheltuială,
iar cît despre tine, vom vedea !

Constance, mai mult decît César, căzu pe gânduri
auzind aceste cuvinte înţelepte.

Pillerault se îndreptă spre Bursă, care funcţiona
pe atunci într-o construcţie provizorie de scînduri ¹³³,
formînd o sală rotundă unde intrai prin strada Fey-
deau. Falimentul parfumierului, negustor cu vază şi
pizmuît, era cunoscut şi stîrnise o vîlvă generală în
marele comerţ, pe atunci de opinii constituţionale.
Negustorii liberali văzuseră în serbarea lui Birotteau
o încălcare îndrăzneată a sentimentelor lor. Opozi-
ţia voia să aibă monopolul patriotismului. Toată voia
regaliştilor să-l iubească pe rege, dar iubirea de pa-
trie era privilegiul stîngii : poporul îi aparţinea ei.
Stăpînirea făcuse rău că se bucurase, prin organele
sale, de un eveniment a cărui exploatare exclusivă o
voiau liberalii. Prăbuşirea unui protejat al palatului,
a unui om al guvernului, a unui regalist incorigibil
care, la 13 vendemiar, insultase libertatea luptînd îm-
potriva glorioasei revoluţii franceze, această prăbu-
şire stîrnea vorbăria şi jubilaria Bursei. Pillerault
ţinea să cunoască, să studieze opinia generală. În-
tr-unul din grupurile cele mai animate, îi găsi pe du
Tillet, pe Gobenheim-Keller, pe Nucingen, pe bătrî-

nul Guillaume și pe ginerele său Joseph Lebas, pe Claparon, pe Gigonnet, pe Mongenod, pe Camusot, pe Gobseck, pe Adolphe Keller, pe Palma, pe Chifreville, pe Matifat, pe Grindot și pe Lourdois.

— Ai văzut ce prudent trebuie să fii ! îi spuse Gobenheim lui du Tillet, puțin a lipsit ca și cumnații mei să-i acorde credit lui Birotteau !

— Eu m-am pirlit cu zece mii de franci, pe care mi i-a cerut acum cincisprezece zile ; i-am dat doar pe semnătura lui, zise du Tillet. Dar mi-a făcut pe vremuri un serviciu, nu-mi pare rău că-i pierd.

— Nepotul dumitale a făcut ca toți ceilalți, îi spuse Lourdois lui Pillerault, a dat petreceri ! Mai înțeleg ca un pungaș să încerce să arunce praf în ochi, ca să ciștige încrederea ; dar e prea de tot ca un om care trecea drept floarea oamenilor cinstiți să recurgă la vicleniile binecunoscutului șarlatanism care ne agață întotdeauna !

— Ca niște lipitori, zise Gobseck.

— Nu trebuie să ai încredere decît în cei care locuiesc ca vai de lume, ca alde Claparon, zise Gigonnet.

— *Ei pine, îi spuse butoiul de Nucingen lui du Tillet, ai frud să-mi șoci eine vestă drimițind la mine be Pirodo. Nu jdiu bendru ge*, spuse el întorcîndu-se spre Gobenheim manufacturierul, *n-a drimis Pirodo la mine să ia gingizeci de mii de vrangi, gă i-aș vi tat.*

— O ! nu, domnule baron, spuse Joseph Lebas. Dumneata știi doar bine că banca îi refuzase polița ; n-o trimiseși la comitetul de scont ! Ceea ce i se întîmplă acestui biet om, pentru care am încă toată stima, este o istorie care are unele părți curioase. Mina lui Pillerault o strînse pe cea a lui Joseph Lebas.

— E imposibil, într-adevăr, zise Mongenod, să-ți explici ce se întîmplă altfel decît printr-o manoperă a unor bancheri care se ascund în spatele lui Gigonnet și vor să distrugă afacerea de la Madeleine.

— A pățit ce pătesc înlotdeauna cei care ies din specialitatea lor, zise Claparon întrerupându-l pe Mongenod. Dacă și-ar fi văzut el însuși de *uleiul cefalic*, în loc să se apuce să ne scumpească terenurile din Paris, repezindu-se la ele, ar fi pierdut cei o sută de mii de franci pe care-i avea la Roguin, dar n-ar fi dat faliment. Acum o să lucreze sub numele lui Popinot.

— Atenție la Popinot, spuse Gigonnet.

Roguin era, după vorba acestui grup de afaceriști, *nefericitul Roguin*, iar parfumierul, *bietul Birotteau*. Cel dintâi părea scuzat prin marea lui pasiune, celălalt părea mai vinovat din cauza pretențiilor lui. Plecînd de la Bursă, Gigonnet trecu prin strada Perrin-Gasselin, înainte de a se întoarce în strada Grenétat, și se duse la coana Madou, negustoreasa de fructe uscate.

— Ei, mămucă, îi spuse el cu cruda lui familiaritate, cum merge negoțul?

— Iavaș-iavaș, zise respectuos coana Madou, oferînd cămătarului unicul său fotoliu, cu o supunere atentă pe care n-o avusese decît pentru *scumpul răposat*.

Mătușa Madou, care dădea de pămînt pe-un căruțaș îndărătnic sau prea glumeț, care nu s-ar fi temut să pornească la asaltul Tuileries-ilor în ziua de 10 octombrie¹³⁴, care lua peste picior pe cei mai buni mușterii ai ei, ea, care era în stare să vorbească fără sfială chiar cu regele în numele negustoreselor de la Hale, ea, Angélique Madou, îl primea pe Gigonnet cu adînc respect. Își pierdea puterile în fața lui și se cutremura sub privirea lui hapsină. Oamenii din popor vor tremuna încă multă vreme în fața călăului, iar Gigonnet era călăul acestui comerț. La Hale, nici o putere nu este mai respectată ca cea a omului care stabilește cît te costă banii cu împrumut. Celelalte instituții omenești nu sînt nimic pe lîngă ea. Justiția însăși se întruchipează în ochii Halei prin comisar, personaj cu care se poate sta de vorbă. Dar ca-

măla, pitită în spatele dosarelor verzi, camăta de care te rogi cu teama în suflet, îți taie pofta de glumă, îți usucă gitlejul, îți îngenunche semeția din privire și face poporul temător.

— Aveți să-mi cereți ceva? întrebă ea.

— O nimica toată, un fleac: pregătește-te să-mi plătești polițele Birotteau, cetățeanul a dat faliment, așa că tot ce e semnat de el devine exigibil, mâine dimineață îți trimit socoteala.

Pupilele coanei Madou se micșorară mai întâi ca ale pisicilor, iar apoi, vărsară flăcări.

— Ah! golanul! ah! ticălosul! a venit în persoană aici să-mi spuie că e ajutor de primar, că una, că alta! Care va să zică, așa merge negoțul! Nici primarii nu se mai țin de cuvânt, chiar guvernul te trage pe sfoară. Lasă, că mă duc eu să-i cer banii, nu merge-așa cu mine...

— Ei, în afaceri de-astea, fiecare se descurcă cum poate, dragă copilă! zise Gigonnet ridicînd piciorul, cu mișcarea bruscă a unei pisici care vrea să treacă peste un loc ud, mișcare căreia îi datora numele ¹³⁵. Sînt vreo cîțiva granguri care speră să-și scape punga.

— Bine! bine! o să-mi scap și eu alunele. — Marie-Jeanne, dă-mi repede galenții și șalul de păr de iepure, da' repede, c-acuma-ți ard una pe obraz.

— O să fie lată-n mahala, își zise Gigonnet frecîndu-și miinile. Du Tillet o să fie mulțumit, iese scandal în cartier. Nu știu ce i-o fi făcut prăpăditul ăla de parfumer; mie mi-e milă de el, ca de un ciine care-și rupe laba. Asta nu-i bărbat, nu-i bun de afaceri.

Coana Madou se năpusti, ca o răscoală din mahalaua Saint-Antoine ¹³⁶, pe la șapte seara, la ușa bietului Birotteau, pe care o deschise cu multă violență, căci mersul o înfierbîntase și mai mult.

— Nepricopsiților, îmi trebuie banii, să-mi dați banii mei! Dacă nu-mi dați banii, iau de-aici pernițe cu parfumuri, flecuștețe de atlas, evantaie, în fine

marfă de cei două mii de franci ai mei ! Unde s-a mai văzut primar care să-i fure pe cetățeni ! Dacă nu-mi plătiți, îl trimit la ocnă, mă duc la procurorul regal, urnesc toate judecățile ! Da' nici nu ies de-aici fără gologanii mei.

Și dădu să ridice geamul unui dulap în care erau obiecte de preț.

— Să știi că Madouoaica e-n stare să ia, spuse încet Célestin celui de lângă el.

Negustoreasa auzi cuvîntul, căci, în momentele de paroxism, simțurile slăbesc sau se ascut, după organisme ; îi trase lui Célestin peste ureche cea mai strașnică palmă care-a fost vreodată arsă într-un magazin de parfumerie.

— Învață-te să respecti femeile, puișorule, zise ea, și să nu-ți bați joc de numele celor pe care îi furi.

— Doamnă, zise doamna Birotteau ieșind din odaia din dos, unde se afla din întîmplare soțul ei, pe care unchiul Pillerault voia să-l ia cu el și care, ca să respecte legea, împingea pînă acolo umilînța încît voia să aștepte să fie închis ; doamnă, pentru Dumnezeu, să nu se-adune trecătorii.

— Ei și, n-au decît să intre, zise femeia, le-oi spune și lor *cum stă chestia*, să rîdem nițel ! Păi da, marfa mea, bănișorii mei, adunați cu sudoarea frunții, vă servesc să dați baluri, ai ? Păi cum ? Dumneata umbli îmbrăcată ca regina Franței, din lina jumulită de la niște bieți *mielușei* ca mine ! Isuse Christoase ! Pe mine m-ar arde în spate, să știu că sînt bani de furat ! Eu n-am în spinare decît păr de iepure, dar e al meu ! Bandiți de hoți, să-mi dați banii, sau...

Și se repezi la o cutie frumoasă de lemn încrustat în care se aflau obiecte de toaletă foarte scumpe.

— Lăsați cutia, doamnă, zise César ieșind din odaie, nimic din ce este aici nu e al meu, totul aparține creditorilor. Eu nu mai am decît persoana mea și, dacă voiți să puneți stăpînire pe ea, să mă duceți la închisoare, vă dau cuvîntul meu de onoare (o

lacrimă îi lunecă din ochi) că voi aştepta portărelul şi pe comisarul comercial cu agenţii săi...

Tonul şi gestul în armonie cu fapta muiară minia coanei Madou.

— Banii mei au fost jefuiţi de un notar, iar eu nu sînt vinovat de dezastrele pe care le pricinuiesc, reluă César; dar am să vă plătesc cu încetul, chiar de-ar fi să mor muncind şi să muncesc ca muncitor la Hale, luîndu-mi meseria de hamal.

— Ei, văd că eşti un om de ispravă, zise femeia din Hale. Să-mi iertaţi vorbele, doamnă; dar se cheamă că trebuie să mă duc să mă înec, căci Gignonnet o să mă urmărească şi n-am decît valori cu scadenţa peste zece luni ca să plătesc afurisitele astea de poliţe.

— Vino mîine dimineaţă la mine, zise Pillerault arătîndu-se şi el, o să-ţi înlesnesc ceva cu cinci la sută, la unul din prietenii mei.

— Iote! Uite-l şi pe taica Pillerault! — Aşa e, că-i doar unchiul dumitale, zise ea către Constance. Bine, sînteţi oameni cinstiţi, n-o să mă păgubiţi, nu-i aşa? — Pe mîine, taică Brutus, îi spuse ea fostului marchitan.

César ţinu neapărat să rămîină în mijlocul dărimăturilor averii sale, spunînd că astfel poate lămuri situaţia cu fiecare creditor. Cu toate rugăminţile nepoatei sale, unchiul Pillerault îl aprobă pe César şi-l îndemnă să urce iar în apartament. Inimosul bătrîn alergă la domnul Haudry, îi explică situaţia lui Bironneau, obţinu o reţetă pentru un somnifer, se duse să-l comande şi se înapoie să petreacă seara la nepotul său. În înţelegere cu Césarine, îl sili pe César să bea ea şi ei. Narcoticul îl adormi pe parfumier, care se trezi, după paisprezece ore, în camera unchiului său Pillerault, din strada Bourdonnais, întemniţat de bătrîn, care se culcase în salon pe un pat de chingi. Cînd Constance auzi pornind birja în care unchiul Pillerault îl ducea pe César, o părăsi curajul. Forţele noastre sînt adesea stimulate de ne-

voia de a sprijini o ființă mai slabă decât noi. Biata femeie plinse văzându-se singură acasă, numai cu fiica ei, ca și când ar fi plîns moartea lui César.

— Mamă, spuse Césarine așezîndu-se pe genunchii mamei sale și alintînd-o cu acele grații de pisicuță pe care le au femeile mai ales între ele, mi-ai spus că, dacă privesc cu curaj situația, ai să ai și tu putere împotriva nenorocirii. Așa că nu plînge, dragă mamă. Sînt gata să intru în vreun magazin și n-am să mă mai gîndesc la ce-am fost noi. Am să fiu, cum ai fost tu în tinerețe, simplă vînzătoare, și n-ai să auzi din gura mea nici un vaiet, nici o părere de rău. Am un viitor. Nu l-ai auzit pe domnul Popinot?

— Dragul de el, n-o să fie ginerele meu...

— Oh! mamă...

— O să fie fiul meu cu adevărat.

— Nenorocirea, spuse Césarine sărutîndu-și mama, are o parte bună, ne învață să cunoaștem pe adevărații prieteni.

Césarine alină pînă la urmă durerea bieteii femei, jucînd la rîndu-i rolul de mamă. A doua zi de dimineață, Constance se duse la ducele de Lenoncourt, unul din gentilomii primi ai camerei regale, și lăsă o scrisoare prin care îi cerea o audiență la o anumită oră din aceeași zi. Între timp, veni la domnul de La Billardièr, îi arătă situația în care-l punea pe César fuga notarului, și-l rugă să o sprijine pe lîngă duce și să vorbească în locul ei, căci ea se temea că nu va ști să lămurească bine totul. Voia un post pentru Birotteau. Birotteau avea să fie casierul cel mai cîstit, dacă există grade în materie de cîste.

— Regele tocmai l-a numit pe contele de Fontaine la o direcție generală în Ministerul Domeniilor, nu-i timp de pierdut.

La ora două, La Billardièr și doamna César urcau scara cea mare a palatului de Lenoncourt, din strada Saint-Dominique, și fură introduși la gentilomul pe care regele îl prefera dintre toți, dacă se poate spune

că regele Ludovic al XVIII-lea a avut preferințe. Primirea binevoitoare a acestui mare senior, dintre puținii gentilomi adevărați pe care secolul precedent i-a lăsat moștenire acestuia, dădu speranțe doamnei Birotteau. Soția parfumierului se vădi demnă și simplă în durerea ei. Durerea innobilează persoanele cele mai vulgare, căci are măreția ei ; și pentru a te împărtăși de la această lumină, e de ajuns să fii sincer. Constance era o femeie lipsită de orice prefăcătorie. Acuma totul era să se vorbească regelui repede.

În mijlocul consfăturii, fu anunțat domnul de Vandenesse și ducele exclamă :

— Iată salvatorul dumneavoastră !

Doamna Birotteau nu-i era necunoscută acestui tinăr, care venise în magazinul ei o dată sau de două ori să cumpere unele lucruri de nimic, adesea tot atât de importante ca lucrurile mari. Ducele arată care erau intențiile lui La Billardiére. Aflînd de nenorocirea care se abătuse pe capul finului marchizei d'Uxelles, Vandenesse se duse îndată cu La Billardiére la contele de Fontaine, rugînd-o pe doamna Birotteau să-l aștepte.

Domnul conte de Fontaine era, ca și La Billardiére, unul din bravii gentilomi din provincie, eroi aproape necunoscuți, care au participat la mișcarea din Vendeea ¹³⁷. Îl cunoștea pe Birotteau, îl văzuse odinioară la *Regina Trandafirilor*. Cei care-și vărsaseră singele pentru cauza regală se bucurau în vremea aceea de privilegii pe care regele le ținea secrete, ca să nu-i sperie pe liberali. Domnul de Fontaine, unul din favoriții lui Ludovic al XVIII-lea, trecea drept un om care cunoaște toate gîndurile regelui ! Contele nu numai că promise categoric un post, dar și veni la ducele de Lenoncourt, care era tocmai de serviciu la curte, pentru a-l ruga să-i obție un moment de audiență chiar în seara aceea și să ceară pentru La Billardiére o audiență la *Monsieur* ¹³⁸, care ținea în mod deosebit la fostul diplomat vendeean.

Chiar în seara aceea, domnul conte de Fontaine veni de la Tuileries la doamna Birotteau ca să-i anunțe că soțul ei va fi numit oficial, după încheierea concordatului cu creditorii, într-un post cu două mii cinci sute de franci pe an, la Casa de amortizare, toate serviciile casei regale fiind în momentul acela ocupate de nobili supranumerari, față de care existau obligații.

Succesul acesta nu era decît o parte din sarcina pe care și-o luase doamna Birotteau. Biata femeie se duse în strada Saint-Denis, la *Motanul cu mîngea*, să-l vadă pe Joseph Lebas. Pe drum, întîlni un echipaj de toată frumusețea în care se afla doamna Roguin, plecată, desigur, după cumpărături. Ochii ei și ai frumoasei notărese se încrucișară. Rușinea pe care femeia huzurind nu și-o putu ascunde văzînd femeia ruinată îi dădu curaj Constanței.

„Niciodată nu voi face lux cu banii altora“, își spuse ea.

Fu primită bine de Joseph Lebas și îl rugă să găsească pentru fiica ei un loc într-o Casă de comerț respectabilă. Joseph Lebas nu făgădui nimic; dar, după opt zile, Césarine obținu masă, casă și o mie de galbeni pe an în cea mai bogată Casă de noutăți din Paris, care deschidea un nou magazin în cartierul Italienilor. Casa și supravegherea magazinului fură încredințate fiicei parfumierului, care avea astfel o situație superioară primei-vînzătoare, înlocuind pe stăpînul și pe stăpîna casei.

Cît despre doamna César, ea se duse în aceeași zi la Popinot și-i ceru să-i dea pe seama ei casa, scriptele și menajul. Popinot înțelese că magazinul său era singurul unde soția parfumierului putea găsi respectul ce i se cuvenea și o situație care să n-o puie în stare de inferioritate. Inimosul tînăr îi dădu trei mii de franci pe an, hrană și propria lui locuință anume aranjată, luînd pentru el mansarda unui vînzător. Astfel, frumoasa parfumieră, după ce se bucurase timp de o lună de luxul apartamentului său,

trebui să locuiască în camera groaznică ce dădea spre curtea întunecoasă și umedă și în care Gaudisart, Anselme și Finot inauguraseră *uleiul cefalic*.

Cînd Molineux, numit agent de tribunalul de comerț, veni să ia în primire activul lui César Birotteau, Constance, ajutată de Célestin, verifică cu el inventarul. Apoi, mama și fiica porniră pe jos, simplu îmbrăcate, și se duseră la unchiul lor Pillerault fără a mai întoarce capul, deși locuiseră în casa aceea o treime din viața lor. Meraseră tăcute spre strada Bourdonnais, unde luară masa cu César prima oară de la despărțire. A fost o masă tristă. Fiecare avusese timp să-și strîngă gîndurile, să-și măsoare întinderea sarcinilor și să-și sondeze curajul. Erau toți trei ca niște marinari gata să lupte cu furtuna, fără a-și ascunde primejdia. Birotteau recăpătă curaj auzind cu cită atenție se ocupaseră de el persoane influente, care-i găsiseră ceva de lucru ; dar lăcrămă cînd află ce avea să facă fiica sa. Apoi întinse mîna soției sale văzînd curajul cu care reîncepea ea munca.

Unchiul Pillerault avu, pentru ultima dată în viața lui, ochii plini de lacrimi, la priveliștea mișcătoare a acestor trei ființe unite, contopite într-o îmbrățișare strînsă, cînd cel mai slab din toți trei și cel mai abătut, Birotteau, ridică mîna spunînd :

— Să tragem nădejde !

— Pentru a face economie, spuse unchiul, vei locui cu mine ; rămii în camera mea și vom împărți piinea. De multă vreme mă plictisesc singur, îl vei înlocui pe bietul copil pe care l-am pierdut. De aici, n-ai decît cîțiva pași de făcut pînă în strada Oratoriului, la Casa de amortizare.

— Dumnezeu bun, exclamă Birotteau, în toiul furtunii, o stea mă călăuzește.

Cel ce se află în nenorocire pune capăt nenorocirii resemnîndu-se. Prăbușirea lui Birotteau era acum fapt împlinit. Birotteau o accepta și astfel redevenea puternic.

După ce și-a depus bilanțul, un negustor n-ar mai trebui să se ocupe de altceva decît de a găsi o oază în Franța sau în străinătate unde să trăiască fără să mai facă nimic, ca un copil ce e: căci legea îl declară minor și incapabil de orice act legal, civil și cetățenesc. Dar nu e așa. Ca să reapară, are nevoie de un permis, pe care niciodată vreun jude-comisar sau vreun creditor nu l-au refuzat căci, dacă falitul e în-
tîlnit fără acest *exeat*¹³⁹, e băgat în închisoare, pe cînd dacă îl are, se plimbă ca un sol prin tabăra dușmană, nu din curiozitate, ci pentru a dejuca relele intenții ale legii privitoare la faliti. Efectul oricărei legi care se referă la averea particulară este de a dezvolta la maximum potlogăriile. Intenția falitilor, ca a tuturor celor loviți în interesele lor de o lege oarecare, este de a anula legea întrucît îi privește. Situația de moarte civilă, în care falitul stă închistat ca o crisalidă, durează cam trei luni, timpul necesar pentru formalitățile care duc la adunarea unde se semnează între creditori și debitori un tratat de pace, o tranzacție numită concordat. Acest cuvînt arată limpede că, după furtuna stîrnită între interese care se opun în mod violent, domnește concordia.

Față de bilanțul depus, tribunalul de comerț numește de îndată un jude-comisar, care veghează asupra intereselor grupului de creditori necunoscuți, dar trebuie să-l ocrotească și pe falit împotriva acțiunilor vexatorii ale creditorilor iritați: rol dublu, care ar fi foarte frumos, dacă judecătorii-comisari ar avea timp să-l joace. Judele-comisar investește pe un agent cu dreptul de a lua în primire capitalul, valorile, mărfurile, verificînd activul indicat în bilanț; în fine, grefa stabilește convocarea tuturor creditorilor, care se face prin trimbița anunțurilor în ziare. Creditorii, falsi sau adevărați, sînt obligați să alerge și să se adune pentru a numi sindicii provizorii care iau locul agentului, se substituie falitului, devin adică prin ficțiunea legii falitul însuși, și pot să lichideze, să vîndă, să cadă la înțelegere în toate privințele, în

sfârșit să topească toată averea în favoarea creditorilor, dacă falitul nu se opune. Cea mai mare parte a falimentelor pariziene se opresc la sindicii provizorii, și iată de ce:

Numirea unuia sau mai multor sindici definitivi este una din acțiunile cele mai pătimase la care se pot deda niște creditorii însetați de răzbunare, trași pe sfoară, batjocoriți, siciți, îmbrobodiți, jumuliți, jefuiți și înșelați. Deși, în general, creditorii sînt înșelați, jefuiți, jumuliți, îmbrobodiți, siciți, batjocoriți și trași pe sfoară, nu există totuși la Paris patimă comercială care să ție nouăzeci de zile. În lumea afacerilor, doar efectele comerciale pot aștepta, însetate de achitare, pînă la trei luni. După nouăzeci de zile, toți creditorii, sleiți de oboseala marșurilor și contramarșurilor pe care le cere un faliment, ațipesc lîngă soțioarele lor. Asta îi poate ajuta pe străini să înțeleagă cît de definitiv e provizoratul în Franța: dintr-o mie de sindici provizorii, abia dacă ajung cinci definitivi. Motivul acestei capitulări a urilor stîrnite de faliment va putea fi înțeles. Dar acum e necesar să arătăm celor ce n-au fericirea să fie negustori cum se desfășoară drama unui faliment, ca să înțeleagă în ce fel constituie el la Paris una din cele mai monstruoase farse legale, și cum falimentul lui César avea să fie o enormă excepție.

Această frumoasă dramă comercială are trei acte distincte: actul agentului, actul sindicilor, actul concordatului. Ca toate piesele de teatru, ea înseamnă un spectacol dublu: punerea în scenă pentru public și sforile ascunse; reprezentația văzută din sală și reprezentația văzută din culise. În culise sînt falitul și omul său, avocatul negustorilor, sindicii și agentul, în fine, judele-comisar. Nimeni dinafara Parisului nu știe și toți cei ce trăiesc la Paris știu că un judecător de la tribunalul de comerț este magistratul cel mai ciudat pe care și-a permis vreo societate să-l creeze. Căci acest judecător se poate teme oricînd să nu i se aplice lui însuși propria judecată. S-a văzut

la Paris un președinte al tribunalului de comerț nevoit să-și depună bilanțul. În loc să fie un negustor bătrîn retras din afaceri și pentru care această magistratură să reprezinte plata unei vieți curate, acest judecător e un comerciant supraincărcat de afaceri enorme, în fruntea unei întreprinderi imense. Condiția *sine qua non* a alegerii acestui judecător, care are de judecat avalanșele de procese comerciale ale capitalei, este ca el însuși să aibă multe greutatea în conducerea propriilor sale afaceri. Acest tribunal de comerț, în loc să fie instituit ca o treaptă utilă de trecere a negustoriei spre sferele aristocratice, trecere care să nu-l facă ridicol pe negustor, se compune din comercianți în funcțiune, care pot avea de suferit de pe urma sentințelor lor când se întâlnesc cu partea nemulțumită, așa cum s-a întâlnit Birotteau cu du Tillet.

Judele-comisar este deci în mod fatal un personaj în fața căruia se vorbește mult, care ascultă gândindu-se la afacerile sale, iar în privința cauzei discutate se bizuie pe sindici și pe avocatul falitului, afară doar de unele cazuri deosebite și ciudate, în care furturile se prezintă în împrejurări curioase și care-l conving că creditorii și debitorul sînt oameni abili. Acest personaj, situat în dramă ca un bust regal într-o sală de audiență, poate fi văzut dimineața, între cinci și șapte, la șantierul lui, dacă e negustor de lemne; în prăvălia lui, dacă e, ca Birotteau odinioară, parfumer, sau seara la sfîrșitul cinei, dar întotdeauna teribil de grăbit. Astfel, acest personaj e de obicei mut. Dar ce-i al legii e-al legii: făcută la repezeală, legislația asupra acestei materii leagă mâinile judecătorului-comisar, așa încît, în multe împrejurări, el consfințește fraudele fără să le poată împiedica, după cum veți vedea.

Agentul poate deveni omul debitorului în loc să fie omul creditorilor. Fiecare speră să-și mărească partea fiind avantajat de falit, despre care se presupune întotdeauna că are comori ascunse. Agentul

poate fi folosit de ambele părți, fie pentru a nu turna gaz peste afacerile falitului, fie pentru a ciupi câte ceva în interesul creditorilor influenți : el împacă deci și capra și varza. Deseori, un agent dibaci poate să anuleze hotărîrea răscumpărînd creanțele și punîndu-l pe picioare pe negustor, care sare atunci din nou în sus ca o minge elastică. Agentul trage la ieseala cea mai plină de nutreț, fie apărîndu-i pe creditorii cei mai puternici și persecutîndu-l pe debitor, fie jertfindu-i pe creditori în interesul negustorului. Iată de ce actul în care apare agentul este actul decisiv. Omul acesta, ca și avocatul falitului au în piesă rolurile de mîna a doua cele mai importante și nu le joacă, nici unul, nici celălalt, decît cînd sînt siguri de onorarii. La o medie de o mie de falimente, agentul este de nouă sute cincizeci de ori omul falitului. La epoca în care s-a petrecut această istorie, aproape toți avocații faliților veneau la judele-comisar și îi prezentau pe cineva pentru a fi numit agent, un om al lor, care să cunoască afacerile negustorului și să poată împăca interesele grupului cu cele ale onorabilului lovit de nenorocire. De cîțiva ani, judecătorii abili cer să li se indice agentul dorit, ca să nu-l accepte și să încerce a numi pe unul cît de cît cinstit.

În cursul acestui act se prezintă creditorii, falși sau reali, pentru a indica pe sindicii *provizorii*, care sînt, de fapt, cum s-a spus, *definitivi*. În această adunare electorală au drept de vot atît cei cărora li se datorează doi franci și cincizeci ca și creditorii de cincizeci de mii de franci : voturile se numără, nu se cîntăresc. Această adunare, în care se află alegători falși strecurați de falit — și aceștia sînt singurii care nu lipsesc niciodată de la alegeri — propune drept candidați pe creditorii dintre care judecătorul-comisar, președinte fără putere, are *obligația* să aleagă sindicii. Astfel, judecătorul-comisar primește aproape întotdeauna din mîna falitului sindicii care-i convin acestuia : alt abuz care face din această catastrofă una din comediile cele mai burlești pe care le ocro-

tește justiția. Onorabilul lovit de nenorocire devine astfel stăpîn pe situație și legalizează furtul pe care l-a pus la cale. În general, aceste matrapazlîcuri nu se referă la micul comerț din Paris. Cînd un prăvăliaș ajunge să-și depună bilanțul, înseamnă că bietul om a vîndut pînă și șalul nevestei, că și-a amanetat argintăria, că a încercat să scoată bani din piatră seacă și că s-a prăbușit cu mîinile goale, ruinat, nemaiavind cu ce să plătească nici măcar avocatul, care în consecință nu-i dă nici o atenție.

După lege, concordatul, care acordă negustorului o reducere a datoriei și-i permite să-și reia afacerile, trebuie să fie votat de o majoritate în bani și în persoane. Operația aceasta necesită o diplomatie abilă din partea falitului, a sindicilor și a avocatului său, ei trebuind să se strecoare printre interese contrare, care se încrucișează și se ciocnesc. Manevra obișnuită, vulgară constă în a oferi părții creditorilor, care formează majoritatea cerută de lege, prime plătite de debitor peste dividendele admise prin concordat. Împotriva acestei fraude imense nu se poate face nimic: cele treizeci de tribunale de comerț care s-au succedat unele după altele o cunosc pentru că au practicat-o. Lămurite de o lungă experiență, ele s-au hotărît în ultimul timp să anuleze polițele frauduloase; și cum faliții au interes să se plîngă de această *extorcare*, judecătorii speră să moralizeze astfel falimentul; dar vor ajunge să-l facă și mai imoral: creditorii vor inventa acțiuni și mai tilhărești, pe care judecătorii le vor condamna ca judecători și de care vor profita ca negustori.

O altă manevră foarte întrebuițată, căreia i se datorește expresia de *creditor serios și legitim*, constă în a crea creditori, așa cum du Tillet crease o bancă, și a introduce o anumită cantitate de Claparoni sub pielea cărora se ascunde falitul, care, din acel moment, scade cota creditorilor adevărați și-și creează astfel resurse pentru viitor, asigurîndu-și în același timp numărul de voturi și de sume necesare pentru

obținerea concordatului. *Creditorii veseli și nelegitimi* sînt un fel de alegători falși introduși în colegiul electoral. Ce poate face creditorul *serios și legitim* împotriva creditorilor *veseli și nelegitimi*? Să scape de ei, atacîndu-i! Bine. Dar ca să-l alunge pe intrus, creditorul *serios și legitim* trebuie să-și neglijeze afacerile, să se adreseze unui avocat comercial, care avocat, neavînd cine știe ce de cîștigat cu asta, preferă să *dirijeze* falimente și lasă mai încet asemenea *procesuș*. Ca să-l demaști pe creditorul *vesel*, trebuie să intri în labirintul operațiilor comerciale, să cercetezi lucrurile cu mulți ani înapoi, să scotocești scriptele, să obții aprobare judecătorească pentru aducerea lor de către falsul creditor, să descoperi latura neverosimilă a ficțiunii, s-o demonstrezi în fața judecătorilor tribunalului, să faci proces, să umbli, să alergi, să interesezi multe inimi reci; și să faci această meserie de Don Quijote față de fiecare creditor *nelegitim și vesel*, care, dacă i se dovedește pînă la urmă *veselia*, se retrage salutîndu-i pe judecători și spunînd: „Mă iertați, dar vă înșelați, eu sînt *foarte serios*“. Toate acestea fără a prejudicia cu nimic drepturile falitului, care poate să-l cheme pe Don Quijote în fața curții regale de apel. În timpul acesta, afacerile lui Don Quijote merg prost și el riscă să ajungă la depunerea bilanțului.

Morala: debitorul își numește el sindicii, își verifică el creanțele și-și aranjează el concordatul.

Cunoscînd aceste date, vă puteți ușor închipui cum aceste două sisteme dezvoltă toate intrigile și matrapzlicurile lui Sganarelle, toate șmecheriile lui Frontin, toate minciunile lui Mascarille¹⁴⁰ și toți sacii goi ai lui Scapin¹⁴¹. Nu există faliment în care să nu se ivească dintr-astea, și încă atît de multe că s-ar putea furniza autorului, care ar vrea să le descrie, material cît pentru cele paisprezece volume ale romanului *Clarisse Harlowe*¹⁴². Un singur exemplar e de ajuns. Ilustrul Gobseck, șeful unora ca Palma, Gigonnet, Werbrust, Keller și Nucingen, aflîndu-se amestecat

într-un faliment în cursul căruia avea de gînd să-l scuture tare pe un negustor care reușise să-l tragă pe sfoară, primi, sub formă de polițe cu scadența după concordat, suma de adăugat dividendelor pentru a i se completa plata integrală a creanței. Avizul lui Gobseck fu hotărîtor pentru a se accepta un concordat care acorda șaptezeci și cinci la sută reducere falitului. Așadar, creditorii erau păcăliți în favoarea lui Gobseck. Dar negustorul semnase polițele frauduloase fiind în stare de faliment, așa că putu aplica și acestor polițe reducerea de șaptezeci și cinci la sută. Gobseck, marele Gobseck, încasă deci numai cincizeci la sută din creanță. După asta, își scotea pălăria ironic în fața debitorului său, de cîte ori îl întâlnea.

Toate operațiunile făcute cu un falit în cele zece zile dinaintea falimentului putînd fi contestate, unii oameni prevăzători au grijă să înceapă tratative cu un oarecare număr de creditori, al căror interes este, ca și cel al falitului, să ajungă la un concordat rapid. Creditorii mai ageri se duc la creditorii mai nerozi sau mai ocupați, le zugrăvesc falimentul în culori sumbre și cumpără de la ei creanțele cu jumătate din prețul pe care-l vor avea la lichidare; reintră astfel în posesia banilor lor prin cotele propriilor creanțe și prin jumătatea, treimea sau sfertul pe care-l cîștigă la creanțele cumpărate.

Falimentul înseamnă închiderea mai mult sau mai puțin ermetică a unei case în care jaful a lăsat totuși cîțiva saci de bani. Fericit negustorul care se strecoară pe fereastră, prin acoperiș, prin pivniță, prin orice gaură, ia un sac și-și mărește astfel partea! În această debandadă, în care se strigă ca la Bere-zina ¹⁴³: să scape cine poate! totul este ilegal și legal, fals și adevărat, cinstit și necinstit. Ești admirat dacă știi să te *acoperi*. A se acoperi înseamnă a pune mîna pe unele valori în detrimentul celorlalți creditori. Au iscat mare vilvă în Franța dezbatările unui faliment imens dintr-un oraș reședință de tribunal re-

gal, unde magistrații, avînd conturi curente la falși, și-au făcut niște mantale de cauciuc atît de grele, încît mantia justiției a ieșit găurită. A fost nevoie, atît de legitimă era suspiciunea, să se transfere judecarea falimentului la o altă curte. În locul unde izbucnise bancruta nu te puteai bizui pe nici un jude-comisar, pe nici un agent, pe nici o curte suverană.

Această groaznică harababură comercială e așa de bine cunoscută la Paris încît orice negustor cît de cît ocupat, afară de cazul cînd e interesat în faliment cu o sumă foarte mare, acceptă falimentul ca un pîrjol fără asiguraire, trece paguba la *cîștiguri și pierderi*, și nu face prostia să-și irosească timpul; își vede mai departe de afaceri. Cît despre micul negustor, hărțuit de grija sfîrșitului lunii, ocupat să nu rămîna de căruță, pe el îl înspăimîntă gîndul începerii unui proces foarte lung și costisitor; nu are ambiția să se lămurească, îl imită pe marele negustor și pleacă grumazul constatînd pierderea.

Marii negustori nu-și mai depun bilanțul, lichează prin bună înțelegere: creditorii dau chitanță, luînd ce li se oferă. Astfel se evită dezonoarea, amînările de judecată, onorariile avocaților, deprecierea mărfurilor. Fiecare e convins că prin faliment s-ar obține mai puțin decît prin lichidare. La Paris, se văd mai multe lichidări decît falimente.

Actul sindicilor are rostul de a dovedi că orice sindic este incoruptibil, că nu există nici o cîrdășie între ei și falit. Dar spectatorii, care au fost mai mult sau mai puțin sindici, știu prea bine că orice sindic este un creditor *acoperit*. El ascultă, crede ce-i convine și ajunge la ziua concordatului după trei luni de verificare a creanțelor pasive și a creanțelor active. Sindicii provizorii fac atunci adunării un mic raport care sună cam așa:

„Domnilor, ni se datora la toți în bloc un milion. Noi l-am desfăcut în bucățele pe omul nostru ca pe o corabie scufundată. Din cuie, fiare, lemnărie, ală-

muri, am scos trei sute de mii de franci. Avem deci treizeci la sută din creanțele noastre. Bucuroși de a fi strîns această sumă cînd debitorul nostru putea să nu ne lase decît o sută de mii de franci, îl declarăm un Aristide¹⁴⁴, votăm pentru el prime de încurajare și cununi și propunem să-i lăsăm activul, acordîndu-i zece sau doisprezece ani ca să ne plătească cincizeci la sută cît binevoiește să ne promită. Acesta-i concordatul, treceți la birou și semnați-l!”

După un asemenea discurs, fericiții negustori se feliită și se îmbrățișează. Cînd concordatul e omologat, falitul e iar negustor ca înainte; i se dă înapoi activul și-și reîncepe afacerile, fără a-și pierde dreptul de a da faliment și față de cotele făgăduite, un fel de faliment la faliment, care apare adesea ca un copil născut de o mamă la nouă luni de la nunta fiicei sale.

Dacă concordatul nu reușește, atunci creditorii numesc sindici definitivi și iau măsuri extraordinare, asociindu-se pentru a exploata bunurile și magazinul debitorului, sechestrînd tot ce i-ar reveni în viitor, moștenirea tatălui său, a mamei, a mătușii etc. Această măsură riguroasă se execută printr-un contract de uniune.

Există, așadar, două feluri de falimente: falimentul negustorului care vrea să se apuce din nou de afaceri și falimentul negustorului care, odată căzut în apă, se lasă să cadă la fund. Pillerault cunoștea bine această diferență. După părerea lui, ca și a lui Ragon, era tot atît de greu să ieși curat din primul ca și să ieși bogat din al doilea. După ce dădu sfatul să se predea totul, se duse la cel mai cinstit avocat de pe piață ca să-l puie să execute predarea, lichidînd falimentul și punînd valorile la dispoziția creditorilor. Legea cere ca, pe toată durata acestei drame, creditorii să servească o pensie alimentară falitului și familiei sale. Pillerault făcu cunoscut judeului-comisar că va avea el grijă de întreținerea nepoatei și a nepotului său.

Totul lusesse aranjat de du Tillet în așa fel ca falimentul să devie o tortură de fiecare clipă pentru fostul lui patron. Iată cum: timpul e atât de prețios la Paris încît, de obicei, în falimente, din cei doi sindici numai unul se ocupă cu afacerile. Celălalt e de formă: își dă aprobarea, așa cum face al doilea notar în actele de notariat. Sindicul activ lasă destul de des totul pe spinarea avocatului. În felul acesta, la Paris, falimentele de primul fel merg atât de repede încît, la termenul cerut de lege, totul e încheiat, parafat, servit, aranjat! În o sută de zile, judele-comisar poate rosti fraza feroasă a unui ministru: „Ordinea domnește la Varșovia¹⁴⁵”. Du Tillet dorea moartea comercială a parfumierului. Numiți prin influența lui du Tillet, sindicii fură semnificativi pentru Pillerault. Domnul Bidault, zis Gigonnet, creditorul principal, n-avea a se ocupa de nimic. Molineux, bătrînul cîrcotaș care nu voia să piardă nimic, avea să se ocupe de tot. Du Tillet aruncase acestui mic șacal nobilul cadavru comercial ca să-l înghită sfîșindu-l. După adunarea în care creditorii numiseră sindicatul, Molineux cel mărunțel se întoarce acasă, *onorat*, zicea el, de *sufragiile concetățenilor săi*, bucuros de a-l avea pe Birotteau de muștruluit, așa cum e bucuros un copil cînd are de chinuit o insectă. Proprietarul, nedezipit de lege, îl rugă pe du Tillet să-l ajute cu cunoștințele sale și cumpără Codul comerțului. Din fericire, Joseph Lebas, prevenit de Pillerault, obținuse de la început de la președinte să dea sarcina de jude-comisar unui om chibzuit și binevoitor. Gobenheim-Keller, la care se aștepta du Tillet, se văzu înlocuit de domnul Camusot, judecător supleant, negustor bogat de mătăsuri și liberal, proprietar al casei unde locuia Pillerault și om cunoscut ca onorabil.

Una din scenele cele mai groaznice din viața lui César fu convorbirea sa obligatorie cu Molineux cel mărunțel, cu ființa pe care o considera atât de nulă și care, printr-o ficțiune a legii, devenise César Birot-

teau. Trebui să se ducă, însoțit de unchiul său, la Curtea batavă, să urce cele șase etaje și să intre din nou în apartamentul oribil al acestui bătrîn, devenit tutorele său, aproape judecătorul său, reprezentantul grupului de creditori.

— Ce ai? îl întrebă Pillerault pe César auzind o exclamație.

— Ah, unchiule, dumneata nu știi ce fel de om e Molineux ăsta?

— Il văd din cînd în cînd, de cincisprezece ani, la cafeneaua David, unde joacă domino seara; de asta am și ținut să te însoțesc.

Domnul Molineux fu extrem de politicoș față de Pillerault și plin de condescendență disprețuitoare față de falitul său. Bătrînelul se gîndise cum să se poarte, studiase toate nuanțele atitudinii sale, își pregătise ideile.

— Ce informații doriți? zise Pillerault. Nu există nici o contestație referitoare la creanțe.

— Oh, zise Molineux cel mărunțel, creanțele sînt în regulă, totul e verificat. Creditorii sînt serioși și legitimi! Dar legea, domnule, legea! Cheltuielile falitului sînt disproporționate față de averea sa... Fie că balul...

— La care ai asistat și dumneata, zise Pillerault întrerupîndu-l.

— ...a costat aproape șaiszeci de mii de franci, fie că această sumă a fost cheltuită cu ocazia balului, în tot cazul, activul falitului nu se ridică atunci la mai mult de o sută și cîteva mii de franci... Este cazul să-l deferim pe falit judecătorului extraordinar, sub inculpare de bancrută simplă.

— Asta-i părerea dumatăle? zise Pillerault văzînd cît îl mîhnise acest cuvînt pe Birotteau.

— Domnule, fac o deosebire: numitul Birotteau era ofițer municipal.

— Imi închipui că nu ne-ați chemat ca să ne spuneti că vom fi dați pe seama poliției corecționale?

zise Pillerault. Toată cafeneaua David ar rîde astăseară de purtarea dumatăle.

Părerea cafenelei David păru a-l speria mult pe bătrînel, care-l privi cam zăpăcit pe Pillerault. Sindicul credea că o să stea de vorbă singur cu Birotteau și avea de gînd să facă pe arbitrul suveran, pe Jupiter. Se pregătea să-l înspăimînte pe César prin fulgătorul rechizitoriu întocmit, să-i învîrtească deasupra capului securea corecțională, să jubileze de spaima și de panica lui, iar apoi să se îmblînzească lăsîndu-se mișcat și să facă din victima sa un suflet recunoscător pe veci. Dar în loc să dea de insectă, dădea de bătrînul sfînx comercial.

— Domnule, îi spuse el, nu-i nimic de rîs.

— Ba să mă ierți, răspunse Pillerault. Dumneata tratezi cam larg cu domnul Claparon; neglijezi interesele grupului, ca să se ia hotărîrea să fie privilegiată creanța dumatăle. Dar eu pot, fiind creditor, să intervin. Îl am pe judecătorul-comisar.

— Domnule, spuse Molineux, eu sînt incoruptibil.

— Știu, zise Pillerault; numai că ai vrut, cum s-ar zice, să ieși fără pagubă. Ești ager, ai lucrat aici ca și cu chiriașul dumatăle...

— Oh, domnule, zise sindicul redevenind proprietar, așa cum pisica metamorfozată în femeie aleargă după un șoarece, procesul meu din strada Montorgueil nu s-a judecat încă. A intervenit ceea ce se cheamă un incident. Chiriașul e chiriaș principal. Acest intrigant pretinde astăzi că deoarece a plătit pe un an înainte, și deoarece nu mai are decît un an de...

Aici, Pillerault îi aruncă o privire lui César ca să-l facă foarte atent.

— ...Și că, deoarece a plătit pe un an, are dreptul să scoată mobila. Acum alt proces. Căci, în adevăr, eu trebuie să am garanții pînă la plata totală, fiindcă s-ar putea să-mi datoreze bani pentru reparații.

— Dar, zise Pillerault, legea nu vă asigură garanție asupra mobilelor decît pentru chirii.

— Și pentru accesorii! zise Molineux, atîns în mă-

runtaie. Articolul Codului este interpretat prin hotărârile pronunțate în materie; ar trebui totuși o rectificare legislativă. În acest moment, elaborez un memoriu pentru eminența-sa ministrul de justiție asupra acestei lacune a legislației. Ar fi de datoria guvernului să se ocupe de interesele proprietății. Aici e totul pentru stat, noi sîntem temelia impozitului.

— Dumneata ești în stare să lămurești guvernul, zise Pillerault; dar cum putem noi să te lămurim pe dumneata, în privința afacerilor noastre?

— Vreau să știu, spuse Molineux cu o autoritate emfatică, dacă domnul Birotteau a primit oarecare sume de la domnul Popinot.

— Nu, domnule, zise Birotteau.

Urmă o discuție asupra părții lui Birotteau în întreprinderea Popinot, din care rezultă că Popinot avea dreptul să fie plătit integral pentru avansurile făcute, fără a intra în faliment cu jumătatea cheltuielilor de instalare datorate de Birotteau. Manevrat de Pillerault, sindicul Molineux reveni pe nesimțite la forme blinde care dovedeau cît de mult ținea el la părerea obișnuiților cafenelei David. Pînă la urmă, îl consolă pe Birotteau și-l pofti, împreună cu Pillerault, la cina lui modestă. Dacă fostul parfumier ar fi venit singur, l-ar fi iritat poate pe Molineux și lucrurile s-ar fi înveninat. Și în această împrejurare, ca și în vreo cîteva altele, bătrînul Pillerault a fost un înger păzitor.

Există o tortură groznică, pe care legea comercială o impune faliților: ei trebuie să se prezinte în persoană, încadrați de sindicii lor provizorii și de judecătorul-comisar, la adunarea în care creditorii le hotărăsc soarta. Pentru un om încrezut, ca și pentru negustorul care urmărește o revanșă, această tristă ceremonie nu e prea de temut; dar pentru un om ca César Birotteau, această scenă reprezintă un chin care nu se poate asemăna decît cu ultima zi a unui condamnat la moarte. Pillerault făcu totul ca să facă suportabilă pentru nepotul său această zi groznică.

Iată care au fost operațiile lui Molineux, aprobate de falit. Procesul în legătură cu terenurile situate în strada Faubourg-du-Temple fu câștigat la Curtea de apel regală. Sindicii hotărîră să vîndă proprietățile și César nu se opuse. Du Tillet, informat de intențiile guvernului referitoare la un canal, care trebuie să lege localitatea Saint-Denis cu Sena superioară, trecînd prin mahalaua Temple, cumpără terenurile lui Birotteau pentru suma de șaptezeci de mii de franci. Drepturile lui César în alacerea terenurilor de la Madeleine fură cedate domnului Claparon, cu condiția ca el, de partea lui, să renunțe la orice pretenție privitoare la jumătatea datorită de Birotteau pentru cheltuielile de efectuare și de înregistrare a contractelor, și cu obligația de a plăti prețul terenurilor prin încasarea, de la masa falimentului, a cotei care revenea vînzătorilor. Partea parfumierului în întreprinderea *Popinot și compania* fu vîndută sus-zisului Popinot pentru suma de patruzeci și opt de mii de franci. Fondul de comerț al *Reginei Trandafirilor* fu cumpărat de Célestin Crevel cu cincizeci și șapte de mii de franci, cu drept asupra contractului, cu marfa, cu mobila, cu proprietatea *cremei sultanelor* și a *apei carminative* și cu închirierea pe doisprezece ani a fabricii, ale cărei instalații îi fură de asemenea vîndute. Activul lichid se ridică la o sută nouăzeci și cinci de mii de franci, la care sindicii adăugară șaptezeci și cinci de mii de franci proveniți din drepturile lui Birotteau în lichidarea nefericitului Roguin. Astfel totalul atinse două sute cincizeci și cinci de mii de franci. Pasivul fiind de patru sute patruzeci, asta însemna pentru creditori mai mult decît cincizeci la sută. Falimentul este ca o operație chimică, din care negustorul dibaci încearcă să iasă corp gras. Birotteau, distilat în întregime în alambic, dădea un rezultat care îl înfurie pe du Tillet. Du Tillet conta pe un faliment necinstit și dădea de un faliment virtuos. Nepăsîndu-i prea mult de câștig — obținea terenurile de la Madeleine fără să-l coste un ban — el ar fi do-

rit să-l vadă pe bietul detailist dezonorat, disprețuit, terfelit. Iar creditorii aveau fără îndoială să-l poarte în triumf pe parfumier la adunarea generală. Pe măsură ce lui Birotteau îi revenea curajul, unchiul său, ca un medic înțelept, grada dozele inițierii lui în operațiile falimentului. Aceste măsuri violente erau tot atâtea lovituri. Un negustor nu află fără durere că lucrurile care reprezintă pentru el atîția bani și atîta grijă sînt depreciate. Veștile pe care i le dădea unchiul său îl încremeneau.

— Cincizeci și șapte de mii de franci *Regina Trandafirilor*! Dar magazinul a costat zece mii de franci; dar apartamentul costă patruzeci de mii de franci; dar *zestrea* fabricii, uneltele, formele, cazanele au costat treizeci de mii de franci; dar, socotind chiar o remiză de cincizeci la sută, am în prăvălie marfă de zece mii de franci; dar *crema* și *apa* constituie o proprietate care face cît o fermă!

Aceste tînguieri ale bietului César ruinat nu-l înspăimîntau pe Pillerault. Fostul negustor le asculta așa cum primește un cal, care așteaptă la poartă, o răpăială de ploaie. Era însă speriat de tăcerea posomorită a parfumierului cînd venea vorba de adunare. Cine înțelege vanitățile și slăbiciunile omului din orice sferă socială, își dă seama ce tortură groaznică însemna pentru bietul om să revie ca falit în Palatul de justiție comercial unde intrase ca judecător, să primească ocări acolo unde i se mulțumise de atîtea ori pentru serviciile aduse, el, Birotteau, ale cărui păreri neînduplecate în privința faliților erau cunoscute de toată negustorimea pariziană; el, care spusese: „Mai ești încă om cinstit cînd îți depui bilanțul, dar ieși pungaș dintr-o adunare de creditorii!” Unchiul său alege momentele cele mai potrivite pentru a-l familiariza cu ideea de a se prezenta în fața creditorilor adunați, după cum cere legea. Această obligație era ucigătoare pentru Birotteau. Resemnarea lui tăcută îl impresiona adînc pe Pillerault, care-l auzea deseori, noaptea, prin perete, exclamînd:

— Nu se poate! nu se poate! mai bine mor.

Pillerault, acest om atât de puternic prin simplitatea vieții sale, înțelegea slăbiciunea. Hotărî să-l cruțe pe Birotteau de emoțiile care-l puteau distruge în scena groaznică a prezentării sale în fața creditorilor, scenă imposibil de evitat! Legea e, în această privință, precisă și categorică. Negustorul care refuză să se prezinte e pasibil, pentru acest singur fapt, de poliția corecțională, sub inculpare de bancrută simplă. Dar, dacă legea îi silește pe falit să se prezinte, ea n-are puterea de a-l aduce pe creditor. O adunare de creditori nu e o ceremonie importantă decît în cazuri anumite: de exemplu, dacă urmează să fie depozitat un pungaș și să se facă un contract de uniune, dacă e neînțelegere între creditorii favorizați și creditorii păgubiți, dacă concordatul este ultrahoțesc iar falitul are nevoie de o majoritate îndoielnică. Dar, în cazul unui faliment unde totul este realizat, ca și în cazul unui faliment unde pungașul ăa aranjat totul dinainte, adunarea nu-i decît o formalitate. Pillerault se duse la fiecare creditor în parte să-l roage a semna o procură pentru avocatul său. Toți creditorii, în afară de du Tillet, îl compătăceau sincer pe César după ce-l nimiciseră. Toți știau cum se comportă parfumierul, cît de corecte îi erau registrele, cît de clare îi erau afacerile. Erau toți mulțumiți că nu se află printre ei nici un creditor *vesel*. Molineux, mai întîi agent și apoi sindic, găsise acasă la César tot ce avea bietul om, pînă și gravura cu *Hero și Leandro* oferită de Popinot, pînă și bijuteriile sale personale, acul de cravată, cataramele de aur, cele două ceasornice, lucruri pe care orice om onest le-ar fi luat fără a se socoti necinstit. Constance lăsase și ea modesta ei cutie de bijuterii. Această înduioșătoare supunere față de lege impresionă adînc negustorimea. Dușmanii lui Birotteau prezentară aceste fapte ca semne de prostie; dar oamenii cu judecată le arătară în adevărata lor lumină, ca un minunat exces de cinste. După două

luni, la Bursă se schimbaseră atmosfera. Cei mai indiferenți mărturiseau că acest faliment era una din cele mai rare curiozități comerciale care se văzuseră vreodată pe piață. Așa încît creditorii, știind că aveau să încaseze cam șaiszeci la sută, făcuseră tot ce dorea Pillerault. Cum avocații comerciali nu sînt numeroși, se întîmplă și ca mai mulți creditori să aibă același împuternicit. Pillerault ajunsese pînă la urmă să reducă această adunare formidabilă la cîteva persoane: trei avocați, el, Ragon, cei doi sindici și judele-comisar.

În dimineața acelei zile solemne, Pillerault îi spusese nepotului său:

— César, poți să te duci fără teamă astăzi la adunare, n-ai să găsești pe nimeni.

Domnul Ragon ținu să-l însoțească pe debitorul său. Cînd auzi vocea subțire și uscată a fostului stăpîn al *Reginei Trandafirilor*, fostul său succesor se îngălbeni; dar bunul bătrînel îi deschise brațele, Birotteau i se aruncă la piept ca un copil în brațele tatălui său și cei doi parfumieri lăcrămară împreună. Falitul recăpătă curaj văzînd atîta indulgență și se urcă în birjă cu unchiul său. La zece și jumătate fix, toți trei sosiră la mănăstirea Saint-Merri, unde era pe vremea aceea sediul tribunalului comercial. La ora aceea nu era nimeni în sala falimentelor. Ora și ziua fuseseră alese de acord cu sindicii și cu judecătorul-comisar. Avocații erau acolo, reprezentînd pe clienții lor: astfel că nimic nu-l putea intimida pe César Birotteau. Totuși, bietul om intră profund emoționat în cabinetul domnului Camusot, care se nimeri a fi fost al său, și era înfricoșat la gîndul de a trece în sala falimentelor.

— E frig, îi spusese domnul Camusot lui Birotteau, domniile nu se vor supăra dacă vom rămîne aici în loc să ne ducem să înghețăm în sală (nu pronunță cuvîntul de faliment). Luați loc, domnilor.

Fiecare luă un scaun, iar judecătorul îi oferîndu-i fotoliul său lui Birotteau, care se simțea jenat. Avocații și sindicii semnară.

— Deoarece ați predat toate valorile ce vă aparțineau, îi spuse Camusot lui Birotteau, creditorii, în unanimitate, vă reduc restul creanțelor; concordatul este conceput în termeni care vă pot alina supărarea; avocatul va proceda de îndată la omologarea lui: ia-tă-vă liber. Toți judecătorii tribunalului, iubite domnule Birotteau, spuse Camusot luîndu-i mîinile, sînt mișcați de situația dumneavoastră fără a fi surprinși de curajul pe care l-ați dovedit și toată lumea vă recunoaște cîntea. Ați fost demn, în nenorocire, de postul pe care-l aveați aici. De douăzeci de ani sînt în comerț, dar e abia a doua oară cînd văd un negustor, deși căzut, cîștigînd și mai mult în stima generală.

Birotteau luă mîinile judecătorului și le strînse cu lacrămile în ochi; Camusot îl întrebă ce are de gînd să facă și Birotteau răspunse că se va strădui să-și plătească integral creditorii.

— Dacă pentru a realiza acest nobil țel v-ar trebui cîteva mii de franci, să știți că le găsiți oricînd la mine, zise Camusot, le-aș da cu mare plăcere pentru a fi martorul unui fapt atît de rar la Paris.

Pillerault, Ragon și Birotteau se retraseră.

— Ei, vezi că nu era cine știe ce, îi spuse Pillerault în pragul tribunalului.

— Recunosc mîna dumată, unchiule, zise bietul om înduioșat.

— Iată-te iar pe picioare, sîntem la doi pași de strada Cinci-Diamante, haidem la nepotul meu, îi spuse Ragon.

Birotteau avea să încerce o emoție dureroasă găsind-o pe Constance într-un mic birou de la antresolul întunecos și cu tavanul jos, cu fereastra o treime astupată de firma impunătoare de afară, pe care scria: *A. Popinot*.

— Iată-l pe unul din locotenenții lui Alexandru cel Mare, zise Birotteau cu veselie nefericită, arătînd firma.

Această veselie forțată, care trăda în mod naiv sentimentul superiorității închipuie a lui Birotteau, îl înfioră pe Ragon, în ciuda celor șaptezeci de ani ai săi. Când César o văzu pe soția lui coborînd ca să-i prezinte lui Popinot niște scrisori de semnat, César nu-și putu stăpîni lacrimile, nici paloarea.

— Bună ziua, dragă, spuse ea cu un aer surîzător.

— Nu te întreb dacă te simți bine aici? spuse César privindu-l pe Popinot.

— Ca la fiul meu, răspunse ea cu un aer înduioșat, care-l impresionează pe fostul negustor.

Birotteau îl îmbrățișă pe Popinot spunînd :

— Am pierdut pentru totdeauna dreptul de a-l numi fiul meu.

— Să tragem nădejde, zise Popinot. Uleiul *dumneavoastră* merge, datorită străduințelor mele la ziare și străduințelor lui Gaudissart care a cutreierat Franța întreagă, care a potopit-o cu afișe și cu prospecte, și care acum tipărește la Strasbourg prospecte în limba germană și-o să se arunce ca o invazie asupra Germaniei. Am obținut plasarea a trei mii duzini de duzini.

— Trei mii duzini de duzini! zise César.

— Și am cumpărat în mahalaua Saint-Marceau un teren nu prea scump, unde construim o fabrică. Am s-o țiiu și pe cea din mahalaua Temple.

— Nevastă, spuse Birotteau la urechea Constanței, cu puțin ajutor, puteam ieși din încurcătură.

Din acea zi fatală, César, soția sa și fiica sa fură înțeleși. Bietul slujbaș voia să ajungă la un rezultat dacă nu imposibil, în tot cazul uriaș: la plata integrală a datoriilor sale! Aceste trei ființe, unite printr-un sentiment de cinste sălbatică, deveniră zgîrcite și renunțară la tot: o centimă le părea sfîntă. Cu bună știință, Césarine se devotă tinerește magazinului ei. Stătea nopțile, își bătea capul cum să mărească vînzarea, inventa desene de stofe și desfășura un geniu comercial înăscut. Patronii fură siliți să-i tempe-

reze rîvna de muncă; o răsplăteau prin gratificații; dar ea refuza podoabele și bijuteriile oferite de patroni. Bani! Atita cerea. În fiecare lună, își aducea leafa și micile cîștiguri unchiului Pillerault. Tot așa făcea și César, la fel făcea și doamna Birotteau. Știindu-se toți trei nepricepuți și nici unul din ei nevoind să-și asume răspunderea mînuirii fondurilor, îi încredințaseră lui Pillerault direcția supremă a plasamentului economiilor lor. Redevenit negustor, unchiul fructifica banii la Bursă. S-a aflat mai tîrziu că fusese ajutat în această operă de Jules Desmarets și de Joseph Lebas, amîndoi gata să-i indice afacerile fără riscuri.

Fostul parfumer, care trăia lîngă unchiul său, nu îndrăznea să-l întrebe cum mînuiește sumele dobîndite prin munca sa și prin cea a fiicei și soției lui. Mergea pe stradă cu capul plecat, ferindu-și de priviri fața abătută, descompusă, prostită. César își făcea reproșuri că poartă haine de stofă bună.

— Cel puțin nu mănînc pîinea creditorilor mei, spunea el cu o privire îngerească unchiului său. Deși oferită din milă, pîinea dumată îmi pare dulce, cînd mă gîndesc că, datorită acestei sfinte milostenii, nu fur nimic din leafa mea.

Negustorii care-l întîlneau pe slujbaş nu mai recunoșteau în el nici pe departe pe parfumer. Indiferenții aveau o imagine măreață a prăbușirilor omenești la vederea acestui om cu fața îndoliată de durerea cea mai neagră și care părea răscolit de ceva care nu se văzuse niciodată la el: *gîndirea!* Nu oricine poate fi distrus. Oamenii ușuratici, fără conștiință, cărora totul le e indiferent, nu pot oferi niciodată spectacolul unui dezastru. Doar religia pune o pecete deosebită pe ființele prăbușite: ele cred într-un viitor, într-o providență; e în ele un fel de lumină care te face să le deosebești, o resemnare sfîntă amestecată cu speranță care provoacă un fel de înduioșare. Oamenii aceștia înțeleg tot ce au pierdut, ca și îngerul alungat care plînge la poarta cerului. Faliții nu pot

intra la Bursă. César, izgonit din domeniul cinstei, era întruchiparea îngerului care suspină după iertare.

Timp de paisprezece luni, plin de gândurile cucernice pe care i le inspira prăbușirea sa, Birotteau refuză orice plăcere. Deși era sigur de prietenia soților Ragon, n-a fost chip să fie convins să vină la masă la ei, și nici la familiile Lebas, Matifat, Protez și Chiffreville, nici chiar la domnul Vauquelin, care erau toți gata să cinstească în César o virtute superioară. César prefera să stea singur în camera lui decât să dea ochii cu vreun creditor. Atențiile cele mai amicale ale prietenilor săi îi aminteau amarnic de situația sa. Constance și Césarine nu se duceau nici ele atunci nicăieri. Duminicile și sărbătorile, singurele zile când erau libere, cele două femei veneau, la ora slujbei la biserică, să-l ia pe César și stăteau cu el la Pillerault, după îndeplinirea datoriilor religioase. Pillerault îl invită și pe abatele Loraux, ale cărui cuvinte îl sprijineau pe César în viața sa greu încercată, și astfel stăteau adunați în familie. Fostul marchitan avea fibra cinstei prea sensibilă pentru a dezaproba scrupulele lui César. Așa că se gândise să mărească numărul persoanelor printre care falitul putea să se arate cu fruntea sus și cu ochii neplecați.

În luna mai 1821, această familie în luptă cu nenorocirea fu răsplătită de străduințele sale printr-o primă petrecere pregătită de arbitrul soartei ei. Ultima duminică a acelei luni era aniversarea consimțământului dat de Constance la căsătoria ei cu César. Pillerault închiriasse, de acord cu soții Ragon, o căsuță la țară, la Sceaux, și fostul negustor voia s-o inaugureze cu voioșie.

— César, îi spuse Pillerault nepotului său simbătă seară, mâine mergem la țară și vii și tu.

César, care avea o scriere foarte frumoasă, făcea seara lucrări de copiere pentru Derville și alți cîțiva avocați. Iar duminica, avînd dezlegare de la biserică, lucra ca un negru.

— Nu, răspunse el, domnul Derville aşteaptă să-i dau un cont de tutelă.

— Nevastă-ta şi fiică-la au şi ele dreptul la o răsplată. Nu vor mai fi acolo decît prietenii noştri: abatele Loraux, Ragonii, Popinot şi unchiu-său. De altfel, îţi cer să vii.

César şi soţia lui, luaţi de vârtejul afacerilor, nu se mai duseseră la Sceaux, deşi amîndoi doreau din cînd în cînd să se mai ducă pentru a revedea copacul sub care era să leşine vînzătorul prim de la *Regina Trandafirilor*. Făcură drumul în trăsură, toţi trei, împreună cu Popinot care mîna, şi, pe drum, Constance îl privi de mai multe ori pe soţul ei cu înţeles, fără a reuşi însă să-l facă să zîmbească. Cînd îi spuse cîteva cuvinte la ureche, el dădu din cap fără să spună o vorbă. Duiioasele manifestări ale acestei iubiri neclintite dar forţate, în loc să lumineze faţa lui César, o întunecară şi mai tare şi-i aduseră în ochi cîteva lacrimi abia stăpînite. Bietul om făcuse drumul acesta cu douăzeci de ani în urmă, cînd era bogat, tînăr, plin de speranţe, îndrăgostit de o fată tot atît de frumoasă ca Césarine acum; pe vremea aceea visa fericirea, iar astăzi vedea în fundul trăsurii pe copila lui cu suflet atît de nobil pălită de nopţi de veghe şi pe curajoasa lui soţie nemaiaivînd decît frumuseţea oraşelor peste care a trecut lava unui vulcan. Numai dragostea rămasese! Atitudinea lui César îngheţa bucuria din inima fiicei sale şi a lui Anselme, care-i aminteau de gingaşa scenă de altădată.

— Fiţi fericiţi, copii, voi aveţi dreptul, le spuse bietul tată cu un ton sfîşietor. Puteţi să vă iubiţi fără nici un gînd ascuns, adăugă el.

Spunînd aceste din urmă cuvinte, Birotteau luă mîinile soţiei sale şi le sărută cu o afecţiune plină de admiraţie şi de evlavie care o mişcă pe Constance mai mult decît cea mai vioaie veselie. Cînd ajunseră la casa unde îi aşteptau Pillenault, Ragonii, abatele Loraux şi judecătorul Popinot, aceste cinci suflete de elită se purtară şi vorbiră în aşa fel încît César se

simți la largul său; toți erau mișcați văzîndu-l pe omul acesta tot atît de abătut ca în prima zi a nenorocirii sale.

— Duceți-vă de vă plimbați în pădurea Aulnay, zise unchiul Pillerault punînd mîna lui César în mîna Constancei, duceți-vă cu Anselme și cu Césarine, și să vă întoarceți la ora patru.

— Bieții oameni, noi l-am stingheri, zise doamna Ragon, înduioșată de durerea adevărată a debitorului său, dar curînd o să aibă de ce se bucura.

— Iată o pocăință fără de păcat, zise abatele Loraux.

— Nu se putea înălța decît prin nenorocire, zise judecătorul.

A uita este marele secret al firilor tari și creatoare; a uita asemenea naturii care nu-și cunoaște trecutul, care reîncepe neîncetat tainele zămisliților ei neobosite. Firile slabe, ca cea a lui Birotteau, trăiesc în dureri, în loc să le transforme în învățăminte ale experienței; ele se îmbibă de suferință și se iroresc, re trăind în fiecare zi nenorocirile trecute. Cînd cele două perechi ajunseră pe cărarea care duce la pădurea Aulnay, așezată ca o cunună pe una din cele mai frumoase coline din împrejurimile Parisului, și cînd Valea Lupilor se arătă cu toate podoabele ei, atunci frumusețea zilei, gingășia peisajului, verdeța proaspătă și amintirile minunate ale celei mai frumoase zile din tinerețea sa destinsă coardele triste din sufletul lui César; el strînse brațul soției sale de pieptul lui care bătea cu putere, iar privirile nu-i mai fură înnegurate, ci pline de lumina plăcerii.

— În fine, spuse Constance bărbatului ei, te regăsesc, bietul meu César! Cred că avem o purtare destul de bună ca să ne îngăduim din cînd în cînd cîte-o mică plăcere.

— Dar oare pot eu asta? zise bietul om. Ah! Constance, afecțiunea ta e singurul bun care-mi mai rămîne. Da, am pierdut pînă și încrederea pe care o aveam în mine, nu mai am putere, singura mea do-

rință este de a trăi destul pentru a muri cu toate datoriile plătite. Tu, dragă nevastă, tu care ești înțelepciunea și prevederea mea, tu care ai văzut limpede, tu care ești fără nici o pată, tu poți fi veselă ; dintre noi trei, eu sînt singurul vinovat. Acum optsprezece luni, în toiul acelei petreceri fatale, o vedeam pe Constance a mea, pe singura femeie pe care am iubit-o, mai frumoasă poate decît era tînăra fată cu care alergam pe cărarea asta acum douăzeci de ani, așa cum aleargă acum copiii noștri !... În douăzeci de luni, i-am ofilit frumusețea, care era mîndria mea, o mîndrie îngăduită și legitimă. Te iubesc mai mult, acum că te cunosc mai bine... Oh ! *scumpo* ! spuse el, cu un accent care mișcă inima soției sale, aș prefera să te aud certîndu-mă, decît să te văd că-mi mîngîi durerea.

— Nu credeam, spuse ea, că după douăzeci de ani de căsnicie dragostea unei femei pentru soțul ei poate fi mai mare.

Aceste cuvinte îl făcură pe César să-și uite pentru o clipă toate necazurile, căci avea atîta suflet încît vorba asta era o avere pentru el. Se îndreptă deci aproape vesel spre copacul *lor*, care, din întîmplare, nu fusese doborît. Cei doi soți se așezară lîngă el, privindu-i pe Anselme și pe Césarine care se învîrteau pe aceeași pajiște fără să-și dea seama, crezînd poate că merg drept înainte.

— Domnișoară, spunea Anselme, mă crezi oare atît de laș și de lacom încît să profit de cumpărarea părții tatălui dumitale la *uleiul cefalic* ? Îi păstrez cu drag jumătatea lui și am grijă de ea. Cu capitalul lui scontez polițe ; cînd primesc valori dubioase le trec de partea mea. Nu ne vom putea căsători decît după reabilitarea tatălui dumitale și eu grăbesc acea zi cu puterea pe care o dă dragostea.

Îndrăgostitul nu vorbise de acest secret soacrei sale. În ochii iubitei lor, nu ai altora, țin să pară oameni fără pereche, îndrăgostiții cei mai candidi.

— Și va fi pe curînd ? întrebă ea.

— Pe curînd, zise Popinot.

Răspunsul fu dat pe un ton atît de convins, încît casta și nevinovata Césarine întinse fruntea dragului ei Anselme, care o sărută înflăcărat dar respectuos, atîta noblețe era în gestul acestei copile.

— Tăticule, să știi c-o să fie bine, îi spuse ea lui César cu un aer șmecher. Fii drăguț, stai de vorbă cu noi, lasă tristețea.

Cînd această familie atît de unită se înapoie în casa lui Pillerault, César, deși nu prea era bun observator, băgă de seamă o schimbare în felul de a fi al Ragonilor, care trăda ceva neobișnuit. Primirea doamnei Ragon fu deosebit de binevoitoare, privirea și tonul ei păreau a-i spune lui César : „Ne-ai plătit datoria“.

La desert, se prezentă notarul din Sceaux ; unchiul Pillerault îl rugă să se așeze și-l privi pe Birotteau, care începea să bănuiască o surpriză, dar nu-și închipuia proporțiile ei.

— Nepoate, de optsprezece luni, economiile soției tale, ale fiicei tale și ale tale au produs douăzeci de mii de franci. Eu am primit treizeci de mii de franci, cota din creanța mea, avem deci cincizeci de mii de franci de dat creditorilor tăi. Domnul Ragon a primit cota lui de treizeci de mii de franci, așa că domnul notar din Sceaux îți aduce, din partea prietenilor tăi, o chitanță de plată integrală, inclusiv dobînzile. Restul sumei este la Crottat, pentru Lourdois, pentru mătușa Madou, pentru zidar, pentru dulgher și pentru creditorii cei mai grăbiți. Anul viitor, vom vedea. Cu timp și cu răbdare ajungi departe.

Bucuria lui César nu se poate descrie ; el se aruncă plîngînd în brațele unchiului său.

— Să-și pună astăzi decorația, spuse Ragon abatelui Loraux.

Duhovnicul legă panglica roșie la butoniera slujbașului, care se privi în timpul serii de douăzeci de ori în oglinzile din salon, vădind o bucurie de care

ar fi rîs unii oameni ce se cred superiori, dar pe care acești burghezi cumsecade o găseau firească. A doua zi, Birotteau se duse la coana Madou.

— Ah, dumneata ești, pramatie, zise ea, nu te mai cunoșteam, așa ai albit. Da' chiar așa de rău nu vî merge: aveți slujbe. Eu mă zbat ca un ciîne care întoarce o morișcă și care ar merita să fie botezat.

— Dar, doamnă...

— Ei, nu-ți fac nici o vină, zise ea, ești în regulă.

— Viu să vă anunț că am să vă plătesc la notarul Crottat, astăzi, restul creanței dumneavoastră și dobînzile...

— Adevărat?

— Să fiți la el la unsprezece și jumătate.

— Asta zic și eu cînte, bine cîntărită și *cu patru* peste fiecare sută, spuse ea admirîndu-l cu naivitate pe Birotteau. Uite, dragă domnule, fac afaceri bune cu roșcovanul dumitale, e drăguț, mă lasă să cîștig bine, nu se tocmește ca să mă despăgubească; știi ce, îți dau chitanță și ține-ți banii, amărîtule! Madouoaia se aprinde ea, e ea gură spartă, dar are ceva acilea, spuse ea bătîndu-se în dreptul inimii pe cele mai voluminoase perne de carne omenească pe care le-au cunoscut vreodată Halele.

— Nu se poate! zise Birotteau; legea e precisă, vreau să vă plătesc integral.

— Atunci, n-am să mă las mult rugată, zise ea. Și mîine la Hală, am să spun la toți ce om cîstit ești. Ah! mai rar așa comedie!

Birotteau trăi aceeași scenă la zugrav, socrul lui Grottat, dar cu variante. Afară ploua. César își lăsă umbrela în colțul ușii. Zugravul îmbogățit, văzînd că apa se prelinge în frumoasa sufragerie unde lua masa împreună cu soția lui, nu fu amabil.

— Ia să vedem, ce vrei, taică Birotteau? spuse el cu tonul aspru al multora față de cerșetorii nepoștiți.

— Domnule, ginerele dumneavoastră nu v-a spus?...

— Ce ? întrerupse Lourdois iritat, crezînd că e vorba de o cerere.

— ...Să veniți astăzi, la el, la unsprezece jumătate, ca să-mi dați chitanță pentru plata integrală a creanței dumneavoastră ?

— Ah, așa... Stai, te rog, domnule Birotteau ; gustă ceva cu noi...

— Faceți-ne plăcerea să luați dejunul cu noi, zise doamna Lourdois.

— Merge bine, va să zică ? îl întrebă Lourdois cel gras.

— Nu, domnule, a trebuit să mă mulțumesc zi de zi, la birou, cu o chiflă în loc de masă, ca să strîng ceva bani ; dar, cu timpul, sper să repar pagubele făcute aproapelui meu.

— Nimic de zis, spuse zugravul înfulecînd o tartină cu pateu de ficat de gîscă, ești un om de onoare.

— Și ce face doamna Birotteau ? zise doamna Lourdois.

— Ține registrele și casa la domnul Anselme Popinot.

— Bieții oameni ! spuse încet doamna Lourdois soțului ei.

— Dacă ai nevoie de mine, dragă domnule Birotteau, vino să mă vezi, zise Lourdois, aş putea să te ajut...

— Am nevoie de dumneata la ora unsprezece, domnule, zise Birotteau plecînd.

Acest prim rezultat îi dădu curaj falitului, dar nu și liniște ; căci dorința de a recuceri onoarea îl frămîntă peste măsură ; își pierdu cu totul rumeneala feței, ochii i se stinseră, obrații i se scofîlciră. Cînd foștii cunoscuți îl întâlneau pe César dimineața la opt sau după-masa la patru, ducîndu-se în strada Oratoriului sau întorcîndu-se de-acolo, îmbrăcat cu redingota pe care o purta în momentul prăbușirii și de care avea grijă cum are grijă un sublocotenent sărac de uniforma lui, cu părul complet alb, palid, mergînd cu frică parcă, unii îl opreau, dar fără voia lui, căci

el se ferea de a fi văzut și se strecura pe lângă ziduri, ca hoții.

— E cunoscută purtarea dumitale, prietene, spuneau unii. Toată lumea deplînge viața aspră la care te supui și la care supui pe fiica și pe soția dumitale.

— Mai răsuflă nițel, spuneau alții, rana de bani nu omoară.

— Nu, dar omoară rana din suflet, îi răspunse într-o zi lui Matifat bietul César, istovit.

La începutul anului 1823, se hotărî construirea canalului Saint-Martin. Terenurile din mahalaua Temple ajunseră la prețuri fantastice. Proiectul de construcție se întîmplă să treacă prin mijlocul proprietății lui du Tillet, altădată a lui César Birotteau. Societatea care avea concesiunea canalului se învoise să plătească un preț extrem de mare dacă bancherul îi putea preda terenul pînă la un anumit termen. Dar contractul de închiriere făcut de Popinot cu César era o piedică. Bancherul veni în strada Cinci-Diamante să vorbească cu droghistul. Popinot îi era indiferent lui du Tillet, dar logodnicul Césarinei avea față de el o ură instinctivă. El nu avea cunoștință despre furt și nici despre combinațiile ticăloase ale norocosului bancher, dar o voce lăuntrică îi striga: „Omul acesta e un hoț nepedepsit“. Popinot n-ar fi făcut nici cea mai mică afacere cu el, simpla lui prezență îi era odioasă. În momentul acela, mai ales, îl vedea pe du Tillet îmbogățindu-se de pe urma jefuirii fostului său patron, căci terenurile de la Madeleine începeau să urce, atingînd niște prețuri care prevesteau sumele exorbitante la care ajunseră în 1827. De aceea, după ce bancherul îi expuse scopul vizitei sale, Popinot îl privi cu o indignare concentrată.

— Nu vreau să vă refuz renunțarea mea la contract, dar am nevoie de șaizeci de mii de franci, și nici un ban mai puțin.

— Șaizeci de mii de franci?! exclamă du Tillet, dîndu-se cu un pas înapoi.

— Mai am dreptul la cincisprezece ani prin contract, voi avea de cheltuit trei mii de franci în plus pe an ca să-mi fac altă fabrică. Așadar, șaizeci de mii de franci, și mai mult nu stăm de vorbă, zise Popinot intrînd în prăvălie, unde du Tillet îl urmă.

Discuția se aprinse, numele lui Birotteau fu pronunțat, doamna César coborî și-l văzu pe du Tillet pentru prima dată de la faimosul bal. Bancherul nu-și putu stăpîni o mișcare de surprindere văzînd cît de schimbată era fosta lui patroană, și-și plecă ochii, înspăimîntat de propria lui operă.

— Domnul, îi spuse Popinot doamnei César, cîștigă trei sute de mii de franci de pe urma terenurilor *dumneavoastră*, și *ne* refuză o îndemnizație de șaizeci de mii de franci pentru contractul *nostru*.

— Asta înseamnă trei mii de franci venit, zise du Tillet cu emfază.

— Trei mii de franci!... repetă doamna César cu un ton simplu și grav.

Du Tillet păli. Popinot o privi pe doamna Birotteau. Urmă un moment de tăcere adîncă, ceea ce făcu și mai de neînțeles pentru Anselme această scenă.

— Semnați-mi renunțarea pe care o am redactată de Crottat, zise du Tillet scoțînd o hîrtie timbrată din buzunarul lateral, am să vă fac un bon de șaizeci de mii de franci pentru bancă.

Popinot o privi pe doamna César fără a-și ascunde mirarea adîncă; i se părea că visează. În timp ce du Tillet semna bonul pe un pupitru înalt, Constance dispăru urcîndu-se iar la antresol.

Droghistul și bancherul își schimbă hîrțile. Du Tillet ieși salutîndu-l cu răceală pe Popinot.

— În fine, peste cîteva luni, zise Popinot privind în urma lui du Tillet care mergea spre strada Lombazilor, unde-și oprise cabrioleta, datorită acestei afaceri curioase, Césarine va fi a mea. Scumpa mea soțioară nu se va mai chinui muncind. Dar cum așa! A fost de ajuns o privire a doamnei César! Ce

e între ea și tâlharul ăsta? Ceea ce s-a petrecut e într-adevăr extraordinar.

Popinot trimise la bancă să se încaseze bonul și se urcă să-i vorbească doamnei Birotteau; dar n-o găsi la casierie, era în camera ei, fără îndoială. Anselme și Constance trăiau cum trăiesc un ginere și soacra sa, când un ginere și o soacră se înțeleg; se duse deci în apartamentul doamnei César cu graba firească a unui îndrăgostit pe punctul de a-și vedea cu ochii fericirea. Tînărul negustor fu nespus de mirat găsînd-o pe viitoarea lui soacră, lîngă care ajunsese cu un salt de pisică, cu o scrisoare de la du Tillet în mîină, căci Anselme recunoscuse scrisul fostului vînzător prim al lui Birotteau. O lumînare aprinsă, fantomele negre și săltînde ale scrisorilor arse pe podeaua de piatră, toate acestea îl înfiorară pe Popinot; avînd o vedere pătrunzătoare, văzuse fără să vrea această frază la începutul scrisorii din mîina soacrei sale: *Te ador! știi că te ador, inger al vieții mele, și de ce...*

— Ce fel de ascendent ai dumneata asupra lui du Tillet, ca să-l faci să încheie o asemenea afacere? îi spuse el cu rîsul convulsiv pe care-l provoacă o bănuială urită, nemărturisită.

— Să nu vorbim de asta, spuse ea adînc tulburată.

— Da, răspunse Popinot năucit, să vorbim de sfîrșitul necazurilor dumneavoastră.

Anselme se întoarse pe călcîie și se duse la fe-reastră, unde bătu cu degetele în geam, uitîndu-se în curte.

„Ei și ce, își spuse el, presupunînd că l-a iubit pe du Tillet, de ce nu m-aș purta ca un om cumse-cade?”

— Ce ai, băiatule? zise biata femeie.

— Contul cîștigurilor nete de la *uleiul cefalic* se ridică la două sute patruzeci și două de mii de franci, jumătatea este de o sută douăzeci și unu, zise brusc Popinot. Dacă scad din această sumă cei patruzeci și opt de mii de franci dați domnului Birotteau, rămîn

șaptezeci și trei de mii, care, adăugați la cei șaiszeci de mii din renunțarea la contract, *vă* fac o sută treizeci și trei de mii de franci.

Doamna César asculta cu neliniștea unei bucurii care o făcu să palpite atît de tare, încît Popinot îi auzi bătăile inimii.

— Așa, eu l-am considerat întotdeauna pe domnul Birotteau drept asociatul meu, reluă el, putem dispune prin urmare de această sumă pentru a-i plăti creditorii. Adăugînd-o celei de douăzeci și opt de mii de franci din economiile dumneavoastră plasate de unchiul Pillerault, avem o sută șaiszeci și unu de mii de franci. Unchiul nu va refuza să ne dea chitanță pentru cei douăzeci și cinci de mii de franci ai săi. Și nici o putere din lume nu mă poate împiedica să-i dau cu împrumut socrului meu, în contul beneficiilor din anul viitor, suma necesară pentru a completa totalul datorit creditorilor săi... Și... va fi... reabilitat.

— Reabilitat ! exclamă doamna César îndoind genunchiul pe scaun.

Scăpînd scrisoarea, ea împreună miinile și rosti o rugăciune.

— Anselme dragă ! spuse ea după ce făcu semnul crucii, copile scump !

Îi luă capul, îl sărută pe frunte, îl strînse în brațe și nu mai știu ce să facă de bucurie.

— Céсарine e a ta și o meriți ! Fata mea va fi așadar fericită. O să iasă de la magazinul acela unde se ucide.

— Din dragoste, zise Popinot.

— Da, răspunse mama zîbind.

— Să vă spun un mic secret, zise Popinot, privind scrisoarea fatală cu coada ochiului. I-am făcut un serviciu lui Célestin ca să-i ușurez cumpărarea prăvăliei dumneavoastră, dar i-am făcut acest serviciu cu o condiție. Apartamentul dumneavoastră e așa cum l-ați lăsat. Mă gîndeam eu la ceva, dar nu credeam că o să ne ajute atît de mult hazardul. Célestin are obligația să vă subînchirieze fostul dumneavoa-

tră apartament, unde n-a pus piciorul și unde veți regăsi toate mobilele. Eu mi-am rezervat etajul al doilea, unde voi locui cu Césarine, de care nu veți fi despărțiți niciodată. După căsătorie, voi lucra ziua aici de la opt dimineața pînă la șase seara. Ca să vă refac averea, voi cumpăra cu o sută de mii de franci partea domnului César și veți avea astfel, socotind și slujba lui, zece mii de franci venit. Veți fi fericită, nu-i așa ?

— Nu-mi mai spune nimic, Anselme, că înnebunesc.

Atitudinea îngerească a doamnei César și curăția privirii ei, nevinovăția frunții ei frumoase dezmințeau atît de fățîș mîile de închipuiri care roiau în creierul îndrăgostitului, încît el voi să puie capăt monstruoității gîndurilor sale. O pată nu se potrivea cu viața și cu sentimentele nepoatei lui Pillerault.

— Scumpă mamă adorată, zise Anselme, mi-a intrat în suflet, fără voia mea, o bănuială groaznică. Dacă vrei să mă vezi fericit, spulber-o pe loc.

Popinot întinsese mîna și apucase scrisoarea.

— Fără să vreau, reluă el înspăimîntat de groaza care se zugrăvea pe fața Constanței, am citit primele cuvinte din această scrisoare scrisă de du Tillet. Cuvintele acestea coincid în mod atît de curios cu efectul pe care l-ai produs adineaori, hotărîndu-l să consimtă repede la pretențiile mele exagerate, încît orice bărbat ar găsi explicația pe care demonul mi-o dă mie, fără voia mea. Au fost de-ajuns trei cuvinte, privirea dumitale...

— Nu mai continua, zise doamna César reluînd scrisoarea și arzînd-o sub ochii lui Anselme. Nu vreau ca bănuiala inspirată de mamă să dăuneze fiicei, și, de altfel, n-am de ce roși : i-aș spune și soțului meu ceea ce-ți mărturisesc acum. Du Tillet a vrut să mă seducă, soțul meu a fost îndată prevenit, du Tillet a trebuit să fie dat afară. În ziua cînd soțul meu voia să-l concedieze, du Tillet ne-a luat trei mii de franci !

— Bănuiam așa ceva, zise Popinot punându-și toată ura în intonație.

— Anselme, viitorul și fericirea ta cer această mărturisire, dar ea trebuie să moară în inima ta, așa cum a murit în a mea și în a lui César. Cred că-ți amintești de *burzuluiala* soțului meu în legătură cu o eroare de casă. Ca să evite un proces și să nu-l piardă pe omul acela, domnul Birotteau a pus desigur la loc în casă trei mii de franci, prețul șalului de cașmir pe care n-a putut să mi-l cumpere decât după trei ani. Iată cum se explică exclamația mea. Vai! Dragul meu, să-ți mărturisesc și ce copilărie am făcut. Du Tillet îmi scrisese trei scrisori de dragoste, care îl înfățișau atît de bine, zise ea suspinînd și plecînd ochii, încît le-am păstrat... ca o curiozitate. Nu le-am recitat mai mult decît o dată. Dar e drept că nu era prudent să le păstrez. Cînd l-am revăzut pe du Tillet, mi-am adus aminte de ele și m-am urcat ca să le ard; mă uitam la ultima cînd ai intrat... Asta-i tot, dragul meu.

Anselme îngenunche și sărută mîna doamnei César cu o expresie atît de admirabilă, încît amîndorura le venîră lacrimile în ochi. Soacra îl ridică pe ginere, îi întinse brațele și-l strînse la piept.

Ziua aceea avea să fie o zi de bucurie pentru César. Secretarul particular al regelui, domnul de Vandenesse, veni să-l caute la birou. Ieșîră amîndoi în curticica din fața Casei de amortizare.

— Domnule Birotteau, zise viconte de Vandenesse, străduințele dumneavoastră pentru a plăti creditorii au ajuns din întîmplare la urechea regelui. Majestatea-sa, mișcată de o purtare atît de rară și știind că, din spirit de umilință, nu purtați decorația Legiunii de Onoare, mă trimite să vă comunic ordinul său de a o purta din nou. Apoi, voînd să vă ajute a vă îndeplini obligațiile, m-a însărcinat să vă remit această sumă, din caseta sa particulară, cu regretul că nu poate face mai mult. Toate acestea rămîn lucruri cu totul secrete. Majestatea-sa nu găsește de

demnitatea sa regală divulgarea oficială a binefăcărilor sale, spuse secretarul intim, remițându-i șase mii de franci slujbașului, care, în timpul acestui discurs, încerca sentimente de nedescris.

Birotteau nu putu decît să îngăime vorbe fără șir; Vandenesse îl salută cu mîna, zîbind. Principiile care-l însuflețeau pe bietul César sînt atît de rare la Paris, încît viața sa trezise pe nesimțite admirația. Vorbiseră de ea Joseph Lebas, judecătorul Popinot, Camusot, abatele Loraux, Ragon, stăpînul magazinului important unde lucra Césarine, Lourdois, domnul de La Billardière. Opinia publică, schimbată în favoarea sa, îl urca în slăvi.

„Iată un om de onoare!“ Vorbele acestea răsunară deja de mai multe ori la urechile lui César cînd trecea pe stradă, dîndu-i emoția pe care o simte un autor cînd aude: *El e!* Această reputație frumoasă îl făcea să moară de necaz pe du Tillet. Cînd César primi bancnotele trimise de suveran, primul său gînd fu să plătească cu ele pe fostul său vînzător. Se duse în strada Chaussée-d'Antin și-l întîlni pe scară pe bancher, care se întorcea de la treburi.

— Ce mai e, Birotteau *sărace*! zise el cu un aer mîeros.

— Sărac? exclamă cu mîndrie debitorul. Sînt foarte bogat. Imi voi pune astă-seară capul pe pernă cu satisfacția de a ști că ți-am plătit.

Aceste cuvinte pătrunse de cînte fură un chin adînc pentru du Tillet. Cu toată stima generală, el nu se stima pe sine; o voce care nu putea fi înăbușită îi striga: „Acesta este omul sublim!“

— Să-mi plătești! Da' ce afaceri învîrtești?

Fiind sigur că du Tillet n-avea să repete confidența sa, fostul parfumer spuse:

— N-o să mă mai apuc niciodată de afaceri, domnule. Nici o putere omenească nu putea să prevadă ce mi s-a întîmplat. Aș putea fi din nou victima altui Roguin. Dar purtarea mea a fost adusă la cunoștința regelui, inima sa a binevoit să se înduioșeze de stră-

duințele mele și le-a încurajat trimițându-mi chiar acum o sumă destul de importantă, care...

— Îți trebuie o chitanță? spuse du Tillet întreprindându-l. Plătești?...

— Integral, chiar și dobânzile; așa că te rog să vii la doi pași de-aici, la domnul Crottat.

— În fața notarului!

— Vezi că, domnule, nu mi-e interzis să mă gândesc la reabilitare, și, pentru a nu fi recuzate, actele trebuie să fie autentificate.

— Haidem, zise du Tillet care ieși cu Birotteau, haidem, e foarte aproape. Dar de unde iei atîția bani? reluă el.

— Nu-i iau, zise César, îi cîștig cu sudoarea frunții.

— Datorezi o sumă enormă Băncii Claparon.

— Vai! Da, asta-i cea mai grea datorie a mea, mi se pare c-am să mor trăgînd la jug.

— N-o s-o poți plăti niciodată, spuse aspru du Tillet.

„Are dreptate, gîndi Birotteau.“

Înapoindu-se acasă, bietul om trecu prin strada Saint-Honoré, din nebăgare de seamă, căci făcea totdeauna un ocol ca să nu-și vadă prăvălia nici ferestrele apartamentului. Pentru prima dată de la prăbușirea sa, revăzu această casă unde optsprezece ani de fericire fuseseră șterși de chinurile din trei luni.

„Credeam și eu c-aici o să-mi închei zilele, își spuse el.“

Și grăbi pasul, căci zărise noua firmă:

CÉLESTIN CREVEL

SUCCESORUL LUI CÉSAR BIROTTEAU

— Am vedenii... Parcă era Césarine? exclamă el, amintindu-și că zărise un cap blond la fereastră.

Văzu într-adevăr pe fiică-sa, pe nevastă-sa și pe Popinot. Indrăgostiții știau că Birotteau nu trece niciodată prin fața fostei sale case; și, neputîndu-și

închipui ce i se întâmplase, veniseră să facă unele aranjamente pentru serbarea pe care voiau să i-o dea lui César. Această apariție ciudată îl miră atît de tare pe Birotteau, încît rămase locului, înfîpt pe picioare.

— Uite-l pe domnul Birotteau, se uită la fosta lui casă, spuse domnul Molineux negustorului cu prăvălia în fața *Reginei Trandafirilor*.

— Bietul om, spuse fostul vecin al parfumierului, a dat acolo unul din cele mai frumoase baluri... Erau două sute de trăsurî.

— Am fost și eu; a dat faliment după trei luni, zise Molineux, eu am fost sindic.

Birotteau fugi, cu picioarele tremurînd, și alergă la unchiul său Pillerault.

Pillerault, informat de ce se petrecuse în strada Cinci-Diamante, se gîdea că nepotul său va suporta greu șocul unei bucurii atît de mari ca cea a reabilitării sale, căci era martorul zilnic al încercărilor morale ale bietului om, care avea mereu înaintea ochilor neînduplecatele sale principii relative la faliți și care își încorda ceas de ceas toate forțele. Onoarea era pentru César un mort care putea cunoaște ziua învierii. Această speranță îi ținea mereu activă durerea. Pillerault luă asupra sa sarcina de a-l pregăti pe nepotul său să primească vestea cea bună. El se gîdea tocmai la mijloacele de a-și ajunge scopul, cînd intră Birotteau. Bucuria cu care slujbașul povesti dovada de interes pe care i-o dăduse regele îi păru de bun augur lui Pillerault, iar mirarea de a fi văzut-o pe Césarine la *Regina Trandafirilor*, o foarte bună intrare în materie.

— Ei, César, zise Pillerault, știi de unde ți se trage totul : Din nerăbdarea lui Popinot de a se însura cu Césarine. Nu-și găsește locul și nu e drept ca, din pricina exagerărilor tale în materie de cinste, să-și prăpădească tinerețea cu ochii la stele. Popinot vrea să-ți dea fondurile necesare pentru plata integrală a creditorilor.

— Își cumpără nevasta, zise Birotteau.

— Nu e oare onorabil să-ți reabilitezi socrul ?

— Dar asta ar da loc la contestații. De altfel...

— De altfel, zise unchiul prefăcându-se furios, tu poți avea dreptul de a te jertfi, dar n-o poți sacrifica pe fiică-ta.

Se iscă o discuție foarte aprinsă, pe care Pillerault o ațîța dinadins.

— Ei, dar să zicem că Popinot nu ți-ar împrumuta nimic, exclamă Pillerault, că te-ar considera ca asociatul său, că ar privi suma dată creditorilor drept partea ta din *ulei* ca un avans la beneficii, ca să nu despoaie...

— Aș părea că, în înțelegere cu el, am vrut să-mi înșel creditorii.

Pillerault se prefăcu că cedează în fața acestui argument. Cunoștea destul sufletul omenesc ca să știe că, peste noapte, Birotteau avea să se hărțuiască cu el însuși asupra acestui punct și că această discuție interioară avea să-l deprindă cu ideea reabilitării.

— Dar de ce oare, spuse parfumierul la cină, nevasta și cu fiică mea se aflau în fostul meu apartament ?

— Anselme vrea să-l închirieze ca să stea acolo cu Césarine. Nevastă-ta ține cu el. Nu ți-au spus nimic, dar s-au dus să facă strigările de nuntă, ca să te forțeze să consimți. Popinot spune că meritul lui va fi mai mic dacă se va căsători cu Césarine după reabilitarea ta. Zi, așa. Iei șase mii de franci de la rege și nu vrei să primești nimic de la rudele tale ! Parcă eu nu pot să-ți dau chitanță pentru partea mea, ce, m-ai refuza ?

— Nu, spuse César, dar asta nu m-ar împiedica să economisesc pentru a-ți plăti, cu toată chitanța.

— Farafasticuri, zise Pillerault, și, în chestii de cinste, mă poți crede pe cuvânt. Ce prostie ai spus adineaori ? Adică ți-ai înșela creditorii când 'le-ai plăti la toți ?

În clipa aceea, César se uită la Pillerault și Pillerault fu mișcat văzînd, după trei ani, un zîmbet larg însuflețind pentru prima oară trăsăturile mîhnite ale nepotului său.

— E-adevărat, spuse el, ar fi buni plătiți... Dar asta înseamnă să-mi vînd fata !

— Da' eu vreau să fiu cumpărată, strigă Césarine apărînd împreună cu Popinot.

Cei doi îndrăgostiți auziseră ultimele cuvinte, intrînd în vîrfurile picioarelor în anticamera micului apartament al unchiului lor, iar doamna Birotteau îi urma. Toți trei alergaseră cu trăsura la creditorii care mai erau de plătit, ca să-i convoace seara la Alexandre Crottat, unde se pregăteau chitanțele. Forța logicii îndrăgostitului Popinot învinse scrupulele lui César, care se încăpățîna să se declare debitor și să pretindă că înșală legea printr-o schimbare de creanță. Chițibușeriile conștiinței sale cedară în fața unui strigăt al lui Popinot :

— Vreți să vă ucideți fiica ?

— Să-miucid fiica ! zise César buimăcit.

— Ei bine, spuse Popinot, am dreptul să vă fac o donație, în timpul vieții, reprezentînd suma care, cu mîna pe conștiință, cred că vi se cuvine în afacerea mea. M-ați refuza ?

— Nu, zise César.

— Ei, atunci mergem astă-seară la Alexandre Crottat, ca să nu mai fie nici o discuție ; vom stabili și ce e de stabilit în legătură cu contractul de căsătorie.

O cerere de reabilitare împreună cu toate actele doveditoare fură depuse, prin grija lui Derville, la parchetul procurorului general al curții regale din Paris.

În luna cît durară formalitățile și strigările pentru căsătoria Césarinei cu Anselme, Birotteau fu scuturat de friguri. Era neliniștit, îi era teamă că n-o să apuce ziua cea mare cînd va ieși hotărîrea. Spu-

nea că-i bate inima tare fără să știe de ce. Se plîngea de dureri surde în inimă, inimă istovită de emoțiile durerii și obosită de bucuria supremă pe care o aștepta. Hotărârile de reabilitare sînt atît de rare în resortul curții regale din Paris, încît abia dacă se pronunță *una* în zece ani. Pentru oamenii care iau în serios societatea, aparatul judiciar reprezintă ceva grav și mareț. Instituțiile depind în întregime de sentimentele pe care oamenii le leagă de ele și de prestigiul cu care gîndul lor le îmbracă. De aceea, cînd nu mai există, nu religie, ci credință la un popor, cînd educația din primii ani desface toate legăturile tradiționale, deprinzîndu-l pe copil cu o analiză necruțătoare, atunci o națiune se descompune; căci ea nu mai formează o unitate decît prin sudurile mîrșave ale interesului material, prin comandamentele cultului creat de egoismul valorificat din plin. Hrănit cu idei religioase, Birotteau privea justiția așa cum ar trebui ea să apară în ochii oamenilor, ca o reprezentare a societății însăși, ca o reflecție augustă a legii acceptate de toți, independentă de forma prin care se exprimă: cu cît magistratul este mai bătrîn, mai încovoiat, mai albit, cu atît mai solemnă este exercitarea sacerdoțiului său, care cere o cunoaștere atît de adîncă a oamenilor și a lucrurilor, încît sacrifică inima și o face să reziste celor mai palpitante interese. Sînt din ce în ce mai rari oamenii care urcă cu mare emoție scara curții regale, în vechiul Palat de justiție din Paris, și fostul negustor era unul din aceștia. Puține persoane au remarcat solemnitatea majestoasă a acestei scări, așezate parcă dinadins în așa fel încît să producă efect: se află deasupra peristilului exterior care împodobește curtea Palatului, iar ușa sa este în mijlocul unei galerii care duce, la un capăt, în imensa sală a pașilor pierduți și la celălalt capăt, în Sfînta-Capelă, două monumente care pot face să pară meschin tot ce e în jurul lor. Biserica lui Ludovic cel Sfînt ¹⁴⁰ este unul din edificiile cele mai impozante din Paris,

și intrarea în ea, prin fundul acestei galerii, are ceva întunecat și romantic. Sala cea mare a pașilor pierduți oferă dimpotrivă un spațiu luminos și e greu să uiți că istoria Franței e legată de această sală. Scara are desigur un caracter grandios, de vreme ce nu e prea strivită de aceste două măreții. Poate că, urcînd-o, ți-e sufletul răscolit și de priveliștea pieții unde se execută sentințele și pe care o vezi prin grilajul bogat al Palatului. Scara dă într-o sală imensă, anticamera celei în care curtea ține ședințele secției a șasea și care constituie sala pașilor pierduți a curții. Vă închipuiți ce emoții a încercat falitul, care a fost bineînțeles impresionat de acest decor, urcînd spre curte, însoțit de prietenii săi: Lebas, pe atunci președinte al tribunalului de comerț; Camusot, fostul său judecător-comisar; Ragon, patronul său; domnul abate Loraux, duhovnicul său. Cucernicul preot puse în valoare aceste splendori omenești printr-o reflecție care le făcu și mai impunătoare în ochii lui César. Pillerault, filozof practic, avusese ideea să mărească dinainte bucuria nepotului său pentru a-l feri de primejdiile evenimentelor neprevăzute ale acestei sărbători. În momentul cînd fostul negustor își termina toaleta, văzuse sosind pe adevărații săi prieteni, care considerau că e de datoria lor să-l însoțească în fața barei. Cortegiul acesta născu în sufletul lui César o mulțumire care îl aduse în starea de exaltare necesară pentru a suporta spectacolul impunător al curții. Birotteau găsi alți prieteni adunați în sala ședințelor solemne unde se aflau în ședință vreo doisprezece consilieri.

După apelul proceselor, avocatul lui Birotteau prezentă cererea în cîteva cuvinte. La un gest al primului președinte, avocatul general, invitat să pună concluziile, se ridică. În numele parchetului, procurorul general, omul care reprezintă acuzarea publică, avea să ceară el însuși să se redea onoarea negustorului care nu făcuse decît s-o amaneze: ceremonie unică, deoarece condamnatul nu poate fi

decît grațiat. Oamenii de inimă își pot închipui emoțiile lui Birotteau cînd îl auzi pe domnul de Granville pronunțînd un discurs care poate fi rezumat astfel :

— Domnilor, spuse celebrul magistrat, la 16 ianuarie, 1820, Birotteau a fost declarat în stare de faliment printr-o hotărîre a tribunalului comercial al Senei. Depunerea bilanțului nu a fost prilejuită nici de imprudența acestui comerciant, nici de afaceri incorecte, de nici un motiv care să-i păteze onoarea. Ținem să spunem aceasta cu tărie: această nenorocire a fost pricinuită de unul din acele dezastre care, spre marea durere a justiției pariziene și a orașului Paris, s-au repetat în ultimul timp. Era dat secolului nostru, în care va rodi încă multă vreme sămînța rea a moravurilor și a ideilor revoluționare¹⁴⁷, să vadă notariatul din Paris îndepărtîndu-se de tradițiile glorioase ale secolelor precedente și provocînd în cîtiva ani un număr de falimente egal cu cel înregistrat în două secole, sub vechea monarhie. Setea de aur dobîndit repede a cuprins pe slujbașii ministeriali, pe acești tutori ai averii publice, pe acești magistrați intermediari !

Urmă o tiradă asupra acestui subiect în care, pentru a se conforma necesităților rolului său, contele de Granville găsi mijlocul de a-i acuza pe liberali, pe bonapartiști¹⁴⁸ și pe ceilalți inamici ai tronului. Evenimentele au dovedit că acest magistrat avea dreptate în temerile sale.

— Fuga din Paris a unui notar care și-a însușit fondurile depuse la el de Birotteau a dus la ruina solicitantului, reluă el. Curtea a pronunțat, în această afacere, o sentință care dovedește în ce măsură și cît de nedemn a fost înșelată încrederea clienților lui Roguin. A intervenit un concordat. Vom atrage atenția, spre cinstea solicitantului, asupra faptului că operațiile s-au remarcat printr-o corectitudine neîntîlnită în nici unul din falimentele scandaloase care mînjesc zilnic comerțul parizian. Creditorii lui Bi-

rotteau au găsit cele mai mărunte obiecte pe care le poseda nefericitul. Au găsit, domnilor, hainele sale, bijuteriile, în sfârșit lucrurile de folosință strict personală, și nu numai ale lui, ci și ale soției sale, care a renunțat la toate drepturile pentru a mări activul. Birotteau, în această împrejurare, a fost demn de considerația pe care i-o adusesese funcția sa municipală; căci era atunci ajutor de primar în circumscripția a doua și primise tocmai decorația Legiunii de Onoare, acordată atât devotamentului regalistului care a luptat în vendemiar pe treptele de la Saint-Roch, stropite atunci cu sîngele său, cît și magistratului comercial stimat pentru cunoștințele sale, iubit pentru spiritul său împăciuator, și modestului ofițer municipal care refuzase tocmai onorurile primariatului indicînd ca primar pe cineva și mai demn, pe onorabilul baron de La Billardière, unul dintre cei mai nobili vendeeni pe care-l putuse prețui în zilele grele.

— Fraza asta e mai bună decît a mea, îi spuse César la ureche unchiului său.

— De aceea, creditorii, obținînd șaiszeci la sută din creanțele lor prin renunțarea acestui leal negustor, a soției și a fiicei sale, la tot ce posedau, au consemnat expresia stimei lor în concordatul care a intervenit între ei și debitor, și prin care îl achitau de restul creanțelor. Aceste mărturii merită să reție atenția curții prin felul în care au fost concepute.

Aici, procurorul general citi motivările concordatului.

— În fața acestor dispoziții binevoitoare, domnilor, mulți negustori s-ar fi putut crede dezlegați și ar fi pășit mîndri în piața publică. Departe de a face acest lucru, Birotteau, fără să se lase doborît, a făurit, în conștiința sa, planul de a ajunge la ziua glorioasă care începe aici pentru el. Nimic nu l-a descurajat. Cînd multiubitul nostru suveran a acordat un post pentru a asigura pîinea rănitului de la Saint-Roch, falitul a păstrat salariul pentru creditorii

fără a-și opri nimic pentru întreținere, căci devotamentul familiei nu i-a lipsit...

Birotteau strînse mina unchiului său, plîngînd.

— Soția și fiica sa aduceau și ele la tezaurul comun rodul muncii lor, căci ele împărtășeau nobila intenție a lui Birotteau. Fiecare dintre ele a coborît din poziția pe care o avea și s-a mulțumit cu o situație inferioară. Aceste sacrificii, domnilor, trebuiesc onorate în cel mai înalt grad, căci sînt cele mai greu de făcut. Iată sarcina pe care și-a impus-o Birotteau.

Aici, procurorul general citi rezumatul bilanțului, indicînd sumele care rămîneau datorate și numele creditorilor.

— Fiecare din aceste sume, inclusiv dobînzile, a fost plătită, domnilor, nu prin chitanțe cu semnătură privată care cer o anchetă riguroasă, ci prin chitanțe legalizate prin care curtea nu poate fi indusă în eroare, ceea ce, de altfel, nu i-a împiedicat pe magistrați să-și facă datoria, procedînd la ancheta cerută de lege. Îi veți reda lui Birotteau, nu onoarea, ci drepturile de care se afla lipsit, și veți face dreptate! Asemenea spectacole sînt atît de rare la ședințele dumneavoastră, încît nu ne putem împiedica să arătăm solicitantului cît de mult apreciem o asemenea pîrtare, care a și fost încurajată de o augustă protecție.

Apoi citi concluziile formale în stil judecătoresc.

Curtea deliberă fără să iasă, și președintele se ridică pentru a pronunța sentința.

— Curtea, spuse el terminînd, mă însărcinează să-i exprim lui Birotteau satisfacția sa de a pronunța o asemenea sentință. — Grefier, strigă procesul următor.

Birotteau, înveșmîntat deja în hlamida de onoare pe care i-o făcuseră frazele ilustrului procuror general, fu trîsnit de bucurie auzind fraza solemnă pronunțată de primul-președinte al primei curți regale din Franța și care vădea emoția din inima impasibilei justiții umane. Nici nu putu să se miște de la

locul lui la bară, păru ținut acolo, privind buimac pe magistrați ca pe niște îngeri care îi deschisese răuportile vieții sociale ; unchiul său îl luă de braț și îl scoase în sală. César, care nu ascultase de ordinul lui Ludovic al XVIII-lea, își prinse atunci, mașinal, la butonieră, panglica Legiunii de Onoare și fu îndată înconjurat de prietenii săi și dus în triumf la trăsură.

— Unde mă duceți, dragii mei ? spuse el lui Joseph Lebas, lui Pillerault și lui Ragon.

— Acasă la dumneata.

— Nu, este ora trei ; vreau să intru la Bursă și să uzez de dreptul meu.

— La Bursă, îi spuse Pillerault birjarului, făcând un semn lui Lebas, căci observase simptome îngrijorătoare la cel reabilitat, se temea să nu-l vadă innebunind.

Fostul parfumier intră la Bursă, la brațul unchiului său și al lui Lebas, doi negustori venerați. Reabilitarea sa era cunoscută. Prima persoană pe care o văzură cei trei negustori, urmați de bătrînul Ragon, fu du Tillet.

— Ah, scumpe patron, sînt încîntat că ai ieșit cu fața curată. Am contribuit poate și eu la acest fericit deznodămînt al necazurilor dumitale prin ușurința cu care l-am lăsat pe tînărul Popinot să mă jumu-lească de o pană din aripă. Sînt bucuros de fericirea dumitale ca și cînd ar fi a mea.

— Altfel nici nu poți fi, spuse Pillerault. Așa ceva n-o să ți se întîmple niciodată.

— În ce sens spuneți asta. domnule ? zise du Tillet.

— Ei ! în sensul cel bun, zise Lebas, zîmbind de ironia răzbunătoare a lui Pillerault care, fără să știe ceva, îl considera pe omul acela un ticălos.

Matifat îl recunoscă pe César. Îndată, negustorii cei mai bine văzuți îl înconjurară pe fostul negustor și îi făcură o ovație de Bursă ; Birotteau primi complimentele cele mai măgulitoare și strîngerii de mînă

care trezeau multe invidii și ațîțau cîteva remușcări, căci, din o sută de persoane care se învîrteau pe acolo mai mult de cincizeci trecuseră prin lichidare. Gigonnet și Gobseck, care stăteau de vorbă într-un colț, îl priviră pe virtuosul parfumier așa cum trebuie să fi privit fizicienii primul *gymnot electric* care le-a fost adus. Acest pește, încărcat cu electricitate ca o butelie de Leyda, este cea mai mare curiozitate a regnului animal. După ce respiră tămîia triumfului, César se urcă din nou în birjă și porni spre casă, unde trebuia să fie semnat contractul de căsătorie al dragei lui Césarine cu devotatul Popinot. Avea un rîs nervos care impresionează pe cei trei vechi prieteni ai lui.

Un defect al tinerilor este să creadă că toată lumea e puternică, așa cum sînt ei, defect legat de altfel de calitățile lor: în loc să vadă oamenii și lucrurile prin ochelari, ei le colorează cu reflexele flăcării lor și împrăștie prisosul lor de viață asupra oamenilor în vîrstă. Ca și César și Constance, Popinot păstra în memorie o imagine falnică a balului dat de Birotteau. În cei trei ani de încercări, Constance și César auziseră adesea, fără să-și spuie unul altuia, orchestra lui Collinet, revăzuseră în închipuire adunarea în mijlocul florilor și savuraseră această bucurie atît de crud pedepsită, așa după cum Adam și Eva se vor fi gîndit uneori la acel fruct oprit care a adus moartea și viața întregii lor posterități, căci se pare că înmulțirea îngerilor este unul din misterele cerului. Dar Popinot se putea gîndi la această petrecere fără nici o remușcare, cu deliciu: atunci, Césarine, în toată gloria ei, făgăduise să-l ia, pe el, băiat sărac. În seara aceea căpătase siguranța că e iubit pentru el însuși. Așa încît, cumpărînd de la Célestin apartamentul restaurat de Grindot, stipulînd că totul va rămîne așa cum era, păstrînd cu religiozitate cele mai mărunte obiecte care aparținuseră lui César și Constancei, el visa să dea și el un bal, balul de nuntă. Pregătise sărbătoarea cu

dragoste, imitându-și patronul numai în privința chetluelilor necesare, nu în nebunii: nebuniile erau gata făcute. Astfel, cina trebuia să fie servită de Chevet, iar comeșenii erau cam aceiași. Abatele Loraux îl înlocuia pe marele cancelar al Legiunii de Onoare, președintele tribunalului de comerț Lebas era și el. Popinot îl invită pe domnul Camusot ca să-i mulțumească pentru atențiile lui față de Birotteau. Domnul de Vandenesse și Domnul de Fontaine veniră în locul lui Roguin și al soției sale. Césarine și Popinot trimiseseră invitațiile pentru bal cu chibzuială. Amândoi erau de părere că nu trebuie publicitate în jurul unei nunți, și vruseseră să evite jena pe care o simt cu această ocazie sufletele curate și duioase, dînd balul în ziua contractului de căsătorie, nu în ziua cununiei. Constance regăsise rochia vișinie care îi dăduse atîta strălucire numai o singură zi! Césarine voise să-i facă lui Popinot surpriza de a apărea în aceeași toaletă de bal despre care îi vorbise el de-atîtea ori. Așa încît Birotteau avea să vadă apartamentul sub aspectul încîntător de care se bucurase doar o singură seară. Nici Constance, nici Césarine, nici Anselme nu se gîndiseră ce primejdie reprezenta pentru César această surpriză enormă și îl așteptau la ora patru cu o bucurie copilărească.

După emoțiile de nedescris pe care i le pricinuise întoarcerea sa la Bursă, o emoție și mai puternică îl aștepta în strada Saint-Honoré pe acest erou al cîstei comerciale. Cînd intră în fosta lui casă și văzu în capul scării rămasă noi pe soția lui în rochie de catifea vișinie, pe Césarine, pe contele de Fontaine, pe vicontele de Vandenesse, pe baronul de la Billardière, pe ilustrul Vauquelin, un vâl i se așeză pe ochi, iar unchiul Pillerault, care-l ținea de braț, îl simți cutremurîndu-se adînc.

— E prea mult, zise filozoful îndrăgostitului Anselme, nu va putea suporta tot vinul pe care i-l torni.

Bucuria era atât de mare în toate inimile, încît fiecare atribui emoția lui César și clătinarea lui unei amețeli firești, adesea însă mortale. Trezindu-se din nou acasă la el, revăzînd salonul, invitații, printre care erau femei gătite de bal, César auzi deodată explodîndu-i în cap măsura eroică a finalului din marea simfonie a lui Beethoven. Această muzică splendidă radie, scînteie în toate chipurile, iar trîmbițele sale răsunară în meningeale creierului său obosit, pentru care se pregătea marele final.

Copleșit de această armonie lăuntrică, César luă brațul soției sale și îi spuse la ureche cu o voce înăbușită de un val de sînge stăpînit :

— Nu mă simt bine !

Constance, speriată, îl conduse cu greutate în camera ei, și el se aruncă într-un fotoliu, spunînd :

— Domnul Haudry ! Domnul Loraux !

Abatele Loraux veni, urmat de invitați și de femeile în rochie de bal, care se opriră formînd un grup înmărmurit. De față cu această lume gătită, César strînse mîna duhovnicului său și-și plecă fruntea pe pieptul soției sale ingenuncheate. Un vas de sînge i se rupsesse în piept și, pe deasupra, anevrismul îi sugruma ultima răsufflare.

— Iată moartea celui drept, zise abatele Loraux cu o voce gravă, arătîndu-l pe César cu unul din acele gesturi divine pe care Rembrandt¹⁴⁹ a știut să-l ghicească pentru tabloul său *Cristos înviîndu-l pe Lazăr*.

În tablou, Isus poruncește pămîntului să dea înapoi prada, iar cucernicul preot arăta cerului un martir al cinstei comerciale demn de cununa veșnică.

BANCA NUCINGEN¹

DOAMNEI ZULMA CARRAUD

Cui aş putea să închin această carte dacă nu dumneavoastră, doamnă², a cărei inteligență superioară și nepărtinitoare este o comoară neprețuită pentru prieteni, dumneavoastră care întru chipași pentru mine un întreg public și îmi sînteși totodată o soră cît se poate de îngăduitoare? Binevoiți s-o primiți drept mărturie a prieteniei noastre de care sînt mîndru. Dumneavoastră, împreună cu alte suflete tot atît de alese, veți înțelege ce am urmărit atunci cînd veți citi Banca Nucingen, în continuarea lui César Birotteau. Oare acest contrast nu este el plin de învățăminte sociale?

DE BALZAC

Știți prea bine cît de subțiri sînt pereții de scînduri care despart salonașele intime din cele mai elegante restaurante ale Parisului. La Véry, de pildă, sala cea mare e tăiată în două de un paravan de scînduri ce poate fi ușor scos ori pus la loc după dorință. Scena ce urmează nu s-a petrecut acolo, ci într-un alt local de petreceri pe care nu-mi vine la îndemînă să-l nu-

mesc. Luam masa în doi, așa că mă voi mulțumi să spun ca Prudhomme, personajul lui Henri Monnier³: „N-aș vrea s-o compromit“. Ciuguleam din bunătățile ce alcătuiau cina noastră, delicioasă în toate privințele, în timp ce stăteam de vorbă în șoaptă, fiindcă ne dădusem seama cât erau de subțiri pereții micului salonaș în care ne găseam. Până în momentul când ajunsesem la friptură nu avusesem nici un vecin în încăperea alăturată, de unde nu se auzea decît pîlpîitul focului din sobă. Cînd orologiul bătuse ora opt, se auziră pași zgomotoși, forlota, cuvinte schimbate la repezeală, apoi chelnerii aducînd sfeșnice cu lumînări aprinse. Era vădit că salonașul vecin fusese ocupat. După voci am înțeles numaidecît cine se afla acolo. Erau patru din acei aprigi corbi de mare, ieșiți din spuma ce încununează valurile mereu reînnoite ale generației actuale; niște băieți de viață, ale căror mijloace de trai sînt o taină, deoarece nimeni n-a auzit să aibă rente sau moșii, dar, cu toate acestea, trăiesc bine. Acești spirituali *condottieri* ai finanței moderne⁴, pe tărîmul căreia se dă astăzi cel mai cumplit dintre războaie, lasă toate frămîntările în seama creditorilor, păstrînd pentru ei numai plăcerile, singura lor preocupare fiind eleganța vestimentară.

Destul de cutezători, de altfel, pentru a-și fuma trabucul șezînd pe un butoi cu praf de pușcă, ca Jean Bart⁵, poate numai pentru că și acest lucru face parte din rolul pe care îl joacă; mai zeflemiști decît o gazetă-revolver, zeflemisindu-se chiar pe ei înșiși, ageri la minte și bănuitori, veșnic în goană după afaceri, hrăpăreți și risipitori, invidioși pe toată lumea, dar mulțumiți de sine; deși uneori de o dibăcie politică surprinzătoare, în stare să analizeze și să ghicească totul, ei nu izbutiseră încă să-și croiască drum în lumea în care ar fi vrut să-și desfășoare talentele. Dintre toți patru numai unul singur s-a ridicat, dar și acesta numai pe prima treaptă a scării sociale. În această lume nu-i de ajuns să ai bani, iar un parvenit nu-și dă seama de tot ce-i lipsește decît după șase

luni de lingușiri. Tăcut, rece, bătos, lipsit de humor, acest parvenit, anume Andoche Finot, a avut destulă tărie pentru a se țîri pe brînci înaintea celor care-i puteau fi de folos și destulă șiretenie pentru a se obrăznicii față de cei de care nu mai avea nevoie. Asemenea unui personaj grotesc din baletul lui Gustave, pare un marchiz cînd îl privești din față, iar din spate, un bădăran. Acest vlădică al bursei întreține un țîrcovnic, pe Émile Blondet, redactor pe la diferite gazete, om plin de duh, dar împrăștiat, scripitor, capabil, dar leneș, care se lasă exploatat cu bună-știință, cînd perfid, cînd generos, după toane; unul dintre acei oameni pe care-i iubești, dar nu-i stimezi. Șiret ca o subretă de comedie, incapabil să refuze condeiul său oricui ar vrea să i-l cumpere și inima oricui i-o cere cu împrumut, Émile este cel mai fermecător dintre acei bărbați cu apucături de curtezană, despre care cel mai năzdrăvan dintre zeflemiștii noștri a spus: „Imi plac mai mult cînd poartă pantofiorii de mătase, decît cizme“.

Cel de al treilea, anume Couture, se menține datorită speculațiilor de bursă. El innădește o afacere cu alta: cîștigul adus de una acoperă pierderea pricinuită de cealaltă. Și astfel izbutește să se mențină la suprafața apei numai datorită încordării nervoase a jocului său, a cacialmalelor sale pe cît de neașteptate, pe atît de îndrăznețe. El înoată cînd într-o direcție, cînd în alta, căutînd în oceanul afacerilor pariziene o insulă oricît de mică, dar destul de litigioasă, ca să se poată cuibări pe ea. Firește, un asemenea om nu-i nicăieri la locul lui. Cît despre ultimul dintre cei patru, cel mai pornit pe zeflemea și ironie, e de ajuns să-i pomenim numele: Bixiou! Dar vai, Bixiou din 1836 e cu totul altul decît cel din 1825. El a ajuns bufonul mizantrop, cu cea mai multă vervă și cu cel mai mușcător sarcasm, un diavol înfuriat fiindcă și-a cheltuit în zadar humorul atît de fin și îndîrjit, fiindcă n-a izbutit să pescuiască măcar o epavă din marea agitată a ultimei revoluții⁶, gata să dea oricui un pi-

cior în spate, ca un adevărat Pierrot de la *Théâtre Funambules*⁷, cunoscînd pe degete epoca sa și aventurile ei scandaloase, înflorindu-le cu propriile sale scorneli hazlii, gata să încalece ca un clown pe umerii oricui, ca, apoi, să-i pună pe frunte, asemenea unui călău, pecetea infamiei.

După ce și-au satisfăcut pe rînd primele și cele mai imperioase cerințe ale unei lăcomii rafinate, vecinii noștri au ajuns cu cina acolo unde ne găseam și noi, și anume la desert, iar datorită tăcerii noastre se crezură singuri. Printre divertismentele gastronomice ale desertului, mulțumită șampaniei îmbibate cu fumul de trabuc, se înfiripă o conversație intimă. Pătrunsă de acea luciditate glacială care împietrește sentimentele cele mai elastice, frînează și inspirația cea mai generoasă, imprimînd rîsului o notă stridentă, această convorbire, plină de ironia mușcătoare ce schimbă veselie în sarcasm, dădu la iveală secătuirea unor suflete care s-au închis în ele însele, fără alt scop în viață decît satisfacerea propriului egoism, rod al huzurului în care trăim. Numai cu *Nepotul lui Rameau*, pamfletul îndreptat împotriva omului pe care Diderot nu s-a încumetat să-l publice⁸, numai cu această carte, voit dezvăluită pentru a arăta anumite răni, se poate asemui pamfletul rostit fără nici un gînd ascuns de vecinii noștri; aci cuvîntul nu ținea seamă nici măcar de nedumeririle cugetului, totul era clădit din ruine, totul era tăgăduit și nu era admirat decît ceea ce e nevoit să recunoască și un sceptic: forța atotputernică, atotștiutoare și atotcuprinzătoare a banului. După ce a tras la întîmplare cîteva gloanțe în cercul cunoștințelor comune, bîrfeala își îndreptă focul ucigător asupra prietenilor intimi. Un semn a fost de ajuns pentru ca să fie înțeleasă dorința mea de a rămîne și de a asculta mai departe, atunci cînd Bixiou începu să povestească ceea ce va urma. Ne-a fost dat să auzim una din acele teribile improvizații care i-au atras lui Bixiou reputația de artist în rîndul cîtorva spirite blazate, și pe care memoria mea a înregistrat-o

cu fidelitatea unei stenograme, în ciuda deselor întreprinderi, intervenții și reluări. Nici păreri, nici forma în care erau exprimate nu răspund cîtuși de puțin cerințelor literare. Cu toate acestea, voi reda totul așa cum a fost: un potpuriu de lucruri sinistre, care zugrăvește vremurile noastre, vrednice să asculte numai astfel de istorii; de aceea și las întreaga răspundere povestitorului ei principal. Mimica, gesturile corespunzătoare deselor schimbări ale glasului, prin care Bixiou înfățișa personajele aduse în scenă, trebuie să fi fost desăvîrșite, judecînd după exclamațiile de aprobare și după interjecțiile de satisfacție ale celor trei ascultători ai săi.

— Așadar i-ai propus lui Rastignac și a refuzat? întrebă Blondet pe Finot.

— Categorie.

— Și nu l-ai amenințat cu ziarele? întrebă Bixiou.

— Ba da, dar a pufnit în rîs, răspunse Finot.

— Rastignac e moștenitorul direct al răposatului de Marsay și-și va face drum în politică cum și-a făcut și în lumea bună, fu de părere Blondet.

— Dar cum s-o fi îmbogățit oare? întrebă Couture. În 1819 locuia cu celebrul Bianchon într-o mizeră pensiune din Cartierul Latin⁹, în timp ce familia lui mînca răbdări prăjite și bea poșircă țărănească numai ca să-i poată trimite lui o sută de franci pe lună, că de! moșia lui taică-său nu valora nici trei mii de franci și pe deasupra mai avea și două surori și un frate pe cap, iar acum...

— Acum are un venit de patruzeci de mii de franci, răspunse Finot. A dat fiecăruia dintre surori o zestre grasă, le-a măritat pe amîndouă cu cite un nobil de viță veche și a lăsat maică-si uzufructul moșiei...

— În 1827, zise Blondet, îl știam fără o lețcaie,

— Asta a fost în 1827! exclamă Bixiou.

— Ei bine, continuă Finot, astăzi e pe cale să devină ministru, să ajungă pair al Franței¹⁰ și tot ce i-o pofti inima! De Delphine s-a despărțit în termeni buni încă de acum trei ani, și nu începe îndoială că vi-

nează o partidă grozavă, fiindcă nu-l împiedică nimic să ia chiar și o fată de neam mare! Ștregarul a avut destulă minte să se încurce cu o femeie bogată.

— Ei, prieteni, să-i acordăm circumstanțe atenuante: a încăput pe mîna unui om foarte dibaci tocmai cînd izbutise să se smulgă din ghearele mizeriei, zise Blondet.

— Îl cunoști prea bine pe Nucingen, interveni Bixiou; la început Delphine și Rastignac îl socoteau *un om de treabă*; părea că vede în femeie o jucărie, o podoabă a casei sale. Pentru mine, asta-i încă o dovadă că omul acesta cîntărește toate cu aceeași măsură: Nucingen nu se sfiește să spună pe șleau că nevastă-sa este emblema averii lui, un *lucru* foarte necesar, totuși de importanță secundară în viața veșnic sub presiune a oamenilor politici și a marilor financiari. Eram de față cînd a spus că Bonaparte a fost mărginit ca un burtă-verde la începutul legăturii lui cu Joséphine, că, deși a dovedit apoi destul curaj s-o folosească drept trambulină, a fost un caraghios cînd a vrut s-o facă părtaşă la gloria lui¹¹.

— Orice om superior trebuie să aibă o concepție orientală în ceea ce privește femeile, afirmă Blondet.

— Baronul a contopit teoriile orientale cu cele occidentale într-o admirabilă doctrină pariziană. Nu-l putea suferi pe de Marsay, care nu era ușor de mînuit. În schimb Rastignac i-a plăcut foarte mult și l-a exploatat, lăsîndu-i în seamă toate îndatoririle lui familiale, fără ca acesta să o simtă măcar; toate toanele Delphinei se spărgeau în capul lui Rastignac, el trebuia s-o plimbe la Bois de Boulogne, s-o însoțească la toate spectacolele. Ca să ajungă astăzi un viitor mare om politic, Rastignac a trebuit să-și piardă o bună parte din viață scriind și citind răvașe de dragoste. La început, Eugène era beștelit pentru orice fleac; se înveselea cînd era Delphine veselă, se posomora cînd era ea tristă, trebuia să-i suporte migrenele, confidențele, să-i consacre tot timpul, oră cu oră, cei mai frumoși ani ai tinereții lui, ca să alunge plic-

tisul din viața searbădă a acestei doamne din elita Parisului. Cu el se sfătuia îndelung Delphine în privința toaletelor care ar prinde-o cel mai bine, asupra lui își descărca furia, el era ținta nenumăratelor ei bobîrnace, așa că baronul avea parte numai de drăgălășenia soției sale. În sinea lui, baronul rîdea de toate astea, și, de cîte ori îl vedea pe Rastignac copleșit de atîtea obligații, se prefăcea că *ă căzut la bănuială*, și astfel teama comună îi apropia din nou pe cei doi amanți.

— Înțeleg ca o femeie atît de bogată să-l fi ajutat pe Rastignac, ba chiar să-i fi asigurat o situație onorabilă, dar de unde atîta avere? întrebă Couture. Ca să ajungă la o avere atît de considerabilă, ca aceea de astăzi, trebuie să fi dat o lovitură, și, pe cîte știu, nimeni nu l-a învinuit vreodată de a fi pus la cale o afacere bănoasă.

— O fi moștenit-o, zise Finot.

— De la cine? întrebă Blondet.

— De la cine știe ce neghiobi, adăugă Couture.

— Ei, nu i-o fi jumulit chiar pe toți, mai sînt destui, dragii mei, zise Bixiou :

...Nu vă pierdeți cu firea, fraților ;

Azi mai mult ca oricînd e vremea de aur a hoților.

Hai să vă povestesc de unde i se trage averea. Să ne închinăm în primul rînd în fața talentului său ! Prietenul nostru nu este un ștrengar, cum pretinde Finot, ci un gentleman care știe regulile jocului, cunoaște cărțile și pe care galeria îl respectă. Rastignac are prezență de spirit, ce se cere în anumite împrejurări, și procedează ca un militar care nu-și împrumută curajul decît contra poliță cu scadență peste nouăzeci de zile și cu trei giruri plus gaj. Deși pare un om slab de înger, un zănatic, un om cu idei incoerente, șovăitor, incapabil să ducă ceva la bun sfîrșit, totuși, în clipa cînd se ivește o afacere serioasă, o combinație ispitoare, el nu se împrășteie ca Blondet, de pildă,

care în astfel de împrejurări se zbate pentru alții; dimpotrivă, Rastignac își adună toate forțele, cercează temeinic poziția pe care vrea s-o cucerească, apoi atacă fără greș. Cu o îndrăzneală și o pricepere demne de urmat, el ia cu asalt pozițiile adversarului, produce panică printre acționari, în consiliile de administrație, în sfârșit, zguduie din temelii toată șandramaua; apoi, după ce a dat lovitura, se domolește, își reia viața de huzur, lipsită de griji, devenind iarăși meridionalul dornic de plăceri, flecarul, leneșul Rastignac, care-și poate îngădui să doarmă pînă la amiază, tocmai fiindcă a fost în stare să vegheze în momentul crizei.

— Toate bune și frumoase, dar mai bine ne-ai lămurii odată ce-i cu averea lui, zise Finot.

— Bixiou o să ne înșire cîte în lună și în soare, interveni Blondet. Ce mai încolo-încoace, averea lui Rastignac se datorește în întregime Delphinei de Nucingen, o femeie excepțională, care îmbină îndrăzneala cu prevederea.

— Nu cumva ți-a împrumutat niște bani? întrebă Bixiou.

Izbucniră cu toții într-un hohot de rîs.

— Te înșeli, i se adresă Couture lui Blondet. Inteligența ei se reduce la anumite replici mai mult sau mai puțin spirituale, la dragostea ei pentru Rastignac, pe care-l plictisește cu fidelitatea ei supărătoare și cu supunerea ei oarbă... pe scurt, este o adevărată italiancă.

— Dacă nu ținem seama de avere, adăugă răutăcios Andoche Finot.

— Ei, vedeți — continuă Bixiou cu șiretenie — după tot ceea ce vorbirăm acum, se mai încumetă vreunul dintre voi să-l învinuiască pe bietul Rastignac de a fi trăit pe seama Băncii Nucingen, care l-ar fi căpătuit, chipurile, întocmai cum a procedat prietenul nostru des Lupeaulx cu la Torpille¹²? În cazul acesta ați fi la fel de vulgari ca oricare mic-burghez de pe strada Saint-Denis¹³. Mai întii, jude-

cînd abstract, după cum spune Royer Collard¹⁴, cheștiunea rezistă la *critica rațiunii pure*¹⁵, cît despre rațiunile impure...

— Iar a luat-o razna ! îi spuse Finot lui Blondet.

— Dar are dreptate ! exclamă Blondet, cheștiunea asta nu se pune de azi, de ieri. Ea este cheia vestitului duel pe viață și pe moarte între La Châteigneraie și Jarnac¹⁶. Jarnac a fost invinuit de a fi în relații prea bune cu soacră-sa, pe socoteala căreia acest ginere excesiv de iubit ducea o viață pe picior mare. Cînd un fapt e atît de evident, nu se cade să vorbești despre el. Din devotament pentru regele Henric al II-lea, La Châteigneraie a luat bîrfeala regelui asupra sa ; de aici duelul care a îmbogățit limba franceză cu expresia „lovitura lui Jarnac“.

— Așa ! va să zică e o expresie nobilă, de vreme ce-i atît de veche, zise Finot.

— Cum, nu știai ? La urma urmei e firesc, ai fost doar proprietar de gazete și reviste ! îl ironiză Blondet.

— Există anumite femei, ca și bărbați de altfel — continuă Bixiou pe un ton grav — care pot să-și împartă viața în două și să nu dăruiască decît o parte (țineți seama că vă expun părerea mea, folosind o formulă umanitaristă). Pentru asemenea oameni, interesele materiale n-au nimic comun cu sentimentele. Ei își dau viața, timpul, onoarea pentru o femeie, ei sînt darnici cu bărbații, cînd e vorba de acele hirtii cu filigran¹⁷ pe care stă scris : *Legea prevede pedeapsa cu moartea pentru falsificatori*. În schimb asemenea oameni nu primesc nimic de la o femeie. Și bine fac, deoarece totul devine o infamie atunci cînd contopirea intereselor se confundă cu contopirea sufletelor. Multă lume propovăduiește această doctrină, dar foarte puțini o aplică...

— Fleacuri ! exclamă Blondet. Mareșalul de Richelieu, care știa să fie într-adevăr galant, a făcut pensie de o mie de galbeni doamnei de La Popelinière¹⁸ după vestita pățanie cu placa de marmură

de pe cămin. În naivitatea ei, Agnès Sorel i-a oferit regelui Carol al VII-lea¹⁹ toată averea ei și regele a primit-o. Jacques Coeur²⁰ a subvenționat monarhia franceză, care s-a lăsat întreținută, pentru ca să se dovedească apoi ingrată ca o curtezană.

— Domnilor, zise Bixiou, eu cred că dragostea, care nu implică o prietenie pe viață, nu este altceva decît desfrîu și nu poate dura. Cum poți să te dăruiești în întregime, cînd nu vrei să dai totul? În zadar ai încerca să împaci aceste două teorii, pe cît de opuse, pe atît de profund imorale amîndouă. După părerea mea, cine se teme de o legătură fără rezerve e desigur încredințat că ea e trecătoare și atunci... adio pasiune! Orice pasiune pe care n-o socotești veșnică e monstruoasă. (După cum vedeți, vorbesc ca un discipol al lui Fénelon²¹.) De altfel, cei ce cunosc moravurile lumii bune, toți oamenii cu spirit de observație, care știu să se poarte în societate, bărbații eleganți cu mănuși și cravate impecabile, pe care faptul de a se însura cu o femeie numai de dragul zestrei nu-i face să roșească, sînt cei ce susțin sus și tare că între interesele materiale și sentimente nu trebuie să existe nici o legătură. Toți ceilalți sînt niște nebuni care iubesc cu adevărat și se cred singuri pe lume cu iubita lor! Pentru ei, o avere de milioane e gunoi, în schimb o camelie, o mănușă pe care a purtat-o idolul lor valorează milioane! La ei n-ai să găsești niciodată mîrșavul metal nobil risipit prin casă, dar în schimb ai să găsești flori uscate păstrate cu grijă în elegante casete de cedru! Toți oamenii de acest soi sînt la fel: ei au pierdut pînă și noțiunea de *eu*. TU — iată cuvîntul care-i caracterizează cu desăvîrșire. Ce să le faci? Cine-i poate lecu de această boală care le roade inima în taină? Totdeauna au existat neghiobi care, atunci cînd iubesc, nu-și fac nici un fel de socoteli, și înțelepți care iubesc cu socoteală.

— Bixiou e de-a dreptul sublim, izbucni Blondet. Nu-i așa, Finot?

— În orice altă împrejurare, spuse Finot cu un ton sentențios, aş vorbi ca un gentleman, dar în cazul de față... sînt de părere...

— De aceeaşi părere cu secăturile ordinare în mijlocul cărora ai onoarea să te afli, îi tăie vorba Bixiou.

— Ai ghicit, mărturisi Finot.

— Dar tu ce crezi ? îl întrebă Bixiou pe Couture.

— Prostii ! exclamă Couture. O femeie care nu face din trupul ei o treaptă pentru ca iubitul ei să se ridice, să-şi atingă ţinta, este o egoistă fără inimă.

— Care-i părerea ta, Blondet ?

— Eu prefer practica teoriei.

— Ei bine, continuă Bixiou pe un ton sarcastic, aflaţi că Rastignac nu împărtăşeşte vederile voastre. A primi fără să dai nimic în schimb este o purtare josnică şi, pe deasupra, destul de nechibzuită ; a primi însă pentru a avea dreptul să procedezi ca un senior feudal, înapoind însutit, este un gest de cavalier. Astfel gîndea şi Rastignac. El se simţea profund umilit de faptul că avea interese materiale comune cu Delphine de Nucingen, pot să vă asigur că această situaţie îl făcea să sufere... L-am văzut chiar eu frămîntîndu-se, cu lacrimi în ochi. Da, da, cîteodată plîngea cu adevărat !... mai ales după o cină copioasă. Ei bine, dacă m-aş lua după voi...

— Asta-i bună ! Mi se pare că-ţi baţi joc de noi, spuse Finot.

— Cîtuşi de puţin ! E doar vorba de Rastignac, a cărui suferinţă voi aţi interpretat-o drept o dovadă de depravare, mai ales că pe vremea aceea n-o mai iubea cu aceeaşi pasiune pe Delphine ! Dar ce să-i faci ? Bietul băiat avea acest ghimpe în inimă. Ve-deţi dumneavoastră, el e un gentleman profund imoral, pe cînd noi sîntem nişte artişti plini de virtuţi. Aşadar, Rastignac voia cu orice preţ s-o îmbogăţească pe Delphine, el fiind un băiat sărac şi ea o mare bogătaşă ! Pare de necrezut... totuşi a izbutit s-o facă ! Rastignac, care ar fi fost în stare să se bată în duel ca Jarnac, adoptă de atunci punctul de

vedere al lui Henric al II-lea, rezumat în celebrul lui aforism : virtute absolută nu există, ea depinde de împrejurări. Ceea ce vă povestesc acum e în strînsă legătură cu îmbogățirea lui Rastignac.

— Ar fi timpul să-ți începi odată povestirea, în loc să ne tot dai ghes să ne ponegrim singuri, zise blajin Blondet.

— Bravo, băiete ! exclamă Bixiou, lovindu-l protector cu palma peste ceafă, văd că-ți priește șampania.

— Hai, spune odată povestea, te implor, în numele sfîntului acționar ! zise Couture.

— Voiam tocmai s-o încep, îi întoarse vorba Bixiou, dar cu imprecăția ta m-ai adus la deznodămînt.

— Aha ! se vede treaba că or fi amestecați în povestea asta și ceva acționari ? vru să știe Finot.

— Putrezi de bogați ca și cei pe care i-ai îmbrobodit tu, îi răspunse Bixiou.

— Cred că ai putea să te porți mai delicat cu un om de treabă la care găsești oricînd la nevoie o bancnotă de cinci sute de franci... îl mustră Finot cu un ton înțepat.

— Chelner ! strigă Bixiou.

— De ce-l chemi ? îl întrebă Blondet.

— Să-i cer cinci sute de franci, spre a-i da înapoi lui Finot ; cînd n-o să-i mai datorez nici bani, nici recunoștință, n-o să-mi mai poată pune poprire pe limbă.

— Hai, continuă-ți povestea, îl îndemnă Finot cu un rîs silît.

— Sînteți martori, zise Bixiou, că nu m-am vîndut cu trup și suflet acestui individ impertinent, care își închipuie că tăcerea mea nu face decît cinci sute de franci. N-ai să ajungi niciodată ministru, dacă n-ai să înveți să prețuiești orice conștiință la justa ei valoare. Știi ce, scumpul meu Finot, adăugă el cu o voce lingușitoare, ca să mă achit față de tine, voi spune toată povestea fără a pomeni vreun nume.

— Nu cumva are de gînd să ne demonstreze că Nucingen l-a îmbogăţit cu bună-ştire pe Rastignac ? întrebă Blondet zîmbind.

— Nu eşti chiar atît de departe de adevăr pe cît ţi se pare, îşi reluă Bixiou firul povestirii. Habar n-aveţi de ce e în stare Nucingen cînd e vorba de afaceri.

— N-ai putea să ne spui cîte ceva despre începuturile carierei lui ? interveni Blondet.

— Eu nu l-am cunoscut decît călare pe situaţie, deşi se prea poate ca drumurile noastre să se fi încrucişat pe vremuri.

— Prosperitatea Băncii Nucingen este unul din fenomenele cele mai umilitoare ale epocii noastre, îşi continua Blondet gîndul. În 1804, Nucingen era încă un om destul de obscur. Pe vremea aceea bancherii ar fi intrat în panică dacă ar fi ştiut că pe piaţă se află scrisori de acceptare, în valoare de cinci sute de mii de franci, emise de Nucingen. Acest mare financiar era conştient pe atunci de inferioritatea lui. Şi ce credeţi că a făcut ca să-i meargă vestea ? A suspendat toate plăţile. Chiar aşa ! Şi numele lui, care nu era cunoscut decît la Strasbourg şi în inahalaia Poissonnière, a început de atunci să stîrnească vîlvă pe toate pieţele. Nucingen scapă de creditori, despăgubindu-i cu valori moarte, reîncepe plăţile şi deodată acţiunile lui ajung să aibă căutare în toată Franţa. Datorită unei conjuncturi neaşteptate, valorile socotite moarte reînvie, încep să fie cotate şi să dea beneficii. Acţiunile Nucingen sînt acum la mare preţ. Vine anul 1815. Şmecherul nostru îşi adună întregul capital, răscumpără cu el diferite întreprinderi chiar în ajunul bătăliei de la Waterloo, iar în momentul crizei suspendă plăţile şi lichidează, plătindu-şi creditorii cu acţiuni de-ale minelor din Wortschin pe care şi le procurase cu douăzeci la sută sub valoarea la care le-ar fi emis el însuşi. Da, domnilor ! Apoi ia de la Grandet o sută cincizeci de mii de sticle de şampanie²² pentru a avea o acoperire,

deoarece prevedea falimentul acestui virtuos tată al actualului conte d'Aubrion, și o cantitate egală de vin de Bordeaux de la Duberghe, și aceste trei sute de mii de sticle acceptate — da, dragii mei, numai *acceptate* — la treizeci de centime bucata le viră pe gîtul aliaților la Palais-Royal, între 1817—1819²³ cu șase franci sticla. Valorile emise de Banca Nucingen, ca și numele lui încep să circule în toată Europa. Acest faimos baron s-a ridicat sărind peste o prăpastie, care pe alții i-ar fi înghițit cu siguranță. Cele două operații de lichidare au adus beneficii colosale creditorilor săi: degeaba a căutat el să-i tragă pe sfoară, n-a fost chip! Și astăzi Nucingen trece drept omul cel mai cinstit din lume. Cînd își va suspenda plățile pentru a treia oară, acțiunile Băncii Nucingen vor fi căutate în Asia, în Mexic, în Australia, pînă și-n junglă. Ouvrard²⁴ e singurul care l-a pătruns pe acest alsacian, fiul unui evreu botezat pentru a parveni: „Cînd Nucingen lasă să-i scape aurul din mînă, puteți fi siguri că a și înhățat diamante!”

— Nici du Tillet, asociatul lui, nu-i mai prejos, zise Finot. Și țineți seama că du Tillet n-a căpătat de la părinți nici titluri de noblețe, nici avere, ci numai viața. Totuși acest individ, care în 1814 n-avea o lețcaie, a ajuns la situația pe care o știți; mai mult, spre deosebire de noi toți — cu excepția ta, Couture — el a știut să-și facă numai prieteni în loc de dușmani. Pe scurt, a izbutit să-și ascundă atît de bine antecedentele, încît a trebuit să se răscolească multe haznale pînă să se descopere că încă în 1814 mai era vînzător la o parfumerie din strada Saint-Honoré.

— Asta-i bună! i-o reteză Bixiou, cum poți să-l compari pe Nucingen cu un șarlatan de duzină ca du Tillet, un șacal care adulmecă hoiturile și izbuște totdeauna să ajungă primul ca să înhațe ciolanul cel mai mare? Ajunge să-i privești pe acești doi oameni ca să-ți dai seama de deosebirea dintre ei: unul are expresie ageră de pisică, e înalt și uscățiv, iar celălalt e otova, burduhănos, greoi ca un sac și

teapăn ca un diplomat. Nucingen are mîna cărnoasă, grea, ochi adînci și nemișcați de linx, cu privirea îndreptată parcă înăuntru și nu în afară ; e un om de nepătruns, așa că niciodată nu poți ghici ce are de gînd ; în schimb istețimea lui du Tillet e ca un fir de ață prea subțire, care se rupe ușor, cum spunea Napoleon nu-mi mai amintesc despre cine.

— După mine, Nucingen e superior lui du Tillet ²⁵ într-o singură privință : pe cînd Nucingen are destul bun-simț să-și dea seama că pentru un financiar e de ajuns titlul de baron, du Tillet ține morțiș să devină conte italian, zise Blondet.

— Cum așa, Blondet?... Te cam pripești, tinere, îl opri Couture. Mai întîi Nucingen a cutezat să spună că nu există oameni cinstiți decît în aparență ; și apoi, ca să-l pătrunzi, trebuie să fii tu însuți om de afaceri. În ansamblul afacerilor lui, banca ocupă un loc neînsemnat, căci în primul rînd vin furniturile pentru stat, vinurile, lîna, indigoul, în sfîrșit, tot ceea ce poate aduce un cîștig. Geniul lui le cuprinde pe toate. Acest rechin al finanței ar fi în stare să vîndă deputați guvernului și pe greci turcilor. Pentru el, comerțul este totalitatea varietăților, unitatea particularităților, cum ar spune Cousin ²⁶. Privite astfel, afacerile bancare cer o minte pătrunzătoare, o întreagă politică, și întotdeauna un om încercat care să se ridice deasupra legilor impuse de cîste, cînd acestea îl stingheresc.

— Ai dreptate, dragul meu, încuviință Blondet, dar noi sîntem singurii care ne dăm seama că aici e vorba de un adevărat război purtat pe tărîmul financiar. Bancherul e un comandant de oști dornic de cuceriri, care sacrifică mase de oameni pentru a-și atinge scopurile ascunse, ostașii lui fiind interesele particularilor. El trebuie să îmbine stratageme, să întindă curse adversarului, să trimită spioni în rîndurile lui, să cucerească orașe. Majoritatea oamenilor de această categorie au atîtea contingente cu politica, încît sfîrșesc prin a se amesteca în ea. Și în

cele din urmă politica le înghite toată averea, așa cum a dus de ripă Banca Necker, sau după cum l-a împins pe vestitul Samuel Bernard²⁷ în pragul ruinii. În fiecare secol ai să găsești cîte un bancher, putred de bogat, care nu lasă după el nici avere, nici urmași. Frații Pâris, care au contribuit la prăbușirea lui Law²⁸, apoi chiar Law însuși, pe lîngă care toți întemeietorii de societăți anonime sînt niște pigmei; Bourret, Beaujon²⁹ au dispărut cu toții, fără a lăsa vreun descendent vrednic de numele lor. Asemenea lui Cronos, banca își înghite propriii ei copii. Pentru a se putea menține, bancherul trebuie să devină nobil, să întemeieze o dinastie, ca familia Fugger³⁰, zarafii lui Carol al V-lea, care au primit titlul de prinți de Babenhausen și al căror nume îl mai întîlnești și astăzi... în almanahul lui Gotha³¹, firește. Bancherii caută să pătrundă în nobilime din instinct de conservare, poate chiar fără să-și dea seama. Jacques Coeur e întemeietorul unui vestit neam de nobili, al familiei de Noirmoutier, care s-a stins sub Ludovic al XIII-lea. De cîtă energie a dat dovadă acest om ruinat de însuși regele legitim pe care s-a zbatut să-l urce pe tron! A murit însă, ca prinț, într-o insulă din arhipelag, unde a zidit o splendidă catedrală³².

— Of, dacă ai de gînd să ne ții un curs de istorie, ne îndepărtăm de vremurile noastre, cînd regelui i s-a luat dreptul de a mai acorda titluri de noblețe și cînd titlul de baron și de conte se conferă, din păcate, în ședințe secrete l zise Finot.

— Îți pare rău, pesemne, că nu poți cumpăra și tu o funcție care să-ți aducă un titlu de noblețe, se amestecă Bixiou în vorbă. Și ai dreptate. Dar să ne întoarcem la oile noastre. Îl cunoașteți pe Beaude-nord? După cum văd n-ați auzit nici unul despre el. Bine. Vedeți cît de trecătoare sînt toate pe lumea asta! Acum zece ani, bietul băiat era arbitru elegant. Dar s-a scufundat atît de adînc, încît nu știți mai mult despre el decît știa adineauri Finot despre

originea expresiei „lovitura lui Jarnac“. (O spun doar ca să-mi rotunjesc fraza și nu ca să te necăjesc, Finot!) Era un aristocrat autentic din cartierul Saint-Germain. Ei bine, acest Beaudenord este prima gîscă jumulită pe care vreau să vi-o prezint. Mai întâi avea avantajul de a se numi Godefroid de Beaudenord, avantaj pe care nici Finot, nici Blondet, nici Couture, nici chiar eu nu-l putem disprețui. Amorul propriu al acestui băiat putea fi satisfăcut atunci cînd la sfîrșitul unui bal își auzea strigați lacheii în timp ce treizeci de femei frumoase, gata de plecare, înconjurate de soții și de adoratorii lor, își așteptau trăsurile. Apoi, n-avea a se plînge de nici unul dintre mădularele cu care Dumnezeu a înzestrat omul : era sănătos și fără cusur, n-avea nici albeață pe ochi, nici perucă, nici pulpe de vată ; picioarele nu-i erau nici crăcănate, nici în formă de X, nici genunchii nu-i ieșeau în afară ; nu era adus de spate, avea mijlocul subțire, mîini frumoase și albe, păr negru, nu era nici rumen ca un vînzător de băcănii, nici smeard ca un calabrez. În sfîrșit, lucrul cel mai important : Beaudenord nu era supărător de frumos ca unii dintre prietenii noștri, care par să facă atîta caz de frumusețea lor, numai fiindcă nu se pot lăuda cu altceva. Dar ajunge, am spus destul ; ar fi o infamie să stăruim ! Trăgea cu pistolul fără greș, călărea cu eleganță, iar cînd s-a bătut în duel pentru un fleac, n-a ținut să-și ucidă adversarul. Vă dați seama că, pentru a arăta ce-i trebuie unui om din secolul al XIX-lea, care trăiește la Paris, ca să se bucure de o fericire deplină, netulburată de nimic, ba, mai mult, ce-i trebuie unui tînăr de douăzeci și șase de ani spre a se socoti pe deplin fericit, ești nevoit să intri în cele mai mici amănunte ale vieții, nu-i așa ? Cizmarul izbutise să-i facă lui Beaudenord un calapod fără cusur și-i furniza o încălțăminte de toată frumusețea ; iar croitorul lucra de asemenea cu plăcere pentru Beaudenord. Godefroid vorbea frumos și corect, nu-l pronunța pe *r* din gît, n-avea nici accent

găscun, nici normand, și știa să-și lege cravata tot atît de bine ca Finot ! Fiind văr prin alianță cu marchizul D'Aiglemont, tutorele său (am uitat să vă spun că avea și norocul de a fi rămas orfan de tată și de mamă), Beaudenord putea să intre oricînd la orice bancher fără ca cineva din cartierul Saint-Germain să-i poată aduce vreodată învinuirea că-l vizitează prea des. Un tînăr are, din fericire, dreptul să-și facă din plăceri unica lege, să caute numai locurile vesele și să fugă de ungherele întunecoase, unde se ascunde durerea. În sfîrșit, Godefroid fusese vaccinat la timp. (Mă înțelegeți, Blondet !) În ciuda acestor numeroase virtuți, ar fi putut să fie totuși foarte nenorocit. Că de l din nenorocire, fericirea înseamnă în aparență ceva absolut și tocmai de aceea se găsesc atîția neghiobi care să se întrebe : „Ce e fericirea ? ” O femeie foarte spirituală spunea : „Fericirea o găsești acolo unde o pui ! ”

— Și nu făcea decît să afirme un trist adevăr, zise Blondet.

— Asta-i o întreagă morală, adăugă Finot.

— Și încă ce morală ! *Fericirea*, ca și *Virtutea* sau *Răul* este o noțiune relativă, îl completă Blondet. La Fontaine, de pildă, nădăjduia că pînă la urmă păcătoșii din iad se vor obișnui cu situația în care se află și se vor simți acolo în elementul lor, ca peștele în apă.

— Numai băcanii îl știu pe La Fontaine de-a rostul ! exclamă Bixiou.

— Fericirea unui tînăr la 26 de ani, care trăiește la Paris, nu se aseamănă cu aceea a unui tînăr de aceeași vîrstă din Blois, bunăoară, continuă Blondet fără să țină seama de întrerupere.

— Cei care se folosesc de acest aranjament pentru a osîndi nestatornicia în păreri sînt ori de rea-credință, ori incuți cu desăvîrșire. Medicina modernă, care socotește drept cel mai mare merit al său faptul de a fi trecut între 1799—1837 de la stadiul de presupuneri la acela de știință pozitivă, datorită

în primul rînd înrîuririi celebrei pleiade de analiști de la Paris, a dovedit că, în cursul evoluției sale, omul s-a schimbat cu totul...

— Ca și cuțitul unui scamator : tu-l crezi mereu același, dar de fapt e altul, își reluă Bixiou firul povestirii. Așadar, acest costum de arlechin, pe care îl numim fericire, e făcut din multe petice ; aflați însă că al lui Godefroid n-avea nici cea mai mică pată sau ruptură. Inchipuiți-vă un tînăr de douăzeci și șase de ani, fericit în dragoste, care, cu alte cuvinte, este iubit nu pentru tinerețea lui în plină floare, nici pentru inteligența sau înfățișarea lui, nici măcar de dragul iubirii însăși, ci fiindcă femeile se simt irezistibil atrase de el, chiar atunci cînd e vorba de un amor abstract, ca să folosim expresia lui Royer Collard ; într-o asemenea situație, tînărul respectiv poate să n-aibă nici o lețcaie în punga brodată de adoratoarea lui, să nu-i fi plătit proprietarului chirie, nici cizmarului amintit pantofii, să-i fi rămas dator croitorului său, care, cu timpul, asemenea Franței, ar înceta să-l mai iubească. Într-un cuvînt, poate fi și sărac ! Sărăcia distruge numai fericirea unui tînăr care nu împărtășește opiniile noastre transcendente asupra contopirii intereselor materiale cu cele sentimentale. Nu cred să existe ceva mai obositor decît a fi foarte fericit din punct de vedere moral și totodată foarte nefericit din punct de vedere material. Într-o astfel de situație omul se simte ca mine în clipa de față ; cu un picior înghețat din pricina curențului care pătrunde pe sub ușă, iar cu celălalt pîrjolit de focul din sobă. Sper că am fost înțeles și că ceea ce am spus va găsi ecou în buzunarul tău de la vestă, Blondet, nu-i așa ? Cînd sîntem între noi, să nu pomenim de inimă, ca nu cumva să mi se întunece inteligența. Și acum să continuăm ! Așadar, Godefroid de Beaudenord își cîștigase stima furnizorilor săi, fiindcă, la rîndul lor, furnizorii cîștigau destul de des bani frumoși de pe urma lui. Femeia spirituală de care v-am amintit adineauri și

al cărui nume nu vi-l pot spune, deoarece, fiind cu totul lipsită de inimă, mai trăiește încă...

— Cine o fi ?

— Marchiza d'Espard ! Ea spunea că un tânăr burlac trebuie să locuiască la parter, într-un mic apartament unde nimic să nu aducă aminte de gospodărie, să n-aibă nici bucătar, nici bucătăreasă, ci numai un bătrîn servitor, și mai ales să nu facă impresia unui om așezat. După părerea ei, orice alt fel de viață ar dovedi prost-gust. Respectînd întocmai aceste cerințe, Godefroid de Beaudenord locuia pe Cheiul Malaquais într-un mic apartament, situat la parter ; totuși fusese nevoit să pună în camera lui un pat, care deși ocupa puțin loc, fiind foarte îngust, o făcea să semene întrucîtva cu un dormitor conjugal. Dacă o englezoaică ar fi intrat, din înțîmplare, în locuința lui, n-ar fi găsit nimic *improper*³³. Finot, să pui pe cineva să-ți explice ce înseamnă cuvîntul *improper*, această lege supremă a Angliei ! Fiindcă tot sîntem legați printr-o bancnotă de o mie de franci, am să te ajut chiar eu să-ți faci o idee, căci, spre deosebire de tine, eu am fost în Anglia ! (În șoaptă, lui Blondet, la ureche : îi vînd cunoștințe de cel puțin două mii de franci.) Vezi tu, Finot, în Anglia poți să ajungi oricît de departe cu o femeie noaptea, la un bal, sau în altă parte ; dacă a doua zi o întîlnești însă pe stradă și ai aerul c-o recunoști, e *improper*. Dacă descoperi la un banchet că sub fracul vecinului tău din stînga se ascunde un om fermecător, spiritual, prietenos și cîtuși de puțin scrobit, de nici n-ai zice că-i englez, și îi adresezi cuvîntul după vechea tradiție a politeței franceze, e *improper*. Dacă la un bal inviți la dans o femeie frumoasă, căreia nu i-ai fost prezentat, e *improper* ; dacă discuți cu aprindere, rîzi, pui inimă, suflet și spirit într-o conversație, sau îți dai pe față sentimentele, în sfîrșit, dacă joci cărți fiindcă îți place, dacă vorbești fiindcă ai ceva de spus, dacă mănînci fiindcă ți-e foame, e *improper, improper, improper*.

Stendhal, unul dintre oamenii cei mai spirituali și mai profunzi³⁴ ai acestei epoci, a caracterizat admirabil noțiunea de *improper*, spunînd că un oarecare lord din Marea Britanie nu se încumetă să șadă cu picioarele încrucișate în fața focului nici măcar cînd e singur, de teamă să nu fie *improper*. O doamnă din înalta societate engleză, chiar dacă face parte din secta fanatică a puritanilor (protestanții cei mai intransigenți care și-ar lăsa întreaga familie să moară de foame dacă ar socoti-o *improper*), poate fi oricît de destrăbălată în dormitorul ei, fără a vedea nimic *improper* în asta, dar s-ar considera compromisă pentru totdeauna, dacă ar primi vizita unui simplu cunoscut în această încăpere. Datorită spaimii de *improper*, ne vom pomeni într-o bună zi că Londra și locuitorii ei s-au schimbat în stane de piatră.

— Cînd te gîndești că există și în Franța destui zevzeci care vor să importe solemnele neghiobii pe care englezii le săvîrșesc cu binecunoscutul lor sînge rece, zise Blondet, îl înfioară pe oricine cunoaște Anglia și își amintește de vechile moravuri franceze atît de elegante și de fermecătoare. Walter Scott, care n-a îndrăznit să zugrăvească femeile așa cum sînt, numai de teamă să nu pară *improper*, își făcea remușcări că a creat în *Inchisoarea din Edinburg* minunata figură a lui Effie.

— Vrei să nu fii niciodată *improper* în Anglia? îl întrebă Bixiou pe Finot.

— Ei ? făcu Finot.

— Du-te în parcul Tuileries și studiază pompierul acela cioplit în marmură, pe care sculptorul l-a denumit *Temistocle*, apoi încearcă să pășești ca statuia comandorului și n-ai să fii niciodată *improper*. Fericea lui Godefroid s-a întregit datorită aplicării riguroase a legii suverane care stabilește ce-i *improper* și ce nu. Iată cum s-au petrecut lucrurile. El avea un „tigru“, cum li se spune în societatea selectă micilor lachei, care n-au altă atribuție decît

aceea de a-și însoți stăpînul cînd iese la plimbare, fie în trăsură, fie călare. „Tigrul“ lui Beaudenord era un mic irlandez numit după dorință Paddy, Joby sau Toby, un prichindel înalt de vreo patru palme și lat în spate de vreo două, cu o figură de nevăstuică, cu nervi de oțel căliți în gin, sprinten ca o veveriță, în stare să mîne fără cusur un landou, cu o dibăcie rar întîlnită la Londra, ca și la Paris, călăreț la fel de iscusit ca bătrînul Franconi³⁵, un băiețel cu ochi de șopîrlă, ageri ca ai mei, blond ca o madonă de Rubens, cu bujori în obraji, prefăcut ca un prinț, instruit ca un notar la pensie, pervers la vîrsta de zece ani, pe scurt, o adevărată floare de mucegai, care se juca și înjura cu aceeași plăcere, se dădea în vînt după dulceață și după *punch*, bîrfitor ca un foileton isteț și nerușinat ca un ștregar de pe străzile Parisului. La început fusese o mîndrie și un izvor de venituri pentru un celebru lord englez care cîștigase, de pe urma lui, vreo șapte sute de mii de franci la curse. Lordul ținea mult la băiat, căci „tigrul“ lui era în același timp o curiozitate: în toată Londra nimeni nu avea unul atît de mititel. Călare pe un cal de curse, Joby părea un șoim. Ei bine, lordul l-a concediat totuși pe Toby, dar nu pentru că era lacom, nu din pricina vreunui furt sau a unei crime, nici pentru felul lui de a vorbi cu totul neîngăduit, nici pentru purtarea lui necuviincioasă, nici pentru obrăznicia lui față de milady, nici pentru faptul de a fi tăiat buzunarele cameristei ei preferate, nici fiindcă se lăsase cumpărat de adversarul lordului la curse, nici măcar fiindcă îndrăznise să se amuze duminica — într-un cuvînt nu-l concediasse din pricina vreunei fapte condamnabile. Dacă Toby ar fi săvîrșit toate acestea, chiar dacă s-ar fi adresat lordului fără să fie întreat, milord i-ar fi iertat pînă și această crimă împotriva protocolului casnic. Milord îl îndrăgise într-atît, încît i-ar fi trecut foarte multe cu vederea. Doar „tigrul“ lui mîna o trăsurică cu două roți și cu doi cai înhămați unul în urma

celuilalt, călare pe cel de al doilea, cu picioarele ajungându-i abia pînă la hulube, și unde mai pui că avea un cap de îngerăș, ca aceia cu care pictorii italieni îl înconjoară pe Tatăl ceresc. Un gazetar englez a descris acest îngerăș cu multă gingășie, afirmînd însă că este prea drăgălaș pentru a fi un „tigru” adevărat și s-a arătat gata de a pune rămașag că Toby este o mică „tigroaică” domestică. Această descriere plină de insinuări veninoase putea avea drept urmare o situație *improper* la culme. Superlativul lui *improper* duce la spînzurătoare în Anglia. Milady l-a lăudat foarte mult pe milord pentru prudența lui. Starea lui civilă în zoologia britanică fiind contestată, Toby rămase pe drumuri. Pe vremea aceea Godefroid, care avea o situație strălucită la ambasada Franței de la Londra, află de pățania lui Toby, Joby, Paddy. Godefroid fu bucuros să pună mîna pe acest „tigru”, pe care-l găsi plîngînd în fața unui borcan de dulceață, deoarece copilul nu mai avea nici măcar cele cîteva monezi de aur cu care milord îi poleise nenorocirea. La întoarcerea lui în țară, Godefroid de Beaudenord a importat la noi pe cel mai fermecător „tigru” al Angliei, datorită căruia și-a cucerit faima, tot așa cum Couture a ajuns celebru datorită vestelor sale. Acest lucru i-a deschis numaidecît porțile unui cerc atît de închis cum este clubul ce poartă azi numele de Grammont. După ce renunțase la cariera diplomatică, prezența lui nu mai îngrijora pe nici un om ros de ambiție, și cum nu avea un spirit primejdios nici o limbă ascuțită, fu bine primit de toată lumea. În locul lui, noi ne-am fi simțit jig-niți în amorul nostru propriu, întîlnind peste tot numai fețe zîmbitoare. Nouă nu ne face plăcere rictusul amar al invidiei. Lui Godefroid, însă, nu-i plăcea să stîrnească ură. De, fiecare cu gustul lui!

Să ajungem acum la ceva mai concret, și anume la situația lui materială. În locuința lui, unde nu o dată m-am înfruptat la prînz, te încînta în primul rînd camera de toaletă, misterioasă, plină de lucruri fru-

moase și confortabile, în care se găseau un cămîr și o baie; apoi ieșirea discretă, pe o scară mică, ușile care se închideau de la sine, fără zgomot, balamale bine unse, chei care se întorceau ușor în broască, ferestre cu geamuri mate, perdele grele, de nepătruns. Dacă în odaia lui domnea, și era firesc să domnească, o dezordine fermecătoare, care ar fi plăcut pînă și celui mai pretențios pictor de acuarelă, dacă toate la un loc alcătuiau atmosfera boemă, în care se desfășoară de obicei viața unui tînăr elegant, în schimb camera de toaletă era un adevărat sanctuar: albă, curată, într-o ordine desăvîrșită, bine încălzită, ferită de orice curent, cu un covor făcut parcă anume ca *ea* să poată alerga speriată pe el, numai în cămașă de noapte și în picioarele goale. Această încăpere e cartea de vizită a unui june berbant, care cunoaște într-adevăr viața! fiindcă aici el se poate dovedi în cîteva clipe fie un prostănac, fie un mare rafinat, judecînd după micile amănunte ale vieții care trădează caracterul omului. Marchiza de Rochefide a ieșit furioasă din această cameră de toaletă a unui burlac și nu s-a mai întors niciodată, fiindcă nu găsise acolo nimic *improper*. Godefroid avea însă în această cameră un mic dulap plin de...

— Capoate de dantelă, își dădu cu părerea Finot.

— Iar ți-ai dat în petic, ești mai necioplit ca Turcaret! ³⁶ (Degeaba mă căznesc să fac din el un om subțire!) Nici gînd; în dulăpior ținea prăjituri, fructe, mici sticle de cristal cu vin de Malaga, de Lunel, o gustare demnă de Ludovic al XIV-lea, în sfîrșit, tot ceea ce poate desfăta un stomac gingaș și răsfățat, într-un cuvînt, un stomac de aristocrat! Un bătrîn servitor cam năzdrăvan, mare meșter în arta veterinară, moștenit de Godefroid de la răposatul său părinte, îi servea pe cai de parcă ei i-ar fi fost stăpînii, iar pe Godefroid îl doctoricea ca pe cai, dar nutrea pentru el o dragoste incurabilă — de acest ulcer al inimii numai casele de economii au izbutit să-i lecuiască în cele din urmă pe servitori. Orice te-

ricire concretă se întemeiază pe cifre. Voi, care cunoașteți pînă și cele mai tainice plăgi ale vieții din Paris, veți ghici desigur că Godefroid dispunea de un venit de șaptesprezece mii de franci, dacă vă voi spune că plătea un impozit de șaptesprezece franci și își îngăduia capricii de o mie de galbeni. Așadar, dragi copii, în ziua cînd Beaudenord a devenit major, marchizul D'Aiglemont, tutorele lui, i-a dat socoteală de felul cum îi administrase averea, cu o corectitudine de care noi n-am fi în stare față de nepoții noștri, și i-a înmînat titluri de rentă în valoare de optsprezece mii de franci, rămășiță a bogăției părintești, redusă mai întîi de restricțiile impuse de Republică și apoi lovită de politica financiară a Imperiului rău platnic. Virtuosul său tutore l-a pus pe Godefroid în posesia unor economii de vreo treizeci de mii de franci, depuși la Banca Nucingen, spunindu-i, pe un ton curtenitor de aristocrat și totodată cu familiaritatea unui soldat al Imperiului, că-i adunase această sumă anume pentru trăsnaile lui de om tînăr. „Dacă vrei să ascuți sfatul meu, Godefroid, adăugă el, în loc să-i cheltuiești prostește așa cum procedează atîția alții, mai bine ai face o trăsnaie care să-ți fie de folos mai tîrziu : primește un post de atașat pe lîngă ambasada din Torino, apoi pleacă la Neapole și de acolo la Londra ; în felul acesta ai să te distrezi pe banii tăi și în același timp ai să te instruiești, iar în viitor, dacă vei vrea să-ți alegi o carieră, îți vei da seama că nu ți-ai irosit nici timpul, nici banii.“ După cum vedeți, răposatul D'Aiglemont avea pe nedrept o reputație proastă, ceea ce nu s-ar putea spune despre noi, bunăoară.

— Pe un tînăr care intră în viață la optsprezece ani cu un venit de optsprezece mii de franci îl paște sărăcia, zise Couture.

— Dacă nu-i cîrpănos sau foarte înțelept, preciză Blondet.

— Godefroid a petrecut cîtva timp în toate cele patru capitale ale Italiei, zise Bixiou. Apoi a vizitat

Germania, Anglia, a dat o raită pe la Petersburg, a cutreierat Olanda și a risipit cei treizeci de mii de franci, trăind de parcă ar fi avut un venit anual de treizeci de mii de franci. A știut să găsească peste tot fazan, ficat de gîscă în aspic, vinuri și mîncări franțuzești; a avut de-a face numai cu oameni care vorbeau franțuzește, într-un cuvînt, n-a fost în stare să se despartă nici o clipă de Paris. Ar fi vrut el să ajungă un om fără scrupule, oțelit, să-și piardă iluziile, să poată asculta orice fără a roși, să vorbească fără a spune nimic, să cunoască interesele tănuite ale marilor puteri, dar n-a fost chip. Și așa s-a chinuit destul ca să învețe patru limbi, mai bine zis să se înarmeze cu patru cuvinte pentru a ascunde aceeași idee. S-a întors acasă văduvit de cîteva văduve bogate și plictisitoare, socotite în străinătate drept cuceriri de invidiat, dar la fel de timid și lipsit de experiență, același băiat cumsecade, încrezător, incapabil de a bîrfi pe oamenii care-i făceau cinstea să-l primească în casă, de o bună-credință neîngăduită unui diplomat, în sfîrșit, a rămas ceea ce numim un băiat de treabă.

— Pe scurt, un ageamiu, gata să-și vîre venitul de optsprezece mii de franci în primele acțiuni care i s-ar oferi, completă Couture.

— Afurisitul ăsta de Couture e atît de obișnuit să prevadă dividendele, încît anticipează și deznodămîntul povestirii mele. Dar unde am rămas? La întoarcerea lui Beaudenord. Cînd s-a mutat pe Cheiul Malaquais, s-a pomenit că mia de franci, care-i priosea, nu-i ajunge totuși pentru a-și plăti un loc în lojă la *Théâtre des Italiens* și la operă. Cînd pierdea douăzeci și cinci sau treizeci de galbeni la cărți, jucînd pe mîna altuia, îi plătea bineînțeles; iar cînd cîștiga, cheltuia banii cu ușurință, ceea ce am face și noi dacă ne-am lăsa prostiți să jucăm pe mîna altuia. Văzînd că n-o scoate la capăt cu venitul lui de optsprezece mii de franci, Beaudenord a simțit nevoia să-și creeze un *fond de rulment*, cum am zice noi

astăzi. Și fiindcă ținea cu tot dinadinsul să nu-și sape singur groapa, Beaudenord a cerut sfatul tutorelui său: „Băiete dragă, i-a spus D'Aiglemont, titlurile de rentă ajung la valoarea nominală, deci vinde-le, așa cum am făcut și eu cu ale mele și ale soției. Nucingen are întregul meu capital și îmi plătește o dobândă de șase la sută; procedează la fel și vei avea un procent în plus, care te va scăpa de orice grijă.” Zis și făcut: după trei zile Godefroid a scăpat de orice grijă bănească. De astă dată, venitul lui îi asigura prisosul necesar și, prin urmare, o fericire desăvârșită din punct de vedere material. Dacă ar fi cu putință să-i întrebi dintr-o privire pe toți tinerii din Paris — așa cum se pare că se vor petrece lucrurile la judecata de apoi cu miliardele de generații care se vor fi învîrtit pe toate globurile, fie că au făcut parte din garda națională, fie dintr-un alt trib sălbatic — și le-ai pune întrebarea dacă fericirea unui tânăr de douăzeci și șase de ani nu constă în următoarele: să poată ieși oricînd la plimbare, călare sau într-un *tilbury*, ori într-o gabrioletă, însoțit de un lacheu de-o șchioapă, trandafiriu și bucălat ca Toby, Joby, Paddy; să poată închiria în fiecare seară cu doisprezece franci un cupeu; să fie întotdeauna elegant îmbrăcat, după toate legile vestimentare în vigoare, la ora opt dimineața, la prînz, la patru după-amiază și seara; să fie oricînd binevenit la toate ambasadele și să culeagă acolo florile de o zi a unor prietenii cosmopolite și superficiale; să nu fie supărător de chipeș, să poarte cu aceeași distincție un nume istoric, un frac impecabil și un cap frumos; să locuiască într-un încîntător apartament la parter, mobilat cu tot atîta gust ca cel de pe Cheiul Malaquais, pe care vi l-am descris; să-și poată pofti oricînd prietenii la un restaurant atît de elegant cum este *Rocher de Cancale*, fără a-și scotoci în prealabil buzunarele, și nici una din pornirile lui firești să nu fie frînată de exclamația: „Bine, dar de unde bani?!” să poată schimba, cînd vrea, pompoanele trandafirii

căre împodobesc urechile celor trei cai pursînge și să aibă întotdeauna căptușeala nouă la pălăria sa. Oricine, chiar și niște oameni superiori ca noi, ar răspunde că o asemenea fericire nu e desăvîrșită, că seamănă cu Biserica Sfînta Magdalena, căreia i-ar lipsi altarul, că în viață trebuie să iubești pentru a fi iubit ori să iubești fără a fi iubit, ori să fii iubit fără a iubi la rîndul tău, ori să poți iubi azi o femeie și mâine alta. Și acum, să ne oprim la problema fericirii sufletești. În ianuarie 1823, după ce cîștigase teren și o oarecare trecere în diferitele cercuri pariziene, unde ținuse să fie poftit, Beaudenord simți nevoia să se adăpostească sub o umbreluță, să se poată plînge de o femeie din lumea bună, în loc să morfolească frunzele veștede ale unui trandafir cumpărat cu zece centime de la madame Prévost, ca acei tineri zevzeci care se îmbulzesc pe coridoarele operei ca niște pui puși la îngrășat într-un coteț. În sfîrșit, se hotărî să-și concentreze toate sentimentele, toate gîndurile, toată dragostea asupra unei femei, da, asupra unei singure femei! Of! FEMEIA ! La început simți dorința năstrușnică de a încerca o pasiune neîmpărtășită și cîtva timp dădu tîrcoale frumoasei sale verișoare, doamna D'Aiglemont, fără a bănuî că un diplomat dansase cu ea dansul lui Faust. În anul 1825 nu făcu decît să-și încerce norocul, să caute și să cocheteze fără nici un rezultat. Dar obiectul dragostei, după care tînjea, nu se ivi. De, pasiunile sînt extrem de rare. În epoca noastră, te izbești de tot atîtea baricade în moravuri ca și pe străzi. Intr-adevăr, fraților, ne molipsim tot mai mult de *improper*, s-o știți de la mine! Fiindcă și așa sîntem învinuiți că mergem pe urmele pictorilor de portrete, ale comisarilor adjudecatari și ale croitoreselor, n-am să vă mai plictisesc cu o descriere amănunțită a făpturii în care Godefroid și-a recunoscut jumătatea. Vîrsta : nouăsprezece ani, înălțimea : un metru cincizeci ; părul blond, sprîncenele *idem* ; ochii albaștri, fruntea potrivită, nasul acvilin, gura mică,

bărbia scurtă și pronunțată, fața ovală ; semne particulare : n-are. Iată semnalmentele ființei iubite. Vă rog să nu fiți mai chițibușari decît poliția, decît domnii primari din toate comunele urbane și rurale ale Franței, decît jandarmii și toate celelalte autorități publice. Ce mai încoace, încolo ? era leită Venus de Médicis, pe cinstea mea ! Prima oară cînd Godefroid s-a dus la doamna de Nucingen, la unul din acele baluri datorită cărora ea și-a cucerit destul de ușor o oarecare faimă mondenă, a zărit acolo ființa vrednică de a fi iubită, dansînd cadrilul, și, mai mult decît orice, l-a fermecat statura ei de un metru cincizeci. Părul ei blond cădea în bucle spumoase ca niște cascade, învăluindu-i căpșorul de copil nevino-vat și fraged ca acela al unei naiade, care și-ar fi scos primăvara năsucul pe fereastra cristalină a unui izvor să privească florile. (După cum vedeți, știu și eu să folosesc stilul la modă astăzi, să vorbesc în fraze lungi și lunecoase ca macaroanele pe care le-am mîncat adineauri.) Să mă ierte prefectura de poliție, dar acel *idem* ce definește sprîncenele ar fi fost descris în șase versuri de către gingașul Parny³⁷, poetul glumeț, care în modul cel mai grațios le-ar fi comparat cu arcul lui Cupidon, arătînd totodată că săgeata le era îndreptată în jos ; mai mult, că era o săgeată slabă, cu vîrful tocit, deoarece astăzi mai are încă trecere acea blîndețe de miel pe care paravanele din fața focului din cămin o atribuie domnișoarei de La Vallière³⁸, în momentul cînd se leagă înaintea Domnului Cristos să devină mireasa lui, fiindcă n-a izbutit să-și lege viața de un muritor de rînd printr-un contract de căsătorie încheiat în fața notarului. Știți voi ce efect pot avea un păr blond și niște ochi albaștri, legănîndu-se în ritmul unui dans domol, voluptuos și în același timp decent ? În cazul acesta, o fată tînără nu te lovește cu îndrăzneală în inimă, ca acele femei brune a căror privire pare să-ți spună, asemenea unui cerșetor spaniol : „Punga sau viața ! Imi dai cinci franci sau te dis-

prețuiesc." Aceste frumuseți provocatoare (destul de primejdioase, de altfel!) pot să placă multor bărbați; însă, după părerea mea, o blondă care are norocul de a părea cît se poate de duioasă și supusă, fără a pierde dreptul de a te mustra, de a te zădări, de a-și ieși din fire, de a-ți face scene de gelozie pe nedrept și la tot ceea ce face farmecul unei femei, se va mărita mai ușor și mai bine decît o brună focoasă. Să nu uităm că lemnele costă scump! Fata avea pielea albă de alsaciană (văzuse lumina zilei la Strasbourg și vorbea nemțește cu un ușor accent francez care te încînta) și dansa cu o grație desăvîrșită. Picioarele ei, pe care funcționarul de la poliție nu le menționase, deși ar fi fost locul să le treacă la rubrica *semne particulare*, erau uimitor de mici și drăgălașe, ceea ce ieșea mai bine la iveală cînd făcea acea mișcare pe care profesorii de dans de odinioară o numeau *flic-flac* și care se poate compara numai cu glasul atît de melodios al domnișoarei Mars³⁹, căci, toate muzele fiind surori, dansatorul și poetul trebuie să fie amîndoi cu picioarele pe pămînt. Picioarele Isaurei îți vorbeau cu o candoare, o precizie, o ușurință, o repeziciune foarte promițătoare în ceea ce privește aptitudinile ei sentimentale. „Are *flic-flac*!” era supremul elogiu adus unei femei de către Marcel, singurul profesor de dans care poate fi socotit într-adevăr mare. I se spunea marele Marcel, așa cum se spunea Frederic cel Mare contemporanului său.

— A compus și vreun balet? întrebă Finot.

— Da, dacă nu mă înșel unul se numea *Cele patru elemente*, altul *Europa galantă*.

— Ciudate vremuri! Pe atunci aristocrații îmbrăcau dansatoarele! exclamă Finot.

— Iar ești *improper*! continuă Bixiou. Isaure nu se ridica pe vîrfuri, ci rămînea cu picioarele pe pămînt, se legăna lin, nici cu prea multă, nici cu prea puțină voluptate decît se cade unei tinere fete. Marcel, ca un adevărat filozof ce era, spunea că fie-

care categoric de oameni își are felul său de a dansa : o femeie măritată trebuie să danseze altfel decît o tînără fată, un jurist altfel decît un bancher, iar un militar altfel decît un paj ; mergea pînă acolo încît pretindea că un infanterist trebuie să se deosebească la dans de un cavalerist ; și, pornind de la acest criteriu, făcea analiza întregii societăți. Dar astăzi nu mai putem vorbi de asemenea nuanțe subtile.

— Ah ! exclamă Blondet, acum ai pus degetul pe rană. Dacă lumea l-ar fi înțeles pe Marcel, Revoluția franceză n-ar mai fi avut loc.

— Godefroid cutreierase Europa în lung și-n lat, așa că avusese fericitul prilej de a cerceta cu de-amănuntul dansurile din multe țări. Fără aceste cunoștințe temeinice în materie de coregrafie, socotite de unii nefolositoare, poate că nu s-ar fi îndrăgostit de acea tînără fată ; dar așa stînd lucrurile, dintre cei trei sute de invitați care se îmbulzeau în fastuoasele saloane din strada Saint-Lazare, numai el singur pricepu potențialul de dragoste pe care îl trăda dansul ei atît de grăitor. Intr-adevăr, Isaure d'Aldrigger dansa cu o grație ce nu putea trece neobservată ; dar în secolul nostru cînd fiecare proclamă : „Să lunecăm ușor, să nu batem pasul pe loc !“ cineva observă : „Iată o tînără fată care dansează admirabil“ (era un ajutor de notar) ; altcineva exclamă : „Această domnișoară dansează fermecător“ (era o doamnă în vîrstă cu turban pe cap) ; interveni o a treia persoană, o femeie de vreo treizeci de ani : „Da, fetișcana asta nu dansează rău !“ Dar să ne întoarcem la marele nostru Marcel și să parafrazăm cuvintele lui atît de celebre, spunînd la rîndul nostru : „Cîte nu se trag dintr-o figură de cadril !“

— Hai să intrăm odată în subiect ! îl întrerupse Blondet, prea le înflorești.

— În seara aceea, reluă Bixiou firul povestirii privindu-l pieziș pe Blondet, Isaure purta o rochie simplă de mătase albă, garnisită cu panglici verzi,

o camelie în păr, o camelie în talie, alta pe poale și o a patra camelie...

— Poftim! asta-i povestea cu cele trei sute de capre ale lui Sancho Pança!

— Păi toată literatura nu-i altceva, dragul meu! *Clarisse* este o capodoperă⁴⁰ în patrusprezece volume, iar cel mai prost actor de vodeviluri ți-ar putea-o reda într-un act. De vreme ce izbutesc să te amuz, ce te mai plîngi?! Rochia o prindea de minune, ori poate că ție nu-ți plac cameliile? Poate preferi daliile? Nici astea nu-ți plac! Ei bine, atunci na o castană, zise Bixiou, aruncîndu-i pesemne o castană lui Blondet, căci noi auzirăm căzînd ceva pe o farfurie.

— Hai, nu te supăra, zi-i-nainte! se scuză Blondet.

— Bine, atunci să merg mai departe, se învoi Bixiou. „Cît e de drăguță, mai că-ți vine s-o iei de nevastă, nu-i așa?“ îl întrebă Rastignac pe Beaudenord, arătîndu-i fetița cu cameliile albe, imaculate, fără o petală lipsă. Uitasem să spun că Rastignac era prieten intim cu Godefroid. „Tocmai la asta mă gîndeam și eu, îi șopti Godefroid la ureche. Mă întrebam chiar, dacă în loc să tremuri în fiecare clipă pentru fericirea ta, în loc să cauți cu nerăbdare prilejul de a strecura un cuvîntel unei urechi distrase, să stai pe ghimpi la *Théâtre des Italiens* așteptînd să apară ea cu o floare roșie sau albă prinsă în păr, sau o mîină înmănușată atîrnînd molatic dintr-o trăsura la Bois de Boulogne, cum se obișnuiește pe Corso la Milano; în loc să te înfrupți pe furate dintr-o prăjitură, ascuns după ușă ca un servitor care dă pe gît ce-a rămas pe fundul unei sticle, în loc să-ți cheltuiești inteligența pentru a primi sau a înmîna o scrisoare ca un simplu poștaş; în loc să primești mii de sărutări cuprinse în două linii așternute în fugă pe hîrtie, să ai de citit astăzi cinci volume *in folio*, iar mîinc să te mulțumești numai cu două foi, ceea ce este foarte obositor pentru nervi; în loc să te tîrăști prin șanțuri și după tufișuri,

oare n-ar fi mai bine să te lași pradă acelei minunate pasiuni după care tânjea și J.-J. Rousseau, să iubești pur și simplu o fată tânără ca Isaure, cu intenția de a o lua de nevastă, dacă sentimentele împărtășite vor dovedi că inimile sînt făcute una pentru alta, într-un cuvînt, mă întreb, dacă n-ar fi mai bine să devii un Werther fericit ! ⁴¹” „E și ăsta un fel de a fi caraghios, cu nimic mai prejos decît altul, îi răspunse Rastignac cu un aer serios. În locul tău poate că m-aș cufunda și eu în infinita desfătare a unui asemenea ascetism, care de altfel e nou, original și puțin costisitor. Monna Lisa ⁴² ta e suavă, dar te previn că e stupidă ca o muzică de balet.” Tonul pe care Rastignac rostise ultimele cuvinte îl făcu pe Beaudenord să creadă că prietenul său avea tot interesul să-l dezamăgească și, bănuitor ca orice fost diplomat, văzu în el un rival. O vocație ratată își pune pecetea pe toată viața. Godefroid se îndrăgosti în așa măsură de domnișoara Isaure d'Aldrigger, încît Rastignac se apropie de o tânără înaltă, care stătea de vorbă cu cineva într-un salon de joc, și-i spuse la ureche : „Malvina, în clipa asta sora dumitale a prins în mrejele ei o pradă rară : are optsprezece mii de franci venit, un nume răsunător, o oarecare trecere în lumea bună și maniere distinse ; nu-i scăpa din ochi, iar dacă vezi că între ei se înfiripă o dragoste ideală, fă în așa fel încît Isaure să-ți mărturisească totul și n-o lăsa să-i scrie vreun bilet fără a-l corecta în prealabil.” Pe la ora două noaptea, un lacheu veni să anunțe pe o mică păstorită din Alpi, de vreo patruzeci de ani, cochetă ca Zerlina din opera *Don Juan*, lîngă care ședea Isaure : „Trăsura doamnei baroane așteaptă la scară”. Atunci, Godefroid văzu cum zîna lui, frumoasă ca o eroină dintr-o baladă germană, o ia de braț pe năstrușnica ei mamă și o duce spre salonul de la intrare, unde le ajunse din urmă Malvina. Godefroid, prefăcîndu-se (naivul !) că vrea să vadă dacă Joby n-a căzut cumva într-un borcan cu dulceață, avu fe-

ricirea să le zărească pe Isaure și pe Malvina înfolind-o pe mămica lor cea zvăpăiată într-o blană și gătindu-se una pe alta cu toată grija cerută de o călătorie nocturnă prin Paris. Cele două surori îl cercetară cu coada ochiului ca niște pisici bine dressate care pîndesc un șoarece, prefăcîndu-se că nici nu-l bagă în seamă. Godefroid fu destul de mulțumit de tonul, de îmbrăcămintea și de purtarea alsacianului voinic, în livrea, cu mănuși impecabile, care aduse celor trei stăpîne ale sale pantofi îmblăniți, cu talpă groasă. Nu cred să fi existat vreodată două surori care să semene între ele mai puțin decît Isaure și Malvina. Cea mai mare era înaltă și brună, iar Isaure micuță și firavă, una era trufașă, cu linii puternic conturate, iar cealaltă avea trăsături fine și gingașe. Isaure era femeia care domină bărbații tocmai prin slăbiciunea ei, de pînă și un licean se simțea dator s-o ocrotească, în timp ce Malvina era leită eroina din *Ați văzut cumva la Barcelona?*⁴³ Alături de sora ei, Isaure părea o miniatură lingă un portret în ulei. „E desigur bogată!” îi zise Godefroid lui Rastignac cînd se întoarse în sala de bal. „Cine?” „Fata aceea.” „A, Isaure d'Aldrigger! De bună seamă. Maică-sa e văduvă. Pe vremuri, la Strasbourg, Nucingen a fost funcționar la banca soțului ei. Dacă vrei s-o mai întîlnești, fă-i un compliment doamnei de Restaud și o să te poștească la balul pe care îl dă poimîine și unde are să vină cu siguranță și baroana d'Aldrigger cu cele două fiice ale ei.” Timp de trei zile, Godefroid nu văzu în camera obscură a creierului său decît pe Isaure a *lui*, came-liile albe, înclinarea grațioasă a capului ei, așa după cum atunci cînd ai privit îndelung un obiect puternic luminat și apoi închizi ochii, imaginea lui îți apare mai mică, dar viu colorată și strălucitoare, sclipind în mijlocul întunericului.

— Ești fenomenal, Bixiou! Ai de gînd să ne mai zugrăvești multe tablouri? îl întrebă Couture.

— Poftim! continuă Bixiou luînd desigur poza unui chelner de cafenea care aduce o comandă. Iată tabloul comandat de dumneavoastră, domnilor! Atenție, Finot, îi vine omului să-ți dea una peste gură, așa cum își plesnește un birjar mîrtoaga peste bot! Doamna Théodore-Marguerite-Wilhelmine Adolphus (știți, Banca Adolphus et Comp. din Mannheim), văduva baronului d'Aldrigger, nu era una din acele nemțoaice durdulii și blajine, îndesate și chibzuite, bălane, cu fața aurie ca spuma unei căni cu bere, nici nu era înzestrată cu acele virtuți patriarhale germane de care se face atîta caz în romane. Avea încă destulă prospețime în obrajii îmbujorați ca ai unei păpuși de Nürnberg, bucle lungi și vapoaroase la tîmple, ochi jucăuși, nici un fir de păr alb, mijlocul subțire, asupra căruia căuta să atragă atenția, strîngîndu-l în corset. Pe frunte și la tîmple avea cîteva cute, pe care ar fi vrut, ca și Ninon de Lenclos⁴⁴, să le surghiunească la călcîie; dar aceste zbîrcituri supărătoare își desenau cu îndărătnicie zigzagul tocmai acolo unde erau mai vizibile. Pielea i se ofilea mai cu seamă împrejurul nasului, al cărui vîrf se înroșea tot mai des, ceea ce era cu atît mai neplăcut, cu cît se asorta perfect cu obrajii ei rumeni. În calitatea ei de moștenitoare unică, răzgîiată de părinți, de soț, de întregul Strasbourg și răsfățată în continuare de cele două fiice care o adorau, baroana își îngăduia să se îmbrace în roz, să poarte fuste scurte cu o fundă acolo unde se sfîrșea corsetul ce-i accentua talia. Cînd un adevărat parizian o întîlnește pe baroană plimbîndu-se pe bulevard zîmbește pe sub mustață și o condamnă la fel de aspru ca o Curte cu juri de astăzi, care nu admite circumstanțe atenuante cînd e vorba de un fratricid! Zeflemistul privește lucrurile superficial și de aceea e crud. Zevzecul nu ține seama de vina ce revine societății pentru trăsătura ridicolă de care rîde, uitînd că natura n-a creat decît dobitoace, pe cînd proștii sînt un produs al orînduirii sociale.

— Ceea ce-mi place la Bixiou, interveni Blondet, e consecvența lui: cînd nu batjocorește pe alții, își bate joc de el însuși.

— Lasă că ți-o plătesc eu, Blondet! i se adresă Bixiou cu un ton șiret. Dacă mica baroană era zvăpăiată, nechibzuită, egoistă, cu capul în nori, vina acestor cusururi o purta Banca Adolphus et Comp. din Mannheim, precum și dragostea oarbă a baronului d'Aldrigger. Această baroană, blindă ca un miel, avea o inimă duioasă, emotivă, dar, din păcate, emoțiile ei erau de scurtă durată și de aceea trecea ușor de la una la alta. Cînd a murit baronul, această păstorită, copleșită de o sinceră și cumplită durere, fu cît pe-acî să-l urmeze. Dar... a doua zi la prînz i s-a servit mazăre verde, după care se dădea în vînt, și delicioasa mîncare i-a potolit suferința. Atît fiicele ei, cît și servitorii o iubeau la nebunie, de aceea toți ai casei fură fericiți cînd găsiră un mijloc de a o cruța pe baroană de spectacolul dureros al convoiului funebru. Isaure și Malvina s-au ferit să plîngă față de mama lor adorată și au căutat să-i abată atenția, convingînd-o să-și aleagă și să-și comande hainele de doliu în timp ce se cînta *Requiem*-ul. Cînd un coșciug e așezat pe catafalcul negru cu alb, pătat de ceară, înainte de a fi dat la reformă, care a fost întrebuintat pentru a înmormînta trei mii de oameni înstăriți, după aprecierea unui gropar filozof pe care l-am consultat în această privință între două pahare de tulburel; cînd niște preoți de mîna a doua răcnesc cu nepăsare *Dies irae*⁴⁵, cînd niște înalți prelați, tot atît de nepăsători, prohodesc mortul, știți ce-și spun în biserică prietenii răposatului îmbrăcați în negru, fie că șed în bănci, fie că stau în picioare? (Și asta face parte din tabloul comandat.) Ei, puteți să vă închipuiți? „Cît crezi că lasă papa d'Aldrigger?” l-a întrebat Desroches pe Taillefer, care înainte de a muri ne-a oferit cea mai strașnică orgie din cîte s-au pomenit vreodată⁴⁶.

— Pe vremea aceea Desroches era deja notar?

— A ajuns notar în 1822, preciză Couture. S-a ridicat cu multă îndrăzneală pentru un fiu de funcționar prăpădit, care n-a avut niciodată un venit mai mare de o mie și opt sute de franci, și a cărui mamă ținea un debit de timbre. Dar între 1818 și 1822 a muncit pe brînci, a intrat la Derville ca al patrulea conțopist, iar peste un an, în 1819, a ajuns al doilea secretar !

— Desroches !

— Chiar el, confirmă Bixiou. În tinerețe, Desroches s-a zbatut ca și noi, într-o sărăcie demnă de Iov. Sătul de a mai purta haine prea strîmte cu mâneci prea scurte, se apucase să tocească dreptul cu desperare și, în momentul de care vă vorbesc, își cum-părase tocmai un birou de notar, fără clientelă însă. Deoarece n-avea un sfanț în buzunar, nici clienți, nici alți prieteni afară de noi, fusese nevoit să ia cu camătă bani pentru a-și plăti biroul notarial și cauțiunea legală.

— Pe atunci îmi făcea impresia unui tigru scăpat din grădina zoologică. Sfrijit, cu părul roșu, cu ochii de euloarea tutunului din Spania, pămîntiu la față, părea un om rece și flegmatic, dar de fapt era hapsîn cu văduvele, hrăpăreț cu orfanii, foarte muncitor, spaima funcționarilor săi, pe care nu-i lăsa nici să răsufle, cult, viclean, fățarnic, de o elocvență mie-roasă, știind să se stăpînească întotdeauna și cîinos cum poate fi numai un om de lege.

— Dar are și părți bune ! exclamă Finot. E devotat față de prieteni și prima lui grijă a fost să-l ia ca prim-secretar pe Godeschal, fratele Mariettei.

— La Paris, zise Blondet, nu există decît două categorii de notari : notarul cinstit, care nu iese din litena legii, nu tărăgănește procesele, nu aleargă după afaceri, nu scapă nimic din vedere, își sfătuiește clienții cu bună-credință și-i convinge să cadă la învoială în chestiunile îndoielnice, în sfîrșit, cei de categoria lui Derville. Apoi există notarul lihnit de foame, care acceptă orice numai să scoată un ban ; care ar fi în

stare să obțină pedeapsa cu bătaia, nu pentru munți, pe ăștia îi vinde la mezat, ci pentru planete; gata să asigure câștig de cauză unui escroc împotriva unui om cinstit, dacă, din întâmplare, omul cinstit a uitat să îndeplinească vreo formalitate. Când unul dintre notarii de teapa acestuia din urmă se întrece cu gluma, Camera îl obligă să-și vîndă cancelaria. Amicul nostru Desroches a înțeles de la început unde duce această profesie cînd e practică ca vai de lume de niște nepricopsiți ca vai de capul lor; de aceea s-a grăbit să răscumpere procese de la oameni care tremurau să nu le piardă și s-a pornit pe șicane, ca un om hotărît să scape de mizerie. Și a avut dreptate, a lucrat cinstit în meseria lui: și-a cîștigat protectori printre oamenii politici, descurcîndu-le afacerile încurcate, așa cum a făcut bunăoară cu prietenul nostru des Lupeaulx, a cărui situație era atît de periclitată. Intr-adevăr, avea nevoie de acest lucru pentru a scăpa de necazuri, căci la început Desroches era foarte rău văzut la tribunal. Tocmai el, care îndrepta cu atîta trudă greșelile clienților săi!... Ce-ar fi să revenim la ale noastre, Bixiou? Ce căuta Desroches în biserică, la înmormîntarea lui d'Aldrigger?

— „D'Aldrigger lasă șapte-opt sute de mii de franci“, îl lămuri Taillefer pe Desroches. „Ei aș, un singur om cunoaște precis averea lor“, interveni Werbrust, un prieten al răposatului. „Cine anume?“ „Să vedeți că șmecherul de Nucingen o să meargă pînă la cimitir, fiindcă d'Aldrigger i-a fost cîndva patron; tot din recunoștință i-a luat de altfel și capitalul ca să i-l fructifice. Acum, văduva o să se găsească într-o situație cu totul diferită.“ „Ce vrei să spui cu asta?“ „Păi d'Aldrigger își iubea atît de mult soția! Nu rîdeți, că se uită lumea la noi. Uite-l și pe du Tillet, a sosit cam tîrziu, tocmai la Apostol.“ „O s-o ia cu siguranță pe fata cea mare de nevastă.“ „E cu puțință oare? întrebă Desroches. Doar e mai legat ca oricînd de doamna Roguin.“ „El, legat de cineva?... Se vede că nu-l cunoști.“ „Știți ce-i cu Nucingen și

cu du Tillet?“ întrebă Desroches. „Iată cum stau lucrurile, îi lămuri Taillefer. Nucingen e în stare să mănince tot capitalul fostului său patron și apoi să i-l restituie.“ „Hm! Hm! făcu Werbrust. Doamne, ce umezeală e în toate bisericile, hm! hm!... Și în ce fel să i-l restituie?...“ „Uite cum: Nucingen știe că du Tillet e putred de bogat și ține morțiș să-l însoare cu Malvina; dar du Tillet n-are încredere în Nucingen. Cine a priceput jocul asistă la o partidă amuzantă.“ „Cum? interveni Werbrust. A și ajuns fată de măritat?... Da' repede mai îmbătrânim!“ „Malvina d'Aldrigger a împlinit douăzeci de ani, dragul meu. Babacul d'Aldrigger s-a însurat în 1800! Și ne-a poftit la Strasbourg la două serate destul de reușite, o dată la nunta lui și altă dată la botezul Malvinei. Asta s-a petrecut în 1801, când cu pacea de la Amiens. Iar astăzi, papa Werbrust, ne găsim în 1823. Pe atunci era Ossian la modă⁴⁷ și de aceea și-a botezat fata Malvina. Șase ani mai târziu, sub Imperiu, a fost o vreme când lumea se dădea în vînt după tot ce amintea evul mediu și pe atunci făcea furori, bunăoară, *In drum spre Siria* și alte prostii de acest soi. De aceea a și botezat-o Isaure pe cea mică. Azi are șaptesprezece ani. După cum vedeți, sînt amîndouă fete de măritat.“ „Peste zece ani femeile astea or să rămînă fără un ban“, îi zise Desroches lui Werbrust pe un ton confidențial. „Nu uita că mai există și valetul care l-a servit pînă la moarte pe d'Aldrigger, îi răspunse Werbrust, uite, bătrînul acela care plînge cu hohote în fundul bisericii; cele două domnișoare au crescut sub ochii lui și e în stare de orice ca ele să nu ducă lipsă de nimic.“ (Cîntăreții: *Dies irae!* Corul de copii: *Dies illa!*) Taillefer: „Rămîi cu bine, Werbrust, de cîte ori aud *Dies irae* mă copleșește amintirea bietului meu fiu.“ „Plec și eu că m-a pătruns umezeala“, spuse Werbrust. (*In favilla.*⁴⁸) (Calicii de la ușa bisericii: „Faceți-vă po-mană cu un bănuț, domnilor!“) (Paracliserul: „Poc, poc! *Dați ceva pentru biserică.*“ Cîntăreții: *Amen!*

Un prieten: „Din ce i s-a tras moartea?” Un gură-cască şugubăţ: „I-a plesnit o vînă la călcîi“. Un trecător: „Nu ştii cumva cine-i individul care s-a învoit să moară?” O rudă: „Preşedintele de Montesquieu“. Diaconul, către calici: „Hai, căraţi-vă, am primit şi partea voastră, aşa că degeaba mai cereţi!“)

— Cîtă imaginaţie! se minună Couture.

(Intr-adevăr, am avut şi noi impresia că auzim toată forfota din biserică. Bixiou a redat totul cu precizie, a imitat pînă şi paşii celor ce duceau sicriul, tropăind şi tîrşîindu-şi picioarele pe podea.)

— Există poeţi romantici, într-un cuvînt scriitori care descriu foarte frumos moravurile parizienilor, continuă Bixiou, dar în realitate aşa se petrec lucrurile la orice înmormîntare. Dintr-o sută de inşi, veniţi la biserică să-şi ia rămas bun de la bietul răposat, nouăzeci şi nouă vorbesc de afaceri şi de petreceri. Numai printr-un concurs neînchipuit de împrejurări poţi întîlni o fărîmă de durere sinceră! Dar şi atunci se naşte întrebarea: există oare durere fără un substrat egoist?...

— De! făcu Blondet. Nimic nu inspiră mai puţin respect decît moartea. Poate unde nici nu merită să fie respectată, aşa-i?...

— Ce banalitate! îi retează vorba Bixiou. După slujbă, Nucingen şi du Tillet însoţiră mortul pînă la cimitir. Bătrînul valet mergea pe jos. Vizitiul mîna trăsura după aceea a preoţilor. „*Si-asa, punul mea amic* — zise Nucingen lui du Tillet în momentul cînd au cotit spre boulevard — *iată ocazia faşorabil se te inzori cu Malfina: ai se deveniti brodictirul la familie asta inturerat, vei afea eine familie, ein camin, vei ghesi ein case gata aranşirt şi plus Malfina e dezigur eine adeverat comora.*“

— Parcă-l aud vorbind pe acest bătrîn Robert Macaire⁴⁹ de Nucingen! exclamă Finot.

— „E o persoană încîntătoare“, încuviinţă Ferdinand du Tillet cu căldură, dar fără să se înflăcăreze, zise Bixiou.

— L-ai surprins admirabil pe du Tillet! exclamă Couture.

— „Unui om care n-o cunoaște poate să i se pară urîțică, dar trebuie să recunosc că are un suflet ales“, adăugă du Tillet. *„Si-aboi, are inime nopile, asta-i mai îmbordant în diese așasere, dracul meu preden, are să fi zoția intelighent si defotat. În plestemat al nostru mezerie, nu se pote stie cine reziste si cine more; e mare vericire chint te poți îngrete în inima de la zoție. Crede, as zghimba cu plesere pi Telvina, cu tote che, tupe cum stii, mi-a atus peste eine milion, cu Malfina cari ori o țestre mai miche.“* „Dar, de fapt, ce zestre are?“ *Eu nu sti prețiz, dar seva tod are.“* „În orice caz are o mamă care se dă în vînt după rochii roz“, zise du Tillet. Această ironie curmă tentativele lui Nucingen. După cină, baronul o înștiință pe Wilhelmine Adolphus că nu-i rămăseseră decît patru sute de mii de franci, depuși la banca lui. Văzînd că dispune numai de un venit de douăzeci și patru de mii de franci, descendenta Băncii Adolphus din Mannheim începu să facă fel de fel de socoteli, dar mai rău se încurcă. „Cum se poate! îi zicea ea Malvinei. Oare-i cu puțință! Doar am avut întotdeauna șase mii de franci în cont la croitorese pentru toaletele noastre! Oare de unde lua tatăl tău atîția bani? Cu douăzeci și patru de mii de franci pe an n-o să putem trăi. Asta-i sărăcie lucie! Of! dacă ar vedea taică-meu unde am ajuns, ar muri de amărăciune, dacă n-ar fi mort de mult! Biata Wilhelmine!“ Și se porni pe plîns. Malvina, neștiind cum s-o mîngîie pe maică-sa, încercă să-i abată gîndurile, spunîndu-i că e încă tînără și frumoasă, că-i stă tot atît de bine în roz ca și pînă atunci, că se va duce la operă și la *Théâtre des Bouffons* în loja doamnei de Nucingen. Pînă la urmă izbuti s-o adoarmă și s-o facă să vadă în vis' numai petreceri, baluri, muzică, rochii frumoase, vis care se înfiripă la umbra unui baldachin de mătase albastră, într-o cameră elegantă, alături de aceea unde cu două nopți înainte își dăduse sufletul Jean-Baptiste, baron

d'Aldrigger, a cărui poveste am să v-o spun în câteva cuvinte. Acest onorabil alsacian și bancher de la Străsbourg a reușit să adune o avere de vreo trei milioane. În 1800, la vârsta de 36 de ani, ajuns la apogeul unei averi cîștigate în timpul revoluției, s-a căsătorit, atît din interes cît și din dragoste, cu moștenitoarea Băncii Adolphus din Mannheim, o tînără fată adonată de toată familia, a cărei bogăție a moștenit-o firește în întregime în decurs de zece ani. Dublindu-i-se averea, d'Aldrigger primi titlul de baron de la majestatea-sa împăratul și regele ; din ziua aceea fu cuprins de o adevărată pasiune pentru marele om, care îl ridicase la rangul de nobil. Nu-i de mirare că între 1814 și 1815 s-a ruinat, fiindcă luase în serios soarele de la Austerlitz⁵⁰. Acest alsacian de bunăcredință n-a suspendat plățile, nu și-a despăgubit creditorii cu acțiuni pe care le socotea fără valoare ; și-a plătit toate datoriile la cerere, apoi s-a retras din afaceri, îndreptățind pe deplin cuvintele lui Nucingen, pe atunci mîna lui dreaptă : „E un om cinstit, dar neghiob!“ Pînă la urmă nu s-a ales decît cu cinci sute de mii de franci și cu obligațiuni emise de Imperiu, care nu mai există. „*Poștim ce inzeamne să fi avud prea multe incredere in Nappolion*“, comentă el vîzînd rezultatele acestei lichidări. Cînd ai făcut parte dintre mărimile unui oraș, oare-i chip să mai rămîi acolo cînd nu mai ești ce-ai fost?... Așadar, marele bancher din Alsacia făcu și el ceea ce fac toți provincialii scăpătați : se stabili la Paris, unde continuă să poarte cu curaj bretele tricolore, cu stema imperială brodată pe ele, și nu frecventă decît cercurile bonapartiste. Își depuse întreaga avere în mîinile baronului de Nucingen, care-i plăti opt la sută pentru întregul capital, acceptînd și creanțele asupra Imperiului cu o pierdere de numai șaiszeci la sută din valoarea lor, fapt pentru care d'Aldrigger îi strînse mîna, spunîndu-i : „*Eram zigur che și tumniata ai un zufflet de elzasian !*“ Nucingen și-a scos însă pîrleala cu vîrf și îndesat pe seama prietenului nostru des Lupeaulx.

Deși era acum destul de jumulit, alsacianul se alege totuși cu un venit de patruzeci și patru de mii de franci. Amărăciunea lui fu agravată de acel *spleen* de care sînt cuprinși toți oamenii de afaceri, obișnuiți să trăiască din speculații, atunci cînd sînt înțărcați de la bursă. Bancherul, ca un suflet nobil ce era, socoti drept o datorie sîntă să se jertfească pentru soția sa, a cărei avere o făcuse praf, avere pe care ea i-o încredințase cu nechibzuința unei femei ușoare, naive și nepricepute cînd e vorba de chestiuni bănești. Baroana d'Aldrigger se trezi din nou în vîltoarea petrecerilor cu care era obișnuită, iar golul lăsat de societatea ei din Strasbourg fu împlinit de plăcerile oferite de Paris. Banca Nucingen ocupa atunci ca și astăzi un loc de frunte în lumea financiară, iar baronul versat socoti că e o datorie de onoare să dea dovadă de mărinimie față de baronul cinstit. Această frumoasă virtute constituia încă o podoabă a salonului Nucingen. Fiecare iarnă cu petrecerile ei lăsa o nouă gaură în capitalul lui d'Aldrigger; cu toate acestea, el nu-și îngăduia să atingă nici măcar cu o floare, darmite cu o muștrare, mîrgăritarul familiei Adolphus; nu s-a văzut nicicînd în această lume o dragoste mai gingașă, mai ingenioasă, dar nici mai prostească. De, omul era cumsecade, dar neghiob! Pînă și pe patul de moarte îl frămînta întrebarea: „Ce se vor face ele fără mine?” Și într-un moment cînd rămase singur cu bătrînul său valet Wirth, între două accese de sufocație, bietul om îi lăsa în grijă pe soția și pe cele două fiice ale sale, ca și cum acest Caleb alsacian⁵¹ ar fi fost singura ființă cu minte din casă. Trei ani mai tîrziu, în 1826, Isaure împlinise douăzeci de ani, iar Malvina era tot nemăritată. Ducînd o viață mondenă, Malvina ajunsese să-și dea seama cît de superficiale sînt relațiile în această lume unde totul este cercetat cu de-amănuntul și categorisit. Ca toate fetele așa-zis *binecrescute*, Malvina n-avea habar de mecanismul vieții, de însemnătatea averii, de greutatea cu care se cîștigă un ban, nici de

prețul unui lucru. De aceea în acești ani, fiecare învățatură, fiecare experiență nouă i-a lăsat o rană în suflet. Cei patru sute de mii de franci rămași de la răposatul d'Aldrigger la Banca Nucingen fură trecuți în contul baroanei, căci ea avea asupra succesiunii soțului o creanță de un milion și două sute de mii de franci; așa că de câte ori era strîmtoată păstorița din Alpi, lua din ei ca dintr-un sac fără fund. În momentul cînd porumbelul nostru se apropia de porumbița lui, Nucingen, cunoscînd caracterul văduvei fostului său patron, se văzu nevoit să-i mărturisească Malvinei tot adevărul cu privire la situația financiară a mamei ei: din capitalul depus la bancă nu-i mai rămăseseră decît trei sute de mii de franci, deci venitul anual de douăzeci și patru de mii de franci scăzuse la optsprezece mii. Totuși, timp de trei ani, în viața lor nu se schimbase nimic datorită lui Wirth! Aflînd adevărul de la bancher, Malvina renunță la cai, vîndu trăsura și concedie vizitiul, fără știrea mamei ei. Mobila casei lor somptuoase nu mai putu fi reînnoită, deși avea o vechime de zece ani, dar din fericire totul se uzase în aceeași măsură. Prin urmare, pentru cei cărora le place armonia, acest lucru nu era prea supărător. Baroana, această floare atît de bine păstrată, semăna acum cu un trandafir înghețat, bolnav de guturai, rămas stingher într-un tufiș pe la mijlocul lui brumar. Am văzut cu ochii mei cum acest lux pălea pe nesimțite, pierzîndu-și din ce în ce strălucirea. Ingrozitor spectacol, pe cîntea mea! A fost ultima oară cînd am împărtășit suferința cuiva. Dar pe urmă mi-am zis: Trebuie să fii prost ca să te frămînți atîta pentru alții! Pe cînd mai eram un biet funcționar, făceam prostia să pun la inimă tot ceea ce se petrecea în familiile unde eram poftit la masă, le apăram de orice calomnie, iar eu însumi nu le bîrfeam niciodată, fiindcă... of, ce copil eram pe atunci! După ce fiica ei îi lămuri situația, mărgăritarul de odinioară începu să se văicărească: „Bieții mei copii! Cu ce o să-mi mai plătesc croitoreasa? Va să

zică de acum înainte n-o să mai am nici măcar plării noi, n-o să mai pot primi pe nimeni, n-o să mai pot scoate nasul în lume!" După ce credeți că se poate cunoaște dacă un bărbat iubește sincer? întrebă Bixiou curmîndu-și firul povestirii. Vă pun această întrebare ca să putem preciza dacă Beaudenord era într-adevăr îndrăgostit de acea păpușă blondă.

— Nu-și mai vede de treburi, răspunse Couture.

— Schimbă cîte trei cămăși pe zi, spuse Finot.

— Mai întii să-mi răspunde-ți mie la o întrebare, interveni Blondet. Oare e cu putință, se cade oare ca un om superior să se îndrăgostească?

— Dragi prieteni, își reluu vorba Bixiou cu un ton sentimental, să vă feriți ca de un șarpe veninos de omul care, dîndu-și seama că iubește o femeie, pocnește din degete sau își azvîrle trabucul cît colo, exclamînd: „Dă-o-ncolo, mai sînt destule femei pe lume!" În schimb guvernul poate să angajeze liniștit un astfel de cetățean la Ministerul Afacerilor Străine. Și îți atrag atenția, Blondet, că Godefroid părăsise cariera diplomatică.

— Firește, s-a lăsat copleșit de amor, deoarece pentru un prost acesta e singurul prilej de a crește în propriii săi ochi, îi întoarse vorba Blondet.

— Of, Blondet, de ce om fi noi atît de săraci?! strigă Bixiou.

— Și de ce e oare Finot atît de bogat? îl completă Blondet. Lasă că te lămuresc eu altă dată, frate, doar noi ne înțelegem fără multă vorbă. Ia te uită, Finot îmi și umple paharul, de parcă ar vrea să-mi cumpere tăcerea. Nici atîta lucru nu știe, că după o cină bună vinul se soarbe pe îndelete. Hai, spune mai departe.

— Godefroid, copleșit de amor, după cum bine ai spus, izbuti să se apropie de trușea Malvina, de ușuratică baroană și de mica dansatoare. În curînd deveni scutierul lor, îndeplinind conștiincios pînă și cele mai neînsemnate îndatoriri impuse de acest rol obositor. Nu l-au îngrozit nici rămășițele luxului lor intrat în putrefacție. Intr-un cuvînt, s-a obișnuit treptat

cu această sărăcie cu ciucuri. Nu băgă de seamă nicio dată că tapetul de mătase verde cu desene albe din salon era ieșit de soare, vechi, pătat și trebuia înlocuit. Perdelele, masa de ceai, bibelourile chinezești înșirate pe placa de marmură a căminului, candelabru rococo, covorul imitație de Cașmir, ros de i se vedea urzeala, pianul, serviciul de masă cu floricele, folosit în fiecare zi, șervetele cu franjuri care aminteau de Spania și prin găurile lor, salonașul persan de lîngă iatacul albastru al baroanei, cel mai mic fleac din casă — toate i se păreau sfinte și neprihănite. Numai femeile proaste, a căror frumusețe strălucește atît de mult încît lasă în umbră inteligența, inima, calitățile lor sufletești, pot face un bărbat să uite de toate cele pe lume, căci o femeie subțire nu abuzează niciodată de farmecele ei, căci o femeie trebuie să fie proastă și mică la suflet pentru a pune în întregime stăpînire pe un bărbat! Beaudenord îl iubea pe bătrînul și ceremoniosul Wirth, după cum mi-a mărturisit chiar el. Bătrînul acesta ciudat avea față de viitorul său stăpîn respectul unui catolic evlavios față de taina împărtășaniei. Wirth era un om de treabă, un autentic Gaspard neamț, unul dintre acei băutori de bere care-și ascunde istețimea sub o înfățișare blajină, așa cum cite un cardinal din evul mediu își ascundea pumnalul în mîneacă. Văzînd în Godefroid un soț potrivit pentru Isaure, Wirth îl învăluia într-o plasă de cuvinte în doi peri, pline de subînțeles, țesută cu o dibăcie și o jovialitate specific alsaciene, care este substanța cea mai lipicioasă dintre toate cleiurile. Doamna d'Aldrigger avea un fel de a gîndi cu totul *improper*: ea găsea că amorul e ceva cît se poate de firesc. De cîte ori Isaure și Malvina se duceau împreună la plimbare, fie la Tuileries, fie la Champs-Élysées, unde se întâlneau cu tineri din lumea lor, mama le ura: „Petrecere bună, fetițele mele dragi!” Chiar prietenii celor două surori, singurii care le-ar fi putut bîrfi, le luau întotdeauna apărarea, deoarece salonul familiei d'Aldrigger era singurul loc din Pa-

ris unde fiecare se bucura de cea mai deplină libertate. Nici cele mai fastuoase recepții nu se bucurau de atîta succes ca aceste serate unde se vorbea despre orice, cu inteligență și spirit, unde ținuta de seară nu era obligatorie, unde te simțeai în așa măsură la largul tău, încît nu te sfiai să ceri o gustare la o oră cît de tîrzie. Cele două surori aveau toată libertatea să scrie cui voiau și să primească nestingherite scrisori în vîzul mamei lor, fără ca baroanei să-i treacă vreodată prin minte să le ceară socoteală. Această mamă încîntătoare își lăsa fiicele să tragă toate foloasele de pe urma egoismului ei, meteahna cea mai puțin supărătoare din lume, deoarece egoiștii, dorind să nu fie stingheriți de nimeni, nu stînjenesc nici ei pe ceilalți și nu încurcă viața celor din jur în mărăcinii povețelor, în spinii muștrărilor, nici nu-i zădăresc cu înțepături de viespe, cum fac prietenii care te omoară cu dragostea, vrînd să știe și să controleze totul...

— Vorbele tale îmi merg la inimă, zise Blondet, totuși, dragul meu, în loc să povestești ce ne-ai făgăduit, iar ai luat-o razna...

— Dacă n-ai fi cherchelit, Blondet, te-aș compătimi! Că de, dintre noi patru, el e singurul care are serioase aptitudini literare. Numai de dragul lui vă fac cinstea de a vă trata ca pe niște oameni de gust, de aceea vă povestesc cu atîta rafinament. Și tocmai el se găsește să mă critice! Dragii mei, îngrămădirea faptelor brute e cea mai grăitoare dovadă a unui spirit sterp. *Mizantropul*, această comedie sublimă⁵², dovedește că arta constă în a clădi un palat pe vîrfurile unui iac. Ideea mea e simbolizată prin bagheta magică a zînelor, care pot transforma cîmpia de la Sablons în peisajul feeric de la Interlacken cît ai clipi din ochi (mai bine zis, cît ai goli acest pahar). Nu cumva ați vrea să ascultați o poveste greoaie ca o ghiulea de tun, searbădă ca raportul unui general? Noi stăm la taifas, rîdem, și acest gazetar, un dușman înverșunat al cărților cînd e treaz, ar vrea,

cînd e beat, să mă audă vorbind fără nici un hăz, ca din carte (se prefăcu că plînge). Vai de spiritul francez! Se găsesc destui care ar vrea să-i tocească acele ascuțite ale humorului! *Dies irae*. Să-l prohodim pe Candide⁵³ și să strigăm: Trăiască *Critica rațiunii pure*⁵⁴, această carte simbolică, precum și sistemele filozofice în cinci volume groase, tipărite de nemți, care habar n-aveau că ele există la Paris încă din 1750, cuprinse doar în cîteva cuvinte de duh, aceste giuvaeruri ale inteligenței noastre naționale. Blondet se sinucide și merge în fruntea convoiului său funebru, tocmai el, care ticluiește pentru gazeta lui ultimele cuvinte ale tuturor oamenilor noștri celebri ce mor pe tăcute!

— Dă-i înainte, îl încurajă Finot.

— Am vrut să vă lămuresc în ce constă fericirea unui om care nu posedă acțiuni. (Asta din politețe pentru Couture!) Ei bine, acum vă dați seama cît l-a costat pe Godefroid fericirea cea mai deplină la care poate năzui un tînăr? O studia pe Isaure cu luare-aminte pentru a se convinge dacă ea îl înțelege cu adevărat. Pentru a înțelege însă un lucru, între tine și el trebuie să existe o oarecare asemănare, și e știut că nu există asemănare mai mare decît între neant și infinit, cînd zic neant mă gîndesc la prostie, iar cînd zic infinit mă refer la geniu. Cei doi îndrăgostiți își scriau cele mai stupide scrisori cu puțință, aruncîndu-și ca pe o minge cuvintele la modă pe hîrtie parfumată: îngerul meu! harfă eoliană! tu îmi vei întregi ființa! în pieptul meu bate o inimă de bărbat! biată femeie fără apărare! sărmanul meu suflet! — după cum vedeți toate vechiturile cu care se împopoțonează inima contemporanilor noștri. Godefroid nu rămînea mai mult de zece minute într-un salon, vorbea cu femeile pe un ton firesc, fără pretenții, și de aceea ele îl socoteau un om plin de duh. El făcea parte din categoria oamenilor care au exact atîta spirit cît li se atribuie. Ce mai încolo-înceace, judecați singuri cît loc ocupa dragostea în viața lui,

dacă Joby, caîi și trăsuriile lui îi păreau acum niște lucruri cu totul neînsemnate. Nu se simțea fericit decît atunci cînd ședea comod în fotoliul lui confortabil, față în față cu baroana, lîngă acel cămin antic de marmură verde, privind-o pe Isaure sorbindu-și ceaiul, în timp ce stătea de vorbă cu cercul restrîns de prieteni care se întilneau în fiecare seară între ora unsprezece și miezul nopții în salonul din strada Joubert, unde puteai să joci întotdeauna cărți fără teamă. Credeți-mă, eu am cîștigat de fiecare dată. Cînd Isaure lăsa să i se vadă piciorușul grațios în pantoful fin de mătase neagră, Godefroid, după ce-l admira cu nesaț, rămînea ultimul și-i spunea Isaurei : „Dă-mi pantofiorul tău“... Isaure își punea piciorul pe un scaun, își scotea pantoful și i-l dădea, aruncîndu-i o privire, știți, una din acele priviri... Ce să mai lungim vorba, ați înțeles ! În cele din urmă, Godefroid descoperi o mare taină a Malvinei. De cîte ori du Tillet bătea la ușă, obrazii Malvinei se îmbujorau și roșeața lor striga parcă : Ferdinand ! Cînd îl privea pe acest tigrul cu două picioare, ochii bieteii fete scînteiau ca jăratecul peste care trece un vînt puternic ; fața ei trăda o plăcere nespusă de cîte ori Ferdinand o lua deoparte, lîngă o consolă sau lîngă o fereastră, ca să schimbe cu ea cîteva cuvinte între patru ochi. Cît de rar ți se oferă prilejul încîntător de a vedea o femeie destul de îndrăgostită pentru a deveni naivă și a te lăsa să-i citești în suflet. Pe cîntea mea, acest lucru e la fel de rar la Paris ca floarea cîntătoare în India. Deși prietenia dintre ei se legase chiar din ziua în care familia d'Aldrigger apăru în casa lui Nucingen, totuși Ferdinand nu se hotărîse încă să o ia pe Malvina de nevastă. Crudul nostru prieten du Tillet nu dădu semne de gelozie atunci cînd Desroches începu să-i facă o curte stăruitoare Malvinei, mai bine zis cînd el, omul legii, consimți să joace rolul de îndrăgostit pentru a pune mîna pe o zestre care, judecînd după aparențe, nu putea să fie mai mică de cincizeci de mii de franci, ca astfel să scape, în slîrșit,

de datoriile făcute la cumpărarea biroului său de notar. Deși se simțea umilită de indiferența lui du Tillet, Malvina ținea prea mult la el pentru a-i arăta ușa. În sufletul acestei fete atât de sensibile și spontane, cu sentimente atât de adânci, se dădea o luptă în care ba dragostea învingea mândria, ba mândria biruia dragostea jignită. Calm și rece ca de obicei, amicul nostru Ferdinand accepta această afecțiune, o adulea cu satisfacția liniștită a tigrului care linge singele prăzii ce i se prelinge din gură, mai mult, venea să caute noi și noi dovezi și nu era seară să nu apară în salonul din strada Joubert. Șmecherul încropise pe atunci vreun milion opt sute de mii de franci, deci zestrea nu putea fi un lucru hotărîtor pentru el, dar cu toate acestea nu se lăsa înduplecat nici de dragostea Malvinei, nici chiar de străduințele celor doi baroni, de Nucingen și de Rastignac, care-l mînau zilnic cîte șaptezeci și cinci de poște, cu cai de cîte patru franci pe zi, prin labirintul dibăciei lor, îndemnînd poștalionul să gonească din răspuțeri iară a-l înarma însă cu firul călăuzitor al Ariadnei⁵⁵. Godefroid nu se putu stăpîni să nu-i arate viitoareii sale soacre situația ridicolă în care o puneau atât bancherul, cît și notarul. „Vrei să mă dojenești din pricina lui Ferdinand? Să afli secretul care ne leagă? il întrebă ea cu sinceritate. Dragă Godefroid, să nu mai pomenești niciodată despre asta. Cum nu poate fi vorba nici de originea lui Ferdinand, nici de viața lui de pînă acum, nici de averea lui, te rog să crezi că e ceva cu totul neobișnuit.“ Peste cîteva zile, însă, Malvina îl luă deoparte pe Beaudenord și îi zise: „Nu-l socotesc pe domnul Desroches un om cinstit (iată ce înseamnă intuiția pe care ți-o dă dragostea!), ar vrea să mă ia de soție și în același timp face curte fiicei unui băcan. Tare aș vrea să știu dacă nu mă socotește manta de vreme rea și, dacă, în general, nu privește căsătoria ca pe o afacere bănească.“ Deși foarte pătrunzător, Desroches nu izbutise totuși să ghicească intențiile lui du Tillet

și se temea ca nu cumva acesta să i-o sufle pe Malvina. Și, bineînțeles, omul nostru căutase să-și asigure o porțiță de retragere, deoarece se găsea într-o situație cât se poate de rea: cu chiu cu vai reușea să câștige atît cît să-și plătească dobînzile datoriei și să facă față cheltuielilor. Dar cum să înțeleagă o femeie o astfel de situație? Pentru ea, inima prețuiește milioane!

— Din moment ce nici Desroches, nici du Tillet nu s-au căsătorit cu Malvina. n-ai vrea să ne lămurești și pe noi în ce constă secretul lui Ferdinand? întrebă Finot.

— Iată secretul lui, răspunse Bixiou. Există o regulă generală: pe o fată tină ră care a consimțit o singură dată să-și scoată pantoful și să-l dea unui bărbat, chiar dacă pe urmă i l-ar refuza timp de zece ani... n-o va lua niciodată de soție acela care...

— Fleacuri! îl întrerupse Blondet, se întîmplă să iubești tocmai fiindcă ai mai iubit. Să vă spun eu secretul: Regula generală e să nu te însori cît ești sergent, dacă ai perspectiva să devii duce de Danzig sau mareșal al Franței⁵⁰. Vedeți bine ce partidă strălucită a făcut du Tillet! S-a însurat cu o fiică de-a contelui de Graneville, descendentul uneia dintre cele mai vechi și mai vestite familii din magistratura franceză.

— Mama lui Desroches avea o prietenă, urmă Bixiou, soția unui băcan, care se retrăsese din afaceri putred de bogat. Băcanii ăștia au cîteodată idei năstrușnice: pentru ca fiică-sa să aibă parte de o educație cît mai aleasă, o dăduse la pension. Acest Matifat își făcea socoteala să-și căpătuiască fata cît mai bine, bizuindu-se pe zestrea ei de două sute de mii de franci, bani peșin, care, bineînțeles, nu miroseau a băcănie.

— Vorbești de Matifat al Florinei? întrebă Blondet.

— Da, firește, de cel de la *Lousteaux, într-un cuvînt, de al nostru! Familia Matifat, pe care o

socoteam pierdută pentru noi, se mutase pe strada Cherche-Midi, cartierul cel mai depărtat de strada Lombarzilor, unde făcuse avere. Pe vremuri eram un oaspete nelipsit în casa lui Matifat! Pe cînd făceam muncă silnică la minister, unde petreceam zilnic opt ore cot la cot cu niște neghiobi de douăzeci și două de carate, am cunoscut niște oameni cu vederi originale care m-au adus la convingerea că și umbra are cîteodată asperități și că uneori te poți lovi de colțuri pînă și în cea mai mare platitudine! Da, dragii mei, între doi burghezi poate fi o deosebire tot atît de izbitoare ca între Rafael și Natoire⁵⁷. Văduva Desroches se străduia de mult să mijlocească fiului ei această căsătorie, în ciuda piedicii, greu de trecut, pe care o reprezenta un tînăr funcționar de la Ministerul de Finanțe, anume Cochin, fiul asociatului și comanditarului lui Matifat. După părerea domnului și a doamnei Matifat, profesiunea de notar ar oferi garanții serioase în ceea ce privește fericirea unei femei, după cum se exprimau chiar ei. Pentru orice eventualitate, Desroches încuviințase planurile mamei sale și căuta să păstreze legături cît mai bune cu familia băcanului de pe strada Cherche-Midi. Pentru a vă face să înțelegeți o fericire de cu totul alt soi decît cea descrisă mai înainte, ar trebui să vă zugrăvesc această pereche de negustori, care locuiau într-o casă frumoasă, cu o grădiniță în față, care se distrau privindu-și fîntîna arteziană, înaltă și subțire ca un spic de grîu, ce țîșnea neîncetat dintr-o măsuță rotundă de piatră, așezată în mijlocul unui bazin cu diametrul de șase picioare⁵⁸; care se sculau cu noaptea în cap ca să vadă dacă n-a mai înflorit vreo floare în grădina lor, și, deși n-aveau nici o treabă și nici o grijă, erau totuși veșnic îngrijorați; care se îmbrăcau numai fiindcă așa se cere, se duceau la teatru deși se plictiseau, totdeauna erau pe drum între Paris și vila lor de la Luzarches, unde mă poșteau și pe mine uneori la cină. Inchipuiește-ți, Blondet, într-o zi cînd au vrut

să se fudulească cu mine față de alți musafiri, am început să povestesc o istorie care a durat de la nouă seara pînă la miezul nopții, știi, o aventură cu un lanț nesfîrșit de peripeții ! Aveam tocmai de gînd să introduc pe cel de al douăzeci și nouălea personaj (autorii de romane foileton nu fac decît să mă imite), cînd bătrînul Matifat, care în calitatea lui de gazdă căuta să se țină cît mai bine, a început să sforăie ca și ceilalți comeseni, după ce încercaseră o luptă de vreo cinci minute cu somnul, clipind cu desperare. Dar a doua zi, ce să vezi : toată lumea m-a felicitat pentru deznodămîntul povestirii mele. Societatea acestor băcani era alcătuită din : domnul și doamna Cochin, Adolph Cochin, doamna Desroches, un tînăr anume Popinot, care ținea pe atunci o drogherie și le aducea vești de pe strada Lombarzilor. (Tu îl cunoști, desigur, Finot !) Doamna Matifat, care prețuia artele frumoase, cumpăra litografii, cromolitografii, fel de fel de desene colorate, bineînțeles din cele mai ieftine. Stimabilul Matifat se distra studiind orice afaceri noi ce se înjghebau, atît ca să se informeze în vederea unor eventuale investiții, cît și pentru a încerca emoțiile jocului. (Florine îl lecuise de apucăturile de pe vremea Regenței.) Ca să vă dați seama de inteligența profundă a amicului Matifat, e de ajuns un amănunt. Iată cum le spunea dumealui noapte bună nepoatelor sale : „Du-te la culcare, fetelor !” Și se adresa astfel de teama, cică, să nu le mîhnească vorbindu-le la persoana a doua plural ca unui străin. Fiica lor era o domnișoară destul de prost crescută, care aducea cu o cameristă de casă mare, cînta cu chiu cu vai la pian o sonată, avea o frumoasă caligrafie după moda englezească, vorbea și scria corect franțuzește, într-un cuvînt, avea o desăvîrșită educație burgheză. Aștepta cu destulă nerăbdare să se mărite, ca să scape din casa părintească, unde se plictisea ca un ofițer de marină cînd e de cart noaptea, ce-i drept, însă, cartul ei nu dura numai patru ore cît e reglementar, ci ziua întreagă.

Ar fi fost gata să se mărite cu oricine, cu Desroches sau cu Cochin-fiul, cu un notar, cu un ofițer din garda regală sau cu un fals lord englez. Cum de bună seamă n-avea nici un pic de experiență, mi-a fost milă de ea și am vrut să-i dezvălui marea taină a vieții. Dar ce să vezi, soții Matifat mi-au trântit ușa în nas, că de, burghezii nu m-au înțeles niciodată, de altfel nici eu pe ei.

— S-a măritat cu generalul Gourot, interveni Finot.

— Lui Godefroid de Beaudenord, ca fost diplomat, i-au fost de ajuns patruzeci și opt de ore ca să priceapă ce urmărea familia Matifat, acești intriganți hrăpăreți și lipsiți de scrupule, își reluă Bixiou povestirea. Pe cînd Godefroid îi relata Malvinei cele aflate, Rastignac se găsea din întâmplare în salonul ușuraticii baroane, cu care stătea de vorbă în fața focului. Prinzînd din zbor cuvinte, el ghici numai-decît despre ce e vorba, mai ales după satisfacția amară care se citea pe fața Malvinei. Rastignac rămase acolo pînă la ora două noaptea, închipuți-vă tocmai el, pe care toată lumea îl socotește egoist! Beaudenord plecă în momentul cînd baroana se duse la culcare. „Draga mea copilă, îi zise Rastignac Malvinei cu un ton binevoitor și părintesc, atunci cînd rămaseră singuri. Să nu uiți niciodată că un biet june, căruia i se lipeau ochii de somn, a băut un ceai după altul ca să se țină treaz pînă la ora două noaptea, numai și numai ca să-ți spună cu toată seriozitatea: Mărită-te! Nu mai face nazuri, nu ține seama de sentimentele dumitale, nu te gîndi la calculul mîrșav al bărbaților cu un picior aici și cu un picior în casa lui Matifat, nu sta pe gînduri și mărită-te! Pentru o fată măritișul înseamnă dreptul de a impune unui bărbat nu numai obligația de a-i asigura un trai mai mult sau mai puțin fericit, dar în primul rînd datoria de a o pune la adăpost de orice griji materiale. Eu cunosc lumea noastră și te rog să mă crezi că toate fetele tinere, ca și mamele și bunicele

lor sînt făţarnice dacă îi dau zor cu dragostea cînd e vorba de căsătorie. De fapt, fiecare se gîndeşte doar cum să se căpătuiască mai bine. Cînd o femeie are noroc în căsnicie, maică-sa spune că fiica ei a făcut o afacere strălucită." Şi, pornind de aici, Rastignac îi expuse pe larg teoria sa asupra căsătoriei, care, după părerea lui, nu-i decît o asociaţie comercială, înjghebată pentru a face viaţa cît mai suportabilă: „Nu-ţi cer să-mi mărturiseşti secretul dumitale, zise el în încheiere Malvinei, fiindcă îl cunosc. Bărbaţii îşi destăinuiesc totul cînd sînt între ei, ca şi voi, femeile, de altfel, cînd vă retrageţi în salon, după cină. Pe scurt, iată ultimul meu cuvînt: mărită-te! Iar dacă n-o faci, să-ţi aduci aminte că astă-seară, aici, te-am îndemnat din suflet să te căsătoreşti!" Rastignac vorbea cu un ton care îi impunea nu numai atenţie, dar o puneă mai cu seamă pe gînduri. Intr-adevăr, stăruinţa lui nu putea să nu-i trezească mirarea. Rastignac îşi atinse ţelul, izbutind să stîrnească o asemenea frămîntare în minţea Malvinei, încît şi a doua zi ea se mai gîndea la cuvintele lui şi se căznea în zadar să găsească substratul acestui sfat.

— Toate poveştile pe care ni le înşiri nu au nici în clin, nici în mîneacă cu îmbogăţirea lui Rastignac! exclamă Couture. Ne crezi, pesemne, nişte Matifat, ba încă şi mai proşti, dat fiind că am golit şase sticle de şampanie.

— Chiar acum ajungeam la ceea ce vă interesează, îi tăie vorba Bixiou. Pîna aici aţi urmărit micile gîrle şerpuitoare care s-au unit, alcătuiind laolaltă acel venit de patruzeci de mii de franci, invidiat de atîta lume! Aflaţi că la un moment dat, Rastignac a avut în mîna lui soarta tuturor oamenilor despre care v-am vorbit.

— Adică soarta lui Desroches, a familiei Matifat, a lui Beaudenord, a lui d'Aiglemont, a baroanei d'Aldrigger şi a fiicelor ei.

— A lor și încă a cel puțin o sută de inși, preciză Bixiou.

— Cum așa? se miră Finot. Deși am văzut și am auzit și eu multe, totuși enigma asta nu-s în stare s-o dezleg.

— Blondet v-a expus în linii mari cum s-au desfășurat primele două lichidări ale Băncii Nucingen. Acum ascultați-o pe a treia în amănunt, își continuă Bixiou istorisirea. Nucingen a înțeles încă de la pacea din 1815 ceea ce noi pricepem de-abia astăzi, și anume că banul nu reprezintă o forță decît atunci cînd îl ai în cantități cu totul neobișnuite. În secret, Nucingen îi pizmuia pe frații Rothschild. Adunase o avere de cinci milioane, dar voia să aibă zece! Cu zece milioane știa că poate cîștiga treizeci, pe cînd cu cinci n-ar fi putut ajunge decît la cincisprezece. De aceea se și hotărî să pună la cale o a treia lichidare! Acest geniu financiar avea de gînd să scape de creditori cu valori fictive, păstrîndu-și banii lor. Pe piață, o asemenea speculație nu se prezintă într-o formă atît de simplă ca o formulă matematică. O lichidare de acest soi constă în a da o prăjitură în schimbul unui galben unor copii mari, care, aidoma copiilor mici de odinioară, preferă o prăjitură unei monezi, fiindcă nu știu că pe acea monedă și-ar putea cumpăra două sute de prăjituri.

— Ce vorbești, Bixiou! îl apostrofă Couture. Doar asta e o operație cît se poate de cinstită. În ziua de azi, nu-i săptămîină în care să nu i se ofere publicului o prăjitură în schimbul unui galben. Dar cine silește oare publicul să-și dea banii? Cine îl împiedică să se dumirească?

— De, ți-ar plăcea mai mult să-l poți constrînge să-și vîre banii în acțiuni.

— Ba nu, răspunse Finot, atunci la ce ți-ar mai folosi talentul?

— Bine zis, nu m-aș fi așteptat la așa ceva de la Finot, încuviință Bixiou.

— De la cine o fi auzit vorba asta? se miră Couture.

— Așadar, urmă Bixiou, Nucingen avusese de două ori norocul de a fi vîndut, fără să vrea, o prăjitură, care se nimerise să valoareze mai mult decît primise el în schimb. Acest noroc cu ghinion nu-l lăsa să doarmă. Dacă se repetă, asemenea noroace pot băga un om în pămînt. Nucingen aștepta de zece ani un prilej să nu se mai păcălească, cu alte cuvinte să poată emite niște valori care în aparență să valoareze ceva, dar de fapt...

— Ei, dacă explici așa operațiile bancare, atunci nu mai e cu putință nici un fel de afacere comercială. Destui bancheri corecți au convins, cu aprobarea unui guvern la fel de corect, pe cei mai încercați oameni de bursă să cumpere acțiuni care aveau să se deprecieze după un timp. Apoi, cunoașteți alte operații și mai și. Oare nu s-au emis, tot cu încuviințarea, ba chiar cu sprijinul diferitelor guverne, valori create numai pentru a plăti dividendele anumitor efecte, numai pentru a le menține cursul și a le putea vinde? Aceste operații se aseamănă mai mult sau mai puțin cu o lichidare de tip Nucingen.

— În mic, îl susținu Blondet, o afacere de acest gen poate să pară deocheată, în mare, însă, e o operație curentă în lumea financiară. Tot astfel există anumite acte arbitrare care sînt socotite criminale cînd se petrec între doi indivizi, dar care încetează de a mai fi condamnabile cînd sînt săvîrșite de o întreagă categorie de indivizi, după cum o picătură de acid cianhidric devine inofensivă cînd e diluată într-un hîrdău cu apă. Dacă ucizi un om, te așteaptă ghilotina, dacă ucizi însă cinci sute de oameni în numele unei anumite forme de guvernămînt, toată lumea te va respecta pentru această crimă politică. Dacă cineva șterpelește cinci mii de franci din biroul meu, ajunge la ocnă. Dacă ești însă destul de dibaci ca să ațîți lăcomia a o mie de speculanți de bursă, trecîndu-le pe la nas momeala unui cîștig, vei izbuti

să le vîri pe gît rente de stat ale nu ştiu cărei republici sau monarhii în pragul falimentului, emise, după cum bine zice Couture, numai pentru a se putea plăti dobînzile aceluiaşi rente: nimeni nu va avea dreptul să se plîngă. Iată adevăratele principii ale veacului de aur în care trăim.

— Montarea unei năzdrăvănii de proporţii atît de vaste cerea să se pună în mişcare o mulţime de sfori şi de marionete, îşi continuă povestirea Bixiou. În primul rînd, Banca Nucingen îşi plasase dinadins capitalul de cinci milioane în America, într-o afacere care, după toate calculele, trebuia să aducă un profit abia mult mai tîrziu, prea tîrziu. Aşadar, banca se lăsase descoperită cu premeditare. Fireşte, orice lichidare trebuie motivată. Banca poseda pe atunci un capital de vreo şase milioane, alcătuit din depuneri particulare şi din acţiuni emise de ea. Între aceste depuneri ale particularilor se găseau şi cele trei sute de mii de franci ale baroanei d'Aldrigger, cele patru sute de mii ale lui Beaudenord, un milion al lui d'Aiglemont, trei sute de mii aparţinînd lui Matifat, iar o jumătate de milion lui Charles Grandet, care s-a căsătorit cu domnişoara d'Aubrion etc. Dacă ar fi întemeiat el însuşi o societate pe acţiuni cu intenţia de a-şi despăgubi creditorii cu ele prin tertipuri mai mult sau mai puţin dibace, Nucingen ar fi putut să dea de bănuît, de aceea a procedat cu mai multă şiretenie: a pus un om de paie... să înjghebe această combinaţie menită să joace acelaşi rol ca afacerea Mississippi în sistemul născocit de Law. O trăsătură caracteristică a lui Nucingen este faptul că se foloseşte de cei mai versaţi oameni de afaceri de pe piaţă pentru a-şi duce planurile la îndeplinire, fără a le împărtăşi însă ce urmăreşte. Aşadar, Nucingen pomeni ca din întîmplare faţă cu du Tillet despre o idee colosală cu sorţi siguri de izbîndă: fondarea unei societăţi pe acţiuni, avînd la bază un capital destul de serios pentru a putea plăti la început dividende foarte grase acţionarilor. Această

combinație — pusă în practică pentru prima oară într-un moment cînd piața era plină de neghiobi cu capital — trebuia să aducă după sine o urcare a acțiunilor respective și, prin urmare, un profit considerabil bancherului care le-ar fi emis. Nu uitați că asta s-a petrecut în 1826. Deși interesat de această idee, pe cît de ingenioasă, pe atît de promițătoare, du Tillet se gîndi, după cum era și firesc, că, dacă întreprinderea n-ar izbuti, și-ar compromite oarecum reputația. De aceea dădu sugestia ca această combinație comercială să figureze pe numele unui om de paie. Astăzi cunoașteți cu toții secretul Băncii Claparon, întemeiată de du Tillet, care este una dintre cele mai izbutite invenții ale lui l...

— Da, zise Blondet, cunoaștem : un fel de redactor-responsabil în lumea financiară, omul plătit să le facă pe toate și care plătește pentru toate, într-un cuvînt, țapul ispășitor. Azi însă ne-am deșteptat și noi și de aceea comunicăm : A se adresa administrației respective din strada cutare, numărul cutare, unde publicul găsește niște funcționari cu șepci verzi, prezentabili ca niște portărei.

— Nucingen sprijini Banca Charles Claparon cu tot creditul său, urmă Bixiou. Așadar, puteau fi aruncate fără teamă pe cîteva piețe un milion de acțiuni Claparon. De aceea, du Tillet propuse să se folosească drept paravan Banca Claparon care-i aparținea. Zis și făcut. În 1825, acționarul nu era încă versat în combinații financiare. Nici nu știa măcar de existența unui *fond de rulment* ! Pe vremea aceea, gestionarii nu-și luau obligația de a nu emite acțiuni suplimentare în beneficiul lor, nu erau datori să aibă depozite la bancă, pe scurt, nu garantau nimic. Pe atunci, nimeni nu catadicsea să explice acționarului condițiile unei societăți în comandită și să-i spună că din mărinimie nu i se cer decît o mie cinci sute sau chiar două sute cincizeci de franci și nimic mai mult ! Pe atunci nu se dădea publicității că respectiva experiență *in aere publico*⁵⁹ nu va dura decît

șapte, cinci sau chiar trei ani, ca omul să știe pe cînd să aștepte deznodămîntul. În această perioadă de început totul era simplu ca bună ziua. Nici măcar nu-și făcuse apariția publicitatea, cu reclamele ei uriașe, care stimulează imaginația fiecăruia, tocmai fiindcă cere bani de la toată lumea.

— Numai cînd nimeni nu vrea să dea, recurgi la asemenea mijloace, observă Couture.

— În sfîrșit, pe atunci încă nu exista concurență în astfel de afaceri, reluă Bixiou. Pe vremea aceea fabricanții de carton presat, de stămburi, de tablă de zinc, teatrele, ziarele încă nu începuseră să se repeadă la acționarul în agonie ca o haită de cîini asupra prăzii. Cele mai grozave speculații cu acțiuni, în jurul cărora se face astăzi o publicitate atît de naivă, cum bine zice Couture, sprijinită pe rapoartele unor experți (aleși din elita științei!), se încheiau pe atunci ca o tranzacție rușinoasă, fără zgomot, în ungherele întunecoase ale bursei. În lumea financiară, rechinii cîntau pe atunci aria calomniei din *Bărbierul din Sevilla*. Incepeau *piano, piano*, șoptind la ureche, în treacăt, anumite zvonuri despre rentabilitatea afacerii. Ei nu exploatau pacientul, adică acționarul, decît la domiciliu, la bursă, sau la vreo petrecere din lumea bună, folosindu-se de aceste zvonuri lansate cu dibăcie, care creșteau din ce în ce pînă la *tutti*, reprezentat printr-o cotă de patru cifre.

— Cu toate că sîntem între noi și putem vorbi deschis, eu sînt de altă părere, stăruie Couture.

— Nu cumva sînteți giuvaergiu, domnule Josse ? ⁶⁰ întrebă Finot.

— Finot o să rămînă pînă la moarte un adept al clasicismului, al constituției și al prejudecăților de altădată, zise Blondet.

— Da, recunosc că sînt direct interesat, continuă Couture, datorită căruia Cérizet fusese tocmai condamnat de către tribunalul corecțional. Eu susțin că noua metodă e mai cinstită, cu mult mai puțin perfidă și criminală decît cea veche. Publicitatea îngă-

duie fiecăruia să cerceteze și să cumpănească lucrurile. Iar atunci cînd vreun acționar e tras pe sfoară, nu poate da vina decît pe sine însuși, fiindcă nimeni nu i-a vîndut mîța-n sac. Cît despre marea finanță...

— Aha, iată-ne ajunși la marea finanță! exclamă Bixiou.

— Marea finanță n-are decît de cîștigat, zise mai departe Couture, fără să țină seama de întrerupere. De cîte ori statul se amestecă în comerț și nu-l lasă să se desfășoare liber, săvîrșește o neghiobie costisitoare: ajunge, negreșit, fie la prețuri maxime, fie la monopol. După părerea mea, nimic nu e mai conform cu principiile libertății comerțului decît societățile pe acțiuni. A te lega de ele înseamnă că vrei să răspunzi de capital, cît și de beneficii, ceea ce este o prostie. În orice afacere beneficiile sînt direct proporționale cu riscurile! Ce-i pasă statului de felul în care se stimulează circulația banului, de vreme ce ea se desfășoară neîntrerupt? De ce s-ar sinchisi cine-i sărac și cine-i bogat, din moment ce numărul bogaților care plătesc impozite rămîne același? De altfel, societățile pe acțiuni, cele în comandită, dividendele, sub toate formele, au ajuns, de peste douăzeci de ani, un lucru obișnuit în țara cu cel mai dezvoltat comerț din lume, în Anglia, unde totul e pus la îndoială, unde cele două Camere fabrică în fiecare sesiune între o mie și o mie două sute de legi și unde totuși nu s-a găsit încă nici un membru al Parlamentului care să ridice glasul împotriva acestui procedeu...

— De întremare a caselor de bani, prin regim lactat, cu ajutorul vacilor de muls! completă Bixiou.

— Ei, aș! se înflăcăară Couture. Să zicem că ai zece mii de franci și cumperi pe ei zece acțiuni de cîte o mie emise de zece societăți diferite. Să admitem că de nouă vei fi fost păcălit... (ceea ce-i cu neputință! Publicul e mai pătrunzător decît oricine! Dar să presupunem că ar fi posibil!) și că o singură afacere va izbuti! (Din întîmplare! — Știu, de acord! — Din greșeală! — Accept orice ironie.) Fraierul,

destul de cuminle pentru a-și împărți astfel capitalul, face o minunată investiție, cum au făcut bunăoară cei care au cumpărat acțiuni de-ale minelor din Wortschin. Măcar între noi să recunoaștem, domnilor, că cei care se revoltă cel mai tare sînt doar niște fățarnici ajunși la desperare, fiindcă se știu incapabili de a combina o afacere, prea slabi pentru a o pune pe picioare și prea neîndemînatici pentru a o exploata. Veți avea în curînd dovada că așa stau lucrurile. Nu va trece mult și veți vedea aristocrația, curtea regală, actualii, foștii și viitorii miniștri coborînd în rînduri strînse povîrnișul speculației, întinzînd mîini mai hrăpărețe și născocind tertipuri mai perfide decît ale noastre, fără a avea însă calitățile noastre. Vă dați seama ce cap trebuie să ai pentru a pune pe roate o societate anonimă în epoca noastră, cînd lăcomia acționarului nu-i cu nimic mai prejos de a fondatorului!? Cîtă forță magnetică trebuie să aibă omul în stare să înființeze o firmă Claparon, în stare să găsească noi și noi șmecherii! Înțelegeți ce morală trebuie să tragem de aici? Timpul nostru ne-a depășit! Trăim în epoca avidității, cînd nimeni nu pune preț pe valoarea intrinsecă a unui lucru atîta vreme cît poate cîștiga revînzîndu-l vecinului său, și fiecare o face, fiindcă lăcomia acționarului ahtiat de cîștig este egală cu aceea a fondatorului, care-l ispitește cu acest profit!

— Știi că-mi place Couture! se adresă Bixiou lui Blondet, în curînd o să ceară să i se ridice pretutindeni statui ca unui binefăcător al omenirii.

— Ar trebui să-l obligăm să tragă concluzia celor spuse de el, și anume că banii proștilor sînt patrimoniul de drept divin al oamenilor isteți, întări Blondet.

— Așa-i, domnilor, incuviință Couture, să ridem aici ca să ne scoatem pîrleala pentru seriozitatea cu care trebuie să ascultăm de obicei cînd se vorbește despre atîtea neghiobii respectabile, consacrate de niște legi făcute de mîntuială.

— Are dreptate, aprobă Blondet. Ce vremuri mai sînt și astea, domnilor, în care de cîte ori se aprinde o scînteie de inteligență, lumea se grăbește să o stingă cu ajutorul unei legi ticluite anume. Legiuitorii noștri, mai toți ieșiți dintr-o biată mahala unde au studiat societatea din gazete, caută să înăbușe focul cu mașina lor legislativă, iar cînd întregul mecanism sare în aer, lumea scrișnește din dinți și nu mai contenește cu bocetele. În vremea noastră nu se mai întocmesc decît legi penale și fiscale. Vreți să vă spun de ce se petrec astfel lucrurile? Pentru că *statul nu mai recunoaște nici o religie!*

— Ei bravo, Blondet! îl aprobă Bixiou. Ai pus degetul pe rana Franței: fiscalitatea a răpit țării noastre mai multe din cuceririle ei decît toate prejudiciile aduse de război. În ministerul în care am făcut șase ani de muncă silnică cot la cot cu orice burtă-verde, se găsea și un funcționar, un om foarte priceput, care avea intenția să schimbe întregul nostru sistem financiar. Rezultatul a fost că ne-am desotorosit la repezeală de el. Franța ar fi fost cît se poate de fericită, ar fi fost încîntată să pornească din nou la cucerirea Europei, așa că noi ne-am îngrijit de liniștea popoarelor: eu însumi l-am ucis cu o caricatură!

— Cînd zic religie nu vorbesc ca un călugăr misionar, eu folosesc acest cuvînt în înțelesul lui politic, ca un om de stat, își întregi Blondet ideea.

— Lămurește-ne și pe noi, îi ceru Finot.

— De ce nu? se învoi Blondet. S-a flecărit foarte mult despre întîmplările de la Lyon⁶¹, despre republica sfîrtecătă de obuze pe stradă, dar nimeni n-a spus adevărul. Republica s-a repezit să pună mîna pe răscoala de la Lyon, așa cum se repede un răzvrătit la pușcă. Oricît ar părea de caraghios, iată care-i adevărul adevărat. Fabricanții din Lyon fac negoț fără pic de îndrăzneală, ei nu fabrică nici un cot de mătase care să nu fi fost comandat și a cărui plată să nu fie garantată. Cînd încetează comenzile,

muncitorul moare de foame, de altfel și cînd are de lucru abia cîștigă cît să-și țină zilele. Și ocnașii o duc mai bine decît ei. După revoluția din Iulie, mizeria a crescut într-atît, încît țesătorii au ridicat steagul răscoalei sub lozinca „Pîine sau moartea!“ pe care guvernul ar fi trebuit s-o cerceteze cu toată seriozitatea, fiindcă fusese provocată de scumpetea de la Lyon. Orașul Lyon vrea să clădească teatre, să devină o capitală, de aici dările comunale nesăbuite. Republicanii au dibăcit această revoltă stîrnită de foame și au organizat țesătorii, care s-au bătut astfel pentru ambele cauze. Răscoala de la Lyon a durat trei zile, după care s-a statornicit din nou ordinea în oraș și mizeria în cocioaba țesătorului. Muncitorul, care pînă atunci fusese de bună-credință și dădea în țesături întreaga greutate de mătase primită în fire, a lăsat cîntea la o parte, dîndu-și seama că negustorii îl năpăstuiesc și a început să-și ungă degetele cu ulei: în felul acesta, greutatea țesăturii de mătase corespundea cu a firelor ca mai înainte, însă acum țesătorului îi mai rămînea și de vîndut o cantitate de mătase echivalentă cu greutatea uleiului, iar comerțul francez de mătăsuri a fost năpădit de țesături unsuroase, ceea ce ar fi putut aduce după sine ruina orașului Lyon și a unei ramuri importante a comerțului francez. În loc să înlăture pricina răului, fabricanții și guvernul au procedat ca unii medici care recurg la paleative, dar rezultatul este că boala se înrădăcinează și mai adînc. Ar fi fost mai nimerit să se trimită la Lyon un om dibaci, un așa-zis imoral, cum ar fi abatele Terray⁶² bunăoară, dar nimeni n-a văzut altă soluție decît represiunea armată. Urmarea tulburărilor a fost o producție de mătase grosolană, așa-numita mătase de Neapole, de patruzeci de centime cotul. Mai cu seamă această marfă se vinde astăzi pe piață, iar fabricanții trebuie să fi născocit fără îndoială un mijloc de a-i controla îndeaproape pe țesători. Acest sistem de fabricație, lipsit de orice prevedere, era de neînlăturat într-o țară

unde Richard Lenoir⁶³, unul dintre cei mai străluciți cetățeni pe care Franța i-a avut vreodată, s-a ruinat fiindcă a dat de lucru, deci o bucată de pîine, la șase mii de muncitori, fără a avea comenzi, și fiindcă s-a ciocnit de niște miniștri destul de neghiobi pentru a-l lăsa să cadă victima răsturnărilor survenite pe piața textilelor în 1814, când prețurile au scăzut brusc. Iată singurul negustor care ar fi meritat să i se ridice o statuie. Și, când colo, omul acesta a ajuns să fie ajutat printr-o listă de subscripție, la care nu prea subscris nimeni, în timp ce urmașilor generalului Foy li s-a dat un milion⁶⁴. Orașul Lyon nu s-a schimbat nici azi, deoarece cunoaște Franța și știe că ea n-are nimic sfînt. Istoria lui Richard Lenoir este una din acele greșeli pe care Fouchet le socotea mai grave decît o crimă⁶⁵.

— Dacă în felul în care sînt prezentate lucrurile, își reluu Couture vorba de unde fusese întrerupt, există o umbră de șarlatanie, cuvînt care a căpătat un înțeles infamant, fiindcă șarlatanul e socotit călare pe zidul despărțitor dintre ceea ce se cade și ceea ce nu se cade, atunci vă întreb unde începe șarlatania, unde sfîrșește și în ce constă ? Fiți, vă rog, atît de buni să-mi spuneți cine nu este șarlatan ! Ei ? Fiți și voi o dată de bună-credință, deși în viața socială cam rar găsești această însușire ! Comerțul ar deveni o absurditate dacă negustorii ar cumpăra noaptea, pe nevăzute, ceea ce au de gînd să vîndă a doua zi, pe lumină. Pînă și un vînzător de chibrituri e stăpînit de dorința de a acapara. A aduna cît mai multă marfă e primul gînd, atît al tejghetarului de pe strada Saint-Denis, socotit drept omul cel mai cinstit, cît și al afaceristului, care trece drept omul cel mai nerușinat. Apoi, când magaziile s-au umplut, se impune necesitatea de a vinde. Iar pentru a vinde trebuie să ațîți pofta mușterii. De aici firmele atît de sugestive ale breslelor din evul mediu și reclamele de astăzi ! Între faptul de a atrage cumpărătorul și a-l trage de mîneacă, a-l sili să consume, eu

nu văd nici cea mai mică deosebire! Se poate întâmpla, e cu neputință să nu se întâmple uneori, ba chiar se întâmplă foarte des, ca negustorii să se ardă cumpărînd marfă deteriorată, deoarece vînzătorul caută întotdeauna să tragă pe sfoară cumpărătorul. Ei bine, întrebați negustorii cei mai cinstiți din Paris, pe cei mai de vază comercianți, în sfîrșit, pe orice om de afaceri... fiecare se va mîndri cu vicleșugul pe care l-a născocit pentru a se descotorosi de o marfă proastă, cu care el însuși fusese păcălit. Chiar și vestita firmă Minard a făcut la începuturile ei asemenea operații. Negustorii de pe strada Saint-Denis pot cel mult să-ți vîndă o rochie de mătase cu pete de grăsime. La atît se mărginește șmecheria lor. Cei mai virtuoși comercianți îți spun, cu aerul cel mai nevinovat, deviza celor mai nerușinați pun-gași: De o afacere proastă scapi cum poți. Blondet v-a arătat starea de lucruri de la Lyon, cauzele și urmările ei; eu am să vă demonstrez teoria mea printr-o anecdotă. Un amărît de pălărier, ros de ambiție și blagoslovit cu o casă de copii de către preaiubita-i soață, era un înfocat adept al Republicii. Într-o bună zi, omul nostru cumpără o cantitate de lînă roșie și se apucă să facă acele șepci de lînă împletită pe care le-ați văzut pe capul tuturor ștrengarilor din Paris. Să vedeți de ce! Puțin timp după aceea, Republica a fost răpusă. După istoria de la Saint-Merry⁶⁶, șepcile cu pricina nu se mai puteau vinde. Cînd un meseriaș se trezește deodată împovărat cu nevastă, copii și cu zece mii de șepci de lînă roșie, pe care nici un pălărier nu le mai primește spre vînzare, îi trec prin minte tot atîtea idei ca și unui bancher putred de bogat care ar vrea să investească acțiuni în valoare de zece milioane într-o afacere ce nu inspiră prea multă încredere. Știți ce a făcut lucrătorul nostru, acest Law de mahala, acest Nucingen al șepcilor? Și-a găsit un dandy de cîrciumă — unul dintre acei coțcari ce scot din sărite vardiștii de cîte ori se dă un bal cîmpenesc la

vreo barieră — și l-a rugat să se ducă la un pălărier cu capital, care mai avea încă o șapcă roșie în vitrină, să se dea drept un căpitan de vapor american, care face și ceva negoț cu indigeni, să spună că stă la Hotel Meurice și că ar dori zece mii de asemenea șepci roșii. Pălărierul, momit de perspectiva unei afaceri cu America, dă fuga la lucrător și cumpără pe loc toate șepcile cu bani peșin. Vă dați seama cu ce s-a ales : cu multe șepci, dar fără nici un căpitan american. A te ridica împotriva libertății comerțului din pricina acestor neajunsuri ar fi același lucru ca și cum ai ataca justiția pe motiv că există delikte pe care nu le pedepsește, sau a învinui societatea că e prost organizată, pe temeiul nenorocirilor ce izvorăsc din ea ! Pornind de la șepcile roșii și de la strada Saint-Denis, treceți la bursă și la bănci, apoi trageți singuri concluzia !

— Couture, meriți o coroană ! exclamă Blondet, punându-i pe cap un șervet răsucit. Eu merg și mai departe, domnilor. Dacă teoria actuală are cusururi, cine-i de vină ? Legea, de bună seamă ! Intregul nostru sistem de legi ! Acei mari oameni de stat din provincie, veniți la Paris cu capul îmbâcsit de principii morale, principii desigur necesare pentru a te comporta în viață dacă nu vrei să ai de furcă cu justiția, dar stupide atunci când împiedică un om să se ridice la înălțimea cerută unui legiuitor ! E drept că legile țin în frâu pasiunile (jocurile de noroc, loteria, toate Ninon de Lenclos ale trotuarului și tot ce mai vreți să adăugați), totuși ele nu vor izbuti niciodată să stârpească pasiunile. A ucide orice patimă ar însemna să ucizi societatea, care, chiar când nu le dă naștere, contribuie măcar la dezvoltarea lor. Dacă prin diferite restricții frânezi, bunăoară, ispita jocului de noroc care mocnește în toate inimile, fie că e vorba de o fată tânără, de un provincial oarecare sau de un diplomat, fiindcă oricine visează să se îmbogățească peste noapte, atunci jocul de noroc se va deplasa numaidecât în alte sfere. S-a făcut greșeala

prostească de a se suprima loteria, dar să nu credeți că bucătăresele au încetat de a-și mai fura stăpînii; acum ele își depun banii furați la o casă de economii unde li se cer două sute cincizeci de franci, în loc de patruzeci de centime, deoarece acțiunile bancare, societățile în comandită iau acum locul loteriei, devenind la rîndul lor un joc fără masă de joc, unde grebla crupierului nu se vede, iar matrapazlîcurile sînt calculate cu precizie. De cînd jocurile de noroc au fost interzise și loteria nu mai există, Franța a devenit o țară cu mult mai morală, strigă neghiobii, ca și cum ar fi izbutit să vindece toți agiamiii de patima jocului! E știut însă că lumea joacă mai departe, numai că de astă dată grosul cîștigurilor nu mai revine statului, care înlocuiește azi un impozit plătit cu plăcere printr-un impozit supărător, fără a micșora însă numărul sinuciderilor. Dar de astă dată cel ce moare nu mai este jucătorul, ci victima lui! Nici nu mai vorbesc de capitalurile plasate în străinătate, pierdute pentru Franța, nici de loteriile de la Franckfurt, împotriva răspîndirii cărora Convenția decretase pedeapsa cu moartea și pe care continuau să le răspîndească înșiși procurorii însărcinați cu aplicarea acestui decret. Iată unde duce filantropia necugetată a legiuitorilor noștri. Incurajarea caselor de economii este o mare gogomanie politică. Inchipuiți-vă că s-ar isca oarecare temeri cu privire la bunul mers al afacerilor. Atunci însuși guvernul va fi singur vinovat de ivirea cozilor în fața ghișeelelor de bancă, așa cum în timpul revoluției au apărut cozi în fața brutăriilor. Vor izbucni deci atîtea răscoale cîte case de depuneri. Dacă la un colț de stradă trei ștengari înalță un steag, pe loc se iscă o revoluție. Orice mare om politic trebuie să fie, pe plan abstract, o canalie fără scrupule, căci altfel o societate nu poate fi bine condusă. Un om politic profund moral ar fi ca o mașină cu aburi sentimentală, ori ca un timonier, care ar îmbrățișa o femeie în timp ce stă la cîrmă: vaporul se va scufunda negreșit. Oare nu-i

de preferat un prim-ministru care-și însușește o sută de milioane, dar în același timp contribuie la măreția și la fericirea Franței, unui ministru care moare sărac și trebuie îngropat pe cheltuiala statului, după ce și-a dus țara de rîpă? Dacă ar fi să alegeți între Richelieu, Mazarin sau Potemkin, care au avut fiecare la vremea lor cîte o avere de trei sute de milioane, și între virtuosul Robert Lindet⁶⁷, care n-a știut să tragă foloase nici de pe urma asignatelor, nici de pe urma bunurilor naționalizate, sau neghio-bii virtuoși care l-au dus pe Ludovic al XVI-lea la pieire, ați șovăi oare? Și acum, Bixiou, continuă-ți povestirea.

— N-am de gînd să vă explic natura întreprinderii născocite de geniul financiar al lui Nucingen, istorisi mai departe Bixiou, deoarece aș comite o indiscreție cu atît mai mare, cu cît ea mai există și astăzi, acțiunile ei fiind cotate la bursă; întreaga combinație avea o bază atît de reală, obiectul întreprinderii era atît de ispititor, încît acțiunile emise la o valoare nominală de o mie de franci, stabilită printr-un decret regal, au scăzut la trei sute de franci, apoi s-au urcat la șapte sute, ca apoi să se ridice din nou la valoarea nominală, după ce au trecut prin toate furtunile din anii 27, 30 și 32⁶⁸. Criza financiară din 1827 le-a clătinat, iar revoluția din Iulie era cît pe aci să le dărîme, dar afacerea e clădită pe o temelie solidă (Nucingen nici n-ar fi în stare să pună la cale o afacere proastă). În sfîrșit, n-ar fi politic să intrăm în mai multe amănunte, dat fiind că aici sînt amestecate mai multe bănci de mîna întii. Capitalul nominal a fost de zece milioane, capitalul real de șapte, dintre care trei milioane aparțineau fondatorilor și bancherilor însărcinați cu emiterea acțiunilor. Totul fu calculat în așa fel încît fiecare acțiune să aducă în primele șase luni un câștig de două sute de franci prin distribuirea unor false dividende; ceea ce înseamnă douăzeci la sută la zece milioane. Beneficiul lui du Tillet s-a ridicat la

cinci sute de mii de franci. În limbaj financiar, o asemenea plească se chema partea leului! Nucingen avea de gînd să speculeze cu milioanele sale fabricate dintr-o testea de hîrtie trandafirie cu ajutorul unei pietre de litografiat, cu alte cuvinte să pună în circulație acele drăgălașe hîrtiuțe, numite acțiuni, pe care le păstra cu mare grijă în biroul său. Acțiunile cu acoperire trebuiau să servească pentru a înjgheba afacerea, a cumpăra o splendidă casă boierească și a începe operațiile la bursă. În momentul acela Nucingen mai avea niște acțiuni ale nu știu căror mine de plumb și argint, ale unor mine de huilă și ale unor întreprinderi care urmau să construiască două canale, acțiuni ce reprezentau partea lui de cîștig ce i se cuvenea pentru a fi regizat și a fi pus pe picioare cu multă iscusință aceste patru întreprinderi în plină activitate, foarte bine văzute pe piață datorită dividendelor grase plătite din capital. În cazul cînd acțiunile s-ar fi urcat, Nucingen se putea aștepta la un *agio*⁶⁹, dar acesta nu intra în socotelile baronului, care lăsa această diferență să plutească la suprafața apei, pe piață, ca să prindă cît mai mult pește! Așadar, Nucingen își concentrase valorile așa cum își concentra Napoleon trupele, spre a putea lichida în timpul crizei ce se ivise la orizont, criză ce avea să zdruncine din temelii piețele europene între 1826—27. Dacă ar fi avut lîngă el un om de încredere, ar fi putut spune ca Napoleon prințului Wagram⁷⁰ pe muntele Santon: Cercetează bine terenul, fiindcă în cutare zi, la cutare oră îl vei găsi invadat de capitaluri! Dar în cine putea să se încreadă Nucingen? Du Tillet nici n-a bănuیت vreodată că în această cîrdășie el nu fusese decît un om de paie. Atotputernicul nostru baron învățase, din primele două operații de lichidare, că trebuie să-și apropie negreșit un om care să-i poată servi de pîrghie pentru a-și putea manevra creditorii. Cum Nucingen n-avea nici un nepot și nu îndrăznea să-și încredințeze secretul unui prieten, avea deci nevoie de un

om devotat, de un Claparon inteligent, manierat, de un veritabil diplomat, cu alte cuvinte de un om demn de a fi ministru, deci demn de el. Dar asemenea legături nu se stabilesc nici într-o zi, nici într-un an. Pe atunci baronul izbutise să-l îmbrobodească atât de bine pe Rastignac, încât acesta se credea în situația prințului de la Paz, iubit în aceeași măsură de regele și de regina Spaniei, și ajunsese să-l socotească pe Nucingen un încornorat de pe urma căruia putea trage multe foloase. După ce-și bătu joc un timp de acest om, de valoarea căruia nu-și dădu seama multă vreme, Rastignac isprăvi prin a avea pentru el un adevărat cult, prin a-l respecta și a-l venera, deoarece descoperise în Nucingen o forță pe care pînă atunci o considerase o însușire proprie numai lui. De cum sosi la Paris, Rastignac fu pus în situația de a disprețui întreaga societate. Încă din 1820 el credea, ca și baronul, că nu există oameni cinstiți decît în aparență și privea lumea bună ca o adunătură de destrăbălați și de pungași de tot soiul. Deși admitea că există excepții, el condamna societatea în totalitatea ei, nu credea în virtute, ci numai în împrejurări în care omul este virtuos. Își însușise această știință într-o clipă, și anume în fundul cimitirului Père-Lachaise⁷¹, în ziua cînd a fost înmormîntat un biet om cinstit, tatăl iubitei lui Delphine, mort ca victimă a societății noastre, a celor mai sincere simțăminte, părăsit pînă și de fiicele și de ginerii săi. De atunci, Rastignac luă hotărîrea să înșele toată această lume, drapat în mantia virtuții, a cinstei și a unei purtări alese. Acest june nobil trecea prin viață acoperit din cap pînă-n picioare de armura egoismului. Cînd tînărul nostru își dădu seama că Nucingen poartă aceeași armură, îl prețui așa cum în evul mediu un cavaler înarmat pînă-n dinți, călare pe un cal arăbesc, și-ar fi prețuit la un turnir adversarul tot atît de bine echipat și de asemenea călare pe un cal pursînge. Apoi, se lăsă un timp oarecare moleșit de plăcerile amorului, aseme-

nea lui Anibal la Capua⁷². Legătura cu o femeie ca baroana de Nucingen e în stare să facă un bărbat să renunțe la orice urmă de egoism. După ce fusese dezamăgită în dragoste prima oară, când dăduse peste o mașină perfectă, fabricată parcă la Birmingham, cum fusese răposatul de Marsay, era firesc ca Delphine să fie cuprinsă de o afecțiune fără margini pentru acest tânăr care respecta cu evlavie toate prejudecățile provinciale. La rîndul său, Rastignac nu putu rămîne rece în fața unui asemenea sentiment. După ce Nucingen îi puse pe grumaz lui Rastignac și jugul cu care orice exploatator îl înjugă pe cel exploatat, ceea ce s-a întîmplat chiar în momentul cînd plănuia cea de a treia lichidare, el i-a destăinuit situația în care se găsește prietenului nevesti-si și i-a dat a înțelege că e de datoria lui, de prieten al casei, să-i răsplătească îngăduința, prelînd și jucînd rolul de pârtaș în această operație. Baronul socoti că ar fi primejdios să încredințeze întregul plan colaboratorului său conjugal. Rastignac fu convins că pe Nucingen îl paște o nenorocire, iar baronul îl lăsă să creadă că numai el e în stare să scape întreaga șandrama de la prăbușire. Dar cînd un scul e alcătuit din atîtea fire, e cu neputință să nu se încurce. Rastignac, care tremura pentru averea Delphinei, îi puse o singură condiție: independența totală a baroanei, separația de bunuri, făgăduindu-și în același timp s-o răsplătească, întreprindîndu-i averea. Deoarece Eugène nu pretindea nimic pentru sine, Nucingen îl imploră să primească, în caz că planul va reuși pe deplin, douăzeci și cinci de acțiuni, a cîte o mie de franci, ale minelor de plumb și argint, iar Rastignac primi numai ca să nu-l jignească. Nucingen îl descîntase pe Rastignac chiar în ajunul acelei seri cînd amicul nostru o sfătui pe Malvina să se mărite. Gîndindu-se la cele o sută de familii fericite care se plimbau fără grijă prin Paris, fiindcă își credeau averea la adăpost, ca Godefroid de Beaudenord, de pildă, doamna și domnișoarele d'Aldrigger sau

soții d'Aiglemont etc., Rastignac se înfioră întocmai ca un general tânăr ce-și privește pentru prima oară armata în ajunul bătăliei. Oare sărmana și nevino-vata Isaure, jucîndu-se de-a dragostea cu Godefroid, n-ar fi trezit în mintea oricui imaginea lui Acis și a Galathee⁷³, îmbrățișați sub stîncă pe care uriașul Polyphem se pregătește s-o prăvălească peste ei?

— Ia te uită la Bixiou! exclamă Blondet. Mai-mai că îți vine să crezi că maimuțoiul ăsta are talent.

— Aha, va să zică acuma nu mai bat cîmpii, se împăună Bixiou cu succesul său, privindu-și ascultătorii mirați. De două luni, continuă el după această întrerupere, Godefroid era copleșit de toate micile fericiri de care are parte orice bărbat înainte de căsătorie. Fiecare seamănă atunci cu păsărelele care-și fac primăvara cuibul, forfotesc neastîmpărate, adunînd și ducînd în cioc pai cu pai, ca să-și pregătească un adăpost cît mai moale și mai calduț pentru viitoarele odrasle. Cu o mie de franci logodnicul Isaurei închiriasse pe strada de la Planche, o mică casă boierească, destul de arătoasă, bine împărțită, nici prea mică, nici prea mare. În fiecare dimineață se ducea la fața locului să vadă cum mai merg reparațiile și, îndeosebi, să-i supravegheze pe zugravi și pe pictori. Avusese grijă să introducă tot confortul, singurul lucru demn de admirație din Anglia: calorifer, pentru a menține o temperatură egală în toată casa, mobilă aleasă cu gust, nici prea bătoare la ochi, nici prea somptuoasă, culori plăcute, proaspete, care să desfete privirea, obloane și jaluzele la toate ferestrele; argintărie bogată, trăsuri noi. Poruncise să se repare grajdul, șelăria și șoproanele pentru trăsuri unde Toby, Joby, Paddy zburda și se foia fără astîmpăr ca o maimuță scăpată din lanț, pârînd în culmea fericirii de cînd aflase că vor fi și femei în casă și mai cu seamă o *lady*. Această pasiune cu care un bărbat își înjghebează o gospodărie, își alege orologiile, vine la aleasa

inimii lui cu buzunarele ticsite de mostre de țesături, pentru a se sfătui cu ea cum să mobilizeze dormitorul, și umblă toată ziua forfota, alergînd încolo-înceace ca un apucat, fiindcă îl îmboldește dragostea — toate acestea la un loc reprezintă un fenomen dintre cele mai îmbucurătoare pentru orice om cinstit și simțitor, dar mai cu seamă pentru negustori. Și cum nimic nu încîntă mai mult lumea decît căsătoria unui tînăr chipeș de douăzeci și șapte de ani cu o fermecătoare făptură de douăzeci de ani, care dansează minunat, Godefroid pofti la masă pe Rastignac și pe doamna de Nucingen ca să se sfătuiască cu ei asupra unei chestiuni extrem de importante, și anume cum să-și aleagă darul de nuntă pentru mireasă. A mai avut și buna inspirație să invite la acest dejun pe vărul său d'Aiglemont cu soția, precum și pe doamna de Sérizy. Doamnelor din înalta societate le cam place să se aventureze măcar o dată, din întîmplare, în casa unui burlac și să ia masa la el.

— Fiindcă se simt ca un școlar care trage la fit, completă Blondet.

— Era un prilej ca să vadă și cuibul viitorilor soți din strada de la Planche, urmă Bixiou. Femeile se dau în vînt după astfel de expediții, așa cum căp-căunii mor după carne fragedă de copil; ele caută să-și îmbrospăteze viața, luînd parte la această bucurie abia înmugurită, care n-a apucat să se ofilească prin trăire. Masa era pusă într-un mic salon, care fusese împodobit ca un cal de dric, că de, aici avea să-și îngroape Godefroid viața de burlac. Prînzul fusese alcătuit anume pentru a oferi toate acele mîncări delicate pe care femeile le mănîncă, le ronțăie sau le sorb cu mare plăcere la amiază, cînd le încearcă o foame grozavă, deși nemărturisită, deoarece li se pare că s-ar compromite dacă ar spune: Mi-e foame! „Dar de ce ai venit singur?“ îl întîmpină Godefroid pe Rastignac. „Doamna de Nucingen e amărită, îți povestesc eu mai tîrziu de ce“, îl lămuri Rastignac care părea și el necăjit. „V-ați cer-

tat?...“ întrebă Godefroid. „Nu“, răspunse laconic Rastignac. La ora patru, după ce femeile pleacă să se plimbe la Bois de Boulogne, Rastignac rămase în salon, uitându-se melancolic pe fereastră la Toby, Joby, Paddy, care stătea țănoș, cu brațele încrucișate ca Napoleon, în fața unui cal înhămat la o cabrioletă ușoară, pe care nu-l putea stăpîni decît prin vocea-i pițigăiată și se vedea că într-adevăr calul se teme de Joby, Toby. „Hai, spune, dragul meu, ce ai de pari atît de posomorît, atît de îngrijorat, în ciuda veseliei tale prefăcute? Te frămîntă pesemne fericirea asta pe furate! Te înțeleg, e desigur o situație foarte tristă să nu fii căsătorit la primărie și la biserică cu femeia pe care o iubești.“ „Te simți destul de tare, dragul meu, pentru a asculta pînă la capăt ceea ce vreau să-ți spun? Oare poți să-ți dai seama cît de mult trebuie să ții la cineva pentru a comite indiscreția de care mă voi face vinovat acum?“ începuse Rastignac cu un ton care aducea cu o lovitură de bici. „Ce s-a întîmplat?“ întrebă Godefroid pîlînd. „Bucuria ta m-a întristat, și, văzînd toate aceste pregătiri, această fericire care abia înflorește, nu mă lasă inima să păstrez o asemenea taină.“ „Hai, spune mai repede.“ „Jură-mi pe onoarea ta că vei păstra o tăcere de mormînt asupra celor ce-ți voi spune.“ „Îți jur.“ „Și că n-ai să destăinui secretul nici măcar unei rude sau unui prieten intim, chiar dacă i-ar privi direct.“ „Nici atunci.“ „Ei bine, află că Nucingen a plecat astă-noapte la Bruxelles: dacă nu izbutește să lichideze, banca va da faliment. Delphine a cerut chiar azi-dimineață tribunalului separația de bunuri. Trebuie să-ți salvezi numaidecît averea.“ „Cum?“ întrebă Godefroid simțind cum îi îngheață sîngele în vine. „E de ajuns să-i scrii baronului de Nucingen o scrisoare antedatată cu cincisprezece zile, prin care îi dai dispoziția să investească întregul tău capital în acțiuni (și bineînțeles îi indică societatea Claparon). Vei avea tot timpul să le vinzi cu cîștig peste cincisprezece zile, peste o lună, poate chiar peste

trei, deși sînt convins că se vor urca mereu.“ „Dar ce se face d'Aiglemont, care a luat adineauri masa cu noi, d'Aiglemont care are un milion depus la Nucingen?“ „Ascultă: nu știu dacă există destule acțiuni din acestea pentru a acoperi și capitalul lui, apoi, nu mi-e prieten, așa că nu pot să-i trădez secretele lui Nucingen. Nici tu n-ai dreptul să-i spui nimic. Dacă-i pomenеști un singur cuvînt, am să te trag la răspundere pentru toate consecințele.“ Vreo zece minute Godefroid rămase nemișcat ca o stană de piatră. „Primești, ori ba?“ îl întrebă Rastignac scurt și tăios. Godefroid luă o pană și cerneală, apoi scrise și iscăli scrisoarea pe care i-o dictă Rastignac. „Bietul meu văr!“ exclamă el cu mîhnire. „Fiecare să se îngrijească de interesele sale, spuse Rastignac. Asta-i primul pe care l-am băgat în cofă!“ adăugă el în gînd, după ce plecă de la Godefroid. În timp ce Rastignac manevra prin saloanele Parisului, iată ce se petrecea la bursă. Am un prieten, un dobitoc de provincial, care m-a întrebat odată, pe cînd treceam pe la bursă între orele patru și cinci, ce rost are acel du-te-vino de oameni care stau de vorbă, ce-or fi avînd să-și spună și de ce oare s-or fi plimbînd după ora cînd cursul acțiunilor a fost definitiv stabilit? De ce te miri, amice, oamenii au luat masa și acum își fac digestia, l-am lămurit eu, iar în timpul digestiei își bîrfesc aproapele, altfel comerțul din Paris n-ar mai prezenta nici o siguranță. Aici se pun la cale toate afacerile și există anumiți oameni, bunăoară Palma, al căror cuvînt are tot atîta greutate la bursă, ca al lui Sinard la Academia regală de științe. Dacă el spune că o operație de bursă are sorți de izbîndă, operația e ca și făcută!

— Ce minte luminată, domnilor! zise Blondet. Evreul acesta n-are cultură universitară, în schimb cultura lui e universală. Și nu numai că știe atîtea lucruri, dar le și cunoaște temeinic pe toate. Apoi are o intuiție de-a dreptul genială în afaceri. E sfetnicul celor mai temuți rechini, care, deși domină piața Pa-

risului, totuși nu întreprind nimic înainte de a-l fi consultat pe Palma. El ascultă tot ce i se spune cu seriozitate, cercetează chestiunea în amănunt, chibzuește bine și atunci când cel cu care stă de vorbă, văzându-l atât de preocupat, crede că l-a cîștigat de partea sa, Palma spune pe neașteptate: Nu, nu-mi convine. Ceea ce mi se pare într-adevăr extraordinar e că, deși Palma a fost timp de zece ani asociatul lui Werbrust, n-a existat între ei nici cea mai mică neînțelegere.

— Acest lucru nu-i cu puțință decît între oameni ori foarte tari, ori foarte slabi; cei care se găsesc între aceste două extreme ajung negreșit după puțin timp să se despartă dușmani de moarte, preciză Couture.

— Se înțelege, continuă Bixiou, că Nucingen, cu priceperea și dibăcia lui specifice, aruncase între coloanele bursei o mică bombă care explodează chiar la ora patru. „Să-ți spun o veste îngrijorătoare: Nucingen a plecat la Bruxelles, iar nevastă-sa a cerut tribunalului separația de bunuri“, îl anunță du Tillet pe Werbrust, luîndu-l la o parte. „Mi se pare că trage sforile ca să obțină o lichidare?“ îl întrebă Werbrust zîmbind. „Nu vorbi prostii, Werbrust! îl puse la punct du Tillet. Dumneata cunoști pe toți cei ce dețin acțiunile lui și de aceea vreau să-ți propun o combinație. Acțiunile noii noastre societăți aduc un cîștig de douăzeci la sută, care se va urca la douăzeci și cinci pînă la sfîrșitul trimestrului. Îți dai seama de ce. Pe scurt, ele oferă dividende exorbitante.“ „Dă-i înainte, vulpe șireată, ești un diavol împelițat cu niște gheare lungi și ascuțite, numai că de astă dată le înfigi în unt.“ „Dacă nu mă lași să vorbesc pînă la capăt, n-o să mai avem timp să întreprindem nimic. Ideea mi-a venit în clipa cînd am aflat vestea asta. Și, crede-mă, am văzut-o pe doamna de Nucingen plîngînd cu lacrimi amare. E de înțeles, tremură pentru averea ei.“ „Biata copilă! exclamă Werbrust cu ironie. Și ce ai de gînd?“ îl iscodi bătrînul evreu

din Alsacia pe du Tillet, văzîndu-l că tace. „Ei bine, află că am la mine o mie de acțiuni a cîte o mie de franci bucata, pe care Nucingen mi le-a încredințat ca să le plasez. Pricepi?” „Bună treabă!” „Hai să cumpărăm de un milion acțiuni de-ale Băncii Nucingen cu zece-douăzeci la sută sub prețul lor; cu acest milion o să realizăm un beneficiu serios, pentru că vom fi în același timp creditori și debitori, ceea ce va produce o confuzie, bineînțeles, în favoarea noastră! Dar să acționăm cu îndemînare ca nu cumva deponenții băncii să-și închipuie că manevrăm în interesul lui Nucingen.” Werbrust pricepu numaidecît șmecheria cu toate avantajele ei și-i strînse mîna lui du Tillet, aruncîndu-i o privire șireată de femeie care joacă un renghi vecinei. „Ei, ați aflat ultima noutate? Banca Nucingen își suspendă plățile!” îi întrebă Martin Falleix. „Ce ne pasă nouă, răspunse Werbrust. Nu mai răspîndi zvonul ăsta, lasă acționarii să se descurce cum or putea.” „Cunoașteți cauza dezastrului?...“ se amestecă și Claparon în discuție. „Tu n-ai habar de nimic, i-o retează du Tillet, nici nu poate fi vorba de un dezastru, toată lumea va fi despăgubită integral. După aceea, Nucingen se va apuca din nou de afaceri și va găsi oricînd la mine toate fondurile de care va avea nevoie. Eu cunosc adevărata cauză pentru care a suspendat plățile: a pus întregul său capital la dispoziția Mexicului, care îi dă în schimb metale, tunuri spaniole turnate cu atîta nechibzuință încît găsești în ele destul aur, clopote, odoare bisericești, în sfîrșit, toate edecurile monarhiei spaniole din America. Numai că restituirea acestor valori cam întîrzie. De aceea prietenul meu baronul e cam strîmtorat în momentul de față. Atît și nimic mai mult.” „Are dreptate, întări Werbrust, dovadă că eu cumpăr acțiunile lui cu un scont de douăzeci la sută.” Din clipa aceea vestea se răspîndi cu iuțeala focului care cuprinde o șiră de paie. Circulau zvonurile cele mai contradictorii, însă Banca Nucingen se bucura de atîta încredere, tocmai datorită pri-

melor două lichidări, încît nimeni nu se grăbea să vîndă acțiunile Nucingen. „Trebuie să-i cerem o mînă de ajutor lui Palma, fu de părere Werbrust. Palma este oracolul familiei Keller, care deține o grămadă de acțiuni Nucingen.“ Un singur cuvînt de-al lui era de ajuns ca să dea alarma. Werbrust îl convinse pe Palma să tragă clopotul de alarmă. A doua zi la bursă domnea panică. Bancherii Keller, sfătuiți de Palma, își vîndură acțiunile cu un scăzămînt de zece la sută și toată bursa se luă după ei, cunoscîndu-le dibăcia. Atunci Taillefer puse în vînzare acțiuni în valoare de trei sute de mii de franci cu un scăzămînt de douăzeci la sută, iar Martin Falleix în valoare de două sute de mii, cu un scăzămînt de cincisprezece la sută. Numai Gigonnet pricepu manevra! El înteeți panica pentru a-și procura cît mai multe acțiuni Nucingen și a le revinde lui Werbrust cu un cîștig de două-trei procente. Din întîmplare îl zări într-un ungher al bursei pe bietul Matifat, care avea trei sute de mii de franci depuși la Nucingen. Pe băcanul nostru, palid și tras la față, îl trecură fiorii cînd văzu că se apropie de el, de parcă ar vrea să-l sfîrtece, cumplitul Gigonnet, care sconta toate polițele din cartierul unde locuise și el pe vremuri. „Treburile merg prost, ne amenință o criză. Nucingen a încurcat ițele. Dar dumitale ce-ți pasă, jupîne Matifat, doar te-ai lăsat de afaceri!“ „Ba nu, te înșeli, Gigonnet, am intrat la apă cu trei sute de mii de franci, pe care aveam de gînd să-i vîr în rente de stat spaniole.“ „Ai scăpat ieftin, fiindcă rentele din Spania ți-ar fi mîncat toți banii, pe cînd așa, tot ai să te alegi cu ceva: sînt gata să-ți dau, să zicem, cincizeci la sută din suma depusă la Nucingen.“ „Mai bine aștept lichidarea, răspunse Matifat, fiindcă niciodată un bancher n-a plătit mai puțin de cincizeci la sută. Și cine știe, poate am noroc și scap numai cu o pagubă de zece la sută.“ „Dacă-i așa, vrei să scapi cu cincisprezece la sută?“ îi propune Gigonnet. „Văd că te grăbești, nu glumă“, zise Matifat. „Bună seara“, curmă discuția Gigonnet. „Cu

doisprezece la sută le iei?” „Bine, fie“, se învoi Gigonnet. Pînă seara fură răscumpărate acțiuni în valoare de două milioane și depuse la Banca Nucingen de către du Tillet în contul celor trei asociați întîmplători ai săi, care își încasară beneficiul chiar a doua zi. Baroana d'Aldrigger cea mititică, drăgălașă și cam trecută, se găsea tocmai la masă împreună cu cele două fiice ale ei și cu Godefroid, cînd Rastignac sosi pe la amiază, anume ca să aducă vorba cu multă diplomație despre criza financiară. Le spuse că baronul de Nucingen ține foarte mult la familia d'Aldrigger și de aceea luase toate măsurile ca, în cazul unei nenorociri, banii depuși de baroană să fie garantați prin efectele sale cele mai sigure și anume prin acțiuni ale minelor de plumb și argint, dar pentru ca averea ei să fie în cea mai deplină siguranță, e necesar ca baroana însăși să ceară acest plasament. „Bietul Nucingen, dar ce i s-a întîmplat?“ exclamă baroana. „În momentul acesta se află în Belgia și soția lui cere separația de bunuri, deși el a întreprins această călătorie anume pentru a obține un împrumut de la bancherii de acolo.“ „Doamne, toate acestea îmi amintesc de bietul meu soț! Înțeleg, domnule de Rastignac, cît trebuie să fii de amărît fiindcă știi, dragă prietene, cît ești de legat de această familie.“ „De-ar izbuti numai să-i despăgubească pe străini, căci prietenii nu se îndoiesc că vor fi răsplătiți cu vîrf și îndesat mai tirziu; doar e cu neputință ca un om atît de priceput să n-o scoată cu bine la capăt.“ „Mai cu seamă un om atît de cinstit“, sublinie baroana. După o lună fu lichidat întregul pasiv al Băncii Nucingen fără altă procedură decît acele scrisori, prin care fiecare depunător cerea ca banii lui să fie plasați în acțiunile indicate de el, și fără altă formalitate din partea celorlalte bănci decît remiterea efectelor Nucingen în schimbul unor acțiuni din ce în ce mai căutate. În timp ce du Tillet, Werbrust, Claparon, Gigonnet și alți cîțiva, care se credeau cu toții foarte isteți, răscumpărau din străinătate efec-

tele Băncii Nucingen, plătind o primă de unu la sută, deoarece și așa cîștigau schimbîndu-le pe acțiuni în plină urcare, afacerea făcea cu atît mai multă vîlvă pe piața Parisului, cu cît nimeni nu mai avea motive de îngrijorare. Toată lumea flecărea pe socoteala lui Nucingen, îl cerceta, îl judeca și fiecare găsea un motiv să-l ponegrească! Se legau de luxul lui, de afacerile lui! Ziceau că e cu neputință ca un om, care învîrtește atîtea, să nu-și frîngă într-o zi gîtul ș.a.m.d. În momentul cînd zarva era în toi, cîțiva inși rămăseră foarte mirați primind tocmai atunci scrisori din Geneva, Bâle, Milano, Neapole, Genova, Marsilia, Londra, de la corespondenții lor, care îi vesteau, la fel de mirați, că li se oferă o primă de unu la sută la acțiunile Băncii Nucingen, de al cărei faliment fuseseră înștiințați. „Aici se petrece ceva necurat”, își ziceau rechinii bursei. Tribunalul hotărîse separația de bunuri a soților Nucingen. Chestiunea se complică însă și mai mult atunci cînd gazetele anunțară întoarcerea domnului baron de Nucingen din Belgia, unde dusesese tratative cu un binecunoscut industriaș belgian în vederea exploatării unor vechi mine de antracit părăsite, și anume a puțurilor din pădurile de la Bossut. Baronul își făcu din nou apariția la bursă, fără a catadicsi măcar să dezmintă, fie prin viu grai, fie prin ziare, zvonurile calomnioase care circulasera pe socoteala băncii lui; mai mult, cumpără o splendidă moșie de două milioane în imediata apropiere a Parisului. Șase săptămîni mai tîrziu, ziarul din Bordeaux publica știrea că în port au intrat două vase încărcate cu diferite metale, în valoare de șapte milioane, pentru Banca Nucingen. Atunci Palma, Werbrust și du Tillet fură singurii care înțeleseră scamaforia lui Nucingen. Ei studiară în amănunt pregătirea acestei „cacialmale” financiare, își dădură seama că fusese pusă la cale cu unsprezece luni înainte și-l proclamară pe Nucingen cel mai mare geniu financiar al Europei, față de care ei înșiși nu erau decît niște bieți învățaței. Rastignac nu pricepu nimic, to-

tuși câștigă patru sute de mii de franci sub oblăduirea lui Nucingen, jumulind destule giște ale Parisului, bani din care își înzestră cele două surori. D'Aiglemont, înștiințat de vărul său Beaudenord, îl implo-rase pe Rastignac să primească zece la sută din milionul lui și în schimb să-l ajute să obțină ca acest milion să fie plasat în acțiuni de-ale canalului, care nu s-a construit nici pînă azi, căci în această afacere Nucingen a izbutit să tragă statul în așa fel pe sfoară, încît concesionarii canalului au tot interesul să nu-l termine. Insuși Charles Grandet îl rugase, cu lacrimi în ochi, pe amantul Delphinei să-i cumpere acțiuni din banii depuși la Nucingen. În sfîrșit, timp de zece zile Rastignac a jucat rolul lui Law, pe care cele mai fermecătoare ducese îl implorau să le facă rost de acțiuni, iar astăzi amicul nostru dispune de un venit de patruzeci de mii de franci, cu care s-a ales de pe urma acțiunilor asupra minelor de plumb și argint.

— Dacă toată lumea a ieșit în câștig, atunci cine a pierdut? se miră Finot.

— Ai să vezi, își urmă vorba Bixiou. Ispitiți de pseudodividendele pe care le-au încasat timp de cîteva luni după ce și-au plasat averea în acțiuni, marchizul d'Aiglemont și Beaudenord le-au păstrat (după cum au făcut cei mai mulți) și, deoarece capitalul lor le aducea acum cu trei la sută mai mult decît înainte, îl ridicau pe Nucingen în slava cerului, ba i-au luat apărarea chiar și atunci cînd toată lumea bănuia că are de gînd să-și suspende plățile. Godefroid s-a căsătorit cu scumpa lui Isaure și a primit o zestre de o sută de mii de franci în acțiuni miniere. Soții Nucingen au dat, în cinstea tinerilor căsătoriți, un bal al cărui fast întrecu toate așteptările. Delphine îi dă-rui miresei o garnitură de bijuterii cu rubine. De astă dată Isaure n-a mai dansat ca o fată tină-ră, ci ca o femeie în culmea fericirii. Drăgălașa baroană semăna mai mult ca oricînd cu o păstorită din Alpi. Iar în toiul acestui bal, Malvina, femeia care aducea cu eroina din *Afi văzut cumva la Barcelona?*, rămase

înmărmurită cînd du Tillet o sfătui cu răceală să se mărite cu Desroches. Incolțit de soții Nucingen și de Rastignac, Desroches ținu să lămurească mai întîi aspectul financiar al chestiunii, dar, cum auzi că zestrea constă în acțiuni de-ale minelor cu pricina, dădu înapoi și-și îndreptă din nou privirile spre familia Matifat. Dar în casa din strada Cherche-Midi notarul dădu peste altă pacoste și anume peste acțiunile celor două canaluri în construcție, pe care Gigonnet i le vîrîse pe gît lui Matifat în schimbul banilor depuși la Nucingen. Acum închipuiți-vă pe Desroches izbindu-se de Nucingen de fiecare dată cînd dă să pună mîna pe una din cele două zestre pe care le vîna de atîta timp. Puțin după aceea, catastrofele începură să se țină lanț. Societatea Claparon se lansă în prea multe afaceri, blocîndu-și astfel tot capitalul și, ajunsă la impas, încetă de a mai plăti dobînzii și dividende, deși fiecare operație de-a ei, luată în parte, fusese excelentă. Această nenorocire fu agravată de evenimentele din 1827. În 1829, Claparon era prea cunoscut pentru a mai putea fi folosit drept om de paie de către doi giganți ai bursei și de aceea se prăbuși de pe pedestalul său. Acțiunile lui scăzură de la 1.250 de franci la 100, deși valoarea lor intrinsecă era de 600 de franci. Nucingen, care le cunoștea valoarea reală, le răscumpără. Drăgălașa baroană d'Aldrigger își vînduse pe atunci acțiunile miniere, care nu-i aduceau nici un venit, iar Godefroid procedase la fel cu ale soției sale, din același motiv. Baroana și Beaudenord își schimbaseră acțiunile miniere pe acțiuni Claparon și, din pricina datoriilor, fură nevoiți să le vîndă la cursul cel mai scăzut. Dintr-o avere de șapte sute de mii de franci nu se aleseră decît cu două sute treizeci de mii. Ceea ce le rămăsese după ce-și plătiră datoriile fu plasat cu prudență în rente de trei la sută, cotate la șaptezeci și cinci. Godefroid, care fusese atît de fericit, atît de lipsit de griji ca burlac, cînd toate îi veneau de-a gata, se trezi deodată împovărat cu o femeiușcă

proastă ca o gîscă, incapabilă de a suporta o asemenea lovitură, căci şase luni de căsnicie au fost de ajuns ca tînărul soţ să vadă cum zîna lui de odinioară se prefăce într-o biată orătanie şi unde mai pui că sărmanul băiat mai avea pe cap şi o soacră lipită pămîntului, care nu visa decît toalete. Uitasem să vă spun că cele două familii, ca să poată face faţă greutăţilor, se mutaseră împreună. Pentru a putea obţine un post de trei mii de franci pe an la Ministerul de Finanţe, Godefroid se văzu silit să recurgă la toţi protectorii lui de odinioară care se purtau acum din ce în ce mai rece faţă de el. Cînd întreba de prieteni, i se răspundea că sînt plecaţi la băi. Cît despre rude... îl primeau mirate şi-i făgăduiau: „Se poate, dragul meu, bizuie-te pe mine! Bietul băiat!“ dar peste un sfert de oră uitau cu totul de el. Beaudenord îşi căpătă slujba numai datorită intervenţiilor lui Nucingen şi ale lui Vandenesse. Această familie atît de onorabilă locuieşte astăzi pe strada Mont-Thabord, undeva la etajul al treilea⁷⁴, fără să socotim mezaninul. Cel din urmă odor al bancherilor Adolphus, Malvina, nu mai are nici o leţcaie şi a ajuns să dea lecţii de pian ca să nu devină şi ea o povară pentru cumnatul ei. Înaltă, uscată, numai piele şi oase, gălbejită, totdeauna îmbrăcată în negru, cînd o întîlneşti străbătînd Parisul pe jos îţi pare o mumie scăpată de la Passalacqua⁷⁵. În 1830, Beaudenord şi-a pierdut slujba tocmai cînd nevastă-sa l-a blagoslovit cu al patrulea copil. Inchipuiţi-vă: opt stăpîni şi doi servitori (bineînţeles Wirth şi soţia lui) nevoiţi să trăiască din opt mii de franci pe an! În schimb, minele de plumb şi argint dau astăzi dividende atît de considerabile, încît o acţiune de o mie de franci aduce un venit de o mie de franci. Rastignac şi doamna de Nucingen au cumpărat acţiunile lui Godefroid şi ale baroanei. Mulţumită revoluţiei din Iulie, Nucingen a ajuns pair al Franţei şi cavaler al Legiunii de Onoare. Deşi n-a mai lichidat niciodată după 1830, are astăzi o avere între şaisprezece şi optsprezece milioane. Sigur de

decretele revoluției din Iulie, și-a vîndut atunci toate efectele, apoi și-a plasat cu îndrăzneală întregul capital în rente de trei la sută, cînd cursul lor scăzuse la patruzeci și cinci, dînd a înțelege Curtii că o face din devotament pentru ea, storcîndu-i totodată caraghiosului de Philippe Bridau trei milioane în cîrdășie cu du Tillet! Trecînd deunăzi pe strada Rivoli, în drum spre Bois de Boulogne, Nucingen o zări sub arcade pe baroana d'Aldrigger. Bătrînica purta o pălărioară verde garnisită cu roz, o rochie înflorată și o pelerinuță, ce mai încolo-înceace, aducea și acum, ba chiar mai mult decît oricînd, cu o păstoriță din Alpi, căci baroana n-a izbutit să priceapă de unde i se trage nenorocirea, după cum odinioară nu pricepuse de unde i se trage belșugul. Se sprijinea de brațul Malvinei, această pildă de devotament și eroism filial, care părea să fie ea mama bătrînă, pe cînd baroana își dădea aere de fată tînără, iar în urma lor venea Wirth, cu o umbrelă în mînă. „*Prifește, îi zise baronul domnului Cointet, un ministru cu care se plimba adesea, eine familie ște n-am isputut să impogățesc. Acum chind furtune de prințip a trecut, ar trebui să tai înaboi slușba pietului Potenor.*” Beaude-nord a intrat din nou la Finanțe, datorită lui Nucingen, pe care toată familia d'Aldrigger îl ridică în slava cerului, socotindu-l cel mai devotat prieten din lume, fiindcă nici în ziua de azi nu uită s-o poștească la balurile sale pe mica păstoriță din Alpi împreună cu fiicele ei. E cu neputință de dovedit cum acest om, care la adăpostul legii a încercat de trei ori să jecmănească o mulțime de oameni, i-a îmbogățit fără voia lui de fiecare dată. Nimeni nu-l poate învinovăți de nimic. Acela care ar susține că marile bănci sînt adesea un cuib de tilhari ar minți cu nerușinare. Dacă efectele se urcă sau coboară la bursă, dacă valorile cresc sau scad, acest flux și reflux se datorește unei acțiuni reciproce, unor fluctuații atmosferice, sub influența lunii, și dacă nu există pînă astăzi o teorie științifică asupra acestui fenomen, de vină e numai

vestitul Arago. De aici rezultă însă un mare adevăr financiar, despre care nu se pomenește în nici o carte...

— Și anume?

— Debitorul e întotdeauna mai tare decît creditorul.

— Aha, zise Blondet, după părerea mea tot ceea ce am spus noi pînă acum nu este decît panafraza celebrelor cuvinte ale lui Montesquieu, în care acesta a sintetizat *Spiritul legilor*.

— Care anume? întrebă Finot.

— Legile sînt o pînză de păianjen⁷⁶ prin care muștele mari trec și în care cele mici se prind.

— Dar nu vād unde vrei să ajungi, i se adresă Finot lui Blondet.

— La statul absolutist, singurul în stare să reprime născocirile spiritului, îndreptate împotriva legii! Intr-adevăr, numai o putere arbitrară poate salva popoarele⁷⁷, venind în ajutorul justiției, căci dreptul de grațiere nu se aplică decît într-o singură direcție: regele poate grația un falit fraudulos, fără obligația de a-i despăgubi pe acționari. Legalitatea duce de rîpă societatea modernă.

— Încearcă de-i fă pe alegători să înțeleagă acest lucru! exclamă Bixiou.

— De asta nu trebuie să ne îngrijim noi.

— Dar cine?

— Timpul. Vorba episcopului de Léon⁷⁸, dacă libertatea este o năzuință străveche, regalitatea e veșnică. Orice națiune înțeleaptă trebuie să revină la ea sub o formă sau alta.

— Ia te uită, era cineva alături, se miră Finot cînd ne auzi plecînd.

— Totdeauna e cineva alături, zise Bixiou cu un glas de om beat.

NOTE

1 „*Slujbașii*” — romanul „*Slujbașii*” a apărut mai întâi în ziarul „*La Presse*”, în 1837, cu titlul de „*Femeia superioară*”, apoi în volum, în 1838.

2 *Contesa Serafina San-Severino* — era sora șambelanului imperial al Austriei și ea l-a recomandat pe Balzac contesei Maffei, prietena ei, când romancierul a călătorit la Milano, în 1836.

3 *Il Bandello* — Matteo Bandello (1485—1565) a fost un povestitor italian aparținând clerului; a lăsat totuși un tablou realist al societății italiene din timpul său, în 214 nuvele; Henric al II-lea, regele Franței, l-a făcut episcop în orașul Agen.

4 *Mercante lucchese* — ital., neguțător din orașul Lucca.

5 *un gentiluomo navarese sposa... non la sapendo* — ital., un gentilom din Navara se căsătorește cu o femeie care era sora și fiica lui, lucru pe care el nu-l știa.

6 *Gérard* (François) — pictor de portrete și scene istorice (de ex. „*Bătălia de la Austerlitz*”), celebru în vremea primului Imperiu și a Restaurației (1770—1837), când salonul lui era frecventat de artiștii și scriitorii vremii.

7 *Ordinul... Crinului* — decorație creată de contele de Artois (viitorul rege Carol al X-lea) în 1814, ridicată la rangul de ordin de către Ludovic al XVIII-lea, în 1816, și dispărută o dată cu ultimii Bourboni (1830).

8 *un Rabourdin de... ceva* — adică un Rabourdin înnobilit, particula *de*, urmată de numele domeniului, fiind caracteristica numelor aristocratice franceze; în timpul primului Imperiu și al Restaurației, marea și chiar mica burghezie tinneau după nume cu *de*.

9 *Athanase Granson* — este tânărul de valoare, necunoscut și neprețuit de societate, care sfârșește prin sinucidere în romanul lui Balzac „Fata bătrână”.

10 *Maxime de Trailles* — alt personaj al lui Balzac, tip de profitor și de intrigant (v. „Gobseck”, „Moș Goriot”, „Deputatul din Arcis” etc.).

11 9 *thermidor* — ziua (27 iulie 1794) când Robespierre și iacobinii au fost răsturnați de coaliția reacționară din sânul Convenției naționale; influența feminină de care vorbește Balzac este cea a doamnei Tallien, soția membrului Convenției, Jean-Lambert Tallien, care a contribuit la acțiunea antiacobină de la 9 thermidor.

12 *cele două Camere* — prin Charta acordată de Ludovic al XVIII-lea, la revenirea lui pe tron (1814), se recunoșteau două Camere: una aristocratică, a „pair”-ilor numiți de rege, și una a deputaților („reprezentanți”) aleși prin vot de către un corp electoral redus (electorii ca și aleșii trebuind să dispună de o anumită avere).

13 *Sixtus al V-lea* — papă între 1585 și 1590; bătrîn și infirm, el fusese ales de cardinali pentru că părea că e pe moarte; dar, o dată ales, a început o activitate intensă de reforme religioase și de construcții arhitectonice.

14 *...instrucția, pusă fără măsură la îndemîna maselor..* — constatînd anarhia și birocrăția din noua societate, capitalistă, Balzac — neavînd perspectiva istorică necesară — caută explicații aristocratice; de fapt, nu era nici măcar adevărat că masele aveau acces la *toată* instrucția la care ar fi avut

dreptul, ci cel mult la instrucția elementară ; în ideile lui Ra-
bourdin se reflectă confuziile politice ale autorului și respectul
său pentru proprietatea privată și regalitatea autoritară.

15 *frații Rotschild* — bancherul James de Rotschild, din
familia de bancheri de la Frankfurt, se stabilise la Paris în
1812, pentru a conduce o sucursală a băncii familiale ; el a
participat la marile afaceri din vremea Restaurației și a mo-
narhiei din Iulie, ca, de pildă, construirea căii ferate din
nordul Franței.

16 *Ximénès* — cardinal și om de stat spaniol (1436—1517) ;
a contribuit la opera de centralizare a Spaniei prin sprijini-
rea orașelor.

17 *oameni ca... Suger, Sully, Choiseul sau Colbert* — mi-
niștri ai regilor Franței : *Suger* (1081—1151) a fost consilierul
lui Ludovic al VI-lea și al lui Ludovic al VII-lea ; *Sully*
(1559—1641) a fost ministrul și prietenul lui Henric al IV-lea,
pe care l-a sfătuit să protejeze agricultura și să pună frâu
risipei ; *Colbert*, urmînd cardinalului Mazarin, s-a ocupat de
industria și comerțul Franței, sub Ludovic al XIV-lea ; iar
Choiseul (1719—1785) al fost ministru al lui Ludovic al XV-lea.

18 *șapte miniștri* — în 1824, guvernul francez era compus
din 7 miniștri : al Afacerilor Externe, al Războiului, al Mari-
nei, al Finanțelor, al Justiției, al Afacerilor Interne și al
Casei Regale, de care depindea și sectorul artelor.

19 *Law* (John) — financiar scoțian (1671—1729), devenit în
Franța controlor general al finanțelor, apoi organizator al
unei societăți de exploatare colonială (Compania Indiilor) ; el
e cel care a lansat primele bilete de bancă, organizînd la
Paris, la începutul secolului al XVIII-lea, faimosul sistem
bancar, ajuns curînd falimentar.

20 *noua legiuire asupra tutunului* — monopolul asupra tutu-
nului a fost instituit în Franța în 1674 și arendat unor socie-
tăți particulare, pînă la revoluția din 1789—94, cînd a fost
suprimat, pentru a fi restabilit în 1811.

21 *o noapte a sfîntului Bartolomeu pentru slujbași* — des-
ființarea bruscă a lor. — așa după cum, în noaptea sfîntului

Bartolomeu (23 august 1572) au fost masacrați, din ordinul regelui Carol al IX-lea, la instigația mamei sale, Catherine de Médicis, protestanții din Paris.

22 *o majoritate compactă...* — la alegerile din februarie 1824, dreapta monarhistă a obținut 415 locuri din 430; această „majoritate compactă” a promulgat o serie de legi reacționare, al căror efect a fost că, la alegerile din noiembrie 1827, dreapta n-a mai avut decât 170 de locuri.

23 *campania din Spania...* Carol al X-lea — expediție militară întreprinsă în Spania, în 1823, sub conducerea ducelui d'Angoulême, fiul viitorului rege Carol al X-lea, pentru a restabili monarhia absolută în persoana Bourbonului Ferdinand al VII-lea. Cu câțiva ani înainte, o revoluție de mare amploare (1820) impusese o constituție liberală.

24 *Bertranzi... și Ratonii* — profitori și exploatați — după personajele din fabula lui La Fontaine, „Maimuța și pisica”.

25 *revoluția din Iulie* — revoluția de la sfârșitul lui iulie 1830, când ultimul reprezentant al Bourbonilor, Carol al X-lea, a fost răsturnat împreună cu guvernul său trădător al Chartei constituționale; regele care i-a urmat, Ludovic-Filip, din spița de Orléans, a fost „regele burghez” al bancherilor.

26 *Napoleon făcea casă cu Berthier, iar Richelieu cu părințele Jacob* — colaboratorul cel mai intim al lui Napoleon a fost mareșalul Berthier, urcat la cele mai mari onoruri (făcut prinț de Wagram și care apoi s-a lepădat de Napoleon); iar părintele Jacob avea atita influență asupra cardinalului de Richelieu încât a fost supranumit „eminența cenușie”.

27 *faimosul Dicționar* — „Dicționarul istoric”, care îi anunță pe enciclopediști, al lui Pierre Bayle (1647—1706).

28 *un impozit de o mie de franci* — dacă electorii trebuiau să satisfacă legea *cens*-ului, adică să facă dovada, prin impozit (300 fr.), că posedă o anumită avere, apoi candidații la deputăție trebuiau să dovedească una mult mai mare (1000 de fr. impozit). În 1820, Franța nu avea, la 29 milioane de locuitori, decât 96 de mii de electori și vreo 18 mii de eligibili.

29 *„Constituționalul”* — ziar al liberalilor, fondat în 1815: a jucat un rol important prin campania de opoziție îndreptată

împotriva tendințelor absolutiste și clericale din vremea Restaurației, pregătind astfel revoluția din 1830; după 1848, devenit proprietatea unui bancher; „Constituționalul“ a făcut politică conservatoare.

30 *bătălia celor cincisprezece ani* — bătaia politică din vremea Restaurației (1815—1830).

31 *acest mic prinț de Wagram* — des Lupeaulx era indispensabil ministrului, prin serviciile și informațiile pe care i le aducea, așa după cum mareșalul Berthier, prinț de Wagram, era nelipsit din preajma lui Napoleon I.

32 *înalt de cinci picioare și patru șchioape* — avînd înălțimea de 1,73 m.

33 *Stilul rococo* — stilul la modă mai ales în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în care se exprimă intenția de a reacționa împotriva solemnității stilului clasic și a monotoniei liniilor sale; în stilul rococo (de la *rocaille* — stîncă), liniile se frîng, se mlădiază, se rotunjesc, iar ornamentația începe să fie bogată, chiar încărcată; în timpul Restaurației acest stil a fost readus la modă de ducesa de Berry.

34 *dulăpioare sculptate de Boulle* — André-Charles Boulle (1642—1732) a fost un tîmplar-sculptor de mobilă fină, în general încrustată cu firioare de aramă și cu baga.

35 *acest Asmodeu parizian* — în Biblie, Asmodeu reprezintă demonul plăcerilor necurate; în romanul lui Lesage (1668—1747), „Diavolul șchiop“, diavolul Asmodeu se pricepe să ridice acoperișurile caselor din Madrid pentru a descoperi secretele locuitorilor.

36 *Figaro* — valetul ingenios și spiritual, plin de spirit critic, din comediile binecunoscute ale lui Beaumarchais, „Bărbierul din Sevilla“ și „Nunta lui Figaro“ (1732—1799).

37 *Célimène din strada Duphot* — o cochetă dintr-un cartier modest; în „Mizantropul“ lui Molière, cocheta Célimène aparține societății înalte.

38 *caporalul Trim* — personaj din romanul „Tristram Shandy“ al autorului englez Lawrence Sterne (1713—1768).

autor foarte apreciat și deseori citat de Balzac; Trim este o figură de fost militar de ispravă, devenit servitorul devotat și isteț al căpitanului său.

39 *censul (și) vârsta necesară* — legea electorală din timpul Restaurației fixa obligația de a plăti 1000 de franci impozit pentru a putea fi ales (v. mai sus); viitorii deputați nu puteau fi aleși înainte de a fi împlinit vârsta de 30 de ani.

40 *teatrele Franconi, Gaité, Ambigu-Comique* — familia Franconi este fondatoarea unui circ celebru din Paris (Cercul Olimpic); teatrul Gaité, datînd din 1759, iar numele lui din 1792, era specializat în drame și feerii; la Ambigu-Comique (1759), la început teatru de marionete, se jucau, în vremea Restaurației și a monarhiei din Iulie, melodrame și vodeviluri.

41 *porecla de Gigonnet* — datorită felului cum personajul își trăgea convulsiv piciorul; porecla e în legătură cu vechiul substantiv francez *gigue* = picior, și cu vechiul verb *giguer* = a sălta.

42 *miini demne de un Domițian* — ultimul dintre cei doisprezece Cezari, *Domițian* (51—96) a fost, în partea a doua a domniei sale, un despot sîngeros al Romei; a murit ucis de un sclav, cu știința propriei sale soții.

43 *Brillat-Savarin (Anthelme)* — teoretician al gastronomiei franceze (1755—1826), autor al tratatului despre „Fiziologia gustului“, precum și popularizator al multor rețete de bucătărie fină, ca, de pildă, a prăjiturii care-i poartă numele.

44 *împăratul Alexandru* — e vorba de țarul *Alexandru I* (1777—1825), cunoscut francezilor ca rival al lui Napoleon.

45 *la modă prin anul VII* — pe la 1799 (calendarul republican începînd din septembrie 1792).

46 *Canalis, Schinner, doctorul Bianchon, Lucien de Rubempré, Octave de Camps, contele de Granville, vicontele de Fontaine,... Andoche Finot,... bancherul du Tillet,... Paul de Manerville,... vicontele de Portuendère* — personaje din romanele lui Balzac; astfel, *Canalis* apare în „Modeste Mignon“, *Bianchon* în „Moș Goriot“, *Lucien de Rubempré* în „Iluzii pierdute“, *Octave de Camps* în „M-me Firmiani“, *Andoche Finot* și du

Tillet în „César Birotteau“, Paul de Manerville în „Contractul de căsătorie“ etc.

47 *Jean Goujon* — sculptor și arhitect francez din vremea Renașterii (1510—1568) ; lui i se atribuie și statuia Diane de Poitiers, favorita regelui Henric al II-lea, pe care a reprezentat-o sprijinită de un cerb, sub chipul zeiței Diana a vânătorilor.

48 *Chérubin* — pajul din comedia „Nunta lui Figaro“ de Beaumarchais ; e atât de însetat de iubire încît e gata să se îndrăgostească pînă și de guvernanta Marceline, care se descoperă a fi mama lui Figaro.

49 *Bilboquet*, *acest mare filozof* — tipul industriașului profitor care nu se încurcă în scrupule, dintr-un vodevil de pe vremea lui Balzac : „Saltimbancii“ (1831) de Dumersan și Varin ; cînd elevul său Gringalet îl întreabă : „Cufărul ăsta e al nostru ?“, el răspunde : „Trebuie să fie al nostru“.

50 *Sewrin*, *Pixérécourt*, *Planard* — autori dramatici francezi care au reputat succese la începutul secolului al XIX-lea : François de *Planard* (1784—1853) a scris vodeviluri și livrete de operă comică ; René-Charles Guilbert de *Pixérécourt* (1773—1844) este „tatăl melodramei“, „Shakespeare al bulevardului“ ; Charles-Augustin *Sewrin* (1771—1853) a compus, pe lîngă poezii și romane, multe vodeviluri și librete de opere și de opere comice.

51 *Pigault-Lebrun*, *Piis*, *Duvicquet* — Ch.-Antoine *Pigault-Lebrun* (1753—1835) a scris romane amuzante dar licențioase ; Augustin de *Piis* (1755—1831) a fost ziarist și a compus și cîntece și vodeviluri ; Pierre *Duvicquet* (1765—1835) a publicat ediții comentate din clasicii latini și francezi și a ținut rubrica criticii la *Journal des Débats*.

52 *Scribe* (Eugène) — cel mai cunoscut autor de teatru din prima jumătate a secolului al XIX-lea (1791—1861) ; a scris peste 400 de piese — mai ales comedii (de ex. „Paharul cu apă“) — reflectînd, dacă nu cu înțelegerea adîncă a rădăcinilor sociale, dar cu mare pricepere tehnică și cu vervă, psihologia carieristă a burgheziei triumfătoare.

53 *Leuwenhoek, Malpighi, Raspail* — oameni de știință din diverse țări între secolele al XVII-lea și al XIX-lea: *A. Leuwenhoek*, naturalist olandez (1632—1723), a completat cercetările lui Harwey despre circulația sîngelui; *Marcello Malpighi* a fost un cunoscut medic anatomist italian din secolul al XVII-lea (1628—1694); *François-Vincent Raspail* (1794—1878), chimist celebru, este un compatriot și un contemporan al lui Balzac. (Raspail a fost un democrat activ, participînd la revoluțiile din 1830 și 1848.)

54 *berlinezul Hoffmann* — Balzac îl citează des pe scriitorul german *E. Hoffmann* (1776—1822). În cunoscutele sale „Povestiri fantastice“, a satirizat filistinismul, care domnea în statele feudale germane, știind să îmbine divagațiile imaginației cu spiritul de observație.

55 *Gigonnet, Mitral, Baudoyer... Falleix, Transon... molusce care și-au arătat tăria în al treizecilea an al veacului acesta* — cămătari, bancheri, oameni de bursă, ariviști (personaje din romanele lui Balzac), reprezentînd burghezia triumfătoare în urma revoluției din 1830.

56 *Callot* (Jacques) — pictor și gravor (1592—1635), care în unele opere ale sale, de un puternic realism, își exprimă protestul său față de mizeria și cruzimea războiului.

57 *Pasquier și Molé* — *Etienne-Denis Pasquier* (1767—1862), prefect al poliției lui Napoleon, a făcut parte și din guvernele Restaurației și a fost președinte al Camerei Pair-ilor și cancelar în 1836, iar *Louis Mathieu Molé* (1781—1855), ministru al Justiției sub Napoleon, a fost prim-ministru între 1836 și 1838. Balzac se referă deci la întîmplări politice foarte apropiate de momentul cînd scrie „Slujbașii“ (1838).

58 *ducele d'Antin... în fața lui Ludovic al XIV-lea* — ducele d'Antin (Louis-Antoine) era fiul marchizei de Montespan, fosta favorită a lui Ludovic al XIV-lea, și trecea drept un perfect om de curte (1665—1736).

59 *președinte al marelui colegiu din departamentul Dordogne* — prin legea electorală din 1820, electorii din marele colegiu departamental, cei mai bogați, votau de două ori, o dată în

colegiul cel mic (de arondisment) și o dată în colegiul departamental.

60 *ordinele străine*: *Christ, Isabela, Sfântul Vladimir* — ordinul lui Christ (militar și religios) era un ordin portughez aprobat de curtea papală în 1319; Ordinul Isabelei a fost instituit de regele Spaniei, Ferdinand al VII-lea, în 1815, pentru a recompensa pe regaliști; iar Ordinul Sfântului Vladimir a fost creat de Caterina a II-a a Rusiei în 1782.

61 *ilustrul Desplein* — (personaj din „Liturgia ateului” de Balzac); modelul a fost celebrul chirurg Dupuytren.

62 *congregația* — reunire de asociații catolice, cuprinzând atît membri ai clerului cît și credincioși regaliști cu vază; congregația avea mare influență în vremea Restaurației; direcția ei politică (reacționară) s-a precizat o dată cu puterea șefului ei, contele d'Artois, viitorul Carol al X-lea; de congregație depindeau ziare ca „Gazette de France”, „La Quotidienne”, „Le Drapeau blanc”, „l'Étoile”, precum și asociații ca cele citate mai sus (Saint-Joseph etc.) în legătură cu La Billardiére.

63 *Poirot bătrînul, retras într-o pensiune* — (v. „Moș Goriot”).

64 *Charlet... Audran* — Nicolas Charlet (1792—1845) a fost un desenator talentat de figuri și scene militare, cu spirit patriotic, pe care Balzac îl aprecia mult; Gérard Audran (1640—1703) a gravat operele pictorilor celebri din secolul al XVII-lea.

65 *Robert Lindet* — membru al Convențiunii, ministru de Finanțe înainte de lovitura de stat din 1799 a lui Napoleon, Robert Lindet (1746—1825) a rămas cunoscut ca om integru; el a căutat să țină piept și reacțiunii thermidoriene.

66 „*Mazeppa*” după Horace Vernet — reproducere după tabloul celebru reprezentînd goana calului sălbatic de care a fost legat Mazeppa (care va ajunge hatman al cazacilor — secolul al XVII-lea); autorul acestui tablou, Horace Vernet, făcea parte dintr-o familie ilustră de pictori și s-a distins mai ales în scene de bătălii (1789—1863).

67 *aşa cum un iindăr visează să-l vadă pe domnul de Chateaubriand* — Chateaubriand era, în adevăr, în acea vreme (1838) în plină glorie literară şi politică; fusese ministru şi ambasador şi, mai ales, exprimase în „René” acea nelinişte şi frământare care devenise pentru anumiţi tineri „boala secolului” şi care ilustrează un anumit aspect al romantismului.

68 *Villiaume* — director de agenţie matrimonială în timpul imperiului.

69 *acest Amadis al deşertăciunii* — în romanul cavaleresc „Amadis de Gaule” („Galia”), Amadis este tânărul cavaler model de curtenie şi de cavalerism.

70 *Flonflon* — cuvînt onomatopeic, în legătură cu cupletele şi refrenele vodevilurilor.

71 *procesul Fualdès* — asasinarea magistratului Fualdès la Rodez (1817) de către doi foşti prieteni ai săi dăduse naştere unui proces de răsunet european.

72 *procesul Castaing* — medicul Edme-Samuel Castaing (1797—1823), acuzat de a-şi fi omorît doi prieteni (fraţii Ballet), pentru a-i moşteni, a fost condamnat la moarte şi executat.

73 *o tichie neagră pe capul lui Carol al X-lea* — pentru a indica şi a satiriza legăturile regelui cu iezuiţii şi cu biserica, pe care se sprijinea.

74 *doctorul Gall* — Francisc-Josef Gall, medic german (1758—1828), este creatorul ştiinţei cu mare răsunet în vremea lui Balzac, a frenologiei (cunoaşterea caracterului după forma craniului).

75 *Joseph Bridau* — pictor ajuns cu mari greutăţi la celebritate, în romanul lui Balzac „Pescuitoarea în apă tulbure” (ca şi chirurgul Desplein în „Liturgia ateului”); modelul pare a fi fost Delacroix.

76 *„abyssus abyssum” din Biblie* — în psalmul lui David (XLI, 8), formula este: *abyssus abyssum invocat* = prăpastia cheamă prăpastia, cu sensul de: o greşeală aduce după sine altă greşeală.

77 *Un Corse la finira* — „un corsican îi va pune capăt“ (corsicanul e, bineînțeles, Napoleon).

78 *Vierge de son mari* — „fecioară a soțului ei“.

79 *Henrici mei casta dea* — *lat.*, zeița castă a lui Henric al meu (Catherine de Médicis era soția lui Henric al II-lea).

80 *Eh, c'est large nez* — într-o franceză forțată: „ei, e nas mare“.

81 *Charles Genest* (abatele) — profesor al unei fiice a lui Ludovic al XIV-lea, Genest a scris câteva tragedii și un poem în legătură cu cercul literar al ducesei du Maine.

82 „*Micii burghezi*“ — unul din ultimele romane ale lui Balzac, publicat postum, în 1855, de către Charles Rabou, care l-a și terminat poate; dar Balzac îl avea în minte, așa cum i se întâmpla în general, înainte cu mult de a-l scrie.

83 *în oglindă nu se vedea din te (dinte) miri ce cauză* — calamburul e în original următorul: „Il ne se voyait pas dedans (de dents)“.

84 *maximalul* — lege votată la 29 sept. 1793, prin care prețurile asupra principalelor articole de consum erau fixate de guvernul revoluționar, ca și salariile; îndreptată împotriva speculei, această lege avea scopul de a salva orașele franceze de foamete.

85 *colecția „Victorii și cuceriri“* — un fel de istorie eroică a Franței scrisă de trei generali (Beauvais, Thiebaut și Parisot) și apărută în primă ediție între 1817 și 1821; din cele 24 de volume, 18 erau consacrate războaielor din vremea revoluției și din vremea imperiului; colecția a fost foarte apreciată de mica burghezie și a constituit una din sursele legendei napoleoniene.

86 *trei oameni mari: Napoleon, Bolivar și Béranger* — în adevăr, în timpul Restaurației, Bolivar și Béranger nu erau mai puțin celebri decât Napoleon: Simon *Bolivar* (1783—1830), general din America de Sud, a cucerit independența față de Spania a unor regiuni pe care le-a constituit în republica numită Colombia, precum și a Boliviei și a Perului; iar

Béranger (1780—1857) este autorul cîntecelor satirice și patriotice foarte populare care au contribuit la răsturnarea Bourbonilor.

87 *Foy, Laffitte și Casimir Delavigne* — nume foarte cunoscute și ele pe vremea lui Balzac: bancherul Jacques *Laffitte*, liberal cu vază (1767—1844), a contribuit la pregătirea revoluției antifeudale din 1830, care avea să deschidă „domnia bancherilor” (monarhia din Iulie); poetul Casimir *Delavigne* (1793—1843) a scris versuri patriotice și drame istorice: în *Mesenienele* a apărut naționalitățile asuprite de absolutism; generalul Maximilien-Sébastien *Foy*, rănit la Waterloo și deputat liberal elocvent în timpul Restaurației, se bucura de o mare popularitate (1775—1825); moartea lui a fost considerată de presa liberală ca un doliu public.

88 *carbonar... orleanist* — carbonarii francezi erau partizanii mișcării liberale îndreptate împotriva monarhiei cu tendințe absolutiste din vremea Restaurației; ei purtau numele democraților italieni de la începutul secolului al XIX-lea, numiți „carbonari”, fiindcă se adunau la început prin păduri, unde se fabricau cărbunii din lemn (cf. „cărbunarii” din jurul lui 1848, de la noi); orleaniștii erau partizanii spiței de Orléans, reprezentate prin Ludovic-Filip, „regele burghez” de după 1830.

89 *Paul-Louis Courier* — pamfletar strălucit din vremea Restaurației; pamfletele lui, sub formă de scrisori și de articole pline de ironie caustică, atacau tendințele absolutiste ale monarhiei și influența dominantă a bisericii catolice (1772—1825).

90 *Michel Chrestien* — personaj din romanele lui Balzac (v. mai ales „Iluzii pierdute”), reprezentînd un militant republican admirabil, prin figura căruia Balzac a cinstit poate pe unul din șefii opoziției republicane din vremea Restaurației și a monarhiei din Iulie, Michel de *Bourges* (1797—1853).

91 *acea stupidă dragoste colectivă pe care sîntem siliți s-o numim umanitarism* — frază care trădează confuziile și contradicțiile lui Balzac; era vremea cînd Cabet preconiza întemeierea de „colonii comuniste” (v. „Călătorie în Icaria”, 1840), ridicîndu-se, în același timp, împotriva luptei revoluțio-

nare a proletariatului; interesul mai mult sentimental pentru cei oropsiți transformase și romantismul în „umanitar“.

92 *Volney* — (Constantin, conte de) — erudit cu idei avansate (1757—1820), autorul celebrelor „Ruine sau Meditații asupra transformării imperiilor“.

93 *Saint-Just* (Louis de) — partizan al lui Robespierre în acțiunea de salvare a revoluției în interior și împotriva armatelor europene care atacau Franța, membru al Convenției și al Comitetului de salvare publică, mort pe eșafod în momentul înfrîngerii iacobinilor (1767—1794).

94 *Robespierre* (Maximilien de) — șeful Comitetului de salvare publică, organizat ca guvern revoluționar, pentru a apăra revoluția de atacurile din interior și din exterior; deputații iacobini au avut rolul de organizatori și de instructori în această acțiune; Robespierre a pierit pe eșafod, executat de adversarii săi politici, care au dat lovitura de la 9 thermidor (1758—1794).

95 *și-a legat coada... cu o panglică nouă* — în timpul Restaurăției, bătrînii și în special demnitarii bătrîni se țineau încă de moda secolului al XVIII-lea: purtau peruca pudrată, cu coadă (cf. la noi, expresia „nemții cu coadă“).

96 *Charles Dix, par la grâce de Dieu, roi de France et de Navarre* — „Carol al X-lea, prin grația lui Dumnezeu, rege al Franței și al Navarei“ (titlul oficial al regilor Franței, după Henric al IV-lea); acest titlu va fi pus în anagramă de către Colleville.

97 *Lui Henric al V-lea îi va ceda, de la Saint-Cloud va pleca* — după moartea ducelui d'Angoulême (fiul cel mare al lui Carol al X-lea), moștenitorul tronului nu putea fi decît nepotul regelui, fiul ducelui de Berry (mort în 1820), și anume contele de Chambord, cunoscut sub numele de Henric al V-lea, care n-a domnit niciodată; palatul de la Saint-Cloud servea de reședință Bourbonilor, după ce-i servise lui Napoleon.

98 *Goritz* — oraș italian (Gorizia) stăpînit un timp de austrieci; aici a și murit Carol al X-lea, în 1836 (ceea ce Balzac știa în 1836—1838, cînd a scris romanul).

99 *cocă* — fr., încornorat.

100 *D'abord rêva bureaux, e — u (et eut) fin riche* — „la început visă birouri și avu sfârșit bogat“.

101 *Ris d'aboyeur d'oie* — tot în franceză forțată: „ris de lătrător de gîscă“.

102 *cochenille* — coșenilă, insectă originară din Mexic, producătoare a unei frumoase culori roșu-aprins.

103 *Reicha* (Antoine-Joseph) — compozitor ceh, stabilit în Franța în 1806.

104 *la capătul străzii Tournon* — aci se afla palatul Luxembourg, sediul Camerei Pair-ilor de altădată, azi al Consiliului Republicii (Senatul).

105 *un Bossuet al circulațiilor, un Canalis al memoriilor, un copil sublim al referatelor* — aluzie la talentul oratoric al episcopului *Bossuet* (1627—1704), la talentul poetic al lui *Lamartine* (care apare sub numele de *Canalis* în romanul „*Modeste Mignon*“ al lui *Balzac*; în perioada romantică a existat chiar un poet cu numele de *Canalis*, șeful școlii „serafice“) și la precocitatea poetică a lui *V. Hugo*, numit din această cauză de *Chateaubriand* „copilul sublim“.

106 *Débats* (les), sau *Journal des Débats* — ziar care a continuat „Buletinul dezbatărilor“ din vremea revoluției din 1789—1794 și care a reprezentat ulterior dreapta republicană, oscilînd între opoziția liberală și teama de revoluție (sub *Ludovic-Filip* a fost ziarul guvernamental); *Chateaubriand*, deși regalist, scria la *Débats*, fiind supărat de felul cum fusese tratat de rege.

107 *Royer-Collard* (Pierre-Paul) — mai întîi avocat și participant la revoluția din 1789—94, *Royer-Collard* a devenit, sub imperiul I, profesor și filozof spiritualist. El a combătut școala senzualistă a lui *Condillac* și a jucat un rol de seamă în timpul Restaurației difuzînd *doctrina* sa, o încercare de compromis între principiul monarhic și cîteva din cuceririle revoluției; a fost adversarul revoluției din 1830.

108 *tulburările din Vendeea* — într-una din regiunile cele mai înapoiate ale Franței, în Vendeea, a stăruit multă vreme

o mișcare contrarevoluționară condusă de preoți și de aristocrați ; ea a fost reprimată energic în 1793 de trupele Convențiunii naționale conduse de generalii Hoche, Kléber și Marceau.

109 *afacerea Quiberon* — cu ajutorul englezilor, o armată a aristocraților emigrați a încercat o debarcare, în timpul revoluției, la Quiberon, în Morbihan (Bretania) ; această încercare contrarevoluționară a fost înfrântă de generalul Hoche (1795), regaliștii pierzând 1200 de oameni.

110 *lupta dintre Pitt și Napoleon* — William Pitt (1759—1806) a fost cancelar al Angliei și a organizat coalițiile europene împotriva Franței revoluționare și a lui Napoleon, cu care a dus o luptă neîmpăcată ; a murit desperat de victoriile de la Ulm și de la Austerlitz ale armatelor franceze imperiale.

111 *Henri de Navarre,... d'Orange, Guise, la Rovère* — oameni de stat francezi și străini, citați cam la întâmplare în urma numelui lui Henric al IV-lea : Wilhelm de Orania (*d'Orange*) a guvernat Olanda, apărînd-o de invazia franceză, și a fost proclamat rege al Angliei în 1689 ; din familia de *Guise*, cel mai interesant este François de Lorraine (1519—1563), care a ținut piept lui Carol-Quintul ; familia italiană *della Rovere* a dat doi papi, pe Sixt al IV-lea și pe Iuliu al II-lea.

112 *chestiunea bunurilor naționale* — proprietățile bisericii și ale aristocrației, declarate bunuri naționale în timpul revoluției începute în 1789, fuseseră, în mare parte, cumpărate de burghezie ; pentru a cîștiga pe deținătorii bunurilor naționale, Ludovic al XVIII-lea declarase, încă din primele momente ale înțoarcerii sale în Franța, că vînzarea acestor bunuri e considerată irevocabilă ; mai tîrziu însă, prin votarea faimoasei legi a „miliardului“ (despăgubiri masive acordate emigranților și clerului), întregul popor francez a plătit, sub formă de impozite, reîmproprietărirea feudalilor de către guvernele Restaurăției.

113 *dumneata îmi furi calambururile* — du Bruel spusese „vous rirez et parierez après“ (veți rîde și veți face rămășa-

guri după aceea), frază care se poate înțelege și „vous rirez et pas rirez” (veți rîde și nu veți rîde).

114 *Robespierre mi-a ordonat*: „*Duce d'Otrante*”... — în momentul cînd Robespierre i se adresa, Fouché nu putea fi duce d'Otrante; acest titlu i-a fost dat ulterior de Napoleon.

115 *față de Hoche și Tallien* — cărora li se datorează înfrîngerea expediției contrarevoluționare de la Quiberon; generalul Lazare *Hoche* (1768—1797) a fost unul din tinerii comandanți militari cei mai capabili ai revoluției și a avut un rol important în apărarea tinerei republici, atît împotriva coaliției europene cît și a mișcărilor contrarevoluționare din interior; Jean-Lambert *Tallien*, membru al Convențiunii, a contribuit însă la lovitura din 9 thermidor.

116 *Habent sua sidera lites* — *lat.*, „litigiile au stelele lor” (nu se știe la ce te poți aștepta în dezlegarea unei chestiuni).

117 *Uzurpatorul* — cercurile regaliste nu-l indicau decît cu acest nume pe Napoleon Bonaparte.

118 *Thémis* — zeița justiției, în mitologie.

119 *domnul conte de Villèle* — contele de Villèle a fost reprezentantul extremei drepte în timpul celei de-a doua Restaurații; el a fost prim-ministru între 1821 și 1828 și a promulgat o serie de legi reacționare (despăgubiri de un miliard emigranților reîntorși, pedeapsa cu moartea pentru profanatorii bisericilor etc.).

120 *ergo* — *lat.*, așadar, prin urmare.

121 *Marea Duhovnicie* — instituție administrativ-religioasă, al cărei personal se ocupa cu distribuția pomenilor regale; în regimul feudal, „le grand aumônier” dispunea de anumite drepturi de numiri, amnistieri etc.; instituția a fost suprimată în 1790, restabilită de Napoleon și desființată din nou în 1830; n-a mai funcționat apoi decît sub Napoleon al III-lea; în 1829, „le grand aumônier” era cardinalul prinț de Croy, iar „le premier aumônier” era contele Frayssinous.

122 *prima către corintieni* — prima din cele două epistole adresate de apostolul Pavel corintienilor (Noul Testament), epistolă în care le dă sfaturi practice și le face mustrări.

123 *Nechibzuitul contra lui Mascarille* — în comedia lui Molière, „L'Étourdi“ (Nechibzuitul), tânărul Lélie, în favoarea căruia istețul valet Mascarille urzește tot felul de planuri pentru a-l apropia de iubita lui, răstoarnă aceste planuri prin intervențiile lui necugetate. „L'Étourdi“, reprezentat în 1658, a fost unul din cele mai mari succese teatrale din secolul al XVII-lea.

124 *...prăjitura de plumb* — prăjitură regională din aluat dens.

125 *Bertrand Barrère* — membru al Convențiunii și al Comitetului salvării publice, B. Barrère (1755—1841) nu l-a susținut pe Robespierre; sub imperiul I, s-a ocupat de istorie și literatură; a fost exilat în timpul Restaurației.

126 „*Miroir*“, „*Pandore*“, „*Figaro*“ — *Le Miroir des spectacles, des lettres* etc. a fost unul din cele mai spirituale ziare de opoziție din vremea Restaurației, pe care o combătea prin aluzii; a apărut între februarie 1821 și iunie 1823, apoi a reapărut din iulie 1823 pînă în august 1828, sub numele de *La Pandore*; ca și *Le Miroir*, ziarul *Figaro* (întemeiat în vremea Restaurației de La Fouché și Roqueplan) a fost dat de multe ori în judecată de guvern.

127 *L'Étoile* — a apărut, ca ziar de seară, între octombrie 1820 și iunie 1827, cînd a fuzionat cu *Gazette de France*; era o publicație ocrotită de poliția Restaurației.

128 *Cererile astfel plasate nu-s niciodată deplasate* — în original calamburul este între *placets* = cereri și *déplacés* (des placets) = „deplasate“ — sau „cereri“: „les placets de ce genre ne sont pas déplacés“.

129 *Jeannin, Villeroy, Sully...* — Pierre Jeannin a fost, ca și Sully, un ministru capabil al lui Henric al IV-lea (1540—1623); Nicolas de Villeroy, mareșal al Franței, a fost educatorul lui Ludovic al XIV-lea (1598—1685).

130 *inde irae* — *lat.*, de aici, mînia (aceasta trebuie să fie cauza mîniei tuturor).

131 *Laurent, să strîngem...* — este versul cu care Tartuffe apare pe scenă, în comedia cu același nume a lui Molière (III, 2): „Laurent, serrez ma haine avec ma discipline“; vor-

bind ostentativ de instrumentele lui de mortificare, Tartuffe își arată de la început ipocrizia. Bixiou citează versul atît pentru analogia cu numele uşierului, cît şi pentru manevrele clericale care-l susţin pe Baudoyer.

132 *Ris uritului* — joc de cuvinte intraductibil : *ris au laid* = rîs uritului — *riz au lait* = orez cu lapte.

133 *Cei patru sergenţi din La Rochelle* — Bories, Goubin, Pommier şi Raoulx, sergenţi din garnizoana portului La Rochelle, denunţaţi ca partizani ai carbonarilor, au fost decapitaţi la Paris, în septembrie 1822, sub domnia lui Ludovic al XVIII-lea.

134 *Berton, Ney, Caron, fraţii Faucher* — alte victime politice din vremea Restauraţiei : Jean-Baptiste *Berton*, general pe vremea lui Napoleon, apoi militant „carbonar“, a fost executat în 1822 ; mareaşul Michel *Ney*, cel pe care Napoleon l-a numit „viteazul vitejilor“, a revenit la Napoleon în timpul celor „O sută de zile“, lucru pentru care a fost împuşcat sub Restauraţie (1815). Augustin-Joseph *Caron*, colonel pe vremea lui Napoleon, a fost împuşcat ca conspirator în 1822 ; fraţii César şi Constantin *Faucher*, generali ai Republicii şi ai Imperiului, au fost şi ei împuşcaţi sub Restauraţie (1815).

135 *Ar putea să dea o salată de lăptuci* — joc de cuvinte intraductibil, în original, între *réponses* = răspunsuri şi *raiponces* = un fel de salată.

136 *celebra melodie creată de... Rossini pentru Don Basilio* — așa-numita arie a calomniei (calomnia își face efectul cu încetul, dar sigur), pe care o cîntă intrigantul Don Basilio, în opera „Bărbierul din Sevilla“, după comedia lui Beaumarchais ; *Rossini* (1792—1868) a fost unul din compozitorii cei mai apreciaţi în vremea lui Balzac ; opera „Bărbierul din Sevilla“ s-a jucat la Paris pentru prima dată în 1819.

137 *eroii lui Plutarc* — oamenii iluștri din celebra operă a istoricului și moralistului grec Plutarc (50—125) : „Viața oamenilor iluștri ai Greciei și ai Romei“.

138 *domnul de Talleyrand* — om al tuturor regimurilor, de la revoluție pînă la monarhia din Iulie, Charles-Maurice de *Tal-*

leyrand-Périgord a fost un ministru și un diplomat abil, mai bogat în vorbe de duh decît în scrupule.

139 *Un fel de cardinal Fleury* — e vorba de episcopul Denis *Frayssinous* (1765—1841), fost predicator al lui Ludovic al XVIII-lea și devenit, în 1825, ministru al Instrucțiunii Publice; el deținea al doilea post important din instituția „Marii Duhovnicii”; în urma revoluției din 1830 a plecat din Franța împreună cu Carol al X-lea.

140 *Saint-Merry* — la 6 iunie 1832, ținînd piept trupelor care voiau să împiedice o manifestație democratică, 120 de republicani parizieni au apărut cu dîrzenie baricada de la Saint-Merry; ei erau conduși de tînărul muncitor Jeanne și au rezistat timp de douăsprezece ore forțelor guvernamentale, care au trebuit să aducă tunurile.

141 *Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni* — lat., „zeii au fost de partea învingătorului, dar Caton e de partea învinsului”: vers al poetului latin Lucanus, în legătură cu Cato din Utica, rămas fidel lui Pompeius, chiar după ce acesta a fost învins de Cezar, căci cauza primului i se părea cea justă.

142 *Desroys, învinuit că vrea să taie capetele... regilor?* — în original, calambur provenit din analogia numelui Desroys cu genitivul plural al cuvîntului *roi* (rege): *des rois* = al regilor.

CÉSAR BIROTTEAU

1 *César Birotteau* — a fost publicat pentru prima dată în decembrie 1837, ca primă literară pentru abonații ziarelor *Figaro* și *L'Estafette*; lui Balzac i se ceruse să scrie romanul numai cu cîteva săptămîni înainte și, pentru a-l termina la vreme, n-a dormit aproape de loc timp de douăzeci și cinci de zile; ideea o avea însă de vreo șase ani în minte.

2 *trupele de ocupație au părăsit Franța* — teritoriul Franței, ocupat din 1815 de armatele guvernelor reacționare ale unor țări europene care readuseseră pe Bourboni și care formaseră

un fel de poliție internațională („Sfînta alianță”), a fost evacuat de aceste trupe în octombrie 1818, în urma congresului de la Aachen, cînd Franța Bourbonilor a aderat ea înșăși la „Sfînta alianță”, terminînd și plata celor 700 de milioane de franci, indemnizația cerută de „aliați”.

3 așa-zișii liberali — denumirea era într-adevăr nouă pentru partizanii mișcării de opoziție îndreptate împotriva absolutismului regal și clerical; ei se numeau pînă atunci „independenți”, iar termenul de „liberali” le era aruncat ca o ocară de către adversarii lor, ultraregaliștii.

4 rănit la Saint-Roch, în luna lui vendemiar — răspunzînd unor decrete republicane care îi loveau direct, regaliștii au încercat la Paris, la 5 octombrie 1795 (13 vendemiar, anul III, după calendarul republican), o insurecție contrarevoluționară împotriva Convențiunii naționale; cele două coloane regaliste au fost înfrînte, una pe Pont-Neuf, alta în fața bisericii Saint-Roch, de către trupele Convențiunii, conduse de Napoleon Bonaparte.

5 singura pudră pe care binevoiește s-o întrebuințeze — Ludovic al XVIII-lea întrebuința pudra altădată preferată de Maria-Antoaneta (pentru a-și pudra peruca; în semn de legătură cu regimul monarhic dinainte de revoluție, partizanii Restaurației continuau ostentativ moda din secolul al XVIII-lea.

6 strada Saint-Denis... strada 'Saint-Honoré — deși situată nu departe de strada Saint-Honoré, strada Saint-Denis era strada micului comerț parizian, fără pretenții, pe cînd strada Saint-Honoré intra în sfera magazinelor de lux.

7 uleiul Macassar — acest produs englezesc a existat în realitate în comerțul de parfumerie parizian și se pare că putea fi găsit, în Franța, și în ultimii ani ai secolului al XIX-lea.

8 lasă-te de Imogène — Imogène, numele credincioasei soții din piesa „Cymbeline” a lui Shakespeare, nume care revine și în multe romane de la începutul secolului al XIX-lea, ti e mai familiar soției lui Birotteau decît termenul savant de „comagen” pe care-l întrebuințase parfumiерul în legătură cu uleiul de păr și cu care ea îl confundă,

9 *gravura cu „Hero și Leandru”* — e vorba de o gravură făcută de Laugier după un tablou al pictorului Delorme, care fusese expus la Salonul din 1814; gravura îi reprezenta pe cei doi îndrăgostiți celebri din antichitate — tânărul grec Leandru și Hero, preoteasa zeiței Venus.

10 *această Scenă* — Balzac numește „scene” diversele lui povestiri, nu numai ca făcînd parte din „Comedia umană”, titlul general al romanelor sale, găsit mai târziu, ci pentru că sub această denumire apăreau de mai multă vreme în ziare tablouri de moravuri, care aminteau de cele din teatru (cf. și „Scene din viața de boem” de Henri Murger, 1849).

11 *Macdonald* — e vorba de mareșalul Franței, Alexandre Macdonald (1765—1840), care s-a ilustrat mai ales în bătălia de la Wagram, după care Napoleon l-a făcut duce de Tarente.

12 *recrutarea de pomină din anul II* — recrutarea masivă din anul II (1793) a permis Convențiunii să înfrîngă Europa reacționară, coalizată împotriva Franței revoluționare, precum și răscoalele contrarevoluționare din Vendeea și din Sud; calendarul republican de după revoluția din 1789 începe cu anul I de la 22 sept. 1792. cînd Convențiunea națională (adunarea revoluționară care a succedat adunării legislative) a proclamat Republica.

13 *în zilele de decadă* — în timpul revoluției, sub influența revoluționarilor raționaliști și atei, calendarul creștin a fost înlocuit în Franța cu un calendar nou (v. și nota anterioară) în care săptămîna era înlocuită prin *decadă* (perioadă de zece zile), a zecea zi — *decadi* — fiind zi de sărbătoare, în locul duminicii; după acest calendar, o lună era împărțită în trei decade, iar un an în douăsprezece luni, cu nume legate de climă și vegetație: „brumar”, „fructidor” etc.

14 *asignate* — bonuri devenite bilete de bancă în vremea revoluției franceze din 1789—1794 (prima emisiune e din decembrie 1789); asignatele rezolvau lipsa de numerar și erau garantate nu prin aur ci prin „domeniile sau bunurile naționale” (moșii confiscate); emisiunile repetîndu-se, asignatele s-au devalorizat în cîțiva ani.

15 ...*capete încoronate, retezate la doi pași de prăvălie* — Ludovic al XVI-lea și Maria-Antoaneta, care puseseră la cale intervenția plătită a armatelor străine pentru înfrângerea revoluției (deși oficial recunoscuseră noua Constituție), au fost în adevăr executați în apropiere de Piața Vendôme, în Piața Revoluției (altădată, Piața Ludovic al XV-lea, astăzi, Piața Concordiei).

16 *legea maximală* — v. nota 84 la „Slujbașii“.

17 *moda tunsului à la Titus* — moda părului tuns scurt ca al împăratului roman Titus (79—81); revoluția și Imperiul au adus la modă numele, pieptănăturile și, în parte, costumele antichității, influență vizibilă și în arhitectură, mobilier etc.

18 *legătura dintre Vest și Paris* — în vestul Franței, în Vendeea și în Bretania, a avut loc o mișcare contrarevoluționară inițiată de aristocrați și de preoții catolici regaliști. (V. nota 108 la „Slujbașii“.)

19 *aghiotantul lui Barras* — Paul Barras, generalul suprem al armatelor din interior, avea ca aghiotant (șef de stat-major) pe tânărul general Napoleon Bonaparte; în urma succesului din 13 vendemiar, de la Saint-Roch și Pont-Neuf, acesta fu numit guvernator al Parisului și apoi general suprem în interior, în locul lui Barras, care ajunsese la conducerea statului, ca unul din membrii Directoriului (1795—1799).

20 *18 brumar* — la 18 brumar (9 noiembrie) 1799, are loc lovitură de stat a lui Napoleon Bonaparte, care, întors victorios din expediția în Egipt, răstoarnă Directoriul și devine prim-consul iar în 1804, împărat.

21 *o englezoaică la târguială* — nu e prima dată când Balzac notează ironic felul cicălitelor în care târguia la Paris o englezoaică de la începutul secolului al XIX-lea (cf. povestirea „Gaudissart“ II); de fapt, în timpul Restaurației, influența engleză e foarte puternică în Franța și cumpărătoarele englezoaice sînt foarte pretențioase.

22 *Într-o vreme cînd nu se vorbea decît de Orient* — la începutul secolului al XIX-lea, și mai ales între 1820 și 1830, interesul pentru Orient este foarte mare în Franța și el se vedește

În artă și în literatură (cf. tablourile lui Delacroix, povestirile de călătorie ale lui Chateaubriand, ciclul de poeme intitulat „Orientalele” al lui V. Hugo etc.); acest interes este legat de tendința de expansiune a burgheziei, de expediția în Egipt a lui Napoleon, de insurecția națională a poporului grec (1821), de tendințele spre pitoresc ale romantismului victorios.

23 *ilustrul nostru chimist Vauquelin* — chimistul *Vauquelin* (Louis-Nicolas) a trăit în realitate (1763—1829); el era fiu de țăran sărac și a răzbătut cu greu pînă la celebritate; printre lucrările rămase de la el se numără și o „Analiză a părului”.

24 *sentințe de cadiu* — sentințe înțelepte, așa cum s-ar crede că le poate da judecătorul musulman (cadiu), care e și preot; după cum se vede, influența Orientului, de care vorbea Balzac, se manifestă și la el.

25 *Steibelt* (Daniel) — pianist și compozitor german (1765—1823), cu faimă europeană la începutul secolului al XIX-lea.

26 *Racine tatăl și fiul* — într-o vreme cînd biserica încerca să recîștige terenul pierdut, fiind susținută de monarhia restaurată care tînjea și ea spre puterea de altădată, nu e de mirare că unei tinere fete de „regalist” i se recomanda nu numai lectura clasicului Racine, dar și cea a fiului acestuia, poet mediocru, autor al unui poem *Despre religie*. Louis Racine, fiul lui Jean Racine, a trăit între 1692 și 1763.

27 *Potier, Talma sau domnișoara Mars* — actori celebri de la începutul secolului al XIX-lea. *Potier* (Charles) a fost un bun actor comic (1775—1838); *Talma* (François-Joseph) a jucat în fața suveranilor învinși de Napoleon, care se servea și de tiradele lui pentru a se face temut (1763—1826); *domnișoara Mars* (1779—1847) — pe numele ei adevărat Anne Boutet — a fost una din cele mai bune interprete ale comediilor clasice și ale dramelor romantice.

28 *istoria căsătoriei cumnatei sale Augustine cu pictorul Sommervieux* — istoria căsătoriei nefericite dintre un artist și o fată de negustor a fost povestită de Balzac în romanul *Magazinul „La motanul cu mingea”*.

29 *că astronomii mănîncă păianjeni...* — este o generalizare cu efect comic a lui Balzac; el pleacă, desigur, de la zvonul

ridicol, care circula în vremea lui și după care se atribuisse celebrului astronom Joseph-Jerôme *Lalande* (1732—1807) ciudățenia de a consuma păianjeni și omizi; este încă o dovadă de ascuțimea cu care Balzac înregistra, pînă în amănunte, viața contemporaneității.

30 *vetyver indian* — plantă indiană, ale cărei rădăcini sînt foarte parfumate.

31 *coșenilă* — v. nota 102 la „Slujbașii“.

32 *anul 1814, an fatal pentru Franța imperială* — după ce fusese înfrîntă în Rusia în 1812 și la Leipzig, în octombrie 1813, armata imperială franceză suferă o înfrîngere decisivă, chiar pe teritoriul Franței, în ianuarie 1814, iar împăratul Napoleon I e obligat să abdice la 11 aprilie din același an și să plece în insula Elba.

33 *Andelys* — localitate franceză din fosta provincie Normandia.

34 *un adevărat Figaro* — isteț, abil și îndrăzneț, cu viață aventuroasă ca personajul lui Beaumarchais din „Bărbierul din Sevilla“ și din „Nunta lui Figaro“.

35 *Scapin-ii din comedia de altădată* — valeți ingenioși și nu prea scrupuloși din farsele vechi franceze, ca de pildă cel din „Vicleniile lui Scapin“, comedia-farsă a lui Molière (1671).

36 *abatele Terray* — Joseph-Marie *Terray* (1715—1778) a fost, deși preoțit, controlor general al finanțelor sub Ludovic al XV-lea și, în această calitate, a dus o politică aspră de strîngere a impozitelor și de mărire a lor, mergînd pînă la înfometarea satelor; de el se spunea că „fură în numele regelui“; la muștrarea că ia banii din buzunarul omului, răspundea cinic: „Dar de unde să-i iau?“

37 *prefăcut ca un Cromwell* — deputat în Camera Comunelor din Anglia, conducător al unei armate de țărani, argați și ucenici, Olivier *Cromwell* (1599—1658) a luptat împotriva absolutismului monarhic englez și a pregătit proclamarea republicii; dar apoi, devenind lord protector al republicii engleze, a guvernat ca un dictator, fără a merge, totuși, pînă la acceptarea coroanei. Viața lui avînd oarecare analogie cu cea a lui Na-

oleon, el a servit de protagonist multor autori francezi (V. Hugo, Balzac, Mérimée).

38 *cu intențiile lui Tartuffe* — în comedia lui Molière „Tartuffe” (1667), bigotul ipocrit cu același nume se introduce în casa naivului Orgon cu intenția de a-l înșela pe toate căile pe acesta, de a-i seduce soția, de a se însura cu fiica lui, de a-și apropria bunurile lui.

39 *Restaurația* — se poate vorbi de prima și de a doua Restaurație, între ele situându-se perioada de revenire a lui Napoleon din insula Elba; prima Restaurație, prima întoarcere a Bourbonilor, are loc îndată după abdicarea lui Napoleon (aprilie 1814) și durează pînă în martie 1815 (v. mai jos).

40 *cele O sută de zile* — perioada domniei a doua a lui Napoleon (20 martie — 20 iunie 1815), care se întoarce din insula Elba, reia conducerea statului, încercînd să facă unele compromisuri pentru a se menține la putere, dar este definitiv înfrînt la Waterloo de coaliția europeană.

41 *Restaurația a doua* — după înfrîngerea de la Waterloo a lui Napoleon, monarhia Bourbonilor este din nou restabilită, cu ajutorul armatelor Europei reacționare; această a doua Restaurație durează din iulie 1815 pînă în iulie 1830 și cuprinde domnia a doi regi: Ludovic al XVIII-lea (1815—1824) și Carol al X-lea (1824—1830).

42 *un quaker* — quakerii sînt membri ai unei secte religioase puritane întemeiate în secolul al XVII-lea și răspîndite mai ales în Anglia și în Statele Unite; ei au moravuri foarte austere și o îmbrăcăminte la fel; pălăria cu boruri mari nu și-o scot pentru a saluta.

43 *frumoasa statuie trimisă de ducele de Rivière* — celebra statuie a Venerei a fost găsită în insula Milo de un țaran grec, în februarie 1820; ea a fost cumpărată, cu șase mii de franci, de către ambasadorul Franței Charles-François de Rivière și oferită de el lui Ludovic al XVIII-lea, la 1 martie 1821.

44 *Trésorières* — localitate al cărei nume s-ar putea traduce prin „locul comorilor”.

45 *domnul de Villèle* — v. nota 119 la „Slujbașii”.

46 *baisse... hausse* — cele două feluri de a juca la bursă : speculînd asupra scăderii acţiunilor (*baisse*) sau asupra ridicării preţului lor (*hausse*).

47 *Brutus-ul cămătarilor* — neînduplecat ca Lucius Iunius Brutus, care n-a şovăit să-şi condamne la moarte fiii şi să asiste la executarea lor, cînd aceştia au conspirat împotriva republicii romane ; această denumire dată lui Gobseck vădeşte şi ea moda numelor antice la începutul secolului al XIX-lea.

48 *un Eldorado* — un ţinut plin de făgăduinţe, după numele ţării imagine, pe care aventurierul spaniol Orellana pretindea că a descoperit-o în America de Sud în secolul al XVI-lea şi în al cărui pămînt spunea că se află născut de mult aur.

49 *Saltul lui Curtius* — după o legendă romană, patricianul Curtius s-a aruncat înarmat şi călare într-o prăpastie deschisă de un cutremur pe locul Forum-ului, deoarece augurii declaraseră că această prăpastie nu se va închide decît după ce va înghiţi lucrul cel mai de preţ din Roma.

50 *Piéri Bénard* — era un faimos legător, furnizor al bibliotecii regale.

51 *o Sfîntă Fecioară din Dresda, gravată de un anume Müller* — este vorba de o madonă de Rafael, gravată de Chrétien-Frédéric de Müller (1783—1816), gravură care pare a fi cea mai reuşită din opera de gravor a lui Müller.

52 *Fontaine... Percier* — arhitecţi celebri din vremea lui Balzac ; Pierre-François-Léonard *Fontaine* (1762—1853) a ridicat la Paris arcul de triumf numit Carroussel, iar Charles *Percier* (1764—1838) a fost colaboratorul lui.

53 *lucrăm... pentru regele Prusiei* — a lucra pentru regele Prusiei este o locuţiune franceză care înseamnă : a lucra fără folos personal ; ea datează din secolul al XVIII-lea, cînd Franţa a făcut jocul Prusiei în războiul de succesiune la tronul Austriei, acţiune care a deservit-o apoi mult în războiul de şapte ani, cînd Prusia îi era adversară ; Voltaire, dezamăgit şi el la Curtea regelui Prusiei, a putut contribui la răspîndirea expresiei.

54 *domniul de Grindot* — particula nobiliară de făcea mare plăcere burgheziei din vremea Restaurației, și erau mulți burghezi, mari și mici — printre care și familia lui Balzac — care și-o puneau înaintea numelui pentru a-și da aere aristocratice. (V. și nota 8 la „Slujbașii“.)

55 *Transteverine din Roma* — o locuitoare a cartierului roman Transtevere (dincolo de riul Tibru), cartier foarte sănătos prin așezarea și vegetația lui.

56 *flamandele lui Rubens* — femeile pictate de celebrul pictor flamand *Rubens* (1577—1640), în pinzele sale, cu subiecte istorice sau religioase, sînt blonde, planturoase și au o carnație colorată.

57 *Largillière* — Nicolas de *Largillière*, pictor parizian (1656—1746), e cunoscut mai ales ca portretist.

58 *Fecioara cu scaunul* — una din cele patruzeci și una de madone pictate de *Rafael* (1483—1520) și de elevii săi direcți și care sînt deosebite după obiectul cel mai vizibil care le însoțește. „Fecioara cu scaunul“ se află în original la palatul Pitti din Florența.

59 *operele doamnelor Cottin și Riccoboni* — sînt o serie de romane apreciate la începutul secolului al XIX-lea; Marie-Jeanne Laboras de Mezières, prin căsătorie *Riccoboni* (1714—1792), are și meritul de a fi terminat romanul „Marianne“ al lui Marivaux; Marie Ristieu, prin căsătorie *Cottin*, a trăit între 1770 și 1807; romanele ei au intrigi mai complicate decît cele ale doamnei Riccoboni.

60 *Bernardin de Saint-Pierre... Fénelon* — Jacques-Henri *Bernardin de Saint-Pierre* (1737—1814) este cunoscut mai ales pentru romanul său sentimental și exotic „Paul și Virginia“; François de Salignac de La Mothe *Fénelon* (1651—1715), arhiepiscop de Cambrai, este autor de fabule și de tratate de pedagogie, dar mai ales autorul romanului moralizator „Télémaque“ (scris pentru elevul său, vlăstar regal), roman care i-a adus dizgrația Curții, căci în el apar critici indirecte la domnia lui Ludovic al XIV-lea.

61 *Mercier* (Louis-Sébastien) — critic antiolasic, autor dramatic, romancier și profesor (1740—1814); *Mercier* a descris mo-

ravurile și tipurile pariziene în „Tableau de Paris” (1781—1790) și „Nouveau Paris” (1799—1800).

62 *sufletul unui Shylock* — Shylock este cămătarul rapace și neîndurător din piesa lui Shakespeare „Negustorul din Veneția”.

63 *cei șaptesprezece deputați eroici ai stîngii* — în timpul ofensivei regalisto-clericale a Restaurației, deputații de stînga reprezentau o minoritate eroică (v. nota 22 la „Slujbașii”); ei nu erau decît 12 în 1816, 19 în 1818, printre care: La Fayette, Manuel, Benjamin Constant, Destutt de Tracy, Chauvelin etc.

64 *abatele Meslier* — Jean Meslier (1664—1729), preot de țară, a avut idei materialiste și atee pe care le-a exprimat într-un testament lăsat credincioșilor; el considera religia ca o născocire a preoților pentru a ține poporul în ignoranță și vedea în proprietatea privată cauza inegalităților sociale; extrase din opera sa au fost publicate de Voltaire în 1762; filozoful d’Holbach i-a popularizat în aceeași vreme opera sub titlul „Bunul-simț al abatelui Meslier”.

65 *buturuga... de Crăciun* — serile de Crăciun fiind petrecute în familie, tradiția cerea, în Franța, ca în vatra mare din sala comună să se pună atunci o buturugă; o dată cu înlocuirea căminelor prin mijloace de încălzire mai perfecționate, buturuga de Crăciun a devenit simbolică, dînd forma unei prăjituri, care se mănîncă în seara de Crăciun.

66 *Curtea batavă* — grupul de clădiri astfel denumit fusese construit între 1791 și 1795 de o societate olandeză (Țările de Jos au purtat, între 1795 și 1806, numele de Republica Batavă).

67 *faimoasa stradă Quincampoix* — stradă veche din cartierul comercial al Parisului; aici și-a instalat banca, în 1716, faimosul financiar Law.

68 *șaptezeci de picioare* — aproximativ 23 de metri.

69 *morile din Montmartre* — pe vremea lui Balzac, colina Montmartre, astăzi cartier parizian, era o periferie plină de mori.

70 *modeștii mei penași* — Molineux vorbește pretențios; penașii erau zeii protectori ai casei, la romani; numele lor a devenit sinonim cu „locuința”, „casa”, într-un anumit stil.

71 *Infamii demne de Marat* — revoluționarului Jean-Paul Marat (1743—1793), redactor al ziarului celui mai intransigent din timpul revoluției, „Prietenul poporului“, adversar neînduplecat al trădătorilor și al lașilor; cercurile de dreapta și cele moderate din perioada postrevoluționară i-au făcut o reputație de tiran sîngeros; el a fost asasinat de o regalistă exaltată, Charlotte Corday.

72 *hic et nunc* — expresie latină juridică: aici și acum; imediat, pe loc.

73 *Constituționalul* — v. nota 29 la „Slujbașii“.

74 *ideile... fratelui regelui* — fratele regelui, Charles d'Artois, care a urmat la tron în 1824, avea idei și mai reacționare decît Ludovic al XVIII-lea.

75 *Manuel... generalul Foy... Casimir Périer... La Fayette, Courier* — nume de frunțași ai opoziției. Jacques-Antoine Manuel, deputat al stîngii liberale, a fost expulzat din Camera regalistă fiindcă luase poziție împotriva războiului reacționar dus de francezi în Spania; a fost foarte stimat în timpul vieții sale (1775—1827); — bogatul bancher, Casimir-Pierre Périer (1777—1832) a fost și el membru al opoziției liberale p n  la revoluția din 1830; devenit însă ministru de Interne sub „monarhia din Iulie“, el a trecut la reprimarea s ngeroas  a insurrecțiilor muncitorești de la Paris și Lyon; — marchizul Marie-Joseph de La Fayette (1757—1834), care luase parte la războiul de independență american, era cunoscut ca regalist moderat și avea, ca atare, oarecare popularitate, deși nu dovedise nici prea multă pricepere, nici prea multă consecvență politică. — Pentru generalul Foy și Paul-Louis Courier v. nota 87 și nota 89 la „Slujbașii“.

76 *portretul lui Bonaparte ca prim-consul...* „Bătălia de la Austerlitz“ — gravuri potrivite în casa unui om de stînga din vremea Restaurației, c nd Napoleon intrase în legenda națională; portretul lui Bonaparte ca prim-consul era o stampă populară de W. Dickinson după un tablou al pictorului Gros; „Bătălia de la Austerlitz“ — o gravură după un tablou de Gérard expus la Salonul din 1810.

77 *de 21 ianuarie se întrerup afacerile* — la 21 ianuarie 1793, fusese executat regele Ludovic al XVI-lea, după un proces care dura de la 11 decembrie 1792, și în care se demascaseră legăturile lui cu adversarii revoluției.

78 *părerea lui Boileau asupra anticilor* — se știe cât de mare admirator al anticilor a fost poetul satiric Nicolas Boileau-Despréaux (1636—1711). În „Arta poetică” și în alte scrieri, el propune întotdeauna ca modele poeziilor francezi pe scriitorii din antichitate, iar în faimoasa „ceartă dintre cei vechi și modernii”, de la sfârșitul secolului al XVII-lea, el se situează ferm în lagărul apărătorilor celor vechi.

79 *Dupuytren* (Guillaume) — medic-chirurg celebru din vremea lui Balzac (1777—1835); el a servit probabil de model personajului lui Balzac, „ilustrul Desplein” din „Liturgia afeului”.

80 „*Curierul Spectacolelor*” — a apărut din mai 1818 pînă în iulie 1823, cînd a fost continuat cu „*Corsarul*”.

81 *mareșalul Villars la întoarcerea... de la Denain* — mareșalul — duce de Villars (1653—1734) a repurtat la Denain, în 1712, asupra prințului Eugen, o victorie care a pus capăt faimosului război de succesiune a Spaniei.

82 *Journal des Débats* — v. nota 106 la „*Slujbașii*”.

83 *Camera pairilor* — v. nota 12 la „*Slujbașii*”.

84 *un șal à la Julie* — un șal după moda din vremea lui Rousseau, autorul romanului care a însemnat un adevărat eveniment literar, „*Julie sau Noua Heloiză*” (1761); — în timpul Restaurației, femeile nu purtau mantouri, ci șaluri mai mult sau mai puțin scumpe,

85 *caraghioslicurile lui Béranger* — cîntecele satirice ale lui Béranger erau foarte des cîntate la sfârșitul meselor, în Franța Restaurației; scrise într-o formă glumeață, ele constituiau însă, cum s-a spus, adevărate „ghiulele” împotriva regimului absolutist și a tiraniei clericale.

86 *marele om care conduce destinele casei de Austria* — este vorba, după cum se vede în rîndurile care urmează, de prințul

de *Metternich* (Clément-Wenceslas) care a jucat un rol important în Europa, ca susținător al absolutismului și ca animator al „Sfintei alianțe” reacționare (1773—1859).

87 *iau ! nu ieu !* — în limba franceză, jocul de cuvinte este între *j'ai*=am și *je*=eu ; glumețul Gaudissart e specialist în asemenea calambururi.

88 *așa cum Nausicaa spăla rufe* — în *Odissea*, tinăra prințesă Nausicaa, fiica lui Alcinous, regele feacienilor, la care po-posește Ulișe, e arătată ducându-se și ea să spele împreună cu femeile din serviciul ei.

89 *beau ca niște elvețieni* — reputația de buni băutori a elvețienilor e veche ; în literatura franceză, această trăsătură e reflectată pînă și în sonetele („Regretele”) lui Du Bellay (1558).

90 *tinărul Horace Bianchon* — unul din personajele cele mai iubite de Balzac și care apare foarte des în „Comedia umană”, ca student în medicină sau ca medic (v. „Moș Goriot”, „Liturgia ateului”, „Punerea sub interdicție” etc., etc.) ; se zice că, în delirul morții, Balzac cerea să fie chemat doctorul Bianchon.

91 *pendulă Boulle* — v. nota 34 la „Slujbașii”.

92 *victorii și cuceriri* — v. nota 85 la „Slujbașii”.

93 „*Soldatul plugar*” — gravură după un tablou de pictorul Horace Vernet (1789—1863), subiect devenit popular o dată cu trimiterea acasă a soldaților lui Napoleon, în vremea Restaurației.

94 *Inmormîntarea săracului* — stampă populară, după Vig-neron.

95 *Subscrie... pentru greci* — revoluția națională a grecilor împotriva asupritorilor turci (1821) a fost susținută de spiri-tele progresiste din lumea întreagă ; după cum se știe, poetul englez Byron a murit la Missolonghi (1824), unde se duse-se să lupte alături de poporul grec, care-și cucerea independența.

96 *pentru Champ d'Asile, în momentul cînd nu mai există...* — așa-numitul „Champ d'Asile” a fost o colonie întemeiată în America (Mexic) pentru refugiații politici — liberali și bona-

partiști — din Franța Restaurației; mutat în altă regiune a Americii (Alabama), colonia nu a prosperat și exilații s-au întors în Franța.

97 *fete... dintre care Chrysale și-ar fi ales nevasta* — Chrysale este un personaj din comedia „Femeile savante” a lui Molière; exasperat de pedantismul soției, surorii și uneia din fiicele sale, el declară că preferă femeile mai puțin învățate dar cu bun-simț și cu chibzuială gospodărească.

98 *această Caterina a II-a a țighelei* — o negustoreasă dominatoare, ca și celebra împărăteasă a Rusiei (1729—1796).

99 *Piron (Alexis)* — autor mediocru de versuri satirice și licențioase (1689—1773).

100 *omorînd muște ca Domițian* — v. nota 42 la „Slujbașii”.

101 *Momusul burghez* — Momus era zeul batjocurii la romani.

102 *Habeneck (François-Antoine)* — violonist și șef de orchestră celebru pe vremea lui Balzac (1781—1849); este creatorul Societății de concerte a conservatorului parizian; a popularizat în Franța muzica lui Beethoven.

103 *baptisteriul din Florența* — este celebru în lumea artelor pentru porțile lui de bronz lucrate (cea de nord și cea de est) de sculptorul Ghiberti, între 1403 și 1452; panourile acestor porți reprezintă scene biblice înconjurate de frunze, flori și animale; despre aceste porți spunea Michel Angelo că ar fi demne să fie puse la intrarea în rai.

104 *clasa de retorică* — penultima clasă de liceu în Franța.

105 *sfertul de oră al lui Rabelais* — momentul greu cînd trebuie să plătești și n-ai cu ce — de la încurcătura în care se spune că s-ar fi aflat Rabelais, celebrul scriitor satiric din vremea Renașterii franceze (1494—1553), cînd, rămas fără nici un ban la un han din Lyon, a lăsat să se creadă că pune la cale o conspirație împotriva familiei regale, pentru a fi transportat la Paris pe socoteala poliției; regele Francisc I a făcut — pare-se — mult haz de această aventură și a dispus eliberarea lui Rabelais.

106 *simunul nenorocirîi* — apriga ei vijelie; simunul este vîntul fierbinte care suflă în Sahara dinspre sud spre nord.

107 *les hauts et les bas* — jocul de cuvinte al flecarului Claparon este făcut între numele negustorului (Lebas) și expresia de mai sus, care înseamnă în sens figurat „măririi și decăderi” = „suișuri și coborișuri”.

108 *Mynos care a trecut Styxul* — Mynos este, după legendele mitologice, unul din cei trei judecători din infern; iar Styxul, după aceleași legende, este fluviul care înconjoară de șapte ori infernul.

109 *Belona comercială* — Belona era, la romani, zeița războiului.

110 *bomboanele de tuse Regnaud* — acest produs farmaceutic se mai găsea încă la începutul secolului al XX-lea în farmaciile din Franța.

111 *Decazes (Elie)* — ministru, cu vederi ceva mai liberale, al regelui Ludovic al XVIII-lea (1780—1860).

112 *să terminăm cu pavilionul Marsan* — să terminăm cu cercul contelui d'Artois, fratele regelui, cerc de ultraregaliști, reprezentînd opiniile de extremă dreaptă; numele provine de la locuința contelui d'Artois, pavilionul Marsan, una din aripile palatului Tuileries, unde locuia familia regală.

113 *un „tigru” mic cît pumnul* — urmînd moda englezească, bogătașii din vremea Restaurației aveau în serviciul lor și cîte un mic băiețaș, care purta numele de „tigru”; v. mai multe pagini asupra model „tigrului” în „Banca Nucingen”.

114 *Law (John)* — v. nota 19 la „Slujbașii”.

115 *păstorilele... și oițele din secolul al XVIII-lea* — gustul pentru pastorală, pentru o rusticitate idilică, este una din caracteristicile secolului al XVIII-lea, care vedea în întoarcerea la natură, la o natură mai mult sau mai puțin idealizată, o evadare din contradicțiile sociale ce aveau să ducă la revoluția din 1789—1794 și, în același timp, o reacțiune împotriva solemnității rigide a secolului al XVII-lea.

116 *Latour* (Maurice Quentin de) — celebru portretist din secolul al XVIII-lea (1704—1788).

117 o mică sofă „rococo” — v. nota 33 la „Slujbașii”.

118 *Crébillon* (Claude) — romancier licențios (1707—1777); una din povestirile sale are chiar titlul „Sofaua”.

119 *lichiorurile doamnei Anfoux* — erau celebre în vremea lui Balzac.

120 *domnișoara Contat în rolul 'Suzanei din „Nunta lui Figaro”* — Louise Contat (1760—1813), a excelat în rolurile de cochetă din comediile lui Molière sau Marivaux; în piesa lui Beaumarchais „Nunta lui Figaro”, deținea rolul subreței istețe a contesei de Almaviva, Suzana.

121 *masa la... orele pe care le vrea acum moda* — masa principală (*le dîner*) se lua în vechea Franță pe la mijlocul după-amiezii; în secolul al XIX-lea, ea s-a luat din ce în ce mai târziu, pînă a ajuns masa de seară.

122 *mama și fiica înfeleseseră amîndouă nevoia de a-l ferma pe tinărul Popinot* — această tendință de a vîna „o partidă bună”, pe care Balzac o atribuie chiar personajelor feminine celor mai cinstite din romanul său, este caracteristică pentru relațiile capitaliste; o dată cu instaurarea acestor relații, căsătoria nu mai e concepută altfel decît ca o afacere și această situație se reflectă în absolut toate romanele lui Balzac.

123 *Timeo Danaos et dona ferentes* — lat., „mă tem de greci, chiar cînd aduc daruri”: cuvinte atribuite de Virgil (*Eneida*, II, 49) marelui preot Laocoon, care îi sfătuia pe troieni să nu lase să intre în cetate calul de lemn adus în dar de greci și care, de fapt, era plin cu soldați; devenite dicton, aceste cuvinte înseamnă că trebuie să te ferești de dușmani, chiar cînd par darnici și binevoitori.

124 *cartierul 'Saint-Germain* — cartier parizian aristocratic.

125 *apa pe care ingerul i-a dat-o lui Agar în pustiu* — Biblia povestește că sclava egipteană a lui Abraham, Agar, a fost izgonită împreună cu fiul ei Ismael, după nașterea lui Isaac; rătăcind prin pustiu cu copilul, acesta era pe punctul

de a muri de sele, oînd un înger i-a arătat lui Agar un izvor salvator; astfel a putut scăpa Ismael, din care avea să coboare poporul arab.

126 *Herold* (Louis-Joseph-Ferdinand) — compozitor francez contemporan cu Balzac (1791—1833), autor de bucăți muzicale ușoare și de opere comice.

127 *o adevărată Leonardă* — personaj din romanul picaresc *Gil-Blas* de Lesage, apărut între 1715 și 1735; „jupîneasă Leonardă“ este acolo servitoarea hoților și e descrisă ca avînd pielea măslinie și un nas încovoiat care-i ajunge aproape în gura suptă.

128 *o nouă cabală* — o nouă grupare de inițiați într-o acțiune ținută secretă; la origine, cuvîntul (ebraic) se referă la interpretarea misterioasă a Bibliei, transmisă de la Abraham printr-un lanț întreg de inițiați.

129 *din școala lui Harpagon* — avarul din comedia lui Molière, Harpagon, obligă, în adevăr, pe cel care are nevoie de un împrumut să-i cumpere lucruri inutile, ca mobile și perdele vechi, puști scoase din uz, șopîrle împăiate etc. (v. „Avarul“, actul II, sc. 1).

130 *frumoasa „Arsène“* — „Frumoasa Arsène“ este o feerie în 4 acte în versuri (de Favart, după o povestire de Voltaire) și cu muzica de Monsigny; a fost reprezentată pentru prima dată la Paris în 1775.

131 *trăiește ca Hamlet, cu un spectru înspăimîntător alături* — în celebra dramă a lui Shakespeare, prințul Hamlet are deseori viziunea tatălui său mort, a cărui moarte cere răzbunare.

132 *cancelarul de l'Hôpital* — Michel de l'Hôpital (1507—1573), magistrat integru, devenit cancelar al Franței, s-a străduit să împiedice războaiele religioase dintre catolici și protestanți, emițînd ordonanțe pline de spirit de toleranță și de simț al egalității.

133 *Bursa... într-o construcție provizorie de scînduri* — începută în 1808, clădirea actuală a bursei din Paris nu a fost terminată decît în 1827.

134 *ziua de 10 octombrie* — prin decretul din 10 octombrie 1793, dat în urma unui raport al lui Saint-Just în care se află fraza „Trebuie să conduci prin sabie pe cei ce nu pot fi conduși prin dreptate“, guvernul este proclamat revoluționar, iar conducerea supremă o are Comitetul salvării publice reorganizat, care va apăra republica de atacurile din exterior și din interior. Balzac conexează sau confundă această dată cu cea de 10 august 1792, când populația pariziană a pornit asaltul împotriva palatului regal Tuileries.

135 *mișcarea căreia (Gigonnet) îi datora numele* — v. nota 41 la „Slujbașii“.

136 *ca o răscoală din mahalaua Saint-Antoine* — din acest cartier, locuit de mici meseriași și de muncitori, au pornit, în adevăr, mai toate insurecțiile populare pariziene.

137 *mișcarea din Vendeea* — v. nota 108 la „Slujbașii“.

138 *o audiență la „MONSIEUR“* — conform ceremonialului tradițional de la Curte, fratele regelui era indicat în Franța prin simplul titlu de „Monsieur“.

139 *exeat* — lat., „să iasă“; permis de ieșire dat unui elev sau unui bolnav; la catolici, permis dat de episcop unui preot pentru a putea părăsi eparhia.

140 *Sganarelle, Frontin, Mascarille* — valeți descurcăreți din comedia franceză clasică: Sganarelle apare în „Doctorul fără voie“ al lui Molière, Frontin în „Turcaret“ al lui Lesage, iar Mascarille în multe comedii din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea.

141 *Sacii goi ai lui Scapin* — vicleanul valet Scapin, din farsa lui Molière „Vicleniile lui Scapin“, se răzbună pe bătrînul G ronte conving ndu-l să se ascundă într-un sac, pe care îl ciom ge te el  nsu i pretinz nd că îl lovesc diver i adversari.

142 *cele paisprezece volume ale romanului Clarisse Harlowe* — „Clarisse Harlowe“ este un foarte lung roman socialo-sentimental datorit scriitorului englez Samuel Richardson (1689—1761); romanul a fost mult apreciat în secolul al XVIII-lea.

143 *ca la Berezina* — momentul cel mai dramatic al înfrîngerii armatelor napoleoniene în Rusia a fost, în perioada retragerii, trecerea riului Berezina (afluent al Niprului), în zilele de 26—29 noiembrie 1812.

144 *un Aristide* — un om cinstit și integru ca *Aristide*, general și om de stat atenian (540—468 î.e.n.), supranumit „cel drept“.

145 *„Ordinea domnește la Varșovia”* — cuvintele cinice prin care mareșalul Sébastiani, ministru francez al Afacerilor Străine, a raportat la Cameră despre situația din Polonia, a cărei insurecție națională fusese scăldată în sînge de armatele țariste (1831).

146 *Biserica lui Ludovic cel Sfînt* — această minunată construcție gotică, cunoscută sub numele de „Sfînta Capelă“, a fost ridicată în secolul al XIII-lea (1242—1248) sub domnia regelui Ludovic al IX-lea, zis cel Sfînt.

147 *sămînța rea a moravurilor și a ideilor revoluționare* — vorbește un aristocrat, contele de Granville, în plin regim monarhic, restaurat după mai bine de douăzeci și cinci de ani de evenimente revoluționare; Balzac, ale cărui contradicții sînt cunoscute, nu era însă departe de această părere.

148 *bonapartiștii* — partizanii familiei lui Napoleon Bonaparte, care murise în captivitate în 1821, erau, bineînțeles, inamici ai tronului bourbonian; în această calitate, deși guvernarea despotică a lui Napoleon nu era prea depărtată, ei aveau oarecare popularitate, mai ales că aduceau cu ei ecoul marilor triumfuri militare ale lui Napoleon.

149 *Rembrandt (van Ryn)* — celebru pictor și gravor olandez (1606—1669), cunoscut pentru efectele de lumină ale numeroaselor sale pînze și desene.

BANCA NUCINGEN

1 *Banca Nucingen* — anunțată la început și sub titlul de „Marea Finanță“, această povestire a fost publicată în 1838.

2 *dumneavoastră, doamnă* — povestirea este dedicată Zulei Carraud (1796—1889), prietena din copilărie a lui Balzac, pe care o aprecia foarte mult, deși nu aveau aceleași opinii politice; vorbind despre ea, o numea „doamna democrată” și spunea că e „plină de suflet și de foc”; în casa ei Balzac găsea întotdeauna înțelegere și o atmosferă de destindere.

3 *Prudhomme, personajul lui H. Monnier* — Joseph Prudhomme este tipul micului burghez pretențios și mărginit care spune în mod solemn adevăruri banale sau de la sine înțelese. Henry Monnier îl prezintă în „Scene populare” (1830) și în „Memoriile lui Joseph Prudhomme” (1857).

4 *Condottieri ai finanței moderne* — mercenari, profitori ai lumii finanțelor; *condottierii* erau în Italia conducătorii trupelor de mercenari; cuvântul a căpătat în limba franceză un sens peiorativ.

5 *Jean Bart* — marinar francez celebru, la început corsar îndrăzneț, apoi șef de escadră în marina franceză (1651—1702).

6 *marea agitată a ultimei revoluții* — e vorba de revoluția din 1830, care a răsturnat veleitățile de absolutism, în persoana ultimului Bourbon, Carol al X-lea.

7 *teatrul Funambules* — teatru de varietăți, al cărui nume venea de la dansatorii pe funie (*funis* + *ambulare*).

8 „*Nepotul lui Rameau*”... pe care Diderot nu s-a încumetat să-l publice — „Nepotul lui Rameau”, satiră ascuțită a paraziților și a lingușitorilor, nu a fost, în adevăr, tipărită decât multă vreme după moartea lui Diderot. A apărut mai întâi, la începutul secolului al XIX-lea, într-o traducere germană, datorită lui Goethe, și apoi în limba franceză. În domeniul public a intrat abia în 1863.

9 ...o mizeră pensiune din Cartierul Latin... — pensiunea din cartierul studenților (numit „latin” fiindcă învățământul mediu și superior se făcea în evul mediu în limba latină) este faimoasa pensiune Vauquer, atât de viguros descrisă de Balzac în „Moș Goriot”.

10 *pair al Franței* — membru (numit de rege) al Camerei aristocratice, care, de la 1815 pînă la 1848, a coexistat cu Ca-

mera „reprezentanților“ (deputaților), aleși în anumite condiții (v. notele la „Slujbașii“).

11 *Joséphine... părtașă la gloria lui (Napoléon)* — Joséphine Tascher de La Pagerie, văduva vicontelui de Beauharnais, mort pe eșafod în 1794, s-a căsătorit în 1796 cu generalul Bonaparte, căruia prietenia ei cu Barras, membru al Directoriului, i-a putut fi de folos. În 1804, a devenit împărăteasă, alături de Napoleon, devenit împărat. Dar acesta a repudiat-o în 1809 pentru a se căsători cu o prințesă de viță veche, Maria-Luiza a Austriei.

12 *La Torpille (Torpila)* — numele argotic al unei prostituate din romanul lui Balzac „Strălucirea și mizeria curtezanelor“.

13 *Strada 'Saint-Denis* — stradă specifică pentru micul comerț parizian, în vremea lui Balzac.

14 *Royer-Collard* — v. nota 107 la „Slujbașii“.

15 *chestiunea rezistă la 'Critica rațiunii pure'* — joc de cuvinte cu titlul cunoscutei opere a lui Kant (1724—1804), filozoful german care în această lucrare subliniază de pe poziții idealiste, agnostice contradicția dialectică a rațiunii.

16 *vestitul duel... între La Châteigneraie și Jarnac* — acest duel, ale cărui cauze le arată Blondet, a avut loc în 1547; La Châteigneraie a fost ucis de Guy Chabot de Jarnac printr-o lovitură neașteptată, cu dosul săbiei, în picior; de atunci, „lovitura lui Jarnac“ este expresia care se întrebuintează în limba franceză când e vorba, în orice domeniu, de o lovitură decisivă dată prin surprindere adversarului.

17 *acele hirtii cu filigran* — e vorba de bancnote.

18 *doamna de la Popelinière* — soția generalului Le Riche de La Popelinière, prietenul lui Voltaire.

19 *Agnès Sorel... Carol al VII-lea* — Agnès Sorel (1422—1450) a fost favorita regelui Carol al VII-lea (1403—1461), supranumit *indolentul* pentru nepăsarea cu care asista, din Bourges, la cötropirea Franței de către englezi, cötropire combătută prin inițiativa curajoasă a Jeannei d'Arc.

20 *Jacques Coeur* — negustor bogat din Bourges pe care Carol al VII-lea, regele Franței, l-a făcut vistiernic și de la care a primit bani pentru a duce războiul contra cotorpitorilor englezi ; politica regală l-a sacrificat apoi intereselor dușmanilor săi, exilindu-l (1395—1456).

21 *Fénelon* — v. nota 60 la „César Birotteau“.

22 *...la de la Grandet 150.000 de sticle cu șampanie* — e vorba de tatăl lui Charles Grandet și de fratele avarului Grandet (v. „Eugénie Grandet“).

23 *la Palais-Royal între 1817—1819* — în localurile de petrecere din galeriile de la Palais-Royal au benchetuit trupele de ocupație care readuseseră pe Bourboni și care n-au evacuat Franța decît în 1818.

24 *Ouvrard (Gabriel-Julien)* — financiar veros, îmbogățit pe socoteala furniturilor la care se obligase față de armatele Republicii și ale Imperiului (1770—1846).

25 *Nucingen e superior lui du Tillet* — pentru cariera și metodele de îmbogățire ale lui du Tillet, v. romanul „César Birotteau“.

26 *cum ar spune Cousin* — Victor Cousin (1792—1867), a profestat un spiritualism eclectic, încercînd să împace raționalismul lui Descartes cu idealismul lui Kant ; meritul lui este acela de a-l fi făcut cunoscut pe Hegel în Franța.

27 *Samuel Bernard* — financiar bogat de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea și Ludovic al XV-lea ; „regele soare“ a recurs de mai multe ori la el și l-a tratat cu multă amabilitate pentru a-i stoarce bani (1651—1739) ; Samuel Bernard s-a îmbogățit și prin specula cu averile protestanților refugiați după revocarea Edictului din Nantes ; el a tratat și cu Law.

28 *Frații Paris care au contribuit la prăbușirea lui Law* — (v. nota Law, la „César Birotteau“) ; după falimentul lui Law, financiarul Joseph Paris-Duverney (1684—1770), a fost cel mai cunoscut dintre cei patru frați Paris care au ocupat scena financiară.

29 *Bouret, Beaujon* — financieri parveniți din secolul al XVIII-lea.

30 *familia Fugger* — familie de bancheri bogați din Augsburg, care au ocupat scena financiară timp de trei secole (XIV, XV, XVI) împrumutându-l și pe Carol Quintul ; la un moment dat, ei obținuseră și dreptul de a bate monedă.

31 *almanahul Gotha* — anuar nobiliar și diplomatic publicat la Gotha, începînd din 1763, în limba franceză și germană.

32 *a murit prinț...* — povestirea morții lui Jacques Coeur e de domeniul fanteziei ; Jacques Coeur se refugiase la Roma și a murit într-o expediție împotriva turcilor (1456).

33 *improper* — *engl.*, necuviincios, nepotrivit.

34 *Stendhal, unul din oamenii cei mai subțiri și mai profunzi...* — este unul din meritele lui Balzac de a-l fi apreciat la timpul său pe autorul romanului „Roșu și negru” a cărui faimă literară s-a stabilit mult mai tîrziu ; în 1839, la apariția romanului „Mănăstirea din Parma”, Balzac a scris un articol extrem de elogios despre această carte.

35 *călăreț la fel de iscusit ca bătrînul Franconi* — venețianul Franconi (1738—1836) adusese la Paris arta maneajului ; el a organizat spectacole de agerime ecvestră, iar copiii lui au înființat primul circ parizian.

36 *mai necioplit ca Turcaret* — personaj central al comediei cu același nume a lui Lesage (1709) ; Turcaret este un lacheu parvenit prin camătă și jafuri ; el e la rîndu-i înșelat de aventurieri mai ticăloși decît el.

37 *gingașul Parny* — Evariste-Désiré de Parny (1753—1814) a scris versuri sentimentale șlefuite cu eleganță.

38 *blîndeșea de miel... a doamnei de La Vallière* — favorită a regelui Ludovic al XIV-lea, care o remarcase pentru modestia ei printre însoțitoarele reginei ; doamna de La Vallière s-a retras la mănăstire în momentul cînd regele, tatăl copiilor ei, a trecut la alte aventuri (1644—1710).

39 *domnișoara Mars* — v. nota 27 la „César Birotteau”.

40 *Clarlsse este o capodoperă...* — v. nota 142 la „César Birotteau”.

41 *un Werther fericit* — în povestirea lui Goethe, „Suferințele tânărului Werther” (1774), eroul e nelericit pentru că nu se poate căsători cu iubita lui, candida și gingașa Charlotte.

42 *Mona-Lisa* — tip de frumusețe feminină suavă, după celebrul tablou al lui Leonardo da Vinci, portretul Mona-Lisei, soția florentinului Francesco del Giocondo.

43 „*Ați văzut la Barcelona?*”... — primul vers din poemul în care Alfred de Musset cîntă o brună și frumoasă andaluză („*L'Andalouse*”).

44 *Ninon de Lenclos* — frumusețe celebră din secolul al XVII-lea (1620—1705), al cărei salon era foarte frecventat și despre a cărei tinerețe prelungită s-a vorbit mult.

45 *Dies irae* — lat., „ziua mîniei”: titlul și primele cuvinte ale unei rugăciuni de înmormîntare a catolicilor.

46 *...orgia oferită de Taillefer* — v. romanul „Pielea de sagri”, unul din primele romane ale lui Balzac.

47 *Pe-atunci era Ossian la modă* — bardul scoțian, evocator de peisaje cețoase și de acțiuni tragice și mărețe, cunoscut încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea prin imitațiile lui Macpherson, era în adevăr foarte la modă în Franța, la începutul secolului al XIX-lea; volumul lui de versuri îl însoțește pe Napoleon pe cîmpurile de bătaie și devine o sursă de inspirație pentru romantici; Malvina era numele uneia din figurile feminine ale poemelor lui Ossian.

48 *Dies illa... in favilla* — lat., „ziua aceea... în cenușă” (tot din rugăciunile de înmormîntare la catolici).

49 *Robert Macaire* — tip de bandit de drumul mare, îndrăzneț și fanfaron, popularizat de actorul Frédéric Lemaître (1800—1876) în melodrama „Cîrciuma din Adrets”.

50 *soarele de la Austerlitz* — simbolul victoriilor lui Napoleon I; în dimineața bătăliei de la Austerlitz (2 decembrie 1805), unde împăratul Franței a învins doi împărați (pe al Austriei și pe al Rusiei), soarele strălucea cu putere; cu aceste cuvinte „soarele de la Austerlitz” își electriza apoi Napoleon soldații în momentele grele,

51 *acest Caleb alsacian* — în romanul lui Walter Scott, „*Logodnica din Lamermoor*“, Caleb este bătrînul servitor credincios al eroului.

52 „*Mizantropul*“, *această comedie sublimă* — comedia lui Molière, la care autorul a lucrat mai mulți ani și care a fost reprezentată pentru prima dată la 4 iunie 1666, trece, în ade-văr — deși acțiunea e ca și inexistentă — drept capodopera marelui clasic, prin magistralul tablou de moravuri al societății mondene a secolului al XVII-lea, satiră tot atît de fină ca și analiza caracterelor.

53 *Candide* — povestire filozofico-satirică de mare finețe iro-nică a lui Voltaire (1759), în care aventurile și reflecțiile erou-lui cu același nume contrazic maxima metafizico-optimistă a lui Leibnitz : „Totul e cum nu se poate mai bine într-o lume cum nu se poate mai bună“.

54 *Critica rațiunii pure* — operă (1781) a filozofului german Kant, care, în opoziție cu materialismul și cu raționalismul fi-lozofilor francezi din secolul al XVIII-lea, neagă posibilitatea de cunoaștere a „lucrurilor în sine“ și îngrădește astfel drep-turile rațiunii umane (v. nota 15).

55 *firul călăuzitor al Ariadnei* — firul pe care, în mitologie, îl dă Ariadna, fiica lui Minos, iubitului ei, Tezeu, pentru ca acesta să poată ieși din labirint; expresie figurativă pentru a vorbi de o concepție călăuzitoare.

56 *să nu te însori cit ești sergent, dacă ai perspectiva să ajungi duce de Danzig sau mareșal al Franței* — aluzie la un mareșal al lui Napoleon, François-Joseph Lefebvre (1755—1820), care era sergent în 1788; el a ajuns la cele mai mari onoruri (duce de Danzig în 1807) alături de soția lui, femeie simplă, a cărei indiferență față de ceremonialul Curții imperiale i-a adus porecla de Madame Sans-Gêne.

57 *Rafael și Natoire* — pe lângă geniul pictural al lui Rafael, mediocrul talent academic al pictorului-decorator Charles-Joseph Natoire (1700—1777) rămîne mult în urmă.

58 *un bazin cu diametrul de șase picioare* — adică nici de 2 metri; exact 1,95 m.

59 *in aere publico* — lat. prin decizie publică, pe față.

60 „*Sîntești giuvaergiu, domnule Josse*” — în comedia lui Molière, „Dragostea e cel mai bun medic”, Sganarelle, a cărui fiică e bolnavă, primește de la cunoscuții și rudele sale sfaturi interesate; astfel, giuvaergiul Josse e de părere că Lucinde nu ar putea fi vindecată decît dacă i s-ar oferi o garnitură de diamante sau de rubine; de aici, aplicarea citatului la orice sfat interesat.

61 *Intîmplările de la Lyon* — revoluția din 1830, victorie a maselor populare, nu a adus acestora drepturile pentru care luptaseră; guvernul marii burghezii la putere nu satisfăcea nici cele mai modeste revendicări ale muncitorimii, nici dreptul la muncă; atunci au avut loc o serie de greve și insurecții, dintre care cea mai importantă a fost cea a țesătorilor din Lyon (les canuts) în noiembrie 1831; pe drapelul lor a apărut faimoasa inscripție: „Să trăim muncind sau să murim luptînd!”

62 *un om imoral... abatele Terray* — v. nota la „César Biotteau”.

63 *Richard-Lenoir* — e vorba, de fapt, de firma uneia din primele întreprinderi textile de bumbac din Franța, firmă ieșită din asocierea lui Richard cu Lenoir-Dufresne. Primul a păstrat ca nume propriu numele firmei.

64 *urmașilor generalului Foy li s-a dat un milion* — generalul Foy, fruntaș liberal opoziționist, era atît de popular în vremea Restaurației încît, după moartea lui, s-a strîns peste un milion, prin subscripție publică, pentru copii pe care-i lăsase.

65 *acele greșeli pe care Fouché le socotea mai grave decît o crimă* — vorba care a circulat după executarea ducelui d'Enghien din ordinul lui Napoleon: — „Moartea ducelui d'Enghien e mai mult decît o crimă, e o greșeală”, a fost atribuită cînd lui Talleyrand, cînd lui Fouché (senator sub Napoleon și ministru al Poliției sub Ludovic al XVIII-lea, om al tuturor regimurilor, ca și Talleyrand).

66 *istoria de la Saint-Merry* — v. nota 140 la „Slujbașii”.

67 *Robert Lindet* — v. nota 65 la „Slujbașii“.

68 *toate furtunile din anii 27, 30, 32* — 1827 înseamnă momentul culminant al unei crize economice, 1830 este anul celei de-a doua revoluții burgheze, iar 1832 a văzut o serie de insurecții populare.

69 *un agio* — câștig rezultând din schimbul de valori sau din diferențele de curs ale acțiunilor.

70 *prințul de Wagram* — v. nota 31 la „Slujbașii“.

71 *în fundul cimitirului Père Lachaise* — acolo, după înmormântarea lui Moș Goriot, Rastignac a arătat pumnul Parisului, declarînd că se va măsura cu noua societate (v. sfîrșitul romanului „Moș Goriot“).

72 *Anibal la Capua* — cucerind Capua, în anul 215, Anibal a petrecut iarna în acest frumos oraș al Italiei, ceea ce a făcut să se spună că „s-a moleșit în deliciile Capuei“.

73 *Acis și Galateea* — în mitologie, păstorul Acis e iubit de nimfa Galateea; dar rivalul său, ciclopul Polifem, în momentul cînd îi surprinde, răstoarnă o stîncă din Etna, care îl zdrobește pe Acis; la rugămintea Galateei, Neptun îl transformă pe Acis în fluviu.

74 *unde va, la etajul al treilea* — în vremea lui Balzac, chiiriile se stabileau invers proporțional cu etajele (nu era ascensor), așa încît etajele superioare erau locuite de familii modeste.

75 *o mumie scăpată de la Passalacqua* — Passalacqua a fost un negustor de antichități din vremea Restaurației.

76 *„Legile sînt o pînză de păianjen...”* — fraza se găsește, înainte de Montesquieu, la Rabelais: Grippeminaud, arhiducele Cotoilor îmblăniți, o spune în cartea V, cap. 12 din „Gargantua și Pantagruel”: „legile noastre sînt ca niște pînze de păianjen... mușculițele și fluturașii se prind în ele,... bărzăunii răufăcători le rup... și trec prin ele“.

77 *numai o putere arbitrară poate salva popoarele* — este concepția utopică a lui Balzac, în fața căruia societatea capitalistă apărea cu toate contradicțiile și racilele ei, dar care nu

putea vedea încă misiunea istorică a proletariatului ; de aceea, se întorcea spre ceea ce i se părea că reprezintă „principiul onoarei“ și se declara teoretic regalist, adică pentru o putere arbitrară.

78 *vorba episcopului de Léon* — Jean-François de la Marche (1729—1806) a fost ultimul episcop al diocezului Saint-Pol-de-Léon (Finistère).

•

CUPRINS

SLUJBAȘII	5
în românește de <i>Pericle Martinescu</i>	
CÉSAR BIROTTEAU	287
în românește de <i>Theodosia Ioachimescu</i>	
BANCA NUCINGEN	603
în românește de <i>Emma Beniuc</i>	
NOTE	691
Slujbașii	693
César Birotteau	711
Banca Nucingen	729

Responsabil de carte : R. Joil
Tehnoredactor : A. Vîntu
Corector : A. Dram

*Dat la cules 17.01.59. Bun de tipar 17.03.59. Tiraaj
26.100+4050 ex. Hîrtie semivelină mată de 65 gr/m².
Format 540×840/16. Coli ed. 35,79. Cost de tipar
46,25. Ediția I. Comanda 1832. A. nr. 02265. Pentru
bibliotecile mlci indicele de clasificare 84—O=R.*

Tiparul executat sub com. nr. 90070 la Combinatul
Poligrafic Casa Științei „I. V. STALIN”,
București — R.P.R.

